

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

UKRAINE EUROPE WORLD

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 5
In Two Parts

Ukraine–Europe–World: The Historical-and-political and Humanitarian Aspects of Development

**The International Collection of Scientific Works in Honour
of Professor M. M. Alexiyevets**

Part 1

Ternopil – 2010

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.

Випуск 5
У двох частинах

Україна—Європа—Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку

Міжнародний збірник наукових праць на пошану
проф. М. М. Алексієвця

Частина 1

Тернопіль – 2010

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Ternopil: Publishing House of Ternopil V. Hnatyuk National Pedagogical University, 2010. – Is. 5. In Two Parts: Ukraine–Europe–World: The Historical-and-political and Humanitarian Aspects of Development / The International Collection of Scientific Works in Honour of Professor M. M. Alexiyevets. – Part 1. – 373 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council
of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical
University, Record of proceedings № 3 (November 23, 2010).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavonic Studies University,
L. M. Alexiyevets, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National
Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor,
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **M. V. Barmak**, Doctor of History,
Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor
(habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**,
Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **R. Drozd**,
Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**,
Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University,
V. P. Kravets, Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the National Academy of Pedagogical
Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical
University, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of European Researches of
the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Kryp'yakevych Institute of
Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Yu. I. Makar**, Doctor of
History, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, **V. Yu. Melnychenko**, Doctor
of History, Member of PSA of Ukraine, Ukrainian Cultural Center in Moscow, Russian Federation,
O. A. Udod, Doctor of History, Professor, Institute of Innovative Technologies and Education,
Ministry of Education and Science of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, assistant
professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**executive secretary**),
V. I. Yarovy, Doctor of History, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **V. M. Tkachenko**, Doctor of History, Professor

M. M. Kril, Doctor of History, Professor

V. P. Fisanov, Doctor of History, Professor

The International Collection of Scientific Works is devoted to a well-known Ukrainian scientist, PhD in History, Professor, Honoured Educator of Ukraine, Public Figure, and Pedagogue M. M. Alexiyevets in connection with His Anniversary. It elucidates the Ukrainian outstanding historian's life and activity, his works in such an important area of studies in History as World History as well as in the investigation of the methodological and conceptual foundations of the scientific research works.

The proposed publication presents the papers of Professor's students and his colleague-historians on current problems in the History of foreign countries, foreign political and International Relations, Ukraine's role in the World context, Methodology, Source Study, Historiography, Historical Biography Study, as well as the History of the Ukrainian and Foreign Culture, Education and Science and reviews.

The journal will be useful for scientists, university teachers, school teachers, students and pupils, diplomats and politicians and everybody interested in history of foreign countries and of Ukraine in the world context.

**International Collection of Scientific Works articles of "Ukraine–Europe–World" is registered
by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality**

"Historical sciences". The Decree № 1–05/2, March 10, 2010

(Bulletin of the Higher Certificatory Commission of Ukraine. – No. 4 (126). – 2010. – P. 10).

The publishing board publishes the materials, not always sharing the authors' views.

Editorial Board Address:

1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – 373 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 3 від 23.11.2010 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв, доктор історичних наук, професор, Київський славістичний університет, **Л. М. Алексієвць**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**головний редактор**), **М. М. Алексієвць**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, Дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут європейських досліджень НАН України, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, **В. Ю. Мельниченко**, доктор історичних наук, член-кореспондент АПН України, Культурний центр України в Москві, Російська Федерація, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**відповідальний секретар**), **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти: **В. М. Ткаченко**, доктор історичних наук, професор
М. М. Кріль, доктор історичних наук, професор
В. П. Фісанов, доктор історичних наук, професор

Міжнародний збірник наукових праць присвячено відомому українському вченому, доктору історичних наук, професору, заслуженому працівнику освіти України, громадському діячу, педагогу Миколі Мироновичу Алексієвцю у зв'язку з ювілеєм. Висвітлюється життєвий і творчий шлях знаного історика в Україні, його доробок в такому важливому напрямку історичних студій як всесвітня історія, а також у дослідженні концептуально-методологічних і методичних основ наукових досліджень.

У запропонованому виданні друкуються праці учнів ювіляра, колег-істориків з актуальних проблем історії зарубіжних країн, зовнішньої політики і міжнародних відносин, місця й ролі України у світовому контексті, методології, джерелознавства, історіографії, історичної біографістики, а також української і зарубіжної культури та освіти, рецензії та огляди.

Для науковців, викладачів, учителів, студентів й учнів, дипломатів, політиків, усіх, хто цікавиться історією зарубіжних країн та України у всесвітньоісторичному контексті.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано
Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей “Історичні науки”.
Рішення від 10.03.2010 р. № 1–05/2 (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – № 4 (126). – 2010. – С. 10).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції “УЄС”: 1^а, вул. Громницького,
Тернопіль, Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Цей випуск збірника присвячується
відомому українському історику,
доктору історичних наук, професору,
Заслуженому працівнику освіти України,
члену редакційної колегії
Миколі Мироновичу
АЛЕКСІЄВЦЮ
у зв'язку з його ювілеєм

A handwritten signature in purple ink, consisting of stylized initials followed by a long horizontal line.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

ЛЮДИНА ЕНЕРГЕТИКИ ДОБРА, ЛЮБОВІ Й МУДРОСТІ

Наш час відкриває перед Людиною нові й нові знання, синергетичний підхід стає звичним методом пізнання й розуміння, горизонти та обрії манять. Людство дедалі глибше роздумує над долею цивілізації, розуміючи, що в сьогодні акумулюються вчора і завтра, бачачи, що основне знаходиться у кожній людині зокрема. Її мисленні, словах, діях, здатності любити. Людина намагається пізнати світ, Божественні закони, розкриваючи Себе. У цих пошуках помітну роль відіграє той, кого однаково шанують в національній традиції, на Заході, й Сході – Учитель, Наставник, Сенсей. Разючі зміни навколо, ущільнення розширеного інформаційного поля посилюють значення його як в житті окремого індивідуума, так загалом розвитку країни, збереженні планети.

Знання, наука, досвід складають основу поступу. Людина, яка уміє мислити, бачить причинно-наслідкові зв'язки, розуміє, як невидиме визначає дійсність, звертає свій погляд до історії – роду, країни, світу. Адже історія закладає розвиток поколінь. У взаємозв'язках і взаємозбагаченнях формуються сім'ї, народи, нації. Усвідомлення минулого – запорука доброго сьогодення й успішного майбутнього.

Дух Людини веде її вперед. І сильний Дух творить, веде за собою інших, притягує таких же особистостей, – котрі через терніі сягають зірок. Своїм світлом осявають шлях тим, хто йде.

Саме таким є Микола Миронович Алексієвець – Історик, Керівник, Вчитель, Батько. Ювілею котрого присвячено 5-й номер часопису.

Тож, нинішній наш збірник особливий, оскільки присвячений він особливій Людині.

Що говорить про Людину без слів? Її діяльність. Те, що зроблено.

Хто може краще розповісти про ювіляра, аніж його вихованці, друзі, колеги-вчені, сім'я?

Прислухаємось,

“Алексієвець Микола Миронович для мене як вчитель і наставник значить дуже багато. Якщо сказати про те, що у 90-і він займав посаду декана історичного факультету ТДПІ, коли я навчався на ньому, то все-одно, що не сказати нічого. Коли на зорі української державності – а я особисто часто брав участь у різних політичних акціях і звичайно мав масу різних “неприємностей” за свідому національно-патріотичну позицію, завжди зустрічав розуміння у Миколи Мироновича у своїх діях. Він підмітив у мене схильність до аналізу в галузі військової історії, чим ствердив моє бажання до поглибленого її вивчення. За що йому я безмежно вдячний.” (Ігор Крочак, історик, краснавець, фоторепортер.)

“Вперше доля звела мене з цією непересічною Людиною понад сорок років тому в Київському, тоді державному, університеті імені Тараса Шевченка. За роки нашої співпраці і, беру на себе сміливість сказати, дружби, довелося доволі всебічно познайомитися з науково-педагогічною діяльністю Ювіляра, як зрештою особистим, родинним життям. Під його керівництвом з плином часу сформувалася потужна наукова школа з дослідження проблематики української та світової історії. Проведення наукових конференцій, розробка дослідницької проблематики є повсякденним життям Ювіляра. Він відкрив широку дорогу в науку багатьом молодим людям, які внесли вже помітний вклад в історичні та загалом суспільствознавчі дослідження. Характерним для дружньої родини Алексієвців є те, що під патронатом, я б так сказав, її Голови, всі займаються науковим пошуком”. (Юрій Макар, доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України.)

“Я люблю Дідуса” (Миколка, онук).

Звісно, це лиш окремі думки, їх висловлено чимало. Публікуємо огляди Ірини Федорів, Юрія Макара, Богдана Мельничука, Віктора Уніята, Богдана Хаварівського, Василя Погорецького, Зоряни Удич, фото, з яких можна краще познайомитись з ювіляром.

А головне, це ті праці, які сьогодні вчені – молоді й знані, презентують до ювілею Миколи Мироновича. Формуючи збірник і перечитуючи статті, подумалось, можливо й завоювала б Україна на Олімпійських іграх ще кілька медалей, адже, будучи студентом Шевченківського університету, Микола тренувався з майбутніми олімпійськими чемпіонами, та доля вирішила, що його медалі в науці та освіті.

Тож ювілейний збірник “УЄС”, який складається з 2-х частин, вміщує наукові розробки вихованців вченого, друзів-колег, відомих українських істориків, методологів, тих, хто співпричетний до становлення тернопільської школи українських істориків Миколи Алексієвця. Привертають особливу увагу окремі публікації своїм звучанням сьогодення, новизною підходів, сміливістю постановки й розгляду питань, баченням історичних процесів та явищ, як нашої молоді, так, звісно, глибокі наукові дослідження іменитих учених, на працях котрих зростаємо. Кожен бажаючий віднайде ті знання, які необхідні саме йому щодо розуміння історичного процесу, історії світу, Європи, України, людського життя.

Насамкінець, слід додати, що Микола Миронович постійно у русі. Його ідеї мають здатність реалізовуватися. Так, наприклад, постав історичний факультет ТНПУ, та власне і наш міжнародний збірник наукових праць. Микола Миронович і сьогодні у творчих й наукових пошуках! А вітаючи ювіляра, згадуються слова випускниці історичного факультету Наталії Лазуки: “Дай, Боже, здоров’я Вам. Це щастя – у Вас вчитися”.

Особлива енергетика добра, любові, мудрості Миколи Мироновича додасть і Вам, шановні читачі, натхнення, вміння мислити, бажання діяти! Кажуть, від буденного до чудесного один крок! Тож читайте, розмірковуюйте, будьте разом з нами!

Поміж хвилин – буття Людини йде,
Заглиблюється погляд з мудрості вершини,
Розширюється простір, і в світі веде, –
Де ріки й гори, ліс і полонини...
У височінь сягає горизонт,
Земля себе шукає навколо орбіти,
Яснеє сонце, місяць – посеред зірок,
І небо – голубе, свободне.
Усе в гармонії стрічає ранок дня,
Приходить ніч – із вдячністю вітає,
Розсудливо сприймає щедре благістю життя,
І в мирі мир оберігає.
Розплюскує безмежжя тиша та,
Що лунко почуття переливає –
Із серця в серце хлюпотить енергія свята,
Спасибі, Батьку, міцно обіймаю.

З ДНЕМ НАРОДЖЕННЯ!

Головний редактор
доктор історичних наук, професор
Леся Алексієвець

ЗМІСТ

<i>Леся Алексієвець</i> . Людина енергетики добра, любові й мудрості.....	7
---	---

ПРОФЕСОР М. М. АЛЕКСІЄВЕЦЬ.

ВЧЕНИЙ І ОРГАНІЗАТОР НАУКИ ТА ОСВІТИ

<i>Ірина Федорів</i> . Микола Алексієвець – вчений-історик, громадський діяч, педагог, колега.....	15
<i>Юрій Макар</i> . Вчений і людина Людина	27
<i>Богдан Мельничук, Віктор Уніят, Богдан Хаварівський</i> . Слово про вчителя, або його авторитет беззаперечний.....	29
<i>Василь Погорецький</i> . Високе небо патріарха історичної науки України	33
<i>Зоряна Удич</i> . Nunquam petrorsum, semper ingrediendum! – Ні кроку назад, завжди вперед!	35

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.

НАУКА. ОСВІТА. РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

<i>Володимир Кравець</i> . Парадокси педагогічної освіти в епоху цивілізаційних змін	37
<i>Степан Віднянський</i> . Проблеми всесвітньої історії в українській історіографії: стан та перспективи досліджень.....	50
<i>Олександр Сич</i> . Про деякі гуманітарні аспекти історичної освіти	61
<i>Богдан Буяк</i> . Модернізація освіти української молоді в контексті трансформаційно-глобалізаційних процесів.....	67
<i>Микола Алексієвець</i> . Наукові дослідження із всесвітньої історії в нашому університеті: стан і проблеми	77

СТУДІЇ

<i>Олександр Удод, Михайло Юрій</i> . Міфопоетична картина світу	87
<i>Леся Алексієвець</i> . Польща в 1918–1926 рр. у вимірі сьогодення	103
<i>Віктор Савенко</i> . Діяльність НТШ в українознавчій сфері (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	109
<i>Іван Зуляк</i> . Участь “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині (кінець 60-х рр. ХІХ – початок ХХ ст.).....	117
<i>Ярослав Секо</i> . Історичний дискурс українських шістдесятників	126
<i>Марія Алексієвець</i> . Екологічний рух в Україні: історична ретроспектива, сучасність і перспективи.....	134

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<i>Вікторія Гевко</i> . Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства	140
<i>Андрій Дмитрук</i> . Військово-політичний чинник відносин Російської Федерації та України на початку 90-х рр. ХХ ст.	153

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Андрій Грубінко</i> . Європейська політика Великої Британії у партійно-політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком.....	159
<i>Наталія Чорна</i> . Геополітичні аспекти європейської та євроатлантичної інтеграції Польщі	166

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

Володимир Окаринський. Доктор Володимир Лучаковський (“Лучаківський”) (1838–1903) – громадський діяч, перший українець – бурмістр королівського міста Тарнополя (Тернополя): постать в контексті доби.....	172
Оксана Валіон. Внесок Михайла Грушевського у національно-культурне відродження українського народу в кінці XIX – на початку XX ст.	187
Надія Білик. Постать Тараса Шевченка в культурологічній спадщині Богдана Лепкого	200
Наталія Григоруک. Микола Чубатий – науковець та громадський діяч	205
Тетяна Лахманюк. Громадсько-політична діяльність Івана Горбачевського в Українському вільному університеті.....	214
Андрій Кліш. Кирило Студинський як дослідник полемічної літератури XVI–XVII ст.	220
Леся Костюк. Суспільно-політична та наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича (1907–1944 рр.).....	225

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Александр Клименюк. Синергетический інструментарий раскрытия черного ящика исторического явления	234
Оксана Алексієвець. Поняття “точка зору” та аспекти його дослідження... ..	252
Іван Куций. Велике Князівство Литовське в українській науково-історичній думці Галичини XIX ст.: проблема континуїтету “руської” національно-державницької традиції.....	257
Ірина Федорів. Концепція етногенезу східнослов’янських націй у науковій спадщині Мирона Кордуби в контексті історіографічного дискурсу українських й зарубіжних учених першої половини XX ст.	265

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

Василь Погорецький. Петро Могила у національно-духовному житті України: історіографія проблеми	273
Юрій Древницький. Громадсько-політична та наукова діяльність В. Старосольського: історіографія проблеми.....	283
Ігор Цепенда. Історіографія проблеми українсько-польського переселення 1944–1946 років.....	292
Інна Боровська. Новий курс Ф. Рузвельта: історіографічні погляди та інтерпретації	297

ІСТОРІЯ

УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ

Вадим Ореховський. Російсько-українські церковні відносини у XVII – на початку XVIII ст.	303
Оксана Ятищук. Дослідження з етнографії Слобожанщини у XVIII ст.	310
Володимир Мисик. Дослідження Ігоря Герети Черняхівської культури в с. Чернелів-Руський Тернопільського району.....	318

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Богдан Бутковський. Особливості ідеї слов’янської єдності в епоху національного відродження	328
Олег Білянський. Основні тенденції конституційного процесу в Польщі: законодавчий аспект (1989–1997 рр.)	339
Лілія Романишин. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці XX – на початку XXI ст.....	345

<i>Ірина Васірук</i> . Гра на двох полях історичної пам'яті	352
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Леся Алексієвець</i> . Повернення в майбутнє (Рецензія-есе). Алексеев Ю. Н. Украина и европейский глобализм (1989–2009) / Юрий Николаевич Алексеев. – К.: КСУ, 2010. – 416 с.	359
<i>Микола Алексієвець, Інна Боровська</i> . Бруз В. С. Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів у боротьбі проти тероризму. – К.: ВПК “Експрес-поліграф”, 2010. – 224 с.	362

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

Із книги лауреата Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Братів Богдана і Левка Лепких (2010) <i>Віктора Уніята</i> “Никифор Гірняк. Життєвий шлях Отамана”. – Тернопіль: Астон, 2010. – 232 с.	364
--	-----

CONTENTS

<i>Lesya Alexiyevets</i> . The Man of Good Energy, Love and Wisdom	6
--	---

PROFESSOR M. M. ALEXIYEVETS.

THE SCIENTIST AND ORGANISER

OF THE UKRAINIAN SCIENCE AND EDUCATION

<i>Iryna Fedoriv</i> . Mykola Alexiyevets as a Historian, a Public figure, a Teacher, and a Colleague	15
<i>Yuriy Makar</i> . The Scientist and the Kind-hearted Person.....	27
<i>Bohdan Melnychuk, Bohdan Khavarivsky, Victor Uniyat</i> . A Word about the Teacher or His Authority is Unquestioning.....	29
<i>Vasyl Pohoretskyi</i> . The High Sky of the Patriarch of the Ukrainian Science of Ukraine	33
<i>Zoryana Udych</i> . Nungam petrorsum, semper ingrediendum! – No a step back, always forward!.....	35

WORLD HISTORY. SCIENCE. EDUCATION.

THE 21st CENTURY REALITIES AND CHALLENGES

<i>Volodymyr Kravets</i> . Paradoxes of pedagogical education in the era of civilization changes.....	37
<i>Stepan Vidnyansky</i> . Problems of world history in Ukrainian historiography: state and prospects of research.....	50
<i>Olexandr Sych</i> . About some humanitarian aspects of historical education.....	61
<i>Bogdan Buyak</i> . Modernization of the education of Ukrainian youth in the transformation and globalization processes.....	67
<i>Mykola Alexiyevets</i> . Scientific researches on world history in our university: consisting and problems	77

ARTICLES

<i>Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy</i> . The traditional picture of the world... 87	87
<i>Lesya Alexiyevets</i> . Poland in 1918–1926 from the contemporary point of view... 103	103
<i>Victor Savenko</i> . Activity of NTSH in ukrainoznavchyy to sphere (end XIX is beginning of XX ages).....	109
<i>Ivan Zulyak</i> . Part “Prosvita” of national consciousness in Eastern Galicia Ukrainian (end 60-th years XIX – XX c.).....	117
<i>Yaroslav Seko</i> . Historical diskurs of Ukrainian shistdesyatniks.....	126
<i>Mariya Alexiyevets</i> . The ecological movement in Ukraine: retrospection, contemporaneity, and prospects.....	134

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Viktoriya Hevko</i> . Ukraine and Republic of Poland: from multilateral collaboration to strategic partnership	140
<i>Andriy Dmytruk</i> . Military and political factor relationship between Russian Federation and Ukraine in early 90-s XX century	153

PROBLEMS OF THE WORLD HISTORY

<i>Andriy Grubinko</i> . European policy of great Britain in partie’s measuring: conservative traditions with liberal tint	159
<i>Nataliya Chorna</i> . Geopolitical aspects of European and Euroatlantic Integration of Poland.....	166

UKRAINIAN AND FOREIGN BIOGRAPHY STUDIES

<i>Volodymyr Okaryns'kyj</i> . Doctor Volodymyr Luchakovs'kyi ("Luchakivs'kyi") (1838–1903) – publicman, first ukrainian burmistr of royal city Tarnopol (Ternopil'): a figure in context of days	172
<i>Oksana Valion</i> . Payment of Mykhajlo Grushevsky's in nacional and cultural rebirth ukrainian people second half of the XIX – in beginning of XXth century	187
<i>Nadia Biluk</i> . Figure of Taras Shevchenko in Bohdan Lepkyi's culturology revision....	200
<i>Nataliya Hryhoruk</i> . Mykola Chubatyi is scientist and publicman	205
<i>Tetjana Lahmanjuk</i> . Public-political activity Ivan Gorbachevskiy in Ukrainian Free University.....	214
<i>Andriy Klish</i> . Kyrylo Studynskyy as researcher of polemic writing of the XVI–XVII centuries.....	220
<i>Lesya Kostyuk</i> . Social and political and scientific activity O. Kandyba-Ol'zhich (1907–1944).....	225

PROBLEMS OF METHODOLOGY STUDIES

<i>Alexander Klimenyuk</i> . Synergetics techniques disclosing the black box of historical phenomenon.....	234
<i>Oxana Alexiyevets</i> . Point of view and aspects of its study.....	252
<i>Ivan Kutsyy</i> . The grand duchy of lithuania in the Ukrainian scientific historical idea of Galicia of the XIX century: the problems of the continuity of "Rus'" national-state traditions.....	257
<i>Iryna Fedoriv</i> . Ethnogenesis conception of eastern slavonic nations in the scientific heritage of Myron Korduba in the context of historiographic discouse of Ukrainian and Foreign scientists in the early XX century	265

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

<i>Vasyl Pohoretskyi</i> . Petro Mohyla in national-spiritual life of Ukraine: historiography of the problem.....	273
<i>Yuriy Drevnitskyi</i> . Public-political and scientific activity V. Starosolskyi: historiography of problem	283
<i>Ihor Tsenda</i> . Historiography of the Problem of the Ukrainian–Polish Resettlement in 1944–1946	292
<i>Inna Borovska</i> . Roosevelt's new deal: historiographical views and interpretations ...	297

HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE,
SCIENCE AND EDUCATION

<i>Vadym Orehovskyy</i> . Russian-Ukrainian church relations of XVII – beginning of XVIII century.....	303
<i>Oksana Yatyshchuk</i> . Research from ethnography of Slobidska Ukraine is in the XIX–XX c.....	310
<i>Volodymyr Mysyk</i> . Research of the Chernyakhivska culture made by Ihor Gereta in the village of Cherneliv-Ruskyi in the Ternopil region.....	318

WORKS OF YOUNG RESEARCHERS

<i>Bogdan Butkovskyi</i> . Features of idea of slavonic unity in national renaissance age	328
<i>Oleg Bilyanskyi</i> . The main tendencies of constitutional process are in Poland in 1989–1997: legislative aspect.....	339
<i>Liliya Romanyshyn</i> . Ukrainian womanish movement in the context of national revival at the end of XX is beginning of XXI century	345
<i>Iryna Vasiruk</i> . The game on the two field of historical memory	352

REVIEWS

- Lesya Alexiyevets.** Returning to the future (A Review–essay). Alekseyev Yu. N. Ukraine and European Globalism (1989–2009) / Yu. N. Alekseyev. – K. : KSU, 2010. – 416 p. 359
- Mykola Alexiyevets, Inna Borovska.** Bruz V. S. UNO’s role in the settlement of international conflicts and in the fight against terrorism / Volodymyr Semenovych Bruz. – K. : VKP “Express-polygraph”, 2010. – 224 p. 362

NOTA BENE: IN THE ORIGINAL

- From the book of the laureate of the All-ukrainian brothers Bohdan and Levko Lepkys Literature-and-art prize (2010) **Victor Uniyat.** Nykyfor Hirnyak. Chief’s path of life. – Ternopil: Aston, 2010. – 232 p. 364

ПРОФЕСОР М. М. АЛЕКСІЄВЕЦЬ. ВЧЕНИЙ І ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

МИКОЛА АЛЕКСІЄВЕЦЬ – ВЧЕНИЙ-ІСТОРИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПЕДАГОГ,
КОЛЕГА

Людство вступило у третє тисячоліття з переконанням його авангардної частини у тому, що основним рушієм історичних подій є сильні особистості, наділені неабиякими розумовими здібностями, вмінням глибоко розбиратися у вирі подій, дивитися у майбутнє, генеруючи цінні загальнолюдські ідеї, національні й гуманітарні проекти, згуртовувати навколо себе команду для досягнення поставлених цілей і розгортати у зв'язку з цим потужну практичну діяльність.

Процес духовного й національного відродження, який у перше десятиріччя незалежності охопив молоду Українську державу, особливо гостро підкреслив вагомість впливу на державно-політичне, наукове і культурно-освітнє життя країни національно-свідомої еліти. Адже вона щонайповніше виявляє та увиразнює характер нації, стає її домінантною рисою у безмежжі інших народів. За цією ознакою націю розпізнають у світах, за нею – вона пізнає саму себе.

Серед тих, хто уособлює таку еліту, – ім'я відомого в Україні вченого, громадського діяча, педагога, доктора історичних наук, професора М. М. Алексієвця. До цього списку одразу хочеться додати, що на сьогодні Микола Миронович – Заслужений працівник освіти України (2000), член Всеукраїнської спілки краєзнавців (2001), голова Асоціації істориків Тернопільщини, Дійсний член центру дослідження Поділля (2005), упродовж 1993–2006 рр. – декан історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії (від 1993 і до нині). Та чи не важливіше буде підкреслити, що це – людина енциклопедичних знань, праці й обов'язку, яка завдяки своєму хисту вченого, педагога й державного діяча докладає надзвичайно багато зусиль для становлення новітньої історичної науки. І справа не у високих нагородах, званнях й відзнаках, а це – і медаль “Ветеран праці”, і знак “Відмінник народної освіти України” (1978), і звання “Міжнародна людина тисячоліття в номінації “2000 видатних науковців ХХ століття”, присвоєне Міжнародним біографічним центром у м. Кембрідж (Велика Британія) – адже вони є лише своєрідним еквівалентом того, що зроблено вченим на науковій і педагогічній ниві. Важливо, що М. Алексієвець належить до тієї категорії українських науковців, які своєю довголітньою працею заслужили щире любов серед колег-істориків і численних учнів та повагу серед наукового загалу й громадськості України.

Микола Алексієвець, без сумніву, є особистістю, глибоко зануреною у свою професійну діяльність й повністю відданою науці, й водночас, викладачем і керівником високого гатунку, що ніколи не знає втоми, наполегливим у всіх своїх устремліннях.

Як кожен учений, М. М. Алексієвець пройшов тривалий і складний шлях свого професійного зростання. Його біографія є відображенням суперечливої та багатогранної історії СРСР й України другої половини ХХ ст. – поч. ХХІ ст. На формування поглядів майбутнього вченого не могли не справити вплив історичні події та суспільно-політичні умови минулого століття. Його дитячі роки припали на непростий повоєнний період, часи культу особи Сталіна і його розвінчання; становлення як молодого історика – на “хрущовську відлигу” й період шістдесятництва; активна творча й громадська діяльність – на “горбачовську перебудову” і період незалежної України.

Народився Микола Миронович 10 лютого 1941 р. у м. Дубровиця Дубровицького району Рівненської області в сім'ї робітника. Початкову освіту одержав у місцевій школі.

Виявивши неабиякі здібності до наук, особливо до гуманітарних, зокрема, до історії, та, відслуживши в армії, – у 1963 р. майбутній учений поїхав до Києва, де з успіхом склав іспити та вступив на історико-філософський факультет (сьогодні – історичний) Київського державного університету (нині – Київський національний університет ім. Т. Шевченка), який закінчив у 1968 р. з дипломом з відзнакою та із занесенням в Почесну книгу КДУ [1, с. 34]. За особливі успіхи в навчанні уже з другого курсу (включно до п'ятого) М. Алексієвець був Ленінським стипендіатом (найвища студентська нагорода тих часів).

На першому курсі навчання Микола Алексієвець записався до секції легкої атлетики. З цього часу спорту не покидав, ставши кандидатом у майстри спорту. Саме він привчив до організації часу, уміння переборювати себе. Принагідно варто відзначити, що професор Алексієвець дотепер зберіг спортивну поставу, легкість у ході, мобільність. Окрім того, спортивні заняття виробили принцип, який став домінуючою рисою характеру: є завдання – обов'язково треба його виконати. Наразі, головною метою після закінчення університету була кандидатська дисертація.

Київський період життя М. Алексієвця характерний входженням до елітарного кола тодішньої інтелігенції, на той час молодих, а згодом відомих істориків: В. Ю. Мельниченка, В. М. Ткаченка, Ю. М. Алексєєва, А. Г. Слюсаренка, В. Ф. Солдатенка, В. П. Шевчука, Ю. І. Макара, В. К. Борисенко, Б. М. Гончара, В. Отроценка, М. Кірсенка та багатьох інших, та подальшою співпрацею із К. О. Джеджулою, Я. Д. Ісаєвичем, Л. О. Зашкільняком, Ю. Ю. Кондуфором, А. Ф. Кізченком, І. М. Куліничем, П. С. Соханем, М. Я. Варшавчиком, М. Р. Литвиним, І. М. Мельниковою, С. В. Віднянським, – під впливом котрих він формувався як вчений.

У 1968–1971 рр. Микола Миронович продовжив навчання в аспірантурі, завершивши його успішним захистом кандидатської дисертації. Далі – утвердження як викладача-історика, розквіт найкращих рис як науковця припадає на 70–90-ті рр., коли доля закинула його на щедру Подільську землю – Тернопільщину. Спочатку М. Алексієвець працював старшим викладачем, згодом доцентом Тернопільської академії народного господарства (нині – Тернопільський національний економічний університет). Серед численних студентів історика був, зокрема, й майбутній відомий економіст, Президент України 2005–2009 рр. – В. Ющенко. У 1977 р. Микола Миронович перейшов на роботу в Тернопільський державний педагогічний інститут (нині – ТНПУ ім. В. Гнатюка), де працював доцентом, завідувачем кафедри, проректором з навчальної роботи [2, с. 372].

У 80-х рр. вчений зацікавився історією Німеччини новітньої доби, розуміючи важливість дослідження всесвітньої історії. У суспільно-політичному житті СРСР це був переломний період. В 1985 році М. Горбачов проголосив перебудову, у ЗМІ дедалі більше почало з'являтися публікацій, які розвінчували антидемократичний комуністичний режим та неефективні способи господарювання. Вченого це вражало, водночас, й обнадіявало. Отож, у 1984 р. він повернувся до наукових шукань, вступивши до докторантури, бо саме як учений-історик міг в усій повноті виявити своє світоглядно-дослідницьке “я”.

Результатом кількарічної науково-пошукової праці, стажування в Київському, Дніпропетровському, Московському, Ленінградському, Волгоградському, Берлінському та Лейпцигському університетах, роботи в архівах та бібліотеках, став успішний захист у 1987 р. докторської дисертації, підготовка низки монографічних праць з проблем всесвітньої та української історії [3 та ін.].

Початок 90-х рр. XX ст. у біографії науковця став новим етапом, коли він увесь свій педагогічний досвід й організаційні здібності спрямував на відкриття у вузі історичного факультету. Як згадує А. Фартушняк, практично кожне засідання кафедри суспільних дисциплін Микола Миронович завершував словами: “Історичний факультет повинен бути відкритий” [4, с. 5].

Безперечно, що поява історичного факультету була зумовлена самим життям, суспільно-політичними змінами в Україні та світі кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття. Розпочатий етап національно-духовного відродження України викликав дедалі

зростаючий інтерес громадськості до минулого, до історичних знань [5, с. 3]. Процеси державотворення, що відбувалися, неминуче загострювали увагу на необхідності поглибленого вивчення історії України, витоків нашого народу, створення й утвердження національної державності. Крім того, в умовах творення незалежної України виникла нагальна потреба в урахуванні уроків минулого, в поверненні із забуття невідомих історичних фактів, імен видатних осіб, які творили й утверджували українську історію [5, с. 3].

У 1993 р. у структурі одного з найстаріших вищих навчальних закладів Тернопілля – педагогічного – з'явився новий факультет – історичний. Реагуючи на потреби народної освіти області, ректор педінституту професор В. Кравець видав відповідне рішення про створення історичного факультету, деканом якого було обрано М. М. Алексієвця [6, с. 1]. Як він напише пізніше у своїх спогадах, “тоді не вистачало всього – викладачів, підручників, навчального обладнання. Починали з “нуля”. Але були великі плани, надії, ентузіазм перших викладачів і студентів набору 1992/1993 н. р. Переважна більшість викладачів була без наукових ступенів. Ситуація кардинально змінилася в середині 90-х років, коли декілька викладачів захистили докторські й кандидатські дисертації, отримали звання доцентів і професорів” [5, с. 3].

Історію становлення факультету з повним правом можна вважати найбільш плідним періодом в діяльності професора М. Алексієвця та водночас – часом становлення історичної освіти і науки в університеті й області. Микола Миронович розглядав факультет не лише як вогнище знань і наукової думки. Основним поставленим завданням було – вийти за межі провінційного факультету, а відтак, піднести його значення до рівня національного відродження. Ось чому всю справу виховання свідомої української інтелігенції він прагнув поставити на наукову систему організації освіти, яка б спиралася на передовий світовий досвід і відповідала характеру й традиціям найкращих університетів України й Європи. М. Алексієвцеві вказував на важливість, з одного боку, добору і виховання професорсько-викладацького складу, а з другого, – нагромадження науково-освітніх традицій й перебудови змісту історичної освіти на нових методологічних засадах. “Зміст історичної освіти мав охоплювати не лише теоретичні знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтири народу” [5, с. 3–4].

Однією із найскладніших проблем, над якою постійно працював наш декан, була кадрова. Підкреслимо, що викладачі, залучені до розробки навчального плану, робочих програм історичних дисциплін в перші роки після створення факультету, були кращими випускниками провідних вузів України. Так, П. С. Коріненко закінчив Одеський університет, Ю. Ю. Свідерський, В. В. Свідерська, С. В. Лук'яненко, О. А. Полянський, В. Д. Шепетюк, Ю. Й. Поліщук – Львівський університет, О. М. Петровський – Сімферопольський, Е. В. Бистрицька – Київський університет ім. Т. Шевченка, І. І. Шумський – Ужгородський, П. А. Михальчук – Чернівецький. Педагогічні інститути закінчили: Луцький – Т. М. Гонтар, Кам'янець-Подільський – А. К. Фартушняк, І. М. Боровська, М. В. Гришук. А отже, все те краще, що було в роботі історичних факультетів цих вузів, з урахуванням нових якісних змін у вищій школі, було вкладено в плани роботи факультету [4, с. 5].

Проте вимоги сучасного університетського випускника зобов'язували залучати до його підготовки не лише власних фахівців, а й кращих спеціалістів Тернопільського державного обласного архіву (зокрема, Б. Хаварівського), краєзнавчого музею (О. Гаврилюка, М. Строцена), Інституту національного відродження України (І. Герету), а також провідних учених інших вузів Тернополя, України та зарубіжжя. За час деканства Миколи Мироновича на історичному факультеті працювали знані науковці зі США, Канади, Франції, Німеччини, Словаччини, Польщі, Греції. Серед них професори В. Косик (Франція), М. Зубока (Канада), академік НАН України М. Мушинка (Словаччина), В. Бонусяк і Є. Орлоф (Польща), Я. Ніколаїдіс (Греція), Т. Гунчак (США), інші [7, с. 2].

З метою виховання патріотично свідомої молоді на факультеті постійно проводилися зустрічі з відомими громадсько-політичними діячами України, дисидентами, народними

депутатами – В. Чорноволом, Л. Лук'яненком, І. Геретою, Л. Танюком, І. Біласом, Ю. Тимою, поетами М. Левицьким, С. Сапеляком та ін. [8, с. 3].

Певний час на факультеті працювала лише одна кафедра, з якої організували дві – кафедру історії України і політології та кафедру всесвітньої історії, згодом розділеної також на дві: стародавньої і середньовічної історії; нової і новітньої історії та методики викладання історії. Функціонувала й кафедра філософії та економічної теорії [7, с. 2].

Так, завдяки зусиллям Миколи Мироновича за короткий час історичний факультет став одним із провідних в університеті та західноукраїнському регіоні. Українська держава та педагогічна громадськість Тернопільщини визнали його базовим у підготовці фахівців-істориків для середніх навчальних закладів освіти. Отримавши сертифікат IV-го найвищого рівня акредитації, історичний факультет з потужним науково-педагогічним потенціалом, збагачений досвідом співробітництва з Інститутом історії України НАН України, історичними факультетами вищих навчальних закладів держави, багатьма зарубіжними ВНЗ взяв на себе відповідальну місію з оновлення змісту історичної освіти [5, с. 4]. З цією метою з ініціативи М. Алексієвця відкрито аспірантуру, а згодом й докторантуру зі спеціальностей – 07.00.01 історія України та 07.00.02 всесвітня історія. За період діяльності факультету підготовлено понад тисячу фахівців-істориків, 5 докторів наук, професорів, 46 кандидатів наук, доцентів. Так, на сьогоднішній день кадрове забезпечення факультету на 100 % складають викладачі з науковими ступенями і вченими званнями.

Лише впродовж 2000–2004 років успішно захистили кандидатські дисертації 20 осіб-випускників факультету. А впродовж наступних кількох років – докторами наук стали Л. М. Алексієвцев, М. В. Бармак, Е. В. Бистрицька, І. С. Зуляк, Ю. Й. Поліщук.

У становленні молодого факультету важливу роль відіграли науково-практичні конференції. Вони стали важливим фактором не лише зростання професійного рівня викладачів, виходу факультету на всеукраїнський масштаб комунікацій, налагодження співпраці між різними навчальними й науковими установами України й зарубіжжя, а й сприяли патріотичному вихованню молодих громадян незалежної держави. Зрозуміло, яку роль тоді відігравали у піднесенні національної свідомості такі видатні діячі українського національного відродження, національно-визвольного руху, як М. Грушевський, М. Кордуба, В. Липинський, О. Кандиба-Ольжич, С. Бандера, Я. Старух, С. Петлюра, К. Левицький. Адже перші конференції обласного, республіканського та міжнародного рівнів були присвячені їхній діяльності [9, с. 4]. Відтак, уже зі студентських лав майбутні аспіранти Миколи Мироновича усвідомлювали важливість біографічних досліджень, з'ясовували місце і роль особистості в історії.

Серед інших актуальних тем та найбільш яскравих наукових конференцій всеукраїнського та міжнародного масштабу, що проводились на історичному факультеті, хотілося б згадати такі: “Історія українського націоналізму” (квітень 1996 р.), “Українська новітня держава: історія і сучасність” (квітень 1997 р.), “Українська молодь у боротьбі за державність в ХХ ст.” (лютий 1998 р.), “Історія України в контексті європейського національно-революційного руху 1848–1849 рр.” (травень 1998 р.), “Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя” (листопад 2003 р.) [9, с. 4]. Після їх проведення громадськість міста заговорила про історичний факультет, про те, що він відбувся і став вагомим чинником суспільно-політичного, наукового й громадського життя краю.

З метою впровадження у навчальний процес нових інформаційно-контролюючих технологій була розроблена загальнофакультетська Програма розвитку інноваційних технологій у процесі викладання історичних дисциплін. У зв'язку з цим важливе значення для підвищення науково-методичного рівня викладачів мали Всеукраїнські науково-практичні конференції на теми: “Інноваційні технології в процесі викладання історії” (листопад 2000 р.), “Національна історична освіта: погляд у ХХІ ст.” (грудень 2002 р.), “Релігієзнавство як навчальна дисципліна: теоретико-методологічні та методичні аспекти викладання у вищій школі” (листопад 2002 р.), “Актуальні проблеми з історії та

правознавства у працях молодих учених” (жовтень 2003 р.), матеріали яких опубліковано в “Наукових записках. Серія: Історія (Вип. 4 за 2002 р.; Вип. 4 за 2003 р.)” [5, с. 5].

Дев'яності роки ХХ ст. для України, яка в черговий раз відродилася як незалежна держава, стали особливим часом визрівання глибоких суспільних змін. Панування “колективістських” універсалістських версій тлумачення історичної дійсності, що не залишали місця для окремої особистості вже не задовільняли. Дедалі більша увага зверталася на гуманістичну природу людини, на її внутрішній духовний світ. Водночас політизація українського національного руху, яка поступово охоплювала всі верстви населення країни, диктувала потребу історичного обґрунтування національних вимог. У таких умовах значно зросла роль історика як такого, що розтлумачить, збереже і передасть знання про минуле свого народу [10, с. 3]. Перед новоствореним колективом істориків постало завдання довести “історичність” української нації, обґрунтувати її право на рівноправне трактування в європейській сім'ї народів.

Тому професор М. Алексієвець приділив особливу увагу підготовці наукових праць. Більше того, керівник бачив наслідки відсутності в достатній кількості новітньої навчальної й наукової літератури на початку 90-х рр. ХХ ст. виправити становище частково могли місцеві видання, праці викладачів і студентів історичного факультету. З цією метою декан заснував при факультеті редакційно-видавничий центр “Літопис” (до речі, такого плану – єдиний в університеті), який успішно виконував поставлені завдання і діє до сьогодні.

Так, першим науковим доробком факультету стали видання: “Україна і світ. Історія: минуле і сучасність” [11], “Тернопілля: сторінки історії” [12], “Україна на шляху до незалежності і демократії” [13], “Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов'янських країн” [14], “Богдан Лепкий в духовній історії України” [15], “Михайло Грушевський – погляд із сьогодення” [16] та ін. Кожне із цих видань, головним редактором яких був М. Алексієвець, заповнювало ту чи іншу прогалину української національної історії, давало можливість усім зацікавленим пізнавати історію України. Так розпочалася прекрасна традиція щорічних публікацій наукових досліджень викладачів, студентів й аспірантів факультету, провідних українських науковців, що співпрацювали з університетом, пропагування їхнього творчого доробку.

Пріоритетною тематикою статей стало вивчення й осмислення національної історії і культури України. А це робило свою справу й у збагаченні історичними знаннями населення міста й області, й у спілкуванні та обміні поглядами, точками зору з істориками інших регіонів України, що було так важливо при відновленні історичної пам'яті та формуванні історичної традиції у перші роки відродженої України [10, с. 3]. Недарма у своєму привітанні істориків з нагоди першого випуску студентів, відомий громадський діяч краю І. Герета написав: “Нас, тернополяни завжди боліло те, що у рідному місті не було власної кузні істориків. А на сьогодні, факультет є і він щодня голосніше заявляє про себе, хоч роботи ще непочатий край...” [8, с. 5].

Декан М. Алексієвець докладав максимум зусиль для покращення матеріально-технічної бази навчального процесу та рівня викладання. У перші роки існування факультету було обладнано 6 навчально-методичних кабінетів-лабораторій, у тому числі, української духовної культури “Відродження”, української правової культури “Державність”, з археології та допоміжних історичних дисциплін “Джерела”, історії України, філософії та економічної теорії, 5 лекційних аудиторій [7, с. 2]. Інакше й не могло бути в умовах стрімкого бігу життя, демократизації національного укладу, вдосконалення змісту історичної освіти.

Серед яскравих сторінок життя факультету, що сприяли його зростанню в другій половині 90-х років, стали події й навчально-виховного плану. Варто згадати участь студентів у роботі археологічно-етнографічних експедицій “Обереги”, “Вічні символи нації”, “Тіні забутих предків”, “Забуті могили”, матеріали яких лягли в основу наукових статей, серії курсових і дипломних робіт [7, с. 2]. Науковій діяльності студентів сприяли засновані при факультеті інформаційно-аналітичний центр “Гарт”, політико-дискусійний клуб

“Діалог” і “Аргумент”, товариства ім. М. Міхновського та О. Ольжича, Наукове Студентське Товариство. Важливим виховним чинником у національно-патріотичному вихованні студентів виступали команда КВК “Родина Алексів” (заснована восени 1996 р.), танцювальні й вокальні групи [5, с. 7]. Наші студенти-історики брали участь в організації історико-краєзнавчих, туристичних походів по героїчних місцях ОУН–УПА. Вони очолювали громадські організації міста й області, були найбільш активними вихователями громадських молодіжних організацій “Юна Січ”, “Пласт”, “СУМ” тощо [9, с. 4].

Вагоме виховне й пізнавальне значення мали студентські факультетські газети “Історик”, “Вісник НСТ”, часопис “Сторінки літопису”. У них систематично висвітлювались усі сторони життя на факультеті: викладацька й студентська наукова робота, навчальний процес, результати навчально-виробничих практик (археологічної, етнографічної, краєзнавчої, педагогічної), активна виховна діяльність. У газеті “Історик” було запроваджено чудові рубрики: хроніка становлення і розвитку факультету, визначні історики, факультет у долях, на допомогу абітурієнту та ін. А як додавали настрою, підсилювали “істфаківський дух” статті викладачів та кращих студентів факультету. Достатньо назвати їх заголовки, і ви зрозумієте, про що йдеться: “Нас об’єднала істфаківська родина”, “Наш істфак – наша гордість”, “Молодь – майбутнє історичної науки”, “Істфак – це ми, об’єднані істфаком”, “Наші лауреати”, “Історія – душа народу” та ін. [17]. Тому, не буде перебільшенням сказати, що “Історик”, “Вісник НСТ”, “Сторінки літопису” суттєво вирізнялися на фоні університетських видань, а на сьогодні є окрасою факультету періоду його становлення.

У 1995 р. з’являється перший випуск “Наукових записок Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця”. Як фахове видання діє до сьогодні. Окрім того, на факультеті редагувалися Наукові записки, серії: “Філософія” та “Економіка”, таким чином заповнюючи увесь комплекс суспільних дисциплін науково-методологічним матеріалом.

Переважна більшість публікацій нового видання серії “Історія” – предметний внесок у дослідження та узагальнення нових маловивчених тем з історії України й всесвітньої історії, її міжнародних зв’язків у контексті європейського історико-культурного й суспільно-політичного процесу, концептуальних проблем історії національно-визвольного руху ХІХ–ХХ ст. Пріоритетними стали також питання методології історії, змісту, форм, методів історичної освіти, проблем розвитку вітчизняної культури та біографістики [10, с. 3]. Безумовна цінність “Наукових записок” історичної серії – у спробі з’ясувати магістральні шляхи розвитку сучасної української історії України, яка б ґрунтувалася не на ідеологічних догмах, а на історичних джерелах та кращих досягненнях української історіографії, у якій основне місце повинні зайняти проблеми етногенезу українського народу, становлення та формування його державності, визначення перспектив розвитку. З погляду сьогодення дня можемо стверджувати, що журнал виправдав своє існування, сприяв розробці багатьох наукових проблем та розширенню джерелознавчої бази. Додамо, що історія ще скаже своє слово про “Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія. Історія”, переосмислюватиме ті процеси, явища, постаті, які аналізували автори статей.

Відтак, час від заснування факультету – це, передусім, період становлення історичної науки в університеті. Наукова робота стала складовою частиною діяльності всіх його співробітників і студентів. Для цього на факультеті було створено належні умови для проведення широкомасштабних наукових досліджень фундаментального і прикладного характеру. Під керівництвом професора М. М. Алексієвця на факультеті велася комплексна науково-теоретична розробка важливих напрямів вітчизняної й загальної історії: історії зарубіжних країн, історичних зв’язків і співробітництва України й країн Центральної та Південно-Східної Європи, зовнішньополітичної діяльності. Актуальність дослідження цих питань визначили комплексну тему факультету “Україна в контексті європейської і світової історії”, затверджену вченою радою. Як зазначає Микола Миронович у статті “Місце і роль у навчальному процесі наукових праць з історії викладачів ТДПУ ім. В. Гнатюка”, “ми виходили з того, що розвиток української історичної науки, вільної від будь-яких ідеологій,

має ґрунтуватися виключно на наукових критеріях з розробкою двох блоків діалектично взаємопов'язаних проблем: власне історії України і всесвітньої історії з врахуванням особливостей України, які мають бути вписані в контекст один одного. Саме на такому двоблоковому підході до вивчення історії і побудований наш навчальний план підготовки фахівців з історії” [18, с. 186].

Власне методологічний підхід, при якому українська історія розглядається в контексті світової, ліг в основу наукового проекту кафедри нової і новітньої історії, міжнародного збірника наукових праць за редакцією проф. Л. Алексієвця “Україна–Європа–Світ”, заснованого у 2008 р. (на сьогодні – журнал має статус фахового, добре зарекомендував себе в наукових колах і викликає значний пізнавальний інтерес). У названому збірнику, в редколегії котрого, окрім М. Алексієвця, відомі сучасні українські й зарубіжні науковці Ю. Алексєєв, В. Бонусяк, С. Віднянський, Р. Дрозд, М. Литвин, Ю. Макар, В. Мельниченко, В. Яровий, пріоритетними визначаються такі аспекти, як діалектика історії України та всесвітньої історії, впливи домінуючих націй на розвиток української історичної науки в XIX–XX ст. (погляд на взаємозв'язки української і всесвітньої історії крізь проблему співвідношення політичних і культурних явищ, зв'язок української історичної науки з європейською); українська історична наука XIX–XX ст. у всесвітньо-історичному контексті, концепції та періодизація (основні етапи і періодизація розвитку української історичної науки в європейському та всесвітньо-історичному контексті, засадничі аспекти основних дискусій щодо України в сучасному науковому світі крізь призму минулого, тяглість і неперервність основних концепцій); схеми української і всесвітньої історії в XIX–XX ст. – зміни світобачення. На думку М. Алексієвця, успішне їх вирішення знаменуватиме вступ у новий етап розвитку і світової історичної науки, і взаємопов'язаний та взаємозумовлений цим вступом поступовий перехід української історичної науки від пострадянського періоду – в українську добу [19, с. 15].

Плануючи формат нового кафедрального збірника, професори М. Алексієвця та Л. Алексієвця безумовно виходили з того, що на сьогодні українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької концепції історії України в її національно-державницькому вимірі, котра б знаходилась у відповідності зі світовою історією. Є російська, польська, єврейська та інші схеми історії України, які перебувають у протиріччі й не відповідають одна одній, не враховують й ігнорують специфіку українського історичного процесу в контексті історії Європи і світу [19, с. 16]. З потребою поглиблення досліджень, де б всесвітня історія осмислювалась так, щоб у ній знайшлося місце і для України, був створений цей збірник.

Здібності М. Алексієвця-науковця і досвідченого педагога особливо яскраво демонструє його діяльність як засновника, організатора й керівника Тернопільської наукової школи з проблем історичної біографістики.

Особистість у центрі уваги історика – це один із шляхів гуманізації науки, що стало просто необхідним для пострадянського суспільства. Вивчення не лише нових історичних фактів, подій і явищ, а конкретних людей, що жили й творили в певну епоху. Тому важко переоцінити значення осмислення і виділення біографічних досліджень як окремої галузі історичного знання у поглибленні національної історіографії. Методологічний підхід індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистості в контексті епохи став ключовим при виборі тем кандидатських дисертацій багатьох аспірантів М. Алексієвця.

Підкреслимо, що проблема історичної біографістики як галузі історичного знання актуалізувалась у другій половині 80-х – на початку 90-х років минулого століття у зв'язку із новою суспільно-політичною ситуацією. Історична біографістика об'єктивно посіла одне з провідних місць у тематиці досліджень. Характерною рисою вивчення відомих історичних постатей громадського життя, діячів науки і культури, стало визначення їхнього місця у процесі українського національного відродження, пошук неперервності між їхніми ідеями та сучасним українством. Велику увагу приділено справедливому поціновуванню діячів, дискримінованих у радянські часи. У цьому, мабуть, була ознака часу: молода українська

нація, історична думка незалежної України потребувала авторитетів. Тому й праці такого змісту мали особливе значення, стали скарбницею новітніх інтелектуальних надбань, своєрідним індикатором духовного потенціалу, що сприяв утвердженню громадянського суспільства, розбудові демократичної, соціальної і правової Української держави [20, с. 7].

Історико-біографічні розвідки, присвячені вивченню життя й творчості видатних українських учених, державних, громадсько-політичних та культурних діячів, були сконцентровані в основному на кафедрі нової і новітньої історії, де під керівництвом М. Алексієвця було створено наукову школу з історичної біографістики. На сьогоднішній день із зазначеної проблематики успішно захистили кандидатські дисертації 14 аспірантів професора та близько 10 – працюють й далі в цьому напрямі. Відтак, аспіранти й викладачі кафедри у результаті своєї багатогранної дослідницької праці повернули країні цілу плеяду геніальних українських учених й громадсько-політичних діячів. Ось лише деякі імена: Денис Зубрицький, Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Горбачевський, Андрей Шептицький, Кирило Студинський, Михайло Грушевський, Петро Могила, Володимир Гнатюк, Богдан Лепкий, Мирон Кордуба, Микола Чубатий, Олег Кандиба-Ольжич, Дмитро Донцов, Михайло Брайчевський, В'ячеслав Чорновіл... [20, с. 5].

У рамках роботи Тернопільської школи з української історичної біографістики проведено низку конференцій, присвячених життю й творчості відомих діячів, видано спеціальні збірники наукових праць [16; 21; 22].

Значним внеском в українську національну історіографію стало видання спеціальної тематичної монографічної праці “Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.” [23]. Увагу його авторів привернули найактуальніші аспекти діяльності й творчості відомих історичних постатей в контексті українського державотворення. Для прикладу назвемо окремі праці: “Києво-Могилянська академія в особах” (Леся Алексієвець), “Денис Зубрицький в українському історіографічному процесі Галичини” (Іван Куций), “Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття” (Любомир Крупа), “Концепція українського культурно-духовного відродження Михайла Грушевського (кін. XIX – поч. XX ст.)” (Оксана Валіон), “М. Грушевський і НТШ” (Віктор Савенко), “Суспільно-політична діяльність В. Гнатюка у контексті національного відродження України кінця XIX – поч. XX ст.” (Ігор Іванюта), “Національно-державницька концепція Мирона Кордуби” (Ірина Федорів), “Науково-літературна діяльність О. Кандиби-Ольжича” (Леся Костюк), “В'ячеслав Чорновіл: постать на тлі доби” (Ярослав Секо, Сергій Бондаренко) [23].

Праця викликала значний резонанс в Україні й дала поштовх подальшому поглибленому вивченню історії України в особах, наукової й творчої спадщини вчених, громадсько-політичних діячів у контексті визначальних віх української історії. Це засвідчує друга частина “Української історичної біографістики...”, опублікованої науковцями факультету в 2008 р. [24]. Її автори подали оригінальні історичні портрети таких видатних діячів, як П. Могила, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, М. Кордуба, О. Кандиба-Ольжич, С. Магальяс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук'яненко, І. Герета, Л. Крупа [24].

Цінністю першої й другої частин є те, що їх автори охарактеризували життєвий й творчий шлях зазначених діячів на основі архівних матеріалів, таким чином ввівши до наукового обігу значну частину заборонених раніше фактів й подій на новій методологічній й джерелознавчій базі. Названі праці в умовах сучасного національного відродження сприятимуть об'єктивному висвітленню історії України в особах, підвищенню ролі науки й освіти в суспільстві, відкриють нові штрихи до портретів відомих українців. Відтак, можемо говорити, що завдяки роботі наукової школи проф. М. Алексієвця відбулося піднесення історичних досліджень в ТНПУ ім. В. Гнатюка на новий якісний щабель.

Історична біографістика – не єдиний науковий напрям роботи викладачів кафедри нової і новітньої історії. На сьогодні можемо стверджувати про наукову й практичну значущість історичних досліджень кафедри Миколи Мироновича і з проблем циклу всесвітньої історії. Науково-дослідницька робота професора сконцентрована на активній участі у розробці нової актуальної колективної наукової проблеми кафедри “Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” [25]. Як зазначає вчений, “однією з помітних сучасних тенденцій наукового доробку кафедри стало зростання інтересу молодих дослідників до питань історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, які, як відомо, впродовж тривалого часу фальсифікувалися” [19, с. 16]. Особливо хочеться відзначити праці про еволюцію зовнішньої політики України в умовах глобалізації (М. Алексієвець, Я. Секо), про українсько-польські (Л. Алексієвець, В. Гевко, Н. Чорна), українсько-російські (А. Дмитрук), українсько-британські (А. Грубінко), українсько-чеські (О. Цуп), українсько-німецькі (М. Алексієвець, І. Боровська, О. Валіон) економічні та культурно-освітні відносини на сучасному етапі [19, с. 16]. Високу позитивну оцінку на сторінках всеукраїнських часописів отримало ґрунтовне дослідження Л. Алексієвця “Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою” [26].

Аналітичні статті з історії США, Франції і Великої Британії опублікувала доц. Боровська І. М. При кафедрі успішно функціонує Українсько-польська школа молодих учених (науковий керівник – проф. Л. Алексієвець) [19, с. 16, 21].

Подолання ідеологічних догматів, творчий, неупереджений погляд на події сьогодення дозволили колективу кафедри Миколи Мироновича вийти на широкий, якісно новий рівень осмислення проблем загальної історії.

Як фахівець-всесвітник М. Алексієвець ось уже понад 10 років є членом спеціалізованої вченої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича.

На сьогоднішній день М. Алексієвець – авторитетний, визнаний учений з проблем історії країн Центральної і Південно-Східної Європи новітньої доби, актуальних аспектів міжнародних відносин й зовнішньої політики, вивчення співробітництва незалежної України з європейськими країнами. Назвемо хоча б такі відомі його праці, як: Відновлення національної незалежності слов'янських країн Центральної та Південно-Східної Європи: погляд через десятиліття [27]; Зовнішня політика України: еволюція та особливості [28]; Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи: утвердження незалежних держав у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.) [29]; Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності [30]; Об'єктивна необхідність наукового вивчення історії України і Польщі та їх міждержавних відносин [31]; Польща в роки Першої світової війни [32]; Особливості антикомуністичної революції в Польщі кінця ХХ ст. [33]; Друга світова війна в історичній пам'яті [34] та ін.

Інтерес до всесвітньої історії – це лише суттєвий фрагмент наукових інтересів М. Алексієвця. Пріоритетного значення для нього набули праці, присвячені визначенню місця й ролі відомих і маловідомих представників української інтелігенції в процесах українського державотворення, розвитку національної і європейської культури, про що уже йшла мова.

Відтак, як професійний дослідник всесвітньої історії, історії України та історії української й зарубіжної культури, М. Алексієвець створив значний науковий доробок, що складає понад 300 наукових публікацій, серед них, майже 20 монографічних видань, підручників і навчальних посібників для студентів вузів, в тому числі з грифом МОН України. Результатом його плідної дослідницької роботи була участь у написанні таких важливих наукових праць, як: Культурне відродження України [35]; Роль Наукового товариства імені Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [36]; Діяльність “Просвіти” у національному відродженні Східної Галичини (1868–1914 рр.) [37]; Роль М. Грушевського у піднесенні національної свідомості

українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) [38]; Українська історична біографістика: забуте і невідоме [23–24]; Історія світової культури. Част. 1. [39]; Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети [40]; Історія світової культури. Част. 2: від Бароко до сучасності [41]; Основи наукових досліджень [42] та ін.

Аналізуючи сучасний стан освіти й науки в Україні, осмислюючи питання світової та української історіографії, М. Алексієвець вважає, що в цій царині і досі не визначено теоретико-пізнавальні орієнтири. “Українська історія, після того, як Антонович від’єднав її від польської, а Грушевський – від російської, так і залишилася на рівні сепарації, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження із всесвітньою історією, яка має настати шляхом діалектичного опрацювання проблем української і всесвітньої історії. Цей етап не настав ще й досі також тому, що більшість істориків, які, крім проблем української, досліджуючи питання всесвітньої історії, були пройняті патріотичним ірраціоналізмом, надто заангажовані в політику і поєднували ідеологію та науку”. М. Алексієвець вкотре підкреслює, що “нам потрібно мати свою національну історію, і ми мусимо її творити, але у згоді із загальносвітовою” [19, с. 15]. Відтак, низка публікацій вченого присвячена проблемам методології історії та наукових досліджень, окремим аспектам розвитку освіти і науки в Україні загалом, та на історичному факультеті ТНПУ, зокрема [18–20; 43–46].

Як бачимо, наукові, науково-популярні й методичні публікації М. Алексієвця надзвичайно широкі за тематикою, мають різне цільове призначення. Науковець наголошує на актуальності вивчення української історії в контексті світової й європейської, в контексті взаємоспілкування українського народу з народами Європи, акцентує увагу на вагомості досліджень культурологічних аспектів національної й світової історії та пріоритетності студій з історичної біографістики.

Спільне, що поєднує його дослідження, – це ґрунтовна джерельна база, новітня методологія, вираженість змісту й висновків. Як свідчать вищеназвані праці М. Алексієвця, він завжди реагує на виклики сьогодення. Творчу спадщину науковця, без сумніву, можна вважати вагомим внеском у розвиток національної й зарубіжної історіографії.

Свій ювілей вчений зустрічає, сповнений сил, енергії та задумів. Календарно 70 літ – безумовно поважно, але з наукової точки зору – це інтелектуально-духовний розквіт, подальша самореалізація. Тим більше, що є чим пишатися! Адже за роки праці підготував 20 кандидатів історичних наук, 5 переможців Всеукраїнської олімпіади студентів з історії, близько 20 лауреатів Всеукраїнських і Міжнародних конкурсів, стипендіатів Президента та Кабінету міністрів України. Під його керівництвом студенти опублікували понад 100 праць. Та найголовніше, що М. Алексієвець – фундатор одного з кращих історичних факультетів України, упродовж близько 15 років його головний натхненник та організатор.

Не можемо не назвати і його вихованців – д. і. н., професора, завідувача кафедри стародавньої і середньовічної історії ТНПУ ім. В. Гнатюка І. С. Зуляка; к. і. н., доц., декана історичного факультету В. В. Савенка, к. і. н., доц., проректора з виховної роботи ПВНЗ “Тернопільського комерційного інституту” Л. Л. Крупю. Значна їх частина сьогодні працює на історичному факультеті і є його молодим ядром: на кафедрі нової і новітньої історії (О. Валіон, Н. Григорук, Л. Костюк, І. Федорів, Т. Лахманюк, В. Гевко, Я. Секо), кафедрі історії України (І. Куций), стародавньої і середньовічної історії (О. Ятишук, В. Кіцак, А. Кліш). Деякі з його вихованців зміцнюють історичну науку в інших вузах Тернополя (Н. Білик, А. Грубінко, В. Мисик, А. Дмитрук, Ю. Юрків, І. Процик, В. Погорецький) та України (Н. Чорна, Я. Дзісяк, Т. Деменко, Д. Дембіцький, Т. Корольок).

Втіленням кращих сімейних традицій родини професора М. Алексієвця є наукова й творча праця його дружини – кандидата історичних наук, доцента географічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка – Марії Олександрівни та двох доньок: кандидата філологічних наук, доцента, докторанта Київського національного лінгвістичного університету Оксани Алексієвець та наймолодшого доктора історичних наук в Україні, професора кафедри нової і новітньої історії ТНПУ ім. В. Гнатюка – Лесі Алексієвець, авторки понад 170 наукових праць, монографій, посібників з проблем Києво-Могилянської Академії та новітньої історії

Польщі, відомої нині в наукових колах України та зарубіжжя. Вони продовжують працю батька як вченого, діяча-державника, спрямовану на плекання національної ідеології, на відродження української духовності, культури, науки.

Сповненого нових творчих планів і задумів, щиро, від усього серця вітаємо Миколу Мироновича Алексієвця з ювілеєм, бажаємо йому міцного здоров'я, удачі в усіх починаннях, помислах, шуканнях..., а також Добра, Світла й Тепла.

Список використаних джерел

1. *Алексієвць М. М.* – вчений-історик, педагог // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: ВАР ТВРК “Збруч”, 2004. – Т. 1. А–Й. – С. 34.
2. *Алексієвць М. М.* – історик // Енциклопедія сучасної України. – Т. 1. – К., 2001. – С. 372.
3. *Алексієвць М. М.* Победа, изменившая мир / М. Алексієвць. – К., 1990.
4. *Фартушняк А.* Роздуми ветерана істфаку // Історик. – № 3. – Тернопіль: Літопис, 2003. – С. 5.
5. *Алексієвць М.* Історичний факультет: шляхом утвердження й визнання / М. Алексієвць // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 2. – С. 3–7.
6. *Хроніка становлення і розвитку* // Історик. – № 1. – Тернопіль: Літопис, 2001.
7. *Алексієвць М. М.* Наші двері відкриті для всіх, хто прагне знань // Ровесник. – 27 березня. – 1999. – С. 2.
8. *Сторінки Літопису.* – Вип. 2. – Тернопіль: Літопис, 1997. – 36 с.
9. *Шумський І.* Виховуємо патріотів // Ровесник. – 27 березня. – 1999. – С. 4.
10. *Федорів І.* Пишатися є чим!.. // Історик. – № 4. – Тернопіль: Літопис. – С. 3.
11. *Україна і світ.* Історія: минуле і сучасність. Тематичний збірник викладачів, студентів і аспірантів Тернопільського педагогічного інституту / За заг. ред. доктора історичних наук, проф. Алексієвця М. М. – Тернопіль, 1995. – 158 с.
12. *Тернопілля: сторінки історії.* – Тернопіль, 1995. – 163 с.
13. *Україна на шляху до незалежності і демократії.* – Тематичний збірник праць викладачів, студентів і аспірантів історичного факультету / За заг. ред. докт. істор. наук, проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 1996. – 322 с.
14. *Алексієвць Л. М.* Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов'янських країн / Л. Алексієвць. – Тернопіль, 1995. – 54 с.
15. *Лиса Н.* Богдан Лепкий в духовній історії України / Н. Лиса. – Чикаго-Тернопіль, 1996. – 56 с.
16. *Михайло Грушевський* – погляд із сьогодення. Наукові записки ТДПУ. Серія: Історія. Вип. V. – Тернопіль, 1997. – 280 с.
17. *Історик.* – № 1, 3 (2001); № 1–3 (2002), № 3 (2003). – Тернопіль: Літопис.
18. *Алексієвць М.* Місце і роль у навчальному процесі наукових праць з історії викладачів ТДПУ ім. В. Гнатюка / М. Алексієвць // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 12. – Тернопіль. – 2001. – С. 185–188.
19. *Алексієвць М.* Про науково-дослідницьку роботу кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ. – Вип. 1. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 13–21.
20. *Алексієвць М.* Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в ТНПУ ім. В. Гнатюка / М. Алексієвць // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 6–10.
21. *До 125-річчя Мирона Кордуби.* Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С. 4–26.
22. *Спадицина О.* Кандиби-Ольжича у контексті національного відродження України: Збірник матеріалів Міжнар. наук. студент. конференції. Травень, 1997 р. / За ред. д-ра істор. н. проф. Алексієвця М. М. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – 278 с.
23. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.
24. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка.* Серія: Історія. – Вип. 2: Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с.
25. *План перспективного розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка, затверджений на засіданні кафедри від 7 вересня 2010 р.*
26. *Віднянський С. В., Рубльов О. С.* Л. Алексієвць. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926 // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 212–216;
27. *Боровська І. Л.* Алексієвць. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. // Університет. – № 4. – К.: Київський славистичний університет, 2008. – С. 116–118;
28. *Федорів І.* Алексієвць Л. М. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 226–230.
29. *Алексієвць М.* Відновлення національної незалежності слов'янських країн Центральної та Південно-Східної Європи: погляд через десятиліття / М. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль, 2003. – С. 14–19.
30. *Алексієвць М.* Зовнішня політика України: еволюція та особливості / М. Алексієвць // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2008. – Вип. 22.
31. *Алексієвць М.* Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи: утвердження незалежних держав у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.) / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2009. – С. 26–33.
32. *Алексієвць М., Секо Я.* Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / М. Алексієвць, Я. Секо // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2009. – С. 11–23.
33. *Алексієвць М.* Об'єктивна необхідність наукового вивчення історії України і Польщі та їх міждержавних відносин / М. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С. 96–98.
34. *Алексієвць М.* Польща в роки Першої світової війни / М. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2.
35. *Алексієвць М.* Особливості антикомуністичної революції в Польщі кінця ХХ ст. / М. Алексієвць // Чернівці, 2008.
36. *Алексієвць М.* Друга світова війна в історичній пам'яті / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ. – Вип. 4: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. – С. 22–26.
37. *Культурне відродження України.* – Львів, 1993.
38. *Алексієвць М.* Роль Наукового товариства імені Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Тернопіль, 1999 (у співавт.).
39. *Алексієвць М.* Діяльність “Просвіти” у національному відродженні Східної Галичини (1868–1914 рр.). – Тернопіль, 1999 (у співавт.).
40. *Алексієвць М.* Роль М. Грушевського у піднесенні національної свідомості українського народу (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). – Тернопіль: Літопис, 2002 (у співавт.).
41. *Алексієвць М.* Історія світової культури. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005 (у співавт.).
42. *Алексієвць М.* Студентські наукові

дослідження: сучасні вимоги та пріоритети / М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 41. *Алексієвець М.* Історія світової культури. Част. 2: від Бароко до сучасності. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008 (у співавт.). 42. *Алексієвець М.* Основи наукових досліджень. Навч. посібник для вузів України / М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 43. *Алексієвець М.* Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва / М. Алексієвець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме. Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2008. – С. 5–8. 44. *Алексієвець М.* Творимо правдиву історію України / М. Алексієвець // Вільне життя. – 27 квітня. – Тернопіль, 2005. 45. *Алексієвець М.* Розвиток історичної науки і освіти в сучасних умовах / М. Алексієвець // Історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський, 2004. 46. *Алексієвець М.* Наукові історичні дослідження в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка: стан, проблеми і перспективи / М. Алексієвець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2005. – Вип. 1. – С. 3–11.

Ірина Федорів,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри нової і новітньої історії та
методики викладання історії
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ВЧЕНИЙ І ЛЮДИНА ЛЮДИНА

Так здається можна окреслити силуетку відомого українського історика, професора, доктора історичних наук, заслуженого працівника освіти України *Миколи Мироновича Алексієвця*.

Вперше доля звела мене з цією непересічною *Людиною* понад сорок років тому в Київському, тоді державному, університеті імені Тараса Шевченка. Було це 1969 року. Я, директор середньої школи в місті Червонограді на Львівщині, саме тоді здобув право на річну аспірантуру для завершення роботи над кандидатською дисертацією. А Микола Миронович також навчався там в аспірантурі. Перебували ми на одній кафедрі, тільки я займався польською проблематикою, а він німецькою.

Вдруге доля звела нас ближче до середини семидесятих років. На той час я вже працював у Чернівецькому університеті. Микола Миронович трудився тоді в Тернопільському фінансово-економічному інституті (нині – Тернопільський національний економічний університет). Зустрілися ми у Львові на нараді відповідальних секретарів приймальних комісій вищих навчальних закладів України.

З того часу наші контакти практично не переривалися, хоча до початку дев'яностих років не були систематичними. Але з часу заснування в Чернівецькому університеті докторської Спеціалізованої вченої ради з історичних наук ми не лише зустрічаємося, але достатньо тісно співпрацюємо. Спочатку професор Алексієвець просто рекомендував нам до захисту дисертації своїх аспірантів. А згодом ми запросили його до складу Спеціалізованої ради, в якій він продовжує плідно працювати дотепер. Без підрахунку матеріалів Спецради важко сказати, скільки ж пошукачів з Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, де впродовж чверті віку трудиться *Ювіляр*, захистили в нас дисертації на здобуття наукових ступенів кандидатів і докторів історичних наук. В усякому випадку у недавній розмові зі мною Микола Миронович зізнався, що лише на його рахунок 20 захищених молодих науковців.

Якщо ж говорити про роботу професора Алексієвця у нашій Спецраді, то було б великим спрощенням говорити про те, що він постачає лише здобувачів наукових ступенів. Це тільки якась частина його участі в діяльності Ради. Микола Миронович доволі часто виступає офіційним опонентом, бере найактивнішу участь в обговоренні дисертацій, що розглядаються. Іншими словами, стовідсотково виконує обов'язки члена Спецради, майже не пропускаючи її засідань, хіба-що в дуже особливих випадках.

Мені за роки нашої співпраці і, беру на себе сміливість сказати, дружби довелося доволі всебічно познайомитися з науково-педагогічною діяльністю *Ювіляра*, як зрештою, з особистим, родинним життям. Його науково-творчий шлях позначений багатьма урядовими і місцевими відзнаками. Він – високошанований український учений-історик, праці якого достатньо широко відомі не лише в Україні.

Але – про все за порядком. Мені неодноразово доводилося брати участь, зрештою не просто доводилося в минулому, а тепер також, в наукових форумах – українських і міжнародних – разом з *Ювіляром*. Багато з них за його ініціативою відбувалися в Тернополі. Під його керівництвом з плином часу сформувалася потужна наукова школа з дослідження проблематики української та світової історії. Тому проведення наукових конференцій, розробка дослідницької проблематики є повсякденним заняттям *Ювіляра*. Він відкрив широку дорогу в науку багатьом молодим людям, які внесли вже помітний вклад в історичні та загалом суспільствознавчі дослідження.

Характерним для дружньої *Родини Алексієвців* є те, що під *патронатом*, я б так сказав, її *Голови*, всі займаються науковим пошуком. Насамперед, дружина – *Марія Олександрівна*, підготувала і захистила в останній декаді минулого (як це звучить тепер віддалено) століття кандидатську дисертацію з історичних наук, присвячену дослідженням екологічних проблем. Старша донька – *Оксана Миколаївна* – фахівець з англійської мови. Свого часу стала

кандидатом філологічних наук, доцентом. Проживає з чоловіком і сином в Києві. Працює і навчається в докторантурі Київського національного лінгвістичного університету.

Особливо хочеться відзначити наукові здобутки молодшої доньки – *Лесі Миколаївни*, бо до її наукового зростання мені довелося мати певне відношення. Вона автор ряду наукових монографій та підручників. В тематиці її наукових пошуків провідне місце посідає проблематика польської державності, українсько-польських взаємин тощо. Будучи дуже молодою за віком, вона дуже ефективно заявила про себе як зрілий науковець. У 2007 році Леся Миколаївна здобула науковий ступінь доктора історичних наук із всесвітньої історії, опублікувавши попередньо вагомому монографію *Польща: утвердження незалежної держави (1918–1926)* (Тернопіль, 2006). Власне, названа монографія стала попередницею захищеної дисертації, написанням якої я мав честь бути науковим консультантом.

Повертаючись до *Голови роду*, хочу підкреслити його бурхливу видавничу діяльність, до якої він залучив і *Лесю Миколаївну*. Крім традиційного збірника наукових праць, які практично виходять в усіх університетах України, а частина з них відноситься до Переліку фахових наукових видань Вищої атестаційної комісії України, згаданий *тандем* розпочав декілька років тому публікацію надзвичайно цікавого видання: *Україна-Європа-Світ*, п'ятий випуск якого незабаром з'явиться. До нього я й керую матеріал, присвячений *Ювілеєві професора Алексієвця*. Видання вже потрапило до Переліку фахових наукових видань ВАК України з історичних наук. На мою думку, його наукова вартість надзвичайно зростає, якщо б Редколегія наважилася подати через ректорат ТНПУ ім. В. Гнатюка клопотання про внесення його до того ж Переліку з політичних наук. Адже у виданні публікується чимало цінних матеріалів, зокрема з міжнародних відносин. Щоправда, це дуже клопітлива проблема. Але *Миколі Мироновичу* не звикати до подолання перешкод на тернистому науковому шляху.

Успіхів, щастя, доброго здоров'я Вам, Високоповажний Ювіляре!

Юрій Макар,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних
відносин Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича,
Заслужений діяч науки і
техніки України

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ, або ЙОГО АВТОРИТЕТ БЕЗЗАПЕРЕЧНИЙ

Недаремно кажуть: “Життя людини – то і є сама Історія”. Бо й справді людина, про яку йдеться була свідком великих зрушень і перемін в історії нашої країни: це і воєнне лихоліття, й повоєнна розруха, і величезні економічні зрушення, і так звана “перебудова”, і, врешті-решт, здобуття незалежності України... Прізвище високоповажного Миколи Мироновича вже стало справжньою легендою не лише Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, де він працює понад три десятиліття, а й всієї області. Адже науковців такої величини в Україні небагато.

Отже, 10 лютого 1941 року в місті Дубровиця на Рівненщині народився майбутній педагог, учений-історик, громадський діяч Микола Миронович Алексієвець. Незважаючи на важке дитинство Миколка ріс допитливою дитиною. Він нерідко задавав дорослим таке запитання, на яке вони не могли знайти відповіді. Війна, післявоєнна відбудова рідного краю – все це справило велике враження на юну душу майбутнього науковця. Історія вчить... Так він виніс певні уроки з цього трагічного періоду, на все життя залишився людиною, яка вмів відчувати людський біль, кривду. Згодом бачив титанічну працю українського народу, який намагався якнайшвидше відбудувати господарство, працюючи впроголодь майже без відпочинку. Микола органічно успадкував цю працьовитість, і вона стала запорукою успіху в його житті.

Прагнення до поглиблення знань привело М. Алексієвця на історико-філософський (нині – історичний) факультет Київського державного (нині – національного) університету ім. Т. Шевченка, який він закінчив у 1968 році. Нелегко доводилося торувати життєву стежку вихідцеві з провінції. Студентом Микола був цілеспрямованим, наполегливим, надійним. Встигав всюди: і на лекціях, і на семінарських заняттях, і в громадській роботі. Під час навчання у древньому Києві майбутній педагог бачив старовинні пам’ятки архітектури: древні Золоті ворота, ансамбль пам’яток Видубицького чоловічого монастиря, Софіївський собор, будівлі Свято-Успенської Києво-Печерської лаври – все це справило незабутні враження на молодого дослідника. А ще – архіви, бібліотеки, книгарні... Древні акти, колишня й новітня література, вітчизняна й зарубіжна періодики... Все намагався якнайбільше побачити, прочитати, вивчити, дослідити. Під час навчання значно поповнив власну бібліотеку, придбавши на студентську стипендію сотні книг. Успішне навчання відкрило йому дорогу в аспірантуру, а далі – викладацьку діяльність. Так здійснилася мрія Миколи Алексієвця – стати виховником і наставником для молоді, передавати здобуті знання піростаючому поколінню, виховувати його, навчаючи поважати і любити історію рідного народу.

Отже, після нетривалого вчителювання на Рівненщині, де він поєднав свою долю із також педагогом – Марією Чирук і де у них народилося двоє дітей, які згодом пішли шляхами батьків, й закінчення аспірантури життєвий шлях привів Миколу Мироновича до Тернополя, у місто, яке стало для нього і його сім’ї другою малою батьківщиною.

Педагогічну працю тут розпочав у 1971 році – спочатку старшим викладачем, згодом доцентом Тернопільського фінансово-економічного університету (нині – Тернопільський національний економічний університет). Від 1977 року – в Тернопільському педагогічному інституті (нині – Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка): у 1977–1993 роках – завідувач кафедри, проректор з навчальної роботи; згодом – завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, декан історичного факультету; від 2006 року – завідувач кафедри нової новітньої історії та методики викладання історії.

Постійно ділячись знаннями зі студентами, Микола Алексієвець продовжував власні історичні розвідки. У 1987 році захистив докторську дисертацію, а через два роки отримав звання професора. Зрозуміло, що вчений-історик прагнув створення в інституті базового відділу для підготовки фахівців та розвитку історичної науки. Так, з ініціативи професора

Алексієвця було створено історичний факультет – нині один із провідних, гордість ТНПУ. Микола Миронович багато зробив для розвитку цього факультету – свого дітища, був ініціатором та всіляко сприяв відкриттю нових спеціалізацій і кафедр, створенню сучасної матеріальної бази новітніх інформаційно-комп'ютерних технологій, дбав про високоякісне поліпшення професорсько-викладацького складу, впровадження активних форм і методів навчання.

Нині історичний факультет – це викладачі-колеги, з якими М. Алексієвець конструктивно співпрацює; це вдячні студенти, для яких він є беззаперечним авторитетом, доброзичливим наставником і мудрим порадиником. Те, що сказав М. Алексієвець – для студентів завжди істина, котра не потребує доказів. Його авторитет був і є для студентів високим зразком, Микола Миронович дає їм інформацію, яку знайти самотужки дуже важко. Вчений і педагог, він належить до тих викладачів, які можуть бути поміж студентами і водночас над ними. Безперечно, М. Алексієвець – суворий, вимогливий і принциповий викладач. Але на першому місці у нього справедливість, повага до студента, непереборне бажання озброїти його необхідними знаннями, підготувати до самостійного життя, виховати громадянином. Попри безкомпромісність, Микола Миронович завжди толерантний і людяний, не розкидає слів на вітер, якщо пообіцяв щось – обов'язково зробить це. За таку чіткість ювіляра поважають студенти, шанують колеги. Одним зі свідчень поваги та любові молоді до викладача стало те, що його ім'я послужило базовою назвою для команди КВК історичного факультету – “Родина Алексів”.

Під умілим координуванням Миколи Мироновича у ВНЗ реалізовували концепцію національно-патріотичного виховання студентів. Періодично організовуючи міжнародні та всеукраїнські науково-практичні конференції та беручи в них участь, професор Алексієвець сприяє розширенню наукового світогляду студентів, аспірантів та викладачів. За час педагогічної діяльності виховав і підготував понад тисячу фахівців – учителів історії, які нині працюють у всіх регіонах України. Він – прекрасний організатор науки. Підготував 20 кандидатів історичних наук, 5 переможців Всеукраїнської олімпіади студентів з історії, близько 25 лауреатів всеукраїнських та міжнародних конкурсів, стипендіатів Президента і Кабінету Міністрів України. Під його вмільм науковим керівництвом студенти опублікували понад 100 праць. Микола Миронович заснував авторські школи з української біографістики, проблем зовнішньої політики та сучасних міжнародних зв'язків України; створив інноваційний педагогічний проект “Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети”.

Саме з ініціативи професора Алексієвця на історичному факультеті відкрито нові спеціалізації й кафедри, впроваджено новітні інформаційно-комп'ютерні технології в навчальному процесі у контексті принципів і вимог Болонського процесу та сучасну навчально-матеріальну базу, сформовано цілісну систему якісного поліпшення професорсько-викладацького складу, започатковано активні форми і методи навчання, розроблено концепцію національно-патріотичного виховання студентської молоді та її реалізацію, налагоджено наукові зв'язки з визнаними у світі університетськими центрами. Доктор історичних наук М. Алексієвець – головний редактор “Наукових записок” Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (серія “Історія”).

Його наукова біографія – це значні історичні та педагогічні досягнення, що по праву отримали високу оцінку в Україні й за кордоном. Нагороджений медаллю “Ветеран праці” та знаком “Відмінник народної освіти України” (1978 р.). Має почесне звання “Заслужений працівник освіти України” (2000 р.). Свідченням визнання не тільки в Україні, а й у світі стало те, що у 1999 році Міжнародний біографічний центр у м. Кембрідж (Велика Британія) присвоїв М. Алексієвцю звання “Міжнародна людина тисячоліття в номінації “2000 видатних науковців ХХ століття”.

Микола Алексієвець продовжує активно працювати на науково-історичній ниві: автор понад 300 наукових і науково-методичних праць із проблем вітчизняної та всесвітньої історії, в тому числі 9 монографій.

Варто також додати, що М. Алексієвець – член спеціалізованої вченої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, а в Тернополі – керівник обласної секції історії Малої академії наук України.

Співвідносно до Миколи Мироновича традиція зв'язку поколінь – не просто слова. Справу батька продовжила дочка Леся Алексієвець, котра у 2007 році захистила докторську дисертацію; отже, це традиція зв'язку історичних шкіл, безперервності наукового, історичного пошуку. По суті, така традиція нині реалізована в його студентах, котрі стали вже докторами чи кандидатами історичних наук або працюють педагогами у школах.

Як голова Асоціації істориків Тернопільщини та член Національної спілки краєзнавців України Микола Миронович багато зробив для дослідження минулого рідного краю. Це, зокрема, й археологічні розкопки, і діяльність науково-пошукового товариства “Обереги”, і нові праці з дослідження історії Тернопільщини, що їх написали його студенти та вихованці. Зрозуміло, що із започаткуванням у 2003 році першого такого регіонального проекту в історії України – “Тернопільський Енциклопедичний Словник” – М. Алексієвець увійшов до редакційної колегії. В українській історії він зарекомендував себе людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку.

Микола Миронович не належить до тих патріотів, які показово рвуть на собі вишиванки і ходять у шароварах; він тихо, без зайвого галасу, професійно робить свою справу, навчає і виховує майбутніх фахівців, багато з яких стають не тільки істориками, а й архівістами, музеєзнавцями, громадськими та політичними діячами. Він чесно і сповна служить українській справі, любить свою професію, зрештою й Україну не на словах, а кожним своїм вчинком. Вимогливий, насамперед, до себе, принциповий, завжди говорить, як є, а не так, як комусь хочеться.

Микола Алексієвець – історик широкого діапазону, котрий відзначається фундаментальним аналізом джерел, енциклопедист, краєзнавець. Ми часто зверталися до нього з різними питаннями, і він завжди все знав: що в науці, що в історії, що в краєзнавстві. Його ідеї були й залишаються новими і прогресивними. Характерно, що значну частку їх втілено у життя.

На кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка, яку нині очолює Микола Алексієвець, постійно панує атмосфера наукової творчості, демократичності, поваги до особистості студента, витворена високопрофесійним викладацьким колективом. Здається, що його очільник не відчуває втоми, завжди в русі, весь час працює.

Науково-педагогічний доробок Миколи Мироновича – надійний дороговказ і потужний фундамент освіти та історичної науки незалежної України.

Одним із своїх найголовніших завдань професор Алексієвець вбачає навчання та виховання високоосвіченого, всебічно розвинутого вчителя і дослідника історії, спроможного у своїй практичній діяльності використовувати найновіші досягнення науки й техніки, ефективно працювати в умовах науково-технічного прогресу, відроджувати правдиву вітчизняну історію, що разом із мовою становить основу національної державності українців.

Також наголосимо: Микола Миронович володіє рідкісним даром – чітко, кількома реченнями, але надзвичайно глибоко формулює суть проблеми, відділяючи головне. Це характерно і для його історичних розвідок, і для дискусій чи обговорень. Можливо, така якість з'являється в істориків із часом і на основі великого досвіду, а може, це, до того ж, – талант. Природжений хист ученого, педагога та громадського діяча він однаковою успішно застосовує і як історик та літературознавець, і як редактор та видавець. У контексті до викладеного додамо, що професор М. Алексієвець успішно керує написанням курсових, дипломних та магістерських робіт.

Звичайно, що володіючи ґрунтовними знаннями і досвідом, Микола Миронович став автором понад ста рецензій на праці інших істориків. Багато дослідників вважають почесним

отримати відгук на роботу від професора Алексієвця. Микола Миронович підійшов до свого чергового ювілею. Це час, коли можна озирнутися і підбити певні проміжні підсумки прожитого. Як видно хоча б з цієї статті, він зробив багато і як педагог, і як історик. Тому здобув заслужене визнання, повагу й шану.

Кожен, хто народжується у цей світ, покликаний жити, творити і змагати до вищих проявів своєї людської сутності. Відтак, людина є творцем і учасником історичного буття. А її роль в історії оцінюється згідно з масштабом позитивного впливу, який людина в процесі життєдіяльності здійснює на навколишній світ, оточуючих ближніх, загалом на хід суспільно-історичного розвитку.

Своєю активною життєвою позицією вченого, педагога, наставника, громадсько-культурного діяча Микола Миронович є гідним взірцем такої високопокликаної людини.

Микола Алексієвець – автор багатьох статей і збірників, що стали помітним явищем у вітчизняному інтелектуальному житті. Він має рідкісний дар оратора, за допомогою якого може пояснити неоднозначні та часто суперечливі періоди в історії України доступною й зрозумілою, разом із тим – науковою і точною мовою. Він заслужено користується повагою та довірою колег і авторитетом у науковому середовищі.

Характерними рисами праць Миколи Мироновича завжди були актуальність завдань, оригінальність їхніх окреслень, чіткість дослідження, глибина аналізу. Одна з цих граней – його лекторська майстерність. Його воістину блискучі лекції завжди притягали студентів. Осягаючи педагогічну майстерність, уміння абстрактно мислити і робити узагальнюючі висновки, присутні проходять школу вдумливого та глибокого розуміння української історії.

Богдан Мельничук,
член Національної спілки
письменників України,
Заслужений діяч мистецтв України

Віктор Уніят,
здобувач історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
науковий редактор “Тернопільського
Енциклопедичного Словника”

Богдан Хаварівський,
директор Державного архіву
Тернопільської області,
Заслужений діяч культури України

ВИСОКЕ НЕБО ПАТРІАРХА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

Як радісно думати, що у Тернополі живе та плідно працює високоморальна особистість, Людина з великої літери, незламний патріот, у серці якого завжди присутні Бог і Україна, світило історичної науки, інтелігент, ерудит, завсідник енциклопедичних знань, великий вчений і педагог – Микола Миронович Алексієвець. Він живе так, як навчає і навчає так, як живе. Він – людина слова і діла. Рушієм його діяльності є пошук істини, що криється в одному слові – Любов. Безмежна любов до наук, а особливо до історії, любов до Господа Бога, до України, якась надзвичайна, тендітна, трепетна відданість своїй сім'ї, бережне ставлення до життя. І все це в одній особі.

Переступаю поріг дому Алексієвців. Відразу мене зустрічають тепла усмішка господаря, ввічливість господині і миле добросердя їхньої донечки Лесі. Гостинність і доброта господарів дому приємно вражають і тішать. На стіні старовинна ікона, усюди книги, багато книг. Поміж них – ніжні квіти. Оселя Алексієвців – справжній храм науки. Усі члени сім'ї щедро засівають зерна високих знань у спрагли серця української молоді.

Микола Миронович вміє не тільки зворушливо навчати, вкладати набуті знання у душі студентів, але й уважно слухати їхню мову та роздуми. А це вже добірне мистецтво, це дар від Бога.

Свою зранену долю несу до нього, як до розумного вчителя і порадника, видатного історика і патріота, щоб роздумати разом з ним про українську духовність, мораль і культуру, про нашу молодь і студентство, про майбутнє українського суспільства. І в наших роздумах перемагає життєстверджуючий професорський оптимізм. Але неспокійне серце педагога додає: “А молоді нашої все-таки треба більше працювати над собою”.

Тут мені пригадалися слова Бориса Грінченка: “Патріотів багацько скрізь, а робітників щось не чути”.

Моя журба хвилинна. Я бачу у мудрих очах Миколи Мироновича безмежну доброту із світлим промінчиком надії. Як завжди так просто і так геніально, сказане ним: “Все буде добре!”.

Молодечим рухом дивиться на годинник і ніжно промовляє: “Вибачайте. Пора. Студенти чекають!” І майже біжить на історичний факультет ТНПУ.

Дивлюсь йому у слід і радію, коли є такі професори, що несуть високе небо в земне буття, то перегодом розквітне рясно український сад історичної науки.

Вдивляюсь у відкриті двері історичного факультету і разом із плакучою вербою, що так доречно росте тут віддавна, пошепки цитую Франка:

Я ж весь труд, я весь піт тобі дав
У незламнім завзяттю,
І підеш ти в мандрівку століть
З мого духа печаттю.

У години великої самоти, коли нема з ким поговорити і, коли хочеться втекти від пустопорожніх життєвих розмов, я приходжу під плакучу вербу і вдивляюсь у відкриті двері історичного факультету, де колись сам навчався. Я чекаю на свого професора.

Історичний факультет Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка переступив поріг свого вісімнадцятиріччя. Із ним нерозривно у парі його талановитий будівничий та незгасне світло історичної науки, неперевершений педагог і мислитель, життєлюб і правдомовець, мій порадник і учитель Микола Миронович Алексієвець, доктор історичних наук, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ, Заслужений працівник освіти України.

Процес становлення факультету непростий, але плідний, багатий на пошук історичної правди, впровадження у практику нових оригінальних методів навчання і виховання. Будучи найпрестижнішим факультетом в університеті, він стрімко утверджується, має великі перспективи розвитку. Це – природно. Підготовка національних кадрів – істориків, фахівців

нової генерації є життєвою потребою для нової України, а вивчення вітчизняної і всесвітньої історії – постійною необхідністю для кожного її громадянина.

Але у цій публікації ми будемо говорити про одного з фундаторів історичного факультету – Миколу Мироновича Алексієвця, якому виповнюється 70 років. Усі хто знає професора, доктора історичних наук Миколу Алексієвця, вважають його живим взірцем справжнього патріота – людиною високоосвіченою, ерудованою, спокійною та впевненою у собі.

Коли спілкуєшся з ним, паном професором, то здається, що знаєш його з раннього дитинства – такий він близький і зрозумілий. Його життєва мудрість здорова, самоочищувальна і лікувальна. Він – совістлива людина, а це головне, бо совість у цьому суєтному світі не у всіх є домінантою, дехто легко обходиться і без неї. А ще Микола Миронович, самодисциплінований, бувалий до труднощів, звиклий приймати рішення з вивіреною точністю. Його світогляд окреслений почуттям обов'язку і патріотизму, розум і прагматизм переважають над сліпим фанатизмом. Ця людина завжди і в усьому послуговується своєю совістю, глибока віра у Божественне начало переважає над суворою дійсністю та реальністю, торжество духа над шумовинням людського буття.

Він – історик, науковець, інтелектуал, а й ще – чуйна, м'яка і деліката людина, що, втім, не заважає йому працювати, висловлювати конструктивну критику.

Такі люди, яскраві особистості, як Микола Алексієвць, вже сьогодні знакові постаті української історії, на чіх біографіях виховують нову генерацію. Він є завжди і повсякчас незламним прикладом служіння Батьківщині та народу.

Його бібліографія праць – то окрема книжка. Ім'я цієї людини знане у світі. Він один з найшанованіших науковців серед українських істориків, бо не так вже багато є українських вчених, хто б стільки написав про Україну у контексті всесвітньої історії.

Його праці цікаві за формою і стилістикою, написані блискучою мовою, літературно майстерні, філософськи узагальнені. У них закладено глибинне розуміння нашої історії. Ця людина є дуже чесного, відвертого слова, хоча це його слово, можливо, не всім подобається. Його покликання, фах – історія, знання історії України є голосом його серця.

Він є людиною надзвичайно м'якою, делікатною та великодушною. Найбільше це виявляється у ставленні до студентів, які гуртуються біля нього, а ще науковцем дуже широкого кругозору, патріотичних почуттів.

Від природи Микола Миронович належить до еталонних інтровертів. Він почувається комфортно наодинці з книжкою і своїми думками. З людьми є бажаним співрозмовником.

Микола Алексієвць безумовно належить до найбільш помітних інтелектуальних постатей Західної України. Професор, інтелігент, інтелектуал, він уособлює собою культуру багатотисячолітньої історії Галицької землі.

Слід відмітити його відданість науці, інтерес до життя, благородний гуманізм і його служіння майбутньому.

Микола Алексієвць – науковець від Бога. Так про нього відгукуються студенти, колеги, приятелі. Інколи аж дивно звідки у цього чоловіка стільки енергії, любові до життя, до людей. З ним приємно працювати чи мати будь-які ділові справи. Ніколи не підведе. Щирість, відкритість душі, сердечність, доброта, любов – це те, що зімітувати неможливо. Вони або є, або їх немає. Науковець гордиться тим, що народився на благословенній українській землі і не втомлюється дякувати за це Творцеві, власній долі. За такими, як Микола Миронович – майбутнє України загалом, української науки, зокрема. З роси і води Вам, УЧИТЕЛЮ.

о. Василь Погорецький,

доктор богословських наук,

аспірант історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

**NUNQUAM PETRORSUM, SEMPER INGREDIENDUM! –
НІ КРОКУ НАЗАД, ЗАВЖДИ ВПЕРЕД!**

Якщо хтось обирає цей давній латинський вислів гаслом свого життя, то він обов'язково досягає успіху та визнання оточення. Ми можемо без перебільшення вважати, що життям та діяльністю проф. Миколи Алексієвця керує подібне кредо. Адже впродовж багатьох років йому вдається реалізовувати, здавалося б, неможливі ідеї та нереальні проекти, що стали для багатьох стартовим майданчиком у житті.

Микола Миронович, відзначаючи ювілей, має право ствердити чималі здобутки і в особистому, і у професійному житті. Можна лише щиро радіти з того, як йому вдається поєднувати ці дві сфери. Адже дружна сім'я, де панують любов, злагода, взаємоповага є міцним фундаментом для самореалізації, творчого пошуку, професійного зростання.

Обираючи фах історика, ювіляр йшов за покликом серця, не уявляючи навіть у найсміливіших думках, що йому випаде нагода відіграти вирішальну роль у розвитку історичної науки на Тернопіллі.

У 1993 р. розпочинається знаковий період не лише в житті проф. Миколи Алексієвця, а й у розвитку Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюк. Бо саме з цього часу – відлік відродження історичного факультету. За досить короткий термін факультет стає одним з найпрестижніших. І очолює його саме Микола Миронович, якому кропіткою працею вдалося згуртувати колектив педагогів-істориків та студентів довкола історичної науки.

Як охарактеризувати декількома словами той дух, котрий панував у середовищі історичного факультету під опікою нашого професора! Усі викладачі і студенти працювали над єдиним завданням – відродження історичної науки, розвитку національної освіти. Про це свідчить чисельна участь студентів тих років у різноманітних конференціях, семінарах усіх рівнів – від місцевого до міжнародного, а також проведення на базі факультету зусиллями викладачів низки міжнародних конференцій. Усі наукові запити і потреби викладачів та студентів факультету реалізовувалися ще завдяки інформаційно-видавничому центру “Літопис”. Згодом, у 1995 р., започатковано випуск “Наукових записок ТНПУ. Серія: історія”, відповідаючи за загальну редакцію яких, Микола Алексієвцеві доклав чимало зусиль, аби отримали визнання серед вітчизняних науковців, стали фаховим виданням. Пригадуємо перші друковані студентські статті – неспіливі, часом лише наближені до досконалості. Та саме вони допомогли майбутнім науковцям отримати неоціненний досвід та підготовку до наукової роботи.

За підтримки декана М. Алексієвця у вересні 1996 р. почав виходити також факультетський часопис “Сторінки літопису”. Варто зазначити, що ці сторінки завжди були повними, відображаючи студентське життя на факультеті – насичене, і не лише науковою роботою. Бо ж молодість не терпить обмежень. Саме на це зважав у своїй співпраці із студентами М. М. Алексієвцеві на посаді декана. Тому і з'являються такі, здавалося б природні, явища на факультеті, як легендарна КВК-команда “Родина Алексів” (відчуваєте як назва свідчить про визнання студентством авторитету свого наставника-декана?), котра змогла гідно представляти університет на Всеукраїнському рівні; творче об'єднання “Зустріч”, завдяки якому чимало студентів-істориків зуміли презентувати громадськості свої літературні доробки; студентський хор, створений перед черговим Днем факультету, продемонстрував, що історичний факультет – це саме те середовище, де молодь і викладачі мають змогу розвиватися всебічно. Це далеко не повний список діючих студентських об'єднань за роки керівництва факультетом Миколи Алексієвця. Адже викладачі-історики завжди дбали про якісне поповнення історичних кадрів.

У перші роки в житті факультету з'явилося також і чимало традицій, серед яких чільне місце посіли День факультету та посвята у першокурсники, День науки тощо.

Таким чином, будучи студентами, завжди відчували приналежність до історичної науки, мали змогу відпочити і реалізовувати власні творчі плани, знали, що маємо підтримку у задумах у свого декана, котрий за будь-яких обставин завжди відстоював своїх студентів.

Про внесок проф. Миколи Алексієвця і його колективу, котрий складався з найкращих викладачів, у розвиток підростаючого покоління свідчить життя і діяльність колишніх випускників історичного факультету: чимало з них сьогодні займаються активною громадською і політичною діяльністю, працюють у науковій сфері, допомагають прийдешнім поколінням студентів оволодіти обраним фахом.

Тож, дозвольте Миколо Мироновичу, від імені усіх Ваших випускників подякувати за життєву науку, за батьківські настанови, підтримку і доцільні вимоги. І, звичайно, приєднуємося до привітань з нагоди ювілею.

*Літа цвіли не просто цвітом,
А проростали у труді,
Дорослими вже стали діти,
А Ви душею молоді.
Пливуть літа, мов тихі води,
І вже минає 70,
Зійшла зоря, і є нагода,
Словами вдячності вітатъ.
Хай щастя панує у Вашому домі
І радість у ньому живе,
Здоров'я міцного і щирої долі
Хай Бог посилає і Вас береже.*

І, насамкінець, пам'ятаймо: Nunquam petrorsum, semper ingrediendum!

Зоряна Удич,
кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри педагогіки
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. НАУКА. ОСВІТА. РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

УДК 37.012+930.85

Володимир Кравець

ПАРАДОКСИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ЕПОХУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН*

У статті автор аналізує стан і перспективи розвитку сучасної педагогічної освіти у вищих навчальних закладах України в контексті глобалізації.

Ключові слова: Україна, педагогічна освіта, вищий навчальний заклад, глобалізація, реформи, Болонський процес.

Постіндустріальний розвиток не є простим продовженням техногенної цивілізації. Це радше початок нового, історично третього (відносно до традиційного і техногенного) етапу цивілізаційного розвитку. Характерною ознакою нової цивілізації стала глобалізація, під впливом якої світ стрімко змінюється, призводячи людство до численних криз і революцій у різних сферах життєдіяльності: проблема глобального потепління і зміна клімату; екологічні проблеми і технологічні катастрофи; надвиробництво знарядь масового знищення і проблема всесвітнього роззброєння; світова фінансово-економічна і продовольча криза, що потрясають світ, валютні війни, жорстокість конкурентної боротьби на світових ринках, дефіцит природних ресурсів і загострення боротьби за контроль над ними; тенденції інтернаціоналізації господарського життя, наслідком якої є вільний рух робочої сили, переміщення товарів і послуг, а в результаті міграційних процесів виникли проблеми національної ідентичності, необхідності збереження власних традицій, власної культури і мови; йде асиміляція громадянського суспільства, політика перетворюється на комбінацію шоу-бізнесу та адміністративної системи; інформатизація суспільства, при всій своїй позитивній спрямованості, об'єднує світ здебільшого через впровадження масової культури з її поверховим ставленням до світу, орієнтацією на розваги та калейдоскоп сприймань; зростаюча атомізація і самотність людини при одночасній глобалізації світу (сучасна техніка дає змогу “наживо” спілкуватися людям, котрі живуть на різних континентах, дізнатись те, що робиться у будь-якому кінці світу, довідатися про всі нюанси європейської і вітчизняної хроніки, але при цьому можна не знати сусідів зі сходової клітки. Це загрожує втраті особистості тощо); боротьба реакційної частини ісламського світу з європейською та американською цивілізацією, для якої характерна андрогінізація суспільства, на відміну від ісламської патріархальності, боротьба мусульманської культури проти “емансипованої маскулінної демократії”, наслідком якої є терористичні акти, війни в Іраку, Афганістані тощо. (“Руїнування системи, яку вони вважають неправильною, – ось мета міжнародного тероризму”).

Сучасний техногенний світ вимагає залучення людини у всезростаючу різноманітність соціальних структур, що пов'язане з гігантськими навантаженнями на психіку і руйнують здоров'я. Обвал інформації, стресові ситуації, канцерогени, засміченість оточуючого середовища, нагромадження шкідливих мутацій – все це проблеми сьогоdnішнього дня. Цивілізація значно подовжила тривалість людського життя, розвинула медицину, що дає змогу лікувати численні хвороби, але разом з тим вона звузила сферу дії природного відбору, який на зорі становлення людства викреслював носіїв генетичних помилок з ланцюга

* Стаття підготовлена на матеріалах доповіді, виголошеної автором на загальних зборах НАПН України.

поколінь. Зі зростанням у сучасних умовах мутагенних факторів біологічного відтворення людини виникає небезпека різкого погіршення генофонду людства.

Мінливість стає основною рисою нового тисячоліття. Треба звикнути з думкою про те, що все це надовго. Саме тому система освіти XXI століття зобов'язана врахувати вищезазначені фундаментальні суперечності людини і суспільства, що породила цивілізаційна криза.

Освітня політика, відображаючи загальнонаціональні інтереси у сфері освіти і презентуючи їх світовому співтовариству, враховує разом з тим загальні тенденції світового розвитку, до яких належать:

- прискорення темпів розвитку суспільства і, як наслідок – необхідність підготовки людей до життя у швидко мінливих умовах;

- перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, значне розширення масштабів міжкультурної взаємодії, у зв'язку з чим особливої ваги набувають фактори комунікабельності й толерантності;

- наростання глобальних проблем і необхідність їх вирішення в рамках міжнародної спільноти, що вимагає формування сучасного мислення у молодого покоління;

- демократизація суспільства, розширення можливостей політичного і соціального вибору, що викликає необхідність підвищення рівня готовності громадян до такого вибору;

- динамічний розвиток економіки, ріст конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої і малокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни у сфері зайнятості, що визначають постійну потребу в підвищенні професійної кваліфікації і перепідготовці робітників, зростанні їх професійної мобільності;

- зростання значення людського капіталу, який у розвинених країнах становить 70–80 % національного багатства, що зумовлює інтенсивний, випереджувальний розвиток освіти як молоді, так і дорослого покоління;

- в умовах глобалізації не зменшується, не зникає, а навпаки, актуалізується завдання зміцнення внутрішньонаціональних зв'язків, патріотичного єднання нації, народу, бо тільки згуртована, консолідована нація зможе найбільшою мірою усвідомити власний національний інтерес. А це, на думку академіка В. Кременя, означає – створити найліпші умови для життя й отримання якісної освіти громадян своєї держави, забезпечивши, окрім всього, знання всіма громадянами української мови як потужного національного чинника, що об'єднує;

- демографічні кризи, гендерна асиметрія, руйнація шлюбно-сімейних стосунків, сексуальні революції, що детермінують необхідність гендерного виховання, підготовки молоді до сімейного життя та усвідомленого батьківства;

- все очевиднішим стає те, що держава буде тим успішнішою, чим більше її громадян будуть здатні до спілкування зі світом. Ось чому ми повинні в освіті, а згодом і в суспільстві загалом, здійснити своєрідний “мовний прорив”, забезпечити те, аби кожний випускник навчального закладу володів однією чи кількома іноземними мовами. На жаль, ця проблема ще не стала в центрі уваги педагогіки. Ми встановили, що студенти ретельно вивчають мови навіть не для реалізації можливостей академічної мобільності, а для того, щоб за першої-ліпшої нагоди виїхати з України.

Процес розвитку вищої професійної освіти в світі, й зокрема в Європі (і, звісно, в Україні), характеризується наступними тенденціями:

- вища освіта перестала бути елітарною, стає масовою. На думку багатьох дослідників, масовість вищої освіти і її якість – взаємопов'язані речі (Я. Аавіксоо, Ф. Берг). Збільшення контингентів за рахунок платного навчання суттєво знизило якість успішності. Якщо вимоги підняти, платників не стане, а отже – й вищу, мусимо “опускати планку”, “закривати очі”, а студенти-державники дуже швидко “вловлюють слабину” і працюють “не на повну катушку”;

- під впливом економічної ідеології глобалізації, що підкреслює першочергове значення ринку, приватизації і зменшення державного сектору, вища освіта перетворюється на одну з галузей економіки, коли університети починають функціонувати як своєрідні ринкові інституції, що тягне за собою скорочення обсягів фундаментальних досліджень,

висунення на перший план ринкової і зміщення на другий академічної функції університетів, перетворення викладачів з дослідників на підприємців, різке скорочення часу на наукові розробки у зв'язку зі збільшенням навчального навантаження на викладацький склад;

– основна ж проблема вітчизняної освіти, мабуть, полягає в її бюрократизації, що “пожирає” все прогресивне. Скільки було прийнято красивих проєктів! Державна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти та інші доленосні документи. Згідно цих проєктів, на сьогодні наша вища школа мала б очолювати світові рейтинги. Насправді ж, все навпаки – ми поступово втрачаємо свій освітній потенціал. Особливо бюрократизація простежується під час ліцензування та акредитації. Технологічна процедура їх проходження надто ускладнена, обсяги документів і їх структура в справах надто об'ємні. Часто йдуть на “приписування” навчальних площ для того, щоб вкластися у “необхідні” параметри – 11 кв. м на одного студента. Хто і з чого виходив, визначаючи цей мінімум? А чому в епоху інформатизації не враховують можливості дистанційної освіти чи можливості Wi-Fi-технологій? Чому контрольні тести, за допомогою яких інспекцією МОН України оцінюється якість знань, значно перевершують поріг залишкових знань, встановлених психологами?

Більшості європейських країн, щоб залишитися конкурентними на ринку послуг, доводиться вирішувати проблеми освіти з урахуванням пріоритетних тенденцій розвитку європейської освіти у зв'язку з підписанням Болонської декларації. Основні з них: активна універсализація змісту освіти, посилення диверсифікації системи освіти разом з її інтернаціоналізацією; навчання впродовж усього життя, зростання міжнародної відкритості національних культур і національних систем вищої освіти, їх автономії і демократизації.

У кожній країні є специфічні проблеми, що ускладнює процеси адаптації до вищезгаданих тенденцій, викликає суперечності, а іноді й конфлікти. Серед українських застережень щодо “болонізації” національних систем освіти можна виділити наступні:

1) відсутність чіткої і прозорої ідентифікації ступенів бакалавра і магістра, що для роботодавців ускладнює систему відбору працівників, і викликає нерозуміння;

2) доступність фундаментальної освіти лише тим небагатьом, котрі можуть вступити в магістратуру, кількість місць в котру у більшості вузів суттєво обмежена;

3) український інструментарій введення європейської системи навчання нічого спільного зі справжнім Болонським процесом не має, оскільки в основу перетворень вищої школи покладено було, принаймні на першому етапі, перехід на кредитно-модульну, рейтингову систему навчання, що є лише формальним атрибутом реформування освіти. Як наслідок, психологічно Болонський процес сприймається в Україні як чергова кампанія, в якій важливий не конкретний результат з певними критеріями, а сам процес. Студенти піклуються не про здобуття знань, а про набір балів. Навантаження на викладача, по суті, зросло вдвічі. Більше часу він витрачає на оформлення журналів, індивідуальних планів, відомостей, ніж на творчу навчально-методичну і наукову роботу. Викладачі перетворилися на бухгалтерів, що більше підраховують бали, а не оцінюють реальні знання;

4) дефундаменталізація освіти, що особливо тривожно, оскільки саме фундаментальність освіти, її глибина і традиційність кафедральної системи підготовки кадрів були завжди основною конкурентною перевагою вітчизняних університетів на світовому ринку освітніх послуг;

5) система вищої освіти в Україні орієнтована на масову й ефективну підготовку професійних безробітних, глибоко переконаних у власній винятковості і приречених через це на конфлікт із дійсністю і, в підсумку, на десоціалізацію. Для країни, що практично не має системи соціального забезпечення (зокрема сприйнятої для виживання соціальної допомоги з безробіття), і при цьому задихається від браку робочих рук (слюсарів, токарів тощо), це – недоволена розкіш;

6) комерціалізація вищої школи з її орієнтацією на розширення платних послуг.

Для того, щоб поліпшити вітчизняну систему освіти, в т. ч. і педагогічну, всі покращення мають бути зроблені з певних позицій і відповідати правилам системного

підходу, головне з яких – гармонійність перетворення системи: внісши зміну в якийсь один елемент, необхідно підлаштувати під неї всі інші елементи. Не зробивши цього, можна отримати систему ще більш рихлу й аморфну, ніж існуюча, або зовсім зруйнувати систему освіти. Варто для прикладу показати, як вища школа перейшла на двоступеневу підготовку, а де використовувати випускника бакалавратури, що вирішується іншим законодавством, не вирішено. Має місце відірваність державного прогнозу на підготовку педагогічних кадрів від пенсійної реформи, через що випускники педуніверситетів залишаються без роботи.

Або інше: згідно постанови Кабміну України стипендія призначається студентам, які за наслідками сесії мають середній бал 4,0 і більше, а переважна більшість університетів вже давно працює в межах 100-бальної системи.

Прагнучи в Європу, вища школа України має позбутись тих речей, яких європейські університети не знають:

- у них відсутнє так зване “державне замовлення”;
- у них університет не несе відповідальності за працевлаштування своїх випускників, все вирішує ринок праці;
- у них немає пільг при вступі у вузи;
- гроші, які навчальний заклад заробляє від надання освітніх послуг, розробок, оренди, ніколи не потрапляють у державний бюджет;
- жоден університет Європи не несе відповідальності за кредитування навчання студентів. Це успішно вирішують на договірних засадах банки;
- в Європі немає такої практики, коли власне вузи відповідають за надання одноразової адресної допомоги випускникам, котрі закріпились принаймні на 3 роки у школі;
- у європейських країнах у навчальних планах немає таких предметів як валеологія, сучасні інформаційні технології, вікова фізіологія, безпека життєдіяльності, основи права, ТЗН, етика, естетика, соціологія і т. д. У Німеччині, наприклад, програма має прагматичніший характер. Значно менше часу виділяється на вивчення історії і мови;
- в жодну навчальну програму західних університетів (особливо німецьких) не включена дисципліна “Фізичне виховання”, в той час, як у нас вона вивчається в обсязі 4 год. на тиждень. На Заході створюють можливості й умови самостійного заняття спортом у позанавчальний час;
- у Європі немає тотального стипендіального забезпечення студентів. В окремих країнах є академічна і соціальна стипендії, в більшості ж не існує обов’язкової стипендії. Трапляється адресна допомога серйозних розмірів;
- не трапляється випадків, коли університет готує за свої кошти докторантів, а після захисту ті залишають його, переїжджають в інший без будь-яких компенсацій. Ось чому тут потрібне серйозне правове доопрацювання статусу докторанта та й аспіранта;
- у Європі відсутнє втручання органів державної влади (КРУ, Антимонопольний комітет, Комітету з цін і т. п.) у цінову політику університетів щодо плати за освітні послуги;
- перевантаження студентів аудиторними заняттями. Наприклад, тривалість навчального року в українських університетах – 38 тижнів, а в німецьких – 30 (ця відмінність пов’язана зі значно більшою кількістю предметів, які повинні вивчати українські студенти);
- надлишкова кількість навчальних напрямків і спеціальностей (76 і 584). Кращі світові системи вищої школи мають у 5 разів менше;
- у жодному університеті Європи керівник навчального закладу не несе відповідальності за організацію харчування, проживання та побутового обслуговування студентів.

У процесах модернізації системи освіти в усі часи, а в епоху цивілізаційних змін і поготів, ключову роль відіграє педагогічна освіта. Це впливає з таких її функцій:

- 1) педагогічна освіта – це єдина освітня сфера, що працює на саму освіту, її самовідновлення, формуючи її стратегічний ресурс – кадри;
- 2) як і весь інститут освіти, педагогічна є акумулятором і транслятором соціокультурних цінностей суспільства, середовищем для соціалізації індивіда;

3) педагогічна освіта формує у своєму середовищі людину, котра стане відповідальною за освоєння цих цінностей новим поколінням.

Актуальність проблеми модернізації педагогічної освіти зумовлена і наявністю суперечностей між:

- потребами вітчизняної освіти в педагогах нової формації і відсутністю чіткої стратегії модернізації педагогічної освіти, спрямованої на їх підготовку;
- процесами реформування педагогічної освіти, що не припиняються впродовж десятиліть, і обмеженими соціально значущими позитивними результатами їх здійснення;
- деклараціями про важливість педагогічної освіти і залишковим фінансуванням вищої школи взагалі, а педагогічних навчальних закладів передусім;
- зростанням місць держзамовлення в педагогічних навчальних закладах і слабкою професійною мотивацією абітурієнтів, відсутністю можливостей якісного профвідбору у педагогічні університети через нинішню систему прийому;
- активністю місцевих освітянських органів з формування рекрутів для цільового скерування у педагогічні навчальні заклади під час вступної кампанії і показною пасивністю під час працевлаштування випускників-цільовиків;
- усвідомленням у суспільстві значущості педагогічної практики майбутніх учителів і незацікавленістю педагогічних колективів конкретних шкіл в активній діяльності студентів-практикантів;
- усвідомленням доцільності існування у структурі університетів базових шкіл і неможливістю зробити дані комплекси єдиним організмом через різні рівні підпорядкування і фінансування;
- орієнтацією майбутнього вчителя на передачу учням якомога більшого обсягу знань і фізичною неможливістю засвоєння даної лавини знань;
- показною увагою держави до педагогічної освіти і реальними зусиллями щодо її зруйнування, про що свідчить масова реорганізація педагогічних університетів у класичні (часто за назвою, а не за сутністю);
- змістом і формами підготовки педагогів у педагогічних навчальних закладах, де переважає предметно-методичний підхід, та сучасними запитами школи, що чекає творчу індивідуальність;
- розумінням сучасної молоді, їх батьків, значущості якісної педагогічної освіти і безпрецедентними пошуками легких шляхів здобуття диплому, аж до його викупу;
- патріотичною вербальною налаштованістю студентської молоді, яка заявляє про свою любов до України, хоч і не знає за що, і готовністю за першої ліпшої нагоди виїхати на роботу і постійне проживання за кордон;
- максимальною підтримкою на державному і регіональному рівнях студентського самоврядування, котре дуже успішно захищає “права” студентів, і споживацькими настроями студентської молоді, що забувають поняття “обов’язки”;
- прагненням реформаторів перевести систему педагогічної освіти на ступеневу підготовку фахівців і відсутністю чіткого бачення посад, на яких мають використовуватися магістри, спеціалісти і особливо бакалаври.

Важливим питанням модернізації педагогічної освіти стає оптимізація її мережі. З думкою про те, що повноцінного вчителя слід готувати в класичному університеті, погодилось лише 7 % опитаних учителів, серед яких було 22 % випускників саме класичних університетів. Не погодились з цією думкою 62 %. Відповіді учителів свідчать про те, що в професійному співтоваристві відбувається переосмислення ролі й функцій педосвіти. Говорячи про передачу функцій педагогічних вузів класичним університетам, експерти відзначали, що руйнування системи педагогічної освіти негативно позначиться на всій системі освіти. Торкаючись питання про нездатність педагогічних вузів готувати повноцінного педагога, абсолютно всі експерти відзначили, що це висловлювання “не підкріплене практичними результатами”.

Ідея скорочення вишів блукає в Україні під тиском європейського співтовариства. Але в цій проблемі є певний підтекст. Не буду говорити про всю Європу, але коли ми з групою ректорів проходили стажування у Франції, то побачили дивні назви університетів: Ліон-1, Ліон-2, Ліон-3. Зрештою, всесвітньо відома Сорбонна – це сукупність 49 повноцінних університетів. Це ж можна побачити і у Великій Британії, де Оксфордський університет – сукупність коледжів тощо.

Абсурдною є ідея на “хвилі” скорочення кількості вузів об’єднувати педагогічні з іншими, наприклад, технічними чи економічними, бо це кінець педагогічної освіти, кінець педагогічним інноваціям. Проблемою такої трансформації часто є депедагогізація навчально-виховного середовища, вивітрювання зі стін університету педагогічного духу. Це, зазвичай, виражається в тому, що:

- змінюється статус кафедри педагогіки: з провідної у педуніверситеті вона стає другорядною;

- скорочуються терміни педагогічної практики;

- відміняються дипломні роботи і державні екзамени з педагогіки.

Якщо сучасна модернізація зведеться до того, що ми будемо перетворювати, перейменовувати і передавати педагогічні вузи класичним чи іншим університетам, то це може призвести до того, що в черговий раз реформа завершиться “пшиком”. Тому розмови про модернізацію вищої педагогічної освіти мають зводитися до іншого – до зміни змісту, технології і методології підготовки вчителя.

У педвузах не лише навчають, а й виховують всією обстановкою, спілкуванням і традиціями. Це – вагомий контраргумент на думку, що вчителів можна готувати чи не в усіх вузах, лише підучивши студентів педагогіці і методиці. Сучасний педагогічний університет має відповідати наступним вимогам:

- наявність наукових педагогічних шкіл;

- наявність фахівців з навчання сучасним освітнім технологіям;

- розуміння стану і тенденцій розвитку системи шкільної освіти в країні;

- наявність антропоцентричного освітнього середовища.

І ще кілька думок про об’єднання вузів:

- ще ніхто не довів, що поєднавши кілька нормальних човнів, ми у підсумку отримаємо авіаносець;

- як би не об’єднувати вищі навчальні заклади різного профілю – впродовж принаймні десяти років це будуть все одного різні вузи.

Для впорядкування мережі вузів треба просто повернутися у 80-ті роки минулого століття і почати з чистого аркуша. Можуть бути й інші варіанти. Не буду “лізти” в чужі регіони. Візьму Тернопільщину. Потужний педуніверситет, 32 напрямки підготовки. Область мала, дотаційна. Для чого відкривати на базі Кременецького педучилища гуманітарно-педагогічний комунальний інститут з тими ж спеціальностями, які є в університеті? Хіба не можна 21 млн грн. спрямувати на поліпшення дошкільного виховання в області? Але тут не лише промахи місцевої влади. Адже ж і ДАК сприяє цьому, ліцензуючи й акредитуєчи подібні заклади, в т. ч. за найвищим рівнем, коли там працюють викладачі, за віком списані з університетів, а ще частіше просто їх трудові книжки.

На мою думку, доцільніше розглянути питання формування на основі базових (тут вже воля МОН України) педагогічних університетів комплексів неперервної педагогічної освіти. Можуть бути передбачені різні організаційно-правові форми включення в склад таких комплексів педагогічних інститутів, коледжів, училищ, їх філій, установ підвищення кваліфікації і перепідготовки педагогічних кадрів. При цьому університетський комплекс має забезпечити реалізацію освітніх програм різних рівнів.

Останнім часом точиться дискусія щодо недопущення у педагогічних університетах підготовки фахівців з непедагогічних спеціальностей. З цього приводу хотілося б звернути увагу на такі аргументи на захист педуніверситетів:

1) краще готувати економістів і юристів у педагогічних університетах, ніж педагогів – у технологічних чи економічних. Звісно, за наявності відповідних кадрів;

2) розвиток непедагогічних спеціальностей сприяє додатковому припливу контрактників, а отже – поліпшенню фінансово-економічного стану педуніверситетів і матеріальної бази для педагогічних спеціальностей;

3) наявність лише педагогічних спеціальностей суттєво гальмує залучення іноземних студентів, які не дуже поспішають опановувати наші педагогічні абетки, оскільки це й не дуже престижно, в кожній країні своя абетка і в кожній країні своя специфіка у підготовці вчителів.

Одне з важливих питань вищої педагогічної школи – формування її контингенту, оскільки відомо, що підготовка якісного педагога – спільна справа педагогічного закладу та освітянських органів. Останнім часом збільшується відірваність професійної підготовки від законів ринкової економіки, що проявляється в тому, що безпосередні замовники фахівця не беруть участі у формуванні вимог до нього, до змісту його підготовки та в його державній атестації.

Як відомо, зовнішнім стимулом, рушійною силою освіти є вимоги держави і суспільства до її якості, або так зване державне і соціальне замовлення, з якого й починаються найсуттєвіші парадокси педагогічної системи. Спочатку про державне замовлення. В законі “Про вищу освіту” (в т. ч. і в новій, ще не прийнятій, редакції) немає визначення дефініції “державне замовлення” (ст. 1). Разом з тим, у статті 17 (п. 1/11) це поняття вже з’являється. Якщо цю дефініцію розглянути щодо виробництва, то державне замовлення означає: скільки і яких товарів має бути виготовлено на певному підприємстві. Для нього виділяються відповідні кошти і ресурси й наперед відомо, для кого вони виготовляються. У вищій школі “державне замовлення” вузам доводиться, ресурси і кошти виділяються неповністю, а робочі місця має вже шукати сам вуз або випускник. Яке ж це державне замовлення? Для кого? Може варто відмовитись від цього поняття, використовуючи замість нього поняття “бюджетні місця”, або “державне замовлення на надання освітніх послуг”.

Окрім цього, необхідна персоніфікація державного замовлення. На мою думку, справді державним є адресно-цільовий прийом до педагогічних навчальних закладів. Якщо подивитись на квоти прийому сільської молоді на 2010 рік, підготовлені МОН, то бачимо дивну картину – лише 20 % абітурієнтів скеровувались у педвузи (при можливості 50 %). Заявки областей, договори між обласними управліннями освіти і університетом не співпадають з квотами МОН. Можливо, є сенс відмовитись від квотування МОН і повернутися до прямих договорів між вузами та обласними управліннями освіти, як це було колись.

Політику адресного прийому необхідно змінювати в таких напрямках:

а) поступово збільшуючи квоту;

б) надати право першочергового скерування за цільовим направленням у педвузи дітям учителів. Зазвичай людина йде в учительську професію або тому, що вона виросла в учительській сім’ї, або на неї сильний вплив здійснив прекрасний педагог, яких ще, Богу дякувати, є чимало в українських школах. Саме таких випускників школи і треба рекрутувати в “цільовики”. Можливо, я висловлю крамольну думку, але думаю, що діти вчителів при відповідних атестатах і результатах НЗО на педагогічні спеціальності мають вступати поза конкурсом. Цим можна хоч якось підняти престиж професії;

в) підносити відповідальність місцевих органів освіти за долю “цільовиків”, їх підбір та працевлаштування;

г) вважати недопустимим “абітурієнтам-цільовикам” вступати одночасно у два вузи (а тим більше вчитися). Необхідно разом з цільовим направленням представляти оригінал документів;

г) переглянути правові наслідки щодо тих випускників, які після завершення не бажають їхати за направленням. Цільовий прийом до сьогодні не підкріплений ніякими

юридичними документами. Випускник, котрий вступив на пільгових умовах, має повне право не піти працювати не лише в школу свого району, але і в систему освіти взагалі. Ніяких законодавчих актів, які б могли примусити їх відпрацювати певний час за спеціальністю не існує;

д) доцільно повернутись до прямих договорів психолого-педагогічних гімназій-ліцеїв, педучилищ і педагогічних університетів, що дають пільгові умови для школярів, котрі отримали пропедевтичну психолого-педагогічну установку, особливо, коли ліцеї працюють при педвузах.

Система освіти має бути орієнтована не лише на замовлення з боку держави, а й на постійно зростаючий суспільний освітній попит, на конкретні інтереси сімей, підприємств, установ, місцевих органів тощо.

Соціальне замовлення – це те, чого суспільство хоче від освіти для своїх дітей. Чого ж воно хоче? З аналізу традиційної педагогічної системи виходить дивно парадоксальна відповідь на це питання. Вона полягає в тому, що суспільство саме не знає, чого хоче від освіти. Воно просто абстрактно хоче, щоб його діти виходили зі школи добре освіченими людьми. Але відразу виникає нове питання: що таке добре освічена людина і що таке хороша освіта взагалі? За існуючою сьогодні у суспільстві догмою, освічена людина – це людина, котра добре засвоїла всі предмети шкільної освіти. І ось тут виникає головний парадокс сьогоднішньої освіти в Україні, на який часто закривають очі: виявляється людську цивілізацію творять не одні лише відмінники середньої і вищої школи, а обов'язково разом з тими учнями, на яких учителі махнули рукою, і які навіть не добираються до вузівської партії. Повними неукми, за стандартами традиційного розуміння освіти, були і Олександр Македонський, і Чінгісхан, і Сталін, і Гітлер, однак саме їм вдавалось повести за собою цілі нації і народи у свої диявольські авантюри.

Поняття всебічного і гармонійного розвитку людини, хочемо ми цього чи ні, але в житті проявляється виключно індивідуально, близько до відомої формули А. В. Луначарського, яка стверджує, що кожна людина повинна засвоїти небагато “про все” і “все про небагато”. Але як вирішувати, про що “небагато” і про що “все”? Відповідь на це питання може бути знайдена на основі наукового принципу природовідповідності освіти. Кожна людина, як відомо, є носієм лише їй властивих спеціальних здібностей до певних видів людської діяльності. Одні здібності “світяться” яскравіше (домінантні здібності), інші менш яскраво, і кожна з них має свою особистісну планку можливого розвитку.

З опорою на добре розвинуті домінантні здібності, освіта може навчити учня відповідній діяльності, яку він зможе виконувати краще від тих, у кого до цієї діяльності мало чи немає здібностей. Цю істину вже давно опанували спортивні тренери і музиканти, але ще не засвоїли вчителі математики і природничих дисциплін. Останні все ще вимагають від усіх учнів однаково високого рівня знань цих специфічних видів діяльності й тим самим з розуму зводять як дітей, так і їх батьків. Останні, замість того, щоб шукати репетиторів для розвитку наявних у їх дітей здібностей, змушують їх ходити до репетиторів з предметів, до яких у їх дітей здібностей немає і з яких вони ніколи не досягнуть успіху. Це є специфічно батьківський парадокс. Зі сказаного випливає очевидний висновок: освіта – це розвиток людських вроджених здібностей; освіту варто вибудовувати навколо домінантних спеціальних здібностей учня. Поступово і послідовно, у ході неперервного процесу навчання учень опановує “все!” (до своєї планки) про ту діяльність, на яку спрямовані його домінантні спеціальні здібності, й “небагато” з суміжних видів діяльності. Це і буде персоналізована всебічна і гармонійна освіта та розвиток школяра. Для вирішення парадоксальності традицій, необхідно переформулювати соціальне замовлення освіти наступним чином: загальна середня освіта має забезпечувати підростаючому поколінню якомога повнішу персоналізовану освіту і розвиток. І це повинно стати основним у формуванні майбутнього вчителя.

Сьогодні треба різко змінити характер навчання. Необхідно перейти від моделі передачі знань до моделей спільного набуття і вироблення знань у ході навчального процесу. Ще у

1918 р. П. Блонський писав, що “замість антипсихологічної школи активного вчителя та пасивних учнів, має бути школа активного учня і вчителя-консультанта”.

Найважливіший напрям реформ освітньої системи – модернізація змісту освіти, котра пов’язана з розробкою і реалізацією національних освітніх стандартів як нормативно-правової основи регулювання стосунків у сфері освіти замість установок адміністративно-командної системи, що існували раніше.

Аналізуючи процеси стандартизації освіти в Україні, ми відзначаємо:

1) вони є уповільненими і такими, що не враховують вимоги часу. Освітні стандарти є, на жаль, більше стандартами змісту освіти і менше говорять про ціннісну орієнтацію випускника, його комунікативні, організаційні та пізнавальні компетенції, про такі важливі якості особистості, як її активність, соціалізація, емпатія тощо. Наприклад, засвоєння стандартів стало метою нинішнього шкільного і вузівського навчання, замість того, щоб стандарт був орієнтований на розвиток пізнавальних здібностей і потреб учнів. Тобто учні, а зрештою і студенти, – це засіб засвоєння освітнього стандарту. А це спотворення сенсу освіти: мета – стандарт, а людина – засіб;

2) об’єкти стандартизації в Україні суттєво відрізняються від зарубіжних. У нас процесам стандартизації, у першу чергу, піддаються вимоги до рівня підготовки випускника вузу, а також вимоги до проведення державного контролю за виконанням держстандарту. За кордоном, зокрема в Німеччині, об’єктами стандартизації відповідно до рамкових документів про порядок навчання і проведення екзаменів є: структура вищої освіти; тривалість підготовки студентів; вимоги до засвоєння ключових компетенцій/кваліфікацій випускниками.

У Росії проекти стандартів педагогічної освіти, враховуючи перехід на дворівневу систему освіти, на рівні бакалаврату вузівський компонент визначають у межах 60 % (зараз – 15 %), а магістратури – до 80 %, тобто вузам надається більша самостійність і творчість. Плюс неперервна педагогічна практика на 5-му курсі (4+1). Як відомо, на Заході бакалавр не має права викладати, він може робити це тільки після суттєвої доводки, через педагогічне стажування, річну інтернатуру. І це маємо запозичити ми. Лише тоді можна буде говорити про доцільність існування бакалаврської підготовки у педвузах;

3) на жаль, процес створення стандартів вищої педагогічної освіти не дуже переплітається з процесом розробки стандартів загальної освіти, хоч це має бути єдиний процес. Педагогічний університет має знати якого і як готувати вчителя, а школа – розуміти, якого вчителя вона чекає від університету. У нас же школа киває на вуз, що він погано готує вчителя, а вуз – на школу, що вона дає слабого абітурієнта (на останній серпневій колегії МОН України це прозвучало з новою силою);

4) зміст педагогічної освіти не встигає за швидкими змінами в реальній шкільній дійсності, посилюючи розрив між актуальними потребами сучасної школи та якістю підготовки вчителів. Система освіти, для якої ми готуємо фахівців, в останні роки серйозно змінилась. Вона стала варіативною, вчителі працюють за різними програмами, включаючи авторські; запроваджуються інтегровані, нові для школи, курси; діють варіативні підручники, впроваджується профільне навчання, дискутується інклюзивна освіта. Від учителя вимагаються сьогодні науково-дослідницькі навички, вміння проектувати сучасний навчально-виховний процес.

Досягнення психології, педагогіки, соціології та інших антропологічних наук, на яких має базуватися практична освітня технологія, все ще знаходять собі обмежене застосування як в освітніх закладах, так і в матеріалах, призначених для учнів. Виникає типово парадоксальна ситуація, коли педагогічна наука говорить одне, а освітня практика робить зовсім інше. Позначається так звана сила традицій, що породжує консерватизм педагогічної свідомості за повної відсутності механізму об’єктивної суспільної оцінки якості освіти і відповідальності учителя за неї.

Упродовж тисячоліть існування учительської професії вона мало чим змінилася: учитель показує, розповідає, карає і заохочує. Психологічна ж наука вже давно дійшла висновку, що лише правильно організована власна навчальна діяльність учня може

забезпечити усвідомлене і міцне засвоєння знань і дій. Педагогічна наука додає до цього, що роль учителя в класі полягає в управлінні цією активністю. Разом з тим, усім зрозуміло, що в сучасному багатолюдному класі вчитель може проіснувати, тільки будуючи процес навчання відповідно до догми “здорового глузду” – він сам повинен бути максимально активним, бо спроби застосування наукової технології навчання, та ще й “вручну” призведуть до повного хаосу в класі. Ось чому наукові технології навчання до цього часу залишаються в підручниках з педагогіки і не потрапляють в класи.

Навчальний процес у школі, та й у вузі базується на репродуктивному підході. А навчання, орієнтоване на передачу знань, тягне за собою шлейф негативних наслідків. Один з них – деградація педагогічної праці, швидке професійне “вигорання” вчителів. З творчого процесу, заснованого на особистісному спілкуванні, вона перетворюється на рутинну солдафонську муштру, основним моментом в якій стає примус, залякування, домінування дорослого над дитиною. Ця деформація небезпечна ще й тим, що породжує замкнуте коло, вирватися з якого неможливо.

Завдання сучасного курсу педагогіки для вузів полягає в корекції стереотипного мислення сучасного пересічного педагога. Майбутні вчителі повинні принаймні сприймати ідеї:

- а) доцільності створення гомогенних за здібностями класів;
- б) деякої утопічності сприйняття феномену “загальної всебічної освіти всіх школярів” і доцільності розвитку домінантних здібностей, тобто персоналізованої освіти;
- в) всеобучу у європейському розумінні;
- г) доцільності критичного сприйняття репродуктивних методів навчання;
- д) визначення різних термінів навчання для різних школярів;
- е) викладання інтегрованих курсів у непрофільній школі (наприклад, природознавство: елементи фізики, хімії, біології, астрономії) у поєднанні з поглибленим вивченням окремих курсів (наприклад, іноземної мови, математики і т. п.);
- є) відмови від думки про “керівну” роль учителя на уроці.

Учитель не той, хто вчить, а у якого вчаться. На фронтоні Тюбінгенського університету в Німеччині висить напис: “Lehren den Lehrer zu lernen lehren” (“Вчимо вчителя вчити вчитись”). Крім іншого, мудрість Сократа полягала в тому, що він нікого не вчив, але в нього вчилися, хто чому міг і хто чого хотів. Це золоте правило, завдяки якому Сократ залишився великим учителем. Сьогодні, коли ми говоримо про людиновимірність освітянського процесу, обов’язково згадується постать Сократа, який першим визначив суб’єкт–суб’єктність педагогічного процесу.

Враховуючи характер глобалізаційних процесів, тенденцій і змін, що відбуваються в освітніх системах багатьох країн світу, передовсім європейських, їх цілеспрямований аналіз є особливо актуальним для України, що декларує активні заходи з реформування інституту освіти. Вивчення зарубіжного досвіду необхідне не для обов’язкового наступного запозичення, а для оцінки можливих ризиків і наслідків у випадку застосування в Україні заходів, аналогічних до тих, що використовуються в зарубіжних країнах.

Вивчення зарубіжного досвіду необхідне ще й тому, що власний досвід модернізації реформування освіти взагалі, педагогічної зокрема, не завжди є ефективним у виборі шляхів для проведення чергових реформ. У систему педагогічної освіти України доцільно запозичити такі зарубіжні ідеї:

- а) з досвіду ФРН:
 - наявність референдаріату (своєрідної інтернатури) – педагогічного стажування (24 місяці);
 - вилучення сфери освіти з ринкових стосунків, повна відповідальність держави, в т. ч. фінансово-матеріальна, за її розвиток;
 - варіативний розподіл на аудиторні та позааудиторні години для самостійної роботи, залежно від складності предмета;
 - обов’язкова довідка від лікаря-логопеда щодо мовленнєвих можливостей абітурієнта;

б) з досвіду Великої Британії:

- врахування при зарахуванні та вступі до педагогічних коледжів детальної характеристики, даної абітурієнту директором його школи;
- наявність співбесіди зі вступниками на педагогічні спеціальності на предмет виявлення їх схильності до педагогічної діяльності;
- у педагогічних коледжах загального профілю студент готується не стільки до викладання того чи іншого предмету, скільки до роботи з дітьми певного віку;
- добре налагоджена робота тьюторів, що сприяє формуванню індивідуальних траєкторій навчання студентів;
- тенденції до збільшення терміну педагогічної практики;

в) з досвіду Франції:

- наявність великих конкурсів на педагогічні спеціальності, що є наслідком турботи держави про педагогів, їх матеріальне становище і гідне пенсійне забезпечення;

г) з досвіду США:

- самостійність студента у виборі предметів і викладача;
- обов'язковість відвідування студентами занять і мінусування певної кількості балів за пропуски без поважних причин;
- академічні свободи, в т. ч. право викладача включати в навчальний план свій предмет чи курс, часто оригінальний – “Фізика для поетів”, “Математика і театр”, “Фізика і музика” тощо;
- наявність університетського суду чи апеляційної комісії, до яких у будь-який час можуть звертатися всі учасники навчально-виховного процесу;
- відсутність такого ганебного явища, як списування;
- наявність у педагогічних закладах узагальнюючих комплексних навчальних курсів, як філософія освіти, антропологія, комунікація, порівняльна педагогіка тощо.

Епоха цивілізаційних змін характеризується процесом глобальної комп'ютеризації, а це в розв'язанні актуальних проблем педагогічної освіти означає інформатизацію навчального процесу, широке використання у педагогічних навчальних закладах електронних ресурсів і нових інформаційних технологій, візуалізацію навчальної інформації, створення центрів комп'ютерного тестування, впровадження дистанційної освіти, автоматизацію процесів інформаційно-методичного забезпечення, використання Інтернет-технологій; створення електронних навчальних комплексів на основі програми MOODLE; використання інформаційних та медіа технологій під час викладання більшості вузівських дисциплін (і не лише презентацій і тестування); створення внутрішньо університетського мережевого середовища; розвиток електронної бібліотеки та читальних залів, електронних банків рідкісної та малотиражної літератури; формування низки численних програм інформаційного обміну в університеті (“Кадри”, “Гуртожиток”, “Кафедра”, “Факультет”, “Наука”, “Розклад”, “Бухгалтерія”, “Матеріальні ресурси”, “Аудиторний фонд”, “Сесія”, “Студенти”) та багато чого іншого.

На жаль, на шляху до перебудови навчального середовища в єдине інформаційне стоїть чимало перешкод техніко-технологічного, науково-методичного та фінансово-економічного характеру, не подолавши які інформаційної революції в освіті не зробиш. Йдеться про систематичну заміну комп'ютерного парку (прорив можливий, якщо заміна техніки проводилась не рідше як раз на 5 років), піднесення якості програмно-педагогічних засобів (програмне забезпечення – найскладніша проблема), регулярне навчання викладачів інформаційним технологіям, розробку нормативних документів, що регламентують використання електронного навчання (“Положення про захист авторських прав розробників електронних курсів”, “Положення про впровадження системи управління навчальними ресурсами в навчальний процес” і т. п.).

Виникають проблеми з використання інформаційно грамотного випускника університету в школі у викладанні шкільних предметів з використанням інформаційних технологій, хоча б на рівні різноманітних презентацій. У пересічній школі відсутня як

технічна, так і програмна база. Ці ж проблеми в нас і під час організації педпрактики. Навіть у місті практикант, який приносить ноутбук і мультимедійний проектор на заліковий урок, явище виняткове.

Модернізація освітньої системи на зламі цивілізацій вимагає і нової економіки освіти. Застаріла фінансова система підтримки педагогічних та науково-педагогічних кадрів, яка залишає їх на межі бідності, є чи не основним гальмом якісних освітніх реформ і свідчить, що в освіті сьогодні, на жаль, визначальними є механізми політики виживання, а не політики ефективного та динамічного розвитку. Йдеться про оцінку соціальної значущості учительської професії та оплату праці вчителя. Чимало лицемірних слів любові й вдячності було сказано про вчителя, однак його зарплата залишається найнижчою серед усіх категорій інтелектуальної праці. Відтак, не дивно, що вчительський корпус поповнюється найменш передовими в інтелектуальному плані особистостями. Ще більшим парадоксом, що свідомо утримується традиційною освітою, є оплата вчительської праці за кількісними показниками (кількість годин перебування в класах) й ігнорування якісних параметрів (не розробленість відповідних критеріїв і процедур) оплати. Розв'язання цього парадоксу стало б епохальним просуванням освіти, революційним проривом.

Сьогодні, коли формується бюджет, питання фінансування освіти, особливо піднесення заробітної плати вчителя і викладача вищої школи – це передовсім питання політичної волі й соціальної передбачливості. Або й надалі будуть затоптувати вчителів і викладачів у протестний електорат, або зроблять з нього його стабільне ядро, що дасть стійкість всьому суспільству. Влада, котра не бачить цієї альтернативи – сліпа. Влада, котра ухиляється від її вирішення, – явно схильна до суїциду.

А хіба не парадоксальним виглядає той факт, що студенти-контрактники, які, практично, значною мірою утримують студентів-державників, котрі вчаться безкоштовно, стипендію отримують, а вчаться на матеріальній базі, створеній за кошти платників, а у відрядження їздять за ці ж кошти. Щоб тут навести лад, може є сенс звернутись до досвіду Китаю. На початку 90-х років навчання в китайських вузах було безкоштовним. Студентам оплачувалось житло, а в деяких закладах (педагогічних, аграрних і лісотехнічних) навіть харчування. Після проведення реформи освіти ситуація змінилась. Зараз кожний студент повинен платити за своє навчання приблизно \$ 600. За рішенням уряду, студентам з малозабезпечених сімей надаються наступні види допомоги: видача субсидій; зменшення вузами чи навіть звільнення студентів від оплати за навчання; надання вузами допомоги студентам в отриманні роботи у вільний від навчання час; видача відмінникам заохочувальних стипендій; надання студентам державою через комерційні банки на пільгових умовах кредитів. Студент може кожного року брати кредит в обсязі не більше 6000 юанів, які він повинен повернути після завершення навчання у вузі. Система студентських кредитів вважається основним методом розв'язання проблеми забезпечення доступу до вищої освіти для молоді з малої імутих сімей.

Найважче проходить модернізація вищої освіти, в т. ч. і педагогічної, в головах професорсько-викладацького складу. Труднощі, з якими ми зустрілися, працюючи в новому освітньому полі:

– переконаність переважної більшості викладачів, що якість навчання визначається кількістю аудиторних годин, відведених на їх предмет, і опір заходам ректорату зі скорочення тижневого навантаження до 24–30 годин. За звичною логікою мислення навряд чи можна погодитися з парадоксальним твердженням про те, що високий рівень лекційного викладання може негативно позначатися на характері самостійної діяльності студентів. Але це правда! І показано в дослідженнях, що проводились у нашому університеті. Доведено, що інтерактивне навчання усуває з навчального процесу лекції викладачів і робить самого студента відповідальним за засвоєння матеріалу. Звісно, роль викладача залишається значною, але вона вже інша за своєю сутністю: з джерела знань він перетворюється на помічника і організатора процесу самоосвіти студента;

– аналогічна їх впевненість у тому, що тільки екзамен в його традиційній формі може встановити реальний рівень знань студента і опір тестовим випробуванням;

– нерозуміння сутності індивідуальної роботи зі студентами в рамках кредитно-модульної системи організації навчання і неадекватне сприйняття функцій куратора (чи тьютора) індивідуальної навчальної програми – різні підходи до системи ECTS на різних рівнях університету, виділення кількості кредитів для конкретних дисциплін, невміння багатьох викладачів розбивати навчальні дисципліни на змістові модулі;

– професорсько-викладацький склад чинить опір запровадженню “суб’єкт–суб’єктного навчання”, схилиючись до автократичності вищої школи.

Як і раніше, лише викладач має право на оцінювання студента, тоді як студент лише в рідкісних випадках відважується на висловлення свого невдоволення діяльністю чи поведінкою викладача. Студент не має права на альтернативу вибору викладача з одного й того ж предмету. Як і раніше, діапазон вільного вибору навчальних дисциплін студентом дуже вузький.

Потрібне оприлюднення (аж до відкритого для всіх учасників навчального процесу у ВНЗ) думки студентів про викладача (як це робиться в більшості ВНЗ США) і тим самим стимулювання викладача до саморозвитку і самовдосконалення, підвищення привабливості свого предмету й відповідно – зацікавленості студентів щодо відвідування занять та активного навчання.

По-друге, спостерігається традиційне відчуження “викладач-студент” і “викладач-адміністрація ВНЗ”. Наприклад, навіть успішна розробка викладачем нових технологій навчання свого предмета, в т. ч. в системі MOODLE, не гарантує їх ефективного застосування на практиці. Викладач робить це для звіту перед адміністрацією ВНЗ (подання на доцента, професора, продовження контракту на роботу тощо). Він, як і раніше працює за старими схемами. Тобто нові розробки – для “галочки”, а студенту – старий традиційний “пиріг”.

Я відзначив лише найгостріші парадоксальні проблеми, без вирішення яких важко модернізувати вищу педагогічну школу. Найбільший парадокс сьогодення полягає в тому, що всі розуміють зазначені парадокси, але нічого для їх подолання не робиться. Наше бачення завдань і напрямків модернізації педагогічної освіти, перелік конкретних заходів у цьому напрямку можуть бути сформульовані в Програмі педагогічної освіти, яку було б доцільно прийняти на Третньому з’їзді працівників освіти, який, відповідно до Указу Президента, відбудеться у 2011 році.

Владимир Кравець

ПАРАДОКСЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЭПОХУ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

В статье автор анализирует состояние и перспективы развития современного педагогического образования в высших учебных заведениях Украины в контексте глобализации.

Ключевые слова: Украина, педагогическое образование, высшее учебное заведение, глобализация, реформы, Болонский процесс.

Volodymyr Kravets

PARADOXES OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE ERA OF CIVILIZATION CHANGES

In the article the author analyses the status and prospects of modern pedagogical education in higher educational institutions of Ukraine in the context of globalization.

Key words: Ukraine, pedagogical education, higher education institution, globalization, reforms, the Bologna process.

УДК 94+930.2(477)

Степан Віднянський

**ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ
ІСТОРІОГРАФІЇ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті розглядаються основні проблеми і перспективи досліджень із всесвітньої історії в незалежній Україні як актуальне завдання і важливий напрям розвитку вітчизняної історичної науки. Зокрема, виділяються нові тенденції й позитивні зрушення щодо наукового рівня й тематичної спрямованості дослідження українських науковців проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин, заснування нових спеціалізованих науково-дослідницьких центрів, фахових часописів та інших інституційно-організаційних форм розвитку досліджень з актуальних питань всесвітньої історії.

Ключові слова: всесвітня історія, українська історіографія, перспективи досліджень, тематика, науково-дослідницькі центри, наукові напрями.

Виходячи із важливості поглиблення досліджень із всесвітньої історії з метою осмислення історичного досвіду, новітнього етапу та перспектив поступу сучасного світу, вважаємо за необхідне висловити деякі загальні міркування щодо стану й перспектив розвитку наукових досліджень із всесвітньої історії в незалежній Україні. Цілком зрозуміло, що в одній статті зробити повноцінний аналіз здобутків, проблем та основних напрямів роботи вітчизняних істориків-всесвітників є завданням практично нездійсненним, тим більше що за останні двадцять років до відомих ще з радянських часів істориків-всесвітників додався досить великий загін молодих учених із різних регіонів України. Зокрема, за останніми даними ВАК України з більш ніж трьох тисяч дисертацій з історії, захищених за роки української незалежності, приблизно 400 виконано за спеціальністю “всесвітня історія”, що є, безперечно, позитивною тенденцією у розвитку вітчизняної історичної науки. Лише у відділі всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, який розробляє комплексну проблему “Україна у всесвітньому історичному процесі”, за цей час підготовлено й успішно захищено 10 докторських і понад 30 кандидатських дисертацій з актуальних проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин.

Отже, дослідження різноманітних проблем всесвітньої історії стає і в Україні, можливо не такою мірою як в інших країнах, досить популярною справою. Кожні п'ять років збираються світові конгреси історичних наук. Останній, XX Світовий конгрес історичних наук відбувся 2005 року в Австралії. На жаль, українська делегація на цьому форумі не була представлена. Цей факт, звичайно, не є винятковим для вітчизняних гуманітарних наук, які поки що не інтегровані сповна до світової науки. Остання за умов глобалізації вже не є абстрактною ідеєю доби Просвітництва, коли популярними були міркування щодо всесвітньої республіки вчених. Розв'язання цієї проблеми для України знову пов'язано з “банальними” речами: матеріальними і символічними мотивами, рівнем підготовки кадрів та участі у міжнародній науковій співпраці, розвитком наукових товариств, за якими стоять історичні школи – політичної, соціальної, економічної історії, історії культури тощо.

Через це дозволю собі насамперед кілька міркувань про “історичні школи”. Доводиться часто читати й чути, що на тому чи іншому історичному факультеті, як правило регіональних вузів, чи не кожний професор створив свою “наукову школу”. Можливо, це і справедливо для окремих з них, які є не лише чисто кабінетними вченими, працюючими роками над улюбленою темою переважно для власного задоволення, а й пропагують свою проблематику й поширюють свої методологічні принципи й методику дослідження серед своїх учнів,

послідовників тощо. Утім, створивши, чи швидше проголосивши про створення “школи” свого імені, чимало з них демонструють цим не тільки свої непомірні амбіції, а й відсутність елементарних знань, уявлення про те, що таке “історична школа”.

І хоча досі не існує загальноприйнятого поняття “історична школа”, але більшість історіографів сходяться на тому, що історична школа – це колектив дослідників, об’єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, концепціями, що:

а) ґрунтуються навколо відомого й авторитетного в наукових колах дослідника з якоїсь проблеми, який виробив нові, оригінальні й науково обґрунтовані принципи дослідження якоїсь проблеми або періоду в історії країни (наприклад, “Скептична школа” в Росії у першій половині XIX ст. очолювана М. Каченовським);

б) об’єднуються навколо історичного часопису (наприклад, загальновідома Школа “Анналів”, сформована 1929 року французькими істориками М. Блоком, Л. Февром і розвинута у повоєнні роки Ф. Броделем та іншими вченими навколо однойменного щорічника економічної й соціальної історії);

в) займаються розробкою нових методів дослідження або нової концепції історії країни (наприклад, Київська школа документалістів В. Антоновича, Львівська і Київська школи М. Грушевського; в Європі – наприклад, Баденська (фрайбурзька) школа, очолювана представниками неокантіанської філософії Г. Ріккертом, В. Віндельбандом) тощо.

Однак, головною ознакою історичної школи є наявність ланки: учитель – учні, послідовники. Тобто далеко не всі, навіть широко відомі вчені можуть претендувати на власну історичну школу. Наприклад, як би не здавалося дивним, але відомі російські історики В. Ключевський і С. Соловйов не створили власних шкіл, хоча вважалися і вважаються незаперечними авторитетами російської історіографії другої половини XIX – початку XX століть.

І хоча відповідальним історикам слід особливо пам’ятати крилатий вираз про те, що “постріл, зроблений у минуле із рушниці, повертається пострілом із гармати”, але я все ж наважуся стверджувати, що, виходячи з вищесказаного, є, наприклад, всі підстави вважати, що у другій половині минулого століття, зокрема у 60–80-ті роки (коли більшість нинішніх вітчизняних істориків навчалися у вузах, здобуваючи фахову спеціалізацію) в українській історіографії, зокрема на відповідних вузівських кафедрах, та й в Інституті історії АН УРСР серед істориків-всесвітників існувала по суті єдина історична “школа”, в основі методології якої лежала концепція класової боротьби. Ці “боротьбисти” або апологети так званого “іншування” в історії із штучним загостренням конфліктних ситуацій за полярними категоріями у своїх статтях, дисертаціях, монографіях постійно проти когось або проти чогось боролися: або “проти буржуазного ладу, наступу капіталу і підступів світового імперіалізму”, або “за встановлення радянської влади і дружбу з першою країною Рад” і “будівництво світлого соціалістичного майбутнього” тощо. Я теж вийшов із цієї школи і добре знаю, що на основі цієї ж концепції розроблялися і “наукові” історії окремих країн та основні періоди всесвітньої історії, особливо новітньої. Причому більшості з керівників цієї школи було притаманне фантастичне відчуття політичної кон’юнктури, про що, зокрема, переконливо пише стосовно т.зв. “історичної школи” професора Ужгородського національного університету І. Гранчака його колега О. Мазурок у щойно виданій оригінальній історіографічній праці [1, с. 26, 77].

Щоправда, професор Я. Грицак вважає, що в університетах України радянської доби виникла лише одна справжня наукова школа істориків – проф. М. Ковальського в Дніпропетровську, що пов’язано насамперед із наявністю більших прав і можливостей місцевого університету, підпорядкованого московському міністерству не через київське, а безпосередньо. Академік НАН України Я. Ісаєвич додає ще одну виразно окреслену, з його погляду, школу з питань аграрної історії, урбаністики й демографії – професора Львівського університету Д. Похилевича. Можливо, можна говорити ще про деякі школи, наприклад, сходознавства проф. Луганського університету В. Бейліса, або археографічну й

джерелознавчу школу проф. Ф. Шевченка чи історіографічну школу проф. А. Санцевича у Києві.

Разом з тим загальновідомо, що серйозне вивчення всесвітньої історії від античності до наших днів завжди було прерогативою імперських центрів: у радянські часи цим займалися в основному наукові центри Москви і, частково, Ленінграда. В Україні ж, праці з цієї ділянки історії були нечасті й викликали підозру. Досить згадати для прикладу, як у 50-ті роки в штики зустріли, хай не зовсім досконалу, але капітально скроєну “Історію Франції” київського професора К. Джеджули.

Практично всі спорадичні спроби відновити чи розвинути в Україні окремі напрями досліджень із всесвітньої історії, наприклад сходознавство, успіху не мали. Лише на початку 60-х років XX ст. в Україні створено дві академічні наукові (згодом реорганізовані в координаційні) ради із проблем, формулювання яких говорять самі за себе: “Історії соціалістичного будівництва в європейських країнах народної демократії” (голова – член-коресподент АН УРСР І. Мельникова) та “Історія міжнародного робітничого і національно-визвольного руху” (голова – академік АН УРСР А. Шлепаков). Наприклад, перша з них координувала науково-дослідницьку діяльність понад 150 українських істориків-всесвітників, в тому числі майже 30 докторів наук, які розв’язували одне з пріоритетних в ті часи завдань радянської історичної науки – “глибокого вивчення закономірностей становлення і розвитку світової системи соціалізму, історії зарубіжних соціалістичних країн та їх спільного досвіду в будівництві нового життя, формування і удосконалення нових, соціалістичних міжнародних відносин”.

Про тематичну спрямованість їхньої праці, кількісні та якісні характеристики здобутків українських істориків-всесвітників радянських часів, я вже частково писав у статті “Рецепції всесвітньої історії на сторінках “Українського історичного журналу”, присвяченої 50-літтю провідного вітчизняного часопису з історії, де зокрема зазначалося, що з 1957 р. до 1991 р. в журналі надруковано приблизно 800 наукових статей та інших матеріалів з проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин, що становило трохи більше 7 % усіх опублікованих ним за цей час матеріалів [2]. Це теж є одним із показників місця досліджень питань всесвітньої історії в українському історіографічному процесі радянської доби.

Після краху СРСР і разом з ним марксистсько-совєтських канонів історіописання, з’явилися певні позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості й наукового рівня дослідження українськими науковцями проблем всесвітньої історії, хоча тривалий посткомуністичний трансформаційний період, що продовжується й донині, накладає відчутний відбиток на всі аспекти інтелектуального життя, в тому числі й розвиток вітчизняної історичної науки, де все ще тривають пошуки нових методологічних, тематичних та історіографічних парадигм. І все ж, однією з помітних сучасних тенденцій її еволюції стало зростання інтересу українських дослідників, зокрема молодих, до питань історії зарубіжних країн і міжнародних відносин, що впродовж тривалого часу фальсифікувалися і на початок 1990-х років виявилися деформованими численними “білими” і “чорними” плямами.

І це цілком закономірно. Адже нині вже навряд чи слід особливо доводити, що разом із подальшим розвитком українознавчих досліджень в Україні, де за роки незалежності дійсно досягнуто значного прогресу в ліквідації та об’єктивному висвітленні передусім “білих плям” історії України (водночас створено і чимало нових історичних міфів), важливим завданням вітчизняної історичної науки є вивчення актуальних проблем всесвітньої, або загальної, глобальної історії чи історії світу, зокрема європейської історії, особливо з урахуванням офіційно проголошеного нашою незалежною державою “європейського вибору” та євроінтеграційного стратегічного курсу. Окрім так званого соціального замовлення, значну роль відіграють і специфічні потреби сучасної історіографії, що вимагають не лише інтегрування української історії в загальноєвропейський і загальносвітовий контекст, а й створення власного цілісного погляду на розвиток цивілізації та актуальні проблеми всесвітньої історії. І хоча у світовому науковому середовищі

розгортається дискусія на тему “Чи є історія лише галуззю пропаганди і як звільнити дослідження всесвітньої історії від кон’юнктурного підпорядкування сучасним цінностям”, не менш важливим завданням української історичної науки залишається популяризація знань з історії окремих зарубіжних країн і народів, всесвітньої історії взагалі в українському суспільстві, виховання у наших громадян почуття причетності до розвитку європейської, світової цивілізації.

Нарешті, загальновідомо, що ефективна політична дія неможлива без опори на точне та обґрунтоване історичне знання. Зокрема, історичні знання, усвідомлення досвіду розвитку світової цивілізації та навколишнього світу, бачення свого реального місця у ньому в минулому й сьогодні завжди відігравали і відіграватимуть неабияку роль у житті народів, суспільств і окремих особистостей. Особливо актуально це звучить для українців та України, яка як етнографічний простір від самих початків своєї історії була не лише місцем зіткнення й суперництва, а й водночас – співжиття й взаємовпливів різних цивілізаційних спільнот. Яскраве й водночас складне, а в окремі періоди історії драматичне минуле одного з найбільших центральноєвропейських народів – українського – нерозривна складова загальноєвропейського і всесвітнього цивілізаційного процесу. Більше того, зовнішні фактори, зокрема значні події й переломні етапи всесвітньої історії та міжнародних відносин, завжди здійснювали суттєвий вплив на історичну долю українського народу. Тому без контексту світового цивілізаційного поступу є неможливим відтворення повної та об’єктивної національної історії, з’ясування місця й ролі України та українського народу у всесвітньому історичному процесі.

Отже, що ми маємо наразі, чого досягли за роки незалежності у вивченні проблем всесвітньої історії? З мого погляду, найбільш яскравим віддзеркаленням рівня наукових (академічних) досліджень із всесвітньої історії є шкільні й вузівські підручники як селекція нових наукових знань, тому насамперед кілька зауважень про них.

Мені часто доводилося рецензувати або редагувати підручники й посібники із всесвітньої історії, я і сам є автором навчального посібника із всесвітньої історії для 11 класу, який витримав кілька видань, і незалежним експертом із всесвітньої історії Українського центру оцінювання якості освіти, і тому, мабуть, маю право сказати, що більшість із них не відповідає сучасному рівню історичних знань і вимогам історіографії й навчального процесу. Їх зміст занадто схематичний, безпроблемний, статичний, а головне – не відбиває всієї багатоманітності суспільних процесів в історії людства і не формує, кажучи словами відомого українського історика Н. Яковенко, особливо необхідного нині “певного неконфліктного простору історичних пам’ятей за рахунок акцентів на так званому “позитивному досвіді” минулого” [3]. Та й серед авторів шкільних підручників із всесвітньої історії часто трапляються випадкові, але щорічно ті ж самі особи (мабуть, особливо наближені до МОН України чи експертно-тендерних комісій із шкільних підручників), малознані у науковому й педагогічному середовищі. Звичайно, є приємні виключення – наприклад, підручники із історії стародавнього світу К. Бунятяна і С. Селицької, середніх віків – С. Д’ячкова, І. Ліхтея, Н. Подалая, новітньої історії – П. Полянського та деяких інших авторів.

Дещо краще, з мого погляду, виглядає справа з вузівськими підручниками. Зокрема помітним доробком українських істориків із всесвітньої історії є видання таких новаторських підручників для вищих навчальних закладів, як: “Історія первісного суспільства” В. Зубаря та “История Древней Греции и Рима” В. Кадєєва, “Історія стародавнього Сходу” О. Крижанівського, “Історія середньовічного Сходу” В. Рубеля, “Нова історія країн Європи та США” Б. Гончара та Н. Городньої, “Новітня історія країн Європи та Америки” у двох книгах В. Газіна і С. Копилова, “Всесвітня історія ХХ століття” С. Пивоварова, Я. Серіщева і С. Стельмаха, “Історія західних і південних слов’ян ХХ століття” за редакцією Є. Пугача, “Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття” В. Ярового, “Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)” М. Кріля та “Історія Центрально-Східної Європи” за редакцією Л. Зашкільняка як вдалої спроби

регіонального підходу до висвітлення європейської історії з найдавніших часів до сучасності, а також “Історія дипломатії від давнини до початку нового часу” А. Зінченка, “Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин” за редакцією Л. Губерського і навчальні посібники й підручники з української та сучасної світової історіографії Я. Калакури, І. Колесник і Л. Зашкільняка. На особливу увагу заслуговують “Вступ до історії” Н. Яковенко та виданий Київським славістичним університетом навчальний посібник “Вступ до історії: Курс лекцій” [4], в яких, спираючись на світовий досвід історіософії, розкриті сучасні методологічні засади історичної науки, а також багато в чому оригінальний навчальний посібник “Історія сучасного світу” Т. Орлової (2006, 2009), де у проблемно-хронологічному плані простежуються головні тенденції в життєдіяльності людства на етапах індустріального (з кінця XV ст.) і постіндустріального суспільств у духовній сфері, політиці, економіці, міжнародних відносинах, соціосфері тощо.

Слід також вітати перші в Україні спроби, нехай, з нашого погляду, і не зовсім досконалі й небезхибні, підготовки словників-довідників, історичних хронік і хрестоматій із всесвітньої історії, зокрема: словника “Світова історія. XIX–XX століття” львівських істориків І. Підкови та О. Джеджори, “Хрестоматії з нової історії від XV до 60-х років XIX ст.”, підготовленої доцентом КНУ Н. Папенко, “Всесвітня історія. Хронологія основних подій” В. Даниленка і С. Кокіна, навчально-довідкового видання за редакцією А. Мартинова під назвою “УСЕ. Всесвітня історія” харківських науковців В. Стрижака і В. Мітягіна, хрестоматії для вузів “Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50–80-ті роки XX ст.)” теж харківських істориків С. Страшнюка та Є. Пугача, підготовлених в Інституті історії України НАН України анотованої історичної хроніки міжнародних відносин “Зовнішня політика України в умовах глобалізації” та перших двох випусків енциклопедичного словника-довідника “Україна в міжнародних відносинах”, а також двотомної “Української дипломатичної енциклопедії” за редакцією Л. Губерського. Підготовку подібних словникових та енциклопедичних видань із всесвітньої історії, історії окремих держав і народів, континентів і регіонів світу або окремих визначних й глобальних історичних подій і явищ (війн, діаспори тощо) слід обов’язково продовжити, навіть на компілятивній основі, адже вони сприятимуть “пізнанню інших” громадянами України і разом з тим, кращому “пізнанню самих себе”. Добрий приклад для наших істориків-всесвітників – виданий 2008 року видавничим підприємством “Картографія” авторизований переклад англomовної праці Джеффри Паркера “Атлас “Історія світу”. Як науковий редактор цього унікального за змістом та яскравого за оформленням видання, я був захоплений тим, як можна стисло – на 192 стор., – наочно й доступно для широкого загалу викласти історію людства, починаючи від походження людини до суспільства XXI століття, з необхідним науковим акцентом як на глобальні історичні події, так і на досягнення різних народів планети в усі часи.

Щодо власне наукових досліджень із всесвітньої історії, то у нас виразно позначається тенденція опертя на кращі досягнення світової історичної науки. Зокрема триває перегляд методологічних принципів позитивістської історіографії. У цьому контексті набувають поширення соціокультурна історія, історія ментальності та історія економічних циклів, а також хвилеподібні за характером процеси глобального політичного розвитку та інтеграції. З цієї точки зору всесвітня історія стає певною мірою соціологією, повернутою в минуле. З огляду на світові тенденції розвитку всесвітньої історії можна стверджувати, що набуває поширення герменевтика та історична антропологія, гендерна історія. Водночас модний постмодернізм презентований історичними лінгвістичними і семіотичними дослідженнями. У методологічному сенсі спостерігаємо відхід від догм історичного матеріалізму і дрейф до цивілізаційного або культурологічного підходу, а також синергетичного концептуально-теоретичного аналізу всесвітньої історії. Маємо справу з нелінійним розвитком світового процесу, дискретністю й численними біфуркаціями, остання точка якої припадає саме на початок XXI ст. Утім, у методології важливо зберегти прагматичну раціональність. Тому “нова (сучасна) історична наука” не відкидає повністю матеріалістичне розуміння історії.

Домінантними стають кількісний аналіз і системний, міждисциплінарний підхід. Математичні методи, наприклад, використовуються з метою прогнозування розвитку міжнародних відносин і прийняття військово-стратегічних рішень, або в історичній демографії. Виходячи з того, що історія людства є не лише історією народів, з яких воно складається, а ще й історією їх взаємодії, в останні роки збільшилася увага науковців до історії міжнародних відносин, що включає зовнішню політику й дипломатію у межах загальноісторичних процесів.

Властивістю пізнавальної діяльності людського інтелекту, пізнання історичної реальності й творення історичних знань зокрема, є логічне впорядкування, структуризація і теоретизація здобутих емпіричних даних. Минуле прийнято розглядати через соціальні, етнічні, політичні, економічні, культурні, громадські та інші структури й системи, витворені людьми у процесі їх взаємин. Структуризація, систематизація і диференціація історичних знань, нагромаджуваних фаховими істориками і науково-дослідницькими колективами, призвели до запровадження дуже розгалуженої мережі різних “історій” – історії цивілізацій і континентів, народів і держав, соціальних груп і громадських інститутів, війн і дипломатії, господарства, культури, науки і техніки, ідей і релігій, повсякденного життя і ментальностей тощо. Кожний обраний спосіб упорядкування й подачі історичної інформації (знань) продиктований конкретними суспільними потребами відповідної епохи і, звичайно, має право на існування та подальший розвиток. Утім, кожний із них об’єктивно є змістовно однобічним, адже вони покликані доповнювати один одного щодо повноти знань про певний період розвитку історії людства.

У практиці історичної науки й освіти багатьох країн світу, в тому числі й України, прийнято виокремлювати із всесвітньої історії національну – державно- чи етно-політичну історію. Нині такий поділ світової історії викликає критику багатьох фахівців. Адже як і так звана галузева чи предметна історія, що позбавлені можливості дати комплексну характеристику того чи іншого історичного періоду, яка б включала і соціально-економічні, й культурні та інтелектуальні сторони історії, так само, як політичні і дипломатичні, так і національна чи країнознавча історія не може забезпечити комплексний, порівняльний аналіз основних факторів, закономірностей, альтернатив і перспектив історичного процесу на тому чи іншому його етапі. Звичайно сподіватися, що який-небудь єдиний підхід до вивчення всесвітньої історії зможе вичерпно висвітлити який-небудь її період, не можна.

І хоча у сучасній світовій історіографії існують різні схеми “всесвітньої історії” й моделі чи концепції історичних епох, але все ж загалом досі зберігається поділ всесвітньої історії на історію первісного суспільства, стародавню, середньовічну, нову й новітню історії. Спеціалізація відбувається за рахунок поділу історії на історію великих, пов’язаних між собою регіонів світу: Європи, Близького й Середнього Сходу, Центральної Азії, Північної та Південної Америки. Може йтися і про історію окремих зарубіжних країн та історію загального й особливого в явищах, що пережили групи країн і народів (історія Ренесансу, Реформації, колоніальних захоплень, національно-культурного відродження, наприклад, слов’янських народів тощо). Складовими всесвітньої історії є дослідження окремих процесів: політична, економічна, воєнна, дипломатична історія або історія науки і техніки тощо. Зазначені тенденції, наприклад, представлені на сайті Інституту загальної історії Російської академії наук.

В Україні дослідження проблем всесвітньої історії нині зосереджено на таких наукових напрямках: антикознавство, візантиністичні студії й сходознавство, вивчення проблем середньовічної європейської історії, нової й новітньої історії країн Європи та Америки, студії з історії міжнародних відносин, зокрема ХХ століття, історична славістика, історія Росії та історія країн Азії, Африки і Латинської Америки. Досить докладний аналіз новітніх досліджень із цих напрямів всесвітньої історії в Україні міститься в колективній монографії за редакцією професора Л. Зашкільняка “Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми” [5].

Тому я лише зазначу, що, наприклад, достатньо потужним осередком українського антикознавства залишається харківська школа, очолювана професорами В. Кадеєвим і С. Сорочаном, плідно працюють також київські, одеські, львівські й чернівецькі античники, закладаються антикознавчі традиції навіть у Дрогобицькому педуніверситеті, викладач якого О. М. Петrenchко цього річ у червні в Ужгородському національному університеті успішно захистив докторську дисертацію на тему “Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від “відновленої” республіки до сенатської монархії”.

Візантиністичні й сходознавчі студії теж отримали нове дихання в незалежній Україні. І це не випадково, адже ще М. Грушевський зазначав, що “ми (українці – Авт.) є одним із найбільш орієнталізованих західних народів – подібно як болгари, серби, іспанці, – і ми повинні не забувати, а розвивати і використовувати те корисне і цінне, що дала нам ся орієнтальна стихія”. Створення 1991 року Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України, відкриття Східного відділення КНУ, кафедри сходознавства Львівського університету, заснування у Харкові цікавого історико-культурологічного збірника “Схід – Захід” (гол. ред. В. Кравченко), нові публікації М. Котляра, С. Малахова, О. Толочко, В. Рички та інших, навіть наукова дискусія, що розгорнулася на сторінках “Українського гуманітарного огляду” наприкінці 90-х років XX ст. навколо монографії Н. Нікітенко, присвяченої іконографічним зображенням у Софії Київській, сприяли підвищенню інтересу до візантиністичних студій в Україні.

Певною мірою активізувалися й урізноманітнішали за тематикою дослідження проблем середньовічної європейської історії й нової історії Європи та Америки, з’явилися зокрема цікаві дослідження з різних питань цих періодів всесвітньої історії В. Ададунова, Ю. Беловолова, М. Варварцева, І. Жалоби, О. Іваницької, В. Калашникова, О. Дьоміна, В. Дятлова, Ю. Івоніна, І. Ліхтея, І. Мандрика, Н. Подаляк, С. Трояна та деяких інших науковців, хоча у цілому і медієвістика, і значення нових історичних явищ і подій модерної історії у розвитку людської цивілізації й надалі залишаються слабкою ланкою сучасних історичних досліджень в Україні.

З проголошенням незалежності України найпомітніші позитивні зрушення у вітчизняній історіографії відбулися в дослідженні новітньої історії країн Європи та Америки і вивченні сучасних міжнародних відносин, починаючи з історії Першої світової війни, де дійсно можна говорити про новий етап розвитку, що потребує, мабуть, окремого предметного аналізу. Уповні зрозумілі причини цього цілком закономірного й виправданого, з нашого погляду, явища. Зокрема, створення Інституту світової економіки і міжнародних відносин, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та Інституту європейських досліджень НАН України, Київських славістичного, міжнародного та європейського університетів, Дипломатичної академії України при МЗС України, Українського католицького університету у Львові, численних факультетів і кафедр міжнародних відносин у провідних вузах України, а також заснування ними відповідних наукових видань, значно розширило структурно-наукову базу для досліджень з новітньої історії і міжнародних відносин. Їх інтенсивному розвитку сприяє і поява достатньої кількості наукової молоді із знаннями іноземних мов і зростання її інтересу до питань історії зарубіжних країн, і ширші можливості вивчення й залучення зарубіжних джерел і літератури, зокрема, завдяки мережі Інтернет. Про розширення географії дослідницьких інтересів молодих істориків-всесвітників можна стверджувати, спираючись на останні дані щодо захисту ними дисертацій. Зокрема найбільший інтерес у них викликає новітня історія США, Німеччини, Великої Британії, Канади, Франції, Угорщини, Іспанії, Румунії, країн Латинської Америки. Особливо привабливими для молодих істориків є проблеми міжнародних відносин XX – початку XXI ст. та зовнішньої політики України часів її державності.

Нарешті, останнім часом в Україні відбувається значний поступ історичної славістики взагалі, як мабуть єдиної впливової вітчизняної наукової школи з давніми традиціями, та у вивчення новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, зокрема. Помітним явищем в українській історичній славистиці стали перші синтетичні праці з історії Польщі

Л. Зашкільняка і М. Крикуна, Болгарії В. Чорнія, Словаччини В. Кріля, а також монографічні дослідження з актуальних проблем новітньої історії Чехословаччини М. Кірсенка, І. Вовканича, В. Приходька, І. Шніцера, Болгарії – В. Бурдяк, Г. Докашенко, Польщі – Л. Алексієвець, Югославії – А. Лапшина, Македонії – Н. Стрельчук, а також численні публікації з історії інших слов'янських народів та історії міжслов'янських відносин і співпраці. Хоча здобутки історичної славістики у різних аспектах є нерівноцінними, і це має стимулювати подальшу роботу вітчизняних істориків-славістів. Зокрема, потребує нового об'єктивного погляду становище, розвиток й взаємовідносини слов'янських народів у складі Габсбурзької монархії, умови і особливості їх національно-культурного відродження в кінці XVIII – першій половині XIX ст., так званий “слов'янський фактор” в роки Першої та Другої світових війн і в сучасних умовах глобалізації та інтеграції в Європі.

Щодо дослідження історії Росії, Білорусі та інших країн СНД, а також країн Азії, Африки та Латинської Америки, то, незважаючи на появу низки нових монографічних праць та інших публікацій українських учених, поки що ці, теж важливі напрями всесвітньої історії не належать до пріоритетних у сучасній українській історіографії. З врахуванням бурхливих геополітичних змін у світі на особливу увагу, наприклад, заслуговують проблеми історичного розвитку й сучасного становища Росії, Китаю, Індії, Японії, Туреччини та інших держав Тихоокеанського й Близькосхідного регіонів.

На завершення хотілося б зазначити, що одним із свідчень посилення останнім часом уваги вітчизняних науковців до вивчення проблем всесвітньої історії є заснування й розгортання діяльності нових спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій та науково-дослідницьких центрів і фахових часописів із всесвітньої історії. Наприклад, у Харківському національному університеті ім. В. Каразіна 1994 року засновано Харківське історико-філологічне товариство, що видає науковий щорічник “Древности”. У структурі цього ж університету 2005 року створено Центр болгаристики і балканських досліджень імені М. Дринова (керівники М. Станчев і С. Страшнюк), який уже провів чотири міжнародні конференції і видав спільно з Болгарською академією наук три томи “Дриновського збірника”. У Дніпропетровському національному університеті 1997 року створено спеціалізований Інститут українсько-німецьких відносин (керівник С. Бобильова), який з 2000 року видає щорічник “Вопросы германской истории”. У Луганському національному університеті ім. Т. Шевченка 2001 року створено НДЦ ім. В. М. Бейліса “Схід–Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків” (керівник М. Бур'ян), який з 2006 року видає науковий збірник “Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин”, а в Донецькому національному університеті 2007 року створено Науково-інформаційний Центр міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці (керівники О. Крапівін та І. Тодоров). При Ужгородському національному університеті вже тривалий час плідно діє Інститут карпатознавства (директор В. Котигорошко), що видає тематичні збірники наукових праць “Carpatica – Карпатика” (вийшло понад 40 випусків), у яких висвітлюється давня і сучасна історія різних народів, що проживали чи проживають у цьому центральноевропейському регіоні. Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка з 2008 року видає міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” (гол. ред. Л. Алексієвець), який широко висвітлює актуальні питання всесвітньої історії і міжнародних відносин. Нещодавно при Національному університеті “Києво-Могилянська академія” засновано Науково-дослідний центр орієнталістики ім. О. Прицака (директор І. Срібняк), який спільно з КНУ заснував новий журнал “Українська орієнталістика”, а Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка цього року започаткував видання збірника наукових праць із всесвітньої історії – “Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи” (гол. ред. В. Степанков). Високої оцінки фахівців здобули матеріали із всесвітньої історії, що регулярно друкуються у періодичних збірниках наукових праць Інституту історії України НАН України “Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)”, “Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки”, “Ruthenica. Альманах історії та археології Східної Європи”, в “Українському історичному журналі”, який останнім

часом посилив увагу до проблем історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, а також у наукових вісниках з історії Ужгородського національного університету, Рівненського державного гуманітарного університету, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича та деяких інших вищих навчальних закладів України.

Поглибленню досліджень актуальних проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин та залученню до науково-дослідницької роботи нових кадрів фахівців безперечно сприяють міжнародні та всеукраїнські науково-практичні конференції, читання, “круглі столи” та семінари, що стають регулярними в багатьох наукових установах та вишах України. Серед останніх таких заходів, що викликали значний науковий резонанс, можна назвати, наприклад, “круглий стіл” “Україна в Європі: моделі інтеграційного поступу”, що відбувся у травні 2009 р. за ініціативи Інституту європейських досліджень НАН України, чи міжнародну науково-практичну конференцію “Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії”, проведену у жовтні 2009 року в Ужгородському національному університеті, або всеукраїнську науково-практичну конференцію “Професійна підготовка фахівців з міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії в Україні: завдання, досвід, перспективи”, організовану у квітні 2010 року Дипломатичною академією України при Міністерстві закордонних справ України і проведену тоді ж Інститутом історії України НАН України міжнародну наукову конференцію “Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (До 65-річчя Великої Перемоги)”.

Сприяє розвитку досліджень із всесвітньої історії в Україні також створення й діяльність національних комітетів, наукових центрів чи асоціацій славістики, полоністики, германістики, іспаністики, китаїстів, діаспорознавства тощо, і міжнародних двосторонніх комісій істориків України та Росії, Польщі, Болгарії, Румунії, Словаччини, Угорщини. Наприклад, лише остання з них, створена 2005 року, провела три наукові конференції і видала 2006 року двомовний збірник наукових праць “Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення”. На початку травня цього року Інститут історії України НАН України за внесок у розвиток українсько-словацької співпраці у науковій галузі в рамках багаторічної співпраці з Інститутом суспільних наук Словацької академії наук нагороджено в Братиславі Дипломом Словацько-Української асоціації (громадської організації) та Подякою Посольства України в Словацькій Республіці.

Отже, навіть із вищесказаного можна зробити висновок про досить успішний розвиток основних напрямів дослідження всесвітньої історії в сучасній українській історіографії. Хоча, звичайно, тут ще багато нерозв’язаних проблем. Зокрема, у вітчизняній історіографії всесвітньої історії ще не набула поширення цивілізаційна модель світової історії. Не взято на озброєння постмодерні методологічні підходи, основу яких становлять проблеми історії ментальності, ідентичності та історичної пам’яті. На удосконалення заслуговують методологічні й концептуальні підходи до всесвітньої історії. Занедбаними залишаються такі напрями, як історія ідей, глобальна історія. Поки що тематика досліджень вітчизняних дослідників всесвітньої історії істотно відрізняється від тематики, що розробляється їхніми зарубіжними колегами. У нас все ще переважають такі загальні теми, як внутрішньополітичний, суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток, зовнішня політика зарубіжних країн тощо і, наприклад, майже нерозвинута мікроісторія.

Тому при дослідженні різних періодів всесвітньої історії вважаємо за доцільне, наприклад, зсув акцентів у бік міждисциплінарної історії, причому з перевагою висвітлення політичної, соціальної, культурної та інтелектуальної історії і, можливо, меншою мірою економічної. Нарешті, враховуючи нинішні геополітичні реалії, вважаємо необхідним поглиблене вивчення всього, що пов’язано із місцем та роллю України в сучасному цивілізованому світі, а також із загальноєвропейським виміром історії, зокрема основних ідей, сил, рухів і подій, що упродовж століть формували весь континент, його ідентичність, і водночас зростання уваги до особливостей історичного розвитку тих регіонів Європи, що досить тривалий час залишалися поза тими впливами, що вважаються визначальними для

європейської історичної традиції, їх внеску в спільний досвід суспільного устрою і культури (йдеться про Скандинавію, Центрально-Східну Європу, Середземномор'я, Балкани, тобто народи і держави, історичний розвиток яких ще не отримав належного висвітлення у нашій історіографії).

Наприклад, щодо історії Центрально-Східної Європи, то вона була для народів і країн регіону, особливо у новітній час, періодом численних історичних викликів і не завжди адекватних, як показала історія, їм відповідей, обумовлених як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками їх розвитку. Вважаємо, що історична наука, в тому числі й українська, у вивченні новітньої історії цього регіону Європи має широке поле діяльності, адже тут ще багато так званих “білих плям”, що потребують як традиційно хронологічного дослідження, так і діахронічного, тобто вивчення окремих тем і проблем в їх розвитку – в рамках усього XX століття чи значної його частини. Серед них на особливу увагу, з нашого погляду, заслуговують такі тематичні блоки:

- народи Центрально-Східної Європи у Першій світовій війні (політика блокових держав щодо ЦСЄ і зовнішньополітичні орієнтації поневолених народів регіону в роки війни; загострення суспільної кризи у країнах ЦСЄ під час війни та активізація національно-визвольних рухів народів регіону);

- Центрально-Східна Європа між двома світовими війнами (рішення Паризької мирної конференції щодо післявоєнних кордонів і устрою в ЦСЄ; утворення нових незалежних держав у ЦСЄ, проблеми державотворення та основні тенденції й особливості їх розвитку в міжвоєнний період, зокрема, пошук ними “третього шляху” розвитку; наступ тоталітаризму: націоналізм, комунізм, націонал-соціалізм і фашизм; країни ЦСЄ у міжнародних відносинах);

- Центрально-Східна Європа у Другій світовій війні (суспільство і окупаційні режими в країнах ЦСЄ та розгортання рухів Опору народів регіону; держави-сателіти гітлерівської Німеччини у роки війни; ЦСЄ у політиці держав антигітлерівської коаліції; проблеми визволення країн регіону від фашизму);

- структурні зміни в Європі після Другої світової війни і встановлення радянського домінування у країнах ЦСЄ (режим “народної демократії”, загальні риси та особливості процесу “советізації” країн ЦСЄ, становлення, криза та ерозія комуністично-тоталітарних режимів у країнах регіону, характер так званих “міжнародних відносин нового типу”, країни ЦСЄ і “холодна війна”);

- антитоталітарні революції кінця 80-х – початку 90-х років у країнах Центрально-Східної Європи і характер їх постсоціалістичної трансформації наприкінці XX – початку XXI ст. (“горбачовська перебудова” в СРСР та особливості демократичних революцій і становлення незалежних держав ЦСЄ, демократичний вибір народів регіону та його альтернативи, характер економічних реформ, соціальна структура населення країн ЦСЄ і проблеми його національного відродження, держави ЦСЄ у міжнародних відносинах в умовах глобалізації, їх участь у регіональній, субрегіональній і загальноєвропейській інтеграції, проблеми “повернення до Європи” країн і народів регіону, їх загальноєвропейська перспектива, проблеми членства в НАТО і ЄС).

Разом із цими вузловими темами новітньої історії Центрально-Східної Європи, звичайно, заслуговують на дослідження й окремі, так звані наскрізні проблеми історичного розвитку регіону, наприклад, такі, як:

- періодизація та інтерпретація особливостей розвитку народів й країн Центрально-Східної Європи у новітній час;
- етнонаціональні процеси в ЦСЄ, проблеми міграції й національних меншин, міжнаціональні відносини, протистояння і нова культура співжиття й співпраці;
- націоналізм, тоталітаризм, демократичні традиції і права людини у новітній історії ЦСЄ;
- країни ЦСЄ у науково-технічній революції XX ст.;

- результати і наслідки модернізації, індустріалізації, урбанізації, глобалізації та особливості становлення постіндустріального суспільства у країнах ЦСЄ;
- еволюційні зміни у соціальній структурі й повсякденному житті народів регіону;
- характерні риси і міжнародні рецепції в розвитку культури і мистецтва у країнах ЦСЄ у XX ст.;
- історична пам'ять народів регіону в контексті їх взаємовідносин та європейських цінностей.

Подібний підхід має домінувати мабуть й при вивченні новітньої історії інших європейських регіонів і частин, і народів світу. Науковий потенціал вітчизняних істориків-всесвітників наразі є достатньо вагомим і загалом готовим для розв'язання цих важливих завдань, хоча, безперечно, потребує всебічної державної (а можливо й міжнародної) організаційної й матеріальної підтримки. Адже слід добре усвідомлювати, що національна історіографія, котра не формує власне бачення навколишнього світу, не може забезпечити інтелектуальні потреби свого народу і сприяти реалізації його національних інтересів у сучасному глобальному світі. Та й висвітлення національної історії України не може бути повноцінним без достатнього врахування регіонального, європейського й світового контексту.

Список використаних джерел

1. Мазурок О. "...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...". – Ужгород, 2009. – С. 26, 77.
2. Див.: Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках "Українського історичного журналу" // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 166–180.
3. Концепція нового підручника української історії (лекція доктора історичних наук, професора НАУКМА Наталії Яковенко, прочитана 10 лютого 2010 року у Києві в рамках проекту "Публичные лекции. "політ.іа"") // Форум націй. – 2010. – № 3. – С. 4.
4. Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007; Алексеев Ю. М., Кравченко Н. М., Крижанівська В. В. Вступ до історії: Курс лекцій. Навч. посібник. – Київ: КСУ, 2008. – 296 с.
5. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. – Львів 2004. – С. 260–397.

Степан Виднянський

ПРОБЛЕМЫ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье рассматриваются основные проблемы исследований по всемирной истории в независимой Украине как актуальная задача и важное направления развития отечественной исторической науки. В частности отмечаются новые тенденции и позитивные изменения в тематической направленности и научном уровне исследования украинских ученых проблем всемирной истории и международных отношений, создание новых специализированных научно-исследовательских центров, научных изданий и других институционально-организационных форм развития исследования актуальных вопросов всемирной истории.

Ключевые слова: всемирная история, украинская историография, перспективы исследований, тематика, научно-исследовательские центры, научные направления.

Stepan Vidnyansky

PROBLEMS OF WORLD HISTORY IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY: STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH

The basic world history research problems in the independent Ukraine are examined as an actual task and important direction of the domestic historical science development. Specifically, it has been marked the new tendencies and positive changes in a thematic orientation and scientific level of the world history problems and international relations research conducted by Ukrainian scientists, creation of the new specialized research centres, scientific editions and other institutional and organizational forms of development of the world history live issues research.

Key words: World History, Ukrainian historiography, the prospects of research subjects, research centers, scientific directions.

УДК 37.013.8+009

Олександр Сич

ПРО ДЕЯКІ ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті автор пропонує концептуально переглянути методологію, зміст та проблематику наукових досліджень у галузі історії з метою її подальшої гуманізації. Увагу автора привернули такі питання, як: історія людини, соціальна історія, історичний прогрес, переоцінка минулого, історичний досвід та ін.

Ключові слова: методологія історії, гуманітарний аспект, об'єктивність, історія суспільства, антропологічний підхід.

Процес оновлення, а, по суті, перебудови історичної освіти на теренах колишнього Радянського Союзу (і зокрема в Україні), що розпочався наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., відбувався не просто й ще фактично незакінчений. Однією з причин цього була відсутність достатньої допомоги з боку академічної історичної науки, що, в свою чергу, пояснювалося неабиякою розгубленістю, яка охопила її представників. Справа в тому, що сама історична наука опинилася в кризовому стані, і сталося це значною мірою через кризу методології, без якої, власне, немає й науки. Зрозуміло, що це не могло не позначитися негативним чином і на історичній освіті.

Внаслідок відомих подій наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. марксистська методологія (чи марксистський – або формаційний – метод пізнання історичного минулого) була піддана нищівній критиці, що часом нагадувала анафему, яка – як не дивно – лунала часто-густо з боку тих, хто в радянський період був її палким речником. Але відкинувши марксистську парадигму, вітчизняні науковці поставили себе в скрутну ситуацію – адже ніякою іншою методологією вони не володіли, бо в СРСР вивчення інших методологічних концепцій взагалі не заохочувалося. Тому в 1990-х рр. в академічному світі, за словами сучасного російського історика А. Фурсова, запанували “...плутанина, хаотизація, каша й розруха в головах, прогресуюча провінціалізація думки й ще більше віддалення від реальної картини сучасного світу, порівняно з радянськими часами, зростаюча невідповідність наукових дисциплін і картини світу реальності, яка нею твориться...” [1, с. 12]. Не оминуло це кризове явище й українську історичну науку. Академік НАН України Валерій Смолій слушно зауважив, що в останні роки в історичному середовищі почастішали випадки політичної кон’юнктури, прояви гіперкритицизму, беззастережного наслідування мінливої “історіографічної моди”, некритичної переорієнтації на західні зразки і стереотипи мислення [2, с. 8].

На жаль, це поширилося також і на історичну освіту. Костянтин Колесніков з Дніпропетровська справедливо писав про те, що в навчальній літературі зустрічається чимало спрощених постулатів-аксіом, які “зумовлені не стільки особистими інтенціями конкретних авторів, скільки панівними на даний момент поглядами чи настроями, доволі далекими від історії як науки” [3, с. 56–57]. Внаслідок цього, як не прикро це визнавати, виклад історії в багатьох наших підручниках має відверто кон’юнктурний, заполітизований, а тому необ’єктивний характер, до того ж з явно націоналістичним забарвленням. В одному з своїх недавніх інтерв’ю такий поважний і знаний за межами України історик, як директор Інституту археології, академік НАНУ Петро Толочко вірно сказав: “Дійсно, сьогодні ми спостерігаємо, як автори сучасних підручників історії ніби виконують якесь соціальне замовлення. Якщо раніше вони виконували замовлення партійне, то тепер всі історичні події висвітлюються з позицій українського націоналізму. Причому навіть не політичного, а етнічного... Я багато разів говорив і писав, що надмірна етнізація історичних процесів шкідлива...” [4, с. 1, 6].

Уникнути багатьох помилок і відповідно полегшити пошук засобів подолання цього сумного стану речей можна було б, своєчасно врахувавши досвід зарубіжної історичної науки, яку також не оминули подібні, по суті методологічні, кризи. Остання з них за часом почалася після Другої світової війни й тривала декілька десятиліть. Аналізуючи її сутність й прояви, американський дослідник Т. Хамероу свого часу писав, що причини занепаду гуманітарних наук у сучасному суспільстві пов'язані з тим, що “гуманітарні науки, в тому числі й історія, що уособлюють індивідуалістичні культурні ідеали минулого, опинилися в протиріччі з колективними соціальними сподіваннями сьогодення”, не відповідаючи насамперед “пошуку соціальної справедливості”, до якого тягнулася більшість членів суспільства [5, с. 30]. Усвідомлення кризового стану історичної науки та освіти й відповідно прагнення його подолати спричинили спроби зарубіжних істориків змінити теорію й методологію історичної науки, зокрема через запозичення досягнень інших наукових дисциплін, насамперед соціальних наук, до яких вони раніше ставилися байдуже, або навіть вороже.

Внаслідок цього відбулося розширення кордонів історичної науки, значних змін зазнала методологія досліджень, утворилися нові перспективні напрямки вивчення історичного минулого (наприклад, квантативний аналіз соціальних і демографічних процесів). Основним змістом (і відповідно предметом досліджень) цієї, як її ще називали, “нової наукової історії” стали не діяння великих особистостей, а повсякденне життя простих звичайних людей; до вивчення народної культури, менталітету, структури сім'ї та інших сторін життя “мовчазної більшості”, історію якої традиційна історична наука так довго ігнорувала. До речі, ці сюжети стали ледь не обов'язковою складовою змісту зарубіжних підручників з історії, з багатьма з яких автору даної статті довелося свого часу ознайомитися. Можна твердити, що сучасна світова історична наука почала спрямовувати вектор своїх досліджень на проблематику гуманітарного характеру, і це відповідним чином відбивається на змісті та пріоритетах самої історичної освіти.

Як свідчить досвід останніх років, нашим викладачам історії ще важко усвідомити, а тим більше при звичаїтися до такої парадигми історичної освіти, де описовий підхід у викладі історичного матеріалу все більше поступається місцем порівняльно-аналітичному, а замість “історії подій” або, принаймні, разом з нею, чільне місце відводиться висвітленню “історії суспільних структур”. Проте, це можна пояснити тим, що тривалий час історія, яку викладали (та й ще й досі викладають) в наших школах і вузах, також була значною мірою суто описовою історією, точніше історією подій, причому і в самому процесі викладання, і в підручниках увага зазвичай зосереджувалася переважно на політичних і економічних проблемах, тоді як питання культури, релігії, побутової сфери, менталітету різних соціальних груп і верств населення, повсякденного життя людей та багато інших, що належать до царини, яку можна назвати історією людини, практично не висвітлювалися, а якщо й згадувались, то в ролі своєрідного придатка, який не відігравав самостійної ролі в історичному процесі. Таке очевидне зміщення акцентів у бік економіки та політики на шкоду іншим аспектам історичного буття людства було вельми характерною рисою радянської історичної науки. На деякі сумнівні наслідки такого становища вірно вказав відомий російський науковець Гуревич: “Втративши людину в історії, історики разом з тим утратили й свого читача” [6, с. 66]. Принагідно зауважимо, що інтерес простих людей до свого історичного минулого аніскільки не зменшився, питання полягає лише в тому, чи можуть сьогоденні професійні історики задовольнити цей інтерес.

Вивчення людини не тільки в рамках її політичної поведінки та економічної діяльності, але також у буденному її житті, суб'єктивному світосприйманні, проявах соціальної психології дає змогу повніше й об'єктивніше відтворити життя людей минулого в усіх його аспектах і у такий спосіб краще зрозуміти глибинні процеси та рушійні сили історії. Не можна не погодитися із зробленим колись зауваженням М. Тартаковського: “В описовій історії епоха розкривається через події, тоді як більш адекватно вона відображається в людях” [7, с. 273].

Мав рацію головний редактор українського видавництва “Генеза”, доктор історичних наук О. Удод, коли писав, що “акцентування історичної науки, а особливо історичної освіти, на історії повсякденності зможе радикально змінити світоглядні орієнтири”, бо тоді історія викладатиметься зі справді гуманістичних позицій: “Повернення людини в центр історії дозволяє реалізувати сучасний і перспективний ціннісний пріоритет філософії політики, а саме: не людина для суспільства, а суспільство (і держава, зокрема) для людини” [8].

Тому, видається, що не тільки в історичних дослідженнях, але й у самому процесі викладання історії належну увагу треба приділити розгляду повсякденного, особистого життя людини, її свідомості, менталітету, щоб у полі зору була не лише систематизована думка інтелектуалів (письменників, філософів, державних і громадських діячів), але – що не менш важливо для розуміння змісту та характеру конкретної історичної доби – суспільна свідомість “людини з вулиці”. Саме цей соціально-психологічний ракурс дасть можливість зрозуміти, як прості люди сприймали відомі нам історичні події, усвідомити механізм людських учинків, мотиви їхньої соціальної діяльності.

Це видається актуальним ще й тому, що часто з висоти нашого сьогодення їх поведінка, ставлення до певних явищ і подій видаються нам не зовсім зрозумілими й навіть нерозумними, але ми забуваємо, що бачення світу людьми минулого, їх соціопсихологічні реакції здебільшого неадекватні нашим. Тому істинне призначення історика полягає в тому, щоби зрозуміти своїх предків, а не судити їх (як це, на жаль, часто тепер і робиться), “виставляючи оцінки” за їх справи, думки, бажання. “Незважаючи на всі зроблені помилки, прояви жорстокості й несправедливості, історик не личить засуджувати кого-небудь з точки зору моралі”, – зазначив сучасний британський історик Ейлмер [9, с. 7]. Як тут не пригадати слова У. Черчілля: “Якщо сучасне намагається судити минуле, то воно втрачає майбутнє”.

Таким чином, цілком очевидно, що в історичних творах, проте, як і у викладанні історії, як окремої дисципліни, суто політичні та економічні сюжети треба доповнити соціальною історією в широкому сенсі цього поняття, що охоплює всю сукупність суспільних відносин. Іншими словами, історію слід викладати, як історію суспільства (або цивілізації). Переваги такого підходу – з акцентом на розгляд суспільства в цілому, в сукупності всіх його складових – видаються очевидним, бо дають можливість простежити історичний поступ людства всебічно, у різних вимірах і крізь призму загальнолюдських цінностей. У параметрах такого підходу буде місце для розгляду культурних, наукових і технічних досягнень людства, нових явищ у суспільному житті та побутовій сфері, еволюції політичної системи й масової свідомості, змін у соціально-демографічному складі суспільства тощо.

Нам видається, що саме такий підхід є найбільш доцільним і продуктивним, сприяючи формуванню у тих, хто вивчає історію, свого роду “стереоскопічного” погляду на її події, процеси, явища. Адекватно зрозуміти людей минулого – значить вірно зрозуміти й суспільство, в якому вони жили. А це має неабияке значення, адже як писав Арнольд Тойнбі, закликаючи розглядати історію як дослідження людських відносин, справжній предмет якої – життя суспільства, яке вивчається як у внутрішніх, так і у зовнішніх його аспектах: “Суспільство, а не держава є той соціальний “атом”, на якому слід сфокусувати свою увагу історик” [10, с. 40–41].

Автор даної статті ще наприкінці 1990-х рр. закликав в одній із своїх публікацій більше уваги приділяти “духовно-психологічним аспектам розвитку суспільства, а також увести в історичні курси, так би мовити, “людський вимір”, що дасть уявлення про “історію зсередини” і дасть змогу поглянути на відомі історичні події очима простої людини” [11, с. 232]. Приємно констатувати, що подібний погляд поділяє все більше українських істориків, наочним свідченням чого може слугувати новаторський за формою й змістом навчальний посібник з історії України та всесвітньої історії для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів, який має характерну назву “Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках” [12].

Концептуальний перегляд методології та проблематики наукових досліджень, проте як і змісту викладання історії в контексті подальшої гуманізації освіти передбачає пошук

відповіді на непросте питання: що розуміти під історичним прогресом? Розвиток продуктивних сил чи культури? Технологічні прориви людства чи вдосконалення основ громадянського суспільства? Від відповіді на ці та схожі запитання багато в чому залежить не тільки конкретний зміст, але й виховний, гуманістичний характер викладання історії. І, можливо, тоді нам доведеться переглянути усталені оцінки тих або інших явищ, подій, історичних постатей тощо. Йдеться про те, що, на жаль, у пам'яті людства (парадокс історії!) частіше зберігаються тирані, деспоти, безжальні завойовники та інші “герої”. І чи не мав рацію Г. Фабр, коли сказав: “Історія... прославляє битви, в яких ми вмираємо, і уникає говорити про зорані поля, якими ми живемо; вона знає імена королів та їх потомства, але нічого не знає про походження пшениці. Ось безглуздя роду людського” [13, с. 9]. Можливо настав час внести суттєві корективи в існуючу систему морально-ціннісних критеріїв і оцінок, в координатах якої здійснюється викладання історії.

Повертаючись до питання про визначення змісту історичного прогресу, зауважимо, що все більше істориків, філософів, політологів, з огляду на розглянуте вище положення, що в центрі історії завжди стояла людина, схилиються до думки, що саме становищем людини в суспільстві, її свободами та правами й визначається передовсім поступ людства, бо навіть найдосконаліше з технічного боку суспільство, в якому людину зведено до стану раба, “гвинтика”, статичної одиниці “маси”, не може вважатися прогресивним і цивілізованим [14, с. 89–90]. Історія пам'ятає про псевдоцивілізаторські акції нібито цивілізованих країн, які “залізом і кров'ю” прилучали (хоча їх ніхто про це не просив) “нерозвинуті” народи до “благ цивілізації”. До речі, відомий французький етнограф і соціолог Клод Леві Строс стверджував, що рух людства від первісності до цивілізації аж ніяк не слід вважати прогресом.

Отже, в царині власне історичної освіти необхідно повніше використовувати гуманістичний потенціал, що міститься у вивченні історії, як такої, приділяючи при цьому особливу увагу розгляду сюжетів, пов'язаних з правами людини, поширенням процесу демократизації, пропагуючи соціальні цінності, ідеї толерантності й поваги до інших народів, прагнучи до граничної вираженості в інтерпретації фактів минулого та сучасного. Автор погоджується з думкою поважного вченого, директора Інституту етнології та антропології Російської АН, проф. В. О. Тішкова: “У системі шкільної та вищої освіти, а також на порядку денному гуманітарних досліджень мають бути присутніми історичні екскурси та оцінки ворожнечі й нетерпимості в світі: школярі та студенти повинні знати історію і географію геноцидів, расових і етнічних конфліктів, релігійних війн, сегрегації. Однак неприпустимі гіпертрофовані, що набувають сакральної форми, інтерпретації тільки власного народу чи групи як жертви й страждальця в результаті дій інших народів. Така однобічна проекція викликає нетерпимість і ворожнечу, обмежує настанови на міжкультурні взаємодії” [15, с. 272]. Прикро визнавати, але саме це робилося у нас на державному рівні під час президентства В. Ющенко.

Доводиться констатувати, що в деяких наших підручниках з історії України, у багатьох радіо- й телепередачах і досі проглядає тенденція саме так трактувати історію українського народу, яка, мовляв, була суцільним стражданням, причому значною, якщо не головною, мірою з вини “північного сусіда”. Такі інтерпретації минулого призводять до спотворення історичної свідомості молодого покоління, підживлюють старі й породжують нові міфи (зазвичай відверто націоналістичного характеру), що може негативно позначатися як на міжнаціональних, так і на міждержавних взаєминах. Вважаючи себе великими патріотами, речники таких трактувань, мабуть, не розуміють, що фактично сприяють формуванню у молоді тенденційного й вузько націоналістичного розуміння історії власної країни, свого роду комплексу меншовартості, національної ображеності. У вищезгаданому інтерв'ю Петро Толочко висловив справедливую стурбованість таким станом історичного виховання: “А те, що ми взяли собі як основоположну лінію подання історії нашої держави у вигляді безкінечного ланцюжка пригнічень і поразок, видається мені страшною помилкою. Якщо молоде покоління буде виховуватися на прикладах предків, котрих не гнітив і не ображав

тільки лінивий, успішної держави побудувати не вдасться. Жодна нація в світі не буде своє майбутнє на суцільному негативі та опльовуванні минулого. Неможна жити і йти вперед з повернутою назад головою” [4, с. 6]. До речі, поет, вчений, перекладач, відомий дисидент й громадський діяч литовської еміграції Томас Венцлова (який з 1977 р. жив у США) вважав, що “найбільший патріотизм полягає в тому, щоби воювати з комплексами своєї нації”. На жаль, сьогодні лише поодинокі українські історики наважуються, не поступаючись принципами історизму та об’єктивності, виступати проти вкрай заполітизованого характеру історичних досліджень і підручників, в яких як раз і пропагуються подібні комплекси, міфи та стереотипи.

Це вельми тривожна тенденція, адже подібне тлумачення минулого навряд чи наблизить нас до Європи, де освітні стандарти зорієнтовані на прищеплення молоді прихильності до толерантності, демократії, поваги до культури інших народів тощо [16]. На думку фахівців, які почали формувати в 1990-х роках освітню політику в країнах Європейського Союзу, тим, хто причетний до справи викладання чи пропаганди історичних знань, слід пам’ятати про їх велику відповідальність перед суспільством, адже “історія є потужним засобом об’єднувати і розділяти народи, робити з них друзів або ворогів, сприяти соціальному миру чи, навпаки, створювати хаос...” [17, с. 18].

З іншого боку, обнадіює, що останніми роками у середовищі істориків України мають місце спроби більш виважено й об’єктивно підходити до оцінки історичних подій і явищ, а також дійти консенсусу, взаємопорозуміння стосовно теоретико-методологічних проблем сучасної історичної науки, про що свідчить, наприклад, зміст першого випуску альманаху “Ейдос” [2] та “Нарисів історії України” (під ред. П. Толочка). На даний момент вітчизняні історики лише на початку шляху до виходу з кризового становища та подолання розгубленості, дезорієнтації, безглуздої політизації, характерних для останніх двох десятиліть.

Взагалі ж, історія є самодостатньою дисципліною, здатною долати кризові ситуації, які виникають час від часу, що зумовлюється діалектикою самого її розвитку. Однак це не робиться, так би мовити, автоматично. Історики повинні постійно шукати нові форми, засоби, підходи до найбільш адекватного відтворення й розуміння минулого. “Тільки визнавши всю складність історичного досвіду людства й відповідним чином поглибивши наше уявлення про нього, ми можемо підійти до усвідомлення дня сьогоднішнього. Без постійної переоцінки минулого та з’ясування його спірних моментів історія ризикує втратити право називатися творчою наукою й перетворитися на фабрику європейської міфології”, – слушно зауважив один сучасний зарубіжний історик [18, с. 409].

До того ж, у сучасних умовах переходу до постіндустріального суспільства, інтенсивної глобалізації, ерозії багатьох гуманістичних цінностей тощо, історія – як наука та навчальна дисципліна – зіткнулася з серйозними викликами, в тому числі щодо однієї з найважливіших своїх соціальних функцій, а саме: збереження колективної пам’яті людства, без якої йому загрожує сумна перспектива перетворитися на масу айтматівських манкуртів. Проте завершити хотілося б оптимістичним словами американського історика Хамероу, які він написав 20 років тому: “Навіть якщо суспільство вирішить, що історичний досвід не придатний для рішення безпрецедентних проблем, з якими воно зіткнулося, якщо курс історії поступово зникне з коледжів і університетів, якщо професія історика відіме так само швидко, як колись виникла, то й тоді читання та писання історичних праць буде існувати, як воно існувало завжди, оскільки історичне знання є найважливішою частиною почуття приналежності до цивілізованого суспільства” [5, с. 241].

Список використаних джерел

1. Фурсов А. И. Серия изданий МИР. ХАОС. ПОРЯДОК. Введение в серию / А. Фурсов // Дехийо Л. Хрупкий баланс: четыре столетия борьбы за господство в Европе. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2005.
2. *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 1. – К.: Інститут історії НАН України, 2005.
3. Колесников К. Історіографічний постмодернізм: нова інтелектуальна історія / К. Колесников // *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 1. – К.: Інститут історії НАН України, 2005.
4. Толочко П. Открещиваться от прошлого – недостаточно нашего народа / П. Толочко // Портал “2000” 25. 04. 2007 <http://www.news2000.com.ua/print/svobodaslova/otkreschivatsyaotproshlog.html>, с. 1, 6.
5. Hamerow Th. S. Reflections

on history and historians – Madison (Wis.) / Th. Hamerow ; L.: Univ. of Wisconsin press, 1987. 6. Гуревич А. И. Историческая наука и историческая антропология / А. Гуревич // Вопросы истории. – 1988. – № 1. 7. Тартаковский М. Историческая философия. Мировая история как эксперимент и загадка / М. Тартаковский. – М., 1993. 8. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) / О. Удод // Сайт: Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних наук <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/udod.html> 9. Эйлер Дж. Восстание или революция? Англия 1640–1660 гг. / Дж. Эйлер. – Санкт-Петербург, 2004. 10. Тойнби А. Дж. Постигание истории: Сборник / А. Тойнби. – М., 1991. 11. Сич О. І. Про деякі актуальні проблеми викладання історії / О. Сич // Питання нової та новітньої історії. Міжвідомч. наук. збірник. Вип. 44. – Київ: ІЗМН, 1998. 12. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках. Навчальний посібник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Комаров Ю., Мисан В., Осмоловський А., Білоножко С., Зайцев О. – Київ: “Гене́за”, 2004. – 256 с., іл., карти. *Рецензію автора статті на дане видання див.:* Історія в школах України. – 2008. – № 11–12. – С. 54–56. 13. Буллер Р. Пшеница в Канаде / Р. Буллер. – Петроград, 1923. 14. Болховитинов Н. Н. В поисках новой системы координат в мировой истории / Н. Болховитов // Новая и новейшая история. – 1994. – № 3. 15. Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности в России / В. Тишков. – М.: Русский мир, 1997. 16. Культура мира и демократии. Культура мира. Учебное пособие. – М., 1997. – 419 с. 17. Преподавание истории и пропаганда демократических ценностей и идеи терпимости: Пособие для преподавателей. – Страсбург, 1996. 18. Маккенни Р. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт / Р. Маккенни. – Москва: РОССПЭН, 2004.

Александр Сич

О НЕКОТОРЫХ ГУМАНИТАРНЫХ АСПЕКТАХ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автор предлагает концептуально пересмотреть методологию, содержание и проблематику научных исследований в отрасли истории с целью ее последующей гуманизации. Внимание автора привлекли такие вопросы, как: история человека, социальная история, исторический прогресс, переоценка прошлого, исторический опыт и другие.

Ключевые слова: методология истории, гуманитарный аспект, объективность, история общества, антропологический подход.

Olexandr Sych

ABOUT SOME HUMANITARIAN ASPECTS OF HISTORICAL EDUCATION

In the article the author suggests conceptually to revise methodology, content and problems of scientific researches in the sphere of history with the purpose of its subsequent humanization. Such questions came into the notice of author, as: the history of a man, social history, historical progress, overvalue of the past, historical experience and other.

Key words: methodology of history, humanitarian aspect, objectivity, history of society, anthropological approach.

УДК 378.14(477)

Богдан Буяк

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНО-ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

В статті аналізується процес сучасної модернізації системи освіти в глобалізаційно-трансформаційному контексті загалом, і української, зокрема.

Ключові слова: освіта, модернізація, українська молодь, трансформація, глобалізація.

XXI століття поглиблює та прискорює загальносвітові соціально-економічні, політичні, соціокультурні процеси, які визначають розвиток людства на сучасному етапі. Глобальні суспільні зрушення мають системний, швидкий, незворотний характер.

Сучасний світ переживає процес докорінного переосмислення домінант в організації стосунків “особистість – суспільство”, “особистість – держава”, “суспільство – держава”, “інтелігенція – держава”.

Україна як європейська держава, історія, культура й економіка якої органічно вплетені у світову й європейську, не може стояти осторонь від трансформаційних та глобалізаційних процесів.

Незаперечним є бажання України стати державою-нацією, воно не підлягає дискусії. Немає альтернативи й демократичному розвитку України. Тому таким визначальним є формування світоглядних позицій української інтелігенції, перш за все гуманітарної. Сьогодні відбувається процес формування нових світоглядних орієнтирів, точиться переосмислення величезних пластів історії, відпрацьовуються й осмислюються наукові, культурні надбання минулого і сучасного. Це непрості процеси, вони потребують сукупної прогресивної думки і дії.

Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в житті суспільства, стосуються всіх сфер його діяльності й існування, зокрема освітньої сфери як основоположної компоненти формування світогляду особистості. Швидкий розвиток прогресу, практично некерований та непрогнозований процес суспільних переворотів, розпаду держав і змін геополітичної карти світу, наукових винаходів та їх впровадження в життя вплинули на вимоги, що стоять перед освітніми системами останніх десятиліть. Сучасне суспільство характеризується властивими для трансформаційних суспільств швидкими змінами у всіх сферах життя. Особливо швидко зміни відбуваються завдяки багатьом чинникам, що сьогодні рухають економіку та промисловість, впливають на розвиток культури міжнаціональних відносин, залежать від світових міграційних процесів, особливо впливають на розвиток інформаційного, зокрема й освітянського простору. Інформація сьогодні набуває найбільшої цінності та є стратегічним продуктом держав. Відомий сучасний американський філософ Алвін Тоффлер, аналізуючи феномен трансформації сучасних суспільств, стверджує, що “світ, який швидко утворюється від зіткнення нових цінностей і технологій, нових геополітичних відносин, нових стилів життя й засобів сполучення, вимагає зовсім нових ідей і аналогій, класифікацій і концепцій” [1, с. 14]. Ця концепція відбиває сьогодишню парадигму суспільного буття та лежить в основі формування освітніх цілей розвинутих держав світу.

На освіту сьогодні суттєво впливають зміни в сучасному суспільстві. Зокрема, протягом останніх десятиліть у багатьох країнах світу та в Україні змінювалась суспільна парадигма – від технократичної до індустріальної, від індустріальної до інформаційної. На розвиток освіти вплинули суспільні інтеграційні процеси, такі напрями розвитку суспільства, як глобалізація, демократизація, розпад союзу країн ядерного блоку, створення єдиного

інформаційного простору. Ці зміни відбулись такими темпами, що зумовили потребу негайно переглянути й реформувати освіту на всіх рівнях, оскільки наявні системи не повністю відповідали сучасним запитам та потребували переорієнтації. Незалежно від країни й нації, від людських ресурсів та суспільного устрою освіта, зокрема й вища школа як всі освітні інститути, відіграє важливу роль – готує людину до життя в сім'ї, громаді, країні, до роботи та творчості, до реалізації себе як особистості в суспільстві. Важливим чинником перегляду основних концепцій та особливо змісту освіти в багатьох країнах є розширення кордонів і тих можливостей, що відкриваються перед молоддю. В умовах сучасної міграції в рамках не тільки країни, а й регіонів виникає потреба швидко адаптуватися для отримання навчання та роботи, що спонукають суспільство до необхідних змін. Україна, як європейська країна, не може обминути всі вищезазначені процеси, наші переконання в цьому доводять ті перетворення в освітній сфері, свідками яких ми є [2, с. 5].

Стратегічні орієнтири в розвитку українського суспільства змінюють вимоги до освіти і науки, визначають галузь однією з пріоритетних, а модернізацію освіти – основою поступу суспільства.

Теза про те, що освіта й наука в Україні потребує змін – незаперечна.

По-перше, змінилися цілі сучасної освіти. Відповідь на це питання дає міжнародна комісія ЮНЕСКО у доповіді “Освіта для XXI століття”, де сформульовано чотири основні принципи сучасної освіти, згідно з якими освіта має допомогти людству навчитися жити разом, навчитися пізнавати, навчитися діяти, навчитися жити.

Отже, трансформація освіти вимагає вирішення, у першу чергу, таких завдань:

- на засадах новітньої освітньої політики здійснити модернізацію освіти, яка має перебрати дуже швидко все передове, що є у світі;

- подальший розвиток гуманітарного простору, гуманізація освіти, посилення особистісного виміру.

Трансформації цінностей під час переходу від традиційного до сучасного і постсучасного суспільства – загальносвітовий процес, що має свою унікальну специфіку в кожній країні, регіоні.

В умовах перманентності й прискорення соціальних перемін, поєднання стійких і змінних періодів суспільного розвитку, цілеспрямованого соціального впливу на системи цінностей і стихійних соціальних практик дуже важливо зрозуміти особливості взаємодії різних систем цінностей, механізмів їх трансформацій, що дозволить підвищити точність оцінок впливу акторів на процеси, які відбуваються в ціннісних аспектах суспільної свідомості, буде сприяти пошуку адекватних його стану і потребам управлінських впливів на систему цінностей, яка змінюється.

Ключовий термін “трансформація” (лат. *transformatio*) означає перетворення, перевтілення, видозмінення. У Великій радянській енциклопедії цей процес визначається як “перевтілення, перетворення, зміна виду, форми, яких-небудь істотних властивостей” об'єктів [3, с. 161].

Соціальна трансформація – вид соціальних змін. У соціальній науці використовуються різні поняття, значення яких близьке до поняття “трансформація”. Суспільні зміни в колишньому Радянському Союзі, а пізніше – в Україні називали по-різному, прискоренням, перебудовою, революцією, радикальною реформою, переходом чи перехідним періодом (часто без уточнення від чого до чого), модернізацією.

Соціальна трансформація розуміється як “зумовлена зовнішніми факторами і внутрішньою необхідністю поступова, не пов'язана зі зміною правлячої еліти, але в той же час радикальна і відносно швидка зміна соціальної природи чи соціетального виду суспільства” [4, с. 149]; як перетворення соціальних інститутів і структур, що нерідко супроводжується їх докорінною ломкою [5, с. 8].

До головних характерних особливостей трансформації відносимо:

- спрямованість на зміну не окремих приватних сторін, а сутнісних рис, що визначають соціетальний тип суспільства;

- поступовий і відносно мирний характер протікання;
- невідворотність, тривалість і глибина аномії (з грецьк. *а* – заперечувальна частка і *nomos* – “закон”; з франц. *anomie* – “беззаконня, безформність”. Термін, який визначає різні види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства [6, с. 57]), зумовлена випереджаючим розкладом старих суспільних інститутів у порівнянні зі створенням нових;
- принципова залежність ходу і результатів процесу від діяльності й поведінки не тільки правлячої верхівки (основної рушійної сили перетворень) і вищої бюрократії, але і масових суспільних груп, які здійснюють вибір своїх адаптаційно-поведінкових стратегій;
- слабка керованість і передбачуваність процесу, важлива роль стихійних факторів розвитку, непередбачуваність результатів.

Трансформаційна діяльність може здійснюватися в рамках цільової реформаційної діяльності, яка спрямована на перетворення структури суспільства через зміну діючих норм, через масову інноваційно-підприємницьку діяльність, суб'єкти якої використовують, розвивають, закріплюють нові норми, перебудовуючи відповідні інститути як масові соціальні практики.

Дослідник Н. І. Лапін висунув аргументи на користь того положення, що все те, що відбувається в сучасних державах, колишніх складових СРСР, – це перетворення можна охарактеризувати як “соціокультурну реформацію” [7, с. 29–41], але пізніше почав використовувати поняття соціокультурної трансформації [8, с. 3–17].

Описані вище процеси знайшли своє втілення у системі освіти, зокрема вищої освіти, в рамках зародження кредитно-трансферної системи, яка базується на принципах Болонської декларації. Проте поруч із трансформаційними тенденціями цей процес переростає у глобалізаційний.

Глобалізація – багаторівневий процес, який має політичну, економічну, культурну, соціологічну і психологічну складові й, відповідно, об'єктивну і суб'єктивну сторони [9, с. 145]. Головна характерна ознака глобалізації – це легке подолання будь-яких просторових перепон, насамперед державних кордонів. З допомогою новітніх технологій фінансові, інформаційні, освітні, наукові й будь-які інші потоки безперешкодно досягають будь-якого місця земної кулі. Наприклад, одним з проявів глобалізації як об'єктивного процесу є формування нового наукового співтовариства, яке є вже не вузько національним, а інтернаціональним, а точніше, професіональним.

Глобалізація справляє певний вплив на освіту та освітнє середовище молодих людей. Вітчизняна система освіти, при всіх її позитивних моментах, просто не може залишатися в умовах глобалізації такою, якою вона була, оскільки глобалізація – це не тільки суб'єктивний, але і об'єктивний процес. А об'єктивний процес завжди несе в собі не тільки негативні, а й позитивні моменти. Одним із негативних моментів є те, що якщо ми не встигнемо “скочити на сходінку поїзда глобалізації”, то ризикуємо назавжди залишитися на узбіччі магістрального шляху розвитку цивілізації. Огороджуючи і оберігаючи краще в своїй освіті, ми в той же час повинні відкриватися для зовнішнього світу і, в свою чергу, використовувати те найкраще, що в ньому є. А це означає, що існуючу систему освіти необхідно перебудувати відповідно до сьогоденних реалій. Не можна не бачити негативних тенденцій у вітчизняній вищій освіті, починаючи з національних і закінчуючи приватними навчальними закладами.

Ще зовсім недавно престиж викладацької праці був вищим і відповідно рівень вимог, більше ентузіазму як у викладачів, так і у студентів. Інтенсивніше велася наукова робота. Багато часу викладачі й студенти проводили в бібліотеках. Існувала система МБА – міжбібліотечного абонементу, яка дозволяла безплатно отримати будь-яку книгу чи статтю, в тому числі і з-за кордону.

Сучасний викладач вищого навчального закладу – це швидше підприємець і бізнесмен, а не вчитель і дослідник. Його головною метою є підвищення своєї ринкової вартості. Ринок і фундаментальна освіта практично несумісні. Ринок – це система оптимального задоволення потреб. Просвіта – система підвищення людських здібностей шляхом здобуття наукових знань. Система освіти працює, якщо:

- 1) фундаментальна наука випереджує прикладну;

2) теоретична підготовка випереджує практичну.

Прогнозований якоюсь мірою, регрес вітчизняної освіти – це один бік процесу, інший – полягає в тому, що, знаючи недоліки західної системи освіти (прагматизм, відсутність фундаментальності й єдиних освітніх стандартів), ми знаємо і її переваги, наприклад, американська система університетської освіти. США – це країна з найбільшою кількістю студентів у середньому на 10 тис. населення (559 на 10 тис. чоловік, в Росії цей показник становить 191) [10, с. 32–33].

Європейська університетська освіта також поступається американській, окрім цього, вона значно відрізняється в різних країнах європейського континенту. Більше десяти років спеціалісти ЄС ведуть дискусії про те, як змінити систему європейської освіти, зробити її більш конкурентноздатною відповідно до американської. Всі експерти погоджуються з тим, що потрібні зміни. Так званий “Болонський процес” і є практичним відображенням цих дискусій.

Європейська освіта певною мірою вже інтегрує американську. Наприклад, у Франції відмовилися від п’ятирівневої системи дипломів (диплом 3-го ступеня, майстер, спеціаліст, доктор, державний доктор) і перейшли до американської трьох-рівневої (бакалавр, магістр, доктор). Раніше у Франції вчені звання надавала державна інстанція, яка була схожою за функціональними прерогативами до нашого ВАКУ, а тепер її немає і цим займається наукове співтовариство, аналогічно як і в США. Відповідальність за докторську дисертацію несуть організації, де вона була захищена, і опоненти. Ця зміна різко підняла рівень вимог до якості робіт. Тепер із ними знайомляться навіть під час прийому на роботу, їх вимагають на співбесідах, вони важливі для репутації.

Інша проблема вітчизняної освіти, яку можна вирішити, використовуючи можливості глобалізації – це проблема центру і периферії. У США такої проблеми не існує і рівень університету визначається не його близькістю до центру, а власними традиціями, потенціалом викладачів і місцем, яке він займає у реальному рейтингу. В нашій країні історично, ще із часів СРСР, склалася ситуація, за якої в провідних вузах, київських університетах зосереджено основний інтелектуальний потенціал вітчизняної освіти (проте останнім часом ця проблема поступово нівелюється). Це пов’язано із концентрацією тут наукових установ, видавництв, редакцій, бібліотек, наукового співтовариства. Інтернет й інші засоби комунікації дозволяють поставити в рівні умови талановитих учених і викладачів з центру і з периферії. Цей процес можна назвати “внутрішньою глобалізацією”.

Наступна проблема – мобільність. Українські викладачі прив’язані до своїх навчальних закладів у прямому і переносному значенні. Фінансові можливості не дозволяють вітчизняним ученим і викладачам вільно пересуватися. З одного боку, це сприяє відданості й створенню наукових шкіл, а з іншого – звужує світогляд і обмежує контакти. В США такої проблеми не спостерігається, оскільки їх викладачі (а тепер і європейські вчені) не працюють в одному університеті весь свій працездатний вік, а виїжджають на запрошення в інші навчальні заклади. З одного боку, “внутрішня глобалізація” заставляє викладачів постійно підвищувати свою майстерність, з іншого – університети знайомляться з різними школами, запозичують нове, утверджуються в правоті свого курсу. Така мобільність є позитивною і вартою наслідування.

Отож доволі прогресивна українська освіта, порівняно із поступом американської та європейської систем, потребує певних змін, зважаючи на сучасні тенденції в світовому освітянському просторі. А головним завданням, яке потрібно вирішувати – як у процесі цих змін не загубити той позитив, який властивий для української освіти.

Провідником глобалізації в сфері освіти виступає дистанційне відкрите навчання, яке пов’язане з використанням новітніх інформаційних технологій [11]. Як приклад можна навести діяльність американської ТНК Cisco Systems, яка є світовим лідером у галузі інформаційних технологій. Вона створює Всесвітню сітку академій – Cisco Network Academy Systems, куди безплатно постачається дороге сіткове обладнання. Умовою постачання є те, що навчальний заклад буде навчати з допомогою цього обладнання за програмами і навчальними матеріалами, які підготовлені працівниками “Cisco”. Навчальний заклад, що виступив у ролі регіональної академії, зобов’язується втягнути в цю програму не менше 10

університетів як локальних академій. У світі вже створено більше 15 тисяч таких академій. Найближчим часом “Cisco” планує довести цю цифру до 100 тисяч. На створення навчальних програм компанією виділяються великі кошти. По всьому світі розшукуються найкращі в своїх галузях спеціалісти, розробляється високоякісний мультимедійний супровід, інтерактивні електронні навчальні посібники. До співробітництва залучені Нью-Йоркський, Колумбійський, Стенфордський університети, Королівський коледж. При чому, створюються програми не тільки технічних предметів, але і дисциплін гуманітарної спрямованості. Коли “Cisco” побудує свою сітку, поширюватиме через неї програми “відкритої освіти”, а також почне роботу щодо перепрограмування національної свідомості, національних інтересів у потрібному і вигідному для власних цілей напрямі.

Проте, зважаючи на об'єктивні закономірності національної і етнічної культури, які описані інформаційною теорією етносу, в сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві людина опинилася в принципово новій інформаційній ситуації, порівняно з так званим традиційним суспільством. Впродовж усієї історії людства аж до останніх десятиріч людство отримувало однорідну і впорядковану інформацію від однієї соціальної групи. А серед локальної субкультури панувала загальна картина світу. Нова інформаційна ситуація, що склалася в зв'язку із широким розповсюдженням технічних засобів комунікації, характеризується зростанням насиченості інформаційного потоку; взаємною непогоджуваністю сигналів; зменшенням регулярності й періодичності сигналів; зростанням різноманітності сигналів і частки рідкісних, незвичних, унікальних сигналів і зменшенням визначеності реакцій, що призводить до загострення проблеми вибору.

Прагнення до соціально-психологічної стабільності стає самостійним і достатньо сильним мотивом діяльності сучасної людини. О. Тофлер розглядає в своєму дослідженні різні способи адаптації до нової інформаційної ситуації [12]. Запропоновані методи можна розділити на методи “буферу” і “фільтра”. Перші полягають у тренінгу, підготовці до нової інформаційної ситуації. Методи “фільтра” відсіюють найбільш значимі для індивіда сигнали. Як фільтри виступають різні субкультури, що виробляють свої норми, цінності, зразки поведінки. Саме етнос є тією субкультурою сучасного суспільства, яка найбільшою мірою здатна виконувати роль “інформаційного фільтра”.

Цьому сприяють такі його якості, як цілісність, стійкість етнічного статусу особистості, стабільність складу і стійкість у часі.

Складність нової інформаційної ситуації значно випереджує можливості людей адекватно реагувати на неї, внаслідок чого виникає гостра потреба в “інформаційних фільтрах”, зокрема у зверненні до етнічних цінностей, які є вічними і стійкими в бурхливому потоці часу [13, с. 5–39].

Саме тому народжування процесів глобалізації супроводжується прямо протилежними процесами регіоналізації, зростанням національної самосвідомості, зведенням етнічних кордонів. Потреба в етнічності, яка характеризує народ, об'єднує його і відрізняє від інших співтовариств, належить до розряду базових людських потреб. Потреба в позитивній етнічній ідентичності лежить в основі етнічних конфліктів і національно-визвольних рухів, є значною причиною еміграції. Для того, щоб вижити в глобальному світі народам потрібно зберігати свою національну культуру і специфіку. Тільки своєю неповторністю вони цінні для виживання людства. А. С. Панарін писав, що глобалізується національна еліта, що має доступ до благ глобалізації [14]. Народи ж, які не мають такої можливості, відповідають зусиллями локалізації, регіоналізму і націоналізму. Виходячи з цього, викладачам не потрібно переживати за своє майбутнє, оскільки освіта буде необхідною завжди.

Найповніше національно-культурні відмінності в сфері освіти можна описати з позицій класичних концепцій культурних змін Г. Хофстеде [15], Р. Д. Льюїса [16] про моноактивні, поліактивні і реактивні культури” і уявлень Е. Хола про високо- і низькоконтекстуальні культури [17].

Під культурними змінами нідерландський соціолог Г. Хофстеде розумів певний набір цінностей, настанов, вірувань, норм і моделей поведінки, якими одна культура відрізняється

від іншої. Дослідник виявив, що більше всього народи розрізняються за чотирма культурними вимірами: індивідуалізм – колективізм, мужність – жіночність, дистанція влади і уникнення невизначеності. В сфері освіти культурні виміри проявляються наступним чином. У західних індивідуалістських культурах навчать вчитися самостійно впродовж усього життя. Основний зміст освіти – як потрібно вчитися самостійно. В колективістських культурах навчання здійснюється тільки в молоді роки. Дають готові знання. Навчають переважно способом дій. У країнах із мужньою культурою навчальний процес орієнтований на кращих учнів. Головною метою навчання є академічні успіхи, результати навчання дуже важливі. Погане навчання, відрахування прирівнюються до катастрофи. В країнах із жіночною культурою навчальний процес орієнтований на середнього учня. Головною метою навчання є соціальна адаптація, а результати навчання не дуже важливі. В країнах із низькою дистанцією влади центральною фігурою в навчанні є учень. Викладач розглядається лише як провідник, передавальна ланка між знаннями і учнем, а навчання є об'єктивним процесом пізнання. В країнах із високою дистанцією влади центральною фігурою в навчальному процесі традиційно є вчитель. Навчання розглядається як сприйняття мудрості вчителя. Наприклад, турки, відповідаючи на запитання про відносини студентів і викладачів, говорять: “Вчителя треба боятися так само, як ви боїтеся Аллаха”. Це саме стосується іранців: “Професор, який дозволяє ставитися до себе без належної поваги і шанування, чи який зізнається в недостатньому знанні свого предмета, не сприймається іранськими студентами серйозно. Студент втрачає повагу до вчителя, якщо той знаходиться з ним на дружній нозі”. В країнах з низьким рівнем уникнення невизначеності структуруванню навчальних програм не надається досить великого значення, цілі навчання формулюються нечітко, навчальні завдання не деталізуються, розкладу не завжди дотримуються, допускається відповідь вчителя “не знаю”. У країнах з високим рівнем уникнення невизначеності навчальні програми чітко структуровані, цілі й завдання навчання зрозумілі і конкретні, навчальні завдання розписуються детально, розкладу дотримуються жорстко, від вчителя очікують, що він “знає все”.

Згідно з теорією Р. Льюїса моноактивні, поліактивні й реактивні культури розрізняються відповідно до часу. Моноактивні культури допускають виконання тільки однієї справи за одиницю часу. Тому представники моноактивних культур планують своє життя у відповідній послідовності й складають розклад іноді на декілька місяців і навіть років наперед. Прийнята сьогодні в більшості країн світу класно-урочна система відомого чеського педагога Яна Амоса Коменського – дітище західного моноактивного відношення до часу. Протягом однієї одиниці допускається виконання тільки одного навчального завдання. Час рухається лінійно – з минулого через теперішнє у майбутнє. Навчальний процес поділений на часові одиниці – уроки. Клас постійний відносно складу впродовж усього навчання. Поліактивні культури допускають виконання декількох справ одночасно. В реактивних культурах чіткі уявлення про час відсутні й навчальний процес визначається звичними природними циклами: сходом і заходом сонця, втомою.

Американський антрополог Е. Холл розрізняє висококонтекстуальні й низькоконтекстуальні культури, залежно від їх ставлення до контексту. Контекст – це інформація, що оточує і супроводжує подію.

Стилі викладання у висококонтекстуальних (Схід) і низькоконтекстуальних (Захід) культурах значно відрізняються. На Заході викладач повинен все назвати своїми словами і всьому повинен дати зрозумілу оцінку. На Сході основна частина навчальної інформації передається немовним контекстом: зовнішнім виглядом викладача, його віком, манерою триматися. Частими бувають багатозначні й довгі паузи. Залежно від контексту одне і те саме слово може мати різне значення: наприклад, “так” в Японії може означати “так”, “ні” й “можливо”.

Японці розрізняють офіційну правду чи правду для публіки, і справжні наміри того, хто розмовляє. Західні, зокрема американські, викладачі скаржаться, що не бачать зворотного зв'язку від японських студентів, які привчені до контексту.

Національна специфіка процесу навчання зберігається і через різницю в психології народів. Важливі в навчанні пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення)

відрізняються в різних країнах залежно від ландшафту місцевості, клімату. Наприклад, на Сході в опрацюванні навчального матеріалу бере участь здебільшого права півкуля, яка забезпечує образне, емоційне, інтуїтивне опрацювання інформації. На Заході, навпаки, переважає ліва півкуля: логіка, аналіз, раціоналізація. Тому викладачам і учням з різних країн важко зрозуміти один одного.

Одним із проявів глобалізації в сфері освіти є виникнення в нашій країні недержавних освітніх закладів. Вводячи плату за навчання, Міністерство освіти мало на меті в основному два завдання: компенсувати скорочення фінансування і направити новий фінансовий потік на підтримку державної освіти та зберегти викладацький потенціал. Викладацька і наукова громадськість загалом спочатку позитивно відгукнулася щодо нововведень. Однак ринкові відносини в освіті так само як і в економіці, політиці та інших сферах суспільного життя в період так званого “дикого капіталізму” почали розвиватися своєрідним чином. Насамперед дуже швидко зростала кількість недержавних навчальних закладів і, як наслідок, об’єднавшись – вони стали чималою економічною і політичною силою, проходячи щоразу нові етапи інституалізації в освітній сфері нашої держави.

Проте якість освіти та організація навчального процесу в деяких недержавних навчальних закладах бажає бути кращою:

- висока плінність кадрів;
- некваліфікованість окремих викладачів;
- навчальне перевантаження викладачів;
- відсутність кафедр як ключової ланки організації навчально-методичної та наукової роботи;
- формування в них специфічної корпоративної “ринкової” культури викладачів та студентів;
- відсутність або символічність наукової та виховної роботи;
- “філіалізація” недержавної освіти.

Конкуренцію недержавним навчальним закладам становлять державні вузи, розвиваючи широкий спектр платних послуг, запроваджуючи необхідні на ринку спеціальності. В цьому контексті виникає проблема співвідношення платної і бюджетної освіти в стінах державних університетів.

Хочеться вірити, що негативні тенденції в розвитку недержавної освіти є “хворобою росту”. В США і країнах Західної Європи недержавна приватна освіта престижніша і якісніша, порівняно з державною. Більшість найвідоміших і найпрестижніших навчальних закладів є недержавними – наприклад, Гарвард.

Знання, вміння та навички, котрі молодь набуває й виробляє, навчаючись у вищій школі, беззаперечно, є важливими. Поряд із цим сьогодні актуальності набуває поняття компетентності спеціаліста, що визначається багатьма чинниками, оскільки саме компетентності, на думку багатьох міжнародних експертів, є тими індикаторами, що дозволяють визначити готовність молодшої людини до життя, його подальшого особистого розвитку й до активної участі в житті суспільства. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення відносить уміння оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Саме тому важливим нині є не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя. Прогресивна освітня спільнота сьогодні ставить перед собою нове завдання – сформувати в молодій людини та дорослого вміння вчитись.

Вже в середині ХХ століття у розвитку освіти більшості країн проявились два важливі чинники, що ніяк не вписувалися в традиційні системи. По-перше, школа почала катастрофічно відставати від темпу розвитку й оновлення знань. По-друге, у зв’язку із соціокультурними зрушеннями ХХ ст. освіта стала масовою, розрахованою “на всіх”. Відтоді ці чинники обумовили чимало спроб реформування і якісних зрушень в освітніх системах більшості країн світу.

Сьогодні розвиток людського суспільства та цивілізації висуває перед освітою принципово нові питання. Наприкінці ХХ ст. почали відбуватися докорінні зміни в парадигмі й методології освіти, передумови й окремі елементи яких склалися протягом усього століття. Колишня парадигма, що відбивала інтереси та сутність індустріального суспільства, детермінованого пізнання й однозначності оцінок, поступово замінюється методологією інформаційного суспільства, плюралістичного пізнання й імовірнісної оцінки.

Ознаками революції в освіті, що відбувається на зламі століть, є сукупність якісних зрушень (інколи навіть стрибків), серед яких:

- перехід від “конвеєрного виробництва” фахівців різних галузей до виробництва їх “малими серіями” чи навіть “поштучно”. При цьому найважливішою властивістю, що її набуває освіта, стає гнучкість, здатність до переналагодження, це стосується як освітньої системи, так і її продукту – фахівця;

- перехід від засвоєння інформації до формування якостей, необхідних для творчої діяльності та постійного засвоєння нової інформації. Основним орієнтиром освіти є формування творчої особистості, що здатна саморозвиватися [18, с. 15].

Спрямованість системи освіти на засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих і економічних завдань. Виконання цих завдань потребує істотного посилення самостійної й продуктивної діяльності школярів, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання та розв’язувати проблеми, орієнтуватись у житті суспільства.

У “Законі про освіту” 1996 р. підкреслено: “Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості і найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, спроможних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, зростання загальноосвітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими спеціалістами” [19, с. 10]. Орієнтуючи освіту на “всебічний розвиток” людини, вітчизняне законодавство не спрямовує її на формування конкурентноспроможної особистості, яка володіє вмінням соціальної адаптації. Кохаючись в абстракції, Закон трансформує “впертість системи освіти” у підготовці “людини взагалі”, нехтуючи об’єктивними чинниками впливу соціального середовища. У результаті молода людина очікує на вирішення життєвих проблем із позицій ідеалів, які формуються без урахування реальної мотивації, що програмує нездійсненність її максималістських уподобань. Це підтверджує справедливості зауваження Д. Дідро про тих, хто виховує викладанням науки: вони “не завжди бувають тими, які її розуміють і серйозно нею займаються, тому що у таких не залишається часу на викладання” [20, с. 49].

Перспективними вбачаються сьогодні не пристосовницькі якості людини, сформовані “педагогікою слухняності”, а риси активного суб’єкта соціальної дії. Виховання людини соціальної, спроможної орієнтуватись у мінливому оточенні й володіти практичними навичками впливу та зміни його, має здійснювати нова педагогіка. Вона обумовлена загальносвітовим явищем – появою “нової економіки”, сформованої на знаннях, інформаційних технологіях, глобалізації господарських та суспільних процесів тощо. Це явище актуалізує роль інтелектуально-освітнього потенціалу кожної країни як визначального ресурсу її економічного зростання і добробуту. Реагуючи на зміну парадигми світового розвитку, в контексті якої наука і культура перетворюються у сферу міжнародної конкуренції та співробітництва, ЮНЕСКО визначила ХХІ століття “інтелектуальним”, “єрою освіти”. Враховуючи ці процеси, науково-педагогічна громадськість України усвідомлює необхідність підвищення навчально-виховних стандартів на основі модернізації. Її зміст полягає у подоланні “підтримуючого, відтворюючого навчання” у вигляді “інформаційної накачки” та засвоєнні інноваційних методик, які стимулюють до змін в існуючій культурі та соціальному середовищі, вчать молоду людину

вмінню адаптуватись до нових умов господарювання, життєдіяльності та мінливого економічного і соціального середовища, активно реагувати на проблемні ситуації [21].

Отже, сучасна виховна практика має позбуватися абстрактних форм творення “людини взагалі” і звертатись до реальних процесів соціально-економічної трансформації. Центром уваги повинна стати нова людина в умовах формування інформаційного меритократичного суспільства [22, с. 605], яка досягає успіху завдяки власній старанності та здібностям.

Важливість знань, умінь та інтелектуального й духовного розвитку особистості й суспільства загалом сьогодні розуміє більшість. Врешті-решт, добре освічені висококваліфіковані громадяни є умовою прогресу будь-якої держави ХХІ ст., коли світ є таким складним, суперечливим і конфліктним.

За останні роки освіта України зробила рішучі кроки в напрямі модернізації, інтеграції в Європейський освітній простір. Це є приєднання України до Болонського процесу, і активне залучення системи освіти до розробки і втілення особистісно зорієнтованої освітньої парадигми.

Розвиток української освіти впродовж розбудови державної незалежності відбувається в умовах суперечливих внутрішніх впливів політичних, економічних, культурних і власне освітянських чинників. Укажемо головні з них:

- політична нестабільність, часті зміни владних команд, невизначеність орієнтирів щодо ідеологічної консолідації суспільства;
- непослідовність, недостатня наукова обґрунтованість державної політики у галузі освіти;
- відсутність моніторингу якості проведених реформ, низький рівень участі громадськості у реформуванні освіти, управлінні нею, оцінюванні її якості;
- тривала економічна й екологічна кризи;
- демографічні зміни (зниження народжуваності, міграція, знелюднення населених пунктів);
- криза сім’ї як соціального інституту, що зумовила дефіцит відповідального батьківства, конфлікт між поколіннями дорослих і дітей, молоді;
- вибуховий розвиток засобів масової інформації і комунікації (Інтернету) нарощують свій суперечливий вплив на дітей і молодь;
- майже нерегульований державою і місцевою владою розвиток мережі освітянських закладів зумовив занепад одних рівнів освіти (скажімо, дошкільної, професійно-технічної, післядипломної) і не забезпечив якісним навчанням інших (наприклад, стрімке зростання як державного, так і недержавного секторів вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації);
- розбалансування кількісних і якісних показників професійно-технічної і вищої освіти із потребами економіки, ринку праці;
- розрив у часі й змісті модернізаційних процесів у загальній середній і вищій освіті зумовив непідготовленість педагогічних, науково-педагогічних і управлінських кадрів до вчасного і адекватного реагування на інновації;
- не забезпечено системності заходів, як того вимагають цінності людиноцентрованої освіти, щодо утвердження цих цінностей на всіх рівнях освіти (йдеться про кваліфікований психологічний супровід розв’язання педагогічних і методичних проблем, належне збагачення змісту і технологій особистісно зорієнтованими технологіями, комплексне використання інформаційно-комунікаційних технологій, подолання суперечностей між цілями загальної середньої освіти і об’єктами зовнішнього незалежного оцінювання тощо).

Ці проблеми ставлять під загрозу реалізацію найважливішого права кожного громадянина – мати рівний і справедливий доступ до якісної та ефективної освіти відповідно до своїх потреб і можливостей [23, с. 9–10].

Отож, зважаючи на все викладене вище, потрібно дуже обережно інтегрувати нашу освіту у так званий Болонський процес. Глобалізація в освіті має неоднозначні наслідки. Її позитивним боком є те, що вона веде до універсалізації і поширення передових технічних і природничо-наукових знань. Тому глобалізація знань добра в галузі викладання природничих і технічних наук. Однак, у сфері викладання гуманітарних наук глобалізація нагадує культурний імперіалізм – дорогу з одностороннім рухом, якою транслюється

позиція, цінності, погляди, які вигідні домінуючій культурі. Тому викладання гуманітарних дисциплін і дидактичні методи навчання повинні розвиватися, враховуючи національну специфіку. Україна становитиме інтерес для країн, що уже підписали Болонську декларацію, тільки зберігши національну специфіку вітчизняної освіти і її досягнення. Поряд з цим, українській освіті потрібно набувати і глобальної складової. По мірі зростання процесів глобалізації значення національної освіти буде ще більше зростати. Зберігаючи найкраще, що у нас є, ми повинні переймати досвід інших країн, підлаштовуватися у глобальні процеси, вчитися в інших і давати уроки іншим. У цьому контексті варто навести приклад країн Південно-Східної Азії – Японії, Південної Кореї, Китаю, Тайваню, Сінгапуру. Зберігши свою культурну специфіку, вони взяли все найкраще, що було на Заході – його технології, досвід, інвестиції – і не тільки порівнялись із ними, але і в багатьох аспектах випередили їх. Так і українській освіті треба увібрати все найкраще, що передбачає глобалізація, а зокрема, і принципи Болонського процесу, але в жодному разі не відмовлятися від власних переваг.

Список використаних джерел

1. Тоффлер Е. Третья волна. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2000.
2. Овчарук О. В. Развитие компетентностного подхода: стратегические ориентиры международной спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 112 с.
3. Большая советская энциклопедия. – М., 1956. – Т. 43.
4. Социальная траектория реформируемой России. Исследования Новосибирской экономико-социологической школы / Отв. ред. Заславская Т. И. – Новосибирск, 1999.
5. Горшков М. К. Российское общество в условиях трансформации (социологический анализ). – М., 2000.
6. Рассадина Т. А. Механизмы процесса трансформаций традиционных ценностей // Вестник Московского университета. – Сер. 18. Социология и политология. – 2005. – № 5. – С. 50–64.
7. Лапин Н. И. Кризис отчужденного бытия и проблема социокультурной реформации // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 29–41; Лапин Н. И. Проблема социокультурной реформации // Вопросы философии. – 1996. – № 5. – С. 21–31.
8. Лапин Н. И. Проблема социокультурной трансформации // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 3–17.
9. Кочетков В. В. Глобализация в образовании // Вестник Московского университета. – Сер. 18. Социология и политология. – 2005. – № 1. – С. 144–159.
10. Безгласная Е. А. Структурные сдвиги в российском высшем образовании // Преподавание социально-гуманитарных дисциплин в вузах России: Аналитический доклад / Под. ред. Л. Г. Ионина. – М., 2001. – С. 32–33.
11. Ильинский М. М. Образовательная революция. – М., 2002.
12. Тоффлер О. Футуршок. – М., 1973.
13. Сусоколов А. А. Структурные факторы самоорганизации этноса // Расы и народы. – 1990. – Вып. 20. – С. 5–39.
14. Панарин А. С. Искусение глобализмом. – М., 2002.
15. Hofstede G. Cultures and Organizations (Software of the Mind). – N. Y., 1994.
16. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. – М., 1999.
17. Hall E. T. Beyond Culture. – N. Y., 1981.
18. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 112 с.
19. Закон України “Про освіту” // Законодавство України про освіту. Збірник законів. – К., 2002.
20. Дидро Д. Размышления по поводу книги Гельвеция “Об уме” / Соч. в 2 т. – Т. 2. – М., 1991. – 456 с.
21. Павченко В. М. Адаптація студентства в умовах ліберальної трансформації українського сьогодення // <http://studentam.net.ua/content/view/7643/97/>
22. Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М., 2002. – 742 с.
23. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – С. 9–10.

Богдан Буяк

МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИОННО-ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье анализируется процесс современной модернизации системы образования в глобализационно-трансформационном контексте вообще, и украинской, в частности.

Ключевые слова: образование, модернизация, украинская молодежь, трансформация, глобализация.

Bogdan Buyak

MODERNIZATION OF THE EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH IN THE TRANSFORMATION AND GLOBALIZATION PROCESSES

The article analyzes the process of modernizing the system of modern education in the context of globalization, the transformational general, and Ukrainian, among others.

Key words: education, modernization, the Ukrainian youth, transformation, globalization.

УДК 348.14

Микола Алексієвець

**НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
В НАШОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: СТАН І ПРОБЛЕМИ**

У статті проаналізовано стан і проблеми розвитку досліджень із всесвітньої історії на кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

Ключові слова: всесвітня історія, наукові досягнення, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії.

Процес українського національного відродження 90-х років минулого століття створив сприятливі умови для розвитку історичної науки та освіти. На історичному факультеті з перших днів його відродження науково-дослідницька робота виступала пріоритетним напрямком діяльності всього колективу. Саме в цей час закладалися наукові основи досліджень із зарубіжної історії на кафедрі всесвітньої історії (нині кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії). Активізації досліджень всесвітньої історії сприяло організаційне оформлення праці професорсько-викладацького складу: підготовка кадрів вищої кваліфікації з спеціальності 07.00.02 – всесвітньої історії через аспірантуру і докторантуру, відкриття фахових збірників наукових праць, розширення проблематики зі світової історії, вдосконалення прийомів і технологій наукового пошуку, проведення міжнародних наукових конференцій із проблем історії зарубіжних країн, міжнародних відносин, налагодження зв'язків з визнаними у світі університетами Парижа, Мюнхена, Праги, Варшави, Москви тощо.

Зауважимо, що наукова робота всесвітників нашого університету ще й досі не була предметом детального вивчення, хоча у працях автора запропонованої статті робилися спроби проаналізувати її зміст й окремі досягнення і проблеми [1; 2]. Метою даної праці є показ стану досягнень і перспектив у розвитку наукових досліджень викладачів кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії з проблем всесвітньої історії, вкладу в становлення української історіографії історії зарубіжних країн, їх зовнішньополітичної діяльності в умовах посилення євроатлантичних і глобалізаційних процесів.

Зауважимо, що професорсько-викладацький склад кафедри формувався протягом тривалого часу. На час відкриття в ній нараховувалося 6 осіб. Упродовж останніх років чисельність викладацького складу зростала і восени 2010 р. досягла 14 осіб, з них 2 доктори історичних наук, професори, 12 кандидатів історичних наук, доцентів. З перших днів формування кафедри кадрова політика проводилася не шляхом залучення до читання курсів з циклу всесвітньої історії викладачів із традиційних кафедр, що існували у колишньому СРСР. Ми розуміли, що викладати дисципліни із зарубіжної історії на новій науковій основі можуть люди нового покоління зі знанням іноземних мов. Через це кадри підбирались, як правило, саме з таких позицій. Але цього було замало. Саме тому в 1997 р. при кафедрі було відкрито аспірантуру зі спеціальності “всесвітня історія”, а з 2004 р. уже навчалися випускники нашого історичного факультету в докторантурі за означеною спеціальністю. За час існування кафедри 27 осіб захистили кандидатські дисертації, а випускниця факультету 1997 р. Леся Алексієвець захистила докторську дисертацію в 2007 р. на тему “Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою” (науковий консультант-доктор історичних наук, професор Ю. І. Макар) на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76.051.06 у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Лесю Алексієвець за значні успіхи у проведенні

наукових досліджень при підготовці докторської дисертації наказом ВАК України від 23.04.2008 р. № 268 нагороджено грамотою Вищої атестаційної комісії України як наймолодшого доктора історичних наук України, а в 2009 р. їй була присуджена Верховною Радою України іменна стипендія для найталановитіших молодих вчених. Нині ще 2 викладачі готують докторські й 6 – кандидатські дисертації. Випускники аспірантури кафедри працюють на інших кафедрах історичного факультету, вищих навчальних закладах Тернопільської та інших областей України. Створення молодого динамічного і дієздатного колективу кафедри дозволило виконувати важливі фундаментальні та прикладні дослідження з проблематики всесвітньої історії. На щире людську вдячність за свою подвижницьку працю заслуговує весь сьогоднішній склад кафедри, її працівники, автори ґрунтовних наукових праць та організатори багатьох міжнародних і всеукраїнських наукових й науково-практичних конференцій, симпозіумів та семінарів, завдяки яким їхні наукові результати знайшли широку читачку аудиторію, стали корисні для всіх, хто цікавиться всесвітньою історією. А приходилося проводити дослідження “на ходу” у процесі навчально-виховного процесу за умов фінансово-економічної скрути, дефіциту необхідного устаткування, матеріалів, коштів на відрядження тощо.

З проголошенням незалежної України для науковців відкрилися широкі можливості, знято табу на окремі тематичні ніші, вивільнено їх від пресу цензури й ідеологічного диктату. Це не могло не позначитися на розвитку вузівської історичної науки, підвищенні її ролі у підготовці молодих науковців для країни. Тільки завдяки проголошенню Української держави розпочався якісно вищий етап у розвитку національної історичної науки, стало можливим проведення критично-об’єктивних досліджень, створення праць на новітній методологічній й джерелознавчій основі, на наукових засадах вивчення української і зарубіжної історії.

Приємно відзначити, що нові тенденції у розвитку історичних досліджень яскраво виявляються і в працях викладачів кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії університету. Динамічна науково-дослідницька діяльність її професорсько-викладацького складу, високий потенціал науково-педагогічних кадрів дали змогу розширити і поглибити дослідження, формування наукових напрямків і шкіл з вітчизняної та всесвітньої історії. З переходом на кредитно-трансферну систему організації навчального процесу наука, творчий пошук і викладачів, і студентів становлять основу підготовки сучасних фахівців-істориків, їх діяльності в нових умовах реформування вищої школи України.

Без сумніву, за час функціонування кафедри зроблено чимало. В умовах процесу інтеграції української історичної науки у світовий історіографічний простір та євроатлантичних і глобалізаційних процесів стає вагомішою роль викладачів кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, адже за своїм призначенням вона є кафедрою всесвітньої історії, а, отже, зростає значення їхніх історичних досліджень. Можемо без перебільшення стверджувати, що на кафедрі склалася своя наукова школа. Основними її напрямками є: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку, Україна у всесвітньо-історичному процесі; Україна в міжнародних відносинах, її зовнішньополітична діяльність на сучасному етапі; історія західноєвропейського регіону і Галичини зокрема; історія слов’янського національного відродження першої половини XIX – початку XX ст.; вузлові проблеми всесвітньої історії, зокрема слов’янського світу; українська і зарубіжна історична біографістика. Важливим засобом поглиблення і розширення тематики став розвиток наукових досліджень у розрізі 2-х цілісних комплексних кафедральних наукових проблем “Україна (Тернопільщина) в контексті європейської історії” та “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку”. На кафедрі склалася міцна і змістовна науково-педагогічна база для різноманітних історичних досліджень. Розвиток наукового дослідництва на кафедрі й висока кваліфікація кадрів дали змогу досягти значних успіхів у науково-дослідницькій роботі. Це засвідчує доробок викладачів, зусиллями яких лише за останні десять років (2000–2010 рр.) опубліковано майже 750 наукових і навчально-методичних праць, проведено 12 всеукраїнських і міжнародних конференцій, в тому числі на теми: “Україна – Польща: шлях до європейської

співдружності” (26–27 квітня 2001 р.), III міжнародна конференція вчених “Україна – Польща: шлях до європейської співдружності” (16–17 травня 2002 р.), “Україна – Польща: уроки Другої світової війни” (27 лютого 2003 р.), “Національно-державне відродження слов’янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя” (18–19 листопада 2003 р.), “Друга світова війна в історичній долі українського народу” (20–21 травня 2005 р.) та ін. Особливий інтерес викликали науково-практичні конференції “Інноваційні технології в процесі викладання історії” (28–29 жовтня 2000 р.), “Національна історична освіта: погляд у XXI ст.” (16–17 травня 2002 р.) та ін. Ряд отриманих наукових результатів мають вагоме практичне значення, визнані науковцями України і зарубіжних країн.

Визначаючи новизну історичних досліджень професорсько-викладацького складу кафедри, виходимо з того, що розвиток української історіографії без будь-яких ідеологій має ґрунтуватися, на нашу думку, винятково на наукових критеріях з розробкою двох блоків діалектично взаємопов’язаних проблем: власне історії України і всесвітньої історії з врахуванням національних особливостей, які мають бути вписані в контекст один одного. Саме на такому двоблоковому підході до вивчення історії і побудована кафедральна програма наукових досліджень. Як відомо, проблема поєднання світової історії та української не є чимось новим і оригінальним. Ще коли у XVIII ст. існувала козацька держава, то не викликало подиву, що відомі на той час науковці Великої Британії і Німеччини, які вирішили дослідити світову історію, два томи в її контексті призначили для історії України. Один так називається “Geschichte der Ukraine und der Ukrainischen Kozaken”, другий – “Geschichte der Königsreich der Galizia und Lodomeria”, автором яких був Жан Крістіан Енгель. У різні часи наша історія нас пов’язувала з різними імперіями, різними народами. Це все треба брати до уваги. В той же час українська історія, після того, як Антонович від’єднав її від польської, а Грушевський – від російської, так і залишалася на рівні сепарації, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження із всесвітньою історією, яка має настати шляхом діалектичного опрацювання проблем української і всесвітньої історії. Цей етап не настав ще й досі також тому, що більшість істориків, які, крім проблем української, досліджуючи питання всесвітньої історії, були пройняті патріотичним ірраціоналізмом, надто заангажовані в політику і поєднували ідеологію та науку. Без сумніву, нам потрібно мати свою національну історію, і ми мусимо її творити, але вона повинна бути у згоді із загальносвітовою історією. Головна проблема й української, і значною мірою світової науки, полягає в тому, що й досі існує українська історія, і окремо світова історія. Українська історія звичайно трактується без поєднання зі світовою історією. Остання й досі ігнорує існування України. Потрібно знайти таку розв’язку, де було би місце для української історії в світовій, і для світової – в історії України.

З огляду на такий методологічний підхід у своїй діяльності спираємося на чотири основні аспекти: діалектика історії України та всесвітньої історії, впливи домінуючих націй на розвиток української історичної науки в XIX–XX ст. (погляд на взаємозв’язки української і всесвітньої історії крізь проблему співвідношення політичних і культурних домінувань, зв’язок української історичної науки з європейською, еволюція домінувань над українською історичною наукою та її причини); українська історична наука XIX–XX ст. у всесвітньо-історичному контексті, концепції та періодизації (основні етапи і періодизація розвитку української історичної науки в європейському та всесвітньо-історичному контексті, засадничі аспекти основних дискусій щодо України в сучасному науковому світі крізь призму минулого, тяглість і неперервність основних концепцій); схеми української і всесвітньої історії в XIX–XX ст. – зміни світобачення. Успішне їх вирішення, на наше переконання, знаменуватиме вступ у новий етап розвитку і світової історичної науки, і взаємопов’язаний та взаємозумовлений цим вступом поступовий перехід української історичної науки від пострадянського періоду, власне, в українську добу. Сьогодні, на жаль, українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької концепції історії України в її національно-державному вимірі, котра би знаходилась у відповідності зі світовою історією. Є російська, польська, єврейська та інші схеми історії України, які

перебувають у протиріччі й не відповідають одна одній, що цілком зрозуміло, не враховують й ігнорують специфіку українського історичного процесу в контексті історії Європи і світу. Історики повинні осмислити всесвітню історію так, щоб у ній знайшлося місце і для України. Тому фахівці в галузях “Історії України” і “Всесвітньої історії” мають працювати у тісній співпраці, взаємодопомозі та взаєморозумінні.

Аналізуючи наукові історичні дослідження кафедри, треба відзначити, що її викладачі органічно поєднують свої наукові інтереси в діалектичній єдності національної і всесвітньої історії. Тож природним є чітке визначення на кафедрі двох основних наукових проблем: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку та українська і зарубіжна біографістика. Відзначимо певні позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості й наукового рівня дослідження викладачами проблем всесвітньої історії. Однією з помітних сучасних тенденцій наукового доробку кафедри стало зростання інтересу молодих дослідників до питань історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, які, як відомо, впродовж тривалого часу фальсифікувалися і на початок 1990-х років виявилися деформованими численними “білими” і “чорними” плямами. Свідченням цього є, наприклад, той факт, що за спеціальністю “всесвітня історія” було захищено 1 докторську і 9 кандидатських дисертацій. Про це свідчить і аналіз публікацій викладачів, у яких на основі поступового засвоєння новітніх методів і методик науково-дослідницької роботи висвітлюються окремі питання всесвітньої історії, в тому числі такі, що раніше вони обходили. Всього, за нашими підрахунками, впродовж 1997–2010 рр. було надруковано 255 наукових статей, повідомлень, історіографічних оглядів та рецензій із всесвітньої історії. Дедалі частіше їх предметом дослідження стають проблеми міжнародних відносин і зовнішньополітичних зв'язків України з іншими державами світу, зокрема, слід відзначити праці про еволюцію зовнішньої політики України в умовах глобалізації (М. Алексієвець і Я. Секо), про українсько-польські (Л. Алексієвець, В. Гевко, Н. Чорна), українсько-російські (А. Дмитрук), українсько-британські (А. Грубінко), українсько-чеські (О. Цуп), українсько-німецькі (М. Алексієвець, О. Валіон, В. Гаврилюк) економічні та культурно-освітні відносини на сучасному етапі. Високу позитивну оцінку на сторінках всеукраїнських часописів отримало ґрунтовне дослідження Л. Алексієвець “Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою” [3]. Аналітичні статті з історії США, Франції і Великої Британії опублікувала кандидат історичних наук, доцент І. М. Боровська. Аспірантка Н. Чорна у дисертаційній праці дослідила тему: “Інтеграція Польщі до НАТО і ЄС та її вплив на розвиток польсько-українських відносин”, а дослідниця І. Кватира у своїй дисертації з'ясувала особливості соціально-економічного розвитку Польщі наприкінці 1980-х р. – 2005 р., аспірант О. Білянський досліджує тему “Внутрішньополітичний розвиток Республіки Польща у контексті євроатлантичних процесів”. Із переходом на нові методологічні позиції історичних досліджень викладачі кафедри відкинули марксистсько-ленінський формаційний підхід щодо вивчення історії зарубіжних країн та схему періодизації новітньої історії країн Європи й Америки, в основі якої лежали так звані “етапи загальної кризи капіталізму”. Щодо відображення різних питань й аспектів світового розвитку, то найбільша увага приділяється висвітленню проблем новітньої історії зарубіжних країн і становлення системи міжнародних відносин в умовах геополітичних змін на сучасному етапі. І це, мабуть, є цілком виправданим і закономірним явищем. Як зазначає відомий український історик С. Віднянський, – “по-перше, новітня історія людства, зокрема ХХ ст., є одним із найбільш складних, динамічних і багатих на важливі події періодів європейської та світової історії. По-друге, цей багато в чому переломний період в історії європейської та світової цивілізації зазнав найбільшої фальсифікації і спотворення в історичній, зокрема радянській науці, був і подекуди все ще залишається найбільш заполітизованим на сторінках численних наукових праць і навчальних та науково-популярних видань” [4, с. 175]. У зв'язку з цим, можемо стверджувати про наукову й практичну значущість історичних досліджень кафедри з проблем циклу всесвітньої історії.

Зі здобуттям Україною незалежності виникли передумови для справді об'єктивного дослідження української і зарубіжної біографістики, вивчення історії в особах, наукової і творчої спадщини вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів, які зробили свій внесок у розвиток вітчизняної та світової культури. Важливо висвітлити життєвий і творчий шлях таких людей, показати їхні праці в контексті сучасного національно-духовного відродження. Такий методологічний підхід сприяв індивідуалізації всесвітньо-історичного процесу, реконструкції особистості й відповідної епохи. Аналізуючи наукові історичні дослідження викладачів кафедри, зазначимо про зростання кількості біографічних розвідок, що природно зумовлене їхнім бажанням повернути народові забуті імена й відтворити саму історію в портретах її творців. Відповідю на виникнення гострої потреби в реабілітації всіх форм суспільного життя було звернення до дослідження національної і зарубіжної культури й науки, заповнення “білих плям” в історичному процесі, переосмислення особистості в історії. На кафедрі спостерігається системний розвиток наукових біографічних досліджень, повернення реальних осіб та об'єктивної істини історичної біографістики. Тут створена наукова школа з історичної біографістики (керівник – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України Микола Миронович Алексієвський, під керівництвом якого успішно захистили кандидатські дисертації 14 аспірантів, проблематика досліджень яких присвячена життю і творчості видатних українських учених, державних, громадсько-політичних та культурних діячів). Шість аспірантів і здобувачів продовжують розробляти ці наукові проблеми.

Так, Віктор Савенко у дисертаційному дослідженні “Роль наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)”, захищеному у 1997 р. в Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, висвітлив практичну діяльність членів НТШ крізь призму українського національного відродження в окремий період та їх вплив на розвиток української науки, на піднесення її ролі й значення у зарубіжній культурі та репрезентації у світовій науці. У цьому ж році Іван Зуляк теж на спеціалізованій раді Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича захистив кандидатську дисертацію по темі “Діяльність товариства “Просвіта” у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (друга пол. XIX ст. – поч. XX ст.)”.

Іван Куций у дисертації “Рецепція національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830-і – 1894 рр.)”, яку захистив у Львівському національному університеті ім. І. Франка за спеціальністю: 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, комплексно дослідив особливості сприйняття та інтерпретації національної історії у синтетично-узагальнюючих працях українських істориків Галичини 1830-х – 1894 рр., а також вплив цих науково-історичних інтерпретацій на процес національної самоідентифікації галицьких українців.

У дисертації на тему “Роль Богдана Лепкого та його творчості в українському національному відродженні (кінець XIX – початок XX ст.)” Надія Білик (Лиса) здійснила дослідження життя й творчості Б. С. Лепкого через призму української національної ідеї, розкрила процес становлення й еволюції його національно-патріотичних поглядів, проаналізувала роль письменницької, наукової, культурно-просвітньої та громадсько-політичної діяльності славетного діяча в українському національному відродженні, піднесенні національної свідомості українського народу та у поглибленні інтеграції України у світовий культурний процес.

Ігор Іванюта у дисертаційній праці “Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця XX – початку XX ст.” головну увагу приділив висвітленню змісту, формам і напрямкам цієї діяльності, розкрив процес становлення та розвитку світогляду і наукових поглядів визначного українського вченого, з'ясував його роль у становленні й розвитку Наукового товариства імені Шевченка, охарактеризував етнографічну діяльність В. Гнатюка, його роль у світовій історичній науці.

Продовженню розробки проблеми “Ролі В. Гнатюка в українському національному відродженні (кін. XIX – початок XX ст.)” присвячена кандидатська робота Бориса Раковича, у якій він досліджує науково-методологічні та концептуальні засади національного відродження в Україні кінця XIX – початку XX ст. та ролі В. Гнатюка у їх практичному здійсненні.

Комплексний аналіз науково-методологічних основ національного відродження, які розробив М. Грушевський, основні напрямки культурно-освітньої діяльності видатного українського історика, його місце та роль у національно-культурному житті України наприкінці XIX – на початку XX ст., його науково-організаційну працю в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові та Українському науковому товаристві у Києві висвітлює Оксана Валіон у дисертації “Роль М. Грушевського у національно-культурному відродженні українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.)”.

Дослідженню багатогранної діяльності видатного українського історика і громадсько-політичного діяча М. Грушевського у розбудові НТШ й перетворенню його в загальноукраїнську наукову установу, своєрідну українську академію наук, присвячена також цікава наукова стаття кандидата історичних наук, доцента В. Савенка [5].

Андрій Кліш у своїй праці “Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського” дослідив багатогранну наукову та громадську діяльність уродженця Тернопільщини, професора Львівського університету, академіка Кирила Студинського: на основі вивчення і вітчизняної, і зарубіжної літератури показав його внесок у духовну культуру та національно-державну розбудову України в кінці XIX – першій половині XX ст.

Питання багатогранного впливу одного з найвизначніших діячів і серед духовенства, і серед світської інтелігенції першої половини XX ст. – Митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького на суспільно-культурні процеси в Галичині, еволюцію його політичної програми в контексті боротьби українського народу за соборність і незалежність України подав Любомир Крупа у дисертації “Вплив Митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX ст.”.

Аспірант Василь Погорецький у праці “Митрополит Петро Могила в національно-духовному житті України” досліджує роль визначного українського державного і церковного діяча, митрополита Петра Могили у духовному й суспільно-політичному житті. Випускниця факультету Г. Гнат присвятила своє дослідження проблемі місця й ролі Йосифа Сліпого у духовній історії України.

Кандидатська дисертація Ірини Федорів “Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.)” розкриває формування М. Кордуби як особистості, науковця й громадсько-політичного діяча України, характеризує його життя і діяльність у контексті українського національного відродження, визначає вплив М. Грушевського на становлення наукового світогляду М. Кордуби та висвітлює їхні творчі взаємини і співпрацю. Авторка теоретично обґрунтувала національно-державницьку концепцію визначного українського історика, проаналізувала проблему етногенезу українців в інтерпретації М. Кордуби та його досліджень традицій національного державотворення, а також зробила спробу об’єктивно оцінити внесок М. Кордуби у розвиток вітчизняної історіографії та відродження Української держави. Уперше в українській історіографії І. Федорів всебічно розкрила місце М. Кордуби в історії України наприкінці XIX – першій половині XX ст. у своїй монографії [6].

Висвітленню суспільно-політичної та наукової діяльності відомого українського вченого, історика, поета, громадсько-політичного діяча першої половини XX ст. О. Кандиби-Ольжича, його місця і ролі у створенні та розбудові культурної реферантури ПУН і Української Національної Ради, розкриттю наукової спадщини вченого присвячена кандидатська дисертація Лесі Ковалишин “Суспільно-політична та наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича у першій половині XX століття”.

Наталія Григорук у дисертаційній праці “Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889–1975 рр.)” показала життя і діяльність визначного історика України, професора, доктора, педагога, політика і журналіста, якому належить вагомий внесок у вивчення етногенезу українського народу, в історію українського права та історію української церкви. Авторка головну увагу приділила змісту, формам і напрямкам діяльності вченого, теоретично обґрунтувала його концепцію походження українського народу, встановила місце М. Чубатого в духовній історії України, зокрема Тернопільщини. Молода дослідниця опублікувала з теми дисертації ґрунтовну монографію: “Микола Чубатий як історик України” [7], яка набула широкого резонансу в Україні та за кордоном.

Показу ролі та місця в духовній історії України Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, розглядові його життєвого і творчого шляху присвячена дисертація і монографія Оксани Ятищук “Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко в духовній історії України” [8]. Авторка основну увагу привернула до ролі Квітки-Основ'яненка в суспільному житті Слобожанщини другої половини XVIII – початку XX ст.

На висвітленні життя й творчості визначного українського вченого-хіміка, громадського діяча, показові змісту, форм й напрямків його діяльності, формуванні славетного нашого земляка як особистості, науковця й громадського діяча акцентувала увагу асистентка кафедри Тетяна Лахманюк у кандидатській праці “Наукова і громадсько-політична діяльність І. Горбачевського”.

Дослідження здобувача Дмитра Дембіцького присвячене показу життя і творчої діяльності визначного українського публіциста, політичного діяча, літературного критика, ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова, впливові його ідей на молодь у передвоєнний час, які й стали ідеологічним обґрунтуванням діяльності ОУН.

Здобувачка Ірина Зелінська у своїй науковій праці “Розвиток відносин України і Європейського Союзу: основні етапи, події, тенденції” на основі широкої джерелознавчої бази обґрунтовує закономірність інтеграції України до європейських і євроатлантичних структур, подає найновішу та максимально незаангажовану інформацію з євроінтеграційної проблематики та аналізує вплив європейського глобалізму на Україну.

Відома дослідниця Леся Алексієвець у кандидатській дисертації “Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних слов'янських країн (XVII–XVIII ст. ст.)” та у низці наукових праць, у т. ч. 4-х монографіях [9], показала роль києво-могилянців у суспільному і духовному житті України XVII–XVIII ст. ст. Як ключові розглядала постаті фундаторів першої вищої школи України, її професорів та визначних вихованців, висвітлила участь могилянців у відродженні Української держави, простежила їх зв'язки з козацтвом, Гетьманською державою, розкрила роль києво-могилянців у єднанні українських земель та інтеграції України у загальнослов'янський і світовий культурні процеси.

Доценти Ярослав Секо, Сергій Бондаренко крізь призму своїх дисертацій у ґрунтовній статті “В'ячеслав Чорновіл: постать на тлі доби” на основі новітніх джерел всебічно та аргументовано проаналізували багатогранну громадсько-політичну діяльність В. Чорновола, його внесок у процес українського націотворення 1960-х – 1990-х років [10].

Аспірант Богдан Бутковський досліджує наукову тему “Панславизм у контексті цивілізаційних процесів: історичний аспект”, на основі нових методологічних підходів розглядає взаємозв'язок між національним відродженням слов'янських народів і панславизму з точки зору цивілізаційного підходу та особливості міжслов'янського діалогу.

Окремо слід виокремити у цьому контексті науково-дослідницьку діяльність доктора історичних наук, професора Богдана Трофим'яка, який, на превеликий жаль, рано пішов із життя. У його доробку майже 50 наукових і науково-методичних праць з історії гімнастично-спортивних організацій в національно-визвольному русі Галичини другої половини XIX ст. – першої половини XX ст. Б. Трофим'як у 2003 р. успішно захистив докторську дисертацію в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича, Інституті народознавства НАН України, науковим консультантом якого був відомий український історик Я. Р. Дашкевич, доктор історичних наук, професор, керівник Львівського відділення Інституту української

археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України. За темою дисертації Б. Трофим'як опублікував 35 наукових праць, у т. ч. 2 монографії [11], які знайшли позитивний відгук у науковій громадськості України. У них досліджено основні етапи становлення та діяльності спортивно-гімнастичних організацій Галичини впродовж майже ста років – з другої половини XIX ст. і до завершення Другої світової війни, діяльність їх провідних очільників в контексті українського національного відродження та репрезентації в міжнародному гімнастично-спортивному русі.

У межах роботи Тернопільської наукової школи з української історичної біографістики проведено низку конференцій, присвячених життю українських видатних діячів, учених, політиків, видано спеціальні видання [12], опубліковано понад 300 наукових праць. 25–26 травня 2005 р. на базі історичного факультету нашого університету проведено всеукраїнську конференцію “Українська історична біографістика: забуте і невідоме” за участю провідних науковців України з цієї проблематики. Значним досягненням Школи з біографістики стало видання “Українська історична біографістика: забуте і невідоме” (За ред. проф. Алексієвця М. М. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.) [13]. Означена праця присвячена дослідженню історії України в особах, науковій і творчій спадщині вітчизняних учених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів XVII–XX ст., які зробили значний внесок у розвиток і становлення української державності. Увагу авторів привернули такі славетні національні постаті, як П. Могила, Д. Зубрицький, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Горбачевський, А. Шептицький, М. Грушевський, К. Студинський, В. Гнатюк, Б. Лепкий, М. Кордуба, М. Чубатий, Й. Сліпий, О. Кандиба-Ольжич, Д. Донцов, М. Брайчевський, В. Чорновіл, М. Рудницька та ін. В 2008 р. вийшла друга частина “Української історичної біографістики”..., в якій висвітлювався життєвий і творчий шлях таких відомих українських вчених, громадських діячів, як: П. Могила, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, М. Кордуба, О. Кандиба-Ольжич, С. Магальяс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук'яненко, І. Герета, Л. Крупа та ін. Ці спеціальні тематичні монографії стали внеском в українську національну історіографію, є корисними для викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історією України, хоче пізнати життя і творчість її визначних державних, громадсько-політичних і культурних діячів. Адже аналіз і розвиток біографічних досліджень в історичному контексті – надзвичайно важливий напрямок історичної науки з огляду на сучасні завдання розбудови Української держави. Нагальним завданням українських істориків, на нашу думку, є дальший розвиток національної історичної біографістики як пріоритету, що покликаний створити нову українську історію в особах, науково-пізнавальне та виховне значення якої просто неоціненне.

Викладачі кафедри постійно працюють над удосконаленням змісту та методики викладання історії у вузах й загальноосвітніх школах України. У цьому зв'язку виокремимо науково-методичні праці доц. Н. Ігнатенко [14]. За останні три роки викладачі створили та оновили авторські навчальні програми з фундаментальних дисциплін циклу всесвітньої історії та спеціальних курсів, які враховують сучасні наукові підходи, методологію та методи активізації навчання в контексті вимог і принципів Болонського процесу. На сьогодні викладачі кафедри напрацювали і послідовно впроваджують в навчальний процес методику модульно-трансферного вивчення дисциплін. Розроблено курси нових навчальних дисциплін і спецкурсів. Значну увагу всі викладачі кафедри приділяють розробці проблем організації індивідуальної та самостійної роботи студентів, пошуку нових форм контролю, головним напрямком у якому, на думку автора, є індивідуальна робота з нашим студентом. З метою її вдосконалення останнім часом кафедра підготувала і опублікувала на допомогу викладачам й студентам ряд новітніх навчально-методичних посібників [15], які знайшли схвальну оцінку у викладачів вищих навчальних закладів України. Окремо виділимо у цьому зв'язку навчальні посібники для студентів історичних факультетів України: “Новітня історія Польщі” [16], підготовлений доктором історичних наук, професором Л. Алексієвцем та

“Історія світової культури” [17], написаний докторами історичних наук, професорами Л. М. Алексієвцем, М. М. Алексієвцем та кандидатом історичних наук, доцентом О. І. Шамою. Нині викладачі кафедри працюють над підготовкою синтетичного навчального посібника “Історія слов’янських народів”. Широкий резонанс викликав навчальний посібник з грифом МОН України “Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація” Л. М. Алексієвця і М. М. Алексієвця [18], в якому розглянуті концептуально-теоретичні та методичні основи організації науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах України.

Науковці кафедри щорічно беруть участь в багатьох міжнародних конгресах, симпозіумах, загальноукраїнських та регіональних наукових конференціях, практикується стажування викладачів за кордоном, кафедра підтримує зв’язки з відомими у світі університетами. При кафедрі успішно функціонує Українсько-польська школа молодих учених (науковий керівник – доктор історичних наук, професор Л. М. Алексієвць). Члени кафедри беруть активну участь у підготовці збірника наукових праць викладачів історичного факультету нашого університету “Наукові записки. Серія: Історія”, головним редактором якого був майже 15 років доктор історичних наук, професор М. М. Алексієвць. Нині на кафедрі видається фаховий міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” (вийшло 4 випуски), в якому друкуються результати оригінальних досліджень, що охоплюють маловивчені проблеми історії зарубіжних країн, світової політики і міжнародних відносин, місця й ролі України у світовому товаристві, а також зарубіжної культури, освіти і науки. Викладачі кафедри виступають офіційними опонентами, рецензентами докторських і кандидатських дисертацій, є членами вчених рад по захисту докторських і кандидатських дисертацій, здійснюють наукове керівництво при підготовці курсових, дипломних та магістерських праць студентів.

Кращі традиції науково-дослідницької роботи вузівських вчителів примножують студенти-науковці. На кафедрі проводиться значна робота із залучення студентів до наукового пошуку. Працюють науково-проблемні групи, гуртки, інформаційно-аналітичні клуби й центри. Всіма формами охоплено майже 250 студентів, котрі за 1997–2010 рр. опублікували майже 270 наукових праць у всеукраїнських, регіональних виданнях, взяли участь у майже 25 міжнародних, всеукраїнських, регіональних, вузівських конференціях і конкурсах. 30 молодих науковців стали переможцями і лауреатами, 5 студентів перемогли на всеукраїнських олімпіадах з історії. Природно, що саме в такій спадкоємності різних поколінь дослідників української і всесвітньої історії може бути забезпечений постійний розвиток української історичної науки та самого народу. “Пам’ятайте, що народ, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, – зауважив Патріарх Йосиф Сліпий, – вмирає і зникає з лиця землі. Рідна наука окрилює народ до лету на вершини зрілого серед народів світу народу” [19, с. 81].

Нас має втішати думка, що пошук нових сучасних магістральних шляхів розвитку історичної науки триває. Наша науково-дослідницька робота ставатиме більш суспільно необхідною, а, отже, і результати історичних досліджень будуть вагомішими.

Список використаних джерел

1. Алексієвць М. М. Місце і роль у навчальному процесі наукових праць з історії викладачів ТНПУ ім. В. Гнатюка / Микола Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 12. – Тернопіль. – 2001. – С. 185–188; Його ж. Історичний факультет: шляхом утвердження й визнання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 2. – С. 3–7; Його ж. Наукові історичні дослідження в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка: стан, проблеми і перспективи // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 3–11. 2. Алексієвць М. Про науково-дослідницьку роботу кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ. – Вип. 1. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 13–22. 3. Віднянський С. В. Л. Алексієвць. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926 / С. В. Віднянський, О. С. Рубльов // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 212–216; Федорів І. Алексієвць Л. М. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. // Наукові записки

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 2. – С. 226–231. 4. *Віднянський С. В.* Рецепції всесвітньої історії на сторінках “Українського історичного журналу” // *Український історичний журнал*. – 2007. – № 6. – С. 166–180. 5. *Савенко В. М.* Грушевський і НТШ / *В. Савенко* // *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 145–154. 6. *Федорів І.* Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / *Ірина Федорів*. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2001. – 127 с. 7. *Григорук Н.* Микола Чубатий як історик України / *Наталя Григорук*. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2003. – 160 с. 8. *Ятищук О.* Григорій Федорович Квітка-Основа-Яненко в духовній історії України / *Оксана Ятищук*. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 176 с. 9. *Алексієвцев Л. М.* Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов’янських країн / *Л. М. Алексієвцев*. – Тернопіль, 1995. – 56 с.; *Ії ж.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII–XVIII ст.). – Тернопіль: Лілея, 1997. – 160 с.; *Ії ж.* Києво-Могилянська академія і європейський світ. – Тернопіль, 1999. – 68 с.; *Ії ж.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.). – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с. 10. *Секо Я.* В’ячеслав Чорновіл: постать на тлі доби / *Я. Секо, С. Бондаренко* // *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 315–344. 11. *Трофим’як Б.* Фізична культура і спорт в Українській РСР / *Б. Трофим’як*. – Львів: Вид-во при Львівському державному університеті ім. І. Франка “Вища школа”, 1987. – 160 с.; *Його ж.* Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 696 с. 12. *Михайло Грушевський:* погляд із сьогодення. – Тернопіль, 1997. – 357 с.; *Спадщина* Олега Кандиби-Ольжича у контексті національного відродження України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Травень 1997 / За ред. доктора історичних наук, професора М. М. Алексієвця – Тернопіль: ТНПУ, 1999. – 278 с. 13. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с. 14. *Ігнатенко Н.* Система оцінювання в контексті перевірки навчальних досягнень учнів з історії / *Н. Ігнатенко* // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. – 2004. – Вип. 1. – С. 252–259; *Ії ж.* Ігрові технології навчання як засіб підвищення ефективності сучасного уроку історії // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. – 2005. – Вип. 3. – С. 164–168; *Ії ж.* Шкільний підручник з історії як об’єкт теоретичного аналізу // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. – 2006. – Вип. 2. – С. 171–175. 15. *Алексієвцев М. М.* Методика підготовки рефератів, курсових та дипломних робіт та їх захисту: Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів / *М. М. Алексієвцев, Л. М. Алексієвцев, О. М. Алексієвцев*. – Тернопіль, 2001. – 76 с.; *Алексієвцев М. М.* Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети. Методика підготовки індивідуальних навчально-дослідних завдань, рефератів, курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт та їх захисту: Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів / *М. М. Алексієвцев, М. О. Алексієвцев, Л. М. Алексієвцев*. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 128 с. 16. *Алексієвцев Л. М.* Новітня історія Польщі (1918–1926) / *Л. М. Алексієвцев*. – Київ–Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с. 17. *Алексієвцев М. М.* Історія світової культури: Частина перша: від Первісності до Ренесансу / *М. М. Алексієвцев, О. І. Шама*. – Тернопіль: Лілея, 2006. – 528 с.; *Алексієвцев Л. М.* Історія світової культури: Частина друга: від Бароко до сучасності / *Л. М. Алексієвцев, М. М. Алексієвцев, О. І. Шама*. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 656 с. 18. *Алексієвцев М. М.* Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація / *М. М. Алексієвцев, Л. М. Алексієвцев*. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 312 с. 19. *Сліпий Й.* Шляхом обнови. Заповіт / *Й. Сліпий*. – Тернопіль: Джура, 2007. – 100 с.

Николай Алексеев

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ В НАШЕМ УНИВЕРСИТЕТЕ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы состояние и проблемы развития всемирной истории на кафедре новой и новейшей истории и методики преподавания истории в Тернопольском национальном педагогическом университете имени Владимира Гнатюка.

Ключевые слова: всемирная история, научные исследования, Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, кафедра новой и новейшей истории и методики преподавания истории.

Mykola Alexiyevets

SCIENTIFIC RESEARCHES ON WORLD HISTORY IN OUR UNIVERSITY: CONSISTING AND PROBLEMS

In the article is analysed consisting and problems of development researches of world history on the department of new and recent history and methods of history teaching in Ternopil Volodymyr Gnatyuk National Pedagogical University.

Key words: world history, scientific achievements, Ternopil Volodymyr Gnatyuk National Pedagogical University, department of new and recent history and methods of history teaching.

СТУДІЇ

УДК 398.22

Олександр Удод, Михайло Юрій

МІФОПОЕТИЧНА КАРТИНА СВІТУ

У статті йдеться про особливості міфопоетичної картини світу, притаманної для міфопоетичного світосприйняття і світобачення. Показані глибинні аспекти цієї картини, в якій перебувала людина архаїчного суспільства.

Ключові слова: міфи, рефлексія, культура, звичаєве право, ритуал, причинність, бриколаж.

Світобачення людини традиційного суспільства обумовлене діалектикою міфу і засноване на обоженні всіх речей у Всесвіті живими. Первісна традиція населила світ богами і духами, до яких, якщо тодішня людина бажала чогось досягти, необхідно було приязно ставитись, або, в протилежному випадку, мати угоду, що є вираженням суб'єктивізму.

Такий принцип суб'єктивності незвичний для науки, але природний для традиційного суспільства, де на ранніх стадіях його розвитку міф був способом впливу на індивіда, системним засобом у пізнанні світу.

Власне рефлексія над міфологією має досить довгу історію. Інтерес до міфології зумовлений, перш за все, тією обставиною, що будь-яка міфологія – це чуттєво виражена онтологія, направлена на експлікацію своїми, найчастіше, образно-художніми і поетичними засобами найбільш загальних питань про все суще в цілому і місце людини серед цього сущого. А цю онтологію філософія експлікує концептуально-категоріальними засобами. Суттєво й те, що в історичній перспективі міфологія є когнітивним субстратом будь-якої категоризації і, відповідно, утворення понять, а також і філософських категорій.

Ще суттєвіше те, що міф – це специфічний тип семиозису – вираження або втілення змісту і водночас – перший щабель семиогенезису, тобто такий щабель, на якому зміст не просто виражається в іншому, але й повністю в ньому втілюється. Цим іншим щодо змісту виявляється весь оточуючий природний і соціальний світ людини, і він, таким чином, виявляється так чи інакше втіленим змістом. Саме тому міф для носія міфосвідомості – це “справжня і максимально конкретна реальність” [1, с. 98].

Беручи до уваги сказане, необхідно зауважити, що міфологічна свідомість несвідомо традиціоналістська, а тому для її розуміння величезне значення мають показники самої традиції. Міф і традиція сутнісно співвіднесені через легенду.

Рушійною силою легенди, інструментом її розвитку в різних змістовних контекстах, зародження і паралельного існування різних її версій є не стільки розширення кількості діючих осіб, скільки історично зумовлена модифікація набору предикатів, що приписуються одним і тим самим, пізнаваним, ізоморфним персональним фігурам і пізнаваним, типізованим взаємодіям, в які вони вступають. За словами І. Куайна, “Онтологія, до якої зобов’язує людину вживана нею мова, охоплює саме ті об’єкти, які вона розглядає як вхідні... в область значень його змінних” [2, с. 84].

Міф утворює змістовне ядро культури певного типу, а традиція забезпечує різнобічні механізми трансляції цього змісту від покоління до покоління. Якщо скористатися сучасною комп’ютерною термінологією, то можна сказати, що колективна пам’ять усної традиційної культури характеризується дистрибутивністю і масивним паралелізмом, а тому, незважаючи

на абсолютно не жорстку форму фіксації того чи іншого змісту (на відміну від писемної форми), вона відрізняється незрівнянно більшою стійкістю щодо руйнівних впливів часу.

Водночас міф є дзеркальним відображенням картини світу. Загальновідомо, що як колективний, так й індивідуальний досвід результуються першочергово в уявленнях про світ у цілому, його походженні, будові, еволюції і, відповідно, світопорядок. Конкретно ця “наївна” метафізика втілюється в тому, що прийнято називати “картиною світу”, більш абстрактно – в “моделі світу”, яку можна розглядати як репрезентацію “картини світу”. В загальному картина світу розглядається як спосіб концептуалізації і категоризації дійсності. Ця дійсність найповніше відображена у міфологічній творчості. В картині світу цієї творчості оточуюча дійсність сприймалася як ціле, кожен елемент якого має певне місце. На цьому обґрунтовувалося відчуття та усвідомлення стійкості й закономірності всього суцього. “Так було, так є і так має бути завжди” – характерний імператив, який був присутній у фольклорному спадку більшості народів. Неписані закони – звичаї предків охороняють від розпаду не тільки соціум, але і Космос, які співвідносяться як частина і ціле, а світобудова трактується як взаємозв’язок речей, істот і явищ, що складають її різноманітність. Зміни, викликані в одній частині Космосу, невідворотно викликають ланцюгову реакцію і в інших його частинах, що є порушенням першопочаткового балансу, розпадом, хаосом” [3, с. 243–245].

Маючи нормативні структури і вочевидь виявлену регулятивну функцію, традиційне право виступало як інструмент соціального контролю за поведінкою індивідів, брало участь в установленні порядку і стабільності всередині традиційних суспільств [4, с. 300–304]. Нормативні начала, що містяться в міфічних і релігійних уявленнях, визначають особливість норм моралі й права, що виникають на її основі. Уявлення про звід правових установок (законів) як відображення певного більш загального написаного Божого закону, реалізацією якого є закон людський, уже визначає зразок, який нерідко (а в архаїчних суспільствах майже завжди) має обґрунтування і мотивування у відповідному міфі. З цього приводу В. В. Іванов і В. Н. Топоров зазначають, що в індоєвропейців “передправовий” комплекс виник “навколо головного міфу, який саме описував першопочаткове порушення певного встановленого традицією порядку, покарання того, хто порушив порядок, порушив традицію, і виправлення ситуації. Цей *casus primus* і міг стати об’єктом перших “передправових” суджень і висновків” [5, с. 237].

У цьому розумінні будь-який злочин був *par excellence* злочином проти всесвітньої гармонії або рівноваги, що порушував не тільки соціальну рівновагу, але зачіпав і природну сферу. Таке поєднання соціального і природного можна зарахувати до реконструйованого тексту (переважно на матеріалах української традиції) загальноіндоєвропейського “головного” міфу про космогонічну боротьбу бога Грому (слов’янського Перуна) і його змієподібного супротивника (слов’янського Велеса). В цьому міфі розповідається про перше порушення *status quo*, подальший розвиток подій пов’язаний з відновленням *status quo* і покаранням порушника Богом [6, с. 57].

До загальноіндоєвропейської давнини належить і дуже важливе релігійне і філософсько-правове поняття “порядку”, що символізує космічний закон, який керує світобудовою і сферою людських взаємин.

“Порядок” – основоположна категорія правової, а також релігійної і моральної свідомості людини традиційної культури, якому підпорядковується як устрій світу, рух небесних тіл, зміна пір року, також стосунки між богами і людьми і самі людські взаємини. Порядок був підґрунтям всього суспільства, без якого розпочався б хаос. Концепція порядку в своєму визначальному впливові на взаємовідносини і поведінку людей виступала як морально-правовий закон. У контексті виникнення і еволюції різних підходів до розуміння права її можна охарактеризувати як міфологічну версію універсального природного права, яке ще не знало поділу між релігійним і секулярним (тобто того, що сьогодні визначили би світськими термінами права і моралі).

Традиційне суспільство – а рїогї суспїльство звичаю і звичасвого права, які завдяки своєму природному походженню, спадковостї й багатолїтнього застосування відповідно до потреб цього суспїльства (тобто через його – суспїльства – досвід), виконують роль конституційної основи й універсального нормативного регулятора.

Більшість дослідників зазначають, що звичай, звичасва правова норма часто становить певну синкретичну єдність різних явищ і значень. Так, наприклад, індійська dharma може охоплювати багато понять і відтїнкїв їх значення: цнотливїсть, правду, закон, справедливість, право, обов'язок, правосуддя, релїгїйну мету і ритуал, звичай, правило тощо [7, с. 10].

Звичасва норма зазвичай мала сакралїзований статус, а її існування попереджувало суспїльство від поганих наслідків.

Можна з упевненїстю сказати, що і в українському традиційному правї також існувала архаїчна нероздїленість понять права, справедливостї й закону. Право, правда, справедливість, як і закон, що їх втїлює, мали божественне походження, започатковувались безпосередньо від Бога. Наприклад, божа правда, божий суд. Сакралїзація нормативних і правових начал організації соціального життя забезпечувала виконання і наслідування найдавніших звичаїв.

У звичаї втїлюється не тільки обов'язок, загальний і обов'язковий для всіх основний закон, але і форма відносин, образ дій, переконання і рефлексія над підставами гармонїйного буття. “Звичай, – зауважує Т. Кїпп, – це не тільки джерело пізнання народної правосвідомостї, яка може сама творити правову норму. Безумовно, це стосується тільки правових установок, правових прав, тобто таких установок, з яких випливає, що узгоджені з ними вчинки здійснюються заради права. У свідомостї народу весь час змішується те, що фактично є правом, з тим, що має бути правом” [8, с. 18–19].

Отже, звичай є позачасовим способом регуляції і досягнення порядку, відображенням традиційних уявлень про те, що і потреба його виконання відбувається з потреби того, що “боги робили на початку”, оскільки саме дії або наслідки, що витїкають з них, дуже часто були сакралїзуючою легїтимацією правових звичаїв у традиційному суспїльствї.

Культура традиційного суспїльства – це сукупність раціональних і ритуальних дій і уявлень, що стоять за ними, аналіз яких можливий тільки в межах широкого, системного підходу. При цьому модельна реконструкція традиційної культури має розглядати процес переходу від форм архаїчної (з її когнітивною орієнтацією на динамізм у контекстї цілого) до канонїчної моделї світу (з її стїйкими метафорами, ритуалоцентричністю, цілісністю репрезентації онтологїї як священної історїї). Є підстави стверджувати, що в цїй опозиції розглядувана нами традиція становить проміжну модель, релїктові компоненти якої не були повністю витиснуті в процесї стихїйного структуроутворення, а навпаки, виявились багато в чому законсервовані ін'єкцією християнського світогляду. (Це проявляється в будові деяких мїфологїчних сюжетів, в яких на рівних фігурують демонїчні сили, християнські святї й людські персонажі.) Незавершеність цього переходу впливає на сучасну суспїльну ситуацію, з її альтернативними етичними сценарїями, відсутністю чїтких критерїїв соціальної і моральної поведїнки, включно до непослїдовності державної соціальної і фїскальної політики – все те, що може бути охарактеризоване, за висловом К. Гергена, як деонтологїзація культури.

Традиційна культура включає компоненти структурування. Зокрема, українська традиційна модель світу, в сукупності своїх відмінних рис, демонструє симптоми саме такого подвійного структурування, або, за словами Ю. Лотмана, “виведення кодової організації в сферу усвідомлено-структурної конструкції”. Це переважання топїчного змісту у формуванні уявлень про організацію світу; базова опозиція “свій” – “чужий” як обґрунтування культурної і топїчної ідентифікації суб'єкта; звідси – досвід ідентичності як “неподібності”, “особливостї”; перевага неформалїзованих або погано формалїзованих поведїнкових стереотипів над вербальними інструкціями; ритуал як соціогенетичний і культуруотворюючий механїзм. Як наслідок, форми матерїальної культури і зазвичай факти

мови можуть розглядатися як метафори ритуальних практик і, в свою чергу, як “метафори другого ряду” зразків поведінки й інструкцій, що впливають безпосередньо з картини світу.

Звичайно, розглядаючи традиційну модель світу, інакше кажучи, реконструюючи головні параметри традиційної моделі світу, увага акцентується на тому, що підлягає передачі від попередніх поколінь наступним. Однак певна некоректність терміна “традиційна культура” як сфера реалізації цієї моделі у формі синоніма “народної” “архаїчної” полягає в тому, що деяка традиційність притаманна будь-якій культурі. На нашу думку, виходом з можливої плутанини, актуальним у зв’язку з правовим елементом моделі світу, може стати термін “тематична культура” (з грецької – стародавній звичай, закон, як правило, неписаний, взагалі – те, що не записується, святий закон, установлений богами, також правило, зразок, прецедент), відповідний тому, що саме підлягає передачі в суспільствах певного типу [9, с. 41].

Але оскільки традиційна культура максимально космологізована, визначальне значення в ній набуває просторово-часовий параметр. Щодо культур, які беруть свої витoki в культурі так званої “індоєвропейської єдності”, багато дослідників вважають навіть, що саме просторові інтуїції є провідними і лежать в основі більшості культурних концептів (навіть щодо концепту “час”, а також поняття “Я”). Міфопоетичний простір традиційної культури принципово відрізняється від простору так званої евклідової топології, який був ототожнений Г. Галілеєм з реальним фізичним простором. Основні особливості – це неоднорідність (якісна або семантична нерівноцінність місць), анізотропність (якісна або семантична нерівнозначність різних напрямків) і багатозв’язність (існування шляхів, які топологічно не зводяться один з одним).

Головною структурною одиницею Всесвіту є “світ”, яких багато. Основа класифікації “світів”, фактично також започатковується з елементів близького і далекого дейксиса: “цей світ”, “той світ”. “Світ” кінцевий як у просторі, так і в часі: “Коли ще світ тільки починався, так нічого ніде не було” [10, с. 38]. “Цей світ” і “той світ” відрізняються за ознакою однини першого і великої кількості другого (один з них – деś дуже далеко, “за тридев’ятою землею”, другий – світ підземний, ще один – небесний, але й вони ще можуть якісно ділитися). Особливістю “цього світу” є його наповненість всім живим, тоді як особливість “того світу” – в його до-/післякосмічній пустоті. “Цей світ” – широкий, тоді як “той світ” – вузький. Останнє відобразилося у таких висловах, як “світ клином зійшовся”, “зав’язати світ” (тобто створити неможливі умови для існування).

Анізотропність простору проявляється у відмінності його горизонтальної і вертикальної проєкцій. Першу характеризує тетрактичність (пентактичність, якщо враховувати центр), що проявляється у виділенні перш за все чотирьох (якісно і семантично) різних сторін світу. Однак обидві проєкції тісно пов’язані через співвіднесення з іншими параметрами. Так, Схід і Захід співвіднесені з часовим параметром як “початок” і “кінець”. Північ і Південь співвіднесені як “верх” і “низ”, “небеса” і “пекло” (в межах самої просторової параметризації), але і як “шлях богів” та “шлях предків” (у межах персональної параметризації). Основні особливості просторової параметризації міфопоетичної моделі світу реалізуються у так званому ландшафтному коді. До його основних елементів належать ліс, поле, степ, луки, ріка, озеро, море, гора, камінь. При цьому найбільш чітко протиставлені ліс і степ, скорельовані з фундаментальною опозицією “свій” “чужий”, хоча і ліс, і степ належать до категорії “іншого світу”. Але ліс – це швидше свій “інший світ”, тоді як степ однозначно – “інший світ” чужий. Геометрія простору лісу циліндрична (і навіть гіперболоїдна) з чітко вираженим полярним вектором низ-верх і аксіальною векторністю горизонтальних перетинів. Зі степом співвідноситься “низ”, “чужина”, відсутня опосередкованість опозицій (“приїхав у такий степ, тільки й видно небо та земля”). У степу знаходиться, як правило, вхід у підземний світ.

Якісна неоднорідність простору до певної міри відповідає відомій гетерогенності звичаєвого права і локальних юридичних інститутів, які в цьому розумінні суттєво відрізнялися від більш централізованої державної судової системи й уніфікованого писаного

права. На це звертав увагу ще автор “Повісті минулих літ”: “имяху... обычаи свои и закон отец своих и преданья, каждо свой нрав” [11, с. 14].

При цьому зазначена гетерогенність звичаєвого права не могла не викликати і різкої оцінки з боку проповідників християнської релігії, яка проголошувала єдиний універсальний божий закон для всіх народів замість старовинних установлень, охарактеризованих як “звіринні”. Хоча, згідно з уявленнями першопочаткового руського літописця, наприклад, кривичі належали до числа найстійкіших прибічників останніх: “Си же творяху обычая и Кривичи и прочии погании, ни ведающе закона Божия, но творяще сами себе закон” [12, с. 10].

Дуже важливо зазначити, що всі параметри моделі світу так чи інакше співвіднесені з аксіологічним або етичним параметром, що визначає критерії “добра”, “справедливості”, “порядку”, “права”, “закону” тощо. Зокрема, загальноіндоевропейським правовим уявленням відповідає реконструйована у слов’янських мовах (і в українській також) бінарна опозиція *pravъ-krivъ*, де пряме, правильне ототожнюється зі справедливістю, законом і упорядкованістю, а криве – з порушенням закону і відхиленням від норми [13, с. 252]. З іншого боку, ця опозиція співвідноситься з великим матеріалом, який підтверджує майже універсальний характер сакральної або магічної ролі нестандартного члена протиставлення, а саме кривого, а не прямого, лівого, а не правого [14, с. 27–29]. Відхилення від норми (кривизна) може мати як негативний, так і позитивний зміст. Як зазначалося, у зв’язку з сакральною семантикою кривизни, саме вона гарантувала те добро, успіх, які звичними шляхами були недосяжні; те, що погано з точки зору простих людей, може бути добре з точки зору богів і їх “вуст” – жерців [15, с. 73–74].

Продовжуючи розглядати традиційну картину світу, хотілось би звернути увагу на такий аспект. Як відомо, тип колективної пам’яті безпосередньо пов’язаний з типом причинності, який береться за основу при певному світосприйнятті. На підставі нашої проблеми нам необхідно звернути увагу на той тип причинності, який панує в міфопоетичному сприйнятті й заставляє нас говорити про його “алогічність” щодо світосприйняття сучасної людини.

На перший погляд видається, що це нелогічне, з точки зору логіки, мислення зовсім не знає і не хоче знати ніяких причин, зв’язків, законів, детермінацій та імплікацій. Містичне “так хоче Бог” і “так завжди чинять” не має ніякої пояснюючої сили для ученого. І, вірогідно, даремно, тому що в цьому формулюванні (“так завжди чинять”) ми маємо справу з посиленням до колективної пам’яті, до якої включаються всі типи “сталості”. “Стале” (подібне, повторюване) фіксується ритуалом і архетипом одночасно з правилами реакції на нього – і тому не вимагає пошуку причини власного виникнення. Власне, питання “чому?” виникає завжди для прийняття рішень про подальші дії. Якщо ж подальші дії відомі й необхідність саме таких дій незаперечна, і не може бути заперечена (тому що приймається на несвідомому рівні, більше того, на рівні колективного несвідомого), то питання про причину і звернення до сфери причинності взагалі виявляється непотрібним. Роль, яку в аналітиці відіграє причинність: визначення вибору подальшої поведінки – в міфопоетиці успішно бере на себе колективна пам’ять. Саме через це у міфі ніколи, або майже ніколи, не постає питання ні про мету, ні про мотив, ні про причину у власному розумінні цього слова. Про таку ситуацію у фольклорі В. Я. Пропп пише: “Мислення – це в основі своїй не причинно-наслідкове в нашому сенсі цього слова. Це означає, що для дій, описуваних у фольклорі, не вимагається вказівки на причини цих дій, або, мовою поезики, не вимагається мотивувань... Мотивування або спонукальні причини можуть бути, але оповідач не вимагає і не шукає їх” [16, с. 314].

Зневага природними причинами (тобто причинно-наслідкові зв’язки), а також небажання прийняти логічне пояснення того, що відбувається, приводять етнологів до нерозуміння, тому що він підозрює про наявність “особливої логіки” у свого “нецивілізованого” співрозмовника, але виявити цю особливу логіку не так просто. Однак логіка, безумовно, є, як і специфічні функції у міфопоетичного типу причинності. Але які

вони, і що відрізняє їх від функцій причинності звичного нам аналітичного типу світосприйняття? Розглянемо це питання детальніше.

Сказати, що в міфопоетичній картині світу все випадкове, не дозволяє вже той факт, що певні події виділяються з низки інших подій, зовсім однорідної, з точки зору стороннього спостерігача, впевнено і постійно, за якимось особливим принципом, з “природними” причинами, що наявно не пов’язані, але які організовують міфопоетичну картину світу не менш суворо, ніж поняття “природних причин” організовує картину наукову, що заставляє говорити про “систему” стосовно як міфопоетичного світосприйняття, так і міфопоетичної спільноти. “Цілісність системи помітна у всьому. В ній немає місця випадковості в нашому розумінні цього слова. Будь-яке допущення випадковості підірвало б всеохоплюючий характер схеми, що пояснює будову всесвіту, і поставило б під сумнів ту законодавчу силу схеми, яка визначає поведінку людини за будь-яких умов” [17, с. 147–148]. Однак, принцип організації цієї системи не має нічого спільного з причинністю природно-наукового напрямку і багато в чому залишається не до кінця зрозумілим для більшості науковців. Принцип цей багатьма дослідниками визначається як “містичний” і “надприродний”, на противагу “природному” і звичному для нас.

Так, Л. Леві-Брюль зауважує з цього приводу: “Для первісного мислення взагалі немає і не може бути нічого випадкового. Це не означає, що воно переконане в суворому детермінізмі, в обумовленості явищ; навпаки, воно не має ні найменшого уявлення про цю обумовленість. Воно з цілковитою байдужістю ставиться до причинного зв’язку і будь-якій події, що вражає його, приписує містичне походження... чим більш випадковою видається для нас подія, тим більш знаменна вона в очах первісної людини... Спостерігачі також часто зазначали, що первісна людина, яка, власне, нічому не дивується, легко, однак, збуджується і піддається емоціям. Відсутність розумової допитливості супроводжується у неї крайньою чуттєвістю до появи чогось такого, що її вражає” [18, с. 251–260].

Протиріччя, яке міститься в словах Л. Леві-Брюля (“відсутність розумової допитливості” й “крайня чуттєвість”), пояснюється, мабуть, саме різницею інтересів дослідника і “первісної людини” – їх вражають цілком різні речі й явища, так само як і розуміння “природного” для них відмінне; настільки відмінне, як і поняття “значного” в міфологічному і науковому.

На його думку, ця “різниця бачення” пов’язана з тим, що не розділяючи свого життєвого простору і містичної реальності, людина міфологічного суспільства населяє свою реальність містичними силами, “духами, душами, невидимими і невідчутними, тасмнічними силами, які оточують її з усіх сторін, від яких залежить її доля, і які у її свідомості займають більше місця, ніж постійні, видимі, відчутні елементи її уявлень” [18, с. 37].

К. Леві-Стросс говорить про “співчуття, що впливає з ототожнення себе з іншим, – не родинним, не близьким, не співвітчизником, а просто з будь-якою людиною, оскільки та є людиною; більше того, з будь-якою живою істотою, оскільки вона жива” [19, с. 23]. Отже, звідси виникає і поняття міфу як “особистісної форми” у О. Ф. Лосєва.

Що стоїть за цим уособленням? Чим обертається воно для принципів організації міфологічної картини світу? Для відповіді на ці питання простіше спочатку звернутися до логічного мислення, до картини світу, для нас природної, і подивитися, чим виявилось в ній відсутність такого уособлення. І, подивившись на неї з такої точки зору, можна майже зразу побачити, що для наукового мислення, з його принципами об’єктивності й прагненням до жорстких законів, людина цілком байдужа.

Аналітичне мислення взагалі й природознавство особливо в людині як людині не потрібні; вони спокійно можуть обійтися і без неї, замінити одного вченого на іншого, або зовсім на спеціальну машину, адже їм важливі функції, а не сутність. Навіть суперечка про те, чи відкрили б фізики найважливіші свої закони без І. Ньютона або ні, зрештою, не змінює справи: адже при цьому завжди передбачається, що закони ці продовжували б існувати, нехай і не відкриті, й без людини, і без І. Ньютона також, нітрохи від того не змінюючись. Не випадково потрібно було стільки століть для відкриття феноменології, яка показала, що

дослідник – зовсім не математична точка і не реєстратор даних. Але і після її виникнення зміни, що вносились дослідником, сприймалися, найімовірніше, як перешкоди, які варто б усунути, або звести до мінімуму.

“Об’єктивне логічне мислення” байдуже. І в цьому його перша і, можливо, головна відмінність від міфологічного. У створюваній картині світу в першому і другому випадку ставляться прямо протилежні акценти: що для “об’єктивного логічного” було невідворотною і непотрібною перешкодою, яка підлягає знищенню, то для міфологічного є найзначущим, якщо взагалі не найважливішим.

Річ у тому, що міфологічне уявлення про світ передбачає, що якщо хтось або щось з’являється в цьому світі, то світ не може поставитись до цієї появи байдуже і, отже, буде так чи інакше турбуватися; або, навпаки, якщо воно, це хтось-щось, світу шкодить, – заперечувати те, що в ньому з’являється.

У будь-якому випадку, ніщо не може бути залишене без уваги, оскільки принцип належної уваги, що лежить в основі міфологічного світосприйняття і має наслідком принципи включеності, додатковості й спрямованості на майбутнє, передбачає неможливість байдужого ставлення до будь-якого явища або до істоти даного світу. На беззаперечному наслідуванні цьому принципу тримається єдність буття, можливість становлення, єдність людської особистості (існування індивідуальної ідентичності як такої) і цілісність суспільства.

Суттєвим аспектом даного типу світосприйняття є той факт, що в міфологічному світі не все рівне, і головний закон його може бути названий небайдужості, або законом належної уваги [20, с. 144]. Тому найважливіше завдання людини в міфологічному світі – прислухатися до цього світу і до його змін не менш уважно, ніж цей світ прислухається до неї. Та інакше, ніж взаємною увагою взаємопроникненням різних живих істот міфологічного світу, їхньою взаємозацікавленістю одного в другому, всіх цих багаточисленних “випадкових” зустрічей і співпадінь – не пояснити.

Термін “небайдужість” передбачає емоцію і дієвий відгук. Включеність у життя іншого передбачає участь у його житті. Позиція “мене це не стосується”, позиція стороннього спостерігача стає неможливою через те, що де б не опинився герой, він завжди опиняється всередині, а не зовні, в центрі подій, що зачіпають безпосередньо його і безпосередньо від нього залежать.

У міфологічному світі увага відіграє тим значнішу роль, що принцип особливого і змінного кожного разу “підкидає” нові важливі дрібниці у знайомий вже, здавалося б, образ. Насправді, якщо уявити собі багато різних істот, які так чи інакше стикаються одне з одним і необхідні одне одному в різних ситуаціях, що вимагають від них кожен раз іншої поведінки, то напрошується висновок про взаємний вплив цих істот і ситуацій одне на одного, і, отже, про постійну і різнобічну зміну кожного з них. Звідси багатоликість давніх міфологічних божеств, плутанина в іменах і назвах, оскільки, залежно від ситуацій, “одне і те саме” може по-різному іменуватися і зовсім не бути “одним і тим самим”. З приводу багатоликості можна навести образ бога Перуна, яким він був у наших предків. Це Перун-громовержець, і Перун – воїн-захисник Русі і клятвогарант, і Перун – покровитель землеробства і ковалів. У будь-якому випадку виявляється відповідна ситуація, що вказує на дане божество: гроза, веселка, сильний вітер у дубовому гаю, де ростуть кропива та чортополох і куди злітаються ворона, орел і сокіл, перунові помічники.

У кожному окремому випадку виникатиме свій образ бога. Отже, “боги, володіючи зазвичай своєю особливістю, містять багато характеристик, які досить суперечливо розкриваються в різних міфах і навіть важко узгоджуються між собою” [21, с. 12].

Звідси особлива увага до дрібниць, стійкостей, випадковостей: саме в них проявляється особливе і, відповідно, найважливіше. Повторюване, подібне приймаються ніби самі собою і не потребують особливої уваги. Вони не звернені ні до кого конкретно: тобто з точки зору міфопоетичного світу, німі, мовчазні, й таким чином не вимагають відповіді й участі. Тому його помічають, але не затримують на ньому уваги надовго: стійке і мінливе “саме собою”

такої підвищеної уваги не вимагає. Воно зберігається в колективній пам'яті й тому ніби завжди природно супроводжує індивіда, пропонуючи готові схеми ситуації і правила поведінки, що приймаються нами на підсвідомому рівні. На рівні ж свідомості залишаються “частковості”, що не вкладаються в колективні схеми, не продиктовані пам'яттю, і тому вимагають особливої уваги.

Вивчаючи специфіку первісного мислення, К. Леві-Стросс використав для його опису поняття “бриколаж”, протиставивши його поняттю “проекта”, яке характерне для побудови наукового мислення. Бриколаж означає складання кусочків досвіду, як у калейдоскопі, де кожен такий кусочок становить певний образ-символ, запозичений з минулого, але в цілому кусочки створюють завжди нову картинку. “...Сутність міфологічного мислення полягає в тому, щоб виражати себе за допомогою репертуару химерного за складом, широкого, але все ж обмеженого... Таким чином, мислення виявляється чимось на зразок інтелектуального бриколажу” [22, с. 126].

Поняття бриколажу, настільки вдало введене К. Леві-Строссом, чудово вписується в міфопоетичну картину змінного небайдужого міфу. Але все ж образ бриколарського калейдоскопа вимагає деякого доповнення, оскільки він не враховує, точніше, не акцентує увагу на двох моментах, досить-таки суттєвих у даному випадку. По-перше, того, що зміна картинки кожен раз змінює її складові, наділяючи їх новим звучанням. “Кусочки досвіду” не залишаються колишніми, як у калейдоскопі, але змінюються відповідно до картинки. По-друге, “набір інструментів” постійно поповнюється, оскільки з появою нових образів старі не зникають, а навпаки, лише множаться у видозмінах.

З цими двома особливостями пов'язане і протиріччя, що помічається всіма дослідниками міфології, а саме: поєднання конкретності й синтетичності, що призводить до певної невизначеності. “Уважне і скрупульозне спостереження, повністю звернене до конкретного” [22, с. 289] – з одного боку. А з іншого: “Пралогічне мислення є синтетичним за суттю... Синтези, з яких воно складається, не припускають, як ті синтези, якими оперує логічне мислення, попередніх аналізів, результат яких фіксується в поняттях. Іншими словами, зв'язки уявлень зазвичай подані тут разом з уявленнями. Синтези в первісному мисленні з'являються в першу чергу і виявляються майже завжди... нерозкладаними і такими, що не розкладаються” [18, с. 72].

Отже, міфопоетичне уявлення є кожен раз символічним і, відповідно, особливим. Установка на особливе призводить до розвитку конкретного мислення і зводить до мінімуму можливість узагальнення. Вона також призводить до того, що кожне конкретне сприймається у відповідному оточенні, відповідній ситуації, тобто в певній “картинці”, що супроводжується кожен раз відповідною емоцією і поведінковим імперативом. Таким чином, конкретне в міфопоетичній картині світу виступає як символ, що відсилає до умов його існування, і не може бути представлене “саме собою”, оскільки такі вимоги міфопоетичної причинності [23, с. 156, 159–169].

Продовжуючи наші роздуми щодо міфопоетичної картини світу, варто вказати на те, що світ поставав у свідомості людей тієї пори як єдине космічне Тіло, макрокосм, уявлюване інколи антропоморфно. Людиноподібними були в міфології окремих народів і сонце, і місяць, і зірки, і багато інших частин Космосу. Космогонічні міфи індоєвропейських народів передають ідею загальної тілесності в міфі про створення світу з тіла першолюдини Пуруші. В давньоіндійській міфології тіло Пуруші накриває всю Землю з усіх боків, четверта частина цього тіла стала матеріалом для усіх живих істот, три четвертих – для безсмертного неба. Пуруша – тисячоголовий, тисячоокий, тисячоногий тощо. Він втілює в собі закон єдності світу: він один і водночас множинний, він розділяється на мільйони частин, рівних за своєю суттю, функцію першооснови для створення світу частково виконував і давньоіндійський Ману. Переконалим виглядає висновок В. В. Іванова і В. М. Топорова про зв'язок ведійського гімну і давньоруського духовного вірша: “...у вірші про “Голубину книгу” міститься уявлення про співвідношення людини і всесвіту, мікро- і макрокосму, що відповідають ведійському гімну про Пурушу і започатковуються від загального з ним

індоєвропейського міфу про створення світу з тіла людини [24, с. 25]. Справді, в “Голубиній книзі” йдеться про Адама як першолюдину, з тіла якого були створені всі стани: з голови – царі, з “мощів” – князі й бояри, з “коліна” – селяни. Тіло Адама стає віссю світобудови, оскільки з його голови росте світове дерево, що зв’язує небо, землю і підземний світ. Отже, першолюдина і світове дерево взаємно змінюють одне одного, утворюючи вісь світобудови.

Наскільки ж взаємозамінні у міфології людина і світ: або людина служить матеріалом для створення світу, або світ дає свої елементи для створення з них людини. Якщо в скандинавському міфі світ створюється з тіла убитого богами першолюдини-велетня Іміра (плоть його стала землею, кістки – горами, череп – небом, кров – морем), то в давньоруському і давньоболгарському варіанті апокрифу про Адама, навпаки, Бог створює першу людину з восьми частин світу: тіло з землі, кістки з каміння, кров з морської води, очі з сонця, думки з хмар, дихання з вітру, тепло з вогню, а “світло – від світла”. Вісім елементів з’явилися, найвірогідніше, зі своєрідного тлумачення чотирьох першоелементів, чотирьох стихій макрокосму.

Зі “Слова про неділю”, початок якого датується XII–XIII ст., відомо, що створення світу приписувалось також і язичницьким божествам (“невернии написаша свет болваном”) і що видовбаних з дерева і розписаних язичницьких ідолів ховали від церковної і світської влади (“болван сеть спрятан, выдолблен, написан”) [25, с. 272].

Тіло як форма упорядкованого Комосу протиставляється безтілесності, безформності неупорядкованого Хаосу. За визначенням Мірчі Еліаде [26, с. 91], міфічний дракон, що постає проти Космосу і намагається зруйнувати його, втілює в собі образ не тільки морського чудовиська, першого змія, але й безкрайніх космічних вод, світу тіней, темноти і смерті – Хаосу. Звідси настільки важливе значення, яке надається тілу-формі. Всі негативні сили, явища, істоти, людські емоції (агресії, гнів тощо) так чи інакше пов’язані з Хаосом, виходять з нього, є його породженням. В них або відсутнє своє тіло, і тоді вони набувають форму інших сутностей, або вони наділені незавершеною, недосконалою формою. Змій-дракон, володар первісних вод Хаосу, наклав і землю, і підземні води. Він – уособлення Хаосу, негативний початок. Хаотичність, мішанина загальної тілесності переборювалась формою, яка одразу робила шматок загального Тіла самостійною одиницею буття. Надати форму означало дати життя.

Світове дерево (дерево життя) надавало форму світовому простору; воно зростає в центрі світу, найчастіше це “булатний дуб”, але може бути яблуня, явір тощо; крона його досягала неба, коріння обплутували підземний світ. Воно ділило світ на три зони: небесну, де в його кроні гніздилися соколи та інші птахи, серединну земну, облюбовану бджолами, і нижню, підземну, де проживають бобри та інші підземні тварини. Дуб як уособлення світового дерева мав перевагу завдяки силі, міцності, довголіттю, стійкості листя, що жовтіло лише пізно восени тощо. В апокрифічних “Бесідах трьох святих” і “Від скількох частин створений був Адам” йдеться про те, що “залізний дуб” – це світове дерево, яке стоїть на “силі Божій”, дозволяючи йому утримувати на своїх гілках весь світ. Часто у слов’янських загадках “дуб-вертодуб” або “дуб-стародуб” загадувався як символ світу. Факти жертвоприношень біля дуба зафіксовані у писемних джерелах, починаючи з трактату Константина Багрянородного “Про управління державою” X ст.

У XX ст. археологи віднайшли кілька дубів, скинутих колись при християнізації в річки (Дніпро, Десну) зі встромленими у стовбур кабанячими челюстями, що свідчить про проведення біля цих дерев жертвоприношень. Невидно, що саме дуб став деревом Перуна і символом чоловічого початку.

Інколи світове дерево замінювалося іншою “віссю” світобудови – “золотою горою”, стовпом (“брус на всю Русь”). Вертикальна вісь світу з’єднувала тріаду: підземний (загробний) світ, землю (серединну частину) і небо. Світова вісь зв’язувала воедино також і горизонтальний простір, особливо чотири сторони світу. “На морі на Океані, на острові Буяні стоїть дуб... І ми вам помолимося, на всі чотири сторони поклонимось”. Ідею охоплення простору по колу уособлював і Збруський ідол, в якому під однією шапкою були

об'єднані чотири лики божеств, звернених на чотири сторони світу. Найбільше уваги в текстах і в зображеннях світового дерева приділялось серединній земній частині, яка наповнювалася людьми і тваринами. За спостереженням дослідників, від вертикального світового дерева відходили ніби горизонтальні малі світові дерева. Крім того, зустрічалися і “перевернуті” світові дерева, у яких замість крони було коріння, а гілки проникали під землю, в загробний світ. “На острові на Океані, на острові Кургані стоїть біла береза, вниз гілками, вверх корінням”. Перевернуте світове дерево знаменувало вісь загробного світу, який дзеркально відбивав будову світу земного” [27, с. 398–406].

Після християнізації в народних уявленнях українців функцію світового дерева взяло на себе райське дерево життя, яке, в свою чергу, часто плутали з деревом пізнання добра і зла (духовний вірш “Плач Адама” тощо). В апокрифічній “Книзі Сноха” йшлося про те, що Бог спочиває на дереві життя, що росте в центрі Раю. Зв'язок Бога з деревом життя перегукувався зі зв'язком Христа з хрестом, що розквітнув після його розп'яття. Звертає на себе увагу опосередкована антропоморфність світового дерева, яка перейшла на дерево як таке: воно має голову (крону), що впирається в небо, тулуб (стовбур), руки (гілки), ноги (коріння).

Людина і дерево взаємозамінні, людина легко перетворюється в дерево, особливо після смерті тощо [28, с. 224–236]. Отже, світове дерево було співродинним першолюдinі, воно стало своєрідним тілесним скелетом-структурою, що утримує світ у межах тілесної форми; інші дерева уподібнювалися і першодереву, а через нього і першолюдinі, особливо в організації простору по вертикалі й горизонталі, а також і в організації часу (але вже іншою мірою).

Тілесна інтерпретація простору відбилася на його поділі на чоловічу (чисту, праву) частину і жіночу (нечисту, ліву), що спостерігається майже у всіх світових міфологічних системах (інколи в поверхневому варіанті, де жіночий початок позитивний, а чоловічий негативний). Цей поділ просякав уявлення про земну (серединну) зону світового дерева, тоді як небесна і підземна зони були позбавлені наявної гендерної орієнтації і уявлялись або безстатевими, або двостатевими водночас за сукупністю чоловічих і жіночих ознак. Однак небесна сфера несла на собі чоловічі маркування, а підземна – жіночі, що найяскравіше відобразилось у мотиві шлюбу неба і землі. Чоловік-небо міг, за повір'ям стародавніх слов'ян, пережити людські емоції (радіти, сердитися), здійснювати людські вчинки (карати, допомагати), міг плакати тощо. І хоча в стародавніх слов'ян зафіксований ніби не основний первинний, а вторинний прошарок уявлень про чоловічий і жіночий початок світу, але все ж він дає можливість представити те значення, яке їм надавалося в язичницькі часи.

Чоловіча частина світового тіла включала в себе, перш за все, вогняно-повітряні стихії. В народній космогонії вогонь існував як у земному, так і в небесному та підземному світах. Небесний вогонь народів – сонце, місяць, зірки; він падає з неба у вигляді вогняного змія, блискавок, громової стріли. Верховне божество давньоруських язичників – Перун – був, як відомо, богом грози, грому, блискавки (тобто небесного вогню) і володів найвищою силою серед слов'янських богів. З ним пов'язували і смерть від блискавки (“Щоб тебе Перун убив”), і життя (він зрошував землю дощем). Дошові хмари несуть дощ, врожай, життя. Їх часто порівнювали зі стадом білих корів, які дають “небесне молоко”, що годує землю. За повір'ям слов'ян, котрі проживали на Волині, вогонь від блискавки можна погасити не водою, а молоком. Зберігся відгомін міфу про Перуна, в якому він змагався зі змієвидним ворогом (на думку В. В. Іванова і В. Н. Топорова, у першопочатковому варіанті з Волосом-Велесом, а в пізнішому – з казковим Зміуланом) [24, с. 59]. Ворог ховається від Перуна, перетворюючись на дерево, камінь, людину, тварину, воду. Перемога Перуна звільняє небесні сили (або худобу, жінку з іменами Додона, Марена, Мокош) і проливається рясний дощ, що запліднює землю. Як уже зазначалося, деревом Перуна вважається дуб. Ідоли Перуна ставилися на узвишші. Напередодні прийняття християнства образ Перуна в руській культурі еволюціонував у покровителя великого князя і його дружини (Перуном клялися в угоді з греками князь і його дружинники в 911 і 944 рр.) і був догматизований в пантеоні Володимира Святославовича як вище язичницьке божество: “... и постави кумиры на холму

вне двора теремного, Перуна дерев'яна, а главу его сребрену, а ус злат" [29, с. 25]. З вогняною стихією пов'язані й інші божества язичницької Русі – Даждьбог, Хорс, Сварог. Перші два з них згадані в пантеоні Володимира слідом за Перуном. З опису в Іпатіївському літописі Даждьбог – бог сонця і він – син Сварога. В "Слові о полку Ігоревім" наші предки двічі названі "внуками" Даждьбога. Мабуть, йому приписувалися функції розподільника багатства, покровителя і захисника. Сварог – божество вогню. З давньоруських настанов проти язичництва відомо, що наші пращури "и огневи ся молят, зовуще его сварожичем" ("Слово некоего христороубца") [30, с. 41]. Сварог вважався батьком Даждьбога. Відіграв особливу роль у обряді трупоспалення. Хорс – солярне божество, подібне до Даждьбога, можливо іранського походження, шанувався у Причорномор'ї, за межами Русі, в інших слов'ян невідомий. Є версія, що Хорс – бог місяця (у "Слові о полку Ігоревім") про князя Всеслава йдеться: "... сам в ночь волком рыскаше..., великому Хорсови волком путь прерыскаше", тобто переверниство, пов'язане з Хорсом-місяцем) [31, с. 73].

Одна з чотирьох першостихій – повітря – відзначалося особливою тілесною аморфністю, невловимістю, а тому втілювалося в образах вітру, пари, урагану тощо. Чоловічий початок покладался на вітер: його годували, задобрювали, з ним підтримували гарні відносини, щоб він не перетворився на ураган і залишався добрим. Стрибог входив до складу Володимирового пантеону в парі з Даждьбогом. За інтерпретацією В. М. Топорова, він був богом, що насилав вітер, розприділяв благо і багатство. В "Слові о полку Ігоревім" вітри, які приносять стріли з моря, названі Стрибожими внуками.

Як міфологічний персонаж, вітер майже завжди виступав у людській подобі, то як одна людина, то як четверо чоловіків, що дують на чотири сторони світу, то як глава сім'ї, де його супроводжували дванадцять сестер тощо. Судячи з описів зовнішності вітру, характерними прикметами його були велика голова, товсті губи, діряві шапка і кожух. Слабкий вітер розцінювався як добрий знак і сильний, відповідно, як недобрий.

Жіноча іпостась світового тіла знайшла своє вираження в землі. "Мати – сира земля" – найбільш шанований, яскраво виражений жіночий тілесний образ: гори і скали, каміння – її кістки, вода – кров, річки – кров'яні судини, коріння дерев – жили, трава та інші рослини – волосся. Міфопоетична творчість первісних народів наповнена описами виконання землею своїх гендерних тілесних функцій: родючості, дітонародження, а потім уже інших. Віра в землю як у божество супроводжувала український народ з первісних часів, як й інші народи. Так, наприклад, у XII ст. в "Повісті минулих літ" викриваються вірування наших предків, які називали землю матір'ю: "Паки же и землю глаголють матерью... Да еще им есть земля мати, то отец им есть небо" [11, с. 27]. Мокош – єдине жіноче божество давньоруського пантеону, "мати – сира земля". Включно до середини XX ст. в Україні зображувалась у вигляді жінки з розплетеним волоссям. П'ятниця – день Мокоші, в колодязі кидали пражу, кужіль. За повір'ям, не можна залишати кужіль на ніч, "а то Мокош опряде". Можливо, Мокош пряла нитки людських долі, як давньогрецькі мойри. В слов'янській міфології сприймалася як дружина Перуна або жіночий аналог громовержця. Мала місце персоніфікація землі як жінки-матері (вдова асоціювалася з безплідною землею, що висохла). Земля спить взимку, прокидається навесні, п'є дощову воду, вагітніє, виношуючи плід-урожай тощо. Якщо ж земля була безплідною, в роки засухи і неврожаю, її порівнювали з вдовою, висушеною горем.

Земля була найбільш тілесно оформленою з чотирьох стихій, що мала яскраво виражену матеріальну форму і надавало їй позитивну сутність. Інші три стихії – вода, вогонь, повітря – володіли відповідною їм формою-тілом, яке поступово розмивалося і зникало. Так, тілесна форма води забезпечувалася берегами річок, озер, морів, стінками колодязів і інших "кордонів", що замикали водне тіло в певні межі. Вода так само тяжіла до жіночої половини світу, як і земля. Вода була близька до Хаосу, вона старше землі, в її первісних хвилях плавав першозмій; ставши основою, на якій виникла твердиня, вона пішла під землю, на "той світ", а також на небо, звідки проливається дощем. Вода всюдисуща і переносить по світовому тілу все – і гарне, і погане. Звідси сама собою вона амбівалентна, і знак плюс і мінус, яким її

наділяли, залежав від інших параметрів, а не від неї самої. Згадаємо хоча б казки про живу і мертву воду, поширені в українському фольклорі. Вода, набрана в потрібний день (ранок Різдва, Нового року, Великого четверга, дня Івана Купала тощо), в потрібний час (до сходу сонця), принесена в тишині, без єдиного слова (“німа вода”), мала особливі сили, її давали пити хворим, кропили худобу, кути будинку, стайні тощо. Обливання водою, як символ другого народження, увійшло в подальшому в таїнство Християнського Хрещення. Близькість води до Хаосу, її курсування по тому і цьому світах робили її середовищем проживання злих духів, утоплеників, чортів, водяників і русалок. Ві вони шкодять людині, затягують на дно тощо. У поводженні з водною стихією вимагалась особлива обережність, що проявилось в обрядах очищення і сакралізації води [32, с. 54–76].

Великого значення набуває поділ на чоловічі й жіночі локуси двору і внутрішнього простору житла. Оскільки чоловік був господарем домівки, то його територією вважалася права сторона – святкова частина, місце навколо стола і кут біля порога. Жіночою вважалася ліва частина домівки біля печі. Багато предметів домашнього вжитку наділені “статтю” і чоловіку не можна було не тільки займатися жіночою роботою, але й брати в руки або торкатися до “жіночих” речей, що загрожувало йому великими неприємностями, включно до втрати потенції і перетворення в жіночоподібну істоту. Будинок, як образ світу, перейняв і підсилив тілесне маркування простору. Особливо це проявляється в трактуванні печі й стола. Як один із сакральних центрів будинку, піч зберігала зв’язок з предками. Вона суто жіночий “персонаж”: її внутрішній простір відповідав жіночому лону. Сам процес випікання хліба асоціювався з зачаттям і ростом дитини в жіночій утробі. На печі люди народжувались і помирали, через пічну трубу відходила душа покійника і прилітав вогняний змії і нечиста сила. Щоби піч виконувала свою функцію підтримки вогню, її “годували”, залишаючи одно-два поліна, “напували”, ставлячи на ніч горщик з водою [33, с. 121].

Стіл, на протилежності печі, утворював чистий – чоловічий – центр домівки. Стіл ніби зливався з будинком і був невіддільний від нього, тому при продажі будинку стіл залишали новому власнику. В низці обрядів стіл виконував функцію центру, навколо якого здійснювалися ритуальні дії (перед відправкою в далеку дорогу, перед народженням дитини тощо), зсувати його могли тільки з обрядовою метою (під час весілля або похорон) [34, с. 135–136].

Тілесність світу була всепроникаючою. Щоби надати тілесність простору, його необхідно було замкнути в певну геометричну форму, найкраще в правильну: коло, квадрат, рівносторонній трикутник. Мотив маркування – найдавніший мотив у світовій міфології. Форма і її кордони – яскравий виразник тілесного коду язичницької культури, її символ. Як відомо, при закладанні міст стародавні греки і римляни орали борозну навколо майбутнього міста, відзначаючи місця для майбутніх воріт, що вели в фортецю. Тим самим вони відділяли свій простір від чужого, давали йому форму-тіло, а відповідно, і життя. Ходіння навколо того чи іншого центру складало первинний елемент багатьох обрядів наших предків.

Обв’орювання навколо сіл застосовувалось нашими предками, за свідченням етнографів, наприклад, з метою попередити або зупинити епідемію, “коров’ячу смерть”, падіж худоби. В обряді брали участь старі жінки, вдови і дівчата з розплетеним волоссям, у самих сорочках, або голі, з серпами, косами, пічними заслінками тощо. Глибокою ніччю вони впрягалися в плуг і зорювали борозну навколо села, причому якщо епідемію тільки очікували, то обряд здійснювався при цілковитій тиші, якщо ж падіж худоби уже почався, то жінки намагалися якнайголосніше шуміти, кричати, стукати в заслінки, співати обрядові пісні [35, с. 133]. У стародавніх русичів було прийнято обходити будинки, двір, господарські будівлі, стайні тощо на Різдво, Чистий четвер, Пасху, Юріїв день. Окреслюючи коло, людина створювала невидимий “тілесний” кордон між собою і нечистою силою [36, с. 16–19].

Кордон – ключове поняття в тілесному коді світосприйняття. Тільки він дозволяє окреслити контури, і відповідно, дати тіло і життя тій чи іншій істоті, предмету, дії, усьому на світі. Природні кордони ландшафту (річка, узлісся, болото тощо) задавали параметри живого організму. Пересікання доріг, край поля, зіткнення чистого і нечистого простору, тобто кордон

в той самий час сприймався як амбівалентний локус, як місце крайньої небезпеки, викликаной зіткненням цього і того світу. Тому саме на кордонах виконувалися обряди, покликані відігнати нечисту силу або, навпаки, покликати її на допомогу в чорній магії. Штучний кордон, особливо польова межа в сільськогосподарській країні, якою була Стародавня Русь, набував вкрай важливого, інколи сакрального значення [37, с. 154–156]. Кордони своєї ділянки землі, двору, будинку кожна родина повинна була охороняти від втручання нечистої сили, порчі. Дім як закритий безпечний простір мав кілька прикордонних зон, через які могла порушуватися його чистота: двері (поріг), вікна, пічна труба. Поріг як кордон між чистим і нечистим світом живих і мертвих оберігався за допомогою замка, оберегів, ритуальних заборон. Не можна було сідати і вставати на поріг, вітатися через поріг, наречений торкатися порога (тому її і переносив наречений на руках). Вікно також виконувало роль кордону, воно могло замінювати двері, щоб обманути нечисту силу або смерть, але, на відміну від порога, який ближче до потойбічного світу, вікно ближче до неба (через нього йшло спілкування з сонцем, ангелами-душами померлих). Пічна труба – отвір, пов'язаний з нечистою силою, що літає: вогняним змієм, чортами, відьмами. Через неї в дім проникає хвороба, “доля” тощо. Під час грози пічна труба має бути закрита, інакше в неї залетить нечиста сила, а блискавка вдарить у дім. А під час поминальних обрядів пічна заслінка має бути, навпаки, відкрита, щоб душі померлих могли через неї проникнути в дім [33, с. 81].

Час, як і простір, тілесний: він був створений колись при створенні світу, оскільки є його частиною; він може бути добрим і поганим, злим, чистим і нечистим. Часові параметри тяжіють до небесної сфери, тоді як просторові – до земної. Місячний час, співвіднесений зі змінами фаз Місяця (місяць, який тільки народився, молодик, повний місяць, старий місяць) володів багатьма тілами і тому був більш відчутним, ніж сонячний, саме через те, що наочно змінював форму тілесності. Сонце було одне (хоча воно також бувало різне), а місяців було багато. Місяць, що народжувався, асоціювався зі зростаючим організмом, тому всі посіви необхідно було починати при молодому місяці. Лікувальні трави збиралися тільки в першій половині місяця, коли він “наливається”, щоб у травах наливалася цілюща сила. Відсутність місяця пояснювалася тим, що місяць йде у царство мертвих. Дні без місяця вважалися найнебезпечнішими для людини (за повір'ям, хто народився в такі дні, скоро помре, посіяне зерно не зійде, куплена худоба буде хворіти або не дасть приплоду). Цей час без місяця – кордон, що відігравав страшну роль [38, с. 143–147].

У дні зимового сонцестояння відкривався кордон між старим і новим господарським роком. Через просторово-часову “діру”, що утворилася, на землю спрямовувалася вся нечисть, мерці. Завдання людини в ці дні – забезпечити собі безпеку, благополуччя, багатство, врожай тощо на весь очікуваний рік. Святкові дні цього періоду були одночасно “страшними днями”, “нечистими днями”; вони були насичені магічними обрядами, ворожінням, прикметами, заборонами.

Як відомо, настільки ж насиченим був за змістом і день літнього сонцестояння (свято Івана Купала). Він включав складний обрядовий комплекс (збір трав і квітів, плетіння вінків і пускання їх по воді, розпалення багать, спалювання опудала, перескакування через вогонь, обливання водою тощо), направлений на вигнання нечистої сили прикордонного часу.

Говорячи про час, хотілось би звернути увагу ще на такий аспект. Як відомо, міф у часовому вимірі позаісторичний. Звідси випливає, що міф байдужий до особистого часу, або часу особистості. В традиційній культурі як час історичний розчиняється у часі міфологічному, так і особистість, розчинена в колективних спільнотах. Ось чому в такій культурі біографії історичних особистостей перебудовуються у відповідності з безособовими міфологічними формулами. Намагаючись охарактеризувати середньовічну ментальність, Й. Хейзінга підкреслює, що історичне життя сприймалося крізь призму казки. Хоча механізм державного управління і господарювання ускладнювався, політичні події у свідомості маси сприймаються в душі народної пісні й лицарського роману: “Королів ніби зводять до певного числа типів, у більшій чи меншій відповідності з тим чи іншим мотивом з лицарських пригод або з пісень” [39, с. 15].

Прикладів такого сприйняття, історичних осіб багато й у вітчизняній історії. Досліджуючи діяльність такої історичної особистості, як князь Олег, М. Костомаров звертав увагу на те, що навіть у літопису, який, здавалося б, повинен бути щодо історичної реальності більш об'єктивним, образ Олега відтворюється за переказом. У результаті замість реальної історичної особистості постає билинна фігура Олега. “Всі ці перекази давні, глибоко старовинні, зібрані біля Олега, як могли вони у різних видах збиратися, і біля інших особистостей, – пише історик, – книжники вносили їх з вивчених переказів і піснеспівів гуслярів, з'єднуючи їх по своєму колу, пришивали до них відомості, взяті з інших джерел, і навіть власні міркування, що доходили до вигадок, часто дуже грубих” [40]. Так, наприклад, Олегу приписувались деякі вчинки історичного діяча – Ігоря. Тому “Олег у своєму поході на Царгород несе на собі відбиток народнописанного ідеального богатиря, що наводить страх, бере данину великих розмірів, завойовує мечем блага. Олег постає ідеалом, який дає про себе знати як у залишках билинного епосу, так і в українських колядках, що зберігають і стародавні образи, і стародавній стиль поетичних прийомів” [40, с. 342]. У київському літописі рисами підступності, кровожерливості наділений образ княгині Ольги. В епізодах помсти за смерть свого чоловіка вона насолоджується муками спалюваних і закопуваних у землю. Ольга ототожнюється з тими персонажами фольклору, які символізують злий і ворожий початок. Цей образ історик поєднує із казкою про царівну Зміївну, що заманює молодих воїнів і спалює їх у печі, і з народною піснею про злу свекруху, яка незлюбила свою невістку і спалила її в бані [40, с. 342].

Щодо іншої історичної особи – князя Володимира, то його відтворення в літописі нагадує портрет царя Соломона. Невипадково автор літопису дає йому в дружини багато жінок різних національностей. “Щоб у князя київського могли бути такі гареми, – пише М. Костомаров, – потрібно було, щоб цілий суспільний устрій підвладної йому країни відповідав цьому. Тільки уяві монаха, що забув життя і заглибленого в життє, могло видатися можливим, що Володимир був настільки викривленим портретом Соломона. А що книжник малював його по Соломону, це відчувається” [40, с. 385].

Назвавши час традиційної культури міфологічним, ми уже тим самим мали на увазі, що це сакральний час, тобто виключений з послідовності історичного часу й актуалізуючий в теперішньому архетипічні дії (здійснювані предками, заради сотворіння космосу, дії). Інакше кажучи, ритуал як визначаючий механізм архаїчних і традиційних культур співвідноситься з сакральним простором і часом. Хоча традиційна людина пов'язана з турботами, побутом і мирськими справами, її буття співвідноситься з вищими, тобто сакральними цінностями: “Суттєве, реальне лише те, що сакралізовано, а сакралізоване лише те, що складає частину космосу, виводиться з нього. Тільки в сакралізованому світі відомі правила його організації, що належать до структури простору і часу. Поза ним – Хаос, царство випадковостей” [42, с. 114]. У ціннісному розумінні найбільш значущою проявляється точка в просторі й часі, пов'язана з актом творіння. Якщо мати на увазі простір, то це і є центр світу, де стикаються небо і земля. Якщо мати на увазі час, то це становище “на початку”, тобто в момент першотворення, до якого повертаються всі наступні ритуали. Але якщо відбувається повернення до часу творіння, то час історії зупиняється, блокується. Те, що було викликано до буття в акті першотворення, відтворюється в ритуалі. Тому ритуал кожен раз повертає до вихідної точки.

Ілюстрацією такого сакрального або міфологічного часу, що зупиняє невідворотний час, може бути святковий час як час, що блокує історію і повертає до початку: “В часовому плані ситуація “на початку” повторюється під час свята. Свято своєю структурою відтворює порубіжну ситуацію, коли з Хаосу виникає космос; він починається з дій, протилежних тому, що вважається в даному колективі нормою, з заперечення існуючого статусу і закінчується відновленням організованого цілого шляхом диференціації елементів космосу і хаосу за допомогою системи протиставлень” [42, с. 115]. Так, святковий час демонструє інверсію, щоправда таку, яка розгортається винятково у формі ритуалу, обряду, карнавалу. Отже, святковий час – це час “початку”, до якого тяжіє архаїчна людина.

Тілесне світосприйняття в цілому і закон всеєдності, зокрема, опосередковано вплинули і на сприйняття соціально-політичного устрою суспільства. Всі частини суспільного організму (правитель, жерці, воїни, селяни) єдині й злиті в одному людському тілі, де вони виконують різні за значенням функції. Саме так малює суспільний устрій “Голубина книга”, вбачаючи в Адамі як першолюдinin праобраз цього устрою: голова – царі, тіло – князі й бояри, коліна – селяни. І хоча “Голубина книга” фіксує уже християнський погляд на устрій держави, але язичницька першооснова тілесного світосприйняття все ж проглядається досить чітко. Зв’язаними воедино, в одне спільне “тіло” виявляються князі й їхні дружини, що відображає воєнна демократія. Не тільки дружинники мають обов’язки перед своїм князем, але і князь перед своєю дружиною: перші мають чесно битися за наказом князя, а останній повинен чесно ділити з ними зібрану данину і військову здобич, влаштовувати спільні свята як з рівними.

В слов’яноукраїнській міфології принцип всеєдності прослідковується у сприйнятті всіх елементів буття як єдиного цілого, в уявленнях про їх взаємозамінність і взаємозв’язок. Людина могла легко перетворюватися на камінь, гору, дерево, тварину тощо, і навпаки – будь-який предмет легко міг стати живим і антропоморфним і навіть отримати власне ім’я. Народні казки дають багатий матеріал, що підтверджує це. У “Слові о полку Ігоревім” князь Ігор обертається сірим вовком, втікаючи з половецького полону. Віра у вовкулаків, тотемні уявлення також обґрунтовуються на законі всеєдності.

Закон всеєдності тілесного світу діяв і при створенні пантеону язичницьких богів. Оскільки божества – це майже “родичі”, старші брати, частини єдиного тілесного цілого з людиною, оскільки слов’яни не тільки поклонялися богам, але й впливали на них, намагалися використати їх силу в своїх інтересах. Язичницькі божества і напівбоги розподілялися по ієрархії залежно від сили, яка їм приписувалася, але при цьому вони всі були ніби “однієї крові” з людиною, вони також були лише частиною загального “Тіла”, як і вона. Їхня поліфункціональність пояснюється законом всеєдності. Так, наприклад, Велес (Волос), “скотий бог”, покровитель худоби і багатства, але, крім того, втілював нечистий початок, змієподібну сутність підземного божества, чорта, демона (боротьба Перуна з Велесом). У “Слові о полку Ігоревім” Боян названий “Велесовим внуком”, що можливо, відбиває зв’язок культу Велеса з обрядовою поезією, ритуальними піснями. Після прийняття християнства багато функцій Велеса перейшли на Миколу Угодника [43, с. 31–117]. Настільки ж багатозначні й язичницькі сутності середнього і нижчого рівнів: напівбоги (Ярила, Купала, Кострома тощо), а також домовики, водяники, русалки, мори тощо, які заповнювали весь міфологічний простір. Вони підлеглі закону всеєдності, взаємозамінні й взаємодоповнювані. Людина відчувала себе в постійному оточенні цих сутностей і вдень, і вночі. Вони “дихають” їй у спину, заглядають в очі, кличуть у вир, хапають за руки тощо. Вона має уміти поводитися з ними, знати їхні й свої можливості, не переходити кордони “нечистого” простору і часу, дотримуватись табу на різні заборони, купувати помічників серед богів за допомогою жертвопринесень, відлякувати ворогів за допомогою ворожіння, магичних дій, ритуалів. Їй допомагають вижити чотири стихії (вода, земля, вогонь, повітря), що виконували зазвичай очисні або охоронні функції; боги намагаються її підтримувати; нижчі міфологічні сутності співіснують з нею в одному світовому Тілі й діють тілесно, звідси і впливати на них потрібно також тілесно [44, с. 67–81].

З цього приводу М. Еліаде вказував, що в своїй поведінці архаїчна людина не знає дій, які раніше не були би пережиті кимось іншим. Тому її поведінка – це безперервне повторення відкритих іншими дій, у даному випадку богами та всілякими сутностями. Звертає на себе увагу формула архаїчної ментальності за М. Еліаде: людина традиційної культури визнавала себе реальною лише тією мірою, якою вона переставала бути сама собою, задовольняючись імітацією і повторенням дій когось іншого: “Тобто вона визнавала себе реальною, справді саму собою лише тоді, коли переставала нею бути” [55, с. 56].

Список використаних джерел

1. Лосев А. Ф. Миф. Число. Сущность. – М., 1994.
2. Карнап Р. Значение и необходимость: Исследование по семантике и модальной логике. – М., 1959.
3. Банников К. Л. Отношение мифопоэтического и правового сознания в традиционной картине

мира // Обычное право и правовой плюрализм. Материалы XI Международного конгресса по обычному праву и правовому плюрализму, август 1997 г. Москва. – М., 1999. – С. 243–245. 4. Багинин В. А. Миф и право // Смыслы мифа: мифология в истории и культуре. Сборник в честь 90-летия профессора М. И. Шахновича. Серия “Мыслители”. Выпуск № 8. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 2001. – С. 300–304; 5. Иванов В. В., Топоров В. Н. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) // Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов. Загреб-Люблина, сентябрь 1978 г. Доклады советской делегации. – М., 1978. – С. 237. 6. Иванов В. В., Топоров В. Н. Древнее славянское право: архаичные мифопоэтические основы и источники в свете языка // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – М., 1981. 7. Законы Ману. – М., 1960. 8. Кипп Т. История источников римского права. – СПб., 1908. 9. Мікуліч А. Беларусы у генетычнай прасторы. Антропалогія этнасу. – Мінскі: Тэхналогія, 2005. 10. Яйце-раїце // Українські народні казки. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 38. 11. Повесть временных лет. Ч. I. Текст и перевод. – М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. 12. Полное собрание русских летописей. Т. II. Ипатьевская летопись. – М., 1962. 13. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. – М.: Прогресс-Универс, 1995. 14. Иванов В. В., Топоров В. Н. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) // Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов. Загреб-Люблина, сентябрь 1978 г. Доклады советской делегации. – М., 1978. – С. 27–29. 15. Топоров В. Н. Прусский язык: Словарь К-Н. – М., 1984; Традиционная культура Беларуси как объект когнитивно-контрастивного и структурно-семантического изучения: Отчет о научно-исследовательской работе // Национальная академия наук Беларуси. Институт философии. – Минск, 2008. – С. 23, 29, 35, 42–45, 61–62, 65–68. 16. Пропп В. Я. Поэтика фольклора. – М., 1998. 17. Дэвидсон Б. Африканцы: Введение в историю культуры. – М.: Наука, 1975. 18. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М.: Атеист, 1930. 19. Леви-Стросс К. Руссо – отец антропологии // К. Леви-Стросс. Первобытное мышление. – М., 1994. 20. Дэвидсон Б. Африканцы: Введение в историю культуры. – С. 144. 21. Щужин В. Мифы русского народа. – Екатеринбург, 1995. 22. Леви-Стросс К. Первобытное мышление. – М.: Терра-Республика, 1999. 23. Козолупенко Д. П. Мифопоэтическое мировосприятие. – М.: Канон плюс, 2009. 24. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. – М., 1974. 25. Срезневский И. И. Древние памятники русской письменности и языка. – СПб., 1863. 26. Элиаде И. Космос и история. – М., 1987. 27. Топоров В. Н. Древнее мировое // Мифы народов мира. Т. 2. – М., 1982. – С. 398–406. 28. Азаткина Т. А., Топорков А. Л. Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев) // Литература Древней Руси. Источниковедение. – Л., 1988. – С. 224–236. 29. Полное собрание русских летописей Т. I. Лаврентьевская летопись. – М., 1962. 30. Гальковский Н. М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. Репринт. Т. 2. – С. 41. 31. Топоров В. Н. Об украинском элементе в русской духовной культуре // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. – С. 73. 32. Потебня А. А. I. О некоторых символах в славянской народной поэзии. II. О связи некоторых представлений в языке. III. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. IV. О Доле и сродных с нею существах. 2-е изд. – Харьков, 1914. – С. 54–76. 33. Байбури А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1983. 34. Байбури А. К., Топорков А. Л. У истоков этикета. Этнографические очерки. – Л., 1990. – С. 135–136. 35. Журавлев А. Ф. Охранительные обряды, связанные с падежом скота, и их географическое распространение // Славянский и балканский фольклор. – М., 1978. – С. 133. 36. Жуйкова М. В. Заколдованный круг // Живая старина. – 2003. – № 2. – С. 16–19. 37. Максимов С. В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – СПб, 1903. – С. 154–156. 38. Белова О. В., Толстая С. М. Луна // Славянские древности. – Т. 3. – М., 2004. – С. 143–147. 39. Хайзинга Й. Осень средневековья. – М., 1988. 40. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования // Костомаров Н. Собрание сочинений. Кн. 5. – Т. 13. – СПб., 1904. – 41. Хренов Н. А. Воля к сакральному. – СПб., 2006. – С. 423–424. 42. Топоров В. О космологических источниках раннеисторических описаний // Труды по знаковым системам. Т. VI. – Тарту, 1973. 43. Успенский Б. А. Филологические разыскания в области славянских древностей. – М., 1982. – 117 с. 44. Черная Л. А. Антропологический код древнерусской культуры. – М., 2008. 45. Элиаде И. Космос и история. – М., 1987.

Александр Удод, Михаил Юрий

МИФОПОЭТИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА

В статье идет речь об особенностях мифопоэтической картины мира, характерной для мифопоэтического мировосприятия и мировидения. Показаны подспудные аспекты этой картины, в которой пребывал человек архаического общества.

Ключевые слова: мифы, рефлексия, культура, обычное право, ритуал, причинность, бриколаж.

Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy

THE TRADITIONAL PICTURE OF THE WORLD

The article discusses some features of the traditional picture of the world, inherent for mythopoetic world perception and attitude. The author also shown deep aspects of this picture, in which was a man of archaic societies.

Key words: myth, reflection, culture, Customary Law, ritual, causality, bricolage.

УДК 94 (438)

Леся Алексієвець

ПОЛЬЩА В 1918–1926 РР. У ВИМІРІ СЬОГОДЕННЯ

У статті подано погляди авторки на становлення Польської Республіки у 1918–1926 рр. з сучасної перспективи українського дослідника.

Ключові слова: Польща, міжвоєнна доба, державність, суспільно-політичний розвиток.

11 листопада 1918 р. планета зітхнула з полегшенням, – завершилась Перша світова війна. Цього ж дня особливі відчуття сповнювали поляків, – здійснилась їх давня мрія – воскресла Річ Посполита, три розділені імперіями і десятиліттями різного буття терени злились в єдиний державний організм. Кропітка органічна праця у поєднанні з визвольним рухом, причинно-наслідкова закономірність, чи щаслива випадковість, – по-різному сприймали мешканці Польщі буремні події листопада 1918-го, неоднозначні в оцінці домінуючих чинників на шляху поляків до свободи й науковці. Два десятиліття успіхів і невдач, радісної ейфорії, піднесення патріотизму й розчарування і трагедії. Час між Двома війнами – яскравий спалах продовження історичної традиції, котрий, попри різні тривоги й мерехтіння, освітив новітню добу історії Польської держави. Проголошення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі завершило багатолітні зусилля поляків у відродженні країни, відповідало вимогам національної і європейської історії. Друга Річ Посполита стала важливим кроком до суверенного самовизначення і самоствердження поляків як державної нації.

Пошуки нашої країни точки власної сили задля покращення якості життя людей і можливостей їх розвитку в умовах сучасної Української державності, відповідей на виклики, які висуває ХХІ століття як епоха глибоких змін і трансформацій, необхідність розвитку на Богом даній землі поряд з іншими близькими і далекими сусідами актуалізує інтерес до уроків державотворення зламних періодів зарубіжної історії, зокрема, творення державностей після Першої світової війни, коли в буквальному означенні – світ змінився. Розпочався відлік за нових геополітичних й культурно-технологічних умов й історії Польщі, інтерес до якої в Україні природний та зрозумілий.

Історіографічний і джерелознавчий аналіз засвідчує, що різних аспектів висунутого комплексного концепту Польщі окреслених років торкалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці від 1918-го до 2010-го. З-поміж авторів найбільш помітних праць новітнього часу назвемо А. Айненкеля [1], Д. і Т. Наленчів [2], Н. Дейвіса [3], П. Вандича [4], Л. Зашкільняка [5], М. Литвина [6], ін. Зауважимо, що окреслена наукова проблематика є сферою зацікавлення і авторки статті [7], що дає підстави висловити певні міркування щодо становлення Другої Речі Посполитої у вимірі сьогодення.

Аналіз історичних передумов відродження незалежності Польщі приводить до висновку, що вони сформувалися на рубежі ХІХ–ХХ ст. і визначалися внутрішніми й зовнішніми факторами: станом польських земель у складі Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій, а також наслідками світової війни 1914–1918 рр., посиленням національно-визвольних рухів, розвитком суспільно-політичної думки щодо свободи і суверенності кожного народу, його правом на національну державність. Польща відновилася 1918 р. у результаті комбінованої дії об'єктивних й суб'єктивних внутрішніх і міжнародних чинників, завдяки збігові національних інтересів та зовнішньополітичної ситуації. Мозаїка

подій та ситуацій в руках народу і її еліти, очільників країн-переможців стала видимою картиною – першою, з нової книги державного життя Польської Республіки.

Відродження польської державності – підготовлене усім ходом вітчизняної та світової історії, становило закономірний результат державницьких прагнень поляків, їх боротьби за свободу і політичну самостійність. Проголошення незалежності започаткувало нову якісно модель розвитку, суть якої полягала у створенні суспільного устрою на парламентсько-демократичних засадах.

Важливим кроком на шляху становлення Польщі стало визначення її кордонів та їх захист. У розв'язанні цих завдань виокремимо збройний, дипломатичний, політичний та культурний чинники. Територіальне визначення завершило процес формування Польщі як суверенної держави, дієвого суб'єкта міжнародних відносин. Відтак силове встановлення частини її кордонів призвело до напруги із сусідніми країнами і народами, що негативно вплинуло на державотворчі процеси.

Із здобуттям незалежності розпочався перехід на наступну сходинку розвитку суспільно-політичних сил, демократизації їх життя і діяльності. Новосформована політична система стала функціональною частиною польського парламентаризму, що складалася в процесі диференціації суспільства шляхом трансформації політичних партій, їх програмних установок у нових умовах. Вона віддзеркалювала складності й суперечності доби, відображала соціально-економічні й національні відносини. Її характеризувала множинність партій, організацій та ідейних течій. Система багатопартійності виступала впливовим чинником формування національної демократії. Принципи життєдіяльності політичних організацій визначила конституція 1921 р. Помітну роль у суспільному житті того часу відіграв табір національно-демократичних сил і так звана незалежна лівиця. Значення партій, що представляли інші політичні напрямки, було меншим.

Особливо значущими у відбудові та розвитку Польської держави були перші вибори до сейму 1919 р. та прийняття Малої конституції країни, інших законодавчих актів, що становили національно-державницькі основи польського парламентаризму і сприяли піднесенню свідомості поляків та посиленню їх громадсько-політичної активності. Законодавчий сейм відіграв важливу роль у боротьбі за територіальні форми й устрій відродженої Польщі, розбудові її на демократичних республіканських засадах шляхом парламентської демократії, національної інтеграції, що мало особливе значення за тогочасних реальних внутрішніх умов, нестабільного міжнародного становища, невизначених кордонів; створенні співпрацею в ході його роботи представників різних регіонів, суспільних груп і політичних сил правової й адміністративної реформ, інших законодавчих соціально-економічних і духовно-культурних актів.

Розглядаючи становлення національної державності в окреслений період, бачимо, що внаслідок розгорнутих політичних та соціально-економічних перетворень процес формування політичної системи Польщі загалом демократичний, що відображено у конституції 1921 р. Побудована частково за зразком французької й американської, як із урахуванням національних традицій, зокрема конституції 3 травня 1791 р., будучи тоді однією з найдемократичніших, юридично закріпила суспільно-політичний устрій парламентської демократії, багатолітні прагнення польського народу до державної самостійності, закінчивши створення законодавчо-політичних основ держави як цілісного організму з чіткою визначеністю її структурних елементів, їх функціонального призначення та принципів взаємин. Вона завершила формування інституцій держави і на деякий час стабілізувала її внутрішню структуру, ставши логічним підтвердженням незалежності й конституційності Польщі як головної політичної основи для практичної реалізації державного суверенітету, точкою відліку нового періоду в польській історії. Відповідно до Березневої конституції 1921 р. [8] Польща стала парламентською республікою, де законодавчу владу уособлював двопалатний парламент – сейм і сенат, а виконавчу – президент, якого обирали на семирічний термін, і Рада Міністрів, відповідальна перед Національними зборами – спільним засіданням сейму й сенату. Влада президента суттєво

обмежувалася конституційно, чим створено умови для розвитку демократичної політичної системи. Польська конституція 1921 р. визнавала верховенство народу, рівність громадян перед законом, передбачала свободу совісті, слова, друку та організацій, охорону власності всіх громадян, установ, товариств. Основний закон був актом важливої ваги, що залежно від характеру урядів робив можливим поступ на шляху демократизації суспільно-політичного життя у країні. Затвердження конституції забезпечило: формування правової системи держави, утвердження законності та правопорядку в суспільстві, виховання правової свідомості й політичної культури населення; стало важливим фактором розбудови національної державності на основі нової політико-законодавчої бази, ґрунтованої на конституційних основах, трансформації або відміні загальнообов'язкових правил і принципів найвищої юридичної сили відповідно до суспільних реалій життя. Прийняття конституції 1921 р. створило юридичне підґрунтя для ефективної і раціональної розбудови політичних структур, стабілізації економіки, формування громадянського суспільства, органічного входження країни до світової спільноти. Завдяки конституційним засадам поляки досягли певних успіхів щодо ліквідації пережитків більш як столітньої неволі; вибудовано структуру державної влади і сформовано її центральні органи, визначено модель державно-політичного устрою на основі парламентської демократії, забезпечено його функціонування у складних умовах міжвоєнної Європи. Підкреслимо також, що слабкими місцями польської парламентської системи були: політична роздробленість сейму та його неструктуризованість, короткочасність коаліційних урядів, відсутність на більшості польських територій міцної основи для демократії, яка в багатьох відношеннях виявилася слабкою й обмеженою, неухильно підштовхувала країну в бік авторитарного режиму.

Звісно в контексті доби державотворення певні, доволі неоднозначні ролі, відігравали й займали представники різних соціальних верств населення: селяни, міщани, робітники, інтелігенція. І тут є над чим замислитися вдумливому досліднику. А проте чи не найбільший вплив на процеси відродження й поступу Польщі здійснила її політична еліта. Прізвища її виразників говорять самі за себе, як наприклад: Ю. Пілсудський, Р. Дмовський, В. Корфанти, І. Дашинський, В. Вітос, І. Падеревський, М. Ратай, ін.

Розгляд польської специфіки крізь призму національного державотворення показує, що трансформаційні процеси у відновленій Польщі спрямовувалися на створення соціально-економічних умов, розвиток гуманітарно-культурної та національної політики влади як нерозривних сфер життєдіяльності соціуму. Перші роки державності показали, що початковий період для суспільства був важким і болісним в умовах руйнацій і значних матеріальних та людських втрат; глибокої кризи польської економіки й низького матеріального добробуту населення; соціально-економічних диференціацій між окремими регіонами, які мали не тільки економічний, а й глибший політичний зміст – служили фундаментом консолідації суспільно-політичного життя; відсутності кваліфікованих кадрів, інвестицій тощо. Згадані чинники сукупно становили суть і зміст двох суперечливих, але взаємопов'язаних соціально-політичних явищ: економічної розрухи у поєднанні з важкою спадщиною минулого, занепаду промисловості та сільського господарства, наростання соціальних суперечностей і політичної нестабільності, які гальмували поступ суспільства, з одного боку, і зародження, становлення та формування в межах відродженої Польщі нових соціально-економічних відносин – з іншого. При цьому зауважимо, що Друга Річ Посполита у післявоєнних складних внутрішніх і зовнішньополітичних умовах певною мірою зуміла модернізувати національну економіку відповідно до нових завдань щодо створення соціально-економічних засад польського суспільства на основах ринкових відносин і демократизації суспільно-політичного життя, зокрема: виведено країну з економічного розладу, відновлено зруйновані війною промисловість та сільське господарство, створено внутрішні й завойовано нові зовнішні ринки, ліквідовано фінансовий хаос і припинено інфляцію, надано роботу сотням тисяч безробітних, забезпечено країну продуктами харчування. Усе це позитивно позначилося на соціально-економічному житті держави.

Соціально-економічний розвиток Польщі післявоєнної доби характерний численними злетами й спадами, що відповідали соціально-політичній ситуації в країні та світі. Найсприятливішими у досліджуваний період в економіці можна вважати 1921–1922 рр. Відзначаючи позитивні тенденції у розвитку Польщі протягом того часу, слід сказати, що загальний баланс промислового розвитку країни не можна вважати однозначно позитивним. Виробництво у ряді основних галузей промисловості було нижчим, ніж у 1913 р., багато з них перебували у стані застою. Нетривалі в цілому періоди економічної кон'юнктури чергувалися спадами. Економічна дестабілізація Польщі разом із зовнішньополітичними факторами наприкінці 1925 – на початку 1926 рр. викликали загальне незадоволення і створили в країні атмосферу для урядового перевороту, мали помітний вплив на розвиток національної державності. Польща у цьому сегменті свого розвитку на тоді залишалася віддаленою до рівня європейських країн-лідерів.

Відродженню польської державності сприяли гуманітарно-культурні фактори, створення духовних основ суспільства у нових історичних умовах. Досліджуючи характер взаємодії національної культури з усіма сферами життєдіяльності суспільства, можна твердити, що відповідність демократичної суспільної моделі складовим гуманітарно-культурного розвитку послужила запорукою поступу нації і становлення демократичної держави. Після тривалого періоду іноземного панування, яке часто призводило до зневажання національних та культурних цінностей, піднесення культури стало невід'ємною частиною національно-державного відродження, консолідуючим чинником, інтегратором політичних сил, оскільки вона мала здатність об'єднувати людей незалежно від їхньої світоглядної орієнтації та етнічної належності. Одним з найбільших здобутків Польської держави цього часу були реформування системи освіти, збільшення кількості навчальних закладів, розвиток національної науки, мови, літератури, мистецтва тощо. Зазнав зміни образ світу і людини в ньому, що істотно позначилося на суспільній свідомості й культурних досягненнях, формуванні загальнонаціональної культури як націотвірного чинника. Відомий публіцист і польський громадський діяч Адам Міхнік, не ідеалізуючи часи міжвоєнного двадцятиліття, пише, що вони були “в історії останніх двохсот років періодом ... вільного відпочинку, використаного для спорудження нових зрубів національної культури” [9].

Важливий фактор суспільного життя у польському суспільстві – Римо-католицька церква, яка здійснювала вплив на характер взаємовідносин суспільства і держави. Авторитет костелу ґрунтувався на історичних заслугах у збереженні культури, політичної спадщини, підтриманні національного руху поляків, їх усвідомлення як нації. Для польського суспільства стало характерним таке явище, як злиття релігійних вірувань із концепцією свободи і національної незалежності, що було усталеним й вагомим для національного відродження. Польський католицизм неможливо розглядати лише як релігійне явище, тому що, на противагу церковно-релігійним організаціям інших країн, він перетворився на помітний, у багатьох випадках вирішальний чинник у країні, ставши центром самоорганізації суспільства, його духовного вдосконалення. Поляки відіграли важливу роль у розвитку європейської, а відтак і світової культури.

Бачення і розуміння етнополітичного процесу в Другій Речі Посполитій дає підстави для висновку, що і в умовах незалежності винятково непослідовною декларувалася й здійснювалася польська політика в ставленні до національних меншин, особливо слов'янських. Пропагована ідея відродження Польщі в історичних межах сприяла загостренню протистояння між поляками й етнічними меншинами. Українська проблема стала однією з найскладніших у повоєнній історії країни. Вона займала важливе місце у політиці урядів, діяльності політичних партій, які в українському питанні дотримувалися, зокрема, таких концепцій: ендеки відстоювали “інкорпораційну” програму, метою якої був ідеал єдиної національної “Великої Польщі”, Польща для поляків шляхом примусової асиміляції поневолених у 1918–1923 рр. народів т. зв. “східних кресів”, передусім, українського; пілсудчики висували гасло “федерації” Польщі й України та інших етнічних спільнот. Незважаючи на постійне коригування офіційного курсу польського уряду в

національному питанні, на всіх етапах повоєнної Польщі стратегічною метою були колонізація й асиміляція непольського населення. Офіційна Варшава, з одного боку, гарантувала національним меншинам права й свободи, захист життя і недоторканість житла, а з іншого – в результаті ігнорувала дії влади. У 1918–1926 рр. робилися спроби національного порозуміння, але значних результатів вони не дали. Асиміляторська політика польської влади, так само, як зневіра у можливостях демократичного розв’язання проблем етнічних меншин, спонукали їх до боротьби за національну справу. Спроби порозуміння поляків з іншими народами, які проживали на теренах Польщі, ще раз засвідчили складність руху етнічних спільнот до демократичного суспільства в поліетнічних країнах, а, отже, їх суспільно-політичного поступу.

У розвитку відродженої Польщі важливою віхою став державний переворот у травні 1926 р., який здійснили Ю. Пілсудський та його прихильники, що засвідчив згортання парламентсько-демократичних основ у національному державотворенні й створення авторитарного “санаційного” режиму оздоровлення країни. І в українській, і в зарубіжній історіографії є різні думки щодо причин, змісту й характеру держави після перевороту, його базових трансформацій. Аналізуючи весь перебіг, варто зазначити, що був зумовлений ходом історичного процесу розвитку суспільства, яке не зуміло привести структуру і владні функції у відповідність із новими завданнями та потребами. Його причинами стали економічна і політична нестабільність країни, слабкість основ демократизму, відсутність традицій парламентаризму, маловпливовість інституту президента, погіршення стану в збройних силах, їх організації і незавершеність створення цілісної системи відповідно до умов національного державотворення, особистісний чинник Ю. Пілсудського, ускладнення суспільно-політичної ситуації й поглиблення внутрішніх суперечностей, а також міжнародні події виокремили вразливість молодого держави, невизначеність чітких пріоритетів у її зовнішньополітичній діяльності. Урядовий переворот 1926 р. обмежив демократично-парламентські основи у розвитку Другої Речі Посполитої і започаткував період авторитарної влади, яку в зарубіжній історіографії називають традиційними диктатурами чи режимами особистої влади, а режим “санації” характеризують як плюралістичний авторитаризм. Травневий 1926 р. переворот спричинив зміни у функціонуванні політичної системи, а не в моделі суспільно-політичного устрою в Польщі, що підтверджує продовження діяльності опозиційних політичних партій і об’єднань до кінця Другої Речі Посполитої. Тому неправомірно вважати парламентську систему завершеною після державного перевороту 1926 р. “Санаційне” правління відіграло суттєву роль у процесі боротьби за повну інтеграцію диференційованого перед переворотом суспільства, закінченні періоду чвар на тлі регіонального сепаратизму, спричиненні прискорення єдиного адміністративного поділу країни, впровадженні уніфікованих кодексів права, поживавленні економічного життя та ін. Після 1926 р. не було помітно серйозних змін у галузі зовнішньої політики держави. Процес “санації” і надалі відбувався в умовах гострої боротьби з її супротивниками, що призводило до численних негативних наслідків.

Однак факт урядового перевороту 1926 р. у розвитку відродженої Польської держави залишається знаковою подією з її негативними наслідками та позитивними результатами і потребує подальшого вивчення, як у цілому нагромадженого у відновленій Польщі цінного досвіду національно-державного будівництва, наукове осмислення якого корисне для сучасного відродження держав Центрально-Східної Європи. Вивчення його є актуальним завданням історичної науки. Це природно, якщо мати на увазі, що історична наука перебуває у постійному русі, що в науці – історії нема нічого закінченого, вона розвивається разом із часом, відображає вимоги сьогодення, а також якщо врахувати, яку кількість документів опубліковано упродовж останніх років. Пропонуючи погляди на історичні процеси відродження Польської держави на початку XX ст. авторка залишає простір для дискусій, зіставлення з іншими точками зору. Чимало питань різних зрізів розгортання польської державності залишається вдачним об’єктом дослідження історії політичної, соціальної,

економіки, міжнародних відносин, культури, соціології, психології. Й ще знайдуть свого дослідника.

Звичайно, Польща 1918–1926 рр. – насамперед люди, їх мислення, щоденна праця. В контексті країни подолання і вирішення низки питань, скажімо, яке кружляло в перші роки відродженої Польщі: звідки далі – з Кракова до Варшави чи з Варшави до Кракова? Тобто, здатність інтегруватися. Та й зрештою втримати цю державність, – відповіддю на це завдання стали трагічні події вересня 1939-го. Попри відносно коротке в часі історії буття, міжвоєнний період став таким, з якого виросла незалежність країни, яка продовжила традицію, репрезентувала поляків упродовж наступних десятиліть.

Список використаних джерел

1. *Ajnenkiel A.* Konstytucje Polski w rozwoju dziejowym 1791–1997 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2001. – 416 s.
2. *Nałęcz D. i T. Józef Piłsudski – legendy i fakty* / Daria i Tomasz Nałęcz. – Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 399 s.
3. *Дейвіс Норман*. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.
4. *Вандич Пьотр*. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пьотр Вандич; [пер. з англ. С. Грачова]. – К.: Критика, 2004. – 464 с.
5. *Зашикільняк Л. О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашикільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
6. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
7. *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 рр. / Леся Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
8. *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku* Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1921, nr 44, poz. 267.
9. *Міхнік А.* У пошуках свободи. Есеї про історію та політику / Адам Міхнік; [пер. із польської А. Павлишин]. – К.: Дух і Літера, 2009. – 554 с.

Леся Алексієвець

ПОЛЬША В 1918–1926 ГГ. В ИЗМЕРЕНИИ СОВРЕМЕННОСТИ

В статье представлен авторский взгляд на становление Польской Республики в 1918–1926 гг. из современной перспективы украинского исследователя.

Ключевые слова: Польша, междувоенный период, государственность, общественно-политическое развитие.

Lesya Alexiyevets

POLAND IN 1918–1926 FROM THE COMTEMPORARY POINT OF VIEW

The paper presents the author's opinion on the formation of the Polish Republic in 1918–1926 from the Ukrainian scientist's present-day outlook.

Key words: Poland, period between WW I and WW II, statehood, social-and-political development.

УДК 94 (477)

Віктор Савенко

**ДІЯЛЬНІСТЬ НТШ В УКРАЇНОЗНАВЧІЙ СФЕРІ
(КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

У статті досліджено громадську діяльність НТШ кінця XIX – початку XX ст., метою якої була пропаганда української мови, науки і культури та роль товариства у формуванні української національної самосвідомості.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Шевченка, Східна Галичина, Наддніпрянська Україна, національне відродження, українознавство.

Процес сучасного українського державотворення передбачає посилену увагу до вивчення національних організацій різних народів, які своєю діяльністю долучилися до поширення серед українців національних ідеалів, культури, історії, мови тощо. Наукове товариство ім. Шевченка було провідною науково-культурною організацією Галичини, що долучилося до процесу формування національної самосвідомості українців.

Предметом даної статті є культурно-просвітницький аспект діяльності НТШ наприкінці XIX – на початку XX ст. Головне дослідницьке завдання полягає в обґрунтуванні твердження, що діяльність НТШ спрямована на пропаганду української мови, науки, культури, які були ключовими чинниками формування української національної самосвідомості.

Аналіз наукової літератури свідчить, що досліджувана нами проблема не знайшла систематичного висвітлення в історичній науці. В українській історіографії відсутнє комплексне дослідження, у якому б розглядалася проблема впливу НТШ на національно-духовне відродження українського народу кінця XIX – початку XX ст. У даній статті робиться спроба надолужити цю прогалину в українській історіографії.

Зауважимо, що товариство займалося не тільки науковою роботою і публікацією наукової та художньої літератури, але й брало активну участь у громадській діяльності. Воно підтримувало українців Російської імперії всіма можливими способами в їхній боротьбі проти царського уряду і великодержавного шовіністичного суспільства за права і незалежність української нації. В 1905 р. М. Грушевський перевів до Києва видавництво “Літературно-Наукового Вісника” [1, с. 4]. Там же були утворені Товариством і перші українські книгарні, що дало змогу більш широко поширювати і пропагувати українську літературу, друкувати праці українських письменників і т. п.

НТШ робило пожертвування на національні цілі. Одним з багатьох прикладів можна назвати пожертвування 3000 крб. на будівництво пам’ятника Т. Г. Шевченку в Києві [2].

З метою підтримання постійних духовних і літературних взаємозв’язків Галичини з Наддніпрянською Україною, відділ НТШ уклав домовленість з книгарнею “Киевской Старини” в Києві. За цією домовленістю “Киевская Старина” передплачувала Літературно-Науковий Вісник для розповсюдження його в межах Російської імперії і брала на себе зобов’язання постачати НТШ друкованою продукцією, насамперед українською мовою, яка вийшла в Росії. На той час інші видання Товариства були заборонені російською цензурою [3, с. 23].

У 1899 р. Товариство й окремі його члени отримали запрошення для участі в роботі археологічного з’їзду в м. Києві. Члени Товариства із Західної України прийняли запрошення. Але згідно з вказівками організаційного комітету доповіді на з’їзді могли бути прочитані всіма слов’янськими мовами, крім української. Крім того, царський уряд заборонив в’їзд на територію Російської імперії: І. Белею, Ю. Романчуку, Д. Гладиловичу,

Костянтину і Василю Левицьким, О. Барвінському, Є. Огоновському, І. Франку, М. Павлику [4].

Товариство подало організаційному комітетові гострий протест проти такого рішення, заявивши що у випадку недопущення української мови на з'їзді, делегація НТШ відмовиться від участі в ньому. В результаті цієї заяви підготовчий комітет вирішив, що доповіді на з'їзді можуть бути прочитані українською мовою, але не можуть бути опубліковані у працях з'їзду [5, с. 2].

В той час, в цих умовах, це була велика перемога української справи. Це рішення організаційного комітету викликало значну полеміку на сторінках російської преси, в результаті чого Міністерство внутрішніх справ Російської імперії, на підставі так званого Емського указу, заборонило вживання української мови на з'їзді. Протест НТШ підтримали інші наукові установи, як Російської імперії, так і закордонні, перш за все слов'янські, в результаті чого Міністерство освіти Російської імперії дозволило прочитати доповіді українською мовою, але лише на секційних засіданнях за участю не більше 25 делегатів. З такою дискримінацією української мови НТШ не погодилося і відмовилося від участі в роботі з'їзду. Призначені на з'їзд доповіді були опубліковані в двох подвійних томах "Записок НТШ" (31–32 та 35–36) [6, с. 25].

Цей приклад показує, що царський уряд, який проводив русифікаційну політику на території України розумів, яке негативне значення для цієї політики має діяльність НТШ і, перш за все, його видавнича діяльність. Саме у виданні і розповсюдженні друкованого українського слова уряд бачив найбільший підрив своєї "малоросійської" політики та його вплив на піднесення українського національного відродження...

Подібна ситуація повторилася і на наступних археологічних з'їздах – у Харкові (1912) та Катеринославі (1905). НТШ подало ряд заяв з цього приводу, а члени Товариства опублікували низку статей в різних виданнях, де вказали на жакливі політичний і національний утиск українців в Російській імперії. Так, секретар НТШ В. Гнатюк у своїй розвідці "Російська цензура і українська мова", опублікованій в Празі, навів конкретні приклади дискримінації української мови в Росії, про які світова громадськість не мала найменшого уявлення [7, с. 43].

На XIII Археологічному з'їзді (1905) в Катеринославі було складено протест проти того, що на з'їзд не запросили Наукове Товариство ім. Шевченка. Протест підписали 40 із 106 учасників з'їзду. Подібний протест заявила О. Єфименко, під яким зібрала 190 підписів визначних діячів науки і культури. Цей протест закінчувався словами: "Протестуємо проти прийнятої комітетом з'їзду ухвали у відношенні до наукових діячів у Галичині, як образливої для них і нашого народу; зарозом протестуємо і проти тих переслідувань, яким підлягає в Росії українська мова і література". Наукове Товариство ім. Шевченка також вислало з цього приводу відповідну телеграму голові організаційного комітету М. Сумцову [8, с. 2].

На відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві в 1905 р., тільки делегати з Галичини отримали право виступати українською мовою. К. Студинський, як голова делегації від НТШ, отримав вказівку М. Грушевського: "Що делегація від НТШ не була відмінна з іншими галицькими репрезентантами, бо коли Товариство має не локальний характер, як там ті, а всеукраїнський, як одинока всеукраїнська інституція" [9, арк. 6–7]. Були присутні делегації від НТШ у 1904 р. на ювілеї М. Лисенка в Києві, в 1905 р. – на ювілеї І. Нечуй-Левицького та М. Шашкевича у Львові [10, арк. 6].

Товариство використовувало всі нагоди, щоб на наукових зборах пропагувати українське слово і українську наукову думку, а також довести всьому світові, що Україна – це не національна меншина великоросів, а окрема нація з своєю древньою культурою і сучасною наукою.

Слід зауважити, що незважаючи на те, що НТШ не було політичною партією, а виключно науковою установою, навколо нього згуртувалися представники різноманітних політичних партій кінця XIX – початку XX ст. За винятком "москвофілів", які заперечували саме існування українського народу, як окремої нації. М. Грушевський, як голова НТШ,

постійно боровся проти всіх спроб перетворення Товариства з “наукової установи в арену партійних і націоналістичних заходів” [11, арк. 80–81]. Він вважав, що НТШ своєю науковою і видавничою діяльністю зробить важливий внесок у пробудження українського народу, піднесення його національної самосвідомості, у збереження національних традицій і розвитку науки до рівня тодішніх найосвіченіших націй.

Широка наукова і видавнича діяльність НТШ вимагала поповнення інтелектуального потенціалу високоосвіченими працівниками і, насамперед, молоддю. Відгуком на потребу виховання нових наукових кадрів стала пропозиція про заснування “Академічного дому” у Львові, висловлена у 1903 р. головою Товариства М. Грушевським. Мета цього закладу була визначена подібним чином: “Від довшого часу відчувалася болюча потреба дому, де українсько-руська молодіж вищих шкіл могла би знаходити добрі, гігієнічні і можливо дешеві помешкання і таку ж їжу, в крайній потребі і кредит (по змові), де б виховувалася вона в здоровій атмосфері праці, вищих духовних інтересів, суспільних і національних обов’язків, не марнуючи своїх сил в біді або невідповідних обставинах, приносила би в тяжку боротьбу життя непорушні запаси енергії, свіжість інтересів та ідеалів суспільної діяльності” [12, арк. 3]. В 1907 р. новоспоруджений будинок, за кошти меценатів, як з Наддніпрянської України, так і Галичини, був переданий для користування українському студентству [12, арк. 3].

Товариством була розроблена спеціальна програма для залучення все більшого числа науковців “у полі українсько-руської науки” та моральної і матеріальної підтримки тих, що “вже показали свої здібності і працездатність” [13, с. 23]. З цією метою було засновано декілька фондів, з яких видавали стипендію найбільш здібним і найменш забезпеченим студентам для продовження їхньої освіти. Було створено: 1) Академічний резервний фонд; 2) Запомоговий фонд ім. А. Бончевського; 3) Стипендіальний фонд ім. О. Огоновського; 4) Стипендіальний фонд ім. О. Кониського; 5) Стипендіальний фонд ім. Я. Головацького; 6) Стипендіальний фонд ім. І. Франка; 7) Фонд доцентів. Кожного року з цих фондів надавалося кілька стипендій для продовження навчання у вищих навчальних закладах, як Львова, так і в зарубіжних університетах, найбільш здібної молоді. Також надавалися одноразові допомоги, як студентам, так і українським викладачам, що потребували матеріальної підтримки [14].

Заходами Товариства було проведено кілька широких анкетувань з питань освіти у вищих навчальних закладах, зокрема в справі відкриття приватного Українського університету. Після відомих заворушень українських студентів Львівського університету в 1901 р., Товариство відрядило до Відня депутацію, в яку зокрема входили І. Пулюй, І. Горбачевський та ін., з метою добитися від уряду відкриття у Львові Українського університету [15, арк. 5]. За активною участю НТШ у 1905 р. у Львові проводилися вакаційні університетські курси, на яких було чимало українців з центральних та східних земель [16, с. 30].

Товариство боролось не тільки за права наддніпрянських українців, а й за права галицьких “русинів” в межах Австро-Угорщини. Перш за все, вони вважали за потрібне ввести українську мову у вищих навчальних закладах: Львівському та Чернівецькому університетах. Значний внесок в цю боротьбу за впровадження своїх конституційних прав у життя зробив секретар НТШ В. Гнатюк. Цій проблемі він присвятив цілу серію статей, головним чином опрацьованих статистичних даних про мовну дискримінацію українського населення [17].

Чимало публікацій приурочили члени НТШ студентським заворушенням у Львівському університеті в різноманітних виданнях, в тому числі і зарубіжних. Зокрема, в них зауважувалося, що з п’яти університетів, які існували на Україні, жоден не був українським; в Росії йшла посиленна русифікація, в Галичині – полонізація, а на Буковині – германізація вищих навчальних закладів [18, арк. 6].

Не має сумніву в тому, що цілий ряд публікацій про причини студентських заворушень, опублікованих членами НТШ, мали певний вплив на саме заворушення, яке закінчилося так

званою “цецесією”, тобто масовим переходом українських студентів в інші вузи в знак протесту проти відхилення їхніх вимог адміністрацією університету та урядом [19, с. 19].

Дбало Товариство і про освіту в середніх навчальних закладах, зокрема неодноразово проводило анкетування, досліджуючи статистику учнів середніх шкіл – українців, кількість гімназій та початкових шкіл, в яких проводилося навчання українською мовою. На основі отриманих анкетних даних подавало “меморіал” до міністерства освіти та краєвої ради шкільної з домаганням збільшити кількість українських початкових і середніх навчальних закладів [20, с. 6]. Неодноразово проводило наради з цього питання, у яких, крім членів Товариства, брали участь представники від “Педагогічного товариства” і вчителі українсько-руської мови середніх і вищих навчальних закладів. Результатом цих нарад було прийняття резолюції у формі “меморіалу” до краєвої шкільної ради і міністерства освіти, в яких йшлося про нездовільний стан початкової і середньої освіти українською мовою і вимоги на покращення існуючого стану [21, арк. 114].

НТШ активно підтримувало стосунки з іншими просвітніми та освітніми товариствами Галичини і Буковини. Ці зв'язки в основному полягали в тому, що Товариство безкоштовно надсило свою літературу для бібліотек і гімназій, які утримували українські товариства, а також грошові субсидії для різних добродійних акцій. Так, зустрічаємо листи, в яких товариства просять матеріальної допомоги для освітніх та благодійних потреб. Наприклад, відділення “Руського народного дому” у Чернівцях просило допомоги для побудови будинку, мотивуючи це потребою “зростання національного руху Буковинської Русі” [22, арк. 1–2], а відділення “Руського народного дому” в Коломиї просило коштів для наукових цілей [22, арк. 3–4]. Товариство “Руська влада” у Чернівцях просило допомоги для відкриття власної типографії, щоб повністю опублікувати твори Ю. Федьковича [23, арк. 3]. Представництво “Руської бурси” у Львові просило матеріальної допомоги для укомплектування бібліотеки і безкоштовного видання в друкарні НТШ відозв та висилки літератури [24, арк. 12]. Зустрічається багато листів від різних виділів “Руського педагогічного товариства”. Так, Бережанський виділ просить безкоштовну літературу для формування публічної бібліотеки, а Львівський виділ просить допомоги для закупки одягу і взуття для 258 дівчат, які вчать в учительській приватній семінарії у Львові і є “неімущими” [25, арк. 5–7]. Шкільні комітети, товариства “Рідна школа” також надсилали свої прохання. Прохання дирекції гімназії в Сереті було таким: “90 руських учеників-бідаків просять вислати пожертви для “вакаційних джерел для того, щоб найбідніші учні могли виїхати на відпочинок літом” [26, арк. 1–3]. Товариство “Руська захоронка” виховує у двох “захоронках” у Львові 80 дітей найбіднішого міського населення, даючи їм цілий день “моральну оцінку через кваліфікованих учительок, а також стараються для них о прокормленні і одіж, просить у НТШ матеріальної допомоги” [26, арк. 8]. Товариство опіки над Служницями і Робітницями у Львові просять матеріальної допомоги “для організації дешевої кухні для бідних учеників і студентів” [27, арк. 4]. Товариство “Академічна громада” просить “датку на побудову пам'ятника О.Терлецькому” [28, арк. 3].

Такі різні були підстави для прохання матеріальної допомоги в НТШ від різних товариств, що діяли в цей час на території Галичини і Буковини. І все-таки найбільшу кількість серед них становили прохання про безкоштовну висилку літератури та іншої друкованої продукції з друкарні НТШ для укомплектування власних та публічних бібліотек в різних містах та містечках Західної України, а також для української діаспори за кордоном. Такі листи зустрічаються від товариств і більшості виділів “Просвіти”, в тому числі і Краківського виділу “Руської бурси”, “Руського педагогічного товариства”, “Руська школа”, “Головний шкільний союз у Парижі”, “Гімназійна Бурса”, “Руська приватна гімназія у м. Городенка”, “Жіноча спілка промислова”, “Труд”, “Жіноча громада в Бережанах”, “Товариство руських ремісників і промисловців”, товариство “Взаємодопомоги Галицьких і Буковинських учителів і учительок”, “Основа”, “Молода Україна” у Чернівцях, “Січ” у Відні та інші [29]. Ці приклади дають ще один вагомий доказ того, яку важливу роль відіграло НТШ у суспільному житті і національно-духовному відродженні українського суспільства.

З проханням про отримання стипендії для продовження навчання зверталися до НТШ і з Наддніпрянської України. В архіві збереглося два листи з подібним проханням від родичів Т. Г. Шевченка. В першому Людмила Шевченко повідомляє, що вона є двоюрідною онукою Великого Кобзаря і що їй дуже соромно, що вона майже неграмотна; закінчила тільки два класи сільської школи і просить матеріальної та моральної допомоги для продовження навчання в учбових закладах Львова, а пізніше Кракова [30, арк. 1]. В другому листі Левко Шевченко пише, що закінчив 5-ти класну ремісничу школу в Києві, де вчився на “малюра” і просить виділити йому стипендію для продовження навчання за фахом [30, арк. 5].

У відповідь на всі ті прохання Товариство допомагало всіма можливими способами. Свідченням того є листи-подяки за надану допомогу від цих товариств [31]. Цікавим є лист-відповідь від “Руського Товариства педагогів у Львові”, в якому говориться, що товариство “візьме участь у нараді над реформою науки українсько-руської мови, яку проводить НТШ” в 1902 р. [32, арк. 2]. З цього листа випливає висновок, що НТШ не тільки матеріально і морально підтримувало всі українські товариства, що діяли на території Галичини і Буковини, а й залучало їх до активної наукової роботи.

Як правило, члени НТШ не сиділи в кабінетах. Більшість з них були викладачами чи працювали в інших державних установах, тому що в НТШ основна кількість посад не оплачувалася. Крім того, вони займалися громадською та політичною діяльністю, були членами різноманітних культурно-освітніх товариств, багато з них були членами “Просвіти”. Тому іноді важко розділити, що входило в компетенцію Товариства, а що його члени робили як члени інших товариств та партій.

Голова НТШ М. Грушевський багато зробив для того, щоб українська наука і НТШ, як її єдиний всеукраїнський репрезент, вийшли на міжнародний рівень. Важливим кроком в цьому напрямку була його політика взаємообміну наукових видань Товариства на видання багатьох національних академій наук і вступ бібліотеки НТШ до міжнародної спілки бібліотек Академій Наук [33, с. 6]. Саме з цією метою “Хроніка НТШ” видавалася на двох мовах: крім української ще й німецькою (німецька мова вважалася в цей час міжнародною мовою науки). Підтвердженням того, що ці плани були втіленими в життя, служать листи від більш ніж двісті наукових установ, які пропонували взаємообмін власними виданнями. Серед наукових установ, що виступили з даною пропозицією, були представники багатьох країн: Австрії, Австралії, Аргентини, Бельгії, Бразилії, Болгарії, Великобританії, США, Нідерландів, Німеччини, Франції, Мексики, Перу, Уругваю, Єгипту, Китаю, Канади, Ватикану, Італії, Швеції, Югославії. Подібні листи надходили від товариств української діаспори з Бразилії, США, Канади, Німеччини, Югославії, Китаю, від редакції газети “Ukrainische Rundschau” і студентського товариства “Січ” у Відні та “Українського бюро” у Лондоні [34].

Але, все ж таки, найбільша кількість подібних пропозицій надходила від установ Російської імперії. Серед них найбільш авторитетні такі як: “Императорская Академия Наук, отделение русского языка и словесности”, “Императорская Академия художеств”, “Историко-филологический институт в Санкт-Петербурге”, “Императорская археологическая комиссия”, “Императорский российский исторический музей”, “Императорское общество Истории и Древностей Российских”, “Общество Археологии, Истории и Этнографии при императорском Казанском университете”, Этнографический отдел императорского общества любителей Естествознания, Археологии и Этнографии, состоявший при Московском университете, Императорский Варшавский университет, университеты Москвы, Санкт-Петербурга, Казани, Киева, Харькова, Одессы. А також Литовское научное общество, Минский церковный историко-археологический комитет, Историческое Общество Нестора-летописца, Императорское Одесское общество Истории и Древностей, Его императорского высочества князя Михаила Николаевича Уральское общество любителей естествознания, Волынское церковно-археологическое общество, Общество изучения Амурского края, Петровское общество исследователей Астраханского края, Славянское вспомогательное общество в Москве, Подольское церковное историко-

археологическое общество, Киевское Литературно-Артистическое общество, Киевское общество грамотности, Виленская комиссия Древних Актов, Императорская публичная библиотека, Библиотека императорской академии наук, Киевская общественная библиотека, Журнал министерства народного просвещения, Кубанские областные ведомости, “Оренбургская газета”, “Рижский вестник”, історичний журнал “Киевская Старина”, ежегодник “Геология и Минералогия” та десятки інших університетських і публічних бібліотек, музеїв, редакцій газет і журналів, губернських архівних комісій та земельних управ і інших різноманітних установ з усіх кінців імперії [35].

Такий взаємний обмін літературою тривав і з науковими установами Австро-Угорщини: KK. Statistische Zentralkommission, Імператорською академією наук, Географічним товариством у Відні та іншими академіями, університетами та редакціями газет і журналів імперії [36].

Серед найбільш відомих наукових установ Європи і Америки, які надіслали листи НТШ з проханням надсилати їм літературу можна назвати такі: University of London, Kings College, International society of medical Hydrology (London), Philosophical Society (England), Commonwealth of Australia, Colonial Survey of New South Wales, Academy of Sciences (New York), Accademia Virgiliana (Mantova), Coschen Verlag Leipzig, Museo Nacional de Costa Rica (San Jose) та багато інших, не менш відомих установ, музеїв, національних бібліотек [35].

Неодноразово запрошувалися делегації НТШ для участі в урочистих заходах з нагоди ювілеїв наукових установ багатьох країн. Від Товариства такі делегації брали участь в 1904 р. у святкуванні ювілею “Императорского общества истории и древностей” в Москві, в 1909 р. – “Общества любителей российской словесности при императорском Московском университете” [37, арк. 1–5]. На святкуванні в 1900 р. 500-річчя Ягелонського університету у Кракові в привітальному листі від НТШ говорилося, що Ягелонський університет тісно пов’язаний з Україною і що з самого початку свого заснування в його стінах здобуло освіту багато русинів та, одначе, і професорами від його заснування і до теперішніх часів було багато українців” [38, арк. 3].

Коли в 1923 р. НТШ відзначило своє 50-річчя, зі святом його привітали багато наукових та громадських організацій Європи і Америки [39, арк. 1–12].

Окремо слід відзначити те велике значення, яке надавали друкованій продукції НТШ наукові установи інших слов’янських народів. Серед кореспондентів НТШ зустрічаємо такі: Міністерство народної освіти Болгарії, Світовий “нищенський” союз (Болгарія), Національна бібліотека в Софії, Земський архів (Краків), Чеська академія наук ім. Франца Йосифа, Сербська королівська академія та інші [40].

НТШ відносило взаємини з науковими установами та центрами інших країн до своїх першочергових завдань, вважаючи їх однією з основ демократизму науки, як форми суспільної свідомості. Це був один з вихідних постулатів стратегії “Товариства, у рамках якого воно вирішувало два принципові питання. По-перше, організація національної науки з її виходом на європейський рівень. Для цього була вкрай необхідна теоретична база, з допомогою якої можна було б вирішувати поточні завдання Товариства як наукової установи, а також узагальнювати накопичені віками історико-гуманітарні матеріали. В Україні на той час вже сформувався значний кадровий потенціал, були, хоч і обмежені австрійською демократією, умови для наукової праці, але бракувало досвіду теоретичної і практичної роботи. По-друге, перед Товариством стояла мета заявити про свій народ. У тій складній ситуації, що випала на долю розчленованої України, демонстрація історичної єдності українського народу, його території, мови, побуту і взагалі культури становила не лише важливий науковий, а й політичний захід” [41, с. 127].

На початках взаємин Товариства із зарубіжними науковими установами, центрами, школами та окремими вченими здійснювалися через літературу. Члени Товариства постійно знайомилися з новою зарубіжною науковою літературою і рецензували її у своїх періодичних виданнях. З середини 90-х років активізуються контакти НТШ з зарубіжними науковими установами через офіційне листування Відділу Товариства. З цього часу широко

застосовується приватне листування його членів. Наприкінці XIX ст. з'являється нова форма взаємин – Товариство замовляє зарубіжним вченим праці на теми, які повинні були заповнити прогалини в українознавстві. Паралельно з цим, члени Товариства публікують свої роботи за кордоном. Багато з них, власне, вперше заявляють про себе як науковці. І це стосується не лише метропольних видань Санкт-Петербурга чи Відня, але й їхні праці друкуються у Німеччині, Франції й Італії [41, с. 128].

Загальне визнання Товариства світовою наукою створювало умови для активної участі його членів у закордонних наукових конгресах, симпозіумах, на які їх систематично запрошували з 1900 року [42, с. 68].

Різносторонній характер наукових зв'язків НТШ з науковими установами й центрами зарубіжних країн є прямим показником високого академічного рівня Товариства. В цих взаєминах НТШ вбачало основу розвитку національної науки, а разом з тим важливий засіб для консолідації, самовизначення і поступу власного народу.

Товариство опікувало і безкоштовно надсило літературу українцям в еміграції. Серед установ української діаспори, що підтримували широкі зв'язки з НТШ, можна назвати такі:

Консисторіальний Уряд самостійної Руської Церкви в Канаді, Загальна Книгарня (Монреаль), Головний уряд укр. Пост. Роб. О. "Гайдамаки" в Америці, Орган руського народного союзу в Америці "Свобода", "Український Союз" в Бразилії, Студентське товариство "Січ" та газета "Ukrainische Rundschau" у Відні, "Українське бюро" у Лондоні [43].

У листах, що надходили від цих товариств, разом з подяками вказувалася та особлива роль НТШ у збереженні та піднесенні національної самосвідомості українських емігрантів на всіх кінцях земної кулі [43].

Таким чином, НТШ перш за все, завдяки його голові М. С. Грушевському, перетворилося у всесвітньо визнану наукову установу, а його наукові праці бажали отримати більшість наукових установ Європи і Америки. Особливо велике значення мала його друкована продукція для піднесення національної самосвідомості серед української діаспори.

Свідченням міжнародного авторитету Наукового Товариства ім. Шевченка є також те, що багато іноземних вчених зі світовими іменами погодилися бути його членами і вважали це за честь.

Список використаних джерел

1. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1905. – Ч. 22. – С. 4. 2. *Центральний державний історичний архів у м. Львові* (далі – ЦДІАУ у м. Львові). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 361. 3. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 23. 4. *ЦДІАУ у м. Києві*. – Ф. 492. – Оп. 82/2. – Спр. 40. 5. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1900. – Ч. 2. – С. 2. 6. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 25. 7. *Мушинка М.* Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства, мовознавства // *Записки НТШ*. – Т. 207. – Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто, 1897. – 332 с. 8. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1908. – Ч. 34. – С. 2. 9. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 162. – Оп. 1. – Спр. 280. – Арк. 6–7. 10. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 6. 11. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 267. – Арк. 80–81. 12. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 50а. – Арк. 3. 13. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 23. 14. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 542–543, 546–549. 15. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 5. 16. *Кубійович В.* Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1949). – Львів, 1991. – 53 с. 17. *Гнатюк В.* Справи українсько-руських учнів у Львові // *ЛНВ*. – Т. VII. – 1894. 18. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 6. 19. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1905. – Ч. 24. – С. 19. 20. *Хроніка НТШ*. – Львів, 1903. – Ч. 13. – С. 6. 21. *Львівський державний обласний архів*. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2937. – Арк. 114. 22. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 279. – Арк. 1–2. 23. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 3. 24. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 277. – Арк. 12. 25. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 280. – Арк. 5–7. 26. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 282. – Арк. 1–3. 27. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 285. – Арк. 4. 28. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 296. – Арк. 3. 29. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 277–295. 30. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 307. – Арк. 1. 31. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 281–295. 32. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 280. – Арк. 2. 33. *Дорошенко В.* Українська національна бібліотека (бібліотека НТШ у Львові). – Львів, 1936. – 23 с. 34. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 286–297, 908–915. – Оп. 1. – Спр. 896–897, 920–921, 943. 35. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 140, 144, 154–159. 36. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 140–145. 37. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 1–5. 38. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 105. – Арк. 3. 39. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 1–12. 40. *ЦДІАУ у м. Львові*. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 913–916. 41. *Купчинський О.* Зв'язки НТШ із зарубіжними науковими установами й центрами // *Т. Шевченко і українська національна культура*. – Львів, 1990. – С. 127. 42. *Дашкевич Я.* Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки // *Наукове Товариство ім. Шевченка і українське національне відродження*. – Львів, 1992. – С. 68.

Виктор Савенко

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НОШ В СФЕРЕ УКРАИНОВЕДЕНИЯ
(КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)**

В статье исследовано общественную деятельность НОШ конца XIX – начала XX вв., целью которого была пропаганда украинского языка, науки и культуры и роль общества в формировании украинского национального самосознания.

Ключевые слова: Научное общество им. Шевченко, Восточная Галичина, Надднепрянская Украина, национальное возрождение, украиноведение.

Victor Savenko

**ACTIVITY OF NTSH IN UKRAINOZNAVCHIY TO SPHERE
(END XIX IS BEGINNING OF XX AGES)**

In the article investigational public activity of end NTSH XIX – to beginning of XX item, the purpose of which was propagand of Ukrainian, science and culture and role of society in forming of Ukrainian national consciousness.

Key words: Scientific society named by Shevchenko, East Galychyna, Ukraine of Naddnipyrianska, national revival.

УДК 94 (477)

Іван Зуляк

УЧАСТЬ “ПРОСВІТИ” У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ 60-Х РР. XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті досліджено роль “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині досліджуваного періоду. Проаналізовано як основні причини участі товариства у цьому процесі, так і складові діяльності інституції з метою активізації національно-культурного поступу. Охарактеризовано роль і місце “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині кінця 60-х рр. XIX – початку XX ст.

Ключові слова: “Просвіта”, національна свідомість, українці, Східна Галичина, Австро-Угорщина.

Важливе місце у дослідженні діяльності “Просвіти” в Східній Галичині досліджуваного періоду посідала участь товариства у формуванні національної свідомості. Запропонована нами проблема має важливе наукове значення, оскільки дає змогу проаналізувати роль і місце інституції у цьому процесі, виявити основні напрями праці, розкрити одну з особливих сфер діяльності товариства.

Об’єктом наукового дослідження виступає участь “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині у досліджуваній період.

Предметом дослідження є особливості внутрішнього стану функціонування товариства у Східній Галичині у формування національної свідомості.

Мета дослідження ґрунтується на тому, щоб висвітлити участь “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців Східної Галичини у досліджуваній період.

Завдання дослідження базуються на розкритті процесу формування національної свідомості “Просвітою”, визначенні ролі і місця товариства у ньому.

Незважаючи на певні здобутки науковців у дослідженні діяльності “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині кінця 60-х рр. XIX – початку XX ст., поза межами наукових праць залишається чимало важливих нерозв’язаних проблем. Зокрема, це питання участі “Просвіти” у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині в досліджуваній період.

Науковий доробок сучасних вітчизняних істориків із цієї проблематики обмежується публікаціями С. Перського, А. Середяк, Ж. Ковби, Б. Савчука [1] та інших вчених, які узагальнено подають аналіз діяльності “Просвіти” у Східній Галичині у формуванні національної свідомості.

Окреслена нами проблема не знайшла ґрунтового висвітлення у публікаціях, тому аналіз історіографії проблеми дає змогу зробити зважений висновок, що на сьогодні у науковій літературі відсутні праці, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної проблеми, у яких було б з’ясовано участь “Просвіти” у формуванні національної свідомості у Східній Галичині кінця 60-х рр. XIX – початку XX ст. Більш ґрунтовніше її розкрито у монографії М. Алексієвця та І. Зуляка [2].

“Просвіта” започаткувала свою діяльність у формуванні національної свідомості українців у Східній Галичині досліджуваного періоду при активній і безпосередній участі свідомих верств прогресивної інтелігенції, греко-католицького духовенства, студентів.

Внесок товариства у становлення і розвиток національної свідомості полягає у тому, що воно виховувало свідомих, освічених осіб, провідників національної свідомості, духовного і економічного життя, залишаючись оберегом і джерелом освіти, культури, вносячи вагомий вплив не лише на формування і активізацію ідеї української державності, але і збереження українців як нації. З-поміж них варто згадати А. Вахнянина, В. Барвінського, С. Качалу,

В. Лучаківського, О. Партицького, І. Брика, М. Галущинського, А. Січинського, Й. Заячківського та інших.

Ідея формування національної свідомості була основою для вироблення провідного і визначального напрямку праці товариства, результативності і тривалості його існування, творчого поєднання різноманітних форм і методів роботи. Завдяки цьому “Просвіта” перетворилась у національно-культурницький центр пропагування ідеї української державності – базової основи для активізації українства не лише у Східній Галичині, але й на інших землях України.

Заслуга товариства у формуванні національної свідомості полягала також і у тому, що воно зуміло очолити культурно-просвітницький рух українців Східної Галичини й надати йому масового характеру, формуючи національну свідомість, вбачаючи в ній реальну силу, здатну консолідувати націю у досягненні поставлених завдань.

Домінування ідеї формування національної свідомості українців утвердило і об’єднало не лише інтелігенцію, але й інші соціальні верстви, надало їм можливість самореалізувати свої внутрішні природні сили, виходячи з приналежності до окремо взятої нації, незважаючи на неоднорідні політичні та інші уподобання. Про це доволі яскраво і образно передано у міркуванні М. Грушевського: “Обиватель гадяцький чи липовецький, яких би верхів культурності не досягав, буде хилити чоло перед Дантом і Шекспіром, Вашингтоном і Марксом, але він не почує до них ніколи тої інтимної близькості, яку чує чоловік свідомий своєї української національної традиції, до тих сірих іскателів справедливості і правди, що пройшли отсими вкритими густим пилом дорогами, минаючи сі чепурні села і серед тихого шамотіння придорожніх верб думали важку думу про долю свого краю і свого народу. До тих великих і малих борців за волю й поступ свого народу, великих і малих творців української культури, української свідомості” [3, с. 116.].

Поширення “Просвітою” ідеї піднесення національної свідомості серед загалу українства вимагало збагачення форм її діяльності й певного застереження від втрати її основної мети, а залучення до товариства широких верств сприяло знаходженню шляхів і форм її реалізації.

Об’єктивні історичні передумови формування “Просвітою” національної свідомості українців у Східній Галичині зумовлювались інтенсифікацією освітнього процесу. Головний Виділ товариства проводив роз’яснювальну роботу про потребу виховання серед молоді національно-патріотичного духу. Читальні і філії перетворювались у центри формування національної самосвідомості. До згаданого процесу долучилась і греко-католицька церква. Митрополит А.Шептицький у своїй праці “До науки і просвіти” зазначав: “Закладайте, мої браття, по селах читальні і захоронки для дітей. Дбайте, щоб діти ходили до нашої школи. Здобуйте собі і їм просвіту” [4, с. 16]. На цьому неодноразово наголошував Головний виділ, вбачаючи важливе завдання товариства в освітньому поступі українців [5, арк. 61].

У формуванні національної свідомості важливе місце посідала підготовка провідників, які б змогли на практиці застосовувати знання, необхідні для втілення у життя ідеї зростання національної свідомості. У зв’язку з цим Головний виділ від 11 листопада 1912 р. скерував обіжник до філій, зобов’язавши їх проводити систематичну і планову працю серед своїх членів з метою виховання свідомих та ідейних пропагандистів просвітніх ідей [6, арк. 1].

До пропагандистської діяльності залучалися учителі сільських шкіл, лікарі, викладачі гімназій та студентство, сповнені національно-патріотичними почуттями. Філії та читальні, що доволі активно діяли на території Східної Галичини, залучали їх до проведення різноманітних культурних заходів, які поєднували з видавничою, економічною і організаційною функцією товариства. Зазвичай, сценарії проведення різноманітних свят друкувалися у книжечках “Свято “Просвіти.” Деякі з них, незважаючи на традиційну схему організації, відрізнялися тим, що до участі у їхньому проведенні залучалися різноманітні українські інституції. Наприклад, з нагоди 25-річчя заснування філій проходили святкування у Коломиї та Тернополі [7, арк. 22], на яких, крім урочистих концертів із зачитанням рефератів на історичну тематику, відбулися просвітньо-господарські віча з лотерейним

розігруванням сільськогосподарських машин. 12 листопада 1905 р. у Львові [8, с. 64] організовано ювілейне віче в честь великого гетьмана України Богдана Хмельницького. Віче довело, що рівень національної самосвідомості українців Східної Галичини завдяки діяльності “Просвіти” був доволі високим. На ньому, зокрема, наголошувалось на тому, що “Просвіта” переказує братам російської України слова радості з причини конституційних свобод і загірає їх, щоби старалися у хвили, коли Росія перебудовується на нових основах, здійснити право українського народу на його свободне національне існування дорогою освітньою, економічною і політичною [8, с. 64].

З метою активізації українських організацій на місцевому рівні та об’єднанні їх зусиль у формуванні національної свідомості в Східній Галичині виникає ідея побудови Народних домів, у яких би розміщувалися читальня, крамниця, бібліотека, кредитна каса, зал зі сценою для виступів, кімнати для підготовки хору, оркестру тощо.

У цьому плані активність проявляла філія “Просвіти” в м. Борщеві. Завдяки керівному активу осередку, весь комплекс робіт, пов’язаний із побудовою Народного дому, вона зобов’язувалась вирішити самостійно, провівши низку вистав, концертів, вечорів і весь прибуток від чого покривав оплату будівельних робіт. Серед проведених заходів варто згадати постановку вистав Л. Лопатинського “Свекруха” (1901 р.) [9], “Конкурс на мужа” (1902 р.) [10], Г. Цегельського “Кара совісті” (1905 р.) [11], “Ворожбит” (1906 р.) [11] та інші. Про це повідомляла газета “Діло” [11], а активна діяльність філії у побудові Народного дому була належним чином оцінена Головним віділом товариства у привітальній телеграмі, скерованій на адресу філії. У ній зокрема наголошувалося на тому, що якщо б у кожному українському місті, як у Борщеві, активність осередку “Просвіти” була б на такому рівні, то український народ зміг би доволі швидко за рівнем національно-культурного розвитку зрівнятися з іншими народами [12, арк. 130].

На жаль, активна і послідовна діяльність філій “Просвіти” у формуванні національної самосвідомості носила не тривалу заплановану акцію, а була несистематичною і недовготривалою. Про це неодноразово повідомлялося у “Письмі з Просвіти” [13, с. 52]. Основна думка видання у цьому плані ґрунтувалася на тому, що, з одного боку, цьому сприяла відсутність свідомої національно орієнтованої інтелігенції, з іншого, належної програми діяльності, внаслідок чого осередки товариства залишались замкнутими структурами і скоріш за все орієнтувались на задоволення власних потреб, ніж на сподвижницьку працю у формуванні національної свідомості.

Однак, як свідчить аналіз діяльності товариства, не лише вказані причини виступали основними чинниками відсутності системної праці у формуванні національної свідомості. У програмі діяльності філій “Просвіти”, складеній на основі реферативних матеріалів Першого Українського просвітньо-економічного конгресу” [14, с. 2] наголошувалось на тому, що “краще працюють ті читальні, в яких головами є селяни, в яких головують інтелігенти занепадають. Основними причинами є те, що селяни між собою більш вільніші у поведженні, вибір селянина головою пробуджує у нього бажання дбати і піклуватись про читальню, а також у інших селян викликає надію у майбутньому досягти такої ж поваги, а якщо селянин не дбає про читальню, то про це йому скажуть сміливо, а інтелігентові цього не скажуть” [14, с. 2].

Причинами занепаду осередків було і невміння провідників та активістів знаходити спільну мову з простими селянами: у ставленні перших до них відчувалась певна зверхність, повчальність, що негативно впливало на діяльність “Просвіти” в цілому. Це досить яскраво відобразив І. Франко у “Критичних письмах про галицьку інтелігенцію” [15, с. 4–5].

Незважаючи на ці негативні обставини, все ж таки, у читальнях товариства відбувались щотижневі засідання виділів осередків, на яких значну увагу зверталось на формування національної свідомості і патріотичне виховання української молоді, що в свою чергу давало можливість створювати при читальнях молодіжні та спортивні секції “Сокола”, “Січей”, “Лугу”, “Стрілецького куреня”. Так, у Снятині “Січ” і читальня “Просвіти” збудували спільне приміщення на церковному ґрунті і підготували першу театральну виставу [16, с. 98]. У Шешорах “Січ” сприяла активізації читальні “Просвіти” і у цьому ж селі В. Павлусевич,

учитель гімназії, організував хор та аматорський гурток. Поставлена ним вистава “Сватання на Гончарівці” мала успіх. Під час літніх канікул гурток вивчав одну театральну виставу, а на Різдвяні свята спільно колядували на “Січ” і читальню “Просвіти” [17, с. 156]. У 1908 р. “Просвіта” у Східній Галичині організувала Перший крайовий зблиз українських руханкових, пожежних, стрілецьких організацій, в якому брали участь кращі національно-патріотичні сили, що активно і плідно діяли у взаємодії з товариством.

Це була дійсно реальна активніюча організація, і внесок товариства у формування національної свідомості українців полягає в тому, що упродовж своєї діяльності “Просвіта” виховувала свідомих, політично грамотних осіб, які діяли з урахуванням конкретних умов, пов’язаних із потребою духовного і фізичного збереження і розвитку нації, виступала тією силою, що формувала навколо себе усі соціальні верстви української суспільності.

Складовою частиною активізації роботи щодо формування національної свідомості вважалось виховання конкретної особи, тому що “Просвіта” у “своїй масовій діяльності має на увазі одиницю, бо з одиниць складається громадянство й народи... воно має взяти порозділювані частини народу в одно духовне ціле, себто дбати про вироблення сильного почуття національної єдності і має стати охоронним засобом у щоденній боротьбі за існування національного організму” [18, с. 5–6].

Підняти національну свідомість українців можна було лише через активну організацію просвітньої діяльності. “Просвіті” вдалося сформувати національно свідому особу. Розширення кількості громадських організацій дало можливість товариству зосередити основну увагу на формуванні національної свідомості. Так, через молодіжні організації “Сокіл”, “Січ”, “Луг”, “Пласт” прогресивна інтелігенція Східної Галичини намагалася спільно з “Просвітою” сформувати новий тип патріота, основними рисами якого була б фізична досконалість, витривалість, свідомий патріотизм, вихованість, культурність, освіченість, висока моральність [19, с. 16].

Якщо “Сокіл”, “Січ”, залучали у свої ряди здебільшого зрілу молодь, то “Пласт” починав виховну роботу з дітьми шкільного віку, тому що саме у цьому віці у дітей та підлітків формується національна свідомість. М. Лозинський, відомий адвокат, публіцист, політичний діяч, професор міжнародного права УВУ в Празі, зазначав: “Як австрійська так і польська школа, отруювала дитячі душі чужою мовою, історією, культурою, духовністю, намагаючись виробити в учнів переконання в тому, що тільки у підданстві Польщі добро українського народу.” І будуть вони вчитися, що спасення України – в підданстві Польщі, що вся боротьба за волю українського народу, це тільки бунт проти законної влади, яка, як, звісно, від самого Бога походить. Будуть учитися всього того, чим мають опісля затрувати темного брата...” [20, с. 16].

Зростання кількості учнів-українців поставило питання про відкриття національних навчальних закладів, основне завдання яких, окрім навчально-виховного процесу, полягало у формуванні національної свідомості школярів. Виступаючи на засіданні крайового сейму, засновник філії “Просвіти” у Тернополі О. Барвінський, старший вчитель семінарії, 30 грудня 1897 р. запропонував відкрити українську гімназію у Тернополі з метою забезпечення природного права українців на культурний поступ української молоді і її національне виховання [21].

Прогресивна інтелігенція Станиславова також боролася за відкриття державної національної гімназії декілька років, тому що польські політичні партії намагалися не допустити цього і чинили різні перешкоди. У жовтні 1903 р. українські депутати до сейму залишили свої мандати і сейм. Відповідну заяву в цій справі виголосив визначний громадський і освітній діяч, адвокат, дійсний член НТШ (з 1899 р.), почесний член “Просвіти”, голова українського клубу в Галицькому сеймі Є. Олесницький. Лише під тиском віденського уряду, Галицьке намісництво дало згоду на створення української гімназії у Станиславові.

Стан гімназійної освіти викликав занепокоєння серед інтелігенції Східної Галичини. На сторінках преси, у Галицькому сеймі, все частіше звертали увагу на цей факт, намагалися

залучити громадськість пройнятися відповідальністю за майбутнє. Один з авторів, аналізуючи зміну кількості учнів-українців у гімназіях, закликав задуматись над питанням: “Чи ми зможемо витримати конкуренцію з двома народами в Галичині, що перемагають нас то капіталом, то справністю і оборотністю, то таки прямо діничною висшостію духовною, то зв’язами родинними і протекціями, то дуже часто (і се мусимо собі на сором сказати!) далеко більшою, ніж ми, енергією волі і красним розумінням обов’язків супроти одиниць і народу?” [22, с. 125]. За висновком М. Лозинського, східногалицька школа ніколи не відповідала реальним потребам української нації [20, с. 2].

Однак, завдяки активній і цілеспрямованій взаємодії “Просвіти” з молодіжними українськими організаціями, національна політично-державницька думка знайшла свої місце серед значної частини східногалицького суспільства. Важливу роль у формуванні національної свідомості відігравала греко-католицька церква, що виступала провідним рушієм національно-культурного поступу українців. Священники, вище духовенство, боролися за навчання українських дітей рідною мовою, створювали школи, громадські організації й товариства, допомагали молодим талановитим особам здобути освіту. Митрополит А. Шептицький писав, що: “Мій вклад є визов для тих, які вважають, що наш народ завжди і постійно має комусь служити, а незалежність України слід заховати “на вічну пам’ять” до гробу. Але так не є і так не буде, коліс історії звернути не можна...” [23, с. 112].

Зростання національної свідомості українців, економічний і культурний поступ викликав незадоволення польських панівних кіл, які намагалися перешкодити розвиткові українства. У зв’язку з цим у Східній Галичині відбувалася боротьба проти збільшення кількості україномовних шкіл, поширення прав української мови в адміністрації, суді, виділення коштів з державного і крайового бюджетів на культурні та господарські потреби українців, проти кожного призначення українця на державну посаду будь-якого рівня.

Одночасно з наступом полонізації переслідувались найменші прояви українства. Лише за те, що було здійснено спробу помістити на школі поряд з польською назвою і українську, віддавали до суду. За те, що вчитель-українець був керівником “Сокола”, ставилась вимога позбавити його права учителювати і т. п.

Натискові полонізації намагалися протистояти, тому для об’єднання зусиль у боротьбі за національну школу 4 березня 1910 р. при активній діяльності “Просвіти”, “Учительської громади”, НТШ створено Крайовий шкільний союз. Головне завдання якого полягало у створенні фондів для утримання шкільництва і розвитку його мережі, відкриття нових шкіл, виплати стипендій на підготовку вчителів тощо.

Пожвавленню боротьби інтелігенції Східної Галичини за українську національну школу сприяло створене активними стараннями “Просвіти” 6 серпня 1881 р. “Руського педагогічного товариства”, яке з 1912 р., змінивши статут стало називатися “Українське педагогічне товариство.” Створення якого дозволило “Просвіті” передати йому справи шкільництва. Такі відомі українські громадські діячі, активні члени “Просвіти”, як Г.Врецьоня, О.Партицький відзначали, що національна свідомість і патріотичне виховання повинно бути основним у його праці.

Зростання національної свідомості відбувалося завдяки самовідданій праці східногалицької інтелігенції. Останнє десятиліття XIX ст. було переломним у розвитку українського національно-культурного руху. З виникненням наприкінці століття перших українських партій ідея формування національної свідомості виходить за межі інтелігентського середовища і проникає у ширші маси.

Це створило сприятливі умови для формування масового національно-культурного поступу. На історичну арену виходить нове, енергійніше й активніше покоління діячів, які активізують ідею формування національної свідомості. І. Франко писав: “В останнім двадцятиліттю 19-го віку на підмогу, а почасти на зміну давнішим діячам вийшла нова генерація робітників і вкинула в ту прірву велику працю, велику силу горячого запалу і твердої віри в будучину нашої нації. Ця генерація завіяла бурю в нашій національній життю та рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона

розбудила пристрасти там, де вперед була байдужість і рутини, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого гноблення” [24, с. 111].

Звичайно, виникнення і становлення політичних партій у Східній Галичині не відбувалося в умовах, відірваних від розвитку національно-культурних сил, а це можна вважати завершенням органічної праці “Просвіти” з іншими українськими об’єднаннями національного спрямування. Ця праця приносила позитивні наслідки, тому що організована і самосвідома громада мала можливість більш успішніше обирати свідомих патріотів депутатами Галицького сейму і австрійського парламенту.

На початку 90-х рр. XIX ст. до народовського руху влилася нова група молодих діячів, які згодом стали загально визнаними лідерами українського національно-культурного руху в Східній Галичині – Євген Олесницький, Кость Левицький та інші. Перед загрозою російської експансії австро-угорський уряд зробив спробу примирити між собою поляків і українців. Ця позиція також співпадала з бажанням частини лідерів Київської “Громади”, які пов’язували свої надії на розв’язання українського питання з майбутнім російсько-австрійським військовим конфліктом і у зв’язку з тим готові були йти на співпрацю з урядовими австро-угорськими і польськими колами у Галичині. Під тиском обох сторін старше покоління народовців заключило компроміс з польськими депутатами у сеймі, проголосивши “нову еру” в польсько-українських відносинах.

Зрозуміло, що “Просвіта” не стояла осторонь тих бурхливих подій. Однією з основних особливостей формування національної свідомості стало поживання зв’язків між Східною Галичиною і Наддніпрянською Україною. І хоча темпи зростання національної свідомості і сили культурного руху в цих регіонах залишилися різними, все ж їх об’єднувала українська національна ідея, що носила всеукраїнський характер.

Велике значення для зміцнення національної свідомості мали святкування у Львові 1898 року 100-річчя української літератури (від часу появи “Енеїди” І. Котляревського) та 25-річчя літературної діяльності Івана Франка. До цього ювілею національного відродження М. Грушевський підготував і видав перший том своєї капітальної фундаментальної праці “Історія України-Руси” (Т. 1–10, 1898–1937), що мала величезне значення для національного самоусвідомлення. Головний виділ “Просвіти” на засіданні від 16 вересня 1909 р. ухвалив звернутися до професора М. Грушевського з проханням підготувати популярну історію України [25, арк. 57], на що він погодився [25, арк. 62].

Під впливом цих святкувань, що мали виразне всеукраїнське значення, українофільська орієнтація остаточно перемагає у національно-культурному русі в Східній Галичині, а термін “русин” витісняється назвою “українець”. Основним результатом діяльності “Просвіти” стало формування повноцінної національної свідомості, яка могла успішно конкурувати з польськими та москвофільськими реакційними проявами.

Царська Росія намагалася знищити український національно-культурний рух не лише на Наддніпрянщині, але і у Східній Галичині. Голова російського уряду П. Столипін у 1911 р. заявляв про те, що історичним завданням російської державності була боротьба з українським рухом, що прагнув відродити Україну на національних засадах [26, с. 430]. Для боротьби з українським рухом в Австро-Угорщині російський уряд йшов на союз з польськими крайовими політичними лідерами, які мали впливові позиції в галицькій адміністрації, оскільки царат вбачав у Східній Галичині “...огнище українського життя, якого іскри перелетять на російську Україну і спалять трухлявий будинок царату...” [27, с. 52–53].

Одним із найхарактерніших проявів національного життя було пробудження соціальної активності українського селянства. Розширити діяльність товариства “Просвіта” в економічному плані змушувало злиденне становище українського селянства, яке, незважаючи на проведені урядом реформи, переносило на своїх плечах пережитки панщини і кріпосництва. Поліпшення господарського рівня селянства мало на меті не лише піднесення матеріального добробуту, але і одночасне формування національної самосвідомості. До 1891 р. основна увага товариства зверталася на видання книг на господарську тематику, однак “Просвіта” – перша українська

організація, що створила умови для активної економічної праці, передусім у поширенні господарських знань і їх практичне втілення у життя.

У 1902 р. Східну Галичину охопили страйки до яких долучилася й “Просвіта”, підтримуючи страйкуючих. Основними вимогами страйкарів було піднесення заробітної плати польськими поміщиками під час сільськогосподарських робіт та припинення втручання місцевої адміністрації в еміграційні процеси. Одночасно страйк мав соціальний та національний характер скерований проти польського панування в Східній Галичині.

Національна солідарність селянства стала значним здобутком українського руху. За два передвоєнні десятиліття на місці пригнобленої і безправної селянської маси виросла свідомо своїх інтересів українська нація. Це цілковито змінило загальний баланс сил: якщо польська шляхта, зберігаючи свою політичну монополію переважала українську, то селянство своєю організованістю і національною свідомістю значно перевищувало польське. Як писав польський економіст Францішек Буяк (1908 р.), “наші перспективи на майбутнє у Східній Галичині не є сприятливими. Доля англійської національності в Ірландії, німецької у чеських землях та правдоподібно, хоч і в далекому майбутньому, доля німецької національності у Верхній Сілезії служить для нас злим прогнозом” [28, с. 208].

Своєрідним підсумком економічної праці товариства було проведення просвітньо-економічного конгресу у Львові в 1909 р., на якому обговорювались шляхи і методи поліпшення господарської діяльності. “Просвіта” – перша українська громадська організація, що не лише проголосила ідею економічного піднесення українського селянства, але й реально втілювала її у життя.

На кристалізацію української спільноти у Східній Галичині значний вплив мала діяльність “Просвіти”, а також господарський, культурно-освітній і релігійний рух, який утверджувався в упертій, затяжній боротьбі проти панівної польської адміністрації. Незважаючи на те, що остання мала на своєму боці центральний уряд, всю державну владу, володіла величезною земельною власністю, значними матеріальними засобами, вона так і не зуміла стримати всезростаючий рух українських народних мас. Значною мірою це зумовлене активною працею “Просвіти”, її членів, які відзначалися широтою політичного світогляду, глибокими фаховими знаннями. Свої національно-культурні стремління вони тісно пов’язували з народними масами, працюючи над їх освідомленням і організацією.

Новий баланс сил змусив польських політиків змінити свою тактику стосовно москвофільства. Якщо до 90-х рр. XIX ст польський і москвофільський рух вважались непримиренними противниками, то з кінця XIX ст. польські правлячі консервативні сили почали відверто підтримувати москвофілів як противагу українському рухові. Підтримуючи москвофільство, польські політики сподівалися тим самим розколоти і дезорганізувати український табір. “Газета народова” писала, про те, що яскравим фактом проросійської орієнтації було виділення крайовим віділом фінансової допомоги Товариству ім. М. Качковського [29, с. 2].

Усі свої здобутки у формуванні національної свідомості “Просвіта” виборювала у важкій боротьбі з місцевою владою та польськими політичними силами. Однак український культурний рух на чолі з товариством досяг таких відчутних результатів, що тогочасний польський історик Станіслав Смолька називав цей період не інакше, як “українське завоювання” [28, с. 212].

“Просвіта” виховувала в масах почуття всеукраїнської національної єдності, залучаючи широкі народні верстви до участі у духовному відродженні. Здобутки національного культурно-просвітнього руху у Східній Галичині стали можливими значною мірою завдяки тому, що повариство висувало на перший план ідею формування національної свідомості українського народу, демонструючи тим самим те, що українці як нація могла формуватися і розвиватися навіть за найскладніших умов, а отже, є стійкою й життєздатною спільнотою. Традиції національного відродження “Просвіти” стали значним набутком українського руху початку XX ст.

Товариство перетворилося у сильну у структурному відношенні організацію, що своєю сферою впливу охопила найвіддаленіші куточки Східної Галичини, вирішуючи поставлені

завдання культурного відродження шляхом ліквідації неписьменності, організації шкіл, святкування ювілеїв провідних українських діячів, проведення віч, фестин, маніфестацій з метою формування українського народу в єдину структуру з чітко визначеною програмою дії. “Просвіта” досягла значного поступу в своєму культурно-просвітньому розвитку, формуючи націю, утверджуючи її менталітет і самобутність, спрямовуючи функціонування товариства в цілому на досягнення основної його мети.

Як бачимо, товариство внесло значний і вагомий внесок у формування національної свідомості, готуючи сприятливі умови для втілення у майбутньому ідеї самостійності і незалежності України. Спираючись у своїй праці на найширші верстви народу, “Просвіта” була основоположником національно-культурного поступу, єдиним порятунком від економічного, політичного та культурного занепаду.

Активна участь національно свідомих осіб надавала можливість усвідомити себе як націю, рівноправну серед інших націй і народностей. Організація масових заходів координувалася Головним віділом товариства, сприяла поширенню українства. Центрами формування і активізації національної свідомості, окрім Головного віділу та філій, були читальні, у яких безпосередньо акумулювалася національна свідомість. Створення українських шкіл та впровадження рідної мови у школах – один із елементів поширення національної свідомості.

Організація при читальнях “Просвіти” національно-патріотичних молодіжних організацій та об’єднань корегувала спільні дії товариства з іншими українськими інституціями, виховувала національно свідомих патріотів, готувала кадри для майбутньої боротьби за незалежність та суверенітет України. “Просвіта” виконувала державницьку роль у сфері рідної мови, розвитку та формування національної свідомості, була провідником духовного відродження. Активізація національної свідомості включала у себе усвідомлення українським народом Східної Галичини своєї національної культури, утвердження духовних надбань, закладення основ патріотичного виховання та створення сприятливих умов для масового поширення національно-культурного поступу.

Список використаних джерел

1. *Перський С.* Популярна історія Товариства “Просвіта” з ілюстраціями. Видання Товариства “Просвіта”. Ч. 730. Накладом Товариства “Просвіта”. – Львів, 1932. – 268 с.; *Ковба Ж. М.* “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1993. – 128 с., іл.; *А. Середяк.* Діяльність Товариства “Просвіта” в 1929–1939 рр. / Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С. 53–63; *Савчук Б. П.* Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 1999. – 32 с. 2. *Алексієвець М. М., Зуляк І. С.* Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль, 1999. – 184 с. 3. *Грушевський М.* На українські теми: “О любви к Отечеству и народной гордости” // Літературно-науковий вісник. – Т. 38. – 1907. – С. 116. 4. *Шептицький А.* До науки і просвіти // Літопис митрополичої діяльності. – Львів, 1928. – С. 16. 5. *Державний архів Тернопільської області* (далі – ДАТО). – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 1318. – Арк. 61. 6. *Центральний державний історичний архів України у Львові* (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 348. – Оп. 1. – Од. зб. 168. – Арк. 1. 7. *ДАТО.* – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 480. – Арк. 22. 8. *Ілюстрований календар товариства “Просвіта” з літературним збірником на рік переступний 1920.* – С. 64. 9. *Діло.* – 25 лютого 1901. 10. *Діло.* – 9 червня 1902. 11. *Діло.* – 9 лютого 1905. 12. *ЦДІАУ у Львові.* – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1248. – Арк. 130. 13. *Письмо з Просвіти.* – 1911. – С. 52. 14. *Письмо з Просвіти.* – 1911. – С. 2. 15. *Франко І.* Критичні письма про галицьку інтелігенцію / Публіцистика: Вибрані статті. – К., 1953. – С. 4–5. 16. *Зеленко В.* Що дала нам “Січ”? / Гей там на горі “Січ” іде! Пропамятна книга Січей. – К., 1993. – С. 98. 17. *Олексюк С.* Раз, два! Вперед хлопці! / Гей там на горі “Січ” іде! Пропамятна книга Січей. – К., 1993. – С. 156. 18. *Завдання “Просвіти” й обов’язки громадянства: до всіх членів і приятелів Товариства.* – Львів, 1931. – С. 5–6. 19. *Андрухів І.* Українські молодіжні товариства і духовне відродження краю. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 16. 20. *Лозинський М.* Українська школа в Галичині. – Львів, 1906. – С. 16. 21. *Промова О. Барвінського на 3 засіданні Крайового Сейму в справі відкриття Тернопільської української гімназії* // Руслан. – 1897. – № 288. 22. *Обчислім ся* // Учитель. – 1904. – Ч. 8. – С. 125. 23. *Ступарик Б.* Шкільництво Галичини /1772–1939/. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 112. 24. *Франко І.* Провідні ідеї й епізоди // Молода Україна. – 1910. – Ч. 1. – С. 111. 25. *ЦДІАУ у Львові.* – Ф. 348. – Оп. зб. 6503. – Арк. 57, 62. 26. *Полонська-Василенко Н.* Історія України. – Мюнхен, 1976. – Т. 2. – С. 430. 27. *Феденко П.* Український громадський рух у XX ст. – Подєбради, 1934. – С. 52–53. 28. *Історія України* / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев /. – Львів: Світ, 1996. – С. 208, 212. 29. *Газета Народова.* – 10 вересня 1912. – С. 2.

Иван Зуляк

**УЧАСТИЕ “ПРОСВИТЫ” В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ
УКРАИНЦЕВ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ (КОНЕЦ 60-Х ГГ. XIX – НАЧАЛО XX СТ.)**

В статье исследована роль “Просвиты” в формировании национального сознания украинцев в Восточной Галиции исследуемого периода. Проанализированы основные причины участия общества в этом процессе, так и составляющие деятельности институции с целью активизации национально-культурного развития. Охарактеризованы роль и место “Просвиты” в формировании национального сознания украинцев в Восточной Галиции конца 60-х гг. XIX – начала XX в.

Ключевые слова: “Просвита”, национальное сознание, украинцы, Восточная Галиция, Австро-Венгрия.

Ivan Zulyak

**PART “PROSVITA” OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN EASTERN GALICIA UKRAINIAN (END
60-TH YEARS XIX – XX C.)**

The article examines the role of “Prosvita” in the formation of Ukrainian national consciousness in Eastern Galicia the research period. Analyzed as the main reasons for the participation of society in this process and components of institutions to enhance national and cultural progress. Characteristic of the role and place of “Prosvita” in the formation of Ukrainian national consciousness in Eastern Galicia late 60's of XIX – early XX century.

Key words: “Prosvita”, national consciousness, Ukrainian, Eastern Galicia, Austria-Hungary.

УДК 94 (477)

Ярослав Секо

ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

У статті аналізується інтерпретація української історії в українській публіцистиці 1960–1970-х рр.

Ключові слова: шістдесятники, концепція “давньоруської народності”, “возз’єднання України з Росією”, українська революція 1917 р.

До певної міри можна вважати аксіомою твердження, що рівень розвитку суспільства, ступінь його консолідації визначається рівнем знань про власне минуле. При цьому ключову роль грає не так абсолютизація ролі минулого в сучасності, скільки його значення в якості системи координат, що вибудовує стійкі мисленнєві структури в межах яких організовується життя, формуються цінності та стереотипи поведінки, шукаються партнери, визначаються пріоритети розвитку тощо. Втрата суспільної пам’яті, така собі суспільна амнезія – риса доволі часто повторювана в українській історії, а радянський період – один із найтиповіших прикладів у ній.

Євген Сверстюк аналізуючи сучасну йому ситуацію 1960-х рр. з боєм відзначав: “... багато наших співвітчизників, дипломованих і атестованих, не знає історії України і не цікавиться нею... На загальному фоні той, хто цікавиться історією України, і досі викликає підозру не тільки у чиновників, а навіть у кандидатів історичних наук” [1, с. 38]. Таке падіння суспільного інтересу до національної історії, під впливом нав’язування чужих уявлень про минуле, оцінювалося молодим українським поколінням інтелігенції, відомим як шістдесятники, одним із основних чинників денационалізації.

Не випадково, проблеми національної пам’яті та історичної спадщини, виражені Олесем Гончаром в культовому образі Собору, стали наріжним каменем українського шістдесятництва. Достатньо ознайомитися зі змістом тогочасної романістики й поезії, формами діяльності клубів творчої молоді, аби переконатися в цьому, й прийти до логічного висновку щодо вирішальної ролі цього покоління у відродженні суспільного інтересу до вітчизняної історії. Справді, той живий і непідробний інтерес молоді до власної історії спонукав відповідні інститути до активнішої роботи. У період “відлиги” започатковується ряд знакових проєктів, як от підготовка багатотомних праць з історії України, історії її міст і сіл, енциклопедія тощо. Однак, заглибившись у дану тематику, стає очевидно, що роль шістдесятників не вичерпувалася цими практичними завданнями. Слідом за Я. Калакурою, можна говорити про їх “помітний вплив на розвиток національної історичної думки” [2, с. 348]. А маючи на увазі взаємозв’язок між історичними знаннями та формуванням національної ідентичності, є підстави стверджувати ключову роль ідеологів шістдесятництва у впровадженні в суспільну свідомість через нову парадигму української історії якісно нового розуміння української нації як самостійного суб’єкта, а не складової частини “радянського народу”.

При цьому, за визначенням українського дослідника Віталія Масненка, вплив історичної науки на формування національної ідентичності відбувається опосередковано. На початках через дію соціального запиту наукове середовище продукує деяке нове бачення історичного минулого (можливо кілька альтернативних версій) певної країни чи народу, що так чи інакше заперечує традиційні офіційні історичні погляди. Далі ці знання попадають в орбіту певних соціально-політичних сил, які потребуючи легітимізації й обґрунтування власної позиції, обирають із запропонованих істориками варіантів один. Саме ця концепція

стає національною парадигмою, яка всіляко пропагується й поширюється серед суспільства, що мислить себе нацією [3, с. 402].

У конкретному випадку очевидно, що шістдесятники були не стільки творцями нової концепції української історії, скільки популяризаторами. У той час такі талановиті історики як Михайло Брайчевський, Ярослав Дашкевич, Ярослав Дзира, Олена Компан, Петро Арсенич, Микола Ковальський, Сергій Білокінь, Валентин Мороз, Іван Гель об'єктивно не могли створити нічого концептуально нового. Однак, саме вони стали тою ланкою, яка забезпечила єднання з історичною традицією доби визвольних змагань. Взявши за основу ключові ідеї "схеми української історії", напрацьованих істориками народницької і державницької школи першої половини ХХ ст., а також знайшовши підтвердження їм у роботах окремих українських академічних істориків 1950–60-х рр. (М. Марченко, І. Крип'якевич, В. Голобуцький, О. Апанович, К. Гуслистый), шістдесятники озвучили альтернативну до концепцію вітчизняної історії, яка в своїх засадничих рисах різко відрізнялася від офіційної радянської.

У процесі формального спілкування (М. Брайчевський та О. Компан, наприклад, читали лекції з історії України на засіданнях київського Клубу творчої молоді), а, головним чином, неформального, товариського спілкування нова "стара" концепція української історії була прийнята молоддю. Варто зазначити, що зацікавлення історією не було прерогативою виключно істориків. Молоді інтелектуали не залежно від своїх фахових занять вважали обов'язком її вивчати. Вже з 1964 р., часу появи в самвидаві таких речей як "З приводу процесу над Погружальським" чи "Стан і завдання українського національно-визвольного руху", стає очевидно політизація шістдесятників. Вступаючи в полеміку з владою, вони потребували позиції, яка б виходила з історичного прецеденту. А тому в публіцистиці 1960–1970-х рр. спостерігається не просто звернення до історичного минулого України, але й спроба на основі цього минулого обґрунтувати сучасні вимоги українства. У процесі дискусії з владою шістдесятники схилилися саме до національної версії української історії зразка першої третини ХХ ст., тим самим започаткувавши її впровадження в суспільну свідомість.

Одним із аспектів даної проблеми є "битви за історію" на сторінках публіцистичних творів. Концепт нації, що вимагає єдності, вираженої шевченковим "мертвим і живим і ненародженим", передбачає створення на рівні знання власного бачення національної історії, яка в своїх вузлових періодах вказуватиме на особливий шлях розвитку. Це, в свою чергу, закладає фундамент під твердження про самотність певної національної одиниці та легітимізує її право на повноцінне існування в середовищі схожих суб'єктів. Розуміючи визначальну роль історичної пам'яті для конституювання нації, шістдесятники спростувати цілий ряд міфів радянської історії.

У сучасній історіографії аналіз відомих творів самвидаву 1960–1970-х рр. під таким кутом зору ще не став предметом вивчення. Відомі праці Г. Касьянова, А. Руснаценка, О. Бажана, Ю. Зайцева, О. Обертаса орієнтовані переважно на аналіз суспільно-політичного дискурсу. Тому, не претендуючи на вичерпність теми, у даній статті окреслено лише загальні контури, що включають визначення концептуальних засад та інтерпретації історичного поступу українців у працях І. Дзюби, Ю. Бадзя та М. Брайчевського. Така вибірка авторів не випадкова, а зумовлюється їх спільною марксистською методологією на націонал-комуністичною традицією. Ці праці є репрезентативними щодо ідейної спрямованості шістдесятників й відображають еволюцію їх поглядів. Спорідненими з ними є програмові документи Української робітничо-селянської спілки Л. Лук'яненка та "Програма укомуністів", проте, на мою думку, ці твори не відносяться до традиції українського шістдесятництва.

Інтерес шістдесятників до історії, окрім певних побутово-пізнавальних моментів, мав світоглядний характер. Російський дослідник проблем націоналізму Максим Кірсанов, підсумовуючи погляди своїх західних колег, доводить, що історія особливо тісно пов'язана з націоналізмом у державах, що націоналізуються. Адже, в такому разі, для місцевих інтелектуалів історія є не лише уявленням про минуле, але й ідеєю про минуле, "тісно

пов'язаною з виробленням ідентичності в даний момент". Об'єктивно історія пишеться як певний концепт самості, що засновується на радикальному відокремленні від якоїсь іншої ідентичності [4, с. 12]. Шістдесятники працювали в час активного процесу денаціоналізації й, реагуючи на нього, потребували серйозних наукових аргументів. Говорячи про самобітність української нації, вони шукали в минулому докази її історичності, а отже, були зацікавлені в такій версії історії, що підтверджувала це.

Історичний дискурс шістдесятників варто розглядати в контексті тогочасних реалій історичної науки в УРСР, всі зусилля якої спрямовувалися на конструювання української радянської ідентичності як складової "єдиного радянського народу". Як зазначає Леонід Зашкільняк, цей процес засновувався на низці міфів та ідеологем, базовим із яких залишався усталений з російсько-імперських часів конструкт "трьох братніх східнослов'янських народів" – росіян, українців, білорусів, в якому всі вони протиставлялися "загниваючому" Заходу з його "капіталізмом" і католицизмом [5, с. 28].

Процес творення радянської ідентичності та історичної пам'яті, як її складової, годі уявляти як щось нав'язане зверху. Сергій Єскельчик, досліджуючи цей процес в УРСР відзначає, що "республіканські бюрократи й інтелектуали, які інтерпретували туманні, зате потужні сигнали з Кремля, постають як провідні гравці у формуванні сталінської історичної уяви. Саме їхня взаємодія з Москвою, а не просто тоталізаторські задуми центру, творила офіційну лінію щодо неросійських ідентичностей та національних спадщин" [6, с. 22]. Українська академічна історична наука в особі своїх кращих науковців, була одним із основних чинників творення "офіційного" погляду на минуле, який через систему освіти, пропаганди, організації свят тиражувався серед населення.

Сверідним компедіумом цих академічних поглядів стала публікація "Історії УРСР" (1953), перший том якої відомий український історик в еміграції Борис Крупницький звів до чотирьох тез: 1) нерозривний зв'язок історії України з історією російського народу; 2) через історію України від часу трипільських поселень і до 1917 р. відбувається боротьба антагоністичних класів; 3) "Київська Русь – один корінь для українців, білорусів і росіян, і від нього головний стовбур – Росія"; 4) трактування Росії як захисниці України від іноземних загарбників, тому російська централізована держава від свого створення в XVIII ст. мала начебто "велике благодотворне значення для України" [7, с. 238].

Аналізуючи руйнівні для української нації наслідки русифікаторської політики, публіцисти самвидаву все частіше загострювали увагу на відсутності української візії власного минулого. Наслідком попадання в історіографічну залежність від російської наукової школи стала догматизація ключових проблем української історії та її фальшування. Юрій Бадзьо стверджував, що тогочасна радянська фальсифікація історії України "охоплює не якийсь окремий період, а всю етнічну історію українського народу" [8, с. 127]. У "Гранях культури" Іван Гель змодельовав підхід, що використовувався для свідомої деформації уявлення про українську історію. За ним, кожна трагічна подія в житті українського народу, що приводила до його повнішого поневолення – анексія української території, ліквідація автономії, руїни Запорізької Січі, погроми, асиміляція, переселення українців за межі України, війна з УНР, окупація, колоніальна економічна політика, геноцид 1930-х і наступних років, грабунок національних реліквій тощо, подаються в історіографії як етапи та факти "визволення", "братської допомоги". У той же час національні стремління до свободи та суверенітету називаються "злочинними діями", "зрадою національних інтересів", а найвидатніших політичних діячів та національних героїв – І. Мазепу, С. Петлюру, М. Грушевського, А. Шептицького, Є. Коновальця, С. Бандеру, Я. Стецька, В. Винниченка, М. Хвильового, У. Самчука та інших – "зрадниками свого народу" [9, с. 74].

Таке нігілістичне ставлення до "офіційної" історії вимагало від шістдесятників потужної наукової аргументації в спростуванні "вузлових" міфологем україно-російських відносин – існування давньоруської народності, історичного значення Переяславської ради 1654 р., революції 1917 р., та інших супутних проблем. Характерною рисою методу шістдесятників став пошук прихованої правди. Свого часу чільний представник покоління

Євген Сверстюк, серед характерних рис шістдесятництва відзначав “шукання правди і чесної позиції” [10, с. 26]. Це проявилось у спробах критичного розгляду історичних концепцій. При цьому, ревізійнізм шістдесятників на початках не носив у собі заперечення офіційних догм, це було осмислення прочитаного на основі здорового глузду. Не випадково, центральним місцем при оцінці історичних концепцій було визначення методології фальшування історії. Українські публіцисти намагалися показати ідеологічний, кон’юнктурний, позанауковий характер офіційної радянської історичної науки. Саме тому серед аргументації спростування тієї чи іншої концепції приводяться свідчення впливу партійних рішень на висновки істориків. Публіцисти вказували, що цілий ряд історичних концепцій є своєрідним соціальним замовленням з боку влади, яка за допомогою історичних аргументів намагалася обґрунтувати закономірний хід соціально-політичних процесів у СРСР. Заперечення самостійності української субстанції в минулому та абсолютизація її потягу до “возз’єднання” з старшим братом, всупереч прагненню до державного усамостійнення, в умовах 1960–1970-х років перетворилося на потужний міф, який пояснював асиміляційні процеси в СРСР. Іван Дзюба справедливо відзначив, що в таких “історичних дискусіях” захована реальність російського великодержавного шовінізму – головної небезпеки в національній політиці СРСР [11, с. 68].

Українські публіцисти, розкриваючи механізм фальшування радянської історії вказували на ряд концептуальних засад, які перешкоджали безсторонній оцінці минулого. Насамперед, це ототожнення царату з російським народом, що ставало передумовою “реабілітації” колоніального спадку Російської імперії як “предка” СРСР” [11, с. 74]. Напрямку з цим пов’язувалася теорія “месіанської ролі Росії”, що взяла на себе функції “старшого брата”. Сюди ж можна віднести виведення російського народу з-під будь-якої критики, виключно позитивна його оцінка в історії тощо. Критично оцінювалася й практика приписування росіянам того, що створене всіма народами СРСР [11, с. 96]. При цьому не варто забувати про методологічні вади праць шістдесятників, залежність від марксизму, про що пишуть сучасні дослідники [12, с. 98].

Спроба українських інтелектуалів відстояти українську самобутність в межах радянського формально інтернаціоналістичного, а насправді російського проекту національної ідентичності, найперше вимагала обґрунтування з точки зору історичного минулого самобутності українства. Ідея окремішності українського народу є наскрізною в одному з розділів трактату Юрія Бадзя “Право жити”. Застосована автором аргументація ґрунтується на основі критичного прочитання праць радянських істориків, антропологів, археологів. Використовуючи загальнонаукову методологію, автор викривав тенденційність радянської історичної науки, особливо в тісно переплетених з компартійною ідеологією питаннях. Він звернув увагу на те, що у партійно-державному висвітленні ранньофеодальної історії східних слов’ян, для українців і росіян створено дві цілковито протилежні національно-історичні атмосфери – атмосферу національного патріотизму та величного історичного діяння для росіян і атмосферу етнічного небуття для українців [8, с. 137].

Юрій Бадзьо відкинув як методологічно некоректну тезу про те, що дожовтнева історія народів СРСР є передісторією радянського народу, тим самим відмовившись від російськоцентричності в розгляді історичного поступу українського народу. А наступним кроком стало заперечення науковості термінів “давньоруська народність”, “возз’єднання” східних слов’ян, “прогресивність” приєднання до Росії інших народів, й наголошення на існуванні українського етносу як окремого від росіян.

Критикуючи концепцію “давньоруської народності”, Ю. Бадзьо, насамперед, звертає увагу на суперечності, що виникли в ході її використання радянськими істориками. Даючи місце припущенню, що “давньоруська народність” таки існувала, публіцист зауважує – елементарна логіка і звичайна людська порядність зобов’язує визнати за сучасними східнослов’янськими народами однакові права на Київську Русь та попередню історію східних слов’ян: або розглядати цей період як передісторію усіх трьох східнослов’янських народів, термінологічно й концептуально відмежувавши його від власне етнічної історії

росіян, українців і білорусів (тоді недопущенні були б терміни ні “древнерусский”, ні “русский”, їх би послідовно замінило означення “східнослов’янський”); або вважати східнослов’янську історію VIII–XIII чи VI–XIII ст. спільним початковим періодом усіх трьох народів і в такому разі називати територію, мову, культуру, населення і взагалі всі історичні реалії паралельно і “російськими”, і “українськими”, і “білоруськими” [8, с. 138]. Втім, Ю. Бадзьо наголошує, що термін “давньоруська народність” є лише науковою абстракцією, яку не варто використовувати у патріотичній пропаганді окремовзятих слов’янських народів.

Публіцист пропонує наступну схему етногенезу. В другій половині I тисячоліття східні слов’яни переживали процес етнічного відособлення, а не загальної однотипної консолідації. Внаслідок розселення на величезній території від Закарпаття до Фінської затоки вони потрапляють у різноетнічну атмосферу та в неоднакові природні умови, що в своїй сукупності вплинуло на етнічне обличчя людності. Так, слов’яни, що проживали на сучасних білоруських та російських землях потрапило в середовище балтійського та угро-фінського населення, тоді як ті, що проживали на сучасних українських землях зазнали сармато-аланського, гето-дакійського та тюркського впливів [8, с. 149].

Доводиться, що напередодні появи Київської держави існували різні археологічні культури, які “відбиваючи неоднотипність етнічного розвитку східних слов’ян, аж ніяк не згасають у міру наближення до часу політичного об’єднання східнослов’янської людності” [8, с. 154]. Звідси головне твердження: “літописні “племена” становили не просто етнографічні групи одного етносу, а належали до окремих етнічних утворень; вони були етнічно не однотипними “русскими”... а закономірно розпадалися на три групи – українську, білоруську, російську” [8, с. 155].

Юрій Бадзьо прийшов до висновку, що розвиток українського й російського народів протягом I тисячоліття відбувався паралельно, а їх співжиття в “епоху Київської імперії”, зовсім не порушили етнічної окремішності двох народів. На його думку, Київська держава виникла не як завершення чи наслідок етнічної консолідації східних слов’ян, а як явище суто політичне, зумовлене відповідним рівнем соціально-економічного розвитку Східної Європи. Як і до того, в межах спільної держави всі три східнослов’янські народи розвивалися окремо [8, с. 154, 161].

Інший вузол україно-російських взаємин спробував розірвати М. Брайчевський статєю “Приєднання чи возз’єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції” (1966). Міф Переяслава був ключовим з точки зору офіційної радянської історіографії, адже узаконював союз українського і російського народів. Однак, форма цього союзу й заздалегідь не рівний статус учасників викликав справедливі зауваження. Занурюючись в конкретні обставини появи “переяславського міфу”, М. Брайчевський переконливо довів його кон’юнктурний, позанауковий характер. Він звернув увагу на те, що за відносно невеликий проміжок часу історична оцінка супутніх Переяславу процесів зазнала суттєвих змін. Критика дій російського царату, що вели до соціального та національного гноблення, 1947 р. змінилася новим поглядом: “приєднання України до Росії стали оцінювати як безумовне благо, як найкращу перспективу для українського народу, як умову для дальшого його прогресу. “Возз’єднання України з Росією” стало тепер розглядатися як “закономірний результат всієї попередньої історії двох великих братніх слов’янських народів – російського і українського” [13, с. 2].

Причину таких змін М. Брайчевський вбачає в суспільно-політичних процесах, у підміні ленінських принципів національної політики російським великодержавництвом. Тому й аргументація будувалася на зміщенні методології з національних на класові позиції. З точки зору сьогодення такий підхід є не менш спекулятивним, адже доводячи, що приєднання України до Росії призвело до посилення гноблення народних мас, М. Брайчевський вимушений був визнати в якості гнобителів козацьку верхівку на чолі з Б. Хмельницьким, а звідси упередженість щодо державотворчої ролі козацької еліти, абсолютизація соціального чинника в оцінці історичних подій тощо.

Втім, слабкість методології не може стати на заваді визначенню сильних місць праці. Насамперед, це переконаність у тому, що головною підставою розвитку народу є незалежне існування. Український народ не є винятком у світовій історії, а тому не потребує безумовної участі “старшого брата”. По-друге, аргументовано доводиться відверта тенденційність радянської історичної науки в оцінці наслідків приєднання. Для прикладу, стверджувалося, що приєднання до Росії сприяло розвитку споконвічної дружби та сприяло боротьбі проти спільних ворогів. Натомість М. Брайчевський доводить: “головна помилка тези, яку ми зараз розглядаємо, полягає в тому, що при зваженні кожного конкретного факту “приєднання” губиться класовий підхід у оцінках. Робиться вигляд, ніби йдеться про об’єднання народів” (в розумінні – трудящих мас). А в дійсності мало місце об’єднання правлячих класів проти цих народів. Отже, не маси об’єднувалися проти спільних гнобителів, а навпаки гнобителі об’єднувалися, щоб більш успішно тиснути на маси, які вони прагнули роз’єднати, нацьковуючи одні на одних” [13, с. 4].

Послідовно аналізуючи стан розвитку українського суспільства в середині XVII ст., порівнюючи його з аналогічними тенденціями в Європі й Московському князівстві, М. Брайчевський повністю спростував тезу про прогресивність для України об’єднання з Росією. Посилаючись на праці своїх колег (О. Компан, І. Бойко, Ф. Шевченко, К. Гуслистий), він прийшов до висновку про те, що українське суспільство в той час переживало серйозні зрушення, зумовлених ломкою феодальних відносин і зародженням буржуазних відносин, а в етнічному розвитку – процесом формування української нації. Як прогресивні фактори ним тлумачаться відносно невеликий відсоток закріпачених людей, високий рівень грамотності, включеність у європейське культурне і господарське життя. За цими показниками Україна в середині XVII ст. стояла вище Росії, а отже, як резюмував М. Брайчевський, думати, що “возз’єднання з Росією забезпечило “благодійний вплив прогресивної російської культури, яка розвивалася, на українську культуру”, можна лише в порядку гіркої іронії” [13, с. 5]. Навпаки, на переконання дослідника, саме російська культура розвивалася під впливом української.

Оцінка Переяслава як класового зговору “з російським царизмом української шляхти і старшини, яка заради своїх класових інтересів зрадила свою національність, інтереси своєї країни, свого народу” [14, с. 9], без сумніву, було затріщиною всій офіційній історичній науці. Історик провів чітку демаркаційну лінію в тогочасних україно-російських відносинах, бо Переяславська рада ним розглядалася не як “возз’єднання двох братніх народів”, а виключно як союз між двома державами, що був дієвим лише впродовж 13 років – до Андрусівського перемир’я 1667 р. Відтак гасло “навіки з Москвою, навіки з російським народом” за М. Брайчевським втрачало історичну правдивість. Загалом, тлумачення Переяславської ради, оцінка історичних осіб у статті надто заангажовані класовими підходами. Проте, навіть така скутість дозволила історика показати фальшивість радянської версії історії, її залежність від поточної політичної кон’юнктури, та невідповідність принципам наукової об’єктивності.

На схожих позиціях в оцінці подій середини XVII ст. стоїть І. Дзюба в праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Критик піддав сумніву міф про добровільність “приєднань” чи “возз’єднань” багатьох народів до Російської держави, вказавши, зокрема, що навіть Україна не “возз’єднувалась”, а вступила в договірний союз, який потім був віроломно зламаний царатом. Відзначалося, що жоден із завойованих народів у межах імперії не поліпшив свого економічного становища, а навпаки занепадав. В Україні, зокрема, було запроваджено кріпацтво, забрано інтелігенцію, пригашено вогнища культурного життя, а також посилювалося фізичне знищення [11, с. 80]. Проте, в І. Дзюби це були загальні міркування, позбавлені поважної наукової аргументації.

Револуція 1917 р. стала ще одним важливим періодом української історії відображенням у публіцистичних творах. Так, Ю. Бадзьо високо оцінив українську “буржуазно-демократичну національну” революцію 1917 р., яка мала загальнонаціональний характер, а Центральну Раду назвав повноважним представницьким органом. На його думку, суб’єктом

національного самовизначення України 1917 – початку 1918 рр. була “вся українська людність, точніше, вся вона, включаючи й українську буржуазію”. Це право українців, попри формальне його визнання більшовиками, так і не було реалізовано. У той же час підкреслено, що аналогічна за характером лютнева революція в Росії національного звільнення українському народові не принесла [8, с. 71].

Оцінюючи події 1917 і наступних років під кутом зору національного розвитку, Ю. Бадзьо прийшов до заперечення прогресивного характеру жовтневої революції, ключового легітимізуючого міфу радянської влади. При цьому як марксист, він розумів величезне значення соціального звільнення, яке несла ця революція, та не врахування більшовиками національних проблем окремих народів привело до того, що революція не пішла шляхом накресленим Марксом, а, навпаки”, суттєво деформувала суспільне життя. Особлива увага Ю. Бадзя звернена до суперечності, яка виникла між соціалістичною революцією в Росії та “буржуазно-демократичними потребами українського суспільства” й була розв’язана за допомогою війни: “Формально Ленін та Рада Народних Комісарів заявили про таке визнання (незалежності УНР – Я. С.)... але насправді вони не тільки ніколи не думали серйозно про державне відокремлення України від Росії, а й завжди серйозно думали про втримання України в складі Російської держави. Коли постала реальна небезпека виходу **буржуазної** української Республіки зі складу **соціалістичної** Росії “революційні” аргументи для насильного втручання в процес українського національного самовизначення знайти було неважко. Більшовики знайшли їх і **пішли війною проти України**” [8, с. 72].

Сприймаючи радянський лад як законний, українські публіцисти позитивно відзначали спроби покращення національного життя в СРСР, як це, зокрема, мало місце в ході українізації. Цей процес у тлумаченні І. Дзюби набув ознак широкої політичної концепції. Вона включала в себе не лише мовно-освітні й культурно-виховні заходи національного характеру, але й українізацію партапарату, виховання серед етнічних росіян духу поваги до українського національного життя, а також мінімум економічної, політичної й дипломатичної ініціативи республіки [11, с. 128]. Згортання даного процесу, на думку українських публіцистів, стало свідченням формальної поразки соціалістичної революції, й ознакою кризи радянської влади в національній політиці.

Взагалі, як зазначає Г. Касьянов, висвітлення І. Дзюбою періоду українізації вносило неабияку історичну новизну. Автор “відкрив читачам маловідому сторінку політичної історії СРСР”. У 1960-х роках ця тема залишалася закритою, а національна політика 1920-х рр. трактувалася в сталінізованому варіанті. Фактично не були реабілітовані О. Шумський, М. Хвильовий та інші діячі, залишалася незмінним ідеологічне табу на ідеях українських націонал-комуністів. Замовчувалися партійні документи, дискусії, пов’язані з політикою українізації. В певному відношенні І. Дзюба заповнив цю лакуну, що мало величезне значення для багатьох людей, які шукали можливість вирішити болючі національні проблеми, не вступаючи в конфлікт із системою. Вони побачили, що існував історичний прецедент, коли українська мова, культура, ментальність могли існувати і розвиватися рівноправно з російською і під егідою радянської влади. Знання про існування такого прецеденту в недавньому минулому давало силу аргументам при формулюванні вимог щодо розвитку української культури, розширювало коло співчуваючих, що мало величезне значення для розвитку руху опору [12, с. 98]. До цього варто додати ще один важливий наслідок. І. Дзюба фактично заклав підвалини поміркованого погляду на українську радянську історію. Він розпочав вписування радянського періоду в історичний поступ нації, відзначивши позитивні тенденції, які сприяли формуванню національної ідентичності. Це особливо важливо з огляду на те, що в той час, переважно в ідеології підпільних організацій, домінувало повне заперечення радянського “окупаційного” досвіду.

Проаналізовані твори методологічно суперечливі, і не можуть сьогодні вважатися авторитетними при веденні полеміки. Однак, абстрагуючись від їхнього змісту, що належить своєму часу, варто підкреслити їхню роль у руйнуванні цілісного погляду на радянську історію. Шістдесятники спростували засадничі міфи свого часу, показавши їх ідеологічний

характер. Це формувало (на елітарному рівні) новий погляд на український народ та його поступ, утверджувало його повноцінність, право на самостійний розвиток, і, головне – можливість це зробити своїми силами, без оглядки на дії “старшого брата”. Ідеї самобутності та історичності українського народу в працях шістдесятників, як вже вказувалося, виявилися продовженням цілої інтелектуальної традиції, яка в радянських умовах виявилася маргіналізованою. У подальшому їхня візія історії отримала значну підтримку й була широко тиражована в активній фазі українського націотворення починаючи з середини 1980-х рр.

Список використаних джерел

1. *Сверстюк Є.* Собор у риштованні. – Париж: Смолоскип, 1970. – 176 с. 2. *Калакура Я.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с. 3. *Масненко В.* Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К., Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с. 4. *Клио* в объятиях национализма. История в контексте национализма, националистического воображения и новейшего мифотворчества / Сост. и вступит. статья М. В. Кирчанов. – Воронеж: НО ФМО, 2008. – 205 с. 5. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні* / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 472 с. 6. *Єсельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К.: Критика, 2008. – 304 с. 7. *Гринів О.* Українська націологія: від другої світової війни до відродження держави. Історичні нариси. – Львів: Світ, 2004. – 592 с. 8. *Бадзьо Ю.* Право жити. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. – К.: Таксон, 1996. – 400 с. 9. *Говерля С.* Грані культури. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1984. – 184 с. 10. *Сверстюк Є.* Блудні сини України. – К., 1993. – 252 с. 11. *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. – 276 с. 12. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К.: Либідь, 1995. – 224 с. 13. *Брайчевський М.* Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції) // Україна. – 1991. – № 16. – С. 1–5. 14. *Брайчевський М.* Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції) // Україна. – 1991. – № 17. – С. 6–9.

Ярослав Секо

ИСТОРИЧЕСКИЙ ДИСКУРС УКРАИНСКИХ ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ

В статье анализируется интерпретация украинской истории в украинской публицистике 1960–1970-х гг.

Ключевые слова: шестидесятники, национальная идентичность, концепция “древне-русской народности”, “воссоединение Украины с Россией”, украинская революция в 1917 г.

Yaroslav Seko

HISTORICAL DISKURS OF UKRAINIAN SHISTDESYATNIKS

In the article interpretation of Ukrainian history is analysed in the Ukrainian publicism 1960–1970th.

Key words: shistdesyatniks, national identity, conception of “Old Russian nationality”, “re-union of Ukraine with Russia”, Ukrainian revolution in 1917.

УДК 504.064.2 (477.8)

Марія Алексієвець

ЕКОЛОГІЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті виявлено та проаналізовано основні етапи екологічного руху в Україні, розкрито його специфічні риси, форми діяльності громадських організацій, означено пріоритети і напрямки розвитку в контексті сучасного національного відродження.

Ключові слова: Україна, екологічний рух, екологічні організації, природоохоронні традиції, природа, довкілля.

На всіх етапах розвитку людина перебуває в найтіснішому взаємозв'язку з природою. І в наш час цей зв'язок не тільки не послабився, а й зміцнів і набув нових рис. Протягом останніх століть вплив на природу значно посилюється, а інтенсивний розвиток економіки і науки на початку ХХІ ст. призвів до погіршення екологічної обстановки.

Критична екологічна ситуація в Україні неспростовно свідчить про поглиблення екологічних проблем: забруднення промисловими відходами, пестицидами й радіонуклідами повітря, ґрунтів, водойм, різкого скорочення видової різноманітності рослинного і тваринного світу, руйнування унікальних природних ландшафтів тощо. Чорнобильська катастрофа поставила український етнос і українську націю між буттям і небуттям.

У цьому зв'язку важливу наукову цінність, пізнавальне і практичне значення має дослідження екологічного руху в Україні, його ролі у суспільному національно-екологічному відродженні українського народу, у формуванні його екосвідомості й екокультури суспільства. Ці питання знайшли певне висвітлення у працях С. Васюти [1–3], В. Борейка [4–6], В. Крисаченка [7], М. Голубця [8], С. Генсірука [9], А. Беґеки [10], Ю. Гумена [11], М. Алексієвець [12–14] та ін. У запропонованій статті авторка поставила наступні завдання: розкрити становлення екологічного руху в Україні, визначити основні його етапи, форми та специфічні особливості діяльності екоорганізацій, показати перспективи розвитку екоруху в контексті національного відродження в Україні наприкінці 1980-х років – на початку ХХІ століття.

Зауважимо, що дослідження охорони природи в Україні стверджує, що тривалий історичний період формування і дальшого розвитку українського етносу супроводжується пізнанням навколишнього природного середовища, адаптацією до географічно-природних умов, нагромадженням актуально цінного суспільно-історичного досвіду гармонійних відносин з довкіллям, закріпленням і передачею цього досвіду з покоління в покоління через систему народних природоохоронних традицій. Вони виникли в результаті активного господарського освоєння природного середовища й акумулювалися в народній селекції, агрономії, народній фенології, народному мистецтві й архітектурі, народній медицині та народній педагогіці. Їх виникнення та збагачення відбувалося протягом тисячолітньої історії українського народу та виявом природно-географічних і соціально-економічних факторів, при визначальній дії останніх.

Об'єктивна потреба передачі суспільно-історичного досвіду з покоління в покоління зумовила, таким чином, формування в надрах народних мас системи народно-природоохоронних традицій як засобу передачі цих знань і досвіду. Під традиціями охорони природи нами розуміється увесь практичний виховний досвід українського народу, що охоплює національні екологічні цінності, шляхи, засоби, форми, методи і прийоми бережливого відповідального ставлення до природи, які склалися історично і передавалися з покоління в покоління через звичаї, обряди, свята, символи, ритуали, народний календар, усну народну творчість. Вони включають інформативні, ціннісні, нормативні, діяльнісні компоненти впливу

природно-географічних і суспільно-економічних факторів на людину і розглядаються нами в даній науковій праці як об'єктивне соціально-історичне явище [12, с. 28].

Процес пізнання природного середовища розпочався одночасно з виникненням людського суспільства. Перехід від використання природних засобів для існування людини до виготовлення нею знарядь праці з природних матеріалів став можливим завдяки довготривалому вивченню людьми корисних властивостей об'єктів живої та неживої природи. Становлення і розвиток знань про природу протягом первісної доби та доби перших цивілізацій характеризувалися нагромадженням людиною великого історичного досвіду, який і дав можливість перейти від привласнюючого до відтворюючого господарства, сталої осілости, освоїти нові території. Розвиток скотарства і землеробства, виникнення давніх цивілізацій спричинили загострення протиріч між суспільством та природою. Антропогенний вплив на природу значно посилювався з початком широкого використання металів [10, с. 17].

В історії українського народу існувало та існує багато символів природничого аспекту. На всіх історичних етапах свого розвитку він виховував бережливе ставлення до довкілля. Аналіз історичного матеріалу засвідчує, що до світогляду наших предків належало поклоніння природі (лісам, гаям, землі, воді, сонцю). З давніх-давен здійснювалися заходи для охорони середовища. В добу Київської Русі з'являються офіційні природоохоронні документи створюються празаповідники, зростають витoki природознавчої освіти, що знаходить свій вияв у народних традиціях, праці, релігії, змісті навчання. За княжих часів в Україні-Русі відтворюються пам'ятки духовної культури, в яких відображено тогочасне бачення сутності людини та її місця у природі, взаємин з нею. Збагачені християнською мудрістю митрополита Іларіона, преподобних Феодосія та Антонія Печерських, екстрадиції далі продовжуються вченими і виховниками Києво-Могилянської академії і знаходять своє втілення у світогляді Григорія Сковороди, який створив свою онтологічну етику гармонії мікро- та макросвітів [12, с. 29].

Гуманістична традиція української екологічної культури знайшла яскравий вияв у козацькій добі. Як раніше, смисложиттєві для українців природні системи були персоніфіковані й набули самодостатньої цінності. Проблема “людина-довкілля” в національній історії стає наскрізною. Зростає кількість просвітителів, дослідників природи, роль києвомогилянців. Виразниками ідеї охорони природи, збереження та раціонального використання природних ресурсів стають державні та громадські діячі, вчені, гетьмани і полковники, рядові козаки. У XVII–XVIII ст.ст. в Україні вдосконалюється природоохоронне законодавство з врахуванням природоохоронних традицій, права княжої доби і Магдебурзького права. Створення українського козацтва, перетворення його на державотворчу силу відіграло важливу роль у пізнанні природи людиною, у продовженні традиційних і набутті нових природоохоронних традицій, у поширенні знань про природу, у формуванні екосвідомості українців [12, с. 47].

Екологічна ідея як ідея історичної тяглості українського народу, його екокультури продовжилась у творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, С. Подолинського, П. Юркевича, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Максимовича, В. Гнатюка, В. Винниченка та інших, котрі нерозривно пов'язували соціальне і національне визволення свого народу з любов'ю до рідної природи, з розумінням органічної “вписаності” українців і всіх в Україні сущих у це довкілля, у ці ландшафти, у “лани широкополі, і Дніпро, і кручі” [12, с. 47].

В історичному процесі формування природоохоронного мислення людини в залежності від соціально-економічної практики охорона довкілля набувала нових форм і нового змісту. У формуванні природоохоронної справи можна виділити такі основні етапи, що характеризують ставлення людини до природи: етап примітивного, утилітарного природомислення; етап видової, індивідуальної охорони зникаючих і рідкісних представників фауни і флори; етап територіальної охорони, тобто захисту окремих витворів природи, унікальних ландшафтів і заповідних територіальних комплексів. Взаємозв'язки, що існують у природі, на практиці довго не були виявлені природознавством. У кінці XIX – на початку XX ст. були нагромаджені матеріали з наукових основ охорони природи, які дали можливість на новому етапі розробляти

і впроваджувати широкі природоохоронні заходи. У працях передових вітчизняних учених і державних діячів почали науково обґрунтовуватися важливі принципи новітнього етапу охорони природи – етапу екологічного, характерного вже для XX ст. Саме на межі XIX–XX століть розпочинається масовий громадський рух за охорону природи. В цей час стали очевидними зростаючі наслідки нехтування законами природи. Прогресивні вчені вели постійну роботу, щоб донести громадськості мету й завдання охорони природи, показати значення природоохоронних заходів для існування людини.

Нагромадження фактичного матеріалу, його наукове осмислення сприяли залученню до участі в охороні природи якомога більшого числа людей. Бо охорона довкілля результативна лише у випадку, коли нею займаються всі верстви суспільства, все населення країни. Розуміння цього привело до висновку, що охорона природи є комплексною проблемою, яку слід розв'язувати з врахуванням усіх її аспектів: наукових, моральних, матеріальних, включаючи посилення громадського руху на захист природи, створення багаточисельних природоохоронних організацій. Екологічний рух, виникнувши у процесі бездумного використання природних ресурсів, спочатку концентрував увагу переважно на критиці хижацької політики щодо довкілля. Іншими словами, якщо на першому етапі екорух мав дещо обмежений характер, то згодом в його рамках все більше місця надається діалектиці взаємозв'язків соціально-екологічних процесів зі системою важливих проблем цивілізації, при цьому критика поєднувалася з виявом альтернативних форм збереження і використання навколишнього природного середовища.

Значний внесок у розвиток природничої освіти внесли українські просвітителі і вчені Ф. Прокопович, Г. Сковорода, М. Козачинський, А. Прокопович-Антонський, Я. Козельський та ін.

Велика заслуга в науковому обґрунтуванні охорони природи як одного з важливих природоохоронних завдань належить вітчизняним ученим-природодослідникам Г. Висоцькому, В. Талієву, П. Погребняку, П. Тутківському, С. Рудницькому, які засвідчили потужність традицій українського довкіллезнавства, про природність геополітичного статусу України. Практичним питанням охорони природних ресурсів приділяли велику увагу такі природодослідники як І. Данилевський, В. Графф, В. Ломиковський, П. Стоцький, Г. Танфільєв, Г. Морозов, О. Соколовський.

Фундаментальний вклад у теорію охорони природи зробив видатний український вчений В. І. Вернадський (1863–1945 рр.), який, спираючись на історичний досвід природознавства і досягнення природничих наук, сформулював синтетичну концепцію про біосферу Землі, тим самим завершивши довгий етап природознавства і підготувавши науково-теоретичні основи вирішення проблеми “Людина і біосфера”, а відтак – і наукові основи масового громадського руху за охорону природи. Виходячи із вчення В. І. Вернадського, теоретична база наукової стратегії взаємодії природи і суспільства має наступні основоположні принципи: функціональної єдності суспільства та оточуючої природи і сталості їх взаємодії в еволюційно сформованій двокомплексній соціоекосистемі; цілісного соціально-економічного й екологічного підходу до вивчення взаємодії суспільства з природним середовищем як матеріальної і духовної основи буття людини; цільової спрямованості наукової думки і технічних досягнень на оптимізацію взаємодії між природою і суспільством; багатоцільового використання природних екосистем і екологічного забезпечення постійності природокористування як екологічної основи розвитку суспільства; реальності усунення потенційних протиріч між науково-технічним прогресом і необхідністю збереження екологічної рівноваги [15, с. 47].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. значну роботу з пропаганди охорони природи, підготовки природоохоронних кадрів, прийняття і втілення в життя заходів по захисту конкретних пам'яток природи, довкілля, науково-дослідних пошуків, проводили Новоросійське товариство природодослідників, Харківське товариство любителів природи, Товариство подільських природодослідників і любителів природи, Миколаївське товариство любителів природи та ін. До 1917 року в Україні діяло 20–30 громадських організацій, які

займалися природоохоронною роботою, зі загальною кількістю активістів – декілька тисяч чоловік, а також функціонувало близько 55 різних мисливських товариств. По праву першою у нашій країні вважається громадська природоохоронна організація – Хортицьке товариство любителів природи, засноване шкільним учителем природознавства П. П. Бузуком 21 травня 1910 року в с. Верхня Хортиця Катеринославської губернії.

Особливу роль у природоохоронному русі в Україні в 20-х роках відіграли Всеукраїнське товариство захисту тварин і рослин (ВТЗТР), Всеукраїнська спілка мисливців і рибалок (ВУСМР), всього на Україні діяло близько 70 громадських природоохоронних організацій загальною кількістю до 60 тис. чол. Значну роботу з охорони оточуючого природного середовища проводили: Харківське товариство любителів природи, Таврійська спілка лісників і лісних техніків, Полтавське товариство любителів природи. Охороні природи приділяли увагу й інші громадські організації: Українське товариство туризму, Український Комітет краєзнавства, Українське наукове товариство, багаточисельні краєзнавчі організації на місцях. В 20-х роках важливе місце у громадській охороні природи посідав юннатівський рух – рух юних натуралістів [12, с. 76].

Наприкінці 30-х років, як у колишньому СРСР, так і в Україні відбувається згортання природоохоронної роботи. Було розпущено багато громадських організацій, які займалися охороною природи, репресіям були піддані відомі українські діячі охорони природи, знані природодослідники і любителі природи, були заарештовані працівники заповідників і краєзнавчих музеїв, члени УКОПП, наукові співробітники біологічних і сільгоспінститутів, які займалися заповідною справою в Україні: О. П. Гуналі, М. І. Гавриленко, Б. К. Фортунатов, С. І. Медведєв, Ф. Ф. Шілінгер, В. Я. Бурський, О. А. Яната, О. О. Шумер, П. П. Смолін та багато інших. Все складніше стало організовувати з'їзди, конференції і наради з природоохоронної тематики.

Друга світова і Велика Вітчизняна війни нанесли великої шкоди оточуючому середовищу України. В період війни природоохоронці вносили свій посильний внесок у подання допомоги фронту і тилу країни. Вони організували курси з вивчення лікарських трав, з підготовки кадрів для сільського господарства: з бджільництва, овочівництва, тваринництва, рибальства; мобілізували наукову громадськість з вивчення корисної флори для збільшення виробництва технічної, лікарської і харчової сировини. У перші післявоєнні роки самі реалії життя вимагали оперативного втручання державних органів в організацію охорони природи – відновлення лісових площ, рослинного і тваринного світу, відродження старих і створення нових природоохоронних і краєзнавчих організацій і товариств. У цей час громадськість більше уваги приділяє благоустрою і озелененню міст, бере участь у підготовці нових і поліпшенні старих законодавчих актів, пов'язаних з використанням і охороною природних ресурсів, проводить значну науково-дослідницьку і просвітницьку роботу. Видаються масовими тиражами листівки, плакати, книжки на природоохоронну тематику. Розпочинають діяльність Українське товариство охорони природи (УТОП), а також Українське товариство мисливців та рибалок (УТМР).

Екологічний рух в Україні упродовж 1944–1980 рр. характеризувався багаточисельними злетами і падіннями, які відповідали розвитку суспільно-політичної ситуації у республіці та в цілому колишньому СРСР. З 1944 до кінця 40-х років в Україні був помітний злет руху громадськості за охорону природи, але з 1950 по 1955 рік він практично призупинився. Наступний поштовх був даний у часи “хрущовської відлиги”. Відсутність екологічної гласності, нерозробленість природоохоронних законодавчих актів, безпорадність і роз'єднаність природоохоронних органів, імітація, за рідким виключенням, справжньої громадської природоохоронної роботи, відсутність серйозних екологічних досліджень, “забуття традицій природоохоронного ренесансу” 20-х років і взагалі народних природоохоронних традицій, необізнаність і байдужість до проблеми участі в охороні природи широких народних мас, боягузтво і неосвіченість у природоохоронних питаннях чиновників усіх ступенів партійно-радянського апарату – всі ці чинники і призвели до того, що у 80-х роках багато районів України опинилися в екологічній кризі.

У цей час участь громадськості у природоохоронній роботі на Україні була можливою тільки в межах УТОП, яке, в дійсності, було псевдогромадською організацією, бо щільно контролювалось урядом і проводило політику комуністичної партії з “підкорення природи” і створення так званого “єдиного народногосподарського комплексу СРСР”, тобто такого розвитку і розміщення виробничих сил, при якому не тільки окремі республіки Союзу, але і будь-який регіон не могли самостійно вирішувати свої еколого-економічні питання. Для України наслідком такої політики стала згубна для природи гіперконцентрація важкої та хімічної промисловості, розміщення на безводному Півдні водоемних виробництв, широкомасштабне зрошення і осушення, хижацьке розорення заплав великих і малих річок, перетворення Дніпра в ланцюжок загниваючих “морів” – водосховищ. Окремі корисні заходи УТОП, такі, як зазелення берегів річок, розчищення джерел і криничок, “голубі патрулі”, за масштабами свого впливу на довкілля були надто мізерними, щоб протистояти шкоді від скидів мільярдів кубічних метрів неочищених вод промислових підприємств і міських агломерацій, тваринницьких комплексів та тотальної хімізації сільського господарства.

У другій половині 80-х років, з початком “перебудови”, ситуація суттєво змінилася, особливо відчутно в Україні це стало після Чорнобиля. З’являються перші самодіяльні громадські екологічні організації і групи. Першою з них була Українська екологічна асоціація “Зелений світ”, що виникла в 1987 році. Перша хвиля розквіту екоруху в Україні припала на 1988–1991 роки, яка невдовзі призупинилася через суб’єктивні й об’єктивні причини. Перші – це недемократичні потуги побудови жорсткої вертикальної структури організації “Зелений світ”, відсутність значних практичних результатів діяльності, кар’єризм керівників, які використовували “зелений рух” як сходинку до омріяних міністерських чи посольських крісел. До об’єктивних причин, що існують і зараз, відносяться, перш за все, відсутність фінансової підтримки недержавних громадських екологічних організацій (НГЕО) з боку держави, недоліки українських законів про охорону природи, які не передбачають участі громадськості у прийнятті рішень, прагнення деяких міністерств створювати свої “кишенькові” НГЕО. Сюди слід додати і те, що глибока економічна криза в Україні викликала в суспільстві апатію до екологічних проблем. У результаті багато екологічних НГО розпалися, а деякі перетворилися, по суті, в консалтінгові фірми.

Такий занепад в екологічному русі тривав до 1994–1995 років. Наступний період можна назвати “ новою хвилею ” в екологічному громадському русі. Створилися НГЕО, які орієнтовані на конкретну екологічну мету і діють або “під дахом” того ж “Зеленого руху”, або цілковито незалежних від нього організацій. Вони мають широкі міжнародні зв’язки, сучасні засоби комунікації, часто беруть участь у міжнародних проектах, програмах, використовують західний досвід проведення природоохоронних акцій. Зеленосвітці “ нової хвилі ” спільними зусиллями добилися закриття кількох небезпечних підприємств, військових об’єктів, блоків АЕС, відіграли значиму роль у прийнятті Верховною Радою України мораторію на спорудження нових АЕС та введення нових блоків діючих атомних електростанцій. Це дає сподівання на піднесення, а, головне, на дієвий характер, у перспективі, екологічного руху в Україні. Адже, національне відродження повинно спиратись на відтворення рідного ландшафту, відродження традиційних зв’язків народу та природного довкілля. Вирішення найактуальніших соціальних, економічних, соціокультурних проблем дасть змогу створити й умови для екологічного відродження України. Все це спонукає науковців і політиків розробити єдину сьогодні етнополітичну стратегію розвитку нашої держави, врахувавши в ній екологічні аспекти. Нині ми стоїмо перед необхідністю перебудувати все суспільне життя таким чином, аби воно не суперечило законам розвитку природи. Це потребує глибокої й цілеспрямованої роботи в напрямках екологізації суспільної свідомості, формування принципово нової екокультури. Виробити у кожного громадянина сучасного українського суспільства розуміння необхідності активної участі у розв’язанні екологічних проблем – це стає настійною метою сучасної системи освіти і виховання, розвитку масового громадського екологічного руху суспільних груп та об’єднань, політичних партій. Національно-екологічне відродження України повинно спира-

тися на відновлення одвічного екологічно-етнічного довкілля людини. З цього погляду всебічного значення набувають вітчизняні народні природоохоронні традиції, нагромаджені упродовж багатовікової історії українського народу, його колективний історико-екологічний досвід, система знань про довкілля, кодекс моральних норм і екосимволів, які зобов'язують ставитись до природи, як до святині. Така нагальна потреба розвитку українського суспільства в сучасних умовах робить охорону природи загальнодержавною справою. Яскравим свідченням цього було встановлення в Україні Указом Президента Л. Кучми Дня оточуючого середовища, який передбачалося проводити щорічно в кожну третю суботу квітня. Цим Указом Л. Кучма підтримав ініціативу Міністерства охорони оточуючого середовища і ядерної безпеки України, а також громадських екологічних організацій, початок якої поклали Всеукраїнська акція "Древо життя" та інші природоохоронні заходи. Проведення Дня оточуючого середовища сприяє залученню населення до озеленення, очищення водних ресурсів, збереження заповідників, поширення екологічних знань – до заходів громадськості, спрямованих на поліпшення стану навколишнього природного середовища, дальший розвиток екологічного руху в Україні, в контексті сучасного українського національного відродження.

Список використаних джерел

1. *Васюта С. І.* Історичний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч урбанізованих територій України / С. І. Васюта. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995.
2. *Васюта С. І.* До питання про стан екологічної кризи в Україні / С. І. Васюта // Вісник Львівського університету: дослідження з історії України. Серія Історична. – Вип. 30. – Львів: Світ, 1995. – С. 97–107.
3. *Васюта С. І.* Соціально-екологічні проблеми чорнобильської катастрофи / С. І. Васюта // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 3–24.
4. *Борейко В. Е.* Святилища дикої природи. Наброски к идеологии заповедного дела / Борейко Владимир Евгеньевич. – К., 1998. – 110 с.
5. *Борейко В. Е.* Иллюстрированная история охраны природы: СССР, Россия, Украина / В. Е. Борейко. – К., 1998. – 200 с.
6. *Борейко В. Е.* Очерки о пионерах охраны природы / В. Е. Борейко. – Т. 1. – К., 1996. – 208 с.
7. *Крисаченко В. С.* Обрії ноосфери: Соціально-світоглядні аспекти гармонізації взаємин людини і природи / В. С. Крисаченко. – К.: Знання, 1991.
8. *Голубець М. А.* Актуальне вопросы экологии / М. А. Голубец. – К.: Наукова думка, 1982. – 157 с.
9. *Генсірук С. А.* Регіональне природокористування / С. А. Генсірук. – Львів: Світ, 1992.
10. *Бегека А. Д.* Охорона природи в Україні з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / А. Д. Бегека. – К., 1997.
11. *Гумен Ю. Є.* Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр.: історичний аспект / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль: Вектор, 2008. – 264 с.
12. *Алексієвець М.* Екологічний рух в Україні / Марія Олександрівна Алексієвець. – Тернопіль, 1999. – 276 с.
13. *Алексієвець М. О.* Екологічний рух України: історія і сучасність / М. О. Алексієвець // Науковий вісник історичного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту. – Тернопіль, 1996.
14. *Алексієвець М.* Степан Рудницький: постать на тлі доби / Марія Алексієвець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 140–146.
15. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1989.

Марія Алексієвець

ЕКОЛОГІЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА, СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье выявлены и проанализированы основные этапы экологического движения в Украине, раскрыто его специфические черты, формы деятельности общественных организаций, определены приоритеты и направления развития в контексте современного национального возрождения.

Ключевые слова: Украина, экологическое движение, экологические организации, природоохранные традиции, природа, среда.

Mariya Alexiyevets

THE ECOLOGICAL MOVEMENT IN UKRAINE: RETROSPECTION, CONTEMPORANEITY, AND PROSPECTS

The paper analyses the main stages of the ecological movement in Ukraine, its specific features as well as the forms of public organisations activity, it defines the priorities and the development trends in the context of the contemporary national revival.

Key words: Ukraine, ecological movement, ecological organisations, nature protection traditions, nature, environment.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327 (477)

Вікторія Гевко

УКРАЇНА І РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА: ВІД БАГАТОСТОРОННЬОЇ СПІВПРАЦІ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті аналізується процес трансформації українсько-польських стосунків на рівень стратегічного партнерства, основні здобутки і проблеми двосторонньої співпраці.

Ключові слова: Україна, Польща, відносини, співпраця, стратегічне партнерство.

Із здобуттям Україною незалежності та отриманням Польщею політичної свободи розпочався активний процес формування оновленої моделі міждержавних відносин, як незалежних та демократичних держав. Починаючи з другої половини 90-х рр. ХХ століття, українсько-польські стосунки політики, політологи, історики та й самі українські та польські політичні діячі стали характеризувати як стратегічні. Тому, в умовах розбудови і утвердження як України, так і Польщі виникає необхідність об'єктивно дослідити складний процес налагодження і розвитку українсько-польських двосторонніх відносин на сучасному етапі, їх трансформацію на рівень стратегічного партнерства. Природно, що ці питання в час розвитку оновлених державностей дедалі більше стають предметом дослідження як українських, так і зарубіжних учених. Серед багатьох варто назвати роботи: Г. Зеленько [1], Карасьова В., Звонкова Е. [3], Стівена Р. Буранта [5], Гарнета С. [6], Моцока В. [7], Хойовської А. та ін. [13]. Проте, процес трансформації відносин на рівень стратегічного партнерства ще не знайшов належного висвітлення в історичній літературі. Розв'язанню цих завдань певною мірою покликана дана стаття, авторка якої намагалася об'єктивно та неупереджено висвітлити особливості становлення і розвитку двостороннього українсько-польського діалогу на новітньому історичному етапі, еволюцію співпраці до рівня стратегічного партнерства.

Стратегічне партнерство, як стверджують політологи, “на відміну від звичайних двосторонніх взаємин, шляхом яких досягаються локальні (тактичні) цілі або здійснюється співробітництво у певній окремій сфері, спрямоване на досягання довгострокових, життєвоважливих для двох країн стратегічних цілей, що можливо на основі співпраці саме з цими державами” [1, с. 186]. Суть стратегічного партнерства полягає в наявності такої міждержавної взаємодії, яка дозволяє партнерам, поєднуючи зусилля, досягти життєвоважливих внутрішньо- і зовнішньополітичних стратегічних цілей. Стратегічна взаємодія є комплексною, вона охоплює кілька важливих сфер співробітництва і має довготривалий характер. Міцність стратегічного партнерства визначається взаємною готовністю сторін враховувати інтереси одна одної, наявність дієвих механізмів реалізації співробітництва і дисциплінованість партнерських взаємин [2, с. 21].

Стратегічне партнерство – це не лише союзні, а й особливі відносини держав лояльних одна до одної, що визначені певними обставинами: історичним досвідом, геополітичними реаліями, інтересами національної безпеки, необхідністю підвищення ефективності економік або необхідністю нарощування зовнішнього політичного потенціалу кожної з країн. Такі відносини визначають дотримання певних процедур: взаємних консультацій перед прийняттям важливих внутрішньополітичних та зовнішньополітичних рішень, відкритість, взаємопідтримку на міжнародній арені [3, с. 60].

Стратегічні партнери мають спільні стратегічні інтереси, тобто життєвоважливі інтереси, від реалізації яких залежить саме існування країни. Стосунки стратегічного рівня повинні мати вирішальний вплив на внутрішній розвиток, зовнішньополітичний і військово-політичний курси держави. Стратегічні партнери мають перед собою спільну проблему, спільний підхід щодо її вирішення, бачення спільних шляхів реалізації своїх спільних інтересів [4, с. 32–33].

Таким чином, стратегічне партнерство – це не просто союзницькі, а особливі відносини між державами, які охоплюють кілька важливих сфер співробітництва і носять довготривалий характер. Визначення поняття стратегічного партнерства у політичній площині, на нашу думку, можна проводити за такими показниками:

наявність у держав, які оголошують себе стратегічними партнерами, спільної стратегічної мети, внутрішньо- і зовнішньополітичних життєвоважливих інтересів, для досягнення яких вони обирають однаковий підхід та обопільні шляхи реалізації;

юридичне закріплення особливих відносин між партнерами та наявність дієвих механізмів реалізації стратегічного партнерства;

дисциплінованість відносин, узгодження своїх позицій, врахування обопільних інтересів та взаємопідтримка в найважливіших політичних і економічних питаннях на шляху досягнення спільної стратегічної мети.

Еволюція українсько-польських відносин пов'язана як з внутрішнім розвитком українського і польського суспільств, так і з зовнішніми факторами. Починаючи з офіційного визнання незалежності України, діяльність українських та польських політичних сил була спрямована на створення політично-правових засад двостороннього співробітництва та пошуку оптимальних форм взаємодії. Протягом 1991–1993 рр. було створено повноцінну правову основу двостороннього співробітництва в усіх сферах. Проте з другої половини 1993 р. спостерігається певна інертність у розвитку стосунків і лише з середини 1990-х рр. відбувається значне розширення, поглиблення, стабілізація українсько-польських стосунків та вихід їх на рівень стратегічного партнерства. До цього часу українська дипломатія ще перебувала у процесі пошуку власних зовнішньополітичних пріоритетів, хоча доцільність повноцінних відносин з Республікою Польща вже була визначена. Польща ж відразу після здобуття політичної незалежності своїм стратегічним курсом обрала інтеграцію в євроатлантичні структури.

Стівен Р. Бурант вважає, що застій в українсько-польських відносинах був зумовлений методами, до яких вдалися поляки задля своїх зовнішньополітичних цілей, внутрішньополітичною боротьбою у Польщі та позицією Росії стосовно змін геополітичної ситуації в Центральній та Східній Європі [5, с. 102]. У 1993 р. активізувалося питання розширення Північноатлантичного альянсу, Росія різко висловила протест проти розширення НАТО на схід, а українська політична еліта ще не сформувала остаточної позиції щодо даної проблеми. Така позиція східних сусідів Польщі не відповідала зовнішньополітичному курсу Польської держави – інтеграції до Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу, тому співробітництво з Україною не належало до основних пріоритетів зовнішньополітичного відомства Польщі на даному етапі, і Україна не була ідентифікована як головний пріоритет Польщі. Політичні кола Польщі ставили на перше місце співпрацю із західними країнами, оскільки з їх допомогою було б легше домогтися прийняття до НАТО та ЄС, а також з країнами Центральної та Східної Європи, що поділяли її стратегічні цілі (Чехією, Угорщиною, Словаччиною).

Таку ж думку обґрунтував й Ш. Гарнетт, відомий американський експерт з Центру вивчення проблем міжнародної безпеки ім. Карнегі, вказуючи, що стратегічне партнерство з Україною могло загальмувати шанси Польщі отримати місце у вищезгаданих інституціях [6, с. 89].

Певний вплив на інертність українсько-польських взаємин мала також проблема ліквідації ядерної зброї колишнього СРСР, яка частково знаходилася й на українській території. З огляду на те, що українська керівна еліта зволікала з вирішенням долі ядерних

арсеналів, це зумовило ситуацію майже повної зовнішньополітичної ізоляції офіційного Києва. Це ж заблокувало і зовнішньополітичні ініціативи між Україною та Польщею, оскільки польське керівництво підтримало позицію Заходу щодо ядерного роззброєння України. Геополітичні реалії на початку 90-х р. змушували польське керівництво триматися певної дистанції щодо офіційного Києва, що створювало негативну ситуацію для України та перспектив українсько-польського співробітництва [7, с. 30].

У цьому контексті значні зрушення в політиці Заходу щодо офіційного Києва відбулися внаслідок підписання 14 січня 1994 р. у Москві тристоронньої угоди між президентами Росії, США, України щодо ліквідації ядерної зброї на території України. Цей факт було визнано досягненням головної тактичної мети американської політики та підняло авторитет української дипломатії [7, с. 30]. Одночасно з цим спостерігаються й зміни у розвитку українсько-польських відносин, які свідчать про початок переходу стосунків до нового етапу, з використанням елементів стратегічного партнерства. Зокрема, незадовго після визначення долі ядерної зброї на території України, а саме 21–22 березня 1994 р. відбувся офіційний візит в Польщу міністра закордонних справ України А. Зленка, в ході якого було підписано “Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства” [8]. Цією Декларацією міністри закордонних справ обох держав вперше на офіційному рівні оголосили про стратегічне значення українсько-польських відносин та зобов’язались розвивати його в майбутньому.

Перші чотири статті Декларації проголошують стратегічне значення тісного українсько-польського співробітництва для обох країн та всієї загальноєвропейської системи безпеки. Так, у першій статті наголошується, що “існування самостійної України має стратегічний вимір для Польщі і є істотним чинником, який сприяє незалежності Польщі, так само як існування самостійної Польщі має стратегічний вимір для України” [8, арк. 2]. У цій Декларації Україна та Польща “висловлюють переконання, що тісне польсько-українське партнерство буде значним внеском у створення ефективної загальноєвропейської системи її безпеки” (стаття 2) [8, арк. 2], а саме, активні дії України та Польщі в цьому напрямку “повинні запобігати виникненню нових поділів, відродженню тенденції гегемоністичного характеру та виділення зон впливу” (стаття 3) [8, арк. 2].

10 липня 1994 р. на виборах Президента України перемогу отримав Л. Кучма. Лех Валенса надіслав 14 липня телеграму на адресу нового Президента України, де висловив сподівання на подальшу співпрацю та підкреслив, що “незалежність України має для Польщі стратегічне значення” [9, с. 33–34].

У листопаді 1994 р. відбувся візит Президента України Л. Кучми до Вашингтона, наслідки якого також значно змінили зовнішньополітичні пріоритети як впливових країн Заходу, так і Польщі. Візит українського Президента свідчив про кардинальні зміни у зовнішній політиці України. У жовтні 1994 р. Л. Кучма оголосив також про початок проведення далекосяжних економічних реформ, здійснення яких залежало у певній мірі від західної допомоги. Офіційний Київ задекларував також зовнішньополітичну стратегію на інтеграцію до європейських структур [7, с. 31]. Таким чином, перед провідними західними країнами, а відтак і перед Польщею з’являлися підстави формування нової зовнішньої політики щодо України.

Крім того, головне питання зовнішньої політики Польщі, а саме інтеграція до структур Північноатлантичного альянсу, на цей час уже було позитивно оцінено з боку українського керівництва, що також сприяло новому поживавленню українсько-польського діалогу. Аналітики у Варшаві зрозуміли, що Польща повинна налагодити тісніші стосунки з Україною для вдосконалення системи європейської безпеки та забезпечення національних інтересів обох країн. У свою чергу, представники українського керівництва зрозуміли, що після вступу Польщі до трансатлантичної зони безпеки стабільність України буде мати ще більше значення для США та загалом для Заходу [7, с. 33].

Таким чином, у 1994 р. створюються сприятливі передумови для поглиблення і стабілізації українсько-польських відносин, яким, насамперед, сприяли кардинальні зміни у

зовнішній та внутрішній політиці України. В червні 1994 р. Україна підписала “Угоду про партнерство і співробітництво” з Європейським Союзом, яка стала першим з подібних документів, прийнятих державами СНД, та першою серед держав СНД підписала договір з НАТО про співробітництво у рамках програми “Партнерство заради миру”. Нова міжнародна ситуація, а саме вихід офіційного Києва з стану міжнародної ізоляції після вирішення долі ядерної зброї, яка знаходилась на території України, і поява нових можливостей, пов’язаних з участю обох держав в програмі “Партнерство заради миру”, також позитивно позначилась на подальшому тіснішому розвитку українсько-польських відносин. І хоча умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р., уже починаючи з 1994 р., українсько-польським відносинам притаманна динаміка нарощування потенціалів двосторонньої взаємодії, що дало привід в майбутньому оголосити відносини стратегічними.

Практичним проявом цього стала й активна підтримка Польщею України у її прагненні інтегруватись в Європу. Варшава спробувала себе у ролі активного посередника України на Заході. Починаючи з 1995 р., Варшава виступила з низкою нових ініціатив стосовно Києва. Польща, яка головувала в Центральноевропейській ініціативі у 1995 р., підтримала курс України на здобуття членства в “ініціативі”. Польща захищала інтереси України і у питанні входу до Ради Європи у вересні 1995 р.

Етапним кроком у розвитку українсько-польських стратегічних відносин став офіційний візит до Варшави Президента України Л. Кучми, який відбувся 25–26 червня 1996 р. Політичним підсумком зустрічі стала уже офіційна констатація виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства [10].

За визначенням польської сторони стратегічне партнерство – це збіг позицій з основних питань міжнародної безпеки та інтеграції з європейськими та євроатлантичними структурами. А оскільки на цей час Україна уже визначилась з проблемою євроатлантичної інтеграції (зокрема, на парламентській сесії західноевропейської співдружності у Парижі у червні 1996 р. український Президент заявив, що стратегічною метою України є вступ до європейських і трансатлантичних структур [7, с. 31]), що збігалось із зовнішньополітичним курсом Польщі, обраним ще на початку 90-х років, та взаємопідтримка обох країн у досягненні цієї мети, про що свідчили останні події, то з’явилися певні підстави говорити, що українсько-польські відносини почали дедалі більше набувати ознак стратегічного партнерства. Взаємна орієнтація на вступ до ЄС та НАТО спричинила новий погляд на сутність українсько-польського стратегічного партнерства. У контексті все більшого поглиблення процесу євроатлантичної інтеграції цілі обох країн стали співпадати і отримали стратегічний вимір. Центральним документом та легітимною, (хоча і декларативною) підставою для переходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства стала укладена в ході візиту Л. Кучми у Польщу “Спільна Декларація Президента України і Президента Республіки Польща” від 25 червня 1996 р. [10].

У Декларації сторони підтвердили обраний ними курс на розвиток стратегічного партнерства (стаття 1) [10, арк. 1] і заявили, що “Україна і Республіка Польща виступають за реалізацію ідеї спільної Європи і створення нової системи європейської безпеки, в якій обидві держави займуть місце, що відповідатиме їхнім прагненням і потребам” (стаття 2) [10, арк. 1]. Аналіз даної декларації показує, що, як і раніше, політичні відносини між державами перебувають у пріоритетному становищі. Так, із 13 статей декларації 8 стосуються розвитку політичних взаємин. З них чотири (статті 1, 2, 4, 8) підтверджують перспективність двосторонніх відносин. Інші присвячені різним аспектам співробітництва з такими організаціями, як ОБСЄ, Рада Європи та Центральноевропейська ініціатива (стаття 3) [10, арк. 2], Північноатлантичний альянс (стаття 6,9) [10, арк. 2–3], ООН (стаття 10) [10, арк. 3].

Підписана Декларація активно коментувалась польськими засобами масової інформації, особлива увага зосереджувалась на головній проблемі, що хвилювала тоді Польщу – розширенні НАТО, і на позитивному, в цілому, ставленні України до цього [11, с. 2].

Під час перебування у Республіці Польща 26 червня 1996 р. Президент України Л. Кучма підтвердив, що Україна не має заперечень щодо вступу Польщі до НАТО, але наголосив на тому, що процес розширення цієї організації повинен бути еволюційним. Президентом України була висунута низка нових ініціатив, що могли б сприяти поширенню українсько-польського стратегічного співробітництва: приєднання України до структур ЗЕС і ЄС, залучення України до консультацій держав “Веймарського трикутника”, створення у Центрально-Східній Європі зони, вільної від ядерної зброї [12, с. 82]. Таким чином, візит Президента України до Республіки Польща довів близькість позицій двох держав у питаннях європейської і євроатлантичної безпеки та свідчив про прагнення поглиблювати задеклароване стратегічне партнерство.

Напередодні офіційного візиту Президента України в Польщу у Варшаві зібрався Консультаційний комітет президентів (ККП) України та Республіки Польща. Комітет виробив спільні рекомендації. Учасники зустрічі звернули увагу на необхідність забезпечення сприятливого ставлення європейських та євроатлантичних структур до ідеї українсько-польського співробітництва. За наслідками роботи ККП було визначено, що стратегічне партнерство між країнами буде виражатись у взаємній підтримці прагнень до інтеграції з європейськими структурами, а особливо ЄС [13, с. 139].

У червні цього ж року був розроблений проект Меморандуму про стратегічне партнерство Польщі і України. З польського боку ініціатором документа виступив “Рух 100”, а з українського – Народний Рух України. Представниками “Руху 100” були відомі польські політики: колишній президент Л. Валенса, колишні прем’єр-міністри Т. Мазовецький і Г. Сухоцька, відомі політичні діячі Я. Белецький, В. Бартошевський, А. Олеховський, Є. Козакевич. З українського боку документ підтримали видатні представники української політичної еліти, а саме: колишній Президент Л. Кравчук, лідер НРУ В. Чорновіл, відомі політичні діячі І. Юхновський, М. Жулинський та інші [14, с. 370]. Меморандум повинен був підтвердити створення проукраїнського лобі у польському парламенті і представити наміри польських та українських політиків про те, що вони проводитимуть курс на “стратегічні” стосунки між країнами, якщо прийдуть до влади [15, с. 77].

Протягом наступних років уряди обох держав намагалися втілити в життя задекларовані принципи стратегічного партнерства, зокрема завдяки посиленню співпраці в напрямку європейської інтеграції. Ця проблема неодноразово була темою обговорення під час офіційних зустрічей на міждержавному та урядовому рівні, а також на засіданнях Консультаційного комітету президентів України і Польщі.

Черговим важливим етапом у розвитку двосторонніх відносин та практичним підтвердженням принципів стратегічного партнерства між державами став державний візит Президента Республіки Польща А. Квасневського в Україну 20-22 травня 1997 р. Головним підсумком візиту А. Квасневського в Україну стало підписання президентами України і Республіки Польща Спільної заяви “До порозуміння і єднання” [16], яка підвела ризику під непростим минулим двох народів і закликала молоде покоління українців і поляків жити в злагоді і мирі.

У підписаному документі ведеться перелік фактів українсько-польського протистояння у різні періоди історії, зокрема “військове протистояння у XVII–XVIII століттях, прояви антиукраїнської політики польської влади у 20–30 роках XX століття, переслідування польського населення в Радянській Україні у період сталінських репресій” [16, с. 2].

Обидві держави зобов’язались опікувати і всіляко підтримувати розвиток національних громад в Україні та Польщі. Президенти обох країн заявили, що беруть під свій патронат ідеї українсько-польського порозуміння і єднання.

Одним з найбільш перспективних українсько-польських проектів з економічної та з геополітичної точки зору є побудова трубопроводу Одеса-Броди-Гданськ з метою транспортування в Європу каспійської нафти. Реалізація цього проекту дуже важлива з точки зору не декларативного, а справжнього стратегічного партнерства. На політичному рівні ідея цього проекту вперше з’явилась ще в 1995 р. За рахунок приватних інвестицій поляки

планують продовжити нафтопровід Одеса-Броди до Гданська, звідки каспійська нафта має надходити до Західної Європи. 28 вересня 1998 р. Л. Кучма та А. Кваснівський дали політичний імпульс прискоренню реалізації цього важливого проекту, ідея якого протягом наступних років була на порядку денному практично всіх українсько-польських переговорів.

Так, 15 грудня 1999 р. у Варшаві між Україною та Польщею було укладено угоду про створення шосе Одеса-Гданськ у рамках розбудови Балтійсько-Чорноморської транспортної структури [17, с. 273].

18 грудня 2000 р. відбувся візит в Україну президента Польщі А. Кваснівського. Президент Польщі разом із Президентом України відвідали Одеський нафтовий термінал, де обговорили основні напрямки українсько-польського співробітництва та проблему співпраці в галузі транспортування нафти. Л. Кучма зазначив, що: “Одним з головних завдань двосторонніх відносин є наповнення реальним змістом взаємин стратегічного партнерства між двома країнами” [18, с. 1]. Одеса, за словами Л. Кучми, обрана для зустрічі не випадково, адже питання постачання енергоносіїв в Європу цікавить не тільки Україну і Польщу, а й всю Європу. А. Кваснівський, у свою чергу, зазначив, що питання постачання нафти і газу та їх транспортування в Європу є дуже актуальним на порозі ХХІ століття. Європа прагне отримати нові джерела постачання енергоносіїв, вони пропонуються Російською Федерацією, Європейським Союзом, Республікою Польща тощо, і Україна не повинна бути відстороненою від обговорення цих питань [18, с. 2].

У липні 2001 р. в Україну з офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Польщі В. Бартошевський, який провів переговори з міністром закордонних справ України А. Зленком, Президентом України Л. Кучмою та Прем'єр-міністром А. Кінахом. Було обговорено будівництво нафтопроводу Одеса-Броди-Гданськ. За підсумками візиту було підписане Спільне комюніке. У документі, зокрема, відзначається особлива вага українсько-польської взаємодії з питань формування нових енергетичних ринків у Європі, оскільки, набираючи силу, процеси можуть істотно змінити ситуацію в регіоні Центрально-Східної Європи і на континенті в цілому [19, с. 3].

Під час наступних зустрічей на найвищому рівні було домовлено, що проект будівництва нафтопроводу Одеса-Броди-Гданськ буде представлено на розгляд Єврокомісії, що і було зроблено 27 травня у Брюсселі [20, с. 1]. Блискучі перспективи для нафтопроводу пророкувала Єврокомісія. Проте Президент України Л. Кучма на прес-конференції під час зустрічі зі своїм колегою в червні 2003 р. підкреслив, що “поки жодна з трансатлантичних компаній, які працюють у каспійському регіоні, не заявили про готовність постачати нафту саме цим коридором. Об'єкт, в який було вкладено близько півмільярда доларів державних коштів, вже понад два роки не експлуатується” [21, с. 2]. Тому, підкреслив Л. Кучма, якщо Євросоюз зробить конкретні кроки для того, щоб нафтопровід запрацював, то відпадуть усі розмови про можливість використання його в реверсному режимі для перекачування російської нафти [21, с. 2]. В цей час Президент України Л. Кучма проводив переговори із представниками російської нафтової Компанії про можливість реверсного використання нафтопроводу, що викликало незадоволення Польщі й Заходу. Зокрема газета “День” опублікувала заяву підписану послами в Україні: Польщі М. Зюльковським, Німеччини Д. Штюдemanом та США К. Паскуалем. Зава мала назву “Двозначний реверс і євроатлантичний шанс України”, тут посли висловили свою думку про недоцільність використання нафтопроводу Одеса-Броди з метою реверсного транспортування нафти Тюменської нафтової компанії (ТНК) [17, с. 284.] 26 листопада 2003 р. у Брюсселі під егідою ЄС Україна та Польща підписали угоду про добудову польської частини нафтопроводу Одеса-Броди-Плоцьк [17, с. 290].

Проте на сьогоднішній день цей важливий проект практично так і не реалізований і нафтотермінал працює у реверсному режимі. Однією з головних перешкод є несумісність польських приватних структур консорціуму “Золоті ворота” із бюрократизованими державними структурами України. Тому навіть з цієї точки зору особливо нагальною стає потреба проведення політичних та економічних реформ в Україні. Зі зміною влади в Україні

у 2005 р. питання експлуатації нафтопроводу та добудову до Гданська помітно активізувалась. Зокрема, ця проблема була темою обговорення під час офіційної зустрічі Прем'єр-міністра Польщі М. Белка та Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та початку березня 2005 р. в Києві та інших українсько-польських зустрічей на міждержавному рівні.

Ще одним аспектом у розвитку українсько-польського стратегічного партнерства є проблеми, непорозуміння та конфліктні ситуації, які притаманні будь-яким відносинам і які для об'єктивного висвітлення цього процесу оминути неможливо.

На початку ХХІ ст. у розвитку українсько-польських відносин, на думку дослідників, наступило певне охолодження. Так, Л. Чекаленко стверджує: “Якщо від середини 90-х років українсько-польським взаєминам притаманна динаміка нарощування потенціалів двосторонньої співпраці, що дало привід оголосити відносини стратегічними, то від кінця століття спостерігається своєрідне відсторонення і певне охолодження у двосторонніх стосунках” [22, с. 52].

З цією тезою в деякій мірі можна погодитись. Протягом 2001-2002 рр. відбувається декілька неприємних інцидентів, які внесли певне напруження у розвиток відносин, хоча загалом це не призвело до радикальних змін у стосунках.

У цей період спостерігаються випробування на міцність стратегічних українсько-польських відносин, що було викликано поглибленням політичної кризи в Україні на тлі “касетного скандалу” та непорозумінням відносно відкриття Польського військового меморіалу у Львові на Личаківському кладовищі. Друга зустріч на початку 2001 р. на найвищому рівні між президентами України та Польщі відбулась 17 березня 2001 р. у польському місті Казімеж Дольний. У цей час, як відомо, в Україні поглибилась політична криза, відбуваються політичні акції протесту “Україна без Кучми”. В засобах масової інформації активно коментувався цей процес, висловлювалось занепокоєння, що Україна ризикує опинитись у такій самій міжнародній ізоляції, як Білорусь. Тому Польща виступила з ініціативою зустрічі президентів України та Польщі для обговорення ситуації. Природно, що основною темою їх переговорів була внутрішньополітична ситуація в Україні. Звертаючись до поляків, Л. Кучма зазначив, що він “великою мірою розуміє їх небайдужість та увагу до подій в Україні і закликав зробити спробу дивитися на все з урахуванням місця нашої держави у європейському просторі” [23, с. 1]. А. Квасневський радив своєму українському колезі започаткувати діалог з опозицією. Л. Кучма запевнив А. Квасневського, що ні за яких обставин не піде на силові методи врегулювання ситуації, що готовий вести переговори з опозицією, але тільки з тією, що стоїть на державних позиціях і не збирається змінювати конституційний лад [23, с. 1].

Президент Польщі, у свою чергу, заявив, що не збирається відмовлятися від частих зустрічей з Л. Кучмою. Глави обох країн також ще раз підтвердили принципи стратегічного партнерства між нашими державами. За словами А. Квасневського, “стратегічне партнерство з Україною є найбільшою цінністю для Польщі, і остання при цьому буде послідовно сприяти розвитку демократії в Україні” [24, с. 1]. Він також повідомив, що при обговоренні ситуації в Україні, в рамках Веймарського трикутника з Жаком Шираком та Герхардом Шредером, усі троє визнали, що демократична Україна є найважливішим елементом демократичної Європи в ХХІ столітті. Президенти Польщі та Франції, канцлер ФРН висловили підтримку Президенту України Л. Кучмі в тій ситуації, що склалася в Україні, але водночас керівництво цих держав занепокоєне політичними проблемами в Україні, в тому числі загрозою подальшому розвитку демократії [24, с. 1].

Александр Квасневський також заявив, що “незалежно від того, що відбувається в Україні, не втрачати жодного дня двостороннього співробітництва з Україною, жодного місяця партнерства з Україною, жодного руху до європейської спільноти” [24, с. 1].

У подальшому під час офіційних міждержавних зустрічей українського та польського керівництва продовжували звучати заяви про значення стратегічного партнерства та про взаємне бажання його поглиблювати.

Негативний резонанс в українсько-польські стратегічні стосунки внесла і кількарічна проблема з відкриттям польського військового меморіалу на львівському Личаківському цвинтарі. Л. Кучма неодноразово обіцяв А. Квасневському, що “Цвинтар Орлят” буде відкрито, та щоразу відкриття переносилось. Президенти України та Польщі, перебуваючи в Івано-Франківську на початку 2002 р., урочисто заявили, що відкриття “стражденної” некрополії відбудеться 21 травня 2002 р. 10 травня 2002 р. міністр закордонних справ України А. Зленко та секретар ради національної безпеки Польщі М. Сівець провели переговори щодо остаточного дизайну пам’ятнику полякам, які воювали на території України в 1918-1920 р. Проте знову виникло непорозуміння стосовно формулювання напису на меморіалі та архітектурних атрибутів, і за рішенням міської ради Львова відкриття не відбулось. Спалахнув конфлікт, результатом якого стала відмова А. Квасневського від візиту в Україну. Польська сторона наполягала на архітектурних атрибутах, які були притаманні пам’ятнику напередодні 1939 р., зокрема написах про переможні битви. Львівська міська рада виступила проти напису на польському кладовищі “Невідомому польському солдату героїчно померлому за незалежність Польщі”.

Ця подія активно коментувалася в польських засобах масової інформації. Зокрема, відомий польський журналіст П. Смоленський так оцінив на сторінках “Газети Виборчої” цей інцидент: “Для поляків несправедливе і образливе, а для України – політично самовбивче” [25, с. 5]. А. Квасневський також прокоментував подію: “Я зі смутком і розчаруванням сприйняв рішення української сторони в справі цвинтаря Львівських орлят. Відхід від домовленостей, прийнятих у грудні минулого року владою Польщі та України, не служить духові єднання і партнерства між нашими країнами і народами”, [25, с. 5] – сказано у заяві президента Польщі.

Остаточним висновком більшості коментарів було побоювання, чи не вплине ця історія на стан українсько-польських відносин. “Можливо, на вчорашньому “ні” зависло все польсько-українське єднання?” [25, с. 5] – запитував головний редактор газети “Трибуна”, пов’язаної з правлячою коаліцією лівих партій. Польське видання відомого тижневика “Newsweek” пише: “Дипломати неофіційно стверджують, що тепер у польсько-українських відносинах надовго запанує холод” [25, с. 5].

Проте офіційна позиція більшості польських політиків на чолі з президентом не підтвердила цих прогнозів. Ще у вищезгаданій заяві А. Квасневський зазначив: “Особисто обіцяю, а також від імені польського керівництва, що ми не послабимо зусиль, скерованих на польсько-українське єднання” [25, с. 5]. Таку саму позицію одностайно задекларували й інші важливі польські керівники. Зокрема, прем’єр Л. Міллер на прес-конференції, присвяченій українсько-польському економічному форуму, сказав: “Ми хочемо інтенсифікувати торговий обмін та економічну співпрацю. Останніми днями атмосфера співробітництва зі східним сусідом дещо погіршилась. Маю на увазі рішення львівської влади. Однак треба йти далі і, незалежно від тих чи інших проблем, думати про майбутнє” [25, с. 5].

Новопризначений посол України в Польщі Олександр Ніконенко, який розпочав свою роботу в березні 2002 р., також стверджував про те, що кардинальних змін у розвитку відносин ця подія не привнесе: “Я не вважаю, що це може суттєво вплинути на українсько-польські відносини. Звичайно, відмова президента Польщі їхати у Львів викличе якусь непотрібну паузу у двосторонньому діалозі, яку, я як дипломат, муситиму якимось чином скоротити. Наші відносини виходили на справжній рівень реального стратегічного партнерства. Це зупинка, а я вважаю, що нам у діалозі з Польщею зупинятися не можна. Зараз зупинка чи гальмування негативно працюють саме на Україну, бо нам треба сьогодні прискорити процеси поглиблення відносин з Польщею, оскільки Польща невдовзі стане членом ЄС. Ми будемо продовжувати діалог, він не зупиниться, але щось може залишитись недомовленим” [25, с. 5].

Політичні події в Україні, які склалися в результаті президентських виборів наприкінці 2004 р. та допомога, яку Польща надала українському народові під час кризи, значною мірою посприяли вирішенню кількарічної проблеми відкриття меморіалу. Президент В. Ющенко на

своїй першій зустрічі, як Президент України, з Президентом Польщі А. Квасневським у Кракові у січні 2005 р., заявив, що “на часі – вирішення офіційного відкриття цвинтаря польських вояків “Орлят” на Личаківському кладовищі у Львові” [26, с. 6]. На початку червня В. Ющенко звернувся до депутатів Львівської міської ради з проханням ухвалити рішення стосовно відкриття меморіалу, 13 червня 2005 р. таке рішення було прийнято, а 24 червня відбулось урочисте відкриття меморіалу польських вояків “Орлят” та воїнів Української Галицької Армії на Личаківському кладовищі у Львові. Шляхом компромісу напис на меморіалі має такий вигляд: “Тут спочиває польський військовий який помер за батьківщину” [27, с. 4]. Відкриття некрополя з української сторони, є знаком приязні, миру та бажання подальшого українсько-польського єднання, порозуміння та зміцнення стратегічного партнерства.

З метою подальшого зміцнення українсько-польського стратегічного партнерства 2004 рік відповідно до домовленостей між президентами України та Польщі, був оголошений Роком Польщі в Україні і проходив під гаслом “Україна і Польща – разом у Європі”, офіційне відкриття якого відбулося 30 березня 2004 р. Головна мета цього заходу, за словами Республіки Польща Вальдемара Домбровського “познайомити українців з сучасною Польщею, її культурним, суспільним та економічним життям” [28, с. 2].

Незважаючи на помпезність відкриття та тривалу підготовку до проведення Року Польщі в Україні, він проходив малопомітно, без великого резонансу і суспільного зацікавлення. Однак, активний інтерес поляків до проблем виборчої кампанії в Україні наприкінці 2004 р. та підтримка українського народу у їх демократичних прагненнях компенсувала недостатню активність та продуктивність проведення Року Польщі в Україні. У ході виборів Президента України переважна більшість поляків зайняла позицію підтримки демократичної опозиції і її лідера, Віктора Ющенка. Сприйняття і реакція на українські акції протесту, а помаранчевий рух отримав позитивний відгос більшості польського суспільства (поляки організовували мітинги у Польщі на підтримку українців, частина приїхала до Києва, збирали гроші й речі на підтримку маніфестантів, прикрашали свій одяг помаранчевими стрічками, висловлювали захоплення рішучістю українського народу) свідчила про те, що відбувся прорив у позитивному сприйманні поляками українців і українцями поляків. Згадані події в Україні і їх відгос у Польщі ознаменували новий висхідний виток відносин двох держав. На думку голови Об’єднання Українців у Польщі Мирона Кертичака, підтримка поляками українців неодмінно вплине за зміну існуючих у обох суспільствах стереотипів [29].

Аналіз польської друкованої й електронної преси, та інших Інтернет-джерел засвідчує, що Польща, це країна, де ступінь підтримки українців був найвищим. Суспільна думка в Польщі у своїй більшості підтримувала демократичні сили в Україні і ту політичну лінію, яку проводив в цій ситуації польський президент і уряд. Так, за даними порталу “Віртуальна Польща”, що 20–30 листопада провів анкетування, у якому взяли участь 50061 учасників, 78 % віддали свій гос на підтримку помаранчевого руху В. Ющенка, 12 % не підтримали протестів опозиції, і 10 % висловилися, що до проблем України їм байдуже [30]. У свою чергу газета “Річ Посполита” провела дослідження з приводу того як поляки ставляться до української опозиції і як вони оцінюють роль А. Квасневського у розв’язанні політичної кризи в Україні. Дослідження підтвердило переважно позитивний відгос поляків на події в Україні та схвальне ставлення поляків до українців. Оцінюючи посередництво А. Квасневського в урегулюванні української кризи, 49 % поляків висловилися позитивно, 31 % – негативно. У переважній більшості поляки висловились і за те, щоб ЄС виразніше втручався на сторону демократичних рухів країн-сусідів. Таку думку мали 62 % поляків. Протилежну позицію висловили 27 % [31]. Головну роль у формуванні такої позиції пересічних поляків відіграли засоби масової інформації (ЗМІ). Переважна більшість польських ЗМІ заявила про свою солідарність з демократичним рухом в Україні. Кілька десятків польських газет видали заклик підтримки у справі демократичних змін в Україні і опублікували його одночасно тиражем понад 400 тис. примірників. До акції приєдналися

кілька десятків газет, які до 2 грудня 2004 р. виходили з помаранчевою стрічкою біля назви, як символом підтримки боротьби українців [32]. “Газета Виборча” надрукувала 30 тисячний тираж спеціального двомовного українського додатку, який 26 листопада привезли на Майдан Незалежності [33].

Така підтримка, українського демократичного руху мала місце на усіх рівнях, від звичайних громадян, котрі раніше Україною мало цікавилися, і аж до парламенту, Міністерства закордонних справ Польщі, польських євро-депутатів, колишнього і діючого президентів. Першим політиком високого рангу, що прибув до Києва став перший президент Польщі, лауреат Нобелівської премії миру Лех Валенса, до якого В. Ющенко 23 листопада у листі звернувся з проханням приїхати в Україну [34]. Л. Валенса зайняв позицію підтримки опозиції, вважаючи їх вимоги логічними, а методи які вони застосовують – методами ХХІ ст. Ще до прибуття в Україну Л. Валенса заявив, що бачить кілька сценаріїв вирішення конфлікту. У першу чергу, на його думку, у цій ситуації необхідний був діалог: “Потрібно розмовляти, не ставити нікого на коліна, а шукати компромісу і вирішення” [35, с. 85]. Візит экс-президента Польщі був свідченням моральної підтримки українського народу авторитетним польськими політичним діячем, а в його особі і усієї Польщі. Лідер польської опозиційної організації “Солідарність” та колишній президент виступив перед учасниками акції протесту з підтримкою. В Україну прибули також поляки-члени Європарламенту, які висловили захоплення мужністю українського народу в процесі відстоювання своїх демократичних прав, побажали успіху у досягненні поставленої мети і заявили про свою підтримку та про те, що будуть представляти інтереси українського народу у Європарламенті.

На офіційному рівні про допомогу Польщі в урегулюванні кризи свідчить активна участь діючого президента Польщі А. Квасневського у ролі посередника між сторонами конфлікту. Спочатку Л. Кучма, а потім і В. Ющенко звернулися до польського президента 23 листопада у пошуках посередництва [36]. Реакцією А. Квасневського стала згода на роль посередника. Розуміючи необхідність активного включення у вирішення конфліктної ситуації президент Польщі робив усе можливе, щоб розв’язання політичної кризи в Україні набула загальноєвропейського характеру. Окрім польського президента, у розв’язанні кризи, в засіданнях “круглого столу” учасників конфлікту та іноземних представників, брали участь з іноземних лідерів: президент Литовської Республіки Валдас Адамкус, Верховний представник ЄС з питань спільної зовнішньої та безпекової політики Хав’єр Солана, Генеральний секретар ОБСЄ Ян Кубіш та Голова Державної Думи Федеральних зборів Російської Федерації Борис Гризлов [37, с. 3]. Зарубіжні представники слідували за подіями в Україні та всебічно сприяли проведенню переговорів у врегулюванні ситуації.

Завдяки політичній позиції Заходу, протестам українського народу, здатності влади піти на компроміс і не застосовувати силу, а також рішення Верховного Суду України про переголосування другого туру виборів кризи було розв’язано. В результаті переголосування Президентом України став В. Ющенко.

Події останніх місяців 2004 р. та початку 2005 р. значно підняли авторитет України на міжнародній арені. Посередницькі місії іноземних представників, Польщі зокрема, сприяли тому, що в Україні вівся політичний діалог. Вироблені на зустрічах круглого столу рішення, хоча й не мали прямої дії, все ж сприяли досягненню компромісу політичних сил в Україні. Значний вплив посередництво іноземних держав мало для привернення уваги до проблем України з боку світової, європейської громадськості та політиків. Особливе значення має те, що вдалося зламати стереотип України як несамостійного суб’єкта у міжнародній політиці, залежного і пов’язаного з Росією. Остаточний результат виборів задовольнив західний світ, Польщу зокрема, оскільки український Президент був рішуче налаштований на активізацію процесу євроатлантичної інтеграції України та ефективні економічні і демократичні реформи. Створилася сприятлива ситуація для здобуття Україною повноправного місця в об’єднаній Європі. Проте нестабільна політична ситуація в Україні протягом усього періоду президентства В. Ющенка, чергові політичні кризи не сприяли реалізації цієї мети.

Негативний відтінок у розвиток українсько-польського стратегічного партнерства привнесло надання Віктором Ющенком наприкінці завершення свого президентського терміну звання героя Степану Бандері. Діючий президент Польщі Лех Качинський назва цей вчинок “не дружнім кроком щодо Польщі” [38]. Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні Яцек Ключковський в інтерв’ю Уніан погодився з офіційною версією про недружній крок, проте наголосив, що: “Рішення про присвоєння чи не присвоєння звань це справа України.... Ми не чинимо на Україну жодного тиску і ніколи цього не робитимемо. Звичайно ми стурбовані цією нагородою” [38]. Нажаль трагічні сторінки нашого спільного минулого і надалі накладають значний відбиток на розвиток сучасних відносин. Щоправда, як свідчить досвід, протягом останніх років обидві держави неодноразово стикались із спірними питаннями історичного минулого, але значного впливу на розвиток стосунків вони не мали.

Із зміною влади в Україні, внаслідок обрання президентом Віктора Януковича, закономірно виникає запитання як це позначиться на розвитку українсько-польських стосунків. Діючий Посол Польщі в Україні прогнозує, що з огляду на те, що В. Янукович, як двічі прем’єр-міністр співпрацював з урядом Польщі, а також багато людей які сьогодні прийшли до влади, уже працювали в урядах Януковича є певна традиція співробітництва. “Тому, я не маю жодних побоювань, що ми з боку нової української влади не знаходитимемо порозуміння”. “Щоправда, як на мене – зазначає Ключковський – відносини з сьогоднішньою владою матимуть дещо інший відтінок, тобто вони будуть більше прагматичними, з акцентом на економіку, на прикордонні питання. І мабуть ми менше говоритимемо про стратегічні спільні виклики” [38]. І справді, зараз одним із головних завдань стратегічного українсько-польського партнерства залишається перехід до виконання та реалізації досягнутих домовленостей.

Загалом, на сьогоднішній день, можна цілком слушно вважати, що українсько-польське стратегічне партнерство в головних рисах вже формалізувалось інституційно і функціонально. Якщо врахувати необхідність юридичного закріплення особливих відносин між партнерами, то упродовж досліджуваного періоду між Україною та Польщею були підписані документи, які закріпили особливість двосторонніх відносин. Зазначимо, що всього правову базу українсько-польських відносин складають вже близько 200 угод, які забезпечують ефективне функціонування двосторонніх механізмів співпраці. Важливою ланкою стратегічного партнерства є створення і діяльність спільних організаційних структур та механізмів, завдання яких сприяти поглибленню співробітництва між Україною та Польщею. В Україні протягом досліджуваного періоду створені відповідні інститути міждержавної співпраці, діяльність яких сприяє збереженню нинішніх політичних контактів та зміцненню взаємовідносин. Зокрема, Консультативний комітет президентів України та Польщі, який займається проблемами регіональної безпеки, стратегією економічного та регіонального співробітництва, проблематикою національних меншин та створення нових магістралей для транспортування енергоносіїв. Комітет дає можливість проводити поточні двосторонні консультації з найбільш актуальних для обох сторін проблем. Діє Українсько-польська змішана комісія з питань торгівлі та економічного співробітництва. Комісія створена у січні 1993 р. Вона є основною, у широкому розумінні, інституційною формою економічного співробітництва між Україною і Польщею. У її роботі беруть участь представники всіх зацікавлених міністерств і відомств обох держав. У 1998 році у Жешуві для проведення щорічних зустрічей польських та українських підприємців, для обміну досвідом та для вирішення інших питань було створено Українсько-польський Економічний форум.

Україна прагне використовувати досвід Польщі на шляху європейської інтеграції, а Варшава намагається активно допомогти Києву в процесі адаптації до імперативних вимог інтеграційного процесу. З цією метою була створена Постійна українсько-польська конференція з питань європейської інтеграції (УПК). Роботою конференції керують заступники міністрів закордонних справ України і Польщі, у її роботі беруть участь

представники усіх зацікавлених міністерств і відомств обох держав. Патронат над конференцією здійснюють прем'єр-міністри України і Республіки Польща. Цей координаційний орган є формою передачі українським партнерам польського інтеграційного досвіду, знань про процес входження в ЄС, дає можливість здійснювати широкий аналіз українсько-польських відносин на тлі наближення обох держав до Європейського Союзу. З цією ж метою була створена Польсько-американсько-українська ініціатива співпраці (ПАУСІ). Вона повинна слугувати Україні механізмом не лише запозичення позитивного досвіду Польщі, а й ознайомлення з досвідом європейської інтеграції інших країн Центральної Європи. Функціонує Українсько-польський / Польсько-український Форум, у рамках якого забезпечується діалог між українськими і польськими політичними та економічними елітами, представниками неурядових організацій, він поєднує також відомих представників науки і культури наших держав. Важливими культурними центрами є відкритий у 2000 році Польський інститут у Києві та польсько-українська колегія університетів у Любліні, яка розпочала свою роботу восени 2001 р.

Стратегічне партнерство передбачає також наявність спільних стратегічних інтересів у держав, які оголошують себе стратегічними партнерами. Стратегічним пріоритетом України є інтеграція до європейських політичних та економічних структур. Польща є вже повноцінним членом ЄС та НАТО. На захід від України європейську сучасність та майбутнє визначає процес європейської інтеграції. Тому збереження і зміцнення стратегічно-партнерських відносин із Польщею, яка постійно підтримує Україну у її прагненнях, має для України виняткове значення з огляду на потребу реалізації західного вектора її зовнішньої політики.

Таким чином, можна твердити, що на сьогоднішній день українсько-польські відносини відповідають основним умовам стратегічного партнерства і розвиваються у бік його подальшого зміцнення. Характеризуючи українсько-польські відносини згідно з критеріями стратегічного партнерства можна зробити висновок.

Між Україною та Польщею існує співпраця у декількох стратегічних сферах співробітництва: економічній, політичній, гуманітарній. Проте у цих сферах досить часто існує і велика кількість проблем. Однак це є допустимим для відносин стратегічного партнерства, оскільки вони якраз і повинні допомагати ефективно вирішувати проблеми між обома сторонами;

Дві державикладають однакове розуміння у поняття стратегічне партнерство;

Українсько-польські відносини в цілому розвиваються поступально. Винятком можуть служити лише 2001–2002 рр. Коли у відносинах відбувся певний спад через внутрішньополітичні проблеми в Україні та не врегульовані історичні питання;

Наші держави виробили механізми реалізації і координації своїх стратегічних інтересів у різних сферах;

Між двома державами не існує двостороннього документу, в якому би чітко визначилися сфери та цілі їхнього стратегічного партнерства. В Україні розроблена окрема концепція відносин стратегічного партнерства з Республікою Польща затверджена Міністерством Закордонних Справ України 27 липня 2001 року [39, с. 35].

Отже, українсько-польські двосторонні відносини відповідають більшості критеріїв стратегічного партнерства, але одним із головних завдань залишається перехід до контролю виконання відповідних механізмів та реалізації досягнутих домовленостей. Стратегічне партнерство між двома країнами повинно підсилювати взаємодію у рамках постійнодіючих міждержавних механізмів, подальшим зміцненням договірно-правової бази двостороннього співробітництва. Тому потрібно сподіватися, що майбутня спільна партнерська діяльність України й Польщі буде й надалі підтверджувати стратегічний характер взаємин та сприяти подальшому українсько-польському порозумінню.

Список використаних джерел

1. Зеленько Г. "Навздогінна модернізація": досвід Польщі та України. Монографія. – К.: "Критика.", 2003. – 216 с. 2. *Стратегічні партнери України: декларації і реалії* (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2000. –

№ 12. – С. 21–26. 3. *Карасьов В. Ю., Звонков Е. Ю.* Східна політика Польщі та польсько-українське стратегічне партнерство // Стратегічна панорама. – 1999. – № 1–2. – С. 59–64. 4. *Засади* стратегічного партнерства (матеріали “круглого столу”) // Політика і час. – 2001. – № 2. – С. 26–36. 5. *Смієн Р.* Бурянт. Україна і Польща: до стратегічного партнерства // Політична думка. – 1997. – № 3. – С. 99–111. 6. *Garnett S.* Keystone in the Arch: Ukraine in the emerging security environment of Central and Eastern Europe. – Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1997. – 145 p. 7. *Моцок В.* Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках ХХ століття // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 26–34. 8. *Декларація* Міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про принципи формування українсько-польського партнерства // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф. міжнародні договори. – Од. зб. 434. – 4 арк. 9. *Gill W., Gill N.* Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993. – Poznań – Toruń, 1994. – 123 s. 10. *Спільна* декларація Президента України і Президента Республіки Польща // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф. міжнародні договори. – Од. зб. 1320. – 4 арк. 11. *Gazeta wyborcza.* – 1996. – 25 czerwca. – S. 1, 2. 12. *Виступ* Президента України Л. Кучми у Сеймі республіки Польща (Варшава, 26 червня 1996 р.) // Політика і час. – 1996. – № 7. – С. 81–85. 13. *Chojowska A.* Stosunki z Ukrainą // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1996/1997. – S. 138–140. 14. *Bukkvoll T.* Ukraine and European Security. The Royal Institute of International Relations, 1997. – 129 p. 15. *Україна* на міжнародній арені // Зб. документів і матеріалів (1991–1995 pp.) / В. В. Будяков, Г. Й. Удовенко та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – Кн. 1. – 736 с. 16. *Спільна* заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання” // Урядовий кур’єр. – 1997. – 24 травня. – С. 2. 17. *Зовнішня* політика України в умовах глобалізації: Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003 pp.) / Відп. ред. С. В. Віднянський – К.: Генеза, 2004. – 616 с. 18. *Президенти* України і Польщі обговорили питання співпраці в галузі транспортування нафти // Урядовий кур’єр. – 2000. – 19 грудня. – С. 1, 2. 19. *Одеса* – Броди, а потім – Гданськ // Урядовий кур’єр. – 2001. – 10 липня. – С. 3. 20. Нафтопривід Одеса – Броди – Гданськ вигідний обом державам // Урядовий кур’єр. – 2002. – 26 червня. – С. 3. 21. *Українсько-польські* відносини у новому контексті // Урядовий кур’єр. – 2003. – 26 червня. – С. 1, 2. 22. *Чекаленко Л.* Україна – Польща: нові тенденції взаємин // Україна – Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Ч. II. – С. 51–59. 23. *Україна* – Польща: євроінтеграційним курсом // Урядовий кур’єр. – 2002. – 5 лютого. – С. 1, 2. 24. *Зам’ятін В.* Варшавський договір // День. – 2001. – 17 березня. – С. 1. 25. *Павлів В.* Українсько-польські відносини на новому етапі серйозних випробувань // Дзеркало тижня. – 2002. – 25 травня. – С. 5. 26. *Злазь С.* Примирення – 2 // Україна Молода. – 2005. – 26 лютого. – С. 6. 27. *Борковський А.* Примирення, а не перемир’я // Україна Молода. – 2005. – 25 червня. – С. 1, 4. 28. У рамках підготовки до Року Польщі // Урядовий кур’єр. – 2004. – 3 лютого. – С. 2. 29. *Brzeziecki A.* Wiedza, że Polska jest z nimi // <http://tygodnik.onet.pl/0,1206365,druk.html>. 30. *Polscy* Internauci solidaryzują się z “pomarańczową rewolucją” na Ukrainie – wynika z ankiety przeprowadzonej przez portal Wirtualna Polska // http://deili.webd.pl/modules.php?name=Newsweb.wweb&id=txt_404. 31. *Gawrys F.* Tak dla Juszczenko, nie dla Rosji // http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/specjal/041210/specjal_a_2.html. 32. *Borowska M.* Pomarańczowo w gazetach lokalnych // http://wv.-media.ngo.pl/labeo/app/cms/x/S763O?jsessionid=923132FDA307E140D62563CBA99D_460502.12.200417:34:06. 33. *Bosacki M., Wojciechowski M.* “Gazeta Wyborcza” zawiozła swój specjalny ukraiński dodatek do Kijowa // http://servisy.gazeta.pl/suwiat/1,34180,2_415206.html. 34. *Juszczenko:* Lechu, pomóż! // <http://www.wprost.pl/ar/?O=70470>. 35. *Швидюк С.* Помаранчева революція і українсько-польські відносини // Форум. Свобода: український вибір. – № 1 (1). – 2005. – С. 82–92. 36. *Krzemiński A., Ostrowski M.* Misja kijowska // http://polityka.onet.pl/162,120790_4,10*druk.html. 37. З надією на політико-правовий компроміс // Урядовий кур’єр. – 2004. – 30 листопада. – С. 3. 38. *Климончук О.* Посол Польщі: українсько-польські відносини матимуть інший відтінок // <http://unian.net/ukr/news/news-369028.html>. 39. *Знахоренко О.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспект // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 29–41.

Викторія Гевко

УКРАЇНА І РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА: ОТ МНОГОСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ ПАРТНЕРСТВУ

В статті аналізується процес трансформації українсько-польських взаимоотношень на уровень стратегического партнерства, достижения и проблемы двухстороннего сотрудничества.

Ключевые слова: Украина, Польша, отношения, сотрудничество, стратегическое партнерство.

Viktoriya Hevko

UKRAINE AND REPUBLIC OF POLAND: FROM MULTILATERAL COLLABORATION TO STRATEGIC PARTNERSHIP

In this paper are analyzed the transformation process of Ukrainian-Poland relations on the strategic partnership level, the main achievements and problems of bilateral collaboration.

Key words: Ukraine, Poland, relations, collaboration, strategic partnership.

УДК 327 (477)

Андрій Дмитрук

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ВІДНОСИН РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. XX СТ.

У статті аналізується вплив військово-політичного чинника на формування та розвиток взаємин між Російською Федерацією та Україною на початку 90-х рр. XX ст. Автор наголошує, що впродовж 1991 р. з боку Російської Федерації прослідковувалися певні кроки, що стосувалися небажання чи відтермінування остаточного вирішення комплексу питань, які належали до військово-політичного співробітництва. Однак, за 1990–1991 рр. під час зустрічей керівників обох держав з військово-політичних питань частково вдалося вирішити деякі конфліктні моменти, а невирішені проблеми чи суперечності було домовлено з'ясовувати виключно за столом переговорів.

Ключові слова: розпад СРСР, Україна, Російська Федерація, зовнішньополітична діяльність, військово-політичне співробітництво, НАТО, СНД.

Важливим атрибутом державності є зовнішньополітична діяльність країни. Її мета, характер та динаміка, як правило, визначається сумарною дією ряду факторів: геополітичним становищем, природно-ресурсним потенціалом, політичним режимом, економічною моделлю, військовим потенціалом, соціальною структурою, етнічними та конфесійними особливостями, що характерні для тієї чи іншої країни.

Військове співробітництво як атрибут зовнішньополітичної діяльності України із Російською Федерацією є одним із пріоритетних напрямків співробітництва між двома державами. Від моменту націоналізації Україною частини Збройних сил Радянського Союзу, взаємостосунки у військовій сфері характеризувалися перманентною невірноваженістю. Серед чинників, які “сприяли” такій нестабільності, слід окреслити низку наступних об’єктивних причин [1; 6]:

1. Швидкий розпад Радянського Союзу поставив на порядок денний проблему безпеки. З цього приводу між українською та російською сторонами виявилися суттєві розбіжності. У військовій сфері Росія будувала свої розрахунки на збереженні єдності військово-стратегічного простору, єдності ядерних сил під об’єднаним командуванням. Завдання співробітництва вбачалося у створенні оборонного союзу з єдиним командуванням стратегічними збройними силами, куди повинна була увійти, поряд із стратегічними, більша частина збройних сил та звичайних озброєнь колишнього СРСР, у тому числі й військово-морський флот (ВМФ). У свою чергу Україна зробила ставку на побудову власних Збройних сил (ЗС) на основі реформування та підпорядкування собі колишніх частин Радянської армії, що знаходились на території України.

2. РФ прагнула до створення оборонного союзу СНД, Україна ж обрала для себе модель позаблоковості, розглядаючи НАТО не як загрозу, а як фактор стабільності на континенті і прагнула налагодити з ним тісні партнерські взаємовідносини.

3. РФ відстоювала ідею спільної охорони зовнішніх кордонів СНД, Україна ж вважала, що державний кордон може бути тільки один.

4. Україна першою серед країн СНД виявила бажання узяти участь у програмі НАТО “Партнерство заради миру”, поставивши свій підпис під рамковим документом У РФ ставлення до цієї програми далеко неоднозначне.

5. Україна вважала, що вирішення проблеми приєднання країн Центральної Європи до НАТО знаходилося у компетенції цих країн та НАТО. Російська Федерація, навпаки, займала жорстку позицію вважаючи, що мала право протидіяти цьому процесу.

6. РФ домагалася отримання мандата миротворчості на всій території колишнього СРСР, Україна ж виступала рішуче проти, вважаючи цю місію прерогативою тільки міжнародних організацій, таких як ООН та ОБСЄ.

Як ми бачимо, політична кон'юнктура, що виникла після розпаду СРСР, та завдання, які поставили перед собою дві держави, мали істотну різницю. Ті розбіжності, котрі виникли впродовж співпраці між обома державами, певною мірою, залежали від вищенаведених основних напрямків співробітництва.

Одним із напрямків співробітництва між обома державами стала співпраця у військово-технічній сфері (ВТС). До основних форм ВТС України з Російською Федерацією слід віднести [2, с. 129]:

- проведення робіт щодо подовження визначених термінів служби, зразків озброєння і військової техніки;

- спільні дослідження у галузі розробки, формування наукових напрацювань та військових технологій для створення нових зразків, комплексів та систем озброєнь і військової техніки, оцінки їх бойової ефективності;

- модернізація озброєнь та військової техніки.

Високу економічну вигоду обома країнам могла дати спільна з Росією діяльність щодо капітального ремонту та модернізації зразків озброєнь та військової техніки (ОВТ). З одного боку, це обумовлювалося тим, що багато ОВТ, які знаходяться на озброєнні і втрачають свій експлуатаційний ресурс, розроблялися та вироблялися в організаціях, що залишилися на території Росії. На території ж України розташовані ремонтні заводи, на яких здійснювали капітальний ремонт та модернізацію практично усіх зразків ОВТ [2, с. 588]. Отже, як бачимо, відмінність основних напрямків зовнішньої політики, які поставили перед собою дві держави та розпад СРСР призвели до різного бачення проблеми двосторонніх відносин у військово-політичній сфері. Розпад Союзу та, як наслідок, економічна нестабільність на території Радянського Союзу вимагали від обох держав неабиякої витримки для побудови відносин між двома державами у військово-політичній сфері.

Одним із документів, на які спиралася Україна, проводячи зовнішньополітичну діяльність на початковому етапі була Декларація про державний суверенітет України 1990 р. Певні статті даної Декларації визначили основні напрями, на яких повинно будуватися військове співробітництво. Зокрема було проголошено територіальну цілісність держави (ст. 5), визначено за необхідність утримання власних Збройних сил України (ст. 9), визнано незалежність діяльності Української РСР у міжнародних відносинах, участь у різних міжнародних організаціях задля утвердження миру і міжнародної безпеки (ст. 10) [4, с. 4]. Проголошена Декларація була тим документом, на базі якого розпочинали будуватися взаємини між державами загалом, так і у військово-політичному напрямі зокрема.

Перший основоположний “Договір між РРФСР і УРСР”, укладений 19 листопада 1990 року, містив окремі статті, які торкалися і деяких аспектів співробітництва у військово-політичній сфері. Так, в угоді сторони відмовились від застосування сили, як засобу вирішення спірних питань (преамбула Договору), визнали непорушними існуючі кордони між ними і підтвердили відсутність територіальних претензій одна до одної в межах СРСР (ст. 6). Також в цьому Договорі сторони визнали “необхідність системи колективної безпеки, наполягаючи на співробітництві обох держав в напрямках оборони і безпеки до подальшого укріплення миру” (ст. 7), зобов'язались утримуватись від дій, котрі можуть задати шкоди державному суверенітету другої Сторони (ст.1) [14, с. 1–20].

Таким чином, як бачимо, в даному Договорі хоча і не було винесено окремий розділ про військово-політичне співробітництво між обома державами, але було зроблено перші кроки між Українською РСР і Російською РФСР у цій галузі взаємовідносин.

Швидкий розпад Радянського Союзу одразу поставив на порядок денний проблему безпеки. З цього приводу між українською та російською сторонами виявилися суттєві розбіжності. У військовій сфері Росія будувала свої розрахунки на збереженні єдності військово-стратегічного простору, єдності ядерних сил під об'єднаним командуванням. Завдання співробітництва вбачалося у створенні оборонного союзу з єдиним командуванням стратегічними збройними силами, куди повинна була увійти, поряд із стратегічними, більша частина збройних сил та звичайних озброєнь колишнього СРСР, в тому числі Військово-повітряні сили (ВПС) та Військово-морський флот (ВМФ). У свою чергу, Україна зробила ставку на побудову власних збройних сил (ЗС) на основі реформування та підпорядкування собі колишньої Радянської армії. Однак, враховуючи багатовікову військову історію обох держав і особливо військовий потенціал СРСР, очевидним було те, що Збройні сили будуть існувати, але вже як Збройні сили Російської Федерації та України.

Слід зазначити, що функцією військової співпраці була демонстрація відчуття відсутності воєнної загрози, забезпечення прозорості у функціонуванні оборонних систем, опанування спроможності співпрацювати для підтримки миру, а також застосування потенціалів до реальних загроз. Військова співпраця сприяє зміцненню довіри між державами, а через те знижується ризик неадекватної реакції на випадкові військові акції [11, с. 231].

Не менш важливе зацікавлення проявило і світове співтовариство. Адже нагромаджений могутній військовий потенціал в період “холодної війни” з розпадом Союзу потребував стабільності та обслуговування. Від обох держав вимагали, щоб подальше розлучення та співпраця відбувалися цивілізовано та без напруження з урахуванням можливостей обох держав. На період розпаду Союзу РСР на території України налічувалось близько 1,2 мільйона військовослужбовців, 9263 танки, 11346 бронетранспортерів і бойових машин піхоти, 18240 артилерійських систем [10, с. 260–261]. Бойовий склад Чорноморської флотилії налічував близько 10 човнів підводних, 150 бойових надводних кораблів, 70 тис. суден забезпечення, 250 літаків [9, с. 27]. Проте, згідно з інформацією Лондонського інституту стратегічних досліджень, на 1992 р. Чорноморський флот нараховував 45 великих, приблизно 300 середніх і малих надводних кораблів, 28 підводних човнів, 151 літак і 85 вертольотів морської авіації – приблизно 10% усього флоту колишнього СРСР [12, с. 16].

З розпадом СРСР на території України залишився ядерний потенціал, який перевищував арсенали Великобританії, Франції та Китаю разом узятих. Україна була третьою державою світу за кількістю ядерної зброї. У районі Первомайську (Миколаївської області) і м. Хмельницькому було в наявності 176 шахтних пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет (ШПУ МБР) стратегічних ядерних сил, що дислокувалися на Україні. Вагому частку – 130 одиниць ШПУ складали рідиннопаливні ракети РС-18 (SS-19), кожна з яких здатна була нести по 6 боезарядів індивідуального наведення, а також 46 ШПУ твердопаливних ракет РС-22 (SS-24), які могли нести по 10 боезарядів [8, с. 67]. Розташовані на території України частини ракетних військ стратегічного призначення (РВСП) могли донести до цілі 1240 ядерних боезарядів.

Дислоковані на території України стратегічні ядерні сили включали дві дивізії далекої авіації, які нараховували 21 стратегічний бомбардувальник ТУ-95 МС та 20 ТУ-160 останніх модифікацій, що мали 600–650 ядерних боеприпасів [5, с. 14], на складах налічувалось близько 100 крилатих ракет повітряного базування, призначених для заміни озброєнь. У Павлограді та Дніпропетровську залишилися підприємства з виробництва засобів забезпечення ядерної зброї [16, с. 28].

Таким чином, в Україні знаходилось 1850–1990 ядерних боеприпасів стратегічного призначення. Крім того, на початку 1992 р. Українська держава налічувала 2600 боеприпасів тактичної ядерної зброї [15, с. 3]. На період розпаду СРСР Україна володіла могутнім військовим потенціалом. Країна природно була зацікавлена у створенні власних збройних сил. Перед нею стояли питання яким чином буде проходити розподіл і взаємодія із

військовими інфраструктурами Російської Федерації, адже до моменту розпаду вони були взаємозалежні.

Враховуючи нові реалії, котрі були в той час, виходячи з нових політичних змін, закономірністю для України стало проголошення 24 серпня 1991 р. своєї незалежності. Продовжуючи формування власної державності, Верховною Радою України до середини грудня 1991 р. були затверджені базові законодавчі акти, що стосувались узаконення власних Збройних сил України з моменту розпаду СРСР. Це, зокрема, постанова “Про військові формування в Україні” від 24 серпня 1991р., закони “Про оборону України” і “Про Збройні сили України” від 6 грудня 1991р. [2, с. 449]. Таким чином, ці постанови та закони Верховної Ради України почали відлік власним Збройним силам незалежної України.

З проголошенням незалежності України розпочався новий етап відносин у даній галузі між обома державами. Юридичною базою для формування взаємовигідних відносин на початкових етапах слугували Декларація про державний суверенітет, Договір від 19 листопада 1990 р. та Акт про незалежність України.

Незважаючи на вищенаведені акти та договори, між Україною та Російською Федерацією відбувся конфлікт. Зокрема 1 жовтня, без дозволу Кабінету Міністрів України, з військової частини, що дислокувалася у Ніжині, почалося перекидання бойової техніки в Росію [3, с. 1].

Цей конфлікт призвів до напруження в стосунках між обома державами у військово-політичній сфері. Неадекватну реакцію в Україні спричинила заява М. Горбачова, в якій зазначалося, що в найближчому часі, деякі політичні рішення республік про військову власність будуть скасовані, що також стосувалося України і Азербайджану [7, с. 1].

Слід зазначити, що впродовж 1991 р. з боку Російської Федерації систематично прослідковувалися певні кроки, що стосувалися небажання чи відтермінування остаточного вирішення комплексу питань, що належали до військово-політичного співробітництва. Але також слід зазначити, що і протягом даного періоду як таких зустрічей, що реально стосувались військово-політичної проблематики між обома державами, практично не було. Ті домовленості, які були підписані, були досягнуті в контексті багатосторонніх, різногалузевих угод. І це природно, адже на той час обидві держави займалися будівництвом власних державотворчих складових, які проходили так чи інакше в рамках двосторонніх відносин в умовах розпаду СРСР.

Намагаючись зняти напруження, що існувало між обома державами, 6 листопада 1991 р. у Москві відбулися переговори між офіційною делегацією України на чолі з Головою Верховної Ради України Л.Кравчуком і делегацією РРФСР на чолі з її Президентом Б.Єльциним. Саме на цих переговорах, на нашу думку, почалося закладання основ відносин у військово-політичній сфері. Зокрема, у 9 ст. Комюніке було чітко зазначено, що Сторони домовились вести справу до повного договірного оформлення послідовного курсу про усестороннє співробітництво, в тому числі і у військово-політичній сфері. Вони домовились про створення національної армії, національної гвардії в межах взаємодомовленості про численність армії. МЗС РРФСР і МЗС України дано доручення проводити співпрацю з іншими структурами двох Сторін, і терміново приступили до переговорів, з метою вироблення відповідних двосторонніх та інших необхідних домовленостей Сторін[14, с. 29–32]. Таким чином, 9 стаття Комюніке поклала початок ґрунтовній співпраці між обома державами в військово-політичній сфері.

1 грудня 1991 р. в Україні відбулися перші вибори Президента України за часів незалежності. Ним було обрано Л. Кравчука. У своїй промові новообраний Президент заявив, що він буде підтримувати пріоритетні відносини України з Росією, але і буде вимагати, щоб стосунки України з Росією зі сторони останньої відповідали реальності [13, с. 1]. Таким чином, у промові Президент заявив про пріоритетність російсько-українських відносин.

У Біловезькій Пущі під Брестом 7–8 грудня відбулася зустріч Президента України Л. Кравчука, Президента Росії Б. Єльцина і Голови Верховної Ради Республіки Білорусь

С. Шушкевича. Головним підсумком їх роботи було підписання Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав. У нашому випадку особливою була стаття 6 Договору про створення СНД. Вона стосувалася військового співробітництва колишнього простору СРСР. Зокрема, в одному із напрямків співробітництва зауважено, що сторони будуть скорочувати ядерні сили до повного роззброєння під міжнародним контролем, а особливо, що сторони – члени СНД будуть зберігати і підтримувати під об'єднаним командуванням загальний воєнно-стратегічний простір [14, с. 35].

Даний Договір викликав неадекватну оцінку з боку Верховної Ради України. Зокрема 12 грудня 1991 р. Парламентом України було прийнято і ратифіковано даний Договір, але з певним уточненням. Зокрема зміни набула і 6 ст. підписаної в Мінську угоди. У редактованій статті було сказано, що: а) держави – члени СНД, реформуючи розміщені на їх території підрозділи військових сил колишнього СРСР, створюють на їх базі власні збройні сили; б) до повного знищення ядерної зброї на територіях держав – членів Співдружності вони зберігають і підтримують під об'єднаним командуванням спільний військово-стратегічний простір; в) встановлено єдиний контроль за ядерною зброєю, порядок здійснення якого регулюється спільним договором; г) дія підписаного Договору в Мінську призупиняється у відповідності із знищенням на території однієї із Сторін ядерної зброї у відповідності з міжнародними договорами і під міжнародним контролем [14, с. 39]. На нашу думку, опираючись на закони від 24 серпня 1991 р. “Про оборону України” і “Про збройні Сили України” Верховна Рада, відкориговувала статтю 6 Мінської угоди і, таким чином, змінила термін спільного контролю над військово-стратегічним простором до чітко визначеного, тобто до повного знищення ядерної зброї на території України. Таким чином, таке редагування статті окреслило термін спільного керування і чітко визначило мету спільного контролювання військово-стратегічного простору.

У результаті 2 січня 1992 р. у Києві відбулися переговори державних делегацій України і Російської Федерації з військово-політичних питань, пов'язаних з реалізацією домовленостей, досягнутих в рамках Співдружності Незалежних Держав.

У преамбулі Комюніке підтверджувалось, що переговори велись на основі Договору між Росією і Україною від 19 листопада 1990 р. і Домовленостями між державами-учасниками СНД. У цьому Договорі було визначено, що військові сили, дислоковані на території України, складаються із наступних категорій [14, с. 45–46]:

1. Угрупування Стратегічних Сил СНД, за винятком частини сил Чорноморського флоту, які ввійдуть у склад Збройних Сил України.
2. Збройні Сили України, включаючи домовлені угруповання, які потрапляють під скорочення, розформовування чи вивід (з двосторонньою домовленістю), в тому числі відповідно до обов'язків по Договору про звичайні збройні сили в Європі під міжнародним контролем.

Таким чином, під час зустрічі, яка виключно була присвячена тільки військово-політичним відносинам, було визначено категорії Збройних Сил України, які дислоковані на території України. На переговорах також було домовлено, що після закінчення цих переговорів впродовж тижня продовжити роботу на рівні експертів для обговорення і підготовки домовленостей з військово-політичних питань. Була також досягнута домовленість, що всі спірні питання вирішуватимуться шляхом переговорів. Одним із важливих елементів даної зустрічі було погодження спільно вирішувати всі питання соціального захисту, громадянського і політичного статусу військовослужбовців, котрі пов'язані з реорганізацією Збройних сил [14, с. 46]. Як бачимо, перша цілеспрямована зустріч між обома державами з військово-політичних питань частково вирішила конфліктні моменти, а невирішені проблеми чи суперечності домовились з'ясовувати за столом переговорів.

Отже, початок 90-х років XX ст. поклав початок співробітництву російсько-українських відносин у військово-політичній сфері. Напруження, які виникали у процесі співробітництва, були наслідком емоційних і непродуманих заяв з боку Російської Федерації. І це, природно,

адже на підсвідомому рівні існування єдиного СРСР і потім його розпад залишив свої відбитки у проімперських тенденціях російського керівництва.

Список використаних джерел

1. Андресюк Б. Україна і Росія: Загрозлива новина: зовнішньополітичний прагматизм має вийти за рамки двосторонніх відносин / Б. Андресюк // Політика і час. – 2000. – № 6. – С. 81–95.
2. Білоблещий М. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. Білоблещий, О. Бодрук. Рада національної безпеки, Національний Інститут проблем міжнародної безпеки. – К. : НІПМБ, 2001. – 623 с.
3. Військова техніка в Росію // Голос України. – 1991. – № 170. – 1 жовтня. – С. 1.
4. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. / Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – К. : Політвидав Україна, 1990. – С. 4.
5. Маначинський О. Збройні сили України: стан та проблеми розбудови / О. Маначинський, В. Онищенко, М. Онишук. – К.: НІСД. – Вип. 27, 1994. – 56 с.
6. Мельничук І. Політика Росії та України щодо Співдружності Незалежних Держав / Ігор Мельничук. Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип. 6. – С. 163–178.
7. Мысли о судьбе Украины // Вечерняя Одесса. – 1991. – № 244. – 22 октября. – С. 1.
8. Новиков В. О подходе Украины к проблеме ядерного оружия / В. Новиков. Украина: вектор перемен. – М.: РИСИ, 1994. – С. 64–69.
9. Перепелица Г. Доля Чорноморського флоту / Г. Перепелица // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 24–29.
10. Петровський В. Військово-політичний чинник сучасних українсько-російських відносин. Учені записки / В. Петровський. – Харків: Харківський гуманітарний ін-т., 2002. – Т. 8. – С. 260–268.
11. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. В. Бабкіна, В. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
12. Пост-Поступ. – 1993. – № 20. – 8–14 червня. – С. 16.
13. Родилась новая Украина – независимая, демократическая // Правда Украины. – 1991. – № 212. – 3 декабря. – С. 1.
14. Россия–Украина. 1990–2000. Документы и материалы. В 2-х кн. – М.: Международные отношения, 2001. – 925 с.
15. Статистические материалы // Красная Звезда. – 1993. – 13 января. – С. 3.
16. Arms Control Today. – 1992. – January–February. – P. 25–32.

Андрей Дмитрук

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАКТОР ОТНОШЕНИЙ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ С УКРАИНОЙ ВНАЧАЛЕ 90-Х ГОДОВ XX ВЕКА

В статье анализируется влияние военно-политического фактора на формирование и развитие отношений между Российской Федерацией и Украиной в начале 90-х годов XX века. Автор подчеркивает, что на протяжении 1991 г. со стороны Российской Федерации прослеживались некоторые шаги, относящиеся к нежеланию или откладыванию окончательного решения комплекса вопросов, относящихся к военно-политическому сотрудничеству. Тем не менее, в 1990–1991 гг. во время встреч руководителей обоих государств по военно-политическим вопросам частично удалось решить некоторые вопросы, а нерешенные проблемы или противоречия договорено рассматривать исключительно за столом переговоров.

Ключевые слова: распад СССР, Украина, Российская Федерация, внешнеполитическая деятельность, военно-политическое сотрудничество, НАТО, СНГ.

Andriy Dmytruk

MILITARY AND POLITICAL FACTOR RELATIONSHIP BETWEEN RUSSIAN FEDERATION AND UKRAINE IN EARLY 90-S XX CENTURY

The article is analyzed role military and political factor for formation and evolution relationship between Russian Federation and Ukraine in early 90-s XX century. Author emphasizes that during 1991 year Russian Federation did some steps which were concerning withholding or suspension final decision of complex problems belonged to military and political co-operation. However during 1990-1991 years both states on the meetings from military and political problems were settled some disputed matters partly and unsettled problems or contradictions were arranged to elucidate by negotiation solely.

Key words: dissolution USSR, Ukraine, Russian Federation, foreign policy, military and political co-operation (collaboration), NATO (North Atlantic Treaty Organization), CIS (Commonwealth of Independent States).

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(420):327.061+94(420)[329.11+329.12]

Андрій Грубінко

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ: КОНСЕРВАТИВНІ ТРАДИЦІЇ З ЛІБЕРАЛЬНИМ ВІДТІНКОМ

У статті проаналізовано партійно-політичний досвід реалізації європейської політики Великої Британії в останній чверті XX – на початку XXI століть. З огляду на актуальність вивчення проблеми участі країни у європейських інтеграційних процесах з формуванням у 2010 р. урядової коаліції консерваторів і ліберальних демократів розглянуто позиції провідних політичних партій щодо європейського напрямку зовнішньої політики Великої Британії.

Ключові слова: європейська політика, євроінтеграція, Велика Британія, консерватори, ліберальні демократи, лейбористи, уряд.

Політична система Великої Британії протягом останньої чверті XX – початку XXI ст. переживає кардинальні трансформації, що мають ряд основних вимірів: конституційний (реформування неписаних традицій вищого державного управління у напрямку оновлення та еволюції до республікансько-демократичної форми держави зі збереженням формально-монархічних ознак); адміністративно-територіальний (процеси конфедералізації державно-територіального устрою Сполученого Королівства, пришвидшені процесами деволуції); партійно-політичний (оновлення і розширення партійного спектра шляхом розвитку традиційних і посилення нових політичних сил, що ведуть до поступового руйнування монополізму т. зв. “великих” партій і двопартійного консенсусу). Усі ці еволюційно-революційні процеси державно-політичного життя тісно пов’язані з переоцінкою місця і ролі Британії в світі, сучасній системі міжнародних відносин, невід’ємним елементом якої стали європейські інтеграційні процеси.

Результати чергових парламентських виборів, що відбулися 6 травня 2010 р., стали наслідком глибоких реформістських процесів у суспільно-політичному житті країни і мають значний трансформаційний потенціал. Після 13-річного правління лейбористів до влади повернулася Консервативна партія Великої Британії (далі – КПВ), що отримала більшість у Палаті Громад, а її лідер Девід Кемерон став Прем’єр-міністром. Однак, отримавши першість, консерватори не здобули абсолютної більшості для формування однопартійного уряду, що змусило їх шукати політичного союзника, яким стала Партія ліберальних демократів. Велика Британія вперше з 1945 р. отримала коаліційний уряд.

Прихід до влади коаліції консерваторів – ліберальних демократів породив у британських і міжнародних політичних та експертних колах очікування змін в європейській політиці Британії, що традиційно відзначається складністю, суперечністю і своєрідністю ідейно-концептуального та практично-політичного дискурсу і стала за останні десятиліття одним з головних чинників політичного життя країни. Тому є актуальним дослідження ідеологічних установок, програмних засад і практичної діяльності новосформованого коаліційного уряду Великої Британії у сфері європейської інтеграції. У той же час реалізація цих дослідницьких завдань неможлива без попереднього аналізу партійно-політичного досвіду здійснення європейської політики країни, що й становить мету цієї статті.

Дослідженню проблем участі Великої Британії в євроінтеграційних процесах приділили увагу чимало вітчизняних і зарубіжних вчених. Це насамперед роботи українських дослідників Н. Яковенко, В. Крушинського, В. Неприцького, Л. Ямпольської, Т. Гогунської, С. Пик, І. Храбана. Значний доробок російської школи британістів представлений класичними працями С. Перегудова, Н. Степанової, Н. Капітонової, Ал. Громико, А. Терентьева, роботами дослідників молодшої хвилі російської британістики А. Валуєва, С. Белкіна, Л. Бабаніної, Д. Брункевіч, М. Ністоцької, О. Кузьмічової та ін.

Серед численного доробку британської історіографії відзначимо публікації, присвячені аналізу європейської політики урядів консерваторів і лейбористів (Л. Белоф, Ч. Грант, Т. Еш, П. Кредок, А. Селдон, Дж. Тернер, М. Холмс, П. Шарп та ін.). Окрему групу формують праці дослідників зовнішньої політики Британії (А. Сміт, К. Пілкінгтон, Дж. Янг та ін.).

Виділення позиції консерваторів при вивченні європейської політики Великої Британії є природним, адже саме їх представники, що здобули основні посади в коаліційному складі Кабінету міністрів у 2010 р., очолили Міністерство закордонних справ (Уільям Хейг) та Міністерство з питань Європи (Девід Лідінгтон). Ліберальним демократам виділено переважно посади нижчого міністерського рангу. Тому можемо стверджувати, що насамперед на виконавчому рівні консерватори отримали вирішальні важелі впливу на зовнішню політику держави.

За КПВ закріпився стійкий імідж євроскептичної політичної сили, чому значною мірою сприяла жорстка і непоступлива європейська політика урядів М. Тетчер у 1980-х роках. Однак історичний досвід країни другої половини ХХ ст. засвідчує, що саме у періоди правління консерваторів відбулися знакові події на її непростому євроінтеграційному шляху.

Сформульована у післявоєнні роки У. Черчиллем британська зовнішньополітична доктрина “трьох сфер впливу” відводила Європі третє місце після Британської Співдружності націй і США. Сам У. Черчилль, ставши ідейним натхненником концепції “Сполучених Штатів Європи”, не бачив Британії у їх складі, відвівши їй роль глобального учасника міжнародних відносин. Однак з остаточною ліквідацією британської імперської могутності і посиленням інтересу США до євроінтеграції глобальний статус Сполученого Королівства відійшов у минуле, чого не можна сказати про його глобальні амбіції. Тому керівництво держави незалежно від його партійної належності було змушене шукати нову геополітичну та гео економічну “точку опори” на континенті. Участь в континентальних інтеграційних процесах мала на меті компенсувати втрату глобального статусу Великої Британії через її участь в амбітному проекті ЄЕС, а також розглядалася як засіб досягнення протидії зростанню впливу франко-німецького тандему у міжнародних справах. Тому переорієнтацію зовнішньої політики держави на європейський напрям можна розглядати як вимушений прагматичний крок – адаптацію до нових міжнародних реалій [1, с. 53].

Вперше заявку про вступ до ЄЕС Велика Британія подала у 1963 р. під час правління консервативного уряду Г. Макміллана. Однак внаслідок двічі поспіль накладеного вето Франції на вступ країни до ЄС цей формальний акт відбувся лише у 1973 р. під час правління консервативного уряду Е. Хіта. Тривалий політично складний процес набуття Британією членства в ЄЕС породив гострі суспільно-політичні дискусії як всередині країни, так і за її межами. Як засвідчила політична історія країни наступних десятиліть найгостріші суперечності з європейських питань відбувалися саме всередині КПВ. Внутрішньопартійне протистояння угруповань т. зв. “євроскептиків” та “єврооптимістів” коштувало як мінімум посад декільком міністрам різних урядів та прем’єрського портфеля М. Тетчер, а як максимум – непривабливого іміджу Британії на континенті як незручного і ненадійного партнера з євроінтеграції, який завжди має окрему специфічну позицію.

Реструктурування британського політичного простору внаслідок подальшого ідеологічного віддалення єврооптимістів та євроскептиків поглибилося у 1980-х рр., що стало реакцією на контраверсійну європейську політику урядів М. Тетчер і виявило міжпартійний характер, породивши ознаки розколу в рядах провідних політичних сил. Теза британських євроскептиків про те, що участь країни у поглибленні інтеграції зашкодить її

суверенітету і незалежності контрастувала із застереженням єврооптимістів, що обмеження участі Британії в євроінтеграції здатне зашкодити розвитку британської економіки, знизити її вплив на міжнародні відносини і відкинути країну на периферію світової політики [2, с. 12].

У період урядування М. Тетчер (1979–1990 рр.) набули завершеності концептуальні підходи британського політикуму до євроінтеграції, в основі яких лежать принципи державоцентризму (всупереч федералізму), міжурядового характеру інституційного функціонування Співтовариства, пріоритетності атлантичних зобов'язань, доцільності розширення євроінтеграції за рахунок приєднання нових країн-членів. Велика Британія в середині 1980-х рр. проводила активну політику участі у створенні єдиного європейського ринку, координації зовнішньополітичної співпраці членів ЄЕС. Однак консерватори закріпили урядову практику політики вибірково-секторальної участі в інтеграції. Уряд гальмував поглиблення європейської співпраці в інституційній, валютно-фінансовій, соціальній, гуманітарній, військово-політичній сферах.

Спроба М. Тетчер досягнути лідерства Великої Британії в Європі як елемент відродження британської великодержавності через протистояння франко-німецькому ядру ЄЕС та жорстке відстоювання альтернативного бачення шляхів розвитку об'єднання мала наслідком зростання маргіналізації країни [2, с. 13]. Європейська політика уряду породила серйозний конфлікт інтересів серед угруповань КПВ з питань євроінтеграції, антиурядові настрої частини бізнеселіти, дипломатів, населення, опитування якого свідчило про зростання прихильності до співпраці з європейськими партнерами [3, с. 9].

Позиція Прем'єр-міністра консерватора Дж. Мейджора (1990–1997 рр.), який мав репутацію конструктивного поміркованого політика-єврооптиміста, хоча й була більш ліберальною, не передбачала зміни головних принципів європейської політики держави. Відбувся відхід від крайнього тетчеризму зі збереженням його основоположних цінностей [4, с. 23]. Практично весь період урядування Дж. Мейджора супроводжувався крайнім загостренням партійного протистояння в КПВ з питань євроінтеграції, що робило уряд вразливим до змін внутрішньопартійної кон'юнктури. Детонатором політичної напруги стало підписання у 1992 р. Маастрихтського Договору про Європейський Союз. Британському уряду довелося піти на поступки щодо розширення повноважень європейських інституцій, запровадження єдиного громадянства, спільних політик ЄС у сферах зовнішніх відносин і безпеки, юстиції та внутрішніх справ. Головною поступкою стала згода на поетапне створення єдиного валютного союзу. Кардинальні новації, підтримані консервативним урядом, викликали жорстку негативну реакцію євроскептичного угруповання партії. Його неформальний лідер баронеса Тетчер згодом назвала дії Кабінету міністрів зрадою [5, с. 411]. Це при тому, що уряд заперечив приєднання країни до Шенгенського договору, європейської валюти, Соціальної хартії ЄС. На угоду Британії з тексту документа вилучили термін “федеративний” як визначення майбутнього устрою об'єднання [6, с. 350].

Вихід Великої Британії з європейського механізму обмінних курсів у вересні 1992 р., труднощі з ратифікацією Маастрихтського договору в парламенті остаточно розкололи КПВ та її уряд з європейських питань. Хисткі позиції Кабінету Дж. Мейджора, який був змушений маневрувати між полярними фракціями КПВ, наближення чергових виборів сприяли поверненню до політики класичного тетчеризму. У передвиборчому маніфесті партії 1997 р. зазначено: “Уряд розглядає ЄС як партнерство націй. Ми хочемо бути в Європі, а не управлятися нею, і не дозволимо Британії стати частиною європейської федеративної держави” [7, с. 45]. Завершення правління консерваторів позначилося скандалом навколо постачання до країн ЄС недоброякісної британської яловичини. У відповідь на заборону її імпорту Євросоюзом Дж. Мейжор у травні 1996 р. оголосив політику блокування роботи його інституцій.

За оцінками критично налаштованої британської історіографії уряд Дж. Мейджора через слабкість і відсутність чіткої стратегії європейської політики своїми діями викликав більше розчарування, ніж уряд М. Тетчер, а тривале правління консерваторів загалом

негативно позначилося на іміджі Британії в Європі і виявило брак довіри до країни серед європейських партнерів [8, с. 1].

На фоні глибокої кризи КПВ та її переходу на позиції крайнього євроскептицизму впевнений прихід до влади команди “нових лейбористів” у 1997 р. зумовив сподівання на оновлення європейської стратегії Британії. Зовнішня політика урядів Т. Блера (1997–2007 рр.) стала складовою концепції “третього шляху”, що передбачала активізацію європейської політики під гаслами “Британія – частина Європи” та “Ми – міст між США і Європою” [9]. “Третій шлях” і стратегія “сполучного моста” за змістом стали модерновою вивіскою для традиційного прагнення британських урядів втілити ідею глобальної ролі країни через вихід на провідні позиції в євроінтеграційних процесах за допомогою “особливих відносин” зі США. Найбільшими здобутками лейбористів стали розблокування та участь в інституційному реформуванні євроструктур, розробці Лісабонської економічної стратегії Євросоюзу, приєднання Великої Британії до Соціальної хартії ЄС. Активна участь у поглибленні військово-політичної співпраці країн ЄС через розвиток автономних від НАТО оперативних військових структур і підрозділів в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики стала найбільшим успіхом європейської політики лейбористського уряду [10]. Проєвропейська налаштованість Кабінету міністрів і персонально Т. Блера сприяла певному покращенню іміджу Великої Британії на континенті.

Однак як засвідчила історія діяльності другого і третього складу уряду Т. Блера (2001–2007 рр.) поглиблення участі країни в інтеграційних процесах мало значною мірою декларативний, непослідовний і кон’юнктурний характер [11]. Неприєднання до шенгенської зони, відтермінування (фактична відмова) рішення про приєднання Британії до єврозони, блокування федералізації ЄС в ході європейського конституційного процесу, наростання суперечностей щодо внесків держави в комунітарний бюджет та головне – неухильне слідування у фарватері міжнародних амбіцій США дали підстави дослідникам визначати зовнішню політику лейбористів як продовження тетчеризму в нових умовах [12; 13]. Рішення про беззаперечну участь Великої Британії у війні з Іраком у 2003 р. спільно зі США мало наслідком загострення відносин з Францією і Німеччиною, заперечило лідерські амбіції країни на континенті і стало початком кінця правління як самого Т. Блера, так і Лейбористської партії.

Європейська політика наступного лейбористського Прем’єр-міністра Г. Брауна (2007–2010 рр.) в цілому стала продовженням лінії попередника і мала найбільшим досягненням підписання Лісабонського договору ЄС в грудні 2007 року. За оцінками представників британської історіографії, уряд Г. Брауна проявив менше активності щодо ЄС, ніж Кабінет Т. Блера [14, с. 1].

Нищівна поразка КПВ на парламентських виборах у 1997 р. (165 місць у Палаті Громад замість 336, здобутих у 1992 р.) викликала деморалізацію партії. З 1997 по 2005 рр. КПВ змінила чотирьох лідерів. Продовження внутрішньопартійного протистояння з європейських питань уповільнило процеси ідеологічного оновлення і призвело до переважання консолідованої групи євроскептиків, лояльних до спадку М. Тетчер. Торі, перейшовши у статус Опозиції Її Величності, радикалізували свої позиції з питань євроінтеграції, виступивши за перегляд умов участі Британії в ЄС та відкинувши можливість входження країни у єврозону. Така позиція партії і більшості її членів опиралася на настрої населення, адже більше половини британців традиційно не підтримують поглиблення євроінтеграції, насамперед через можливість запровадження євровалюти [15, с. 88]. Наснаги антиєвропейській риториці консерваторам додали успішні для них результати виборів до Європарламенту у 1999 і 2004 рр. і місцевих виборів у 1999 і 2001 роках.

Частина проєвропейськи налаштованих депутатів консервативної фракції Палати Громад, серед них і колишні члени Кабінету міністрів М. Хезлтайн, К. Кларк, Дж. Хау, пішла на співпрацю з лейбористами і ліберальними демократами, створивши міжпартійну групу “Європейський рух”. Однак це була лише незначна меншість депутатів-консерваторів.

Більшість у КПВ належить поміркованим євроскептикам, тому після чергового провального результату на загальних виборах у 2001 р. керівництво партії дистанціювалося від крайніх позицій прихильників М. Тетчер [4, с. 114]. В основу маніфесту консерваторів на виборах до Європарламенту у 2004 р. “Британія понад усе” покладено такі ідеї: “гнучкої Європи”, де кожна країна може обирати власний рівень поглиблення співпраці; зміцнення принципу субсидіарності, зокрема посилення впливу національних парламентів; підтвердження принципу вільної торгівлі як головної мети діяльності ЄС; національний контроль за зовнішньою і військовою політикою та посилення НАТО; зміцнення відносин зі США [16, с. 6–7]. Торі виступили проти запровадження європейської Конституції, вимагаючи проведення референдуму щодо її прийняття перед розглядом у парламенті, і приєднання Британії до єврозони. Ці пункти були включені до програми КПВ на чергових парламентських виборах у 2005 р., які вона втретє поспіль прогнала лейбористам.

У грудні 2005 р. лідером КПВ обрано молодого політика Д. Кемерона, з яким небезпідставно пов’язували сподівання на ідейне оновлення партії та підвищення її популярності як запоруку очікуваного повернення до влади.

Розглядаючи зміни партійно-політичного ландшафту Великої Британії кінця ХХ – початку ХХІ ст. та пов’язаних з ними особливостей європейської політики країни, не можемо оминати увагою феномен Партії ліберальний демократів (далі – ПЛД). Зростання її популярності і політичного впливу з кінця 1980-х рр. стало головною ознакою ерозії двопартійної політичної системи Британії, що засвідчили результати парламентських виборів 2010 року.

Ліберал-демократи – третя за чисельністю політична сила Британського парламенту (після консерваторів і лейбористів), що з 1992 р. стабільно набирає близько 20 % голосів на загальних виборах і часто випереджає провідні партії на місцевих виборах. ПЛД є наступницею історичної Ліберальної партії Англії (вігі), що у міжвоєнний період поступилася позиціями лейбористам. Створивши спершу передвиборчий Альянс, незабаром ліберали об’єдналися в єдину партію з Соціал-демократичною партією Великої Британії (продукт розколу Лейбористської партії на початку 1980-х рр.).

До другої половини 1990-х рр. ПЛД зберігала політичну рівновіддаленість від двох провідних партій. Перед виборами 1997 р. лейбористи запропонували ПЛД співпрацю з перспективою формування об’єданого центристського блоку в парламенті. Існувала таємна домовленість про формування коаліційного уряду, але впевнена перемога лейбористів нівелювала ці плани. Однак консультативно-законодавча і регіональна співпраця між партіями не припинялася. Їх основними ідеологічними точками дотику стали ідеї соціально орієнтованої ринкової економіки, прихильність до європейської інтеграції, підтримка проведення конституційних реформ і модернізації виборчої системи. Свідченням прихильності ліберал-демократів до розширення участі Британії в ЄС стала підтримка франко-британської Декларації Сен-Мало 1998 р. зі створення автономних європейських збройних сил і посилення Європейської політики безпеки та оборони [17, с. 23]. ПЛД вважає Європейський Союз головним джерелом безпеки і процвітання на континенті, гарантом безпеки і міжнародного впливу Великої Британії. Партія підтримує розвиток співпраці в рамках спільних політик Європейського Союзу (у тому числі у сфері безпеки), прийняття Лісабонського договору ЄС. Задовго до виборів 2010 р. ПЛД піддала різкій критиці антиєвропейські позиції консерваторів, недостатню європейську активність і “покірний” атлантизм лейбористів [18]. Ліберал-демократам притаманне критичне ставлення до відносин зі США. На відміну від лейбористів і консерваторів, партія рішуче виступила проти військового вторгнення до Іраку без санкції ООН. Партія негативно оцінює програму модернізації ядерного арсеналу ВМС Великої Британії на основі американських ракет “Трайдент”. Тому прихід до влади ПЛД як проєвропейської політичної сили за будь-якої політичної конфігурації може вплинути на контекст євроінтеграційної політики країни.

Незважаючи на аналітичні припущення про можливість формування парламентсько-урядової коаліції лейбористів і ліберальних демократів після виборів у травні 2010 р.,

коаліційна конфігурація набула іншого, менш прогнозованого вигляду. Головною політичною подією року у Великій Британії стало очікуване повернення до влади консерваторів.

Результати загальних парламентських виборів 2010 р. у Великій Британії стали точкою відліку не лише нового політичного циклу, але й нового етапу розвитку партійно-політичної системи країни. Від політики коаліційного уряду залежатиме тривалість і якість цього етапу, що стане або перехідним на шляху подальшої модернізації цієї системи до реальної багатопартійності (плюральна модель демократії), або на певний час законсервує стан “двохзполовинності”/трохпартійності (модифікована Вестмінстерська модель). Формування вищої державної влади на нових політичних засадах, пошук нового формату політичного консенсусу сприятиме виробленню якісно іншої специфіки реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави, що все більше інтегрується у європейський контекст.

Протягом другої половини ХХ ст. у Великій Британії сформувалися специфічні підходи до європейських інтеграційних процесів, що ґрунтуються на сильних, сформованих століттями стереотипах британської національно-державної величі і відокремленості від європейських регіональних справ, а також на об’єктивних реаліях соціально-економічного розвитку. Саме тому у політичній практиці країни переважають стримані консервативні підходи до участі Британії в євроінтеграційних процесах, що набрали стрімких обертів наприкінці ХХ століття. Складність і неоднозначність європейської політики Великої Британії зумовлена необхідністю пошуків власного місця у динамічному міжнародному середовищі, що здійснюють британські уряди.

Провідні позиції у формуванні стратегії та реалізації європейської політики Великої Британії історично належать КППВ, яка шляхом складних, часто драматичних внутрішньопартійних дискусій намагається знайти ефективну рівновагу між традиційними державними інтересами, що ґрунтуються на концепції парламентського суверенітету, усталених зовнішньополітичних орієнтирах (насамперед “особливі відносини” зі США), та об’єктивною необхідністю глибшої інтеграції у загальноєвропейські процеси. Глибока криза партії останніх двох десятиліть, що значною мірою зумовлена саме практикою вирішення європейської дилеми, серед іншого сприяла виходу на перші ролі державно-політичного життя оновленої Лейбористської партії. Однак її модель участі Британії в розбудові євроінтеграції відрізнялася від консервативної тактично, а не стратегічно і виявила ті ж традиційні слабкі сторони.

Повернення до влади консерваторів у 2010 р. з огляду на попередній досвід європейської політики урядів торі та їх ідеологічні погляди викликало переважно стримано-негативні прогнози щодо участі Великої Британії в Євросоюзі. Однак при аналізі європейської стратегії нового уряду необхідно враховувати, що сучасні умови участі країни в євроінтеграції істотно різняться не лише з часами тетчеризму, але недалекого минулого “нового лейборизму” і визначаються такими факторами: досить високим рівнем інтегрованості британської економічної і політичної систем у спільні політики Європейського Союзу та наявністю відповідних інтересів на континенті; важкими наслідками світової економічної кризи для британської економіки; інтересом США у розвитку стабільного і достатньо сильного європейського об’єднання; юридичними зобов’язаннями Великої Британії у зв’язку з приєднанням до Лісабонського договору ЄС; прогнозованим значним ударом по престижу та міжнародному впливу країни від можливого ініціювання одностороннього перегляду умов Лісабонського та інших установчих актів Співтовариства; паузою в інституційному реформуванні ЄС, керівні структури та суб’єкти якого намагаються зосередитися на вирішенні змістовних викликів інтеграції; спільністю інтересів Великої Британії та Європейського Союзу в цілому у вирішенні проблем глобального потепління, енергетичної безпеки, розвитку спільного ринку, боротьби зі злочинністю і тероризмом, міграції, зростання конкуренції з боку східноазійських економік (насамперед Китаю), що потребують вирішення на рівні міжнародної співпраці. Відбулося довгоочікуване припинення гострого протистояння угруповань КППВ з євроінтеграції, що

спостерігається протягом останніх років. Прогнозовано активну роль у реалізації європейської політики Британії відіграватимуть проєвропейськи налаштовані ліберальні демократи, реальний політичний потенціал яких залишається загадкою для самих британців.

Список використаних джерел

1. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н. Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с. 2. Крушинський В. Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку” / В. Ю. Крушинський. – К., 2004. – 32 с. 3. Гогунська Т. О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М. Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Т. О. Гогунська. – Одеса, 2003. – 20 с. 4. Капитонова Н. К. Великобританія в кінці ХХ – початку ХХІ століття: від консерваторів до лейбористів: Учебное пособие / Н. К. Капитонова. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2003. – 128 с. 5. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Маргарет Тэтчер; [пер. с англ.]. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 504 с. 6. Конійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В. В. Конійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с. 7. *You can only be sure with the Conservatives. The Conservative Manifesto 1997* / Published by Conservative Central Office. London, 1997. – 49 p. 8. *Grant Ch. Can Britain lead in Europe ?* / Center for European Reform. – London, 2002. – 90 p. 9. *Speech by the Prime Minister Tony Blair at Lord Mayor's banquet Friday 10th November 1997* / 10 Downing Street: http://www.prime-minister.gov.uk/output/Page_1070.asp 10. Грубінко А. В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності / А. В. Грубінко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Випуск 87. Ч. II. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2009. – С. 18–28. 11. Валуев А. В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / Антон Вадимович Валуев. – Санкт-Петербург, 2007. – 188 с. 12. Терентьев А. А. Торийская внешняя политика Тони Блэра / А. А. Терентьев // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 9. – С. 47–54. 13. Seldon A. The Net Blair Effect. A Foundation Government // *The Blair Effect, The Blair Government, 1997 – 2001*; ed. by A. Seldon. – London: Little, Brown and Co., 2001. – P. 8–23. 14. *Grant Ch. Why is Britain eurosceptic ?* / Center for European Reform. Essays. – London, 2008. – 8 p. 15. *Великобритания: эпоха реформ* / под ред. Ал.А. Громыко. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2007. – 536 с. 16. *Putting Britain First. The Conservative European Manifesto. European Elections 10th June 2004* / Promoted by Gavin Barwell on behalf of the Conservative Party. – London: Printed by Belmont Press, 2004. – 26 p. 17. *European Defence: From Pörschach to Helsinki* / Library The House of Commons. – Research Papers 00/20, 21 February 2000. – 48 p. 18. *Liberal Democrats back plans for strong Europe to defend British interests. Tuesday, 16th Sep 2008* / Liberal Democrats: http://www.libdems.org.uk/news/detail.aspx?title=Liberal_Democrats_back_plans_for_strong_Europe_to_defend_British_interests&pPK=3e147181-0602-4df7-8cba-cb9357fbf28f

Андрей Грубинко

ЕВРОПЕЙСКАЯ ПОЛИТИКА ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ПАРТИЙНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ: КОНСЕРВАТИВНЫЕ ТРАДИЦИИ С ЛИБЕРАЛЬНЫМ ОТТЕНКОМ

В статье проанализирован партийно-политический опыт реализации европейской политики Великобритании в последней четверти ХХ – начале ХХІ вв. Учитывая актуальность изучения проблемы участия страны в европейских интеграционных процессах с формированием в 2010 г. правительственной коалиции консерваторов и либеральных демократов рассмотрены позиции ведущих политических партий относительно европейского направления внешней политики Великобритании.

Ключевые слова: европейская политика, евроинтеграция, Великобритания, консерваторы, либеральные демократы, лейбористы, правительство.

Andriy Grubinko

EUROPEAN POLICY OF GREAT BRITAIN IN PARTIES MEASURING: CONSERVATIVE TRADITIONS WITH LIBERAL TINT

In the article is analysed parties' experience of realization Britain's European policy in the last quarter of XXth – beginning of XXIth centuries. Taking into account actuality of study problem Great Britain participation in the European integration processes with forming in 2010 governmental coalition conservatives and liberal democrats positions of leading political parties in relation to European direction of country's foreign policy are considered.

Key words: European policy, Euro-integration, Great Britain, conservatives, liberal democrats, labourists, government.

УДК 94 (420)

Наталія Чорна

ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ПОЛЬЩІ

У статті проаналізовано геополітичні чинники, які зумовили трансформацію зовнішньої політики та інтеграцію Польщі у НАТО і ЄС, визначено місце й роль у цьому процесі провідних держав Західної Європи, США та Росії.

Ключові слова: геополітика, інтеграція, стратегія, НАТО, ЄС.

Протягом 1990-х – початку 2000-х рр. зовнішня політика Польщі незмінно підпорядковувалася двом визначальним пріоритетам: посиленню безпеки країни шляхом розвитку відносин зі США та НАТО, а також вступу до Європейського Союзу. Переорієнтація зовнішньої політики на інтеграцію до євроатлантичних та європейських структур визначила оформлення нової стратегії, реалізація якої впродовж усього періоду незалежності Польщі залишалася головним завданням польської дипломатії. Швидкі внутрішні перетворення, активна законотворча діяльність разом із сукупністю змін на міжнародній арені створили передумови для налагодження та реалізації відносин Польщі з НАТО та ЄС, а планомірне наполегливе двостороннє співробітництво з означеними інституціями забезпечило вступ країни до них.

Проблеми “східного розширення” НАТО та ЄС протягом останнього часу активно обговорюються та вивчаються політиками, дослідниками й науковцями. Посилений інтерес до проблеми демонструють не лише представники західного наукового світу, але й України та Росії, серед яких Ю. Борко, О. Буторіна, М. Бухарін, В. Копійка, Є. Кіш, О. Ковальова, Ю. Новопашин, П. Смірнов, Т. Шинкаренко. Зосередженість на питаннях реалізації стратегії інтеграції та труднощах переговорного процесу, здійсненні низки внутрішньодержавних трансформацій та досягненні критеріїв членства країнами-кандидатами значною мірою визначають зміст наукових публікацій із зазначеної тематики. Метою нашого дослідження є з’ясування геополітичних аспектів євроатлантичної та європейської інтеграції Польщі, виявлення чинників, які на європейському чи глобальному рівні визначили перебіг процесу інституціоналізації взаємин Польщі з НАТО та ЄС.

Демократична революція та спричинений нею крах комуністичного режиму в Польщі у 1989 р. виявилися першими серйозними сигналами про початок масштабної трансформації європейського геополітичного простору. Офіційно оголошена ідея “повернення в Європу” визначила курс на перетворення Польщі у складову частину Заходу з його свободами та високим рівнем життя шляхом інтеграції у НАТО та ЄС. Проте, попри гучні заяви Польщі про однозначний вибір нового зовнішньополітичного курсу, країни-учасниці Євроспільноти та США із відповіддю не поспішали.

Територія центрально-східноєвропейського регіону, з огляду на географічне розташування, традиційно визначалася сферою взаємних інтересів Радянського Союзу (пізніше – Російської Федерації) та провідних держав Західної Європи і США. Становлення у Польщі, Чехословаччині та Угорщині комуністичних режимів на тривалий час визначило їх розвиток під егідою Кремля. Зміна політичного курсу СРСР щодо країн ЦСЄ, спричинена політикою перебудови М. Горбачова, та демократичні перетворення у регіоні, “дозволені” офіційною Москвою, стали серйозною несподіванкою для Заходу. Протягом 1989–1990 рр. у Вашингтоні, Берліні та Парижі вирішували дилему: погодитися на збереження у Центрально-Східній Європі впливу СРСР чи перемістити країни регіону у сферу власної компетенції [1, с. 56].

Не маючи готової стратегії реагування на події в регіоні та остерігаючись непрогнозованої реакції офіційної Москви, Захід почав вибудовувати свої взаємини з країнами ЦСЄ на рівні заяв та декларацій, у яких далі позитивних оцінок перетворень у країнах та готовності гарантувати їм дотримання прав людини, економічне співробітництво, безпеку, свободу та демократію, справа не йшла. У листопаді 1989 р. за ініціативою президента Франції в Парижі була скликана неофіційна нарада керівників урядів та глав держав-членів ЄС, присвячена проблемам Центрально-Східної Європи. Результатом її засідань стало прийняття рішення щодо здійснення економічної та фінансової допомоги країнам “молододі демократії” з метою макроекономічної стабілізації у них. У грудні 1989 р. в основу політики ЄС стосовно країн регіону (початково – Польщі та Угорщини) було покладено програму економічної допомоги – PHARE. Інструментом її реалізації мав стати спеціально утворений у травні 1990 р. Європейський банк реконструкції та розвитку. Окремо фінансову допомогу Польщі почали надавати Сполучені Штати Америки, які вже у 1990 р. списали офіційній Варшаві її борги американським банкам [2, с. 385].

У 1990 р. заради збереження міжнародної безпеки США та ЄС пішли на укладення Трансатлантичної декларації, змістом якої проголошувалося прагнення сторін діяти спільно у справі надання країнам ЦСЄ позичок, а також всебічної підтримки політичного плюралізму і ринкових трансформацій у них [3, с. 22–23]. Угода визначила ключові напрями активності західних держав та потенційний розподіл сфер впливу між ними в ході “східного розширення” НАТО і ЄС.

Серйозним поштовхом до вибору однозначної стратегії співробітництва та структуризації відносин між ЄС, НАТО та Польщею стали події 1991 р. Розпад Радянського Союзу, а також продуктивних і підтримуваних ним організацій ОВД й РЕВ, та поширення реальної небезпеки неконтрольованого розгортання подій у Центрально-Східній Європі, спричинили необхідність документального закріплення відносин ЄС і НАТО з країнами регіону. 16 грудня 1991 р. Польщею було підписано Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [4]. 20 грудня 1991 р. РП приєдналася до консультативного форуму НАТО – Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) [5, с. 78]. І хоча підписані угоди жодною мірою не вирішували проблему “східного розширення”, поляки оцінили їх “як історичний момент повернення в Європу” [6, с. 60].

Нагальність інституціалізації відносин ЄС та НАТО з країнами “молододі демократії” із регіону ЦСЄ була принципово різною: якщо для ЄС це було справою часу, то для НАТО – питанням підтвердження доцільності подальшого функціонування. Створена як військово-політичний союз у ситуації холодної війни в біполярному світі, з розпадом СРСР НАТО втратила необхідність для існування. “Розширення або смерть”, – так у західних політичних колах почали тлумачити перспективи Альянсу. Необхідність збереження НАТО у постбіполярному світі була обґрунтована у “новій стратегічній концепції”, схваленій учасниками Римської зустрічі в верхах керівників держав-членів організації у листопаді 1991 р. За декларованими цілями підвищення стабільності у світі, розв’язання проблеми безпеки та підтримки миру приховувалися інтереси могутніх сил, кровно зацікавлених у недопущенні розпуску структури.

Упродовж всього періоду налагодження та здійснення Польщею відносин з європейськими та євроатлантичними інституціями значний вплив на них мали взаємини офіційної Варшави з країнами, що фактично визначають напрям їх функціонування – Німеччиною, Францією та США. Різні аспекти спільного минулого, сучасності та передбачуваного майбутнього перетворювали Польщу на об’єкт їх серйозного зацікавлення. Німеччина, як безпосередній сусід, лобіюючи інтереси Польщі у європейських інституціях, виношувала ідею відродження за рахунок “новачків” “Серединної Європи” та встановлення над нею особистого контролю, посилення своїх (і без того сильних) позицій у ЄС, а також зміщення далі на Схід сфери впливу Росії та виключення небезпеки появи на своїх східних кордонах будь-якого дестабілізуючого геополітичного вакууму. Французьке керівництво, даючи формальну згоду на майбутню інтеграцію Польщі у ЄС, у відповідь очікувало отримати

підтримку польською стороною власних великодержавних розрахунків: через становлення у Європі системи колективної безпеки і оборони (без участі США) та зміцнення щойно утвореного ЄБРР (противага підконтрольним США Міжнародній валютній біржі та Світовому банку) зміцнити свої позиції на континенті. Та чи не найбільше у Польщі були зацікавлені у Сполучені Штати Америки: реалізація відносин з НАТО була покликана підтвердити необхідність існування Альянсу, а також зберегти у Європі його позиції як центральної силових організації, забезпечуючи цим самим американський вплив на континенті.

Разом з тим, як би країни західної демократії не були зацікавлені у Польщі та наскільки б успішно не складалися відносини між ними, упродовж всього періоду їх здійснення вони значною мірою підпорядковувалися російському фактору. Незважаючи на розпад системи соціалістичного табору та вибір його колишніми учасниками нових політичних орієнтирів, керівництво Кремля традиційно продовжувало розглядати втрачені території сферою свого впливу. Як наслідок, на нашу думку, саме прагнення уникнути конфлікту з Росією тривалий час визначало стриманість Заходу у співробітництві з Польщею та іншими країнами регіону.

Ситуація кардинально змінилася у 1993 р.: війна у Югославії та спроба державного перевороту у Росії, а також численні суперечливі заяви російського президента Б. Єльцина про згоду-незгоду офіційної Москви на “східне розширення” НАТО в черговий раз поставили на порядок денний європейського політичного бомонду проблему подолання вакууму безпеки у центрі Європи та необхідності гарантування стабільності і порядку. Відповіддю на подолання загрози безпеці у регіоні ЦСЄ стала проголошена у січні 1994 р. Програма НАТО “Партнерство заради миру”. У квітні 1994 р. Польщею було подано офіційну заяву про вступ до Євросоюзу.

Демонструючи зацікавленість у розширенні кордонів НАТО та ЄС на Схід, керівництво структур, разом з тим, не поспішало з кардинальними рішеннями: абсолютна виключність швидкого розширення була очевидною. Програма “Партнерство заради миру” не лише у Польщі, але й у всьому світі, була зустрінута “як чергова спроба Альянсу навмисно затягувати вирішення проблеми”. Багаторазові зустрічі та тривалі переговори між представниками ЄС та Польщі (а також інших країн ЦСЄ) також підтвердили передбачення про те, що “східному розширенню” буде передувати тривала робота, рамки якої чітко визначити ніхто не брався. Запорукою досягнення країнами-кандидатами членства у європейських та європейських інституціях було визначено досягнення відповідності критеріям членства у них. Європейський Союз, до того ж, очікувала реорганізація основних інституцій та структурних фондів, змушених незабаром відчувати додатковий тиск нових членів.

Переговорно-консультаційний процес ЄС із Польщею здійснювався під прискіпливим наглядом її офіційного “протектора”: геополітичні інтереси перетворювали процес європейської інтеграції Польщі на один із визначальних векторів зовнішньої активності офіційного Берліна. В програмі, опублікованій Німеччиною у липні 1994 р. на початку шестимісячної президенції у Раді ЄС, питанню здійснення підтримки євроінтеграційних прагнень країн ЦСЄ (насамперед Польщі) надавалось першочергове значення [7, с. 81–82]. Дещо пізніше Німеччина заявила про готовність підтримати розширення ЄС на Схід лише за умови здійснення безпосередніх переговорів про вступ одразу з трьома кандидатами – Польщею, Угорщиною та Чехією.

Рішення про віднесення Польщі до країн першої п’ятірки, з якими планувалося розпочати переговори про вступ до ЄС, було оприлюднено на Амстердамському саміті Європейської Ради 16 червня 1997 р. [8]. Для підтримки країн-претендентів у їх підготовці до вступу в Євросоюз, керівництво об’єднання планувало протягом 2000–2006 рр. надати їм через реалізацію програм PHARE, SAPARD та ISPA фінансової допомоги на суму 21 млрд. євро. Відповідно до розміру програм і їх критеріїв (ВВП на душу населення, кількість населення, розмір території), Польща могла претендувати на 36,65 % фінансування [9, с. 132].

Активною присутністю у розв’язанні проблеми євроатлантичної інтеграції Польщі відзначалися США. У серпні 1994 р. під тиском президента американський сенат схвалив

поправку Г. Бровна, яка передбачала можливість продажу американського озброєння, надання позичок на військові потреби та допомоги у військовій стандартизації країнам Вишеградської трійки. У жовтні 1994 р. конгрес прийняв закон про участь у НАТО, згідно з яким президент отримував право поширити на Польщу, Чехію та Угорщину додаткові привілеї [10, с. 154]. У серпні 1996 р. конгресом було схвалено Положення про полегшення розширення НАТО на вказані країни. На засіданні Ради НАТО в Брюсселі 10 грудня 1996 р. керівництво Альянсу оголосило про намір забезпечити розширення структури об'єднання за рахунок нових членів до квітня 1999 р. Курс на прискорення інтеграції супроводжувався зростаючою фінансовою та військово-політичною допомогою.

Активізація стосунків НАТО з країнами ЦСЄ значною мірою була зумовлена наростанням російської реакції. І хоча керівники західних країн не переставали переконувати світове співтовариство та насамперед Росію у своїх добрих намірах і заклопотаності проблемами безпеки не лише власних членів, але і Росії, офіційна Москва переживала цілком обґрунтовані підозри відносно навмисних спроб підірвати великодержавний статус Російської Федерації та перетворити її у сировинний придаток розвинутих країн. Усвідомлюючи вплив позиції Москви на хід розширення Альянсу, керівництво США та НАТО протягом першої половини 1997 р. здійснювало напружену роботу, спрямовану на усунення російського протесту. З цією метою неодноразово відбувалися зустрічі між віце-президентом США А. Гором, державним секретарем США С. Талботом, генеральним секретарем НАТО Х. Соланою, з одного боку, та прем'єр-міністром РФ В. Черномірдіним, міністром закордонних справ РФ Є. Примаковим, з другого. Ці переговори були свого роду підготовкою перед зустріччю на найвищому рівні між американським і російським президентами Б. Клінтоном та Б. Єльциним у березні 1997 р., метою якої визначалося отримання згоди Російської Федерації на заплановане запрошення Польщі, Угорщини та Чехії вступити до НАТО [11, с. 41]. Як зазначав американський політолог З. Бжезінський, “Росія повинна отримати гарантію, що розширення Альянсу на Схід не означатиме її виключення з Європи” [12]. Судячи з того, що американський президент Б. Клінтон вже на початку червня 1997 р. говорив про розширення кордонів НАТО на Схід як реальну подію, Росія таку гарантію отримала.

Тривалий час виступаючи проти членства РП у НАТО, Росія, разом з тим, жодного разу не заявила про незгоду з польськими намірами інтеграції до Європейського Союзу: торговельно-економічне співробітництво двох країн традиційно визначалося високою активністю та, як наслідок, не менш значними грошовими надходженнями до державного бюджету. Зі вступом Польщі до ЄС перед Росією, як безпосереднім її сусідом, відкривалися необмежені можливості для виходу на союзний ринок [6, с. 62].

12 березня 1999 р. Польща, а також Чехія та Угорщина стали формальними повноправними членами НАТО. Оцінюючи зміст цієї події, а також усього процесу, що їй передував, очевидно видається її політична авансованість: рівень відповідності військової підготовленості новачків союзним стандартам був очевидно недостатнім. Як зазначав співробітник Польської інформаційної агенції П. Войцеховський, “під час переговорів про вступ у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі Польщі було висунуто 70 вимог, після виконання яких нас могли прийняти в НАТО. На момент вступу до Альянсу з них було виконано лише три” [13, с. 20]. Приєднання до пакту країн Вишеградської трійки перш за все було результатом геополітичних розрахунків великих західних держав: східне розширення кордонів НАТО автоматично виключало можливість чергового проникнення російського впливу на центрально-східноєвропейський регіон. Розташування Польщі, Угорщини та Чехії в зоні особливих інтересів Альянсу головним чином вирішило успіх справи. Розширення НАТО принесло значні вигоди США: одночасно з доступом військової промисловості на нові ринки збуту, офіційний Вашингтон отримав непохитну підтримку американського впливу на Європейському континенті [14, с. 40].

Приєднання Польщі до НАТО фактично визначило результати її взаємин з ЄС: більшість дослідників небезпідставно вважають Альянс зручним механізмом, який дозволяє усім зацікавленим країнам скоротити свій шлях на Захід та прискорити інтеграцію до

Євросоюзу. Питання вступу Польщі до ЄС було визначено рішенням Копенгагенського саміту Ради ЄС в грудні 2002 р. 16 квітня 2003 р. на саміті Ради ЄС в Афінах Польща в колі десяти країн-кандидатів підписала Договір про вступ до Євросоюзу. Відтепер завершення процесу п'ятого розширення європейської наддержави залежало від швидкості перебігу національних референдумів та їх результатів.

Підготовка Євроспільноти до запланованого розширення супроводжувалася нагальною необхідністю розв'язання низки проблем. Чи не найпринциповіші з них були пов'язані з неспроможністю досягти компромісу по питанню прийняття Конституції ЄС: приєднання до Спільноти десяти нових країн спричиняло ускладнення процедури прийняття рішень та здійснення бюджетної політики. Активний протест проти запропонованого до розгляду проекту основного закону висловила Польща, чим, за підтримки Іспанії, провалила роботу Брюссельського саміту Ради ЄС у грудні 2003 р. [15, с. 35]. Оцінюючи характер проекту союзної Конституції як такий, що “принижує честь і гідність Польщі”, польські правохристиянські партії напередодні вступу країни у Євросоюз заявили, що одразу після завершення ратифікаційних процедур, але не пізніше осені 2004 р., розпочнуть процес виводу країни з нього [16]. Невідомо, наскільки погрози були сприйняті офіційним Брюсселем, але два з чотирьох положень, проти яких протестувала Польща, були змінені на її користь.

Намагання Польщі підкреслити виключність свого геополітичного місця у Європі та спроможність впливати на політику Євросоюзу проявилися і у ході “іракської кампанії”. У січні 2003 р. Польща офіційно підтримала заплановану військову інтервенцію США в Ірак з метою захисту світу від “загрози використання зброї масового знищення”. 17 березня 2003 р. президент РП А. Кваснєвський дав згоду на участь в “іракській кампанії” польського військового контингенту. Війна в Іраку виявилася тим чинником, який розділив Захід на два табори, в одному з яких опинилися Німеччина та Франція, в іншому – Польща та США. Успішність завершального етапу інтеграції до ЄС була поставлена під сумнів самою ж Польщею. І якщо керівництво офіційних Парижа та Берліна не блокувало рішення про її прийом до ЄС, стосунки недавніх друзів та партнерів зазнали тріщини [15, с. 36].

У переддень запланованого розширення, Європа почала демонструвати очевидну стурбованість. Оцінюючи підготовленість кандидатів до вступу у Європейський Союз, дослідники називали невтішні показники: економіка більшості країн характеризувалася значним спадом. Зокрема, Польща, згідно зі звітом Європейської Комісії, була визнана найгіршою з десяти країн-кандидатів. Ніби пророкуючи майбутні суспільні настрої, Голова Комісії ЄС Р. Проді ще у 2000 р. говорив: “... громадяни Європи протверезіли і відчувають стурбованість. Вони втратили віру у європейські інститути ... Перспектива розширення викликає частково надію, а частково страх – надію на стабільність і прогрес, страх перед Європою без ідентичності та кордонів” [17, с. 139]. Намагаючись вберегтися від неконтрольованих надходжень з нових країн, ЄС–15 відмовив новачкам у приєднанні до Шенгенської угоди та запровадив для них семирічний перехідний період. Будучи основними донорами Структурних фондів ЄС, його багаті країни, насамперед Німеччина та Франція, очікували п'ятого розширення Євросоюзу як джерела нових витрат для своїх бюджетів.

Довгоочікуване розширення ЄС відбулося 1 травня 2004 р.: набуття юридичної сили Договором про вступ до Європейського Союзу визначило приєднання до Спільноти Польщі, а також інших країн-кандидатів з Центрально-Східної Європи, Кіпру та Мальти. Попри значний євроскептицизм та численні побоювання, які мали місце як і у самій Польщі, так і в цілому у Європі та світі, повернення до Європейської цивілізації надало полякам гарантії економічного, політичного та культурного розвитку, миру, стабільності та безпеки, а також відкрило безмежні можливості для посилення геополітичного впливу у регіоні та світі. Ретроспективно оцінюючи значення європейської інтеграції, поляки визначили її як найбільший успіх III Речі Посполитої (поряд зі свободою слова і свободою виїзду закордон, а також вступом у НАТО) [18, с. 26].

Таким чином, аналіз євроатлантичної та європейської інтеграції Польщі переконливо свідчить про значну підпорядкованість процесу її здійснення геополітичним розрахункам

провідних західних держав та Росії. Географічне розташування у центрі Європи, достатньо високі показники політичного, соціально-економічного та культурного розвитку, а також спроможність здійснювати геополітичний вплив не лише на регіон, але й Європу загалом, перетворили її в об'єкт підвищеної зацікавленості для найбільш впливових держав Заходу. Переслідуючи здебільшого егоїстичні цілі посилення особистої присутності у Центрально-Східній Європі, Німеччина, Франція та США забезпечили Польщі постійну підтримку та протекціонізм у реалізації нею стратегії інтеграції до НАТО та ЄС.

Переорієнтація зовнішньополітичного курсу на користь західних інституцій відображала не лише переважаюче прагнення польського народу повернутися до Європейської цивілізації з її гарантіями безпеки, стабільності та розвитку, але і дистанціюватися від Росії, західний напрямок зовнішньої політики якої розцінювався у Варшаві як потенційно небезпечний. Вступ до НАТО та ЄС визначив вихід Польщі зі сфери впливу офіційної Москви. Разом з тим, неможливість ігнорування російського фактору обумовлює необхідність налагодження зв'язків та здійснення співробітництва між двома країнами у новому форматі інтегрованої Європи.

Список використаних джерел

1. Гауен П. Європейський Союз – країни “Вишеградської четвірки”: втрати чи здобутки? / Пітер Гауен // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 56–63.
2. Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы / Пол Джонсон : в 2-х ч. – М. : Изд-во Анупис, ТОО “Вилад”, 1995. – Ч. 2. – 479 с.
3. Вакулич В. Відносини “США – ЄС” і перспективи поширення інтеграційного процесу в Європі / Володимир Вакулич. – Кіровоград, 2000. – 51 с.
4. Układ Europejski między Rzeczpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi, 16 grudnia 1991 r. // <http://www.msz.gov.pl/uniaeu/html>
5. Світова та європейська інтеграція : навч. посіб. / [за заг. ред. Я.Й. Малика]. – Львів : ЛРІДУ НАНУ, 2005. – 540 с.
6. Бухарин Н.И. Вступление Польши в Европейский Союз и Россия // ННИ. – 2008. – №4. – С. 60–73.
7. Agenda – 2000: Eine starke und erweiterte Union // <http://www.europa.eu.int/>
8. Koszel B. Rola Niemiec i Francji w poszerzeniu UE o Polskę / Bogdan Koszel // Trudni dialog: Polsko-niemiecka wspólnota interesów w zjednoczonej Europie / [red. K. Malinowski, M. Mildenberger]. – Poznań : Instytut Zachodni, 2001. – S. 77–94.
9. Ковальова О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / Олена Ковальова. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 340 с.
10. Kalendarium wydarzeń Polska – NATO // Sprawy Międzynarodowe. – 1999. – №1. – S. 147–170.
11. Solana J. Budujcie solidne stosunki z Rosją / Javier Solana // Polityka. – 1997. – № 6. – S. 40–41.
12. Brzeziński Z. Wyjść Rosji naprzeciw / Zbigniew Brzeziński // Polityka. – 1998. – №20. – S. 23.
13. Україна і Польща після розширення НАТО / [матеріали міжнародного семінару] // Політика і час. – 2000. – №5–6. – С. 16–33.
14. Krzemiński A. Rzeczpospolita Europa: NATO to nie tylko Ameryka / Adam Krzemiński // Polityka. – 1999. – №12. – S. 40–41.
15. Михалев О. Дилеммы польской политики / Олег Михалев // Международная жизнь. – 2005. – №11. – С. 30–42.
16. Рукомедя Р. Європейський Союз до і після розширення / Роман Рукомедя, Вікторія Орлик // Дзеркало тижня. – 2004. – 30 квітня (№ 17). – С. 5.
17. Горенко О. М. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна / Олег Миколайович Горенко. – К. : НАН України, Ін-т іст. Укр., 2002. – 169 с.
18. Польша в Євросоюзі: досвід першого року членства / [пер. з пол., наук. ред. О. Карліної]. – Луцьк: “Твердиня”, 2005. – 208 с.

Наталія Черная

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ И ЕВРОАТЛАНТИЧНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПОЛЬШИ

В статье проанализированы геополитические факторы, которые обусловили трансформацию внешней политики и интеграцию Польши в НАТО и ЕС, определены место и роль в этом процессе ведущих государств Западной Европы, США и России.

Ключевые слова: геополитика, интеграция, стратегия, НАТО, ЕС.

Nataliya Chorna

GEOPOLITICAL ASPECTS OF EUROPEAN AND EUROATLANTIC INTEGRATION OF POLAND

Geopolitical factors, which conditioned transformation of foreign policy and integration of Poland in NATO and EU are analyses in article, a place and role is definite in this process of leading states of Western Europe, the USA and Russia.

Key words: geopolitics, integration, strategy, NATO, EU.

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94 (477)

Володимир Окаринський

**ДОКТОР ВОЛОДИМИР ЛУЧАКОВСЬКИЙ (“ЛУЧАКІВСЬКИЙ”)
(1838–1903) – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПЕРШИЙ УКРАЇНЕЦЬ –
БУРМІСТР КОРОЛІВСЬКОГО МІСТА ТАРНОПОЛЯ
(ТЕРНОПОЛЯ): ПОСТАТЬ В КОНТЕКСТІ ДОБИ**

Стаття є першою спробою наукового висвітлення життєвого шляху і місця в історії першого українця – бурмістра королівського міста Тарнополя (Тернополя) доктора Володимира Лучаковського, чиє ім'я у місцевих виданнях досі вживається у спотвореній формі “Лучаківський”.

Ключові слова: доктор Володимир Лучаковський, “Лучаківський”, бурмістр, магістрат, народовці, Тарнополь, Тернопіль, історія Тернополя.

В історії міста Тернополя видатну роль відіграв Володимир Лучаковський – перший українець, який став бурмістром міста і виконував цю функцію на зламі XIX і XX століть. Його ім'я вкрай рідко зустрічається в контексті культурно-освітнього життя українців Галичини австрійського періоду. Загалом же, постать Володимира Лучаковського маловідома у всеукраїнському масштабі. Він не належить до найвідоміших діячів українського національного руху починаючи з 1860-х років. Мабуть цьому сприяло те, що основна його діяльність зосереджувалася на місцевому рівні. Зокрема, непересічне місце зайняв доктор В. Лучаковський у історії Тернополя. Він прямо чи опосередковано причетний до всіх головних подій та тенденцій у історичному розвитку міста свого часу. Саме завдяки локальній історії постать Володимира Лучаковського слід вставити в контекст епохи та повернути в історію Галичини, українського національного руху, історії науки тощо. Доктор В. Лучаковський, як і чимало інших громадських діячів своєї доби, належав до другого ешелону українського національного руху в Галичині і без його розгляду неможливо уявити цей рух цілісно. Ми намагатимемося уточнити, на основі архівних та інших джерел, біографічні дані про В. Лучаковського у контексті доби, в яку він жив.

Дана стаття не може вважатися вичерпним висвітленням місця і ролі В. Лучаковського в історії, у контексті історії міста Тернополя, суспільного життя Галичини XIX – початку XX ст. і українського національного руху другої половини XIX ст. Автор мав за ціль більш науково-історичне висвітлення цієї постаті і спростування/виправлення низки неточностей, що культивуються з року в рік у місцевій літературі і в суспільній свідомості загалом. Сподіваємося, що ця стаття стане поштовхом для подальших наукових досліджень життєпису доктора Володимира Лучаковського, із залученням нових джерел.

Навіть у Тернополі про В. Лучаковського мають доволі невиразне уявлення. Його ім'я, на жаль, досі загальноновживане у спотвореній формі “Лучаківський”, яку зокрема носить відповідна вулиця в місті. Ще у австрійський і польський періоди історії Тарнополя/Тернополя, в місті існувала вулиця Лучаковського, яка тепер носить ім'я М. Коцюбинського. То чого б місту Тернополю не повернути ім'я доктора Володимира Лучаковського вулиці, яка його носила в першій половині XX ст. у неспотвореному вигляді? Документи цієї видатної людини, в тому числі численні офіційні документи за його особистим підписом, твори В. Лучаковського і напис на його могилі на Микулинецькому цвинтарі Тернополя засвідчують форму прізвища цієї постаті “Лучаковський”. До того ж,

важко звинуватити самого В. Лучаковського в тому, що він нібито неправильно писав своє прізвище.

Бібліографія публікацій про В. Лучаковського, особливо в останні роки, доволі значна. Серед них переважають згадки, іноді спеціальні розвідки у місцевих виданнях. Всі вони носять краєзнавчо-просвітницький характер. На жаль, у абсолютній більшості з них прізвище В. Лучаковського вживається у викривленій формі “Лучаківський”. Грішать цим і праці місцевих тернопільських краєзнавців, мистецтвознавців, архівістів Л. Бойцун, Б. Хаварівського, І. Дуди, численних журналістів. У 2008 році на замовлення Тернопільської міськради телекомпанія TV-4 зняла “відеофільм-дослідження” про Володимира “Лучаківського”. У ньому всі як один, від вищеназваних дослідників до міського голови Тернополя, за винятком професора Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка доктора Р. Гром’яка, називали бурмістра доктора В. Лучаковського тою ж формою “Лучаківський”. Натомість, правильно подана форма прізвища “Лучаковський” в “Енциклопедії Українознавства” та в нарисі М. Новіни у історико-краєзнавчому збірнику “Шляхами Золотого Поділля” (т. 2) [24].

Найбільше висвітлена постать В. Лучаковського у статтях-нарисах Миколи Новіни і наукового працівника Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ) Віри Стецько [28]. Спеціальні публікації популяризаторського характеру про В. Лучаковського написали вищеназвані Б. Хаварівський [32] і Л. Бойцун. Остання особливу увагу присвятила ролі В. Лучаковського у розвитку Тернополя, зокрема на посаді бурмістра [15], щоправда з тими ж неточностями. Так, абсурдним видається твердження Л. Бойцун, що нібито у 1887 р., під час концерту з нагоди 10-річчя “Товариства друзів музики”, насправді ж – музичної школи товариства “Приятелів музики”, разом співали, або провідні партії виконували, знаменита згодом С. Крушельницька (на той час їй було 14 років) і адвокат В. “Лучаківський” (йому на той час було близько 48 років) [16, с. 267]. Натомість, як дослідив знаний мистецтвознавець П. Медведик, це був вечір із виставою балади Р. Шумана “Прокляття співака” (переклад тексту для солістів і хору В. Вшелячинського, режисер Олександр Філянський). Партнерами С. Крушельницької (партія Оповідача) були М. Пйонткевич (Королева), А. Мельбеховський (Король), Я. Барцешкевич (Арфіст), Ст. Лучаківський (Юнак) за участю жіночого, чоловічого і мішаного хорів та оркестру [22, с. 13].

У місцевій пресі про В. Лучаковського (“Лучаківського”) писали також Я. Гулько, Б. Головин, В. Сушкевич та інші [див.: 29]. Більшість цих дописів містять ті ж хронологічні помилки, що й нарис життя В. Лучаковського М. Новіни: у даті народження, випуску етнографічної “розвідки” тощо.

Іншою значною помилкою місцевих краєзнавчих видань, що мандрує з однієї праці до іншої, є посада доктора В. Лучаковського, яку він обіймав протягом 1896–1903 років (до його смерті). Вона незмінно подається як “бургомістр” чи “бургомістр” або “мер” [15, с. 237; 16, с. 234; 19, сс. 122, 131, 280], хоча в Україні, з часу поширення магдебурзького міського права, вживалася назва “бурмістр” або “бурмистр”. Саме бурмістром офіційно називалася ця посада як українською (руською), так і польською мовами у XIX – першій половині XX століття. Це засвідчують численні документи, періодичні видання та інші джерела того часу. Зазначимо, що такого ж спотворення зазнало, приміром, й прізвище іншого знаного тернополянина, наступного бурмістра Людвіка Пунчерта, що І. Дудою подається як “Пунтшерт” (мабуть від незнання правил читання німецькою мовою), як також і низка інших власних назв. Загалом же, у вищеназваних публікаціях є чимало помилок і фактологічних неточностей щодо В. Лучаковського, зокрема переклади плутаються із власними творами, а до літературного доробку залічують переклади правничої літератури [напр., 15, с. 239]. В місцевій літературі, здебільшого, неправильно подається й дата смерті В. Лучаковського, яку ми уточнили на основі метричного запису.

Крім праць присвячених історії Тернополя, окремі аспекти життя В. Лучаковського висвітлені у наукових публікаціях про український національний рух чи його окремих представників (як О. Барвінського) [18] або галицьке наукове життя чи краєзнавство

австрійського періоду [31]. Декілька цінних згадок про В. Лучаковського містять літературознавчі дослідження І. Франка [34; 35]. Історично-краєзнавчі видання української діаспори, як збірник “Шляхами Золотого Поділля”, також згадують про постать В. Лучаковського, подекуди подаючи у правильній формі його прізвище. Його постать незмінно згадують у зв’язку із відкриттям у Тернополі фундації князя Костянтина Острозького та утворенням філії місцевої “Просвіти”. У контексті історії українського перекладу згадує про В. Лучаковського М. Москаленко [23].

Джерельну базу дослідження постаті В. Лучаковського складають у першу чергу архівні документи, а також музейні експонати з фондів Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ), друковані праці періоду життєдіяльності В. Лучаковського, в т.ч. його твори, зокрема вміщені у альманахах та періодичних виданнях [21], а також періодичні видання та мемуаристика. У фондах Державного архіву Тернопільської області справи, що торкаються життєдіяльності В. Лучаковського, зберігаються переважно у фонді магістрату королівського міста Тарнополя (ф. 33) [1–10]. Фонд Лучаковських ТОКМ складає 85 одиниць зберігання. Серед них окремі речі особистого походження, зокрема фотографії В. Лучаковського та його сім’ї, передані у музей Г. Гаврилюк, яка проживала у Львові на квартирі М. Круліковської, вдови сина В. Лучаковського Тадея. Серед експонатів цієї колекції, знайденої на горищі цього помешкання, є й живописні портрети В. і Т. Лучаковських пензля Л. Кляндера або Клеандера (зберігаються у Тернопільському художньому музеї). Також у фонд Лучаковських ТОКМ передані деякі особисті речі родини Лучаковських з фондів Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка [28, с. 95–96]. Серед мемуарної літератури про місце д-ра В. Лучаковського у соціумі українсько-руської Галичини згадували зокрема Є. Олесницький [37], О. Барвінський [13] та К. Левицький. У фонді Івана Франка відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігаються кілька листів І. Франка до В. Лучаковського 1898 року, а також візитівка сина В. Лучаковського Тадея. Останню розміщено у вільному доступі у інтернет-проекті “Листування Івана Франка”.

Прізвище “Лучаковський” очевидно є місцевим галицьким шляхетським, оскільки зустрічається у генеалогічних та геральдичних довідниках (зокрема, у Адама Бонєцького), але докладних відомостей про рід та зображення родового герба у них немає. Натомість, прізвище Лучаковських зустрічається у Галичині, рідше, у Польщі та Німеччині. Серед людей із прізвищами Лучаковські були відомий галицький письменник і літературознавець, педагог Костянтин Лучаковський (1846–1912), автор шкільних підручників з літератури та Богдан Лучаковський (1900–1971), знаний західноукраїнський вчений-лісівник, а також спортсмен і національно-військовий діяч Григорій (Гриць) Лучаковський, учасник бою під Бородами. Показово, що однофамільців Костя і Володимира плутали у краєзнавчій та іншій літературі, як зокрема відомий історик М. Чубатий, який ім’я бурмістра Тернополя подає як “К. Лучаківський” [36, сс. 52, 54].

Батько В. Лучаковського о. Дмитро був греко-католицьким священиком. Матір В. Лучаковського, Антоніна, також походила зі священницького роду, була донькою о. Дольницького. Найбільш прийнято вважати, що Володимир Лучаковський народився 19 березня 1838 року в селі Ременів на теперішній Львівщині (Кам’янка-Бузького району). Від 1845 р. сім’я проживала в с. Довжанці недалеко Тернополя, де отримав парафію о. Дмитро. Священницький стан, що тоді був чи не єдиною складовою української інтелігенції, давав його вихідцям гарантію отримання кращої в краї освіти та основ місцевого патріотизму. Щоправда, на той час серед священників переважав староруський русофільський напрямок, однак було й зацікавлення місцевим народом та його просвітою. Отець Дмитро був священиком-аристократом, що при певних okazіях їздив до Тернополя лише четвіркою коней [24, с. 214]. Сім’я Лучаковських була у родинних стосунках із відомими галицько-руськими шляхетськими та інтелігентськими родинами, як наприклад Окуневські. Кароліна Лучаковська, що вийшла заміж за о. Атанасія Окуневського народила у Довжанці дочку Софію Окуневську, у заміжжі Морачевську (1865–1926), першу жінку-лікаря у Галичині,

блискучу інтелектуалку та артистичну людину, що мала вплив на формування В. Стефаника, приятелювала з О. Кобилянською, була активісткою жіночого руху [14].

Дослідниця В. Стецько, за даними матуральних свідоцтв, пише, що гімназійне навчання В. Лучаковський розпочав у Львові у 1850–1851 роках [28, с. 91]. Із 1853 р. Володимир уже навчався у Тернопільській державній гімназії, утвореній на основі єзуїтської. У 1857 р., учень 7-го вищого класу Володимир Лучаковський, в числі 10 учнів, отримав “першу клясу” [42, с. 28]. Володимир у 1858 році з відзначенням закінчив навчання у вищій тернопільській державній гімназії [28, с. 91].

Час гімназійного навчання відіграв ключову роль у формуванні особистості Володимира Лучаковського. Як справедливо зазначає збірник “Шляхами Золотого Поділля”, син пароха Довжанки В. Лучаковський у Тернополі був гімназистом (як тоді казали “студентом”), відбув у місті адвокатську практику, а “отже був у повнім того слова значенні тернопільською дитиною” [37, с. 66].

Того ж року В. Лучаковський записався на правничий факультет Львівського університету, який успішно закінчив у 1862 році. Практикувався в адвокатській конторі Леона Розмінського або Размінського у Тернополі, згодом захистив докторат в Ягеллонському університеті в Кракові [28, с. 92]. Можливо, це сталося 1867 року [41].

Наступним етапом його життя була адвокатська робота у Тернополі, починаючи з другої половини 1860-х років. Існує думка, що він, став у 24 роки єдиним адвокатом-українцем чи навіть українцем-юристом у Тернополі [32, с. 96]. Вважаємо таку інформацію не підтвердженою. Згідно списку судових засідателів міста 1893 р. доктор В. Лучаковський, за головним заняттям був адвокатом, говорив і писав польською, руською і німецькою мовами [1, арк. 6 зв., 15 зв.]. Щоправда, у 1890-х роках окремі адвокати – представники інших національностей у Тернополі послуговувалися у своїй діяльності, крім німецької та польської, й русько-українською мовою. Наприклад, поляк Маурици Мацішевський володів тими ж мовами, що й В. Лучаковський [1, арк. 6 зв., 15 зв.].

Загалом же, д-р В. Лучаковський цілком вписувався у типаж-образ галицького адвоката-народовця, “пана меценаса” – захисника знедолених, зокрема покривджених селян. Адвокат-русин В. Лучаковський може вважатися попередником національно-свідомого адвоката-народолюбця, тип якого описаний І. Франком у творі “Перехресні стежки” як Є. Рафалович, на основі образу Євгена Олесницького. Показово, що Є. Олесницький, цей, за багатьма оцінками, чи не найвидатніший громадський діяч Галичини кінця XIX – початку XX століття, у своїх споминах схвально відгукнувся про свого старшого колегу і громадського діяча д-ра В. Лучаковського.

Авторитет і суспільне визнання В. Лучаковського у галицькому соціумі дозволяють ствердити, що він належав до кращих представників адвокатського фаху. Крім того, він знаходив можливість провадити громадську діяльність, і не лише у правозахисній, а й самоврядній та культурно-національній сферах, одночасно поєднуючи цю діяльність із аматорськими заняттями фольклористикою і етнографією, літературою і театром.

Володимир Лучаковський належав до одного покоління із першими громадівцями-народовцями, засновниками модерного українського національного руху в Галичині. Спершу це було нонконформістське угруповання молоді початку 1860-х років, згодом рух альтернативної щодо суспільства українофільської молоді. Піонерів цього руху називали “вечерничниками”, згодом “метниками”, за назвами неперіодичних видань, які вони випускали. Серед цих перших народовців слід назвати дещо старших за В. Лучаковського Ф. Заревича, К. Климковича (нар. 1835 р.) та К. Горбаля (1836) і трохи молодших В. Шашкевича (1839), К. Устияновича, О. Партицького (1840) і Д. Танякевича (1842) та інших. Таким чином, В. Лучаковський був одного покоління із діячами першого ешелону і першої хвилі “народовецького” руху в Галичині. Однак, на той момент В. Лучаковський уже закінчував університет і розпочинав професійну кар’єру правника-адвоката. Таким чином, із зародженням народовецького руху він “розминувся”. Чи не головною причиною того була

ретельність В. Лучаковського у навчанні, яка не залишала місця для громадсько-національної діяльності.

Саме тому, в українсько-руському національному русі Галичини Володимир Лучаковський більш відомий пізніше, коли в ньому уже проявило себе наступне покоління народовців – дещо молодшого віку (О. і В. Барвінські, М. Бучинський, Є. Желехівський, В. Навроцький, А. Січинський, однофамілець К. Лучаковський та ін.). Очевидно, він міг належати до деяких старших галицько-руських діячів, які приєдналися до народовців. Серед них були, зокрема, Омелян Огоновський чи майже ровесник В. Лучаковського К. Устиянович.

Початком активної національно-культурної роботи В. Лучаковського можна вважати 1867 рік. Тоді, на другій хвилі українського відродження, перші народовці, колишні вечерничники і громадівці, за підтримки П. Куліша, почали видання народовського журналу “Правда” (“письмо наукове і літературне”). Саме у цьому часописі зустрілися найвідоміші українці Тернополя того часу, О. Барвінський (де-факто був відповідальним редактором у Львові, писав до видання історичні розвідки) та Володимир Лучаковський, тернопільський адвокат. Він, після того як за підтримки П. Куліша редакцію “Правди” перейняв тодішній професор Тернопільської державної гімназії Омелян Партицький, спільно з іншим викладачем тієї ж гімназії і одним з колишніх перших народовців Євгеном Згарським увійшов у редакційний комітет журналу. Як зазначив у спогадах О. Барвінський, разом із “тернопільською трійцею” комітет творили також К. Сушкевич і М. Коссак [13, с. 97, 100]. Людей, об’єднаних в Тернополі довкола редагування “Правди”, називав у своїх споминах Є. Олесницький “кружком Омеляна Партицького” [25, с. 37]. Отже, В. Лучаковський входив у Тернополі до гуртка-редакції журналу “Правда”, очолюваного О. Партицьким.

Початки національної праці В. Лучаковського у таборі народовців співпали із його першими літературними пробами. Щоправда, перша публікація В. Лучаковського вийшла у світ ще у першому галицькому літературному альманасі “Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860”, який зібрав усі існуючі на той час галицькі літературні сили. Володимир Лучаковський помістив у збірнику свій вірш [34, с. 156]. Згодом публікував поодинокі твори у виданнях українофільського спрямування.

У тернопільсько-львівській “Правді” В. Лучаковський опублікував свої гуморески “Пан Боніфат”, “Пригоди в моїй поїзді”. Відомою стала гумореска “По матурі” [33, с. 79; 21, с. 92–104]. Окрім того, писав поезії, оповідання, журналістські дописи, які друкувалися в тій же “Правді”, “Зеркалі”, “Ділі”, перших виданнях “Просвіти” [24, с. 214]. Його поезії “Степ” (“Гей, на Русі світ прекрасний...”), поема “Смерть князя Олега” (1866) чи балада “Топельник” відображають зацікавлення В. Лучаковського літературою романтизму [33, с. 54; 28, с. 92, 95; 19, с. 122]. Як романтика у літературі схарактеризував В. Лучаковського І. Франко [35, с. 126]. Друкувався й під псевдонімами, зокрема “Володимирко” [17, с. 409].

За відомим вченим М. Москаленком В. Лучаковський у перекладацтві, за звичаями свого часу, чергував переклади із вільними переробками, переважно у драматичній галузі. Він переклав знамениту поезію “Фарис” А. Міцкевича, касиду на честь польсько-українського романтичного героя-козакофіла графа Вацлава Жевуського (Ржевуського), відомого й як арабський емір “Золота Борода” або Емір Тадж аль-Фахр та Абд аль-Нішан (1784–1831). Для аматорського театру В. Лучаковський переробив із німецької та польської мов, адаптувавши для місцевого ґрунту, низку п’єс-одноактівок (за підрахунком В. Стецько близько 20-ти), в т.ч. й знаменитого польського драматурга О. Фредра [23]. Серед таких водевіль “Весілля у багачки”, 2 опубліковані п’єси (“комедійки зі співами”) “Іспит на мужа” (1886) та “Несподівані женихи” (або “Недоспілі женихи”) [24, с. 214; 17, с. 409–410].

Окремі твори В. Лучаковського були оприлюднені в альманахах, зокрема гумореска “По матурі” у “Ватрі” [21, с. 92–104; 35, с. 126]. В ньому В. Лучаковський був надрукований поряд із Д. Мордовцем, О. Псьол, І. Нечуєм-Левицьким, Б. Грінченком, П. Мирним, М. Старицьким, С. Руданським, О. Кониським, П. Кулішем, І. Франком, дослідженнями

М. Драгоманова, М. Сумцова, матеріалами про Т. Шевченка, Ю. Федьковича, В. Забілу, А. Свидницького тощо [30, с. 93–94; 33, с. 79].

Таким чином, у літературі В. Лучаковський був прихильником, з одного боку романтизму, з іншого намагався поширити зацікавлення українськими темами у масових жанрах, зокрема через театр. Тому тяжів до соціально-побутового та реалістичного жанрів. Загалом же, слід відзначити, що красне письменство правило доктору права В. Лучаковському за “гобі”, розвагу, а в літературі він залишався аматором.

Починаючи з 1870-х років Володимир Лучаковський поєднував професійну працю адвоката і національно-культурну діяльність із працею для громади королівського міста Тернополя (десь у цей час він став радним магістрату). Та, мабуть, на початках, поряд із юридичною, переважала культурно-просвітницька праця.

У 1876 р. в Тернополі постала повітова філія “Просвіти”. Її головою було обрано д-ра В. Лучаковського, але вся праця “спочивала на плечах Барвінського, який був секретарем” [26, с. 75]. Працю по створенню філії “Просвіти” в Тернополі розпочинав Олександр Барвінський, на той час старший вчитель учительської семінарії в Тернополі. Він і згуртував довкола себе ініціативний гурток для заснування філії товариства. Це були Северин Навроцький (катехит учительської семінарії), Петро Левицький (професор польської гімназії), Юрій Геців (вчитель виділової школи), Кость Горбаль (заступник учителя української мови учительської семінарії), Лев Шехович (судовий ад’юнкт) і д-р Володимир Лучаковський (адвокат) [13, с. 246]. Підготовлений О. Барвінським статут філії товариства спершу не був затверджений намісництвом. Справа завершилася 29 червня 1876 р., коли за дозволом Головного виділу товариства “Просвіта” на збори зібралися найбільш свідомі члени громади тернопільського повіту в залі магістрату (інших відповідних приміщень на той час у місті не було).

Окрім місцевих священиків та народних вчителів і свідоміших околичних селян у члени товариства записалися міщани і кілька міських скарбових та судових посадовців, урядників. Саме це, на нашу думку, й заспокоїло представників намісництва і філія була заснована. Не останню роль в цьому відіграло й те, що головою філії “Просвіти” на зборах було обрано доктора Володимира Лучаковського, авторитетного урядника і радного магістрату Тернополя. Олександр Барвінський у спогадах писав, що д-р В. Лучаковський тоді “вже мало займався народними справами і давав лише фірму, а я став секретарем, бо на тім становищі бачив я найважніше поле діяльності” [13, с. 247]. До філії “Просвіти” належали тоді також члени товариства зі збаразького, скалатського, теребовлянського, гусятинського і чортківського повітів, бо в цих повітах на той час ще не були відкриті філії товариства [18, с. 44–45].

Загалом же, утворення товариства “Просвіта” і її поширення по краю стало квінтесенцією першого етапу розвитку народовецького, і загалом українсько-руського національного руху в Галичині і В. Лучаковський своїм авторитетом відіграв у цьому не останню роль.

У жовтні 1879 р. народовці Тернополя підтримали заклик Ю. Романчука зі Львова, щоб активізувати політичне життя русинів у Галичині. З цією метою було вирішено об’єднати зусилля із русофілами. Основою для об’єднання мало стати в Тернополі товариство “Руська бурса”, до якого належали як “тверді” русини, так і народовці. В ініціативну групу, скликану О. Барвінським, увійшли В. Лучаковський, Л. Шехович, П. Левицький, С. Навроцький, Л. Рудницький та о. В. Копитчак. Д-р В. Лучаковський запропонував запросити до наради також о. В. Фортуну, фізика д-ра Гладишовського та інших, головню з провінції [13, с. 267–268]. Та заходи щодо об’єднання русинів не вдалася з приводу відмови москвофільської “Руської ради”. Тим не менше, за прикладом львівських народовців, до складу “Руської ради” зголосилися з Тернополя д-р В. Лучаковський, о. В. Копитчак, О. Барвінський та інші [13, с. 269–271].

Нові спроби розбудити серед тернопільських міщан-русинів українську національну свідомість і активність відбувалися також за участі доктора В. Лучаковського. За браком

місця для зборів єдиних на той час у Тернополі руських товариств “Руська бурса” і філії “Просвіти”, вони відбувалися у адвокатській канцелярії доктора В. Лучаковського. Назріло питання утворення в Тернополі осередку товариського життя місцевих русинів-українців. Для цього, на виділі “Руської бурси” у грудні 1881 р., О. Барвінський вніс ініціативу влаштувати перший “руський” концерт в Тернополі. Ініціативний комітет звернувся до композитора Наталя (А.) Вахнянина і той привіз до Тернополя найкращі творчі сили. Руський концерт відбувся 20 січня (1 лютого) 1882 р. в давній театральній залі Нового замку Тернополя. Зала Нового замку, що розмірами була майже як зала львівського “Народного дому”, вмістила заледве половину бажаючих. Успіх концерту був повним, принісши й значні прибутки [13, с. 310].

Д-р В. Лучаковський написав відгук про концерт у газету “Діло”. У дописі автор м. ін. зазначив, “що публіка складалася переважно з русинів, духовної і світської інтелігенції, і з міщан та селян, котрих також немало бачилисьмо. Ся обставина є великої ваги, бо она доказує, що ще не придушена любов до всего, що своє, що на слабій лише поклик спішать вже наші подоляки, щоби зложити в жертву хоть останний шелюг на ціль народну” [цит. за.: 13, с. 311, 434; 38].

Наслідком цієї події стала ідея заснування “Руської бесіди” – осередку товариського і народного життя подільських русинів. Ідею й було реалізовано у 1884 р., коли урочисте відкриття товариства було поєднане із Шевченківськими вечорницями. З того часу ці та інші свята влаштовували щорічно, а з доходів найнято приміщення в готелі Ляндауа, на 1-му поверсі (в ринку) над “Народною торгівлею”. Відбувалися не лише танці з вечорницями, декламаціями, а й лекції-відчити. Окрім того, “Руська бесіда” стала своєрідним джентльменським клубом – місцем, де збиралися чоловіки почитати часописи і пограти карти. Згодом, сходилися й жінки, було засновано чоловічий і жіночий хори [13, с. 312–314].

Розквіт цього осередку товариської культури тернопільських міщан стався якраз завдяки доктору Володимиру Лучаковському і його дружині Амалії. Д-р В. Лучаковський очолював “Руську бесіду”. При “бесіді” був створений аматорський руський театр, для якого В. Лучаковський і перекладав п’єси, як було написано вище [28, с. 93]. Балі “Руської бесіди” славилися на ціле Галицьке Поділля, і не лише між українцями. На них часто бували австрійські офіцери місцевого полку, в т. ч. й генералітет. Такого не було в жодному іншому галицькому місті. Головну заслугу в цьому мала Амалія Лучаковська [24, с. 213].

Саму ж “Руську бурсу” як гуртожиток для незаможних гімназистів-українців було зведено в Тернополі 1893 р. (тепер, будівля АКБ “Укрсоцбанку” по вул. Качали). І хоч провідну роль у цьому відіграв о. Андрій Качала (ім’ям якого згодом й названо заклад), одну з головних заслуг мав також адвокат В. Лучаковський. Він очолював Виділ бурси. А статут товариства “Руська Бурса в Тернополі” був затверджений за його бурмістрування у 1899 р. [16, с. 260–261].

Перед тим як розглянути громадське служіння доктора В. Лучаковського тернопільській міській громаді, зупинимося на його особистому житті. Володимир Лучаковський належав до забезпечених, чи навіть заможних людей. Мав у Тернополі нерухомість (зокрема значиться у списку міщан-власників за 1896 рік [арк. 157 зв.]) та адвокатську контору. Це також засвідчують особисті фотографії В. Лучаковського та членів його сім’ї. Тим не менше, свою нерухомість чи канцелярію часто надавав для потреб місцевої громади.

У Тернополі доктор В. Лучаковський одружився із Амалією, з дому Громницькою [11, арк. 80]. Це була красуня, “знана на весь край”, що своєю елеганцією перевищувала інших місцевих пань різних національностей [24, с. 213]. Їх єдиний син Тадей народився в Тернополі 15 листопада 1873 року. Він продовжив справу батька, ставши юристом по закінченню Тернопільської вищої цісарсько-королівської гімназії та Львівського університету. У Тернопільській гімназії вчився дуже добре, так у 1886 р. як учень III.b. класи, отримав перший ступінь [40, с. 83], а наступного року – теж, уже як учень IV.b. класи (показово, що у цьому гімназійному звіті його ім’я помилково подано як “Володимир”) [40,

с. 95]. Згодом, Т. Лучаковський працював у Відні, радником касаційного суду, а потім переїхав до Львова, де помер у 1947 році [28, с. 95].

Мало можемо сказати про спосіб життя, особисті звички, темперамент В. Лучаковського. Однак, можемо припустити, що він був педантичної вдачі, у спілкуванні виваженою й толерантною людиною. Для нього не існувало релігійних, класових та національних упереджень. Це підтверджує обрання доктора В. Лучаковського бурмістром і його діяльність на чолі багатонаціональної полікультурної громади Тернополя. Одягався зі смаком, стильно, можливо в старшому віці більш консервативно (про що свідчать фото з ательє). Любив одягати довгий сурдут, жилет, краватки, “метелик” [36, с. 25], є фотозображення у капелюсі-габіку (“котелку”). Таким чином, поєднував європейський стиль костюму того часу (епоха модерну 1880–1900-х років), зокрема ар-нуво або сецесіону (в Австрії) із традиційним стилем тернопільських міщан, можливо будучи в числі тих, хто такий стиль у місті визначав. Чи не тому риси віденської сецесії можна помітити і в тернопільській архітектурі доби В. Лучаковського?

Доктор
В. Лучаковський.
Фото Альфреда
Сількевича,
Тернопіль,
орієнтовно
1880-і рр.

Толерантність доктора В. Лучаковського подекуди може показатися непринциповістю щодо української національної свідомості. Однак, слід врахувати, що в ті час Тернопіль був багатонаціональним містом, де чисельну більшість становили євреї, за ними йшли русини і поляки. Останні були більш енергійні у національних самовиявах. Тим не менше, В. Лучаковський, як було видно вище, брав активну участь в русько-українському національному відродженні. Можна припустити, що у постаті В. Лучаковського не було протиріч, а його адвокатський фах сприяв компромісній налаштованості у складних національних питаннях. Національне питання для В. Лучаковського було питанням особистого вибору, і воно не могло перешкоджати вибору інших людей та спільному добру громади міста.

Наочно це помітно у питаннях вживання української мови членами магістрату (Ради) королівського міста Тернополя. Русини-українці, які переживали національно-культурне піднесення, вирішили заманіфестувати право офіційно вживати свою національну мову на рівні керівництва громади міста. Це питання було підняте після нового обрання Ради міста (“Громадської ради”) восени 1885 року. “Громадська рада” складалася із 36 членів, із них половина євреї (відповідно до чисельного співвідношення їх у місті), друга – поляки і українці. Із русинів до складу громадської Ради міста тоді обрано професорів учительської семінарії О. Барвінського та гімназії В. Загайкевича, міщан А. Сатурського, В. Чумака і Т. Кордубу (який, однак, невдовзі помер і на його місце став радний-єврей). Під час підготовки до громадських виборів українські кандидати зобов’язалися промовляти на засіданнях Ради українською мовою. До того часу, хоч у громадській раді міста й були деякі радні-русини, як о. Василь Фортуна, посол сойму, декан і парох Тернополя і адвокат д-р В. Лучаковський та інші, вони звичайно промовляли на засіданнях Ради по-польськи. Перший раз на засіданні Ради русько-українською мовою промовив 9 вересня 1886 р. О. Барвінський. За його прикладом пішли Василь Чумак і Андрій Сатурський. Від того часу русини-радні завжди промовляли на засіданнях у магістраті українською мовою [13, с. 379].

В. Лучаковський проявив себе не тільки в українсько-руських товариствах, а й у наукових об’єднаннях. Серед них, чи не краще у Галичині науково-краєзнавче товариство “Kółko Naukowe Tarnopolskie” / “Тернопільський науковий гурток”, засноване бл. 1892 року з ініціативи та заходами професора місцевої гімназії доктора Яна Ленєка. Гуртком керувала управа на чолі з головою Емілем Міхаловським та членами М. Мацішевським, Я. Ленєком, Й. Нораєм, В. Сатке і Р. Гутвіньським. Діяли історично-літературна та природознавча секції. На надзвичайних загальних зборах гуртка 12 квітня 1892 р., за пропозицією доктора В. Лучаковського, управі гуртка було доручено зайнятися формуванням різних наукових

колекцій, що мали ілюструвати історію та культуру Поділля. Наприкінці цього засідання його учасники доповнили попередній склад управи вибором д-ра В. Лучаковського. Перший “*Rocznik Kółka Naukowego Tarnopolskiego*” за 1892 рік вийшов з друку на початку 1893 р. [31]. Згідно цього ж річника чисельність членів гуртка складала 73 особи та колективних членів, в т.ч. о. П. Білинський, В. Федорович, Л. Фінкель, М. Ляндау, Л. Пунчерт та інші [39].

В місцевій літературі про В. Лучаковського говориться, що він також написав науковий нарис етнографії галицького Поділля. Насправді ж він друкував етнографічні матеріали, зібрані ним протягом багатьох літ адвокатської діяльності: загадки, прислів'я, приповідки. Вони з'явилися під назвою “Причинок до етнографії галицького Поділля” у “1-му річнику Тернопільського наукового гуртка” за 1892 рік. Загалом же, рукописна збірка приповідок і загадок В. Лучаковського була високо оцінена І. Франком, який помістив матеріали з неї у свою збірку приповідок галицько-руського народу [34, с. 156].

У правничій науці і науковому перекладацтві д-р В. Лучаковський переклав із німецької на русько-українську мову “Карний закон” і “Карну процедуру”. Довголітній адвокат, доктор права і знавець мов В. Лучаковський зібрав цінні матеріали до правничої термінології, які використав при укладенні правничого словника д-р Кость Левицький (“Німецько-український словар висловів правничих і адміністраційних / Уложив Д-р Кость Левицький. Накладом Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1893. – V+ 528 с.) [24, с. 214].

Національно-культурні питання поєднувалися для В. Лучаковського в одне ціле із доброчинними суспільно-важливими проектами. Так, у зв'язку із особою В. Лучаковського тісно пов'язане відкриття в Тернополі благодійної установи – притулку для старих і немічних тернополян, відомої як “Фундація князя Костянтина Острозького”, точніше “Заведеніє фундації”. Щоправда, у цій справі головну роль відіграла інша людина – комісар повітового суду Омелян Глинецький, а йому на початках допомагав В. Лучаковський.

“Заведеніє” бере свої початки від “Шпитальної Фундації” князя Костянтина Костянтиновича Острозького, який у 1570 р. заснував її при Середній церкві (Різдва Христового). “Шпитальна Фундація” стала основою для утвореного невдовзі церковного Братства, на зразок львівського Успенського (Ставропігії). З часом фундація на притулок для підупалих і убогих або окалічених міщан, яка була відновлена власником міста королевичем Яковом Собеським (у 1735 р.) і обіймала 235 моргів і 1463 квадратних сажнів “найліпшого подільського поля”, майже зовсім зникла. Нею користувалися кілька міщан, які за безцінь орендували землі шпиталю, але вже у греко-католицького пароха, якому вони й сплачували доходи [13, с. 317–318].

На слід цієї справи випадково натрапив О. Глинецький, який і вирішив дійсно втілити в життя ідею фундації для підупалих міщан. Він, разом із В. Лучаковським та радником окружного суду Струмінським розслідував цю справу. Разом створили тимчасовий Комітет і склали статут Фундації ім. кн. Константина Острозького, який був затверджений австрійською владою у 1884 р. [36, с. 52; 13, с. 318]. Цьому передувало те, що громада міста Тернополя відсудила у греко-католицького пароха міста право на фундацію кн. Острозького, а влада зволікала із затвердженням статуту. Однак, стараннями О. Глинецкого це було доведено до кінця. Тепер управління Фундацією кн. Острозького мало “по вічні часи спочивати в руках комітету, вибраного мешканцями греко-католицького обряду”. Було закуплено площу під дім і споруджено двоповерхову кам'яницю по вул. Микулинецькій (тепер, князя К. Острозького) з великим садом і городом (парком) для убогих міщан. “Заведеніє” урочисто відкрито 12 травня 1886 р., про що свідчить напис на будинку (тепер №39, зараз там розташовані корпуси міської лікарні № 1, а в самому будинку Фундації діє обласний шкірно-венеричний диспансер). Остаточню обраний комітет знову очолював д-р В. Лучаковський, і він визнав заслуги О. Глинецкого, вручивши йому грамоту з подякою й фотографію новозведеного дому фундації [12; 13, с. 318].

Доктор Володимир Лучаковський найбільше проявив себе і досі найбільш відомий як чільний представник міського самоврядування королівського міста Тарнополя (Тернополя), зокрема як його бурмістр протягом 1896–1903 років. Магістрат (або Рада міста) був

виконавчим органом самоврядної міської громади. В. Лучаковського називають першим українцем – керівником міста в історії Тернополя. Гадаємо, таке твердження потребує уточнення. Очевидно, перші русини-керівники міста були ще у добу Середньовіччя – ранньонового часу, обіймаючи зокрема посади війтів, а також були лядвітами, лавниками і райцями згідно магдебурзького права (не варто забувати, що третім власником Тернополя був князь Костянтин Костянтинович Острозький, русин-українець). Чи не першим з-поміж таких посадовців-русинів був перший війт Тернополя галицький трибун Яків Бодзановський. Доктор Володимир Лучаковський став першим українцем на посаді бурмістра вільного королівського міста Тернополя.

На користь громади міста Тернополя доктор В. Лучаковський працював протягом довгого часу, близько 30 літ: спочатку як радний і асесор магістрату, потім довгий час як заступник бурмістра, а з 3 березня 1896 р. і до своєї смерті у 1903 році як бурмістр міста [3, арк. 99 зв.]. Отже, В. Лучаковський служив місцевій громаді в складі магістрату міста під час бурмістрування доктора Леона Козьмінського (1872–1892) і доктора Фелікса Погорецького (1894–1896). Показово, що іменами їх, як і самого В. Лучаковського, у місті названо вулиці. У 1876–1885 і 1894–1896 роках Володимир Лучаковський був віце-бурмістром. Саме в цих часових проміжках й було оновлено фундацію князя К. Острозького та відкрито філію “Просвіти”.

Отже, з березня 1896 р. доктор В. Лучаковський очолював Тернопільський міський магістрат як бурмістр королівського міста Тернополя. Досягнення магістрату і доктора В. Лучаковського під час його урядування на посаді бурмістра Тернополя розглянула Л. Бойцун. Серед них: спорудження електрівні і проведення електричного освітлення міста, розбудова каналізаційної сітки, благоустрій вулиць і площ, зведення нової будівлі залізничного двірця (вокзалу) і розширення колії. Для вирішення проблеми безробіття і забезпечення дешевим легкодоступним паливом, почали розробляти торфовища на міських оболонях, в районі нинішнього гідропарку (глибина 3–5 метрів) [15, с. 237–238]. На думку І. Дуди проведення каналізації та електричного освітлення в місті започаткував попередній бурмістр Ф. Погорецький, отже В. Лучаковський доводив цю справу до кінця [19, с. 122].

**Портрет доктора
Володимира
Лучаковського, в час,
коли він був бурмістром
королівського міста
Тернополя. Фотоательє
Бруно Калішевського,
Тернопіль, 1890-ті – поч.
1900-х рр.**

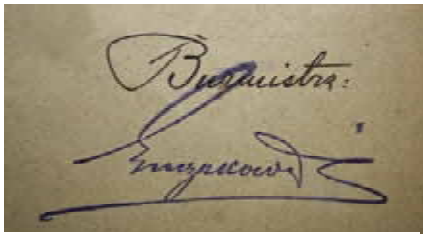
Спершу було запроваджено телефонізацію міста. Державну телефонну мережу було здано у вжиток 2 січня 1897 року. Телефонна станція, що розташовувалася у кам’яниці Стахевича на площі Собеського, налічувала 41 абонента [19, с. 123]. У липні 1897 р. магістрат уклав контракт із віденською фірмою про будову електрівні, електрифікацію і освітлення міста. Об’єкт був зданий у 1901 році [15, с. 238]. Комісія магістрату міста з питань запровадження електричного освітлення була скликана ще у 1896 році [1a].

Каналізаційна мережа міста була розбудована згідно детального плану, розробленого у 1900 році [8]. Напис “Kanalizacja miasta Tarnopola”, який ще зберігся на старих каналізаційних люках міста – свідчення того часу.

Від свого заснування Тернопіль славився як торгове місто. За урядування В. Лучаковського продовжували тішитися крайовою славою кінні ярмарки у Тернополі. Вони відбувалися щорічно навесні. У 1902 році у популярні часописи Галичини від імені магістрату королівського міста Тернополя було дано оголошення-анонс за підписом самого бурмістра д-ра Лучаковського. Воно повідомляло всіх зацікавлених про те, що щорічний Великий ярмарок коней відбудеться в Тернополі на т. зв. “Середпістя”, тобто в днях 2, 3 і 4 квітня ц. р. Серед газет, у які опублікували оголошення, у 1902 р. були “Kurjer Lwowski” та

“Słowo Polskie” (Львів). У 1903 р. зокрема “Gazeta Narodowa” і “Słowo Polskie” анонсували, що ярмарок того року відбудеться 26 і 27 березня [5, арк. 5–12].

Бурмістр В. Лучаковський, як керівник міста, немало спричинився до розвитку освіти у місті. Було відкрито нові навчальні заклади або збудовано для них нові приміщення. Було відкрито Вищий інститут для дівчат (згодом, вчительська семінарія). Для українців важливим було створення Української державної гімназії. Адже колишня вища державна гімназія поступово полонізувалася і тому свідомі українці підняли питання про відкриття окремої українсько-руської державної гімназії. Д-р В. Лучаковський підтримав ініціативу відкрити українську гімназію на шкільній комісії сейму [15, с. 238]. Однак, у цьому існував спротив поляків. Вирішення питання було ускладнене, оскільки необхідною була згода галицького сейму, в якому переважали польські впливи. Проблему розв'язав Олександр Барвінський – випускник старої Тернопільської гімназії та посол парламенту у Відні. Для позитивного результату голосування, під час якого вирішувалася доля уряду, бракувало три голоси і О. Барвінський, від імені трьох українських позафракційних депутатів, надав підтримку прем'єр-міністрові. В обмін на це О. Барвінський вимагав негайного відкриття української гімназії в Тернополі. Щоб обминати спротив депутатів-поляків, було вирішено відкрити у 1898 р. тільки паралельний перший український клас у гімназії. Із 1899 р. починаються, спершу безуспішні, спроби відкриття окремої державної гімназії з руською (українською) мовою викладання, яку треба було спорудити переважно коштами громади міста Тернополя [6, арк. 1–8].

Автограф бурмістра вільного
королівського міста Тарнополя
(Тернополя) доктора
Володимира Лучаковського,
1902 р.

В 1902 році українська гімназія отримала будівлю колишньої реальної гімназії на вулиці Валуїв. Як самостійну класичну гімназію, її було відкрито лише 1911 року і перенесено до новозбудованого приміщення по вул. Костюшка, 9 [27, с. 78]. Одночасно відбувалися пошуки вирішення питання побудови нового приміщення для польської гімназії [6, арк. 9]. У 1901 р. було зведено й нову триповерхову будівлю вищої реальної гімназії (тепер – Українська гімназія ім. І. Франка). На святковому відкритті приміщення гімназії з промовою виступив бурмістр д-р В. Лучаковський, який урочисто передав ключ від споруди директору закладу [16, с. 98, 305].

Під час урядування бурмістра В. Лучаковського в Тернополі було споруджено низку, як важливих, так і просто символічних “знакових” і просто естетичних споруд: будівель, пам’ятників та інших “родзинок” міста. Наприклад, уже влітку 1896 р. Товариство прикрашання (благоустрою) міста встановило вуличний годинник на високому залізному стовпі на розі вулиць Міцкевича і 3-го Мая (тепер – бульвар Т. Шевченка і вул. П. Сагайдачного). На початку урядування бурмістра В. Лучаковського, 29 вересня того ж року, в Новому городі (тепер – Старий парк) було насипано Холм Унії, на честь 300-ліття Берестейської церковної унії. Тепер на цьому місці Пагорб Слави полеглим воякам Червоної армії при штурмі Тернополя у квітні 1944 року. Сам же парк був розширений [19, с. 123]. У той час добудовано міський шпиталь (тепер лікарня швидкої допомоги) та літній театр у міському парку (Новому городі) [15, с. 238].

У 1897 році було відкрито пам’ятник Адаму Міцкевичу на вулиці його імені (сучасний район Театральної площі). Автор пам’ятника – скульптор Томаш Дикас. Протягом 1898–1901 років у місті було збудовано новий єзуїтський монастир із костелом Непорочного Зачаття Найсвітлішої Діви Марії за проектом Діонізія Кжичковського. Головними виконавцями були тернополяни інженер Закжевський і майстер Микола Кордуба [27, с. 85]. У 1902 р. було відреставровано замок Стшалковських на Підзамчі (мабуть, т. зв. Новий замок, в районі теперішнього готелю “Тернопіль”) [7].

Під час бурмістрування д-ра В. Лучаковського було започатковано одну з кращих споруд у новітній історії міста – парафіяльний костел Божої Матері Неустанної Помочі,

перлину галицької неоготики (архітектор Теодор-Мар'ян Тальовський). Її зводили упродовж 1903–1908 років на вулиці Руській. Однак, ідея спорудження започаткована ще у 1899 р., за зверненням римо-католицької громади міста і львівської римо-католицької митрополії. Міська влада вивчала питання виділення відповідного місця під храм, провадила конкурс проектів. 9 грудня 1899 р. об 11 год. ранку магістрат офіційним оголошенням за підписом бурмістра В. Лучаковського скликав збори римо-католицьких парафіян, обивателів Тернополя у зал засідань міської ради. Вони мали обрати делегата на розгляд справи результатів конкурсу будівлі і питання фондів будови [9, арк. 10]. Громада міста Тернополя, як патрон парафіяльного костелу, виділила найбільший внесок. Ідею довів до кінця уже наступник В. Лучаковського Л. Пунчерт [9].

Деякі споруди міста, ідея яких була започаткована під час урядування бурмістра В. Лучаковського, були завершені уже по його смерті. Так, протягом 1903–1904 років, на добровільні пожертви українського населення Тернополя, з'явився будинок “Міщанського братства” (зараз – філармонія, архітектор А. Фалендиш). Тут відбувалися святкування, концерти, зустрічі, вистави. А у 1903 році, в стилі сецесіону, було розпочато будівництво нового приміщення залізничного вокзалу (“двірця”), завершене у 1906 р. [27, с. 85]. Однак, заходи щодо цього були ініційовані ще магістратом під керівництвом В. Лучаковського.

Суспільне життя Тернополя часів урядування В. Лучаковського знало кілька святкувань. Зокрема, у 1898 р. урочисто святкували 100-річний ювілей поета А. Міцкевича. Не поділяємо точку зору І. Дуди, який стверджує, що це було святкування “польсько-єврейської громадськості” [19, с. 125]. Архівні дані переконують, що святкування здійснювалося всією багатонаціональною громадою Тернополя, а в урочистий комітет входив д-р В. Лучаковський. У програмі святкувань були не тільки урочисті богослужіння і урочистий похід до пам'ятника, а й вокально-декламаційний вечір (в павільйоні міського парку) [2, арк. 25, 28]. Щоправда, це святкування носило польське забарвлення.

Натомість, більш офіційним і вимушеним було святкування 50-ї річниці цісаря Франца Йосифа I 2 грудня 1898 р., яке носило загальноімперський характер. У відозві бурмістр закликав мешканців міста напередодні того дня ілюїнувати свої помешкання, а в сам день ювілею оздобити їх прапорами і розмаїтими декораціями, “так щоб столиця Поділля заманіфестувала свою правдиву лояльність у спосіб найвідповідніший”. Того дня планувалося, що після урочистого богослужіння у римо- та греко-католицьких храмах, перед будівлею ц.-к. староства “роздані будуть пам'ятні і почесні медалі” [10, арк. 10, 9]. Гадаємо, бурмістр і магістрат дотримувалися в даному питанні принципу: “Цісарю – цісареве, Богу – боже”.

Стикався бурмістр В. Лучаковський і з природними лихами і пошестями. Так, у жовтні–листопаді 1900 року місто потерпало від епідемії скарлатини. Вона повторилася й у 1902 році [44].

Бурмістр Лучаковський також заснував “Парк Здоров'я” у передмісті Тернополя Тернопільських Гаях або Гаях Великих (тепер с. Великі Гаї), які в той час входили до складу Тернополя. В народі парк також називали “Лучаківка” або “Володимирівка”. До парку згодом ходили кінні омнібуси [16, с. 98, 344].

Таким чином, на посадах у магістраті вільного королівського міста Тернополя як бурмістр (міський голова) доктор Володимир Лучаковський проявив себе вмілим адміністратором, який дбав про добро громади та розвиток міста Тернополя.

Володимир Лучаковський як бурмістр востаннє головував на 18-му засіданні Ради м. Тернополя 18 березня 1903 року [3, арк. 93–98]. А 11 квітня того ж року він помер внаслідок хвороби. Дату його смерті місцеві довідкові видання досі помилково подають як 19.04.1903, в т.ч. й “Тернопільський Енциклопедичний Словник” [17, с. 409]. Як свідчить запис із метричної книги про смерть м. Тернополя, Володимир Лучаковський, доктор права, крайовий адвокат, греко-католик, чоловічої статі, одружений, помер 11 і був похований 13 квітня 1903 року в Тернополі, поховав греко-католицький парох міста о. В. Громницький. Причина смерті – пневмонія. У даному метричному записі є нез'ясований момент – вік

померлого подано як 71 рік. [11, арк. 80]. Це очевидна помилка, яка не корелюється із датами отримання В. Лучаковським середньої освіти тощо. Інформація про смерть 11 квітня адвоката доктора В. Лучаковського повідомлялася також у “Газеті розпоряджень Ц. К. Міністерства юстиції” у Відні [43, с. 118].

У день смерті бурмістра, 11 квітня з 4 до 5 год. пополудню, Рада м. Тернополя відбула своє 19-е, надзвичайне, засідання з причини смерті д-ра Володимира Лучаковського під головуванням заступника бурмістра Л. Пунчерта. Головуючий повідомив Раду, що того дня, о ¾ 10 год. ранку помер бурмістр міста. Далі головуєчий Л. Пунчерт висловив, з великим жалем, що смерть ця болісно зачепила Репрезентацію міста і його мешканців, оскільки громада втратила мужа, який протягом довгого часу, бл. 30 літ, працював на користь громади, дбаючи завше і тільки про добро і розвій міста. Віддаючи честь пам’яті померлого, добре заслуженого бурмістра, головуєчий висловив глибокий жаль з приводу цієї втрати, яку понесла Громада. Ці слова Репрезентація міста (в числі 25 осіб) вислухала стоячи і постановила записати цей вислів до протоколу як вияв свого болю і правдивого жалю по втраті свого бурмістра. Далі було обговорено питання плану поховання покійного бурмістра. Було одноголосно ухвалено влаштувати похорон померлому бурмістру св. пам. д-рові Володимиру Лучаковському коштом громади міста. Депутація Ради міста, що складається з членів магістрату, одразу після засідання мала вирушити в дім жалоби і висловити від імені Репрезентації міста співчуття вдові Амалії та синові д-ру Тадеєві Лучаковським. Делегація Ради мала понести в поховальному поході вінок, який мала зложити на могилу померлого [3, арк. 99–100]. Потім до Ради міста надходили листи співчуття від Ради міст Бохня і Новий Сонч, представника ц.-к. влади політичної і ц.-к. старости Д. Завадзького, від ц.-к. команди стаційної в Тернополі, телеграми від громади містечка Микулинці, від Ради міста Коломиї, від управи міста Жовкви, від міст Перемишля, Золочева, Дрогобича і від міста Біла [3, арк. 101–112].

Одразу ж по смерті В. Лучаковського його іменем було названо вулицю, а Парк Здоров’я у Гаях Тернопільських згодом отримав ім’я доктора В. Лучаковського.

Отже, яке місце займав В. Лучаковський у громадсько-культурному житті українців Тернополя і піддавстрійського галицького Поділля чи Галичини в цілому? В місцевій літературі про В. Лучаковського, зокрема у статтях В. Стецько, проводиться думка, із посиланням на невідомого сучасника, але без покликання на джерело, що “На початку 70-х років найвизначнішою постаттю поміж українців Тернополя і взагалі Поділля був молодий тоді адвокат Володимир Лучаківський” [28, с. 94]. Вважаємо такий погляд перебільшеним. Вищенаведені факти говорять, що значно більшу роль у національному пробудженні русинів-українців Тернополя відіграв О. Барвінський, якому по праву належить і першорядна роль. Більш зважено помістив В. Лучаковського у національному русі українців краю Б. Хаварівський (вслід за М. Новіною), який зазначив, що той увійшов в українське відродження на початку 1870-х років поряд із о. С. Качалою, проф. О. Барвінським, о. М. Січинським. Із прибуттям до Тернополя О. Барвінського у 1871 р. В. Лучаковський постійно перебував у його силовому полі [32, с. 96; 24, с. 213]. Як зазначалося вище, у 1860-х і частково у 1870-х роках в Тернополі провідну роль в українському національному русі відігравали, під час свого перебування тут, О. Партицький, С. Згарський та К. Горбаль, а у 1870–1880-х роках – О. Барвінський. У 1870–1880-х роках В. Лучаковський був одним з найбільш активних русинів-українців, поряд із ним рівновеликими були Л. Шехович, П. Левицький, С. Навроцький, Л. Рудницький та ін.

Однак, д-р В. Лучаковський був першорядною постаттю тернопільської багатонаціональної громади, і одним з найвпливовіших місцевих українців, авторитетним і серед інонаціональних громад. Більш адекватну оцінку, на нашу думку, дав йому молодший сучасник В. Лучаковського, представник молодшого покоління галицько-українських громадських діячів Є. Олесницький: “він полишив пам’ять свідомого, щирого і діяльного русина, а при цьому дуже культурної людини, що її, може не оцінили відповідно сучасности. В історії нашого розвитку в Галичині йому належить почесна згадка” [37, с. 67].

Гадаємо, що було б справедливо повернути на карту міста вулицю імені доктора Володимира Лучаковського у неспотвореній формі і там, де вона була одразу ж по смерті видатного бурмістра і українця. Не зайвим є нагадати, що вулиця, яка зараз носить ім'я “Лучаківського”, розташована в місцевості, яка у часи В. Лучаковського не входила у межі міста Тернополя, а була передмістям Загребелля. Представникам влади, міського самоврядування, науковцям, вчителям, краєзнавцям також пасувало б не спотворювати прізвища, назви посади і фактів життя цієї видатної людини.

Список використаних джерел

1. *Список судових засідателів*. – Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 33 (Тернопільський міський магістрат). – Оп. 1. – Спр. 63. – 11 арк. 1а. *Циркуляр* міського магістрату про проведення засідань з питань електрифікації міста і списки представників, запрошених на засідання. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 63. – 11 арк. 2. *Інструкція*, оголошення про організацію відзначення 100-річчя від дня народження Адама Міцкевича. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 67. – 64 арк. 3. *Протоколи засідань Ради міста (магістрату) Тернополя за 1902–1906 роки*. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 73. – 561 арк. 4. *Список мешканців міста Тернополя за 1896 р.* – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 258. – 180 арк. 5. *Оголошення*, листування з Тернопільською міською касою про проведення ярмарку в м. Тернополі. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 303. – 27 арк. 6. *Листування з повітовим старостом, будівельними підприємствами в м. Відень про будівництво української і польської гімназій*. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 381. – 33 арк. 7. *Плани реконструкції замку Стшалковського в Тернополі і листування з цього приводу*. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 384. – 27 арк. 8. *План* і відомості про каналізаційну сітку м. Тернополя. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 422. – 5 арк. 9. *Відозви*, об'яви магістрату, листування з Тернопільським повітовим старостом, гмінними управами і окремими особами про перечислення коштів на будову парафіяльного костелу м. Тернопіль. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 496. – 186 арк. 10. *Відозва*, оголошення магістрату про відзначення 50-річчя і 60-річчя імператора Франца Йосифа І. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 499. – 86 арк. 11. *Метрична книга* про смерть за 1900–1908 роки м. Тернополя. – ДАТО. – Ф. 487 (Відділ реєстрації актів громадянського стану Тернопільського обласного управління юстиції). – Оп. 1. – Спр. 398. – 204 арк. 12. *А. Д.* До історії Фондації князя Константина Острозького в Тернополі / Д. А. // Діло. – 1909. – 1 листопада. – С. 2–3. 13. *Барвінський О.* Спомини з мого життя. Частина перша та друга / О. Барвінський / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с. 14. *Басара Г.* Зламати усталені стереотипи – це був справжній вчинок (9 травня – 145 років від дня народження Софії Окуневської-Морачевської (1865–1926), української письменниці) / Г. Басара // Прес-центр УКРІНФОРМу. – Режим доступу: <http://presscenter.ukrinform.ua/figurants-45.html?p=1>. 15. *Бойцун Л.* Ім'я Лучаківського на карті міста / Л. Бойцун // І. незалежний культурологічний часопис. – 2010. – № 63. – С. 236–239. 16. *Бойцун Л.* Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки / Л. Бойцун. – Тернопіль: Джура, 2003. – 392 с. 17. *Головин Б.* Лучаківський Володимир Дмитрович / Б. Головин, В. Стецько // Тернопільський Енциклопедичний Словник (ТЕС). – Тернопіль: ВАТ ТВПК “Збруч”, 2008. – Т. 2. К–О. – С. 409–410. 18. *Гриб О.* Олександр Барвінський у громадсько-просвітницькому русі західноукраїнських земель кінця XIX століття / О. Гриб // Інтелекція і влада: Збірник наукових праць. Серія: Історія. – 2006. – Вип. 6. – С. 40–48. 19. *Дуда І. М.* Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина I / І. М. Дуда. – Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2010. – 296 с. 20. *Лучаковський Володимир (1838–1903)* // Енциклопедія українознавства. – Словникова частина. У 10 т. / За заг. ред. В. Кубійовича. – Перевидання в Україні. – Т. 4. – Львів, 1993. – С. 1389. 21. *Лучаковський В.* По матурі / В. Лучаковський // Ватра: Літературний збірник / Видав Василь Лукич. На честь і на пам'ять двадцять п'ятих роковин смерті Тараса Шевченка і двадцять п'ятих роковин літературної діяльності Юрія Федьковича. – Стрий, 1887. – С. 92–104. 22. *Медведик П. К.* Співачка світової слави (передмова) / П. К. Медведик // Соломія Крушельницька (23.09.1872–16.11.1952): Бібліографічний покажчик / Терноп. обл. універс. наук. б-ка; Упор. Ленчишин А. О. – Т.: Підручники і посібники, 2007. – С. 7–22. 23. *Москаленко М.* Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Журнал “Всесвіт”. – Режим доступу: http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=41. 24. *Новіна М.* Д-р Володимир Лучаковський / М. Новіна // Шляхами Золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини. – Т. 2. – Філадельфія, Па, 1970. – С. 213–214. 25. *Олесницький Є.* Як зберегти національний дух / Є. Олесницький // Тернопіль. – 1993. – №2 (12). – С. 35–39. 26. *Остап'юк Б.* Давній Тернопіль: Іст. нариси, постаті, картини хліборобської праці, традиційні святкування, спогади / Б. Остап'юк. – Маямі–Торонто: Земляцьке об'єднання “Тернопільщина”, 1984. – 208 с. 27. *Тернопіль / Tarnopol: історія міста* / О. Петровський, О. Гаврилюк, В. Окаринський, І. Крочак. – Тернопіль: Астон, 2010. – 216 с.; іл. 28. *Стецько В.* Володимир Лучаківський в історії Тернополя / В. Стецько // Наукові записки / Терноп. обл. краєзн. музей. – Т., 2003. – Вип. 3. – С. 90–96. 29. *Стецько В.* Перший бургомістр Тернополя – українець / В. Стецько // Тернопілля '98–99: Регіон. річник. – Т., 2002. – С. 202–203. 30. *Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів. – К., 1966. – 492 с. 31. *Тельвак В. В.* Історичне Товариство у Львові та краєзнавчий рух в Галичині (кінець XIX – початок XX століття) / В. В. Тельвак, В. П. Тельвак // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Історія та географія. – 2008. – Вип. 31. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znphknpu/Ist/2008_31/43.html. 32. *Хаварівський Б.* Бургомістр Володимир Лучаківський / Б. Хаварівський // Рада. – 2002. – №2. – С. 96–97. 33. *Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст.: Бібліографічний покажчик* / Склад І. З. Бойко. – К: Наук. думка, 1967. – 369 с. 34. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко. – У Львові, 1910: Накладом Українсько-руської видавничої спілки. – 444 с. 35. *Франко І.* Українська альманахова література / І. Франко // Твори в 20 томах. Том XVI. Літературно-критичні статті. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – С. 118–129. 36. *Чубатий М.* Історія Тернополя та Тернопільщини / М. Чубатий // Шляхами Золотого Поділля. Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. Том III. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983. – С. 17–58. 37. *Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний Історично-Мемуарний Збірник. Том III.* – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983. – С. 66–67. 38. *[Лучаковський В.]* 3 Тернополя (Концерт в користь “Руської Бурси”) // Діло. – 1882. – ч. 9. – 3 (15) лютого. – С. 2. 39. *Spis członków* // I. Rocznik Kółka Naukowego Tarnopolskiego za rok 1892. – Tarnopol, 1892. – S. 147. 40. *Sprawozdanie dyrekcji C. K. Wyższego gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1886.* – Nakładem funduszu szkolnego. Z drukarni J. Pawlowskiego. – Tarnopol, 1886. – 86 s.; *Sprawozdanie dyrekcji C. K. Wyższego gimnazjum...* – 98 s. 41. *Łuczakowski Włodzimierz.* Zdania ze wszystkich umiejętności prawniczych i politycznych etc. – Kraków: druk Uniwers., 1867. – 6 s. 42. *Programm und Jahresbericht über den Zustand des k. k. Staats-Ober-Gymnasiums in Tarnopol während des Schul-Jahres 1857.* Veröffentlicht vom stellvertretenden k. k. Director Wenzel Dworak. – Lemberg, 1857. – 47 s. 43. *Verordnungsblatt des K. K. Justizministeriums.* – XIX. Jahrgang 1903. – Redigiert im k.

k. Justizministerium. – Wien, 1903. 44. *Zagrodzka L. Geograficzna Kronika Tarnopola / L. Zagrodzka // Głos Polski*. – Tarnopol, 1933. – 8 stycznia.

Владимир Окаринский

ДОКТОР ВЛАДИМИР ЛУЧАКОВСКИЙ (“ЛУЧАКИВСКИЙ”) (1838–1903) – ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ, ПЕРВЫЙ УКРАИНЕЦ – БУРМИСТР КОРОЛЕВСКОГО ГОРОДА ТАРНОПОЛЯ (ТЕРНОПОЛЯ): ФИГУРА В КОНТЕКСТЕ ВРЕМЕНИ

Статья является первой попыткой научного освещения жизненного пути и места в истории первого украинца – бурмистра королевского города Тарнополя (Тернополя) доктора Владимира Лучаковского, имя которого в местных изданиях до сих пор употребляется в искаженной форме “Лучакивский”.

Ключевые слова: доктор Владимир Лучаковский, “Лучакивский”, бурмистр, магистрат, “народовцы”, Тарнополь, Тернополь, история Тернополя.

Volodymyr Okaryns'kyj

DOCTOR VOLODYMYR LUCHAKOVSKYI (“LUCHAKIVSKYI”) (1838–1903) – PUBLICMAN, FIRST UKRAINIAN BURMISTR OF ROYAL CITY TARNOPOL (TERNOPIL’): A FIGURE IN CONTEXT OF DAYS

In the article is the first attempt of scientific illumination of vital way and place in history of first Ukrainian burmistr (mayor) of royal city Tarnopol (Ternopil') Volodymyr Luchakovs'kyj (Luczakowski), whose name in local editions is until now used in the distorted form of “Luchakivs'kyi”.

Key words: doctor Volodymyr Luchakovs'kyi (Luczakowski), “Luchakivs'kyi”, burmistr (mayor), magistrat (city council), “narodovci”, Tarnopol, Ternopil', history of Ternopil'.

УДК (477) (092) "1894/1914"

Оксана Валіон

ВНЕСОК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті авторка розкриває академічну, науково-видавничу та культурно-освітню діяльність Михайла Грушевського у контексті національно-культурного відродження українського народу на рубежі XIX–XX ст. Простежує втілення в практичну площину соборницької ідеології вченого.

Ключові слова: національно-культурне відродження, М. Грушевський, національна самосвідомість, національна ідея, соборність, Наукове товариство ім. Шевченка, Українське наукове товариство.

Серед когорти подвижників національного відродження України кінця XIX – початку XX століть, творча спадщина яких набуває сьогодні не тільки пізнавального, а й головним чином практичного значення, є постать Михайла Сергійовича Грушевського. Оцінюючи заслуги вченого для національної справи, відомий український історик, учень та сучасник діяча, В. Герасимчук писав, що "... головною і не затертою часом заслугою є те, що він видвигнув на перший план ідейний чинник духовно-культурного поглиблення нашого народного ества через піднесення наукою національної свідомості і національної культури ..." [1, с. 2]. Така характеристика цілком відповідала людині, мета, зміст життя і щастя якої полягало в тому, щоб послужити національному українському відродженню.

Налагодження та зміцнення контактів між східно- та західноукраїнськими землями, виховання нового національно свідомого покоління української інтелігенції, надання потужного імпульсу розвитку національної науки, культури та освіти шляхом піднесення національної самосвідомості українського народу М. Грушевський вважав своїми першочерговими завданнями, на реалізацію яких була спрямована різнобічна діяльність вченого. У цьому контексті вивчення досвіду академічної, наукової, видавничої та культурно-освітньої діяльності історика визначається вагомою практичною цінністю і наявністю широких можливостей його використання на сучасному етапі національного відродження України.

Галицьке двадцятиліття життєдіяльності М. Грушевського викликало і продовжує викликати науковий інтерес у багатьох дослідників. Багатогранну діяльність видатного історика розглядав його учень і послідовник І. Крип'якевич, який після смерті вченого підготував життєписний нарис "Михайло Грушевський. Життя і діяльність" [2]. Перу вченого належить також праця "Історично-філософічна секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 роках" [3]. Культурно-освітня діяльність М. Грушевського в Галичині певною мірою висвітлена у працях Л. Ясінчука [4] та О. Терлецького [5]. Підвищений інтерес до багатогранної діяльності М. Грушевського в галицький період проявив відомий грушевськознавець Любомир Винар [6, 7, 8, 9], який називає вченого символом всеукраїнського національного єднання в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі. Останнім часом помітно зросла увага до дослідження наукової діяльності М. Грушевського. З огляду на сформульовану тему варто відзначити праці наступних дослідників: О. Романіва [10], Я. Дашкевича [11], М. Жулинського [12], І. Дзюби [13], Л. Зашкільняка [14], В. Савенка [15]. Академічну й наукову діяльність М. Грушевського в галицьку добу розглядають українські науковці Ю. Шаповал та І. Верба в узагальнюючому біографічному нарисі "Михайло Грушевський" [16].

Джерельною базою дослідження послужили автобіографічні роботи М. Грушевського [17, 18, 19, 20], а також наукові, науково-популярні й публіцистичні праці історика, переважна більшість яких міститься в 50-ти томному збірнику творів ученого [21, 22, 23], що виходить у світ завдяки творчій співпраці київських і львівських видавців.

Національне відродження в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. вступило у найвищу стадію свого розвитку, що була характерна пожвавленням і піднесенням національного руху, поширенням масового національного самоусвідомлення, розвитком усіх галузей культурного життя українців [24, с. 19]. Центр культурно-громадського та наукового життя українства остаточно перемістився до Галичини, яка стала, за словами М. Грушевського, духовним П'ємонтом українського відродження.

Визначаючи місце Галичини в історії загальноукраїнського національного відродження, М. Грушевський писав: “По мірі того, як національний український рух в Галичині набирив силу, із стадії наївного романтизму переходив до вирішення завдань культурного і політичного розвитку народу, літературна і суспільна українська робота, що велась в ній силами місцевими і українськими силами Росії, набуває все більше значення для всіх українських земель, і в останніх десятиріччях XIX ст. Галичина, не дивлячись на власні тяжкі умови національного та економічного існування, робиться центром українського руху і по відношенню до українських земель Росії відіграє роль культурного арсеналу, де створювались та удосконалювались засоби національного, культурного і політико-суспільного відродження українського народу” [17, с. 8].

Ще під час навчання в Київському університеті (1886–1894 рр.) Михайло Грушевський зблизився з лідерами найважливішого осередку українського громадського життя у Києві в 80-ті – на початку 90-х років Київської Громади – В. Вовком-Карачевським, В. Антоновичем, О. Кониським. У цьому середовищі в 1885–1887 рр. виникли проекти пожвавлення діяльності галицьких народовців і використання українським рухом тих конституційних прав, які існували в Австро-Угорщині для поширення національної самосвідомості серед українців в Галичині та Наддніпрянщині [14, с. 144].

В російській Україні щораз більше дізнаються про Галичину, про національні та інші відносини в ній та ті можливості для дальшого розвитку українського руху, які вона дає. З Наддніпрянської України до Галичини почали поступати пропозиції про організацію спільної наукової роботи. Ініціатива російських українців, насамперед О. Кониського і професора В. Антоновича, збіглася з прагненням галичан, “речником” яких виступив О. Барвінський, котрий почав активно боротися за втілення цих планів у життя. Під їх керівництвом було вирішено заснувати новий часопис “Правда”, який би став органом єднання двох розділених кордоном частин України і утвердження національної самосвідомості, а також добиватися відкриття кафедри української історії у Львівському університеті і перетворення Товариства ім. Шевченка в наукове [14, с. 144].

Безпосередню участь у реалізації цих проектів взяв М. Грушевський, який вважав українську національну ідею вагомим фактором культурно-духовного розвитку суспільства. В львівській “Правді” молодий дослідник опублікував низку рецензій, в яких окреслив зміст слов'янського питання. Так, у рецензії під назвою “Нова критика неослов'янофільства” 1893 р. М. Грушевський підкреслював, що національний рух “... повинен бути щиро демократичний... подібно до того як ми поважаємо права особистості і гидуємо рабством...” [25, с. 567–568].

Окрім співробітництва із львівською “Правдою” М. Грушевський відгукнувся на пропозицію О. Кониського подати статтю до 1-го тому “Записок НТШ”. Магістрант Грушевський підготував статтю “Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці” під псевдонімом “М. Сергієнко”, котра згодом відкрила 1-й том “Записок НТШ”. Зазначимо, що вихід у світ даного видання був особливо важливим, оскільки мав продемонструвати наукову спроможність української інтелігенції, а відтак, вирішити справу реформування Товариства ім. Шевченка в наукове.

Ім'я Михайла Грушевського на початку 90-х років набуває популярності в Галичині завдяки публікаціям у галицьких виданнях та, великою мірою, в зв'язку із обранням його у 1894 р. професором новозаснованої кафедри української історії (офіційна назва – кафедра всесвітньої історії із спеціальним оглядом на історію Східної Європи – *О. В.*) у Львівському університеті. Щоправда, спочатку було вирішено, що очолить її відомий український історик В. Антонович. Проте, він відмовився і порекомендував на своє місце Михайла Грушевського [26, с. 9].

Колегія професорів філософського факультету Львівського університету позитивно оцінила кандидатуру М. Грушевського, зазначивши, що він є "... людиною поважної, солідної і чесної вдачі, яка виключно присвячує свій час науковим дослідям" [16, с. 40]. Така характеристика є цілком закономірною, адже вже на 1894 р. М. Грушевський зарекомендував себе як здібний і талановитий учений. Ще у 1891 р. вийшла друком монографія дослідника у 520 сторінок "История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIX века" з оригінальною концепцією міжкнязівських взаємин у складний і маловивчений період історії України. Врешті, однією із найвагоміших праць М. Грушевського була його дисертаційна робота "Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.)", яка побачила світ у вересні 1894 р. (обсягом 498 стор.). Монографія переглядала оцінку ролі Барського староства у колонізаційних рухах і адміністративно-територіальному устрої України XV–XVIII ст. Її високо оцінювали науковий керівник молодого дослідника В. Антонович, а також О. Кониський, К. Михальчук та інші науковці, а сучасні дослідники-грушевськознавці, зокрема, Ю. Шаповал та І. Верба зазначають, що "до сьогодення українська історіографія не має нічого рівного праці вченого 1894 року" [16, с. 42]. Отже, перед від'їздом до Львова М. Грушевський мав вагомі наукові здобутки: 2 ґрунтовні монографії, 2 фундаментальні томи документів (акти Барського староства), десятки статей і рецензій, белетристичних творів та віршів [16, с. 43].

У своїй Автобіографії М. Грушевський з приводу планування кафедри української історії і затвердження його професури у Львівському університеті писав: "Плян сей був прийнятий мною з ентузіазмом супроти того значіння, яке прив'язувано тоді в українських кругах галицькому рухові: в Галичині надіялися створити всеукраїнське культурне огнище, літературне й наукове, працею літератів і учених всеї України, і здобутками його проломити систему проскрипції українського слова й національності в Росії, підняти в ній національний рух і т.д." [17, с. 3–4].

На нашу думку, М. Грушевський погодився виїхати до Львова керуючись, насамперед, ідеями українського відродження. Він розумів, що в Галичині є всі умови для того, щоб створити культурно-науковий осередок відродженського руху, пробудити національну самосвідомість українського народу і поширити їх на всі українські землі. Саме через культурну інтеграцію регіонів діяч прагнув у перспективі об'єднати розшматовану Україну.

Галицьке двадцятиліття життєдіяльності Михайла Грушевського (1894–1914 рр.) – це найплідніший період у житті вченого, позначений найвищим піднесенням його науково-культурницької праці. Впродовж цього часу він мав можливість ефективно втручатися у національно-культурне життя порізаних державним кордоном українських земель.

М. Грушевського називають символом національного відродження кінця XIX – початку XX ст. Справді, в його особі вдало поєднався талант теоретика справи українського національного відродження та його активного учасника. На рубежі століть Михайло Сергійович розробив концепцію українського культурно-духовного відродження, складовими елементами якої були: формування національної самосвідомості, поширення видавничої справи, засвоєння мови, створення національної школи, розвиток літератури та літературного процесу в Україні [27, с. 117–141]. Вважаємо, що М. Грушевський висунув ті складові елементи національного життя, які здатні перетворити народ у новітню націю, чого хотів і домагався діяч. У цьому контексті він писав: "Треба *хотіти* бути нацією, треба в тім напрямку працювати сильно, рушити усі суспільні засоби – перетворити потенціальну енергію етнографічного існування в динаміку національного розвитку. Етнографічна

окремішність – це продукт волі, динамічної енергії народу. Треба для того *хотіти*, треба *робити*, треба *держати*” [28, с. 122]. Тому процес національно-культурного відродження в творчості та діяльності М. Грушевського розглядаємо як такий, котрий надає динаміки націотворенню. Праці вченого, присвячені національному відродженню [29, 30, 31], пронизані українською національною ідеєю, прагненням до самобутності, окремішності українського народу, випромінюють могутню соборницьку ідеологію.

Озброєний теоретичними постулатами українського відродженського руху, М. Грушевський наприкінці XIX – початку XX ст. виступив одним із головних ініціаторів даного процесу. Доволі складним і різноманітним був вплив історика на українське національне відродження. Не було жодної вагомої ділянки українського наукового, культурного та громадсько-політичного життя, в якій М. Грушевський прямо чи опосередковано не брав би участі. “Я кинувся в сю роботу з молодечим завзяттям, не передчуваючи ще тих розчарувань і трудного положення, яке чекало на мене в Галичині” [32, с. 201], – писав він.

Очоливши кафедру української історії у Львівському університеті, М. Грушевський розпочав підготовку університетського курсу української історії. У Автобіографії вчений зазначав, що в перших роках його перебування у Львові університетські курси забирали в нього дуже багато часу [17, с. 5].

Виклади молодого професора будувалися за проблемно-хронологічним принципом, починаючи із ранньої історії України до нової доби включно. Учень видатного історика І. Крип’якевич у своїх спогадах писав про те, що “... найціннішим у викладах Грушевського було те, що всі події він оцінював з українського становища; він відкривав не лише для студентів, але й для світу історію України, народ якої, навіть втративши державність, боровся за своє існування, мав власні шляхи історії” [33, с. 324–325].

Спілкувався професор з колегами і студентами, як і читав лекції, виключно українською мовою. М. Грушевський вважав, що в справах самобутності української мови не потрібно йти на жодні компроміси. Національна свідомість митця і рідна мова були достатніми ознаками національної належності.

Відвідування занять професора Грушевського, безперечно, послужило консолідації української молоді у Львівському університеті.

На нашу увагу заслуговує список студентів, які відвідали лекції М. Грушевського “Курс історії Руси XII–XIII в.” у 1897 р.: Д. Домбровський, Ю. Левицький, І. Камінський, І. Карпович, К. Ласійчук, О. Мартинович, В. Мацюк, А. Стрільчик, В. Терлецький, М. Туркевич, П. Патрило, М. Панасюк, М. Будка, І. Малюца, С. Рудницький, С. Томашівський та ін. [34, арк. 197–202]. З лекціями історика “Боротьба за Галичину і Волинь в XIV в.” у 1900 р. ознайомилися М. Артемович, Ф. Бойко, І. Бачинський, Д. Бондаревич, С. Ганущак, Т. Гуль, О. Данилович, С. Дорошенко, П. Кіжик, А. Крушельницький, З. Кузеля, Я. Левицький, І. Савчак, І. Сатурський, В. Терещук, П. Решетило, О. Тупа, О. Чайковський, Д. Бігун, І. Худик, І. Торонтський [34, арк. 217–222].

Виховання національно свідомої інтелігенції було особливо важливим аспектом у завданнях українського національного відродження, які реалізовував М. Грушевський упродовж галицького двадцятиліття. До приїзду вченого до Львова у Наддністрянщині практично ніхто не займався підготовкою наукових кадрів українських істориків. Через історичний семінар у Львівському університеті та Наукове товариство ім. Шевченка (далі – НТШ) Михайло Грушевський створив наукову школу, яка виконувала освітню і дослідницьку функції, готувала викладачів та істориків-фахівців [16, с. 51] і “... за порівняно короткий час під науковим керівництвом її засновника заклала міцні підвалини під українську наукову національну історіографію” [9, с. 63]. Серед її представників знаходимо М. Кордубу, С. Томашівського, Д. Коренця, В. Герасимчука, С. Рудницького, І. Джиджору, О. Терлецького, Б. Барвінського, І. Кривецького, І. Крип’якевича, М. Чубатого, Б. Бучинського та інших істориків [9, с. 64]. Ці науковці поділяли головні історіографічні концепції і методологічні засади М. Грушевського.

Важливе значення для формування національної науки як рушійної сили відродження і розвою української нації та, безумовно, для творчого зростання М. Грушевського у галицький період мало Наукове товариство ім. Шевченка. У 1894 р. молодий професор був обраний директором історично-філософської секції, а в наступному році став редактором “Записок НТШ”. На чергових загальних зборах у 1897 р. його обирають головою Товариства, і на цій посаді він перебував аж до 1913 р. За час, коли на чолі Товариства стояв М. Грушевський, воно перетворилося зі скромного товариства на справжню, хоч офіційно не визнану Академію Наук.

Справжнього подиву та захоплення викликає науково-видавнича діяльність М. Грушевського в НТШ. “Народ доперва тоді почуває себе культурно самостійним, коли він може головніші свої потреби задовільнити в своїй літературі, – зазначав історик, – лише розвоєм наукової літератури, сього верха культурного розвою в рідній мові, кінчається для суспільности залежність від чужої культури” [35, с. 67].

Перебравши редакторство “Записок НТШ”, М. Грушевський перевів їх на періодичну основу, збільшивши тираж та обсяг. У 1895 р. вийшло 4 томи, а з 1896 р. вони виходять постійно шість раз у рік (раз у два місяці). До 1897 р. “Записки НТШ” служили органом всіх трьох секцій, а з часу заснування “Збірника математично-природописно-лікарської секції” вони стають органом двох секцій – історично-філософської і філологічної. Журнал містив переважно статті із історії України, філології, історії української філології [36, арк. 6].

Чимало власних праць із різних ділянок українознавства опублікував М. Грушевський в “Записках НТШ”. Серед них варто виділити наступні: “Звенигород галицький, історично-археологічна розвідка” [37, с. 1–28], “Анти” [38], “До питання про розселення в’ятичів” [39, с. 5–9], “Нові конструкції початків слов’янського і українсько-руського життя” [40, с. 5–27], “Вступний виклад давньої історії Руси виголошений у Львівському університеті 30.IV.1894 р.” [41, с. 140–150], “Хронологія подій Галицько-Волинської літописи” [42, с. 1–72], “Чи маємо автентичні грамоти кн. Лева” [43, с. 1–22], “Галицьке боярство XII–XIII в.” [44, с. 1–20], “Кілька київських документів XV–XVI в.” [45, с. 1–18], “Кілька документів з життя Забужської Руси XVI ст.” [46, с. 1–10], “Кілька грамот Володимира Опольського” [47, 1–8], “Опис подільських замків 1491 р.” [48, с. 1–18], “Опис Львівського замку 1495 р.” [49, с. 1–12], “Гетьман Богданко” [50, с. 1–18], “Примітки до історії козащини” [51, с. 1–14], “Матеріали до історії козацьких рухів 1595 р.” [52, с. 1–30], “Хмельницький і Хмельниччина” [53, с. 1–30], “Шведсько-український союз 1678 р.” [54, 7–20], “Матеріали до історії Коліївщини. Оповідання очевидця про смерть Гонти” [55, с. 94–96] та інші.

Як редактор “Записок НТШ” М. Грушевський головну увагу звертав на мобілізацію творчих сил, залучав до активної співпраці в журналі наддніпрянських науковців, галицьких вчених та молодих учнів-студентів. Це соборництво в науковій праці перенеслося згодом на інші ділянки українського національного життя і допомогло координації і консолідації загальноукраїнських сил у культурній, суспільно-громадській, політичній площинах. Загалом серед співробітників і активних дописувачів “Записок” були: І. Франко, О. Кониський, О. Лотоцький, О. Терлецький, С. Томашівський, З. Кузеля, О. Чайківський, В. Герасимчук, М. Кордуба, І. Крип’якевич, І. Джиджора, О. Сушко, С. Рудницький, В. Гнатюк, Є. Барвінський, К. Студинський, В. Щурат, В. Доманицький, О. Колесса, В. Липинський, І. Созанський, Ф. Вовк, В. Дорошенко та інші відомі дослідники [9, с. 180]. Частина цих співробітників становила історичну школу Грушевського у Львові.

Таким чином, “Записки НТШ” перетворились у найповажніший українознавчий орган, у якому професор Львівського університету став найавторитетнішим автором. До 1914 р. він відредагував 120 томів “Записок”, які створили цілу епоху в розвитку української науки і культури [9, с. 180].

За ініціативою Михайла Грушевського в НТШ почали виходити збірники різних секцій: “Жерела до історії України-Руси”, “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури”, “Етнографічний збірник”, “Матеріали до українсько-руської етнології”, “Часопись правнича”, “Студії з поля суспільних наук і статистики”, “Збірник філологічної секції”,

“Українсько-руська бібліотека”, “Українсько-руський архів”, “Матеріали до української бібліографії”, “Збірник математично-природописно-лікарської секції”, “Лікарський збірник”, “Хроніка НТШ” тощо.

Загалом за час головування М. Грушевського Товариство видало 423 томи наукових публікацій з історії, літератури і літературознавства, мовознавства, філософії, археології, етнографії, права, статистики, математичних і природничих дисциплін, медицини, бібліографії та інших академічних наук. Як слушно зазначає Любомир Винар, – “Михайла Грушевського справедливо можна назвати батьком наукового українознавства, який своєю науковою творчістю і академічною організаційною діяльністю безпосередньо впливав на розвиток окремих українознавчих наук” [56, с. 41].

Важливу роль в розвитку української історичної науки займають наукові праці М. Грушевського. Без сумніву, вершиною наукового доробку вченого була “Історія України-Руси”, яку він розпочав у Львові в 1897 р. Це перший фундаментальний огляд історії українського народу з найдавніших часів і до середини XVII ст. Широка джерельна база, використання матеріалів суміжних галузей науки – археології, лінгвістики, соціології, фольклору – дали можливість автору створити багатогранну, далеко неоднозначну концепцію історії українського народу. Навколо багатьох проблем, які порушив М. С. Грушевський, вже в той час, точилися гострі суперечки, відбувалися зіткнення різних поглядів. Проте факт залишається фактом: “Історія України-Руси” – велике надбання української історіографії і своєрідний синтез історичних знань кінця XIX – початку XX століття [57, с. XIX].

Авторська концепція, покладена в основу “Історії України-Руси”, відзначалася оригінальністю мислення і методу дослідження. У першому томі твору історик писав, що його завдання – дати “... образ історичного розвою життя українського народу або тих етнографічно-політичних груп, з яких формується те, що ми мислимо тепер під назвою українського народу” [58, с. 1], і зауважив, що для підкреслення “тяглости й безперервности” українського національного життя та для наголошення зв’язків нового життя з його старими традиціями він вживає назву “Україна-Русь”. Це відповідало його новій історичній схемі, в якій для окреслення ранньої і середньовічної історії вживається визначення “українська держава”, “українські племена” тощо. Цю схему М. Грушевський виробив під час 15-річного дослідження історії української народності і “... по цій схемі, – писав він, – укладаю я свою історію України-Руси” [59, с. 293–304]. Нова наукова концепція, за влучним висловом М. Жулинського, “стала свіжою ідейною кров’ю” в “розчленованому національному організмі ... повинна була оживити змертвілі духовні “відгалуження” історичної пам’яті, які були атрофовані внаслідок систематичного насаджування московсько-династичної схеми східного слов’янства, згідно з якою історія трьох східнослов’янських народів – українців, росіян і білорусів виводилася з єдиного кореня” [12, с. 76–77].

На відміну від пануючої в офіційній російській історіографії схеми розвитку історичного процесу, М.С. Грушевський запропонував інший шлях вирішення питання щодо Київської Русі, як виняткового творіння великоруської державності. По-перше, автор категорично заперечує домагання Московської Русі на частину давньоруської спадщини, спадкоємцем якої, на його думку, є суто “українсько-руська народність”, оскільки вона створила Київську державу. По-друге, він запропонував, насамперед, вивчати історію народу, а не держави, що обумовлюється її підпорядкованою роллю з боку економічних, культурних і національних факторів. І по-третє, визначаючи “... поважання до... першинства й важної історичної ролі...” великоруської народності, він закликав вивчати історію “... кожної народності (в тому числі української і білоруської) окремо, в її генетичнім преемстві від початків аж до нині” [57, с. XX–XXI].

Ці думки та ідеї вченого і були реалізовані в процесі написання ним “Історії України-Руси”, а також інших як наукових, так і популярних праць. Слід відзначити, що ця схема стала наріжним каменем історичної школи Грушевського, крім того, уточнила періодизацію історії України та збудувала тривалий історичний фундамент для української нації, який мав

вирішальний вплив на українське культурно-наукове і національно-державне відродження української нації в ХХ столітті.

М. Грушевський не закінчив своєї “Історії”, але написав понад 6000 сторінок, на яких виклав своє бачення українського минулого від доісторичної доби і до кінця 50-х років ХVII ст. І яке б коло наукових питань він не порушував, істотною домінантою у його роздумах завжди виступала національна ідея, яка, не дивлячись на різні перешкоди, вела українське суспільство до національно-культурного, державного відродження. Свої погляди на наступний період української історії (60-ті рр. ХVII – початок ХХ ст.) він виклав на сторінках таких широковідомих популярних праць, як “Очерк истории украинского народа” [60], “Ілюстрована історія України” [61], у багатьох наукових статтях та публіцистичних роботах.

Ідейно-методологічним субстратом “Історії України-Руси” стала праця М. Грушевського “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” [12, с. 77]. Уже в 1904 р. працю опублікували українською мовою у збірнику “Статті по славяноведению”, який підготувало друге відділення імператорської Академії наук за редакцією акад. В. І. Ламанського [62, арк. 57].

Теоретичні положення, які М. Грушевський висвітлив в історичній схемі, науково обґрунтовували перманентність українського історичного процесу на всій території, що її заселяв український народ. На основі солідного джерельного аналізу він встановив безперервність українського історичного процесу в усі періоди розвитку: в добу ранньої історії, за часів українського середньовіччя з його двома державними формаціями – Київською і Галицько-Волинською державами, які знайшли своє продовження в литовсько-польському періоді, а опісля – в козацько-гетьманській державі ХVII – ХVIII ст., згодом у національно-культурному відродженні ХІХ ст. й отримали завершення в державній українській формації ХІХ ст. – Українській Народній Республіці. Таким чином, схема вченого охоплювала бездержавні й державні періоди історичного розвитку українського народу [9, с. 32].

Отже, праці Михайла Грушевського встановили наукову метрику історії українського народу, озброївши його наймогутнішою інтелектуальною зброєю – законним історичним правом на власну мову, історію, культуру і державність.

Будучи речником соборності українських земель, послідовним виразником потреб усіх частин підневільної української нації, М. Грушевський постійно дбав про те, щоб “... Україна була одна, Східна і Західна, Наддніпрянська і Надністрянська, один край і один нарід...” [63, с. 266]. У цьому контексті організація українського наукового життя на сході України особливо турбувала його, але волею історичних обставин склалося так, що наука дуже довго була забороненою сферою українства в Росії (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. призупинили національно-культурний рух на Наддніпрянщині на кілька десятиліть). Однак на початку ХХ ст. російський самодержавний режим вступив у період чергової глибокої політичної кризи. До влади в бюрократичній верхівці прийшли прихильники поміркованих реформ, що збудило нові надії серед свідомого українства.

Цей поточний момент М. Грушевський прагне повноцінно використати для заснування на Східній Україні паростків культурологічних та наукових структур паралельно з галицьким. У 1907 р. при підтримці групи співробітників журналу “Киевская старина” вчений створює та очолює в Києві Українське наукове товариство, за статутом і структурою подібне до Наукового товариства ім. Шевченка у Львові [65, арк. 1].

Спочатку було утворено три секції: історичну, філологічну та математично-природничу, дещо згодом і інші – медичну, етнографічну (замість комісії), статистично-економічну, археологічну, мистецьку, технічну, підсекцію археологічну. Найбільш представницькою як за складом членів, так і за дослідною, видавничою діяльністю була історична секція, яку очолював М. С. Грушевський. До її складу входили В. Щербина, А. Яковлів, В. Антонович, В. Данилевич, М. Біляшівський, О. Грушевський, О. Левицький, І. Джиджора, Я. Шульгін, В. Науменко та інші відомі дослідники [65, с. 142].

Офіційними органами Товариства були “Записки Українського наукового товариства”, які виходили з 1908 р. і мали характер “... чисто-наукового українського видавництва, якого досі бракувало в Росії” [66, с. 12–13]. В “Записках УНТ” друкувалися розвідки й реферати, прочитані на наукових засіданнях і секціях Товариства; замітки, огляди, критичні статті з різних галузей знання, насамперед з українознавства – української мови, літератури, історії, артистичної творчості, етнографії, археології, географії, права, економіки, статистики та ін. До 1914 р. побачило світ 13 томів “Записок” [65, с. 143].

Окрім “Записок” справою наукового видавництва УНТ займався видаваний з 1907 р. замість “Киевской старины” журнал “Україна” в дещо зміненій програмі: додавши до відділу наукового відділ публіцистичний. Його Грушевський перетворив у 1913 р. в кварталник. Згодом, з’явилися такі видання, як окремі “Збірники” медичної та природничо-технічної (пізніше технічної) секцій, “Український етнографічний збірник” та “Український науковий збірник” [67, с. 180–188].

Українську мову визнали в основі діяльності Товариства. Як зазначає історик В. Масненко, УНТ було практично першою україномовною науковою інституцією на Наддніпрянщині. З точки зору націотворчого процесу впровадження української мови у наукову практику, це вже було чимале досягнення [65, с. 141].

Завдяки організаційному талантові М. Грушевського, до активної співпраці в УНТ було залучено окрім київських науковців, представників інших наукових центрів Східної України (Харкова, Одеси), Галичини, Буковини, а також вчених, які працювали за межами українських земель (у Санкт-Петербурзі, Парижі тощо) [65, с. 142]. Серед співробітників “Записок” знаходимо Я. Шульгіна, О. Левицького, О. Грушевського, В. Щербину, Г. Павлуцького, К. Антоновича, А. Яковлева, В. Доманицького, В. Перетца, М. Біляшівського, Б. Грінченка, О. Черняхівського, Ф. Вовка, В. Липинського та інших відомих науковців. Більшість з них складала історичну школу Грушевського. Можемо погодитись з думкою Л. Винара, що це був “львівсько-київський період” (1907–1914 рр.) історичної школи Грушевського, оскільки пересадження наукової діяльності вченого зі Львова до Києва одночасно сприяло поширенню впливів і діяльності його школи серед придніпрянських дослідників [9, с. 67–68].

Отже, розбудова М. Грушевським наукового і культурного життя на сході України значно розширила коло науковців, що займалися вивченням різних ділянок українства, одночасно закладаючи міцний фундамент для утвердження національної самосвідомості. “Українська нація, – писав історик, – показала слов’янському і західноєвропейському світові свою культурну дозрілість, а НТШ і УНТ виконали своє завдання в творенні культурно-наукової основи, що віддзеркалювала повну культурну незалежність українського народу” [9, с. 47].

Культурно-освітня діяльність М. Грушевського в галицьке двадцятиліття тісно пов’язана з його науковою працею на ниві національного відродження. Сучасні дослідники називають його не тільки “... великим мислителем, а й великим просвітителем свого народу, в якомусь сенсі може – тим “апостолом правди і науки”, якого чекав і провіщав Т. Шевченко” [13, с. 230].

Одним із основних напрямків культурно-освітньої діяльності М. Грушевського була його активна участь у боротьбі галицького суспільства за відкриття українського університету. В умовах, коли польська професура блокувала підготовку українських наукових кадрів та перешкоджала тому, щоб вони очолили кафедри, М. Грушевський висунув ідею утворення окремого українського університету. “Десять літ тому назад могли бути сумніви щодо дозрілості сеї справи, – зазначав історик, – щодо можливості створення українськими силами цілого університету. Тепер для таких сумнівів не залишається місця, річ очевидна, що український університет з трьох факультетів може бути сформований без усякої трудности протягом трьох-чотирьох літ ... Справа дозріла і дозрілійшою вже не стане...” [68, арк. 5].

Українське студентство підтримало почин щодо відкриття окремого університету, вони неодноразово організовували демонстрації в надії вирішення даного питання. З листів М. Грушевського до Ф. Вовка [69, с. 162; 70, с. 166–167] дізнаємося, що професор прагнув реалізації університетського питання через парламентарну та сеймову репрезентацію. Однак делегації, які відсилалися до міністра освіти Гартля у Відні в справі університету, на жаль, особливих успіхів не мали.

Варто зауважити, що сама постановка М. Грушевським питання про утворення українського університету в практичну площину була можливою завдяки тому фундаментові, який заклав учений для розвитку наукової та культурної діяльності в університеті. Її результати проявлялися у випуску наукової літератури, участі в діяльності центральних культурно-освітніх установ, редагуванні наукових видань і, власне, в самій свідомості галицького суспільства, яке впродовж довгої і впертої боротьби за відкриття університету завжди зверталось до свого організатора наукового руху – М. Грушевського. Перемога українства у питанні українського університету, яке не знімалося з порядку денного до 1918 р., була разом з тим моральною перемогою його ідейного натхненника.

Важливе місце в культурно-освітній діяльності М. Грушевського займала розбудова українського шкільництва. Українець-демократ, який базував свою національну роботу насамперед на культурному прогресі та самосвідомості широких народних мас, вважав шкільне питання справою “... забезпечення свого національного існування, удержання в національній цілісності й одности своїх частей і переведення їх із становища етнографічної статистики в динаміку національного розвою й життя” [71, с. 1].

М. Грушевський прагнув спільними зусиллями української інтелігенції за активної підтримки громадськості відродити українську національну школу. Підняти національну самосвідомість та виступити проти шкідливої для українського народу шкільної політики можна було лише завдяки активній організації просвітньої діяльності. “Одиною дорогою до поправи того стану може бути лише закладання приватних шкіл, – писав М. Грушевський. – ... Та дуже несміло й невміло бралася наша суспільність за другий рід шкіл, яких призначене було би вирівняти ту прогалину в нашій народній житю, яку становить брак наших народних і всякого рода середніх шкіл” [72, с. 195]. Учений був переконаний, що тільки шляхом заснування приватних гімназій можна побудувати школу, значною мірою вільну від посягань галицьких шкільних властей, залучити до праці найкращих українських педагогів, забезпечити новий напрямок виховання.

Таким чином, у 1908–1914 рр. у Галичині зусиллями української інтелігенції за підтримки громадськості було здійснено широкомасштабну кампанію організації приватних навчальних закладів різних типів: гімназій, учительських семінарій, початкових шкіл, що мало велике значення для розбудови національного життя українців.

Великі надії він покладав на середньошкільне вчительство, яке від 1860-х років відіграло важливу роль у національно-культурному житті українського народу. Цей прошарок суспільства становив ядро галицької інтелігенції, основним завданням якої, на думку історика, було – вчити народ. Саме з таких міркувань М. Грушевський у 1908 р. очолив Учительську Громаду – товариство українських педагогів середніх і вищих шкіл, мета якого полягала в тому, щоб “... згуртувати і організувати українські сили шкіл вищих, та силами їх і всіх, інтересованих розвоєм української школи вияснити сучасне становище середніх і вищих шкіл української території ... та працювати для націоналізації школи середньої і вищої так само як і нижчої” [5, с. 9–10]. До Товариства увійшли такі відомі діячі української культури: Ю. Стефанович, С. Юрик, К. Студинський, С. Томашівський, В. Щурат та ін. Усього Учительська Громада нараховувала 296 осіб.

У 1909 р. були створені філії Учительської Громади в Бережанах, Коломиї, Тернополі, Перемишлі, Станиславові, в 1910 р. – у Стрию, Сокалі й Рогатині. До 1914 р. Товариство нараховувало 11 філій.

Чимало уваги приділяла Учительська Громада навчанню в школах української мови й письменства. У 1909 р. за підписом голови М. Грушевського та секретаря І. Раковського

видано “Меморіал Головного Виділу Товариства “Учительська Громада” у Львові, внесений до Галицького Союму у справі утраквізму” [73, с. 10–16]. У документі докладно проаналізовано мовне питання в школах і спеціальних гімназіях. М. Грушевський як співавтор даного документа, вважав, що в українських школах потрібно навчати української мови, а будь-який утраквізм неприйнятний для шкільного процесу. Школа має бути українською, і лише тоді вона служитиме своєму народові у боротьбі за його національну ідею.

М. Грушевський висловлював сподівання, що вчительство і вся українська громадськість допоможуть розв'язати проблеми, які порушила Учительська Громада. Журнал “Наша школа” – видавничий орган Товариства – виступав своєрідним зв'язковим із народом, постійно писав про виховання моралі в школах, прищеплення учням інтересу до предметів, які викладають, зокрема до давньої історії; про життя учнів, організацію їхнього харчування тощо. Тут аналізували підручники, подавали огляди зарубіжних педагогічних часописів, статистичні дані про кількість учнів у галицьких школах, матеріали про національне виховання в школі, обговорювали український правопис. Серед авторів статей були вчителі-практики, відомі вчені та діячі культури: І. Франко, О. Маковей, І. Раковський, С. Дністровський, Д. Лукіянович, І. Сітницький, О. Тисовський, С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Копач, А. Крушельницький, М. Кордуба та багато інших [74, с. 144–146].

Статті Михайла Грушевського в “Нашій школі” були наскрізь пронизані українською національною ідеєю, випромінюючи конкретне на той час гасло, що актуальне й сьогодні: “В школі наша будучність!” [75, с. 196].

Для об'єднання зусиль у боротьбі за національну школу 4 березня 1910 р. за активної діяльності Учительської Громади, НТШ, Просвіти, Руського Товариства Педагогічного, Дністра засновано Краєвий Шкільний Союз – центральну організацію, що займалася справами національного шкільництва. Його головними завданнями були: створення фондів для утримання українського шкільництва і розвиток його мережі, організація навчальних закладів, заснування при польських школах паралельних українських класів, відкриття нових шкіл, забезпечення українських шкіл національними кадрами, виплати стипендій на підготовку вчителів, різноманітною літературою тощо.

Головою Краєвого Шкільного Союзу, з моменту його створення, обрали М. Грушевського. Союз паралельно до офіційної Краєвої Шкільної Ради, зосереджував у своїх руках усю справу приватної школи, об'єднав діяльність товариств і окремих осіб у цій сфері діяльності. Про результати, яких він досягнув, можна судити з того, що до 1914 р. Союз утримував уже 8 середніх навчальних закладів, у тому числі 6 з правами державних шкіл, матеріально допомагав двом приватним вчительським семінаріям, утримував кілька народних училищ вищого типу [76, с. 20–21].

Очолюючи Учительську Громаду та Краєвий Шкільний Союз, М. Грушевський спричинився до створення організацій, які сферою свого впливу охопили найвіддаленіші куточки Східної Галичини, вирішуючи завдання культурного відродження шляхом організації шкіл, приватних гімназій, училищ, підготовки учительських сил для формування українського народу в єдину структуру з чітко визначеною програмою дій.

Важливу роль у національно-культурному відродженні українського народу в ХХ ст. відіграв “Літературно-Науковий Вістник”, який постав у 1898 р. у Львові, щоб відродити на Галичині живе українське слово, сформувати уявлення про самостійність українства, розбудувати культуру і духовність українського народу [16, с. 85]. Як редактор “ЛНВ” М. Грушевський прагнув залучати до активної співпраці у виданні галицьких та наддніпрянських дослідників, які публікували там художні й наукові праці українською мовою. Співробітниками “Літературно-Наукового Вістника” львівського періоду були відомі українські інтелектуали: С. Єфремов, О. Кониський, А. Кримський, В. Леонтович, Г. Хоткевич, В. Винниченко, Б. Лепкий, В. Стефаник, М. Черемшина, В. Пачовський, В. Дорошенко, Б. Грінченко, А. Жук, Леся Українка, П. Грабовський та інші [9, с. 183]. Проте найбільше праці в розбудову журналу вклали М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк.

У 1907 р. М. Грушевський перемістив видання “ЛНВ” до Києва, щоб “пересадити” ідею соборності на “родючий велико-український ґрунт, щоб із слова сталася вона ділом” [9, с. 84]. Спочатку редагуванням “Вістника” у Києві займалися І. Джиджора та І. Кривецький, а згодом – Ю. Тищенко.

Важливе значення для культурно-духовного відродження української нації мало й те, що М. Грушевський у 1907 р. переніс зі Львова у російську Україну діяльність “Українсько-руської видавничої спілки”. Вирішальним чинником, що вплинув на напрямок таких дій галицького професора, була ідея української соборності.

Окрім “Літературно-Наукового Вістника” свої наукові, публіцистичні та науково-популярні нариси й розвідки вчений публікував на сторінках таких видань як “Рада”, “Село”, “Засів”, “Украинский вестник”, “Украинская жизнь” та інших. Вони відіграли націотворчу роль у процесі культурно-духовного поступу українців на переломі століть.

Таким чином, внесок М. Грушевського у справу українського національно-культурного відродження є надзвичайно вагомим. Історик усе життя присвятив служінню українському народові, боровся за українську національну ідею, в численних працях доводив самобутність української нації. Основним лейтмотивом його наукових розвідок про минуле українського народу та спостережень над сучасним життям був наступний вислів: “Пам’ятаймо – ми репрезентуємо великий народ, і повинні репрезентувати його гідно, достойно” [56, с. 43]. Очевидно, левову частку відповідальності за життя свого народу, його майбутнє Михайло Грушевський покладав особисто на себе. Саме такі високі цілі додавали енергії й наснаги, віри у власні сили та могутній потенціал свого народу. На рубежі XIX–XX ст. М. Грушевський став символом всеукраїнського єднання, творцем концепції національної історії, головним ідеологом українського відродженського руху, неперевершеним координатором академічного, наукового та культурно-освітнього життя українства. Багатогранна діяльність Великого Українця відіграла вагому роль у створенні передумов соборності та державності України.

Список використаних джерел

1. Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф України / В. Герасимчук // Записки НТШ. – 1922. – Т. 133. – С. 1–26.
2. Крип’якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність / І. Крип’якевич. – Львів, 1935. – 63 с.
3. Крип’якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 роках / І. Крип’якевич // Вісник Академії Наук України. – 1992. – № 5. – С. 70–86.
4. Ясінчук Л. 50 літ Рідної Школи (1881–1931) / Л. Ясінчук. – Львів, 1931. – 267 с.
5. Терлецький О. Історія Учителівської Громади (1908–1933) / О. Терлецький // Двадцятьп’ятьліття товариства Учителівська Громада: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 5–21.
6. Винар Л. Галицька доба життя і діяльності Михайла Грушевського / Л. Винар // Український історик. – 1967. – № 1–2. – С. 5–22.
7. Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка / Л. Винар // Український історик. – 1969. – № 1–3. – С. 5–46.
8. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1936) / Л. Винар. – Нью-Йорк: Сучасність, 1985. – 120 с.
9. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали / Л. Винар. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.
10. Романів О. Михайло Грушевський і його роль у становленні української національної науки / О. Романів // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – С. 80–92.
11. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – С. 93–102.
12. Жулинський М. Михайло Грушевський: до проблеми створення концепції національної культури України / М. Жулинський // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1994. – С. 73–80.
13. Дзюба І. Михайло Грушевський – провідний будівничий української культури / І. Дзюба // Український історик. Ювілейне видання / Під загальною редакцією Л. Винара: Українське Історичне Товариство, Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен – 1996. – № 4. – С. 228–235.
14. Зашкільняк Я. М. Грушевський і Галичина: (до приїзду до Львова 1894 р.) / Я. Зашкільняк // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції / За редакцією Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С. 141–156.
15. Савенко В. М. Грушевський і НТШ / В. Савенко // Українська історична біографістика: забуте й невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 145–154.
16. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. – К., 2005. – 352 с.
17. Грушевський М. Автобіографія / М. Грушевський. – Львів, 1906. – 16 с.
18. Грушевський М. Автобіографія / М. Грушевський. – К., 1926. – 31 с.
19. Грушевський М. Спомини (публікація С. Білокона) / М. Грушевський // Київ. – 1988. – № 9–12. – С. 115–149.
20. Гирич І. Щоденник (1904–1910) / І. Гирич // Київська старовина. – 1995. – №1. – С. 10–30.
21. Грушевський М. С. Твори у 50-ти т. / М. С. Грушевський / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред. П. Сохань. – Львів, 2002. – Т. 1. – Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1907). – 592 с.
22. Грушевський М. С. Твори у 50-ти т. / М. С. Грушевський / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред. П. Сохань. – Львів, 2005. – Т. 2. – Серія: Суспільно-політичні твори (1907–1914). – 704 с.
23. Грушевський М. С. Твори у 50-ти т. / М. С. Грушевський / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред.

- П. Сохань. – Львів, 2004. – Т. 6. – Серія: Історичні туди та розвідки (1895–1900). – 696 с. 24. *Україна крізь віки*: В 15-ти т. Т. 9: Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1998. – 336 с. 25. *Грушевський М.* [Хлопець] Нова критика неослов'янофілства / М. Грушевський // Правда. – Львів, 1893. – Т. XIX. – С. 564–568. 26. *Барвінський О.* Заснування катедри історії України в Львівському університеті / О. Барвінський // Записки НТШ. – 1925. – Т. 140–143. – С. 1–18. 27. *Валіон О.* Концепція українського культурно-духовного відродження Михайла Грушевського (кін. XIX – поч. XX ст.) / О. Валіон // Українська історична біографістика: забуте й невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 117–144. 28. *Грушевський М.* “Ще про культуру й критику” / М. Грушевський // ЛНВ. – 1908. – Т. X. – С. 122. 29. *Грушевський М.* Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу / М. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: у 50-ти т. / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1907). – С. 111–116. 30. *Грушевський М.* На українські теми: “О любви к Отечеству и народной гордости” / М. Грушевський // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – С. 111–124. 31. *Грушевський М.* Галичина і Україна / М. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: у 50-ти т./ Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1907). – С. 376–385. 32. *Грушевський М.* Автобіографія, 1906 р. / М. Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 197–213. 33. *Крип'якевич Р.* Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування і мемуарів) / Р. Крип'якевич // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – С. 324–329. 34. *Протоколи* засідань викладачів університету (Чернетки); теми рефератів та списки студентів-слухачів проф. Грушевського М. С. – ЦДІА України у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 85 “а”, арк. 197–222. 35. *Дашкевич Я.* Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки / Я. Дашкевич // Наукове Товариство ім. Шевченка і українське національне відродження: Доповіді, повідомлення, матеріали першої наукової секції НТШ. – Львів, 1992. – С. 65–71. 36. *Звіт* про діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, складений Грушевським М., 1897 р. – ЦДІА України у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 23, 29 арк. 37. *Грушевський М.* Звенигород галицький. Історична археологічна розвідка / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1899. – Т. 31–32. – С. 1–28. 38. *Грушевський М.* Анти / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1899. – Т. 31–32. – 5 с. 39. *Грушевський М.* До питання про розселення в’ятичів / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 98. – Львів, 1910. – С. 5–9. 40. *Грушевський М.* Нові конструкції початків слов’янського і українсько-руського життя / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 103. – Львів, 1911. – С. 5–27. 41. *Грушевський М.* Вступний виклад з давньої історії Руси / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 4. – Львів, 1894. – С. 140–150. 42. *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1901. – Т. 41. – С. 1–72. 43. *Грушевський М.* Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1910. – Т. 45. – С. 1–22. 44. *Грушевський М.* Галицьке боярство XII–XIII в. / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 20. – Львів, 1897. – С. 1–20. 45. *Грушевський М.* Кілька київських документів XV–XVI в. / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1896. – Т. 11. – С. 1–18. 46. *Грушевський М.* Кілька документів з життя Забужської Руси XVI ст. / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1899. – Т. 28. – С. 1–10. 47. *Грушевський М.* Кілька грамот Володимира Опольського / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1903. – Т. 51. – С. 1–8. 48. *Грушевський М.* Опис подільських замків 1491 р. / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 7. – Львів, 1896. – С. 1–18. 49. *Грушевський М.* Опис Львівського замку 1494 р. / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. 12. – Львів, 1896. – С. 1–12. 50. *Грушевський М.* Гетьман Богданко / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1897. – Т. 16. – С. 1–18. 51. *Грушевський М.* Примітки до історії козаччини / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1898. – Т. 22. – С. 1–14. 52. *Грушевський М.* Матеріали до історії козацьких рухів 1595 р. / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1899. – Т. 31–32. – С. 1–30. 53. *Грушевський М.* Хмельницький і Хмельниччина / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1898. – Т. 23–24. – С. 1–30. 54. *Грушевський М.* Шведсько-український союз 1708 р. / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1909. – Т. 92. – С. 7–20. 55. *Грушевський М.* Матеріали до історії Коліївщини. Оповідання очевидця про смерть Гонти / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1907. – Т. 79. – С. 94–96. 56. *Винар Л.* Вступ до науки грушевськознавства / Л. Винар // Український історик. – 1996. – № 1–4 (128–131). – С. 11–78. 57. *Смолій В., Сохань П.* Видатний історик України / В. Смолій, П. Сохань // Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1991. – С. VIII–XXXIX. 58. *Грушевський М.* Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1991. – 648 с. 59. *Грушевський М.* Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / М. Грушевський // Статті по славянознавству. – СПб., 1904. – С. 293–304. 60. *Грушевський М.* Очерк истории украинского народа / М. Грушевський. – К.: Лыбидь, 1991. – 397 с. 61. *Грушевський М.* Люстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1990. – 524 с. 62. *Протоколи* засідань історико-філософської секції товариства, 1899 р. – ЦДІА України у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 23, 53–57. 63. *Великий українець*: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – 551 с. 64. *Статут* Товариства у Києві та проект зміни статуту Товариства у Львові. Копія. Пояснювальна записка про причини зміни статуту Товариства у Львові (1906–1913). – ЦДІА країни у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 80, арк. 1–4. 65. *Масненко В.* Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.) / В. Масненко. – Київ – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с. 66. *Грушевський М.* Українське наукове товариство і його наукове видавництво / М. Грушевський // Записки УНТ. – 1908. – Кн. 1. – С. 3–15. 67. *Грушевський М.* Українське наукове товариство в Києві та історична секція при Всеукраїнській Академії наук в рр. 1914–1923 / М. Грушевський // Україна. – К., 1924. – Кн. 4. – С. 180–188. 68. *Статті* Грушевського М. про створення українського університету у Львові, стан університетів на Україні та інші питання. Рукописи. – ЦДІА України у м. Львові, ф. 401, оп. 1, спр. 44, 65 арк. 69. *Лист* М. Грушевського до Ф. Вовка від 22 лютого 1902 р. // Листування Михайла Грушевського. І.П. – [Упор.: Р. Майборода, В. Наулко, Т. Бурлака, І. Гирич; ред. Л. Винар]. – Київ – Нью-Йорк: УІТ, 2001. – С. 162. 70. *Лист* М. Грушевського до Ф. Вовка від 8 вересня 1902 р. // Листування Михайла Грушевського. І.П. – [Упор.: Р. Майборода, В. Наулко, Т. Бурлака, І. Гирич; ред. Л. Винар]. – Київ – Нью-Йорк: УІТ, 2001. – С. 166–167. 71. *Грушевський М.* Наша школа / М. Грушевський // Наша школа. – Львів, 1909. – Кн. I–II. – С. 1–5. 72. *Грушевський М.* Українські приватні гімназії / М. Грушевський // Календар “Просвіти” за 1911 р. – Львів, 1910. – С. 195–207. 73. *Меморіал* Учительської Громади // Наша школа. – 1909. – Кн. III. – С. 10–16. 74. *З товариства* Учительської Громади // Наша школа. – 1914. – Кн. II–III. – С. 144–146. 75. *Грушевський М.* Українські приватні гімназії / М. Грушевський // Календар “Просвіти” за 1911 р. – Львів, 1910. – С. 195–207. 76. *Белоусенко А. (Лотоцький О.)* На общественном посту (М. С. Грушевский как общественный деятель) / А. Белоусенко // Украинская жизнь. – 1916. – № 12. – С. 17–29.

Оксана Валион

**ВКЛАД МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО В НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ
УКРАИНСКОГО НАРОДА В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВВ.**

В статье автор раскрывает академическую, научно-издательскую и культурно-образовательную деятельность Михаила Грушевского в контексте национально-культурного возрождения украинского народа на рубеже XIX–XX вв. Прослеживает воплощение в практическую сферу соборнической идеологии ученого.

Ключевые слова: национально-культурное возрождение, М. Грушевский, национальное самосознание, национальная идея, соборность, Научное общество им. Шевченка, Украинское научное общество.

Oksana Valion

**PAYMENT OF MYKHAILO GRUSHEVSKY'S IN NACIONAL AND CULTURAL REBIRTH
UKRAINIAN PEOPLE SECOND HALF OF THE XIX – IN BEGINNING OF XX TH CENTURY**

In the article the author exposes academic, scientifically-publishing and cultural-education activity of Mykhajlo Grushevsky's in the context of the national and cultural rebirth of the Ukrainian people on the border of XIX–XX th century. Traces embodiment in the practical plane of conciliarism ideology of scientist.

Key words: national and cultural rebirth, M. Hrushhevskyi, national consciousness, national idea, conciliarism, the Shevchenko Scientific Society, the Ukrainian Scientific Society.

УДК 008(075.8)

Надія Білик

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

У статті досліджено постать Тараса Шевченка в культурологічній спадщині Богдана Лепкого.

Ключові слова: Т. Шевченко, Б. Лепкий, українська культура, творчість.

В історії української культури Богдан Лепкий (1872–1941) займає одне з найвизначніших місць серед подвижників духовного відродження, внесок діяча у справу піднесення національної свідомості українського народу може дорівнювати спадщині таких представників доби модерного націотворення, як Михайло Грушевський чи Іван Франко.

Огляд новітньої літератури [1] дає підстави стверджувати, що ще не достатньо розкрито всі грані таланту Богдана Лепкого, насамперед його доробок як шевченкознавця в контексті культурологічної проблематики. Окреслена духовна спадщина віддзеркалює світогляд автора і є важливим джерелом у вивченні його інтелектуальної біографії.

Тарас Шевченко, митець та громадянин, став для Богдана Лепкого, як і для більшості представників його покоління, прикладом для наслідування. У 1903 р. Б. Лепкий у листі до К. Студинського відзначив: “Шевченко, его злидні та его сила і невгнутість духа най будуть нам приміром і заохотою в борбі” [2, арк. 9], тим самим заманіфестував свою повагу до духовного батька українства. Інтерес до Т. Шевченка проявився в усіх напрямках діяльності Богдана Лепкого – поета, вченого, публіциста, промовця, декламатора, редактора, перекладача, художника, мистецтвознавця, тому варто говорити про постать Кобзаря як центральну в культурологічній спадщині автора пісні “Чуєш, брате мій”.

Ще в ранньому дитинстві надзвичайне враження справили на малого Богдана Шевченкові вірші, що несли його в дитячій уяві до Дніпра, на Запорізьку Січ, відкриваючи перед ним “такий широкий світ”, де “так далеко видно, так легко дихати грудям... Україна” [3, с. 92]. Продовжуючи традиції Т. Шевченка, молодий поет став співцем рідного краю, краса природи якого причарувала його на все життя та породила десятки ліричних шедеврів, що стали своєрідною візитною карткою митця. В той же час, у ранніх творах виразно звучала і громадянська позиція письменника.

Із обуренням і болем бачив Б. Лепкий, що втрачені державницькі основи: нема української влади, бо “чужі” Україною правлять, нема власної держави – земля “власна”, та не “своя” (“Я не дивлюся на село...”); нема української нації – сини України на чужій ниві працюють, “як наймити”. Сама ж Україна запала у глибокий сон (“Спросоння”).

Спостерігаючи той летаргічний сон України, письменник звернувся до Т. Шевченка, як до будителя нації, до людини, котра “підняла українську ідею”. У “сценічному пролозі” “На Тарасовій могилі”, що був поставлений у Бережанах 2 червня 1902 р. до сорок перших роковин смерті поета, Б. Лепкий підніс Кобзаря як приклад громадянина-патріота для свого покоління, “що втратило честь”, приспало національну гідність. Піднята проблема “проводу” зачіпала іншу – таку ж актуальну для української історії, – проблему “зради”. До тих, які зреклися власного народу, звернені слова: “Всьому винні ви, / Плеканці Москви, / Скандинавські нащадки, монголи / Замість люд вести, / Перед ним іти, / Як стратеги до бою за волю, / Ви задля вигод, / Як безумний скот, / На ворожий бік претесь юрбою”. Віршований твір, уперше надрукований у Тернополі в 1902 р., а згодом перевиданий у Львові в 1903 р. та в Кракові в 1910 р., автор завершив заклик до сучасників “йти з своїм власним народом!”.

Поезія Б. Лепкого була безпосереднім відгуком на національно-визвольні процеси в Україні на межі XIX–XX століть. Вона відобразила гаму національних почуттів і пропагувала українську ідею серед найширшого загалу українського суспільства. Поета захопила хвиля національного відродження, що привело до написання низки високопатріотичних творів, де є Шевченків дух.

Богдан Лепкий бачив свій обов'язок громадянина у тому, щоби словом збудити приспану тяжким сном Україну, вивести народ на шлях волі, воскресити в ньому козацький дух. Услід за Шевченком він запитував: “Хто ми?” (“Весна народів”). За ним же відповідав, що “ми” – нащадки славного козацтва; повернувшись до батьківських традицій, “ми” віднайдемо себе, пробудимось зі сну, загартуємо волю і – порвемо кайдани (“Я не дивлюся на село...”).

Перед Першою світовою війною з-під пера Б. Лепкого вийшов цикл віршів про Т. Шевченка. Сам автор так пояснив мету написання творів: “Здавна носився я з думкою зготовити віршовані життєписі наших визначних мужів. З одного боку диктував мені їх голос пієтизму, а з другого практична ціль – дати молодіжи нашій зразки негнучих борців за долю й волю рідного народу. Як письменник почав я від Шевченка...” [4, с. 394].

Цикл “Шевченко”, що був написаний на замовлення Товариства “Просвіта” з нагоди столітнього ювілею Кобзаря, опублікований двічі: вперше під назвою “За люд” (Краків, 1914), вдруге – “В Тарасові роковини” (Відень, 1915). Автор майстерно змалював життєвий шлях людини, яка була покликана провидінням вивести свій народ із духовної неволі (“Літ тому сто”). Т. Шевченко – національний поет усієї України: “Від Карпат аж по Дон його нива” (“Батькове пророцтво”); Т. Шевченко – співець минулої слави, будитель приспаного козацького духу: “Він, ніби гетьман України, / Гетьманщину давно з руїни / Добути хоче...” (“Суд над поетом”); врешті, Т. Шевченко – “з великих найбільший син” нееньки-України (“Благословенна най буде година”) – зримо постав перед читачем, заговорив своїм “віщим голосом” до мільйонів українців.

Популяризації постаті Т. Шевченка та його ідей сприяли виступи Б. Лепкого перед українською громадськістю. 9 березня 1914 р. на святковому концерті у Львові з нагоди століття від дня народження Т. Шевченка, куди з'їхалися представники з усієї Галичини, діяч проникливо декламував свого вірша “Благословенна най буде година” на пошану Кобзаря. Зі спогадів Р. Купчинського довідуємося про враження, яке справив Б. Лепкий на присутніх не тільки твором, а й своєю появою. Високий, стрункий, із гарно різьбленим лицем, синіми очима, голосом м'яким, але звучним, він втілював “вимріяний тип поета” [5, с. 2–3]. Водночас, саме Б. Лепкому належала ініціатива проведення щорічних шевченківських академій у Кракові, де він із 1899 р. працював викладачем Ягеллонського університету. Згодом його виступи про Шевченка як людини і митця стануть гарною традицією у Варшаві, Відні, Вєдлярі, Зальцведелі чи Берліні...

Із метою виховання у молодого покоління поваги до національних провідників, витворення на рівні національної свідомості образу українця-громадянина і патріота Б. Лепкий написав низку шевченкознавчих праць, що займають вагоме місце у науковому доробку митця. Першим постало дослідження “Про “Наймичку”, поему Тараса Шевченка” (Львів, 1907), у якому автор розкрив генезу, час і місце написання твору, відштовхуючись у висновках від прочитаного у щоденнику та листах Т. Шевченка. Аналізуючи текст поеми, критик підкреслив тісний зв'язок романтизму й патріотизму автора з народнопоетичною стихією.

Наступні праці – розвідка “Про життя великого поета Тараса Шевченка” (Львів, 1911), приурочена до 50-річчя від дня смерті Кобзаря, і нарис “Про Шевченків “Кобзар”” (Львів, 1914), надрукований до 100-річчя від дня народження митця, – були написані на прохання Товариства “Просвіта”. Звідси популяризаторсько-просвітницький характер оповіді про життєвий шлях Т. Шевченка, що рясно ілюстрована цитатами з його автобіографічних творів. У кінці нариса про “Кобзар” критик закликав “кожного доброго українця” прочитати цю книжку “і то не раз, від першого до останнього слова”, таким чином досягнути глибинний

духовний зміст Шевченкового слова [6, с. 3]. Саме таку місію праці Б. Лепкого побачив редактор львівського часопису “Українське слово”, передрукувавши її на шпальтах своєї газети в березні 1916 р.

До постаті Т. Шевченка Б. Лепкий знову звертався у роки воєнних лихоліть, працюючи в таборах військовополонених під проводом “Союзу визволення України”, членом якого став у 1914 р. Наприклад, на сторінках розвідки “Чим жива українська література?” (Відень, 1915) у контексті національно-визвольних змагань українців він змалював літературні явища та видатні постаті українського письменства. Приклад патріотичного служіння вітчизні автор дав у образах митрополита Іларіона, автора “Слова о полку Ігоревім” і Тараса Шевченка, котрий “провадив до вольної України, духовно й політично незалежної вітчизни” [7, с. 13].

Повалення царизму в Росії відкрило перспективу визволення України. Позаду були роки кривавої братовбивчої війни. Попереду – невідоме... Ці настрої яскраво відбилися у промові Б. Лепкого “Прийди до нас...”, виголошеній на концерті на честь Т. Шевченка 7 липня 1917 р. у Відні. Оратор звернувся до великого сина України не випадково, бо для кожного українця, по цей і по той бік кордону стояв Кобзар як “найбільший єдинитель української землі й українського народу” [2, арк. 27].

Митець пристрасно закликав дух Т. Шевченка стати на чолі нації і піти з нею “на зустріч тому валови заглади, що з гуком, ревом, з реготом пекольным на нас іде. Щоби ми той вал від нашої землі і від нашого народу відперли, щоби ми діждалися тої великої хвилини миру, побіди правди над брехнею, волі над неволею, життя над смертю, ідеї над безідейністю і щоби ми вже раз пом’янули Тебе тихим словом, а голосним ділом в новій, свободній нашій Україні – прийди!” [2, арк. 27]. Таким чином, промовець наголосив на символах, що відіграють основну роль у творах Шевченка: мир, правда, воля, життя, ідея, слово, діло, вільна Україна.

Найціннішим доробком на ниві шевченкознавства стала наукова праця Б. Лепкого “Про життя і твори Тараса Шевченка”, вперше видана в 1918 р. у Вецлярі. Автор подав детальну біографію Т. Шевченка, на тлі якої майстерно проаналізував творчу спадщину Кобзаря. Позбавлена сухого академізму, розвідка Б. Лепкого відкрила перед читачем світ Шевченкового полум’яного слова, яке будило зі сну, вселяло віру у воскресіння України, народжувало надію на відродження української державності. Завершуючи характеристику творчості Кобзаря, дослідник писав: “Життям своїм, своєю наскрізь українською вдачею дав (Шевченко – *Н. Б.*) нам приклад доброго, ідейного українського патріота, непохитного борця за волю, натхненного апостола правди, миру й братання. Він слово наше... поставив на сторожі спочатку окремішності національної, а далі й незалежності державної...” [8, с. 161]. Автор підніс значення Кобзаря як національного пророка, під впливом ідей якого розвивалася боротьба за незалежність України. У цьому полягає соборницьке прочитання спадщини Т. Шевченка. В той же час, праця Б. Лепкого приваблює багатством джерел, нестандартністю суджень.

Богданові Лепкому також належить науково-популярна розвідка “Шевченко про мистецтво”, вперше опублікована в 1919 р. на сторінках газети “Шлях” (Зальцведель), друкованого органу “Української Військової Місії” в Німеччині [9]. Слід відзначити, що перші три частини праці вченого підписані криптонімом “Н. Л.” [9, Ч. 77–79], тоді як четверта, остання – містить ініціали “Б. Л.” [9, Ч. 80]. У 1920 р. студію було перевидано в Зальцведелі накладом автора з метою поширення її серед полонених вояків.

На сторінках нарисувачений заперечив помилкові погляди професора Хв. Корша щодо освіти Кобзаря. Т. Шевченко, у рецепції Б. Лепкого, не “неук”, яким змальовували його противники українства, а блискучий, освічений європеець, котрий захоплював і неписьменних селян, і витончених аристократів, та в усіх збуджував приспані патріотичні почуття, – констатував дослідник на сторінках праці. До такого висновку мав прийти кожен, стверджував учений, хто критично прочитав “всі (але то – всі!) твори” Кобзаря, його листи, оповідання й спогади сучасників про нього. На доказ своїх слів митець подав низку цитат із творів, щоденника та епістолярію Шевченка, а саме його вислови про мистецтво, поезію,

релігію, тим самим довівши широку сферу зацікавлень Кобзаря, починаючи від мистецтва та закінчуючи літературою і філософією.

Окремо зупинився автор розвідки на художніх студіях Тараса Григоровича, згадав його учителів – відомих живописців Ф. Лямпі й К. Брюллова, від яких той перейняв “любов старинного рисунку”. Як знавець малярства Б. Лепкий відзначив у творах Шевченка-художника оригінальність та ліризм, старанність лінії, що не полягала у копіюванні предмета, а відображала “вражіння баченого, перепущені крізь призму душі”. Вчений писав, що Т. Шевченко як митець “безнастанно шукає краси й захоплюється нею, шукає правди, сам ублагороджується в мистецтві і хоче ублагородити других. Не видно у його рутини, не видно малярського джонгльорства, тих незвичайних мазків, що дивують нас при першому погляді на образ та скоро надокучують. Його рисунки й малюнки, чим більше їх розглядати, тим більше подобаються, оживають, говорять. До мистецтва він заодно підходить з діточою простотою і набожною покорою, мов священник до святих тайн. Не гордить товпою, хоче остатись артистом-чоловіком і творити для добра людства, бо нема нічого кращого в природі, як обличчя людини, озарене щастям” [9, Ч. 80].

Із культурологічної розвідки читачі довідалися про захоплення Т. Шевченка духом грецького мистецтва, здобутками візантійської та ренесансної культур. Водночас, підкреслив Б. Лепкий, Тарас Григорович “недолюблював німецького малярства й ненавидів “суздальщини” та “казьонщини”, бо не сприймав мистецтва, що “спутувало” крила людського духу [9, Ч. 80]. Таким чином, шевченкознавець хотів наблизити постать Кобзаря до своїх сучасників, тим самим подолати вічну трагедію непорозуміння між митцем та суспільством.

Окреслену мету переслідував Б. Лепкий і як редактор цінних книжкових видань спадщини Кобзаря. Слід назвати, насамперед, три- і п’ятитомні збірки творів Т. Шевченка, видані у 1918–1920 рр., та кілька популярних однотомних видань “Кобзаря”, що стало вагомим внеском у справу популяризації слова Кобзаря серед української громади. Впорядкування цих творів та їх критична оцінка були найавторитетнішим словом у шевченкознавстві того часу.

У 1930-х рр. митець став одним із ініціаторів видання 16-томного зібрання творів Т. Шевченка, що здійснив Український науковий інститут у Варшаві. Під редакцією Б. Лепкого вийшов 14 том Шевченківських віршів, перекладених польською мовою. Серед перекладів Б. Лепкого такі шедеври Кобзаря, як “Сон”, “Неофіти”, “Тополя”, “Думи мої” та ін., що відкривали польському читачеві неповторний світ українського генія.

Окремо варто згадати і про мистецьке захоплення автора “Мазепи” – писати портрети Т. Шевченка, що проявилось у гімназійні роки. Зі спогадів Левка Лепкого довідуємось, як у молодості Богдан уперше написав олійний портрет Т. Шевченка не в шапці та в кожусі, а в елегантній краватці, яку насправді дуже любив носити Тарас Григорович. Згодом він не раз звертався до його образу, зокрема в останні роки життя, один із тих портретів так і залишився недокінченим у день смерті Б. Лепкого [10].

Таким чином, у своїй культурологічній спадщині Богдан Лепкий переосмислює постать Тараса Шевченка з позицій гуманістичних, водночас підкреслює ідею державності як провідну в житті та творах Кобзаря. Хочеться сподіватися, що у Шевченківській енциклопедії буде гідно представлено (на відміну від двотомного Шевченківського словника) внесок Б. Лепкого у дослідження і популяризацію творчості Великого Кобзаря.

Список використаних джерел

1. *Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого*: Матеріали міжнародної наукової конференції, Тернопіль, 2–3 листопада 2007 р. / За ред. М. Ткачука, Н. Білик. – Тернопіль: Видавництво “Рада”, 2007. – 388 с.;
2. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові*. – Ф. 362 (К. Студинський), оп. 1, спр. 335. (При цитуванні збережено правопис оригіналу – Н. Б.);
3. *Лепкий Б.* Казка мого життя. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 304 с.;
4. *Лепкий Б.* Пояснення // Лепкий Б. Писання. – Т. 1: Вірші. – Київ–Львів: Українська накладня, 1922. – С. 373–379, 383–397;
5. *Купчинський Р.* Жмут споминів про Богдана Лепкого // Ілюстровані вісті. – 1941. – Ч. 8;
6. *Лепкий Б.* Про Шевченків “Кобзар”. – Львів, 1914;
7. *Лепкий Б.* Чим жива українська література? – Відень, 1915. – 23 с.;
8. *Лепкий Б.* Про життя і твори Тараса Шевченка. – К.: Україна, 1994. – 173 с.;
9. *Лепкий Б.* Шевченко про мистецтво // Шлях. – 1919. – Ч. 77–С. 2–3; ч. 78. – С. 2–3;

Ч. 79. – С. 2–3; Ч. 80. – С. 2–3; 10. *Лепкий Л.* На маргінесі “Казки мого життя” // *Лепкий Л.* Твори. – Тернопіль, 2001. – С. 165–194.

Надежда Билук

**ЛИЧНОСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ
НАСЛЕДИИ БОГДАНА ЛЕПКОГО**

В статье исследована личность Тараса Шевченко в культурологическом наследии Богдана Лепкого.

Ключевые слова: Т. Шевченко, Б. Лепкий, украинская культура, творчество.

Nadia Biluk

**FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO IN BOHDAN LEPKYI'S
CULTUROLOGY REVISION**

Figure of Taras Shevchenko in Bohdan Lepkyi's culturology revision has been investigated in the article.

Key words: T. Shevchenko, B. Lepkyi, Ukrainian culture, creativity.

УДК 94 (477)

Наталія Григорук

МИКОЛА ЧУБАТИЙ – НАУКОВЕЦЬ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті висвітлено наукову та громадську діяльність М. Чубатого. Авторка описує активну участь М. Чубатого в історичних подіях відновлення української державності та його роль у створенні Наукового товариства ім. Шевченка у США та ін.

Ключові слова: М. Чубатий, наукова діяльність, громадська діяльність, історія.

В українському суспільстві були сильні духом особистості, які своїми здібностями та наполегливою працею зуміли побороти всі труднощі та вийти на передові позиції творців української історичної науки. До них належав Михайло Грушевський, а також і група його учнів та однодумців. Серед них визначне місце своєю плідною та різнобічною діяльністю посідає доктор, професор Микола Чубатий.

Актуальність даної теми полягає у тому, що постать М. Чубатого посідає особливе місце в історії України, права та церкви. Він був особистістю, яка вражає багатогранністю діяльності і знань, великою ерудицією, а загалом – глибокою любов'ю до свого народу. М. Чубатий зразок того, яким повинен бути українець: працьовитим, витриманим, незламним, гордим і скромним. І як науковець, і як громадський діяч, він працював не для себе, а для свого народу.

Окремі аспекти діяльності М. Чубатого, як політика і громадського діяча висвітлюються у збірниках та працях М. Гуцуляка [1], В. Дорошенка [2], М. Ждана [3] та інших.

Автор поставила перед собою завдання висвітлити наукову і громадську діяльність М. Чубатого.

Вчений увійшов в українську історію шириною інтересів та динамікою своєї активності. “Діяльність проф. Чубатого, – відзначає Осип Кравченко, – многогранна. Як суспільний діяч та організатор він – одна з найпомітніших постатей української еміграційної діаспори. Те саме можна сміливо сказати про нього як науковця. Його науковий доробок величезний, і сюди входять численні монографії та більші чи менші наукові статті” [4, с. 587].

Народився М. Чубатий 11 грудня 1889 року в Тернополі у міщанській хліборобській родині Дмитра й Параскевії із Зарихтів [5; 6, с. 318]. Рід Чубатих, за твердженням професора, був заможним і “виводив своє походження з козацького роду”. Михайлу Ждану відома “записка у хроніці магістрату Тернополя, що за короля Яна Собеського прибув з Дубна одружений козак Чубатий, який осів на Волині, мабуть після битви під Берестечком” [7, с. 48]. Від нього й вийшло кілька десятків родин, а між ними й родина Дмитра Чубатого, батька Миколи, яка оселилася в Тернополі на околиці. Свого батька та матір М. Чубатий називає заможними міщанами, свідомими свого міщанського походження [8, с. 113].

Можливо, що в батьківському домі та в його традиціях треба шукати причини, чому найвизначніший член роду Чубатих, Микола, став науковцем, досліджував історію соборної України. Початкову освіту він одержав у школі вправ при вчительській семінарії в Тернополі. Там само (1902–1909 рр.) він здобув освіту в українській державній гімназії імені Франца Йосифа, яку завершив іспитом зрілості з відзнакою 12 червня 1909 р. [9, с. 146; 10, с. 500]. “Директором цієї гімназії, яка офіційно називалася “Ц. К. Гімназія Франца – Йосифа І”, був у 1907–1913 рр. Емільян Савицький...” описує у нарисі споминів Михайло Губчак [11, с. 56]. Багато вихідців української гімназії стало визначними суспільними діячами. Серед них: Йосиф Сліпий, митрополит-мученик за святу віру, Ярослав Стецько, голова

АБН-у, Василь Мудрий, визначний український публіцист, д-р Микола Чубатий, відомий історик [12]. Йосиф Сліпий у передмові до першої частини другого тому “Історії християнства на Русі–Україні” згадує: “Микола Чубатий походив з міщанської родини в Тернополі, був учнем тернопільської гімназії, два роки старшим від мене. Він відзначався скромністю і великою працьовитістю так, що матуру зложив з відзначенням, що тоді було нелегким досягненням... В гімназійних часах я деколи стрічався з ним” [13, с. 3].

У 1909–1913 рр. М. Чубатий студіював теологію у греко-католицькій Духовній семінарії у Львові. “Серед загальної тоді байдужості і лібералізму серед студентства Микола Чубатий був завжди глибоко релігійною людиною і прикладним католиком... Він вступив до Духовної Семінарії у Львові й покінчив її з відзначенням. Здоров’я його було кволе, удари долі і родинні нещасні переживання розхитали його нерви на пізніше життя... Пригадую собі добре як він прегарно, з глибоким розумінням читав як питомиць третього року для нас питомців першого року в окремому рефектарі (їдальні) Святе Письмо й інші читання про Благовіщення. На другому році Сл. Б. Митрополит Андрей на дальші студії до Інсбруку. Все таки ми вдержували товариські зв’язки”, – писав Йосиф Сліпий [13, с. 3]. Одночасно, за окремим дозволом митрополита Андрея Шептицького, у 1912–1914 рр. ходив на заняття до Михайла Грушевського, професора Львівського університету. Мабуть, постать М. Грушевського і його домінуюча наукова фігура у Львові, зокрема на полі історії, притягнула молодого двадцятирічного студента-богослова. У Львові вже тоді відомим був перший том “Історії України–Руси” М. Грушевського (вид. у 1888 р.) і готувались наступні томи цієї першої солідної наукової праці.

“В тім періоді число слухачів виносило біля 15–20. Викладів слухали не тільки майбутні історики, майбутні учтили історії по гімназіях та вчительських семінаріях, а також студенти інших предметів філософського факультету, права, а деколи й теології” [14, с. 78]. М. Чубатому здається, що М. Грушевський в той період менше цікавився студентами, менше відводив уваги своему предметові, хоч працював успішно на семінарських заняттях. Ось як він згадує ті часи: “Проф. Грушевський не був атракцій ним викладачем. Викладав доволі нудно; все мав звичай говорячи погладжувати свою бороду. Натомість інтереснішими були його Історичні Семінарі, на яких число учасників було менше з природи речі, може біля десяти учасників. Тоді він частіше не сидів за кафедрою, але сідав поміж студентами на лаві, тому семінар мав радше характер гутірки, де обговорювався не тільки сам предмет семінаріїної праці, а також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліду та джерелознавства. Тих проблем все була повна голова професора. В цім лежала вартість научна його семінара” [14, с. 78–79].

Вважається, що М. Грушевський є засновником львівської історичної школи. Наукове товариство ім. Шевченка у своїх “Записках” гуртувало навколо М. Грушевського ряд учнів і дослідників. Між ними потрібно поставити й професора М. Чубатого. Можливо, саме відвідування семінарів М. Грушевського спричинилося до того, що після теологічних студій М. Чубатий вирішив не висвячуватися на священика і вступив до Львівського університету, де в 1913–1914 рр. на філософському факультеті студіював історію. З початком Першої світової війни він змушений був переїхати до Відня, де в 1914–1916 рр. продовжував історичні студії. Після відступу російської армії з Галичини М. Чубатий повернувся до Львова та завершував там у 1916–1917 рр. свої історичні студії. У той же час він, будучи учасником семінару професора Освальда Бальцера, відомого польського історика права, вирішив спеціалізуватися в галузі українського права. Тому після закінчення філософського факультету та здобуття ступеня доктора філософії (в серпні 1917 р.) він, за порадою професора О. Бальцера, в 1917–1918 рр. студіював право на правничому факультеті Львівського університету, готуючись до габілітації на доцента слов’янського права. Тема наукової роботи, яку він отримав від професора О. Бальцера, була: “Державно-правне становище руських земель Литовської держави під кінець XIV в.” [15, с. 1063–1064].

Про це період життя професор М. Чубатий в праці “Як народжувалася наука історії українського права” пише так: “Водночас з моїми студіями у професорів Грушевського та

Томасівського ходив я на виклади і семінари великого польського вченого, професора Освальда Бальцера, визначного викладача історії польського права на правничому факультеті Львівського університету. Таким чином, я наблизився до вимріяної ідеї над історією українського права.

Але, незалежно від моїх студій на двох факультетах, я зрозумів, що історик всякого права мусить мати також знання основ права взагалі. Тому вже після закінчення богословських та філософських студій і після осягнення докторату я вписався ще на правничий факультет Львівського університету, посвячуючись передусім студіям римського права, філософії права та історії польського права як найближчого предмету до історії українського права. Тому в 1917/18 ак. році я став студентом правничого факультету” [16, с. 141].

М. Чубатий брав активну участь в історичних подіях відновлення української державності в Західній Україні як кур’єр і розвідник Центрального Військового Комітету, який готував листопадове повстання. Необхідно відзначити, що М. Чубатий був активним учасником зайняття Львова українцями вночі 1 листопада 1918 року, а також роззброєння жандармерії в Миколащові біля Львова. З цього дня він став першим асистентом державного секретаря освіти Агенора Артемовича в уряді Західно-Української Народної Республіки [17, с. 102]. У січні 1919 року прем’єр д-р Сидір Голубович включив М. Чубатого, як знавця історії українського права, до складу 40-членної делегації до Києва для проведення злуки західних та східних українських земель в одну Українську державу. Разом з іншими членами делегації він брав участь у роботі скликаного Директорією Трудового конгресу України. Важливими пам’ятками державного будівництва в часи ЗО УНР залишаються праці М. Чубатого “Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки” (1921 р.) [18], “Десять днів у Києві в січні 1919” (1931 р.) [19]. “Після упадку української влади в Західній Україні повернувся я до Львова та став працювати як журналіст, тобто як співредактор щоденника “Нова Рада”, а згодом як редактор тижневика “Правда”, – згадує професор у своїй праці “Як народжувалася наука історії українського права” [16, с. 140]. В обох часописах автор надрукував приблизно вісімдесят своїх статей [17, с. 102], які відзначалися принциповістю й історичною перспективою. Ними він продовжував боротьбу за українську державність, проте в березні 1920 р. польська влада закрила обидва видання.

Восени 1919 р. М. Чубатого запросили викладати історію українського права у Камінець-Подільському державному українському університеті [16, с. 167]. Проте воєнні події і ліквідація університету перешкодили йому зайняти цю посаду.

У 1921 р. його запросили викладати історію українського права на правничому відділі Львівського (таємного) Українського Університету, а також увійти до сенату університету. Ця висока школа була першою академічною установою, що ввела викладання українського права як самостійного предмета. До того часу “українська молодь, що студіювала на правничих факультетах російських, австрійських чи інших університетів Європи була змушена слухати викладів історії російського, австрійського чи іншого західно-європейського права. В останніх десятиліттях перед першою світовою війною в університетах Львова, Кракова чи Праги можна було слухати виклади з історії польського чи чеського права, але ніде на високих школах не було викладів з історії українського права. У результаті навіть в українських наукових установах Львова чи Києва не існувало окремих комісій для студій історії українського права, бо не було кому їх очолити” [16, с. 140]. З осені 1920 р. до літа 1925 р. М. Чубатий читав лекції наймолодшій й ще не повністю зрілої науки – історії українського права. В своїх спогадах про це нове покликання він пише: “В таких незвичайних обставинах розвитку українського наукового життя родилася нова ділянка української історичної науки – історія українського права, маніфестуючи державний характер української нації. Колискою, в яку положено цю новонароджену дитину, була українська висока школа, створена з волі українського народу революційним способом” [16, с. 146].

Результатом праці професора був підручник, який уперше подавав джерела та державне право двох діб української історії: княжої та литовсько-руської. Його назва така: “Огляд історії українського права. По запискам проф. д-ра М. Чубатого. Історія джерел та державного права” [21, с. 17].

Вказуючи на його історичні заслуги, Ярослав Падох писав: “Професор Микола Чубатий належить до найбільш заслужених науковців на основі потрібної заслуги для української науки: як основоположник системи історії українського права, як перший викладач цього предмету та як автор першого – хоч далеко не повного – підручника цієї молоді ділянки української історичної науки. Власне ці три “першенства”, більш, як всі інші (а їх чимало) заслуги... професора запевнюють йому тривале й почесне місце серед наших істориків, зокрема серед істориків українського права” [22, с. 2–3].

Значну частину життя М. Чубатого становить його наукова й педагогічна праця, пов’язана з Греко-католицькою Духовною семінарією та Богословським науковим товариством у Львові.

У 1925 р. митрополит Андрей Шептицький запросив М. Чубатого викладати історію української церкви на богословському факультеті при греко-католицькій Духовній семінарії у Львові. З 1926 р. його прийняли членом Українського богословського наукового товариства. У 1927 р. богословський факультет було перетворено на Богословську Академію, і М. Чубатий продовжував у ній свою працю спочатку як надзвичайний (до 1932 р.), а опісля як звичайний професор аж до 1939 р. Тобто за дванадцять років він виховав сотні священників, свідомих великого минулого української церкви й нації, з яких декілька стали єпископами. В цей період М. Чубатий, виконуючи педагогічне навантаження (директор Семінарії Сестер Василіанок – 1923–1928 рр. та вчитель польської Державної семінарії у Львові), писав статті до часописів “Діло”, та “Наша мета”, підготував ряд цінних наукових праць з історії української церкви, зокрема: “Правне становище церкви в Козацькій Державі” (1925 р.) [23], “Державно-правне становище українських земель Литовської Держави під кінець 14 століття” (1926 р.) [24], “Українська Католицька Церква” (1934 р.) [25], “Відродження католицтва у Франції” (1938 р.) [23], “950 літ християнства в Україні” (1938 р.) [27] та ін. За наукові заслуги Наукове товариство ім. Шевченка 24 вересня 1928 р. прийняло його в дійсні члени, у 1932–1935 рр. він був членом його управи, а в 1937–1939 рр. виконував обов’язки заступника директора історично-філософської секції Товариства [15, с. 1063–1064].

У якості члена управи Міжнародної організації “Пакс Романа” та делегата від неї професор М. Чубатий разом з дружиною поїхав 10 серпня 1939 р. До США на міжнародний конгрес цієї католицької організації. У зв’язку з початком Другої світової війни не міг повернутися до Львова й залишився там до останніх днів свого життя [28, с. 188].

Після приїзду до Нью-Йорку й короткого перебування в Українській католицькій семінарії в Стенфордї, М. Чубатий взяв участь у конгресі, перша частина якого відбулася у Вашингтонї, а друга в Університеті Фордгам у Нью-Йорку. Там він зустрівся з єпископом Константаном (Богачевським), своїм колишнім префектом у Духовній семінарії у Львові, який запропонував йому посаду викладача католицької філософії та української історії й мови в Стенфордській колегії, а його дружині – працю бібліотекаря. З 1939 по 1941 роки М. Чубатий працював у цій установі, але робота займала шість днів на тиждень. Оскільки він не мав часу постійно займатися наукою, то відновив активну журналістську працю, готуючи для українського католицького тижневика “Шлях” щотижня передову ідеологічну статтю та друкуючись в щоденниках “Свобода” та “Америка”. Його журналістський доробок того часу становить приблизно 100 статей [29, с. 51].

Проте, М. Чубатий прагнув повороту до науки й громадської діяльності. Він писав: “Стенфорд не міг заспокоїти мого гону до наукової та громадської діяльності. В додатку була там атмосфера далеко не наукова. Ширше поле відкривала співпраця зі щоденником “Свободою”, одначе в Стенфордї дивилися на ці зв’язки криво...”

З кінцем акад. року 1940/1941 я перестав працювати в стенфордському коледжі та в осені 1941 переселився до Нью-Йорку” [30, с. 114].

“Перестаючи працювати в провінційному Стенфорді та переселяючись у новітній Вавилон – Нью-Йорк, я зі своєю родиною починав нову фазу життя на широкому полі громадського та наукового руху”, – згадував професор М. Чубатий [30, с. 114].

Залишивши Стенфорд, М. Чубатий затратив багато енергії та використав чимало давніх зв’язків у церковних і наукових колах, щоб мати змогу повернутися до науки, здобути професорську посаду в американській вищій школі. Окремі заходи були спрямовані на отримання праці в Американському католицькому університеті у Вашингтоні. Він відзначає, що його “наукова та професорська кар’єра останніх 15 літ перед виїздом до Америки в духовній установі та неповні добре опанування англійської мови не були облегчуючою обставиною дістати професорську працю в якійсь американській світській академічній школі, натомість відкривала такі можливості на Католицькому Університеті Америки. Остаточно мені вдалося видістати з архівів Конгрегації для східних церков копії моїх дипломів, які там були передані ще перед війною Богословською Академією у Львові. Наукові рекомендації мав я від американських професорів, тому рік 1943 міг стати важким не тільки для моєї академічної кар’єри, але також для української католицької історичної науки в ЗДА взагалі” [30, с. 117]. У цьому йому допомогли кардинал Тіссеран, єпископ Іван (Бучко), який в 1941 р. повернувся з Америки до Рима, професор Гільдебранд з Фордгамського університету та інші. Проте добитися омріяної посади йому не вдалося. Можливо тут завадило давнє упереджене ставлення американських католицьких кіл до східного католицизму, а професор М. Чубатий пропонував викладати церковну історію Східної Європи.

“Невдача дістати науковий варстат праці на католицькому університеті пхнули мою активність в сторону громадсько-політичної праці, яка тоді конечно потребувала робітників”, – читаємо в спогадах М. Чубатого [30, с. 117–118].

У серпні 1941 р. професор М. Чубатий переїхав на постійне проживання до Нью-Йорка, де став співробітником часопису “Свобода”, пишучи спершу по три статті щотижня, а після закінчення війни по дві. Добре познайомившись з умовами американського життя, він прийшов до правильного висновку, що для поширення правди про Україну серед найширших кіл американського громадянства потрібно видавати англomовний журнал. Тому в 1944 р. Він заснував “Український Квартальник” і був його редактором 13 років, до 1957 р. [31, с. 897]. “Я старався від першого випуску давати інформацію строго об’єктивну оперту на солідних джерелах, тому журнал здобув собі відразу довір’я та прихильність... Видавання Українського Квартальника впало усім тягарем на мене, особливо в перших роках”, – стверджує М. Чубатий [30, с. 119–120]. За весь час видання квартальника він помістив у ньому 44 статті на наукові теми, з них одинадцять на теми українського християнського життя. З 45-ти рецензій на наукові твори більшість належать також йому. Ці цифри свідчать, що “першою любов’ю” М. Чубатого була наука.

Робота на посаді редактора “Українського Квартальника” забирала багато часу, хоч не давала коштів на утримання родини. “Перед мною стала серйозна проблема матеріально забезпечити себе та родину. Поїздки з національно-політичними доповідями по Америці, а навіть по Канаді, в 1942–1944 рр. дали змогу заощадити певну суму гроша. За ці гроші вирішили з дружиною в 1944 р. купити недалеко Нью Йорку, в стерті Нью Джерсі, занедбану, але добре положену, курячу ферму. Ми її відбудували власними руками та руками приятелів поблизьких українських патріотів-ремісників, що почувалися до обов’язку допомогти людині, заслуженій до громадської справи. По році ферму урухомлено. Це господарство, біля 200 курей, вела дружина при допомозі найманого робітника. Вона давала повне удержання родині; я натомість міг всеціло посвячуватися редакційній та науково-організаційній праці”, – згадує історик [30, с. 120–121]. Чубаті мали двоє дітей – сина Андрія й молодшу доньку Дарію, які народилися в Америці в сорокових роках. 1947 р. вони отримали американське громадянство [31, с. 897].

Одночасно з працею журналіста професор М. Чубатий багато часу присвячував організації українського наукового життя в діаспорі. У суспільно-політичному житті вчений виступав з принципово позапартійних позицій, відстоюючи національні й регіональні цінності, необхідність розвитку культури, науки і освіти. Завдяки йому в Нью-Йорку відкрився Дім української культури. Він був причетний до відновлення Українського Конгресового Комітету Америки й скликання його першого післявоєнного конгресу, що відбувся 22 січня 1944 р. у Філадельфії. У зв'язку з відновленням діяльності Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині та його реорганізацією на чотири автономні товариства: в Європі, в США, в Канаді та Австралії, професор М. Чубатий став засновником і першим головою НТШ в США (1947–1952 рр.) і заступником президента Головної Ради НТШ (1952–1955 рр.). Необхідно згадати, що він підтримував міцні зв'язки з американськими науковцями, зокрема з тими, що цікавилися справами України й СРСР, й став членом низки американських наукових товариств: “American Historical Association” (1946), “Academy of Political Science – Columbia University” (1946) і ALLSS (1952) [15, с. 1046].

У 1947 р. колишні члени Львівського Наукового товариства ім. Шевченка за ініціативою професора Володимира Кубійовича, відновили НТШ у Німеччині. Сконтактувавши з ним, професор М. Чубатий, як дійсний член НТШ зі Львова [32, с. 105], вирішив також зайнятися організацією американського відділу НТШ. Професор Ярослав Падох у книзі “Не знищене товариство (до 110-річчя НТШ)”, яка вийшла у Львові 1983 р. про створення американського відділу НТШ пише так: “На загальних основуючи зборах, які відбулися в Нью Йорку 29-го вересня 1947 року, заходами проф. Миколи Чубатого обрано президію Управи в особах: проф. М. Чубатий – голова, проф. д-р Роман Осінчук – секретар й о. Лев Чапельський – скарбник. Згодом кооптовано до Управи проф. Романа Смаль-Стоцького, д-ра Ярослава Падеха, д-ра Миколу Шламкевича, проф. Лева Окіншевича, проф. Володимира Січинського й проф. Василя Лева” [33, с. 15]. Підтвердження про це можна знайти в таких книгах: “Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування 1873–1948” [34, с. 48], а також у праці “Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА” [35, с. 12]. До заслуг професора М. Чубатого необхідно зарахувати популяризацію товариства серед широких, а не тільки академічних кіл української громади в Америці. Часто відбувалися наукові засідання і науково-популярні доповіді для широкої публіки. Товариство організовувало наукові з'їзди, наради, конференції, доповіді, вело видавничу діяльність, публікуючи в основному наукові праці своїх членів та серійні і періодичні видання. Воно співпрацювало з іншими українськими та іноземними науковими установами і товариствами, виступало з окремими українськими сесіями на загально американських наукових з'їздах, вело власну бібліотеку й архів та репрезентувало українську науку перед науковим світом. НТШ проводило березневі Шевченкові свята й брало активну участь у підготовці громадських Шевченківських академій. Під головуванням М. Чубатого Товариство займалося не тільки науковою діяльністю, а й громадсько-політичною працею, боронило добре ім'я нашого народу й обстоювало його право на незалежність і повну політичну й духовну суверенність. І це необхідно зарахувати до особливих заслуг історика.

Потрібно згадати, що М. Чубатий піклувався, щоб придбати в Нью-Йорку приміщення для НТШ і Дому української культури, і це йому вдалося. Він пише, що “від початку співпрацював зі мною звичайний член НТШ о. Лев Чапельський, а скоро теж перші пришельці – дійсні члени, д-р Р. Осінчук та д-р Володимир Калина. Задум створити Дім української культури найшов серед громадянства прихильний відгомін до тої міри, що в 1951 р. ми мали вже \$ 10. 000. Головним жертводавцем став промисловець Семен Угорчак, який жертвував готівкою тисячу доларів та в тестаменті записав Товариству \$ 7. 000.

Тимчасово вислав я до Німеччини на руки д-ра Кубійовича для НТШ \$ 1. 200 допомоги, а з готівкою \$ 10. 000 приступив я до купна будинку для НТШ, себто Лому Української Культури за \$ 25. 000 в Нью Йорку, зтягаючи позику \$ 12. 000 в Українським Народнім Союзі. На бракуючи суму – \$ 2. 500 виставив я з дружиною довжний запис на нашу ферму.

Тим способом в 1951 р. Набув я дім, в які донині знаходять своє приміщення НТШ та Український Конгресовий Комітет” [30, с. 121–122]. Тільки патріот України, щоб принести користь державі, міг піти на такий крок, ризикувати закласти своє майно, у згаданому випадку – ферму, яка допомагала сім’ї М. Чубатого пережити матеріальну скруту.

Після того, як професор М. Чубатий відійшов від двох головних ділянок своєї праці – голови НТШ (1952) й редактора “Українського Квартальника” (1957) – прийшов час на науково-дослідну діяльність. У той час він розпочав багато важливих праць. Першою серед них була “Історія Християнства на Русі-Україні”. При матеріальній допомозі канадського владики Ніля (Саварина) та архієпископа Івана (Бучка) з Рима вона з’явилася друком 1965 р. як перший том запланованого тритомника [36]. У ній він подав цілісну картину поширення християнства і становлення християнської церкви в Україні, простежив, щоправда, з позицій українського католика, історичну канву між церковних відносин і розколу української церкви. Після виходу першого тому вчений писав: “Ціла праця запланована на три томи; другий том обняв би часи по кінець XVII-го століття; третій по наші часи. Повне виконання цього плану на склоні мого життя спочиває в руках Всемогучого Бога. Йому належить честь, хвала та гаряча подяка, що в пізніх роках мого життя додає мені сил працювати науково” [36]. Згодом вийшла друком перша частина другого тому [37]. Ще повних десять років жив автор, але закінчити свій головний твір з історії української церкви йому не довелося, як не вдалося також закінчити свій головний твір з історії українського права.

За рік перед появою першого тому “Історії Християнства” вийшла друком у серії “Записок НТШ” його важлива праця “Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй”. У ній він стверджує, що український народ має окремі ший, цілком самобутній шлях свого тривалого історичного розвитку, багатовікові традиції власного національного і державного життя, цим самим спростуючи теорію існування єдиної давньоруської народності [38]. Цій праці передував виступ М. Чубатого на XI Міжнародному конгресі істориків у Стокгольмі 1960 р., на якому він виголосив доповідь “Київська Русь та виникнення трьох східнослов’янських націй”, яка стала предметом дискусій; в них взяли участь відомі радянські академіки М. Тіхоміров і Б. Рибakov. Згодом дискусії продовжувались у часописах “Вопросы истории” (№ 12, 1969 р.) в “Український історичний журнал” (№ 3, 1961 р.) [39].

У 1963–1975 рр. М. Чубатий – декан факультету права і суспільних наук Українського католицького університету в Римі, який заснував Блаженні ший Патріарх Йосиф Сліпий [39]. Він високо цінував пройдений життєвий шлях і працю М. Чубатого. У вітальному листі з нагоди 80-річчя Верховний Архієпископ і Кардинал писав: “Вісімдесят літ трудящого і жертвенного життя для нашої стародавньої Церкви й бездоленого Народу спонукає нас звернутися до Вас з цієї нагоди з благословенням і привітом, а передусім з запевненням гарячих благодатних молитов за пройдений життєвий шлях і довершені на Божу славу діла та перенесені хрести і терпіння.

Вже від гімназійних часів в Тернополі, а опісля філософічні, теологічні і правничі студії у Львові приготували Вас належно до наукової, виховної, публіцистичної, державної, громадської і культурної праці, яку Ви розвинули так широко й успішно на українській землі і на поселеннях, мимо перенесених важких досвідчень, родинних нещасть і воєнного лихоліття. Творча організаційна і наукова праця на Українськiм Університеті і Богословській Академії у Львові та на Українськiм Католицькiм Університеті і розпочате друкування “Історії християнства на Русі-Україні” є Вашим великим вкладом в розбудову науки, як одної з найголовніших підстав нашого народнього і церковного життя” [40, с. 92].

Він був теж професором церковного права в Українськoму вільнoму університеті у Мюнхені (1946–1975 рр.) [41, с. 9]. У 1965 р. М. Чубатий стає членом ініціативної групи створення Українського історичного товариства і до останніх днів свого життя був членом його управи.

Огляд життя і діяльності професора М. Чубатого не був би повний, коли б не згадати, що поза головними ділянками його наукових інтересів і дослідницької праці, якими була

історія української церкви й права та національної етногенези, він був співробітником українських й іншомовних українознавчих енциклопедій. Він співпрацював з “Українською Загальною Енциклопедією”, що вийшла друком під редакцією Зенона Кузеля в 1934 р. і був автором статті про католицьку церкву в Україні, а також із “Енциклопедією Українознавства” за редакцією В. Кубійовича й до першої частини редагував разом з професором Н. Полянською-Василенко відділ “Церква”. У співпраці з нею він також написав “Історію церкви” [42, с. 601–621] в другій частині якої постив статтю “Духовенство” [43, с. 607–610]. В англomовній “Енциклопедії Українознавства”, що її видав Український Народний Союз від Торонтського Університету під назвою “Ukrainian Concise Encyclopedia”, професор М. Чубатий був співредактором відділу “Історія України – середньовічний період”. Співпрацював професор також із американськими енциклопедіями, написав для них низку дуже цінних статей про українську церкву, історію та ін.

Помер український вчений, історик права та церкви, педагог, відомий громадський діяч діаспори, професор М. Чубатий 10 липня 1975 року у Берген Пайнс, штат Нью-Джерсі, США.

Усе своє життя професор М. Чубатий віддав одній меті – служінню Україні. Він чесно пройшов свій життєвий шлях, не запламувавши себе пристосовництвом, ні угодовством. М. Чубатий до останньої миті свого життя залишився вірним національній ідеї. Його ім’я гідне уваги і поваги, повернення із небуття. Такими людьми ми повинні пишатися й бути гордими, що були особистості в Україні, які все віддали для нашої нації. Сьогодні, коли мрії не одного покоління людей стають реальністю, у вільній і незалежній Україні повинні гідно шанувати свого великого сина, чие ім’я навечно вписане в її національну історію.

Список використаної літератури

1. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року. Зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину / Микола Гуцуляк. – Нью-Йорк, 1973. – 407 с.
2. Дорошенко В. Огнище української науки – Наукове товариство імені Т. Шевченка. 3 нагоди 75-річчя його заснування / Володимир Дорошенко. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. – 118 с.
3. Ждан М. Микола Чубатий (3 нагоди 80-ліття). Українське історичне товариство. Серія: Українські вчені. – Ч. 2 / Михайло Ждан. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1970. – 21 с.
4. Кравченко О. Микола Чубатий (1889–1975) // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історично-мемуарний збірник. – Т. III / Осип Кравченко. – Філадельфія, ПА., ЗСА, 1983. – С. 585–587.
5. Метрическая книга о бракосочетании по г. Тернополю за 1871–1892 годы // Тернопільський обласний державний архів. – Ф. 487. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 38.
6. Метрическая книга о рождении по г. Тернополю за 1881–1891 годы // Тернопільський обласний державний архів. – Ф. 487. – Оп. 1. – Спр. 291. – Арк. 318.
7. Ждан М. Микола Чубатий / Михайло Ждан // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 47–62.
8. Остап'юк Б. Тернопільські міщани // Шляхами Золотого поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історично-мемуарний збірник. – Т. 1. – 2-ге видання Комітету “Тернопільщина” / Богдан Остап'юк. – Філадельфія, ПА, 1983. – С. 99–118.
9. Губчак М. Українська державна гімназія в Тернополі // Шляхами Золотого поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історично-мемуарний збірник. – Т. 1. – 2-ге видання Комітету “Тернопільщина” / Микола Губчак. – Філадельфія, ПА, 1983. – С. 137–149.
10. Косар Д. Зведений список учнів Української державної гімназії в Тернополі за 1898–1913/14 н.р. // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарів Степана Яреми / Дмитро Косар. – Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна школа”, 1998. – С. 469–505.
11. Губчак М. Українська державна гімназія в Тернополі (1898–1930) // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарів Степана Яреми / Микола Губчак. – Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна школа”, 1998. – С. 51–60.
12. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарів Степана Яреми. – Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна школа”, 1998. – 736 с.
13. Чубатий М. Історія християнства на Русі–Україні. – Т. II. – Ч. I. (1353–1458) / Микола Чубатий. – Рим–Нью-Йорк. Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с.
14. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років / Микола Чубатий // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 78–79.
15. Андрусяк Т. Чубатий Микола / Тарас Андрусяк // Довідник з історії України (А–Я): Посібник для середніх загальноосвітніх закладів / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-е дооп. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – С. 1063–1064.
16. Чубатий М. Як народжувалася наука історія українського права / Микола Чубатий // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1889–1975). – Т. VIII. – Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. – С. 140–148.
17. Падох Я. Микола Чубатий (1889–1975) / Ярослав Падох // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 100–111.
18. Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки. – Календар Просвіти / Микола Чубатий. – Львів, 1921. – 40 с.
19. Чубатий М. Десять днів у Києві в січні 1919 / Микола Чубатий // Літопис Червоної Калини. – 1931. – № 5–6.
20. Мельничук Б. Микола Чубатий – невідомий і відомий / Микола Чубатий // Березіль. – 1994. – № 9–10. – С. 167–168.
21. Чубатий М. Огляд історії українського права / Микола Чубатий. – Львів: Видання відділу Українського Університету, 1921. – 119 с.
22. Падох Я. Історична заслуга професора Миколи Чубатого // Свобода. – 1975. – 24 вересня – Ч. 179. – С. 2–3.
23. Чубатий М. Правне становище церкви в Козацькій Державі / Микола Чубатий // Богословія, Львів – Т. 3. – 1925. – Ч. 1. – С. 19–53; Ч. 2. – С. 181–202.
24. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської Держави під кінець XIV в. / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 134–135. – 1924. – С. 19–65; Т. 144–145. – 1926. С. 1–108.
25. Чубатий М. Українська Католицька Церква / Микола Чубатий – Рим, 1934. – 23 с.
26. Чубатий М. Відродження католицтва у Франції: обсервації та рефлексії з подорожі / Микола Чубатий. – Львів: Дзвони, 1938. – 21 с.
27. Чубатий М. 950 літ християнства в Україні / Микола Чубатий –

Львів: Дзвони, 1938. – 16 с. 28. *Спогад і життєпис* проф. д-ра Миколи Чубатого // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 175–189. 29. *Ждан М.* Микола Чубатий / Михайло Ждан // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 47–62. 30. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльності.* 1963–1968. – Рим, 1969. – 290 с. 31. *Чубатий М. Д.:* (Укр. Правознавець і історик церкви, відомий громад. діяч діаспори) / Микола Чубатий // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 896–897. 32. *Кучер Р. В.* Наукове Товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї / Роман Кучер. – К.: Наук. думка, 1992. – 112 с. 33. *Падох Я.* Не знищене товариство (до 110-річчя НТШ) / Ярослав падох. – Львів, 1983. – 21 с. 34. *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка.* З нагоди 75-річчя його заснування. 1873–1948. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1949. – 52 с. 35. *Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА.* – Нью-Йорк, 1963. – 42 с. 36. *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні. – Т. 1 до 1353 р. / Микола Чубатий. – Рим – Нью-Йорк. Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. – 815 с. 37. *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні. – Т. II. – Ч. I. (1353 – 1458). / Микола Чубатий. – Рим – Нью-Йорк. Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с. 38. *Чубатий М.* Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй / Микола Чубатий // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ). – Т. 178. – Нью-Йорк – Париж, 1964. – 159 с. 39. *Чубатий М.* Найбільший історичний Конгрес / Микола Чубатий // Америка. – 1955. – 17 жовтня. 40. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльності (1968–1973).* – Рим, 1974. – 368 с. 41. *Український Вільний університет.* Короткий огляд. – Мюнхен, 1958. – 22 с. Полянська-Василенко Н., Чубатий М. Історія церкви // Енциклопедія українознавства: Заг. част. Кн. 2. – К., 1995. – С. 601–621. 42. *Чубатий М.* Духовенство / Микола Чубатий // Енциклопедія українознавства. – Гол. редактор проф. доктор Володимир Кубійович. Т. 2. – Львів, НТШ, 1993. – С. 607–610.

Наталья Григорук

НИКОЛАЙ ЧУБАТЫЙ – УЧЕНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

В статье отражена научная и общественная деятельность Н. Чубатого. Автор описывает активное участие Н. Чубатого в исторических событиях возобновления украинской государственности и его роль в создании Научного общества им. Т. Шевченко в США и др.

Ключевые слова: Н. Чубатый, научная деятельность, общественная деятельность, история.

Nataliya Hryhoruk

MYKOLA CHUBATYI IS SCIENTIST AND PUBLICMAN

In the article scientific and public activity of M. Chubaty is reflected Shaggy. An author describes active voice of M. Chubaty of Shaggy in historical events renewal of the Ukrainian state system and his role in creation of Scientific society the name of Shevchenko in the USA and other.

Key words: Mykola Chubaty's, scientific activity, public activity, history.

УДК 61 (09) (477)

Тетяна Лахманюк

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГОРБАЧЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті проаналізовано внесок І. Горбачевського щодо організації і діяльності Українського вільного університету, досліджено його громадсько-політичну, науково-педагогічну роботу в цьому навчальному закладі, проаналізовано працю вченого, спрямовану на розвиток української освіти, науки та культури.

Ключові слова: Іван Горбачевський, вчений, Український вільний університет, наука, Європа, світ.

Важливим напрямком сучасної української історіографії є вивчення історичних постатей, які внесли вагомий вклад у справу державотворення та несправедливо були забуті довгий час. Їх імена відкрилися для нас, українців, лише зі встановленням незалежності.

У цьому контексті актуальна громадсько-політична діяльність Івана Яковича Горбачевського (1854–1942) в Українському вільному університеті (УВУ). Наукова новизна даного дослідження полягає у тому, що вперше в українській історіографії на основі залучення до наукового обігу нових комплексів джерел і спеціальної літератури охарактеризовано роботу вченого в Українському вільному університеті. Об'єктом дослідження є суспільно-політичне, культурно-просвітницьке та науково-педагогічне життя на території України наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Предметом – діяльність І. Горбачевського в Українському вільному університеті. Метою дослідження є обґрунтувати роль І. Горбачевського в організації і діяльності Українського вільного університету. Завдання: вивчити суспільно-політичне, культурно-просвітницьке та науково-педагогічне життя на території України наприкінці XIX – у першій половині XX ст.; виявити внесок І. Горбачевського щодо організації і діяльності Українського вільного університету; дослідити його громадсько-політичну, науково-педагогічну роботу в цьому навчальному закладі; проаналізувати працю вченого спрямовану на розвиток української освіти, науки та культури. Наукових праць дослідницького спрямування з даної проблематики в українській історіографії немає.

Вісімнадцятий рік двадцятого століття дав хоч коротку, але все-таки надію на волю, соборність, державність України. Та цьому не судилося збутися. Після поразки Української Народної Республіки значна кількість інтелігенції, змушеної з політичних причин залишити рідний край, зосередилась у Відні [12, с. 216]. Зауважимо, що віденський період життя і діяльності Івана Горбачевського був у 1919 р. також пов'язаним із турботами про створення українського університету. Так, наприкінці 1919 р. в ученого виникла думка про можливість відкриття такого вищого навчального закладу в Празі, куди незабаром виїхала делегація з І. Горбачевським, О. Колессою, С. Дністрянським. Однак у столиці Чехії вони натрапили на непередбачені труднощі та були змушені відкласти цю ідею до кращих днів. Але, щоб не гаяти часу, вирішили вже в 1920 р. провести серію викладів у Відні. Ці виклади згодом переросли в систематичні курси, керівництво якими доручили професорові М. Грушевському [4, с. 43].

Український вільний університет у Відні було створено на основі вже згаданих систематичних курсів. Його відкрили 17 січня 1921 р. [4, с. 44]. О. Микитенко в статті “Український вільний університет у Мюнхені: 75 років діяльності” зазначив: “Із огляду на занедбання української науки і “неможливість виховувати молоду генерацію у рідній науці” заснували Український вільний університет. Очолив його видатний філолог, професор Львівського університету Олександр Колесса. Головною метою діяльності нового університету було “поширення вищої освіти в усіх напрямках людського знання шляхом

наукових викладів та інших форм навчання при забезпеченні повної волі погляду й напрямку думання”; водночас УВУ мав “заступити в межах можливості університет державного типу” та розвиватись як “незалежний від інших громадських чинників храм української науки” [12, с. 216]. На роботу в Український вільний університет запросили українських професорів і вчених, які здобули високий авторитет науковими працями.

Однак у Відні цей навчальний заклад не отримав достатньої матеріальної підтримки [1, с. 7]. Під час зимового семестру до ректора УВУ в столиці Австрії надійшов лист від української академічної громади в Празі з проханням перебазувати Український вільний університет до Праги, де живе багато студентів, які хотіли б продовжувати навчання в УВУ [15, с. 6]. У листі від Ради академічної громади 11 лютого 1921 р. було зазначено: “Просимо перенести Український вільний університет до Праги, щоб задовольнити духовний голод викладів із обсягу своєї мови, літератури, історії та взагалі рідної культури, а також викладів рідною мовою людських знань для тисячі українських студентів, що в цей час проживають у Чехо-Словацькій республіці” [1, с. 7].

У результаті переговорів українських науковців і політичних діячів із урядом Чехо-Словаччини було налагоджено переміщення УВУ до Праги. З цього приводу прийняті постанови Міністерства закордонних справ Чехо-Словаччини від 16 вересня 1921 р. й Міністерства шкільництва від 5 жовтня 1921 р. [4, с. 44]. У Празі умови для розвитку Українського вільного університету були значно сприятливішими, зважаючи на приязне ставлення та фінансову підтримку з боку урядових кіл і президента Чехо-Словаччини Томаша Масарика, який, до речі, 32 роки був професором філософії Празького Карлового університету [12, с. 216].

У Празі УВУ розпочав діяльність із 1921/22 академічного року [16, с. 7]. Врочисте офіційне відкриття Українського вільного університету в цьому місті відбулося 23 жовтня 1921 р. Таким чином, професор І. Я. Горбачевський повернувся до Праги. Настав другий празький період його діяльності, майже повністю спрямований у русло української справи. Це був період плідної праці вченого для культурно-наукового та політичного відродження його народу й Батьківщини [4, с. 44]. Далеко не всі чехи могли зрозуміти проукраїнські політичні погляди Івана Горбачевського. І деякі вороже ставилися до нього навіть тоді, коли в 1921 р. він повернувся до Праги вже як професор УВУ [19, с. 9].

Український вільний університет був тоді єдиним у світі українським університетом, який створили відомі українці-емігранти [3, с. 40]. Запорукою плідної діяльності УВУ в Празі став високий фаховий рівень його професорсько-викладацького складу [15, с. 6]. До викладання на двох факультетах – філософічному (з відділами історично-філологічним та природничих наук) і суспільно-правничому (з відділами правничим та економічних наук) залучили відомих українських учених, висококваліфіковану професуру, яких доля привела в еміграцію. Серед них були: історик мистецтва Д. Антонович, філологи С. Смаль-Стоцький і Л. Білецький, історики й археологи В. Борковський, Д. Дорошенко, В. Щербаківський, О. Лотоцький, географ С. Рудницький, економісти В. Тимошенко, О. Мицюк, хімік І. Горбачевський, юристи С. Дністрянський, Р. Лашенко, В. Старосольський та ін. [12, с. 216].

Іван Горбачевський став третім ректором Українського вільного університету. Його обрали на загальних зборах професорів і доцентів 16 червня 1923 р. на 1923–1924 навчальний рік [4, с. 45]. 29 листопада 1923 р. у великій залі Геологічного інституту УВУ відбулася святкова інавгурація ректора. Були присутніми керівники наукових інституцій, представники чеського уряду та делегати від усіх українських наукових і громадських установ. Свято відкрив проректор професор д-р С. Дністрянський. Новий ректор І. Горбачевський прочитав свою інавгураційну доповідь про “вітаміни”, що зацікавила не лише фахівців, а й інших учасників зборів. Після доповіді він подякував усім представникам чеського уряду та наукових інституцій, зокрема президентові Академії наук і ректорові Карлового університету [2, с. 2].

Український вільний університет було засновано з огляду на потреби української еміграції. Але після закриття українських кафедр у Чернівецькому та Львівському

університетах і знищення університетів у радянській Україні він залишивсь єдиним українським університетом у всьому світі. І саме на УВУ припало завдання репрезентувати українську університетську науку на міжнародному рівні [16, с. 7]. В одному з меморандумів у 1923 р. керівництво заявляло: “Коли на Великій Україні замовкли святині української науки, а Львів не допустив української молоді до університету, приневолюючи українську науку заховатись у підземеллі, все українське суспільство звернуло свою увагу на Прагу, де утворилося середовище наукової праці за кордоном” [4, с. 44].

Завдання та ставлення до рідного краю Український вільний університет формулював так, що УВУ постановив собі за провідну ідею і обов’язок служити потребам краю та рідного народу. Своє завдання за кордоном вважав він за тимчасове. Український вільний університет мав підготувати молодь до діяльності серед рідного народу в своїх інституціях і майбутніх урядах; організувати наукову працю та дати змогу професорам, доцентам й іншим ученим, які перебували за кордоном, продовжувати фахові студії і таким чином підготувати чи підтримати наукові сили; полегшити формування українського університету чи університетів на рідній землі, а також мав як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію, туди, де він найбільше потрібний [4, с. 45].

Загальною мовою викладання в УВУ була прийнята українська, але передбачали також можливість, що запрошені фахівці читатимуть деякі лекційні курси чеською, французькою, англійською та німецькою мовами. Всі ці мови, як і класичні (латинь, грецька), вивчали в Українському вільному університеті. Навчання було безкоштовним (в останні роки символічну плату все ж ввели), дозволяли й паралельне з УВУ навчання у будь-якій іншій вищій школі [18]. Уряд Чехо-Словацької республіки та громадськість матеріально допомагали Українському вільному університетові [1, с. 7]. УВУ постійно дорожив зв’язками з рідним краєм. Його члени співпрацювали як із Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, так і з Всеукраїнською академією наук та її установами [13, с. 129]. Кілька професорів із Українського вільного університету – І. Горбачевський, І. Борковський, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, С. Дністрянський, О. Колеса – здобули науковими роботами міжнародне визнання [14, с. 209].

Згодом, звітуючи про навчальний рік, Іван Горбачевський відзначив, зокрема, що, як і в попередньому році, УВУ мав постійні зв’язки з Карловим університетом у Празі, Масариковим університетом у Брно, університетом імені Коменського в Братиславі, з Українською господарською академією у Подєбрадах, Всеукраїнською академією наук у Києві, Українським університетом у Львові (підпільним), із НТШ у Львові, з Українським високим педагогічним інститутом у Празі, з університетом у Філадельфії і т. д. [4, с. 47]. Український вільний університет у Празі заслужено користувався повагою. Для української культури цей університет мав навіть більше значення, ніж можна було сподіватися на початку його заснування [1, с. 7]. Однак оглядаючись на прожитий рік та підсумовуючи наукову діяльність УВУ, І. Горбачевський вважав, що вона, попри певні здобутки, ще не досягла бажаного рівня. Український вільний університет не збільшив своїх наукових сил у потрібній кількості, не зміг надалі забезпечувати стипендіатів і створити сталий контингент слухачів [4, с. 47].

Як бачимо, матеріальне становище УВУ, крім початку його існування у Празі, було постійно важким [13, с. 132]. Тому Іван Горбачевський у 1925 р. пожертвував свою ректорську платню на розвиток бібліотеки університету [4, с. 48].

Український вільний університет високо цінував заслуги І. Я. Горбачевського для університету й іменував його своїм почесним професором [19, с. 10]. Призначав УВУ і почесні дипломи за особливі наукові чи взагалі культурні заслуги. Правничий факультет Українського вільного університету за весь час діяльності нагородив титулом почесного доктора лише академіка І. Горбачевського (першого), професора О. Колессу й о. Августина Волошина [13, с. 132].

14 травня 1924 р. громадськість Праги широко відзначила 70-ліття від дня народження Івана Горбачевського [4, с. 48]. У святі взяли участь професори Карлового та Українського

вільного університетів, представники чеської влади, численні делегації від українських і чеських наукових та громадських установ, представники українських, чеських, грузинських і білоруських студентських організацій та багато українських і чеських громадян [4, с. 49].

Керівники та вчені УВУ в Празі й далі прагнули до поглиблення зв'язків із рідним краєм. Зокрема, підтримували дружні відносини з Всеукраїнською академією наук у Києві та Науковим товариством ім. Шевченка в Львові, обмінювалися з ними інформацією і публікаціями. Університет листовно брав участь у ювілеях академіків М. Грушевського, Д. Багалія та інших. Суттєвим у статусі вузу був перехід його з-під управи Міністерства закордонних справ під управу Міністерства шкільництва і народної освіти Чехо-Словаччини. Знаковою стала участь у цій справі тодішнього міністра закордонних справ, а згодом президента Чехо-Словаччини Е. Бенеша. З початком 1931–1932 навчального року Український вільний університет в Празі ввійшов у друге десятиліття свого існування, залишаючись надалі єдиним українським університетом у світі. Йому випало нелегке та почесне завдання зберегти певні кадри старших українських учених і виховати молодих, давати університетську освіту студентам, репрезентувати українську науку та популяризувати саме українство. 2 червня 1931 р. на загальних зборах професорів і доцентів УВУ І. Горбачевського знову обрали ректором [4, с. 60–61].

Того ж року, святкуючи 10-ліття Українського вільного університету, ректор Іван Горбачевський з гордістю відзначив: лише протягом року докторами філософії тут, у Празі, стали четверо провідних українських письменників. Це – Олександр Олесь, Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий та Василь Стефаник [3, с. 44].

Однак цього ж 1931 р. УВУ зазнав фінансової скрути в зв'язку зі загальною господарською кризою. Щоб вивести університет із важкого фінансового стану, Сенат і професорсько-викладацький склад ухвалили створити спеціальне “Товариство прихильників Українського вільного університету в Празі” на чолі з виборною кураторією як виконавчим його органом. Основним завданням товариства був збір коштів для забезпечення діяльності школи. Вже через два роки матеріальне становище університету поліпшилося. Зокрема, йому надали дотацію Міністерство освіти Чехо-Словаччини та канцелярія президента [1, с. 7].

Оскільки 1920-і роки можна вважати за золоту добу діяльності Українського вільного університету в Чехії, то 1930-і, позначені загальною економічною кризою, стали для нього несприятливими. Крім інших, були і політичні причини цього. Зближення ЧСР із СРСР обмежило права української еміграції. Діяльність УВУ забезпечував тоді лише міжнародний авторитет його тогочасного ректора І. Я. Горбачевського. Певні труднощі виникли через зменшення числа студентів, ослаблення фінансових дотацій чеських урядів та ін. [14, с. 207]. Важка фінансова ситуація, що склалась у цей період в Українському вільному університеті, потребувала негайного налагодження тісніших контактів із Міністерством шкільництва і народної освіти Чехо-Словаччини. Тому делегація з ректора І. Горбачевського, професорів С. Дністрянського й А. Яковліва звернулася з клопотанням до міністерства, в результаті чого асигнування для фінансування УВУ було збільшено [4, с. 66].

На 1932–1933 навчальний рік ректором Українського вільного університету знову (тобто втретє) обрали Івана Горбачевського [4, с. 67]. Для забезпечення матеріальних потреб університету 3 червня 1932 р. засновано Товариство приятелів Українського вільного університету з кураторією, до якої надходила допомога з Міністерства шкільництва і народної освіти. У складній фінансовій ситуації кураторії доводилося виконувати надзвичайно багато справ. Через від'їзд до Ірану її голови професора Рипка керівництво перебрав ректор І. Горбачевський. Однак позитивного зрушення щодо збереження фінансування УВУ з бюджету держави не було досягнуто [4, с. 69]. В 1933 р. з метою забезпечити діяльність університету був заснований у Празі Допомоговий фонд української університетської науки. Головою фонду обрали Івана Горбачевського. У роботі фонд спирався на пожертви, але значних сум зібрати не міг [13, с. 134].

У такому критичному становищі на 1933–1934 навчальний рік ректором Українського вільного університету знову обрали І. Горбачевського. Тим часом усі старання президії

кураторії перед Міністерством шкільництва і народної освіти щодо фінансування УВУ на початку 1934 р. були безуспішними. Через кілька місяців міністерство таки прислухалося до прохань кураторії і аж у вересні призначило з бюджету невелику суму. Лише канцелярія президента Чехо-Словаччини продовжувала щомісяця надсилати університетові кошти, хоча й незначні. Таким чином вдалося зберегти існування Українського вільного університету в Празі, однак його перспектива залишалася невідомою. Довелося відчутно зменшити заробітну плату, але весь персонал університету погодився з цими прикрими змінами та продовжував працювати, щоби не втратити рідну наукову установу.

На 1934–1935 навчальний рік ректором УВУ обрали І. Я. Горбачевського. Однак університет продовжував перебувати в скрутному фінансовому становищі. Іван Горбачевський відмовився від платні за погодинні лекції і за виконання обов'язків ректора. Також відмовився від оплати за погодинні лекції професор О. Колесса. В 1935–1936 навчальному році вже його обрали ректором. А І. Горбачевський продовжував викладати хімію та біохімію.

18 травня 1934 р. в Українському вільному університеті в Празі відбулося свято з нагоди 80-х роковин від дня народження ректора Івана Горбачевського [4, с. 69] і п'ятидесятиріччя його професорської діяльності [6, с. 18]. Урочистості відкрив короткою промовою проректор професор С. Дністрянський, який від імені Сенату українського університету привітав ювіляра [20, с. 3]. Врочиста академія відбулася у великій залі інституту лікарської хімії. Директор цього інституту, колишній асистент І. Горбачевського охарактеризував у промові велике значення науково-дослідницької праці ювіляра та подякував за його заслуги для чеської науки. Ця академія мала характер великої української національної маніфестації [6, с. 18]. Івана Горбачевського гідно вшанували за його довголітню і багатогранну діяльність. Під час урочистостей декан факультету права та суспільних наук університету професор С. Шелухін вручив І. Горбачевському диплом почесного доктора права [4, с. 69]. Цей пам'ятний день став святом не лише для ювіляра, а і значною мірою для всього українського університету в Празі й української науки взагалі, бо в особі ректора була звеличена ця найвища наукова установа на еміграції, репрезентовано український науковий світ [20, с. 3].

Діяльність у Празі Українського вільного університету, який в 1930-х роках виріс у важливий осередок українознавства, тривала до кінця Другої світової війни [12, с. 217]. У травні 1945 р. празький період історії УВУ закінчився. А з 1946 р. Український вільний університет продовжив працювати в німецькому місті Мюнхені [15, с. 6]. Випускники УВУ, як і раніше, відзначалися високою фаховою підготовкою та нерідко займали в Європі керівні місця у наукових закладах [5, с. 6].

Саме Іван Горбачевський у результаті своїх заслуг став тим єдиним українцем, який міг відвідувати професора Томаша Масарика – тодішнього президента Чехо-Словаччини – без домовленості на аудієнцію, як того вимагав урядовий чин останнього. Вони обидва свого часу були професорами чеського університету в Празі й належали до університетської професорської колегії, взаємно симпатизували один одному. Але І. Горбачевський користувався привілеєм на візит до президента лише в дуже важливих справах. Зокрема, така його приватна аудієнція вирішила долю Українського вільного університету, коли він у 1933–1934 рр. опинився в скрутному фінансовому становищі. На знак вдячності за це сенат УВУ прийняв рішення, що портрет Івана Горбачевського завжди має бути у приміщенні університету на почесному місці [12, с. 11].

Таким чином, стараннями І. Я. Горбачевського та інших громадсько-політичних діячів-українців був створений єдиний у світі Український вільний університет (спочатку у Відні, згодом – у Празі). Так започаткували осередок активної наукової праці українців за межами України. Ректором університету кілька разів обирали І. Горбачевського. В УВУ високо цінували заслуги для університету вченого, й найменували українця своїм почесним професором. Іван Горбачевський також був головою Допомогового фонду української університетської науки, який заснували з метою забезпечити діяльність у Празі Українського

вільного університету. Отже, громадсько-політичній діяльності І. Горбачевського була притаманна цілеспрямованість на благо України і багатогранність, у якій особливе місце займала праця вченого в УВУ та інших суспільно-освітніх установах, де він зосереджував свою увагу на громадських, політичних, культурознавчих, освітніх і виховних проблемах. Значна заслуга Івана Горбачевського і в тому, що він сприяв утворенню Українського вільного університету, який поставив перед собою важливе завдання розвитку національної культури й освіти.*

Список використаних джерел

1. Бундза П. З історії створення та діяльності Українського вільного університету в Празі (1921–1945) / П. Бундза // Шлях перемоги. – 1995. – 4 листоп. – С. 7. 2. В Золотій Празі // Діло. – 1923. – 13 груд. – С. 2. 3. Волотовська Н. Іван Горбачевський / Наталя Волотовська. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. – 56 с. 4. Головацький І. Іван Горбачевський (1854–1942): Життєписно-бібліографічний нарис / Іван Головацький. – Львів: НТШ, 1995. – 125 с. 5. Гонський Я. Іван Горбачевський – наша гордість і слава / Ярослав Гонський // Свобода. – 1992. – 30 квіт. – С. 6. 6. Гонський Я. Іван Горбачевський у спогадах і листуваннях / Ярослав Гонський. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. – 184 с. 7. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України). – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 140. – 514 арк. 8. ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 133. – 1 арк. 9. Там само. – Спр. 132. – 113 арк. 10. Лубківський Р., Погрібний А. Український вільний університет. Чи потрібен він Україні? Однозначно: так! / Роман Лубківський, Анатолій Погрібний // Урядовий кур'єр. – 2006. – 4 листоп. – С. 9. 11. ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 141. – 604 арк. 12. Микитенко О. Український вільний університет у Мюнхені: 75 років діяльності / О. Микитенко // Всесвіт. – 1996. – № 12. – С. 216–218. 13. Наріжний С. Українська еміграція / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. I. – 372 с. 14. Неврлий М. УВУ – база незалежної української науки у вільному світі (1921–1945) / М. Неврлий // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція (П'яшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Матеріали. – Київ, Львів, П'яшів, Мюнхен, Париж, Нью-Йорк, Торонто, Сідней, 1992. – С. 205–215. 15. Подільчак М. 75 років від заснування Українського вільного університету в Празі (1921–1945) / Михайло Подільчак // Шлях перемоги. – 1996. – 21 черв. – С. 6. 16. Український вільний університет у Празі в роках 1926–1931. – Прага, 1931. – 200 с. 17. Український вільний університет у Празі в роках 1931–1941. – Прага, 1942. – 78 с. 18. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський: [Режим доступу] <http://izbornyk.narod.ru/cultur/cult25.htm> 19. Шляхтиченко М. Професор, доктор Іван Горбачевський / М. Шляхтиченко // Лікарський вісник. – 1958. – Ч. 9. – С. 7–13. 20. Ювілей проф. д-ра Івана Горбачевського // Діло. – 1924. – 21 черв. – С. 3, 5.

Татьяна Лахманюк

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИВАНА ГОРБАЧЕВСКОГО В УКРАИНСКОМ СВОБОДНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

В статье проанализирован вклад И. Горбачевского относительно организации и деятельности Украинского свободного университета, исследовано его общественно-политическую, научно-педагогическую работу в этом учебном заведении, проанализирован труд ученого, направленный на развитие украинского образования, науки и культуры.

Ключевые слова: Иван Горбачевский, ученый, Украинский свободный университет, наука, Европа, мир.

Tetjana Lahmanjuk

PUBLIC-POLITICAL ACTIVITY IVAN GORBACHEVSKIY IN UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

In the article payment of I. Gorbachevskiy is analysed in relation to organization and activity of the Ukrainian free university, probed him public-political, scientifically-pedagogical work in this educational establishment, labour of scientist is analysed directed on development of ukrainian education, science and culture.

Key words: Ivan Gorbachevsky, scientist, Ukrainian free university, science, Europe, world.

* На жаль, цей університет, який 85 років служив справі боротьби за відновлення Української держави, нині перебуває у важкій фінансовій скруті. Уряд Баварії (університет нині базований у Мюнхені) заявив: "Ми підтримували Український вільний університет за обставин, коли не було Української держави. Та й після її відновлення ще аж п'ятнадцять років продовжували фінансування. Але скільки можна? І яка логіка в тому, щоби Баварія і надалі фінансувала УВУ, якщо існує незалежна Україна?" Але звернення керівництва Українського вільного університету до владних структур України за допомогою поки що не дало бажаного результату [10, с. 9].

УДК 94(477)

Андрій Кліш

**КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ПОЛЕМІЧНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ XVI–XVII СТ.**

У статті досліджується діяльність К. Студинського у галузі дослідження православно-католицької полеміки, аналізуються основні тенденції вивчення полемічного письменства у його науковій діяльності.

Ключові слова: К. Студинський, полеміка, полемічна література, православ'я, католицизм.

Важливою ланкою історико-літературознавчої спадщини К. Студинського було дослідження літератури XVI–XVII ст. Слід сказати, що православно-католицька полеміка кінця XVI–XVII ст. Належить до недостатньо вивчених тем в українській історіографії. Праці К. Студинського з даної проблематики утворюють одну з найкращих сторінок в історії української філології, належать до першорядних досягнень не лише української, а й взагалі слов'янської науки. У запропонованій статті робиться спроба розкрити діяльність К. Студинського у дослідженні основної тенденції полемічного письменства в окреслений період.

Зауважимо, увага К. Студинського до полемічного періоду української літератури не випадкова: унія дала велетенський поштовх до національно-культурного пробудження суспільства, що знайшлося в кризовій межі: засилля чужинецького панування в культурно-духовному житті нації, втрата ключових позицій, зокрема, в духовно-церковному житті, вкрай незадовільний соціально-правовий і освітній стан українського духовенства, внутрішні незгоди і т.ін. Про це ми дізнаємося, зокрема, з праці К. Студинського “Полемічний лист Потія. Генеза і характеристика”. У цій ситуації занепаду виявляється величезна кількість полемічних творів, покликавши до життя непересічні таланти і серед них чи не найбільший – І. Вишенський. На думку К. Студинського, причини цього пробудження в кінці XVI ст. полягали у впливі реформаційної і пореформаційної католицько-єзуїтської діяльності. Церковно-релігійний занепад був дуже небезпечним для існування народу, оскільки церква була осередком української культури. Цей етап національно-духовного пробудження, таким чином, іде під егідою всього, що зв'язане насамперед з українською церквою. Саме в цій інституції зосереджені визначальні чинники духовного життя народу: віра як філософська категорія, письменство як духовний вираз народу, які разом і підготували ґрунт для самоствердження народу в його боротьбі за визволення. Уже через півстоліття в рух приходять широкі верстви суспільства – це Хмельницький. А початки цього піднесення знаходяться в кінці XVI – початку XVII ст. – в пробудженні релігійному й культурно-національному. Саме в цьому періоді К. Студинський приділяв увагу церковно-релігійному рухові, справедливо його розглядаючи як основу майбутнього всенародного вибуху. До уваги дослідника потрапляють і освітній рух, і граматичні праці кінця XVI ст., і оновлення української культури XVI–XVII ст. у віршованій панегіричній літературі. В результаті діяльності вченого маємо цілу низку наукових праць, які досі не втратили своєї актуальності. Розглядаючи їх сьогодні, як зазначав Л. Сенік, неважко помітити цікаву тенденцію – безперервний “рух” української думки в напрямку інтелектуального самоствердження народу, який, виборюючи своє право на існування, знаходить підтвердження його в своїй мові, в церковно-релігійному житті та в системі власної освіти. Цей етап національно-духовного відродження, як і наступний, в першій половині XIX ст., центральними аспектами має філософські і культурні проблеми, у вирішенні яких лежить майбутнє – історична доля народу [1, с. 60–61].

Основне, що прослідковується в науковій діяльності К. Студинського цього часу – це суспільно-культурницька спрямованість вибору тем й основних методів їх висвітлення. Один з відомих дослідників наукової творчості К. Студинського, І. Свенціцький з цього приводу писав, що перші твори автора знаменували поширену на той час у Східній Галичині тенденцію щодо збору матеріалу, переказів – описів окремих художніх творів. Власне відбувалося логічне поєднання: “Час, в якому виступив Ювілят з своїми першими працями науковими, знаменується у Галичині методом – збирання матеріалу, реєстрації фактів і явищ літературного життя, біо- і бібліографії та переказу-опису поодиноких літературних творів. ...Історія і філологія у найширшому об’ємі перепліталися і творили майже одну цілість у тодішньому житті Галицької України” [2, с. 2].

Всього з даної проблематики було видано 18 праць, які хронологічно охоплюють часовий період між двома епохальними датами: 1569–1648 рр., що визначили зміни в політичному та духовному житті українців. Цей період характеризувався національним пробудженням. На той час припало так зване перше українське відродження, що проявлялося оживленням релігійно-церковного, освітньо-шкільного руху та книжково-письменницькою творчістю. Саме ці події прикували увагу вченого, але найбільше його зацікавив церковно-релігійний рух, що вилився в полемічній літературі як феномені того часу. Однак паралельно він не обминав увагою й інших жанрів [3, с. 60].

Важливою ознакою наукової спадщини К. Студинського є ґрунтовний аналіз праць, присвячених як знаковим подіям національного, літературного, культурно-освітнього й суспільно-політичного життя, так і провідним її представникам.

У працях із полемічної літератури К. Студинський зосереджував увагу на таких питаннях, як Унія 1596 р., діяльність І. Потія, С. Зизанія, М. Смотрицький.

Особливу увагу полемічній літературі приділив І. Франко, котрий, досліджуючи полемічне письменство, пояснив зумовленість виникнення полемічної літератури як нового явища в духовному житті даної епохи, надзвичайно істотного своїми наслідками, як для України, так і для Польщі. К. Студинський постійно співпрацював з Каменярем, який систематично рецензував його твори, критикував за деякі з них, за інші давав позитивну оцінку, висловлював свої власні міркування й бачення праць з полемічної літератури, що посідала домінуюче становище серед досліджень вченого літературного життя XVI–XVII ст.

Зокрема, у 1895 р. К. Студинський опублікував рецензію на працю І. Франка “Іван Вишенський і його твори” [4, с. 29–48]. На думку рецензента, повнота охоплення предмета дослідження, систематизація творів І. Вишенського дали змогу І. Франкові зробити цілісний аналіз творчості відомого полеміста. К. Студинський, незважаючи на позитивну в цілому рецензію, висловлює особисту позицію щодо оцінки як власне полемістів, так і їхніх творів. До речі, він піддав сумніву думку І. Франка щодо особи П. Скарги, вважаючи його одним з найобдарованіших й найерудованіших полемістів свого часу, категорично не погоджується з тезою й оцінкою Каменярем “Апокаліпсису”.

Досить детально К. Студинський аналізував працю І. Франка “Z dziejów synodu Brzesiego 1596 r.” [5]. Своє бачення зазначеної проблеми К. Студинський розглядав через призму не лише проведення Берестейського собору, а саме унії 1596 р. й ролі у цьому процесі І. Потія, С. Зизанія та М. Смотрицького. Зрозуміло, що такий підхід до дослідження цього питання є обмеженим, оскільки не розкриває усієї повноти не лише проведення собору, але й не оцінює його передумов та наслідків. На думку Я. Гординського, початком полемічної літератури К. Студинський вважав 1566 р. – час виходу трактату В. Гербеста “Wypisanie drogi”. Від того часу розпочалася релігійна полеміка, яка відображала суть підготовки до Берестейської унії 1596 р. та оцінку її наслідків. У згаданій праці К. Студинський серед інших полемічних творів опублікував і трактат В. Гербеста [6, с. 10]. Це К. Студинський обґрунтував у праці “Пам’ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.”, яка розпочала видавничу серію “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури” [7].

І. Франко у своїй рецензії на дану працю прихильно відгукнувся про неї. Він подав перелік творів, що увійшли в том, зокрема наголосив на такій пам’ятці, як “Відпис на другий

лист Іпатія Потія від імени князя Костянтина Острозького”. Заслуга К. Студинського, наголошував І. Франко, не тільки в публікації пам’ятки, але в тому, що він дійшов висновку, що її автором був М. Смотрицький. “Нема сумніву. – зазначив І. Франко. – Що збірка проф. Студинського заслужить собі вдячність спеціалістів, які займаються історією унії за передрукування рідких брошур, а особливо за публікування рукописних матеріалів. Додає їй вартості ще простора передова студія, в якій Студинський найширше зупиняється над брошурою Зизанія та над новознайденим твором Смотрицького (Клірика Острозького)” [8, с. 151–152].

Цикл праць із згаданої тематики розпочала розвідка “Пересторога” – одна з перших науково-аналітичних праць, у якій узагальнив історичні аспекти й події щодо денаціоналізації українців, дослідив ставлення князя К. Острозького до питань унії тощо. І. Франко писав про “Пересторогу”: “Не буду тут розбирати сього твору, якому присвятив спеціальну монографію проф. Студинський, де дуже подібно виказав історичні і догматичні помилки полеміста. Критика ведеться особливо в догматичній часті з виразно латинського становища, але замало звернено уваги на характер і тенденцію “Перестороги” [9, с. 258].

К. Студинський першим зробив не тільки повний літературний аналіз “Перестороги”, але й здійснив історичну критику твору, де торкнувся таких питань, як авторство і час написання. Встановивши авторство твору, він перейшов до її генези. У структурі праці дослідник прослідкував нахил до поєднання пам’ятки з історичним тлом і показав її як органічну цілість з усім життям народу – пам’ятка стає історичним фактом, що виростає з плину часу. Провівши надзвичайно докладний аналіз “Перестороги”, К. Студинський показав її велику літературну цінність. У своїх висновках він був дуже обережним і робив їх лише на документальних свідченнях, що дає підстави говорити про високу наукову вартість його праці.

У праці про “Пересторогу” К. Студинський висвітлює питання правдивості поданих у ній історичних фактів і подій як історичного джерела, питання авторства твору – тут він схилився до думки І. Франка про Ю. Рогатинця й подав додаткові факти для підтвердження цієї гіпотези. Вчений ґрунтовно коментував явище денаціоналізації та полонізації українців. До цієї теми він не раз повертався, вивчав становище Православної Церкви в XVI ст., обговорював його причини, а також відношення князя О. Острозького до унії. Розглянув він значення патріарха Єремії, який надав Львівському братству права ставропігії. У праці К. Студинського подано цілу плеяду історичних постатей, а автора “Перестороги” описав як людину освічену та начитану [6, с. 13]. Цікавою щодо княжих міжусобиць є думка проф. Є. Голубінського, проаналізована К. Студинським: “війни не спиняли князів від дбайливости о просвіту, сні она їм на серци лежала” [16, арк. 7]. Хоча автор “Перестороги” вбачає причину княжих кровопролиттів у занедбанні освіти, та К. Студинський вважає, що міжусобиці, зради – це є той спадок, який ми перейняли разом з християнством з Візантії.

Значне місце у “Пересторозі” відведено особі І. Потія. Загалом йому К. Студинський присвятив сім статей.

І. Потій – це символічна постать, його внесок у ствердження унії на землях Русі важко переоцінити. “Якщо унія берестейська не закінчила свого існування вже в перші роки, – цитував К. Студинський К. Терлецького, – то цей факт має завдячувати не тільки прихильності короля і еліти польської, але головне незвичній завзятості та енергії Іпатія Потія” [10, с. 21].

Однією з найґрунтовніших вважається його праця польською мовою “Piorwszy występ literacki Hirasuusha Rosija”, видана у 1902 р. Як бачимо, упродовж 1895–1902 рр. з часу виходу “Перестороги” і вказаної праці автора, відбувається процес зацікавлення полемічною проблематикою у 1903 р. було видано третій том “Памятников полемической литературы въ Западной Руси”. Однак К. Студинський мав у своєму розпорядженні джерельні матеріали й документи, ще раніше, до виходу вказаної праці, що певним чином збагатило й розширило історіографію досліджуваної проблеми.

Дослідник розглядав твір І. Потія “Унію” і вказав її джерела, але найкраще і найширше характеризує Потія в другій своїй праці, де говорить, що унія продовжила своє життя лише завдяки старанням і енергії Потія. Автор подає список творів Потія, що яскраво ілюструє, які ідеї займали думки останнього. На основі цього ми бачимо, що уся літературна діяльність І. Потія була присвячена унії – її підготовці, обґрунтуванню та обороні. В останній з цих праць К. Студинський доводить шляхом порівняння з іншими творами Потія, що автором “Relici” – міг бути тільки Потій, про що свідчать деякі вислови та фрази й уся ідеологія цієї брошури вказує на це безсумнівно.

Доповненням до цих праць є стаття про те “Хто був автором “Antipresica” [11, с. 1–20], де вчений досліджує дискусію щодо авторства цього твору. Одні говорять, що автором цього твору був Петро Аркудій, інші приписують її І. Потію. К. Студинський порівняв з іншими працями полеміста і робить висновок, що автором твору міг бути лише Потій. Такої ж думки дотримувався і М. Грушевський у своїй “Історії української літератури” [12, с. 392].

В 300-ліття смерті І.Потія Студинський виголосив промову на концерті в Коломиї [13, с. 1], де показав значення і заслуги І. Потія перед греко-католицькою церквою. Наступного року він видав ще й книжку на честь ювілею І. Потія [6, с. 15].

Ще однією працею, яку К. Студинський присвятив І. Потію є “Полемічне письменство в р. 1608” [14], де охарактеризовано два стародруки з 1608 р.: польський, що не дійшов до нас “*Herasiae ignoranciac y Polityko popow y nieszczan practwa Wilenskiego*” і українсько-польська брошура “Гармонія” і довів, що автором цих творів міг бути лише Потій. Ще один твір Потія, який дав поштовх до написання К. Студинським однойменної праці була “Оборона флорентійського собору” 1603 р. [6, с. 17], таку ж назву мав лист Потія до кн. Клирика Островського, якого перший намагався перетягнути на сторону унії. Кількома роками перед тим полеміст написав перший лист (1598 р.) до князя, але він загубився, зате збереглася відповідь на другий лист К. Островського, віднайдений і надрукований вперше К. Студинським.

Потій так і не дізнався хто ховався під іменем Клирика Островського. І лише В.Копітар в одному з листів до Д. Зубрицького за 1843 р. висловив припущення, що К. Островський це, можливо, М. Смотрицький [15, с. 37], однак не довів цього. К. Студинський підтримує думку В. Копітара і аргументує її докладніше.

К. Студинський чимало уваги присвятив двом українським православним полемістам С. Зизанію і М. Смотрицькому. Зокрема, “Пам’ятках полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в.” він опублікував твір С. Зизанія “Казанье святого Кирила Патріарха іерусалимського. О антихристѣ и знаках его” (Вільно, 1596) та брошуру Щасного Жебровського “*Kaكال, który rozsiewa Stepanek Zizania*” (Вільно, 1595), яка була спрямована проти “Катехизису” С. Зизанія.

К. Студинський стверджував, що “Брошура Зизанія сповнила свою ціль. Вона відстрашувала особливо низші верстви від унії і католицизму” і була дуже популярна. “Казанье” цікаве і цінне саме як свідчення завзяття, із яким православні виступали проти Берестейської унії [3, 67].

У наукових працях К. Студинського М. Смотрицький практично завжди виступає як супротивник І. Потія. К. Студинський у своїй публікації “З кореспонденції Дениса Зубрицького” (Львів, 1901) [15] вказав на те, що Клирик Острозький – це М. Смотрицький.

Дослідник провів ґрунтовний аналіз творів Клирика у порівнянні із творами М. Смотрицького, водночас зауважив, що хоч остаточне рішення про особу Клирика не відповідало припущенням В. Копітара і його, то праця не була б марною, бо в пошуках за автором внесено ясність у генезу творів Клирика і виявлено місця спорідненості із творчістю М. Смотрицького [3, с. 68]. Із думкою К. Студинського погодився І. Франко, підкреслюючи, що “найменший Клирик – се молодий Мелетій Смотрицький; проф. Доказав се понад усякий сумнів” [9, с. 259].

До особи М. Смотрицького К. Студинський звертався також у праці про “Антиграфе” – про однойменний полемічний твір М. Смотрицького 1608 р. Це своєрідний діалог між

І. Потієм і М. Смотрицьким, у якому обидва виявили себе людьми високоосвіченими, глибоко ознайомленими із західноєвропейською католицькою і протестантською богословською літературою. Щодо М. Смотрицького, то дослідник констатував момент зневіри у протестантизмі, коли він покидає Православну Церкву в тяжкий для неї час. І тоді західноєвропейська освіта, завдяки якій служив православ'ю, привела його до католицизму.

Праці К. Студинського в галузі церковно-релігійної полемічної літератури є першими на українській мові. До цього на цю тему виходили праці лише на російській та польській мовах. Як зауважив І. Свенціцький: “Це безперечно одинока в українській філології скупина праць, об’єднаних широким дослідчим замислом...” [2, с. 5]. Подальше вивчення історико-літературознавчої спадщини К. Студинського є важливим завданням української історіографії.

Список використаних джерел

1. Сеник Л. Кирило Студинський / Любомир Сеник // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: Хрестоматія / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Інститут літературознавчих студій / Л.Т. Сеник (ред.). – Л., 2002. – Т. 1 – С. 60–64.
2. Свенціцький І. Загальна характеристика наукової діяльності академіка Кирила Студинського / Іларіон Свенціцький. – Львів, 1927. – 9 с.
3. Єдлінська У. Кирило Студинський (1868–1941). Життєписно-бібліографічний нарис / Уляна Єдлінська. – Львів, 2006. – 309 с.
4. [Рецензія]: Іван Вишенський і його твори. Написав др Іван Франко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1895. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 29–48.
5. Студинський К. Причинки до історії Унії: Критичні замітки на розвідку дра Івана Франка п з “Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r., поміщ[еної] в “Kwartalnik-u Historyczym”, 1895, Roczn. IX. – S. 1–22. / Кирило Студинський – Львів, 1895. – 21 с.
6. Гординський Я. Академік Кирило Студинський як дослідник літератури XVI – XVII ст. / Ярослав Гординський. – Львів: Друк. НТШ, 1929. – 84 с.
7. Студинський К. Пам’ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. Т. I. / Кирило Студинський. – Львів, 1906. – 314 с. (Пам’ятки українсько-руської мови і літератури. Видає Археографічна комісія НТШ. Т. 5).
8. Франко І. Пам’ятки українсько-руської мови / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Т. 37. Літературно-критичні праці (1906–1908). – К.: “Наукова думка”, 1982. – С. 151–152.
9. Франко І. Історія української літератури. Частина перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Т. 40. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 258.
10. Studziński C. Ze studiów nad literaturą polemiczną / Studziński C. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1905. – 30 s.
11. Хто був автором “Αντίζη” з р.1599? Написав др. Кирило Студинський // Записки НТШ. – 1900. – Т.35–36. – Кн. 3–4. – С. 1–20.
12. Грушевський М. Історія української літератури. Культурні і літературні течії на Україні в 15–16 вв. І перше відродження (1580–1610) / Михайло Грушевський. – К., 1927. – Т.5. – С. 392.
13. Студинський К. Святочна промова в тристатіє смерті Іпатія Потія, дня 16 грудня 1913 р. на духовнім концерті в Коломиї / Студинський К. // Руслан. – 1913. – № 283. – С. 1.
14. Студинський К. Полемічне письменство в р. 1608. Студія Кирила Студинського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1911. – Т. 104. – Кн. 4. – С. 5–37.
15. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Роки 1840–1853) / Студинський Кирило // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII. – С. 1–66.
16. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 73 (Студинський К. Праця “Старине перекладне письменство XVI ст.”) – 155 арк.

Андрей Клиш

КИРИЛЛ СТУДИНСКИЙ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПОЛЕМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XVI–XVII ВВ.

В статье исследуется деятельность К. Студинского в области исследования православно-католической полемики, анализируются основные тенденции изучения полемического литературы в его научной деятельности.

Ключевые слова: К. Студинский, полемика, полемическая литература, православие, католицизм.

Andriy Klish

KYRYLO STUDYNSKY AS RESEARCHER OF POLEMIC WRITING OF THE XVI–XVII CENTURIES

The article examines the activities of K. Studynsky study in Orthodox-Catholic polemics, the study analyzes the main trends in the polemic literature of his scientific activities.

Key words: K. Studynsky, polemic, polemical literature, Orthodoxy, Catholicism.

УДК 94 (477)

Леся Костюк

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА (1907–1944 РР.)**

У статті авторкою здійснено комплексне дослідження суспільно-політичної та наукової діяльності О. Кандиби-Ольжича. На основі численних історичних джерел і документів розкрито роль вченого у створенні та розбудові культурної реферантури Проводу українських націоналістів, Української Національної Ради, а також вивчення внеску науковця у популяризацію пам'яток трипільської культури.

Ключові слова: О. Кандиба-Ольжич, культурна реферантура, Провід українських націоналістів, Організація Українських Націоналістів, Українська Національна Рада.

На сучасному етапі розбудови Української держави спостерігається підвищення інтересу широких кіл науковців і громадськості до історичної спадщини народу загалом та до здобутків окремих особистостей. Таке зацікавлення обумовлене нагальною необхідністю переосмислення багатьох подій, явищ, оцінок суспільства. При цьому пріоритетного значення набуває апелювання до особистісного аспекту в історії, оскільки саме людський вимір є тим критерієм, що визначає духовність нації, потяг її представників до історичної правди.

Тому актуальним є дослідження наукової, публіцистичної, художньої спадщини суспільно-політичних та культурних діячів, які долучилися до розвитку вітчизняної та світової історії. Вивчення їхнього доробку в скарбницю української та світової культури, висвітлення життєвого й творчого шляху, ґрунтовне осмислення їхніх праць має неоціненне наукове, політичне та соціальне значення.

Однією із ключових постатей історії України першої половини ХХ століття був Олег Кандиба-Ольжич, чия громадсько-політична й науково-літературна робота була основою утвердження національної свідомості, свободи особистості та нації, боротьби за реалізацію національних прагнень українського народу.

Будучи в епіцентрі ідейної боротьби, ядром і рушійною силою суспільно-політичного руху, історик, політик, науковець і письменник втілював на практиці ідеї соборності й державності України, забезпечуючи єдність духовних та моральних засад, гармонійного і всебічного розвитку особистості, сприяючи формуванню еліти з державницьким мисленням. Саме завдяки цій багатогранній особистості було обґрунтовано ідеологічні засади загальноукраїнського національно-визвольного руху, що становили основу національного державотворення.

Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити суспільно-політичну та науково-літературну діяльність О. Кандиби-Ольжича у першій половині ХХ ст. шляхом з'ясування ролі й значення діяча у вітчизняній історії та вивчення досвіду і багатой ідейно-теоретичної спадщини вченого, з'ясування важливих аспектів доробку політика для сучасного українського державотворення. Завдання розвідку полягають в тому, щоб визначити основні чинники становлення О. Кандиби-Ольжича як особистості, науковця і громадсько-політичного діяча; проаналізувати основні напрямки суспільно-політичної, культурно-організаційної та наукової роботи О. Кандиби-Ольжича.

Історіографічний огляд діяльності О. Кандиби-Ольжича умовно можна поділити на два періоди: еміграційна література та історичні праці 90-х років ХХ століття. Перші студії про О. Кандибу-Ольжича були опубліковані в 60–80-х рр. ХХ століття за межами нашої держави. У контексті тематики розвідки варто згадати наукове дослідження Л. Винара [1], який у своїй праці про О. Кандибу-Ольжича подав основні напрями його академічно-наукової діяльності,

розкрив проблему співпраці вченого з різними науковими організаціями та видавництвами, визначив його роль і значення у науковому житті Східної Європи. Також виходять розвідки М. Величківського [2, 3], Я. Гайвас [4], Я. Шувелди [5], М. Плав'юк [6], М. Капустинського [7], в яких автори зацентрували увагу на політичних передумовах, що слугували формуванню державницьких поглядів діяча, зокрема окреслили настрої, які панували в м. Києві, обговорили питання національної єдності і консолідації політичних сил, обставини створення та значення Української Національної Ради.

Відчутний внесок в історіографію дослідження здійснили праці С. Горака [8], К. Радкевича [9], А. Шептицького [10], А. Мельника [11], О. Бойдуника [12] та Г. Полікарпенка [13], в яких описано політичну діяльність О. Кандиби-Ольжича та його роль у новоствореній формації, а також проаналізовано тексти двох документів – Декларації і Протоколу.

Серед цих публікацій варто виокремити розвідки З. Городинського [14, 15, 16]. У них історик на основі спогадів, листування проаналізував політичну діяльність вченого, його роль у виникненні і діяльності УНР у період Другої світової війни. У 90-х–2000-х роках ХХ століття вийшли праці В. Ухача [17], В. Червака [18] та публікації у часописі “Українське слово” [19], де охарактеризоване культурно-освітня діяльність О. Кандиби-Ольжича, функціонування культурної реферантури ОУН.

Питання діяльності О. Кандиби-Ольжича на Буковині у контексті його співпраці з тодішньою інтелігенцією краю та редагування часопису “Самостійна думка” розкрито у розвідках Н. Мизака [20], Д. Квітковського [21], В. Старика [22], а також у двохтомному збірнику праць “Архів-кримінальна справа по звинуваченню Івана Антоновича та інших” [23].

Народився Олег Кандиба-Ольжич 8 липня 1907 року в м. Житомирі у сім'ї поета О. Олеся та В. Сवादковської. 1915–1923 рр. здобув освіту в Українській трудовій школі в м. Пущі-Водиці, а 1924–1925 рр. – закінчив гімназійні курси Українського Громадського Комітету. У 1925 р. О. Кандиба-Ольжич вступив на філософський факультет Карлового університету, історико-філологічний відділ Українського Високого Інституту ім. М. Драгоманова, курси історії Українського Вільного Університету, де прослухав лекції В. Щербаківського, Д. Антоновича, Д. Дорошенка, В. Біднова.

Після отримання диплома про вищу освіту в науковій діяльності О. Кандиби-Ольжича дослідники виділяють три періоди: 1) 1925–1930 рр. – це навчання у Карловому та Українському Вільному університеті; 2) 1931–1940 рр. “золота доба”; 3) 1941–1944 рр. – вступ до археологічної комісії НТШ [1, с. 44].

З 1928–1929 рр. вчений проводить археологічні розкопки на Західному Поділлі (у Борщівському та Заліщицькому повітах), опрацьовує наукову інформацію у музеях Львова (Українському Національному музеї НТШ, музеях Дідушицьких і Любомирських), Кракова, Праги. Окрім того, молодий науковець здійснює шість археологічних поїздок на поселення української мальованої кераміки – у Галичину та Буковину. Ретельне вивчення археологічних матеріалів, етнографічних знахідок, мистецьких скарбів дозволило підготувати монографію “Неолітична мальована кераміка Галичини”, за яку філософський факультет Карлового університету присвоїв йому докторський ступінь. У цей період О. Кандиба-Ольжич опублікував низку розвідок “Досліди на Галицькому Поділлі в рр. 1928 – 1929”, “Перегляд поглядів на мальовану неолітичну кераміку”, “Розкопки в Галичині 1928 р.” [24] та “Галицька мальована кераміка” [25], котрі були видані українською мовою у “Записках НТШ”. У працях автор охарактеризував неолітичну кераміку та запропонував її класифікацію, якою вчені-історики та археологи послуговуються до нині.

Більш обширною є праця “Kamenne nastroje neolitické maliovana keramika Halicii” (“Давня неолітична мальована кераміка Галичини”), метою якої був аналіз кам'яного знаряддя трипільських племен у Галичині. У процесі написання праці О. Кандиба-Ольжич опрацьовував чимало археологічних збірок музеїв Львова і Кракова, внаслідок чого вчений описав 74 одиниць кам'яного та 36 одиниць крем'яного знаряддя і поділив їх за

призначенням на дванадцять груп [26, с. 32]. Після детального типологічного аналізу кам'яного й супровідного керамічного матеріалу, О. Кандиба-Ольжич дійшов до висновку, що кам'яна індустрія трипільських племен тісно пов'язана з виробництвом центральноєвропейського круга валикової кераміки (лінійно-стрічкова кераміка *Paskova keramika*, *Badkeramik Spiral – meander Ware*), а форми й орнамент давньої трипільської кераміки мають численні аналогії в неоліті Подунав'я.

Протягом 1929–1931 рр. О. Кандиба-Ольжич працював волонтером археологічного відділу Народного музею у Празі. У своїй роботі він надавав великого значення лабораторній практиці студентів, що охоплювала різні методи комплектування та реконструювання археологічних пам'яток. Також з ініціативи науковця було влаштовано декілька виставок, присвячених передісторичним епохам від неоліту до ранньослов'янських культур [27, с. 158]. У 1931 р. вченого зараховують асистентом кафедри археології Українського Вільного Університету. Окрім того, у цей час він друкує низку праць зі слов'янської археології різними мовами: “*Kemienne nastraje nediticke makane keramika Halici*”, “*Unetickehroby z Kobiliz*”, “*S-spiral the Decoration of the Dnistro-Neolithic Pottery*”, “*Diefortaufende Spiral inder bard kramichen Ornamentic Braun shwing*”, “*Shipenitz-Kunst unol Gerate eines neotilischen Donfes*” (ця праця згодом була перевидана у “Буковинському журналі”), “*Zprava dra Oleha Kandyba ouzitistu dijni podpory*”, “*Trypilske hamatry vesbiirkaeh Archeologickego us tam karlovy university*”, що згодом перевидані у журналі “Український історик”. Протягом 1932 р. О. Кандиба-Ольжич як асистент кафедри археології Українського Вільного Університету бере участь у Другому українському з'їзді, де виступає з доповіддю “Розвиток української мальованої кераміки”. На форумі Українського історико-філологічного товариства у м. Празі науковець виголошує 15 доповідей. Першому міжнародному конгресі передісторичних і праісторичних наук у м. Лондоні археолог виступив із доповіддю “Дністро-Дунайська неолітична область”).

У 1932 р. О. Кандибу-Ольжича запрошують науковим експертом до європейського відділу Пібоді-музею і Фогг-музею мистецтва Гарвардського університету, де у складі експедицій Американської школи передісторичних досліджень протягом 1933–1938 рр. вчений бере участь в розкопках у Старчово (Югославія), Моравії, Чехії та Австрії, а також досліджував археологічні пам'ятки у Національному музеї в м. Белграді, Етнографічному музеї у м. Скоп'є. Результатом цих студій стала розвідка “Техніка посудин на ніжці в пластиковій кераміці” видана в науковому журналі “Американський журнал археології”. У 1936 р. основний текст розвідки був написаний ще у 1935 р. на основі результатів розкопок культури кам'яної доби у Старчево та досліджень подібних решток інших культур у музеях Румунії, Мадярщини, Югославії та Австрії [28, с. 138].

Поряд з археологічною діяльністю О. Кандиба-Ольжич здійснював викладацьку та видавничу, зокрема читав лекції для американських студентів та з вересня 1939 р. створив в Америці Український Науковий Інститут, котрий мав три відділи: історико-філософський, математико-природничий та гуманітарно-економічний [29, с. 24]. Згаданий навчальний заклад видав збірник “Українського Наукового Інституту в Америці”. Початковий план передбачав видання збірника у м. Хусті, однак події березня 1939 р. змусили вченого надрукувати його у м. Празі.

Таким чином, наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича здобула загальне визнання. Він був видатною постаттю української та світової археології, одним із кращих дослідників і знавців європейського неоліту, зокрема трипільської культури. Завдяки науковим публікаціям, виступам на наукових форумах, викладацькій діяльності та різноманітній популяризації археологічних матеріалів і результатів дослідження в Україні О. Кандиба-Ольжич зумів підняти трипільську культуру до високого рівня. Дослідження трипільської культури стало важливим внеском вченого у дослідження етногенезу українського народу.

Ще однією гранню діяльності О. Кандиби-Ольжича була редакторська робота: вчений редагував чернівецький журнал “Самостійна думка”. Ініціатива видавництва часопису “Самостійна думка” виникла серед чернівецьких студентів – членів українського

академічного козацтва “Чорне море”. Серед активістів і носіїв цієї ідеї називають Сильвестра Никоровича, Василя Якубовича, Ореста Забачинського, Володимира Душелевича, Дениса Квітковського. Але реальною роботою із заснування журналу займався Сильвестр Никорович і Василь Якубович. Необхідно вказати, що перший номер часопису побачив світ 1 січня 1931 р. З 1931 по 1937 року журнал виходить як місячник, виняток становить лише 1932 рік, коли він видавався два рази на місяць.

За твердженнями буковинського дослідника Н. Мизака, у 1931 р. журнал повністю виправдовував свою назву “Самостійна думка”. Матеріали цього періоду всебічно показують плюралізм політичної думки. На сторінках часопису мирно уживалися консервативно-монархічні ідеї В. Липинського, соціалістична спадщина М. Драгоманова, національно-демократичні принципи, нові концепції Д. Донцова [20, с. 2].

Поступово вплив ОУН на журнал стає значнішим: майже усі статті, вміщені у “Самостійній думці” з кінця 1932 р., були проникнені національним духом. Основним завданням стає залучення до справи редагування журналу і зв’язків з позабуковинськими авторами. У цей час була прийнята дуалістична система управління журналом. І тому кращої кандидатури на посаду редактора, як О. Кандиба-Ольжич не могло й бути, однак ця подія у науковій літературі згадується тільки мимоволі і без жодних пояснень чи коментарів. Так, активний діяч ОУН 30-х років Д. Квітковський у книзі “Боротьба за українську ідею”, вказує на те, що “Сильвестр Никорович був редактором журналу від його появи аж до закриття румунською владою у 1937 р. У останні роки дійсним редактором “Самостійної думки” був Олег Кандиба-Ольжич, редагуючи його з Праги” [21, с. 29]. Проте редактор С. Никорович у своєму інтерв’ю називає О. Кандибу-Ольжича лише дописувачем [22, с. 6]. Дещо схожу інформацію подавав член ОУН у Празі М. Дудкевич у розмовах з М. Івасюком.

Вищенаведений матеріал є недостатньою підставою для ствердження причетності О. Кандиби-Ольжича до редагування журналу “Самостійна думка”. Вагомішим фактом є нещодавно знайдений в архіві Служби безпеки України у Чернівецькій області документ, який не лише містить додаткові відомості щодо політичної біографії О. Кандиби-Ольжича, але й дозволяє глибше зрозуміти формування ідеологічного підґрунтя визвольного руху в Україні. Мова йде про включений до кримінальної справи № 1489 зі звинувачення Івана Григоровича, протокол допиту Ореста Масікевича. Витяг з протоколу надає інформацію про журнал “Самостійна думка”. У ньому вказується на націоналістичний характер видання. Зокрема, у витязі говориться, що “першим керівником “Проводу” ОУН на Буковині був Никорович Сильвестр – видавець і редактор націоналістичного журналу “Самостійна думка”. У 1933 році він зв’язався з представником головного проводу ОУН у Празі. У журналі, який він видавав, були матеріали тільки учасників ОУН чи авторів, які симпатизували ОУН. З цього часу журнал “Самостійна думка” став напівофіційним органом головного проводу ОУН. Весь друкований у журналі матеріал поступав з Праги. Там він піддавався остаточній політичній та літературній обробці і поступав до Никоровича у готовому вигляді для друку. Никорович став лише технічним редактором і коректором журналу. Якщо хтось із авторів, що проживали на Буковині мав бажання розмістити свою статтю в журналі, вона направлялася обов’язково до Праги на обговорення і схвалення. У той час румунська влада не чинила ніяких перепон у виданні націоналістичного журналу “Самостійна думка”, а цензура у Румунії зовсім була відсутня [23, с. 191–192].

Завдяки активній праці О. Кандиби-Ольжича чернівецька “Самостійна думка” стала одним з провідних органів радикального крила українського національно-визвольного руху 30-х років і займала провідне місце у політичному житті буковинського краю.

Говорячи про О. Кандибу-Ольжича, не можна не токнути його літературної творчості. Адже його ім’я назавжди залишиться в історії української літератури як одного із представників “празької школи”, котрі своєю творчістю довели, що у літературному творі можна поєднати вічне, загальнолюдське, універсальне, те, що мало вартість тисячі років тому і матиме її у майбутньому. Літературна спадщина поета представлена трьома збірками “Рінь” (1935 р.), “Вежі” (1940 р.) та “Підзамче” (1946 р.), про які критики зазначили, що це

той штрих, на якому поет створив образ народження нового, національного українського покоління та його революційних і державницьких ідеалів.

Поряд із науково-літературною діяльністю необхідно згадати і О. Кандибу-Ольжича, як політика і культурно-освітнього діяча. Політична діяльність О. Кандиби-Ольжича розпочалася зі вступу в Організацію Українських Націоналістів, за дорученням якої політик створює та розбудовує культурну референтуру Проводу українських націоналістів, що діяла з 1937 по 1942 роки. Про масштабність діяльності 15 фахових комісій державного планування культурної референтури, які працювали з початку 1940 року на фінансовій базі УНО та у постійному контакті з культурною референтурою, під керівництвом професорів П. Герасименка та Л. Білецького. Так, найбільш продуктивно працювали комісії: шкільна, господарська, фінансова, промисловості та торгівлі та ін. [6, с. 32].

Заходами референтури засновано культурно-наукове видавництво (КНВ) УНО, яке працювало у 1941–1944 роках під керівництвом М. Галана. Зокрема, КНВ УНО видало збірник 1) “Сільське господарство України” (Прага, 1942) за редакцією професора К. Мацієвича, 2) “Кобзар” (Прага, 1943) за редакцією Л. Білецького, 3) “Чужинці про Україну” за редакцією В. Січинського (Прага, 1943).

Наступним кроком була діяльність секцій митців, письменників і журналістів УНО (СМПЖ), які діяли у 1939–1944 роках у Празі [17, с. 55]. Основне завдання секцій полягало у прочитанні літературно-мистецьких рефератів, виданні популярних ідеологічно-виховних посібників. Очолював СМПЖ до виїзду на Волинь У. Самчук [17, с. 55].

Одним із пріоритетних напрямів роботи була організація культурно-мистецьких сил, зокрема у галузі театрального, образотворчого мистецтва. Так, з ініціативи О. Кандиби-Ольжича у Празі упродовж 1937–1939 років діяв авангардно-героїчний театр “Аполло мілітанс” під керівництвом Н. Геркен-Русової. На Закарпатті, на противагу побутовій “новій сцені”, плідно працювала “Летюча ескадра”, очолювана Д. Довгопільським.

Початок Другої світової війни зумовив нові напрямки діяльності ОУН та її культурної референтури. У воєнні роки О. Кандиба-Ольжич виконував функції організатора, створюючи у Києві Спілку письменників, музикантів, лікарів, музейних працівників та інженерів [19, с. 6]. У рамках цієї роботи Олена Теліга налагодила випуск нелегального журналу “Літаври” [18, с. 4]. Окрім того, певний час видавався “Український вісник”. При редакції газети “Українське слово” було створено видавництво з тією ж назвою, а також політичний клуб інтелігентів імені гетьмана П. Полуботка.

На початку 1942 р. за рішенням Київської міської управи було засновано новий музей – “Музей-архів переходової доби”, а за сприяння О. Кандиби-Ольжича було відновлено у ряді міст України товариства “Просвіти”.

Також, політик бере активну участь у Карпатсько-українському зриві, куди він виїжджає за дорученням Є. Коновальця та А. Мельника. Необхідно вказати, що це була перша спроба сил ОУН та її кадрів у практичній державотворчій праці 1938–1939 рр. У цій поїзці політик виступив не тільки як культурний, але і як політичний діяч, і як здібний провідник. Доцільно підкреслити, що у цей час політичні міркування О. Кандиби-Ольжича і його дії були продумані, спрямовані на консолідацію існуючих українських революційних таборів. Саме тому, на початку Другої світової війни О. Кандиба-Ольжич з ініціативи Проводу ОУН (М) став першим заступником Голови проводу (М) на теренах України. Доречно додати, що цю посаду він обіймав з 1941 по 1944 рр.

Діяльність політика на території України як провідної особи ОУН (М) була нелегкою через німецьку окупацію та поділ ОУН, про який О. Кандиба-Ольжич говорив, що “...ця глибока рана в нашому національному організмі, і поки вона не загоїться, нація не стане здоровою. На верхах поки що не можемо знайти спільної мови, але на місцях в кожному конкретному випадку ви можете зорієнтуватися: працює людина для України – нехай Бог їй помагає і ви помагайте”. Таким чином, розкол ОУН зумовив зниження її авторитету в Україні і за кордоном, мав згубні наслідки для подальшої долі організації як монолітного організму.

Ставши перед фактором поділу ОУН і між конкуренцією двох національних структур, О. Кандиба-Ольжич працює на об'єднання ОУН і не допускає до збройної агресії одних до одних. Політик опинявся декілька разів у критичних ситуаціях, де від його рішення залежав рівень відносин між націоналістичними таборами.

На початку вересня 1941 року державний діяч прибув до Києва, де увесь тягар допомоги столичним політикам ліг на його плечі. Необхідно вказати, що після приїзду О. Кандиби-Ольжич, як стверджував С. Сулятинський, у місті відбулися зустрічі із київськими патріотами, про які також згадував у своїх спогадах К. Радкевич: “З прибуттям до Києва О. Кандиба-Ольжич проводить зустрічі з рядом видатних українців, які згодом відіграли важливу роль у налагодженні всіх ділянок життя столиці” [9, с. 107]. Підтвердження вищенаведених спогадів знаходимо і у Я. Гайваса, який писав що: “О. Ольжич як син О. Олесея мав більше від усіх нас можливості нав'язати ближчі контакти з тими представниками місцевої інтелігенції, що ще якимось чином вціліли під час більшовицького терору 30-х років. Більшість з них знали його батька, матір, родину. Дехто згадував його малим” [14, с. 24]. Після приїзду до столиці О. Кандиба-Ольжич займається розширенням організаційної мережі та розбудовою українського громадського життя.

У цьому контексті слід підкреслити, що він брав активну участь у формуванні українського політичного об'єднання, яке було створене у Києві 5 жовтня 1941 року і називалося Українська Національна Рада (далі УНР). Перший голова УНР М. Величківський у своїх спогадах зазначав, що: “4 жовтня 1941 року з активною допомогою доктора О. Ольжича (О. Кандиби), зібралися визначні громадяни Києва для обговорення сучасного становища. На цих зборах ми одержали деяку інформацію від доктора О. Кандиби щодо майбутньої німецької політики на теренах України, бо йому як членові старої еміграції були більш-менш знані напрямки політики” [2, с. 802]. Доцільно підкреслити, що під час цих зустрічей було обговорено назву, платформу, структуру і склад майбутньої організації. Також було запропоновано традиційну назву, відому на всіх землях України: Українська Національна Рада, оскільки, вже існувала Українська Національна Рада у м. Львові на чолі з доктором К. Левицьким, під патронатом митрополита Андрея Шептицького. Щодо платформи, то в проектах наголошено на спадкоємності історичних традицій 1917–1920 рр., бо серед присутніх було чимало безпосередніх учасників подій цього національно-визвольного руху в названий період.

Під час обміну думками було висловлено прохання до О. Кандиби-Ольжича скласти проект Декларації для її подальшого прийняття Установчими зборами, про що згадує О. Бойдуник: “... щоби покликати до життя Українську Національну Раду як всенациональну репрезентацію з включенням до неї різних суспільно-політичних течій і елементів, готових стати до праці в ім'я відбудови самостійної соборної державності українського народу. Саме Українська Національна Рада мала б спиратися на все населення України через районні й обласні Ради, які на місцях виконували б обов'язки влади і разом з тим залучали в ній усі державотворчі елементи” [11, с. 9]. На чолі Ради кияни виявляли бажання бачити авторитетну особу, яка мала б повне довір'я громади. Склад цієї організації до остаточного ухвалення членів Президії.

Професор М. Величківський у своїх спогадах не згадував, що його обранню на голову УНР передувало обговорення інших кандидатур. Так, О. Кандиба-Ольжич намагався знайти академіка А. Кримського (співзасновника Всеукраїнської Академії Наук і її першого секретаря за часів Української Держави в 1917–1918 рр.), однак його було заарештовано співробітниками НКВС та знищено 25.01.1942 р. З. Городинський вказував, що існував ще один кандидат на посаду голови Української Національної Ради – О. Корсунський, який пропозицію О. Кандиби-Ольжича відкинув і запропонував кандидатуру професора М. Величківського [14, с. 24]. У проектах Декларації чітко прослідковується єдина мета УНР – повернення Української Самостійної Соборної Держави. О. Кандиба-Ольжич і його соратники це розуміли і пов'язували свою діяльність з актами державного будівництва 1917–1920 рр. [5, с. 264].

Установчі збори УНР відбулися 5 жовтня 1941 року. Як зазначив Я. Гайвас (учасник цих подій): “Остаточно в днях, коли Київ здригався від вибухів мін і був оповитий хмарами диму та численними вогнями, на Подолі в малому будинку біля школи відбулися установчі збори УНР” [4, с. 67]. К. Радкевич (відповідальний за охорону будинку) також стверджував, що “... збори відбулися осінню 1941 року в залі десятирічки на Подолі” [9, с. 105].

Аналіз наявних матеріалів дає підставу констатувати, що ні Я. Гайвас, ні К. Радкевич не зазначають точної дати проведення Установчих зборів.

У подальших спогадах учасників цих подій М. Горака [8], О. Бойдуника [12], Г. Полікарпенка [13] чітко вказується дата проведення Установчих зборів – 5 жовтня. Точна кількість учасників Установчих зборів невідома, хоча у спогадах професора М. Величківського фігурує число – 130. На нашу думку, воно вживається для означення не лише кількості безпосередніх учасників Установчих зборів, але й поширюється на усіх присутніх.

За своєю структурою Українська Національна Рада була демократичною, і, на думку О. Кандиби-Ольжича, мала б очолити усі ділянки українського життя до часу, коле буде з’ясовано формально-правове становище нашої держави. За складом вона не була однопартійною організацією. До неї входили члени різних партій, за винятком комуністів [15, с. 63].

О. Кандиба-Ольжич передбачав, що УНР змушена буде перейти у підпілля, і тому її силу вбачав не у формально-правових атрибутах, а у її моральній силі та у конкретній праці. З наявних документів, спогадів і свідчень голови та членів Президії, а також учасників тих подій можна стверджувати, що УНР виявилася справді загальнонаціональним представництвом народу Соборної України.

Звістка про створення Української Національної Ради у Києві викликала велике задоволення серед громадськості. З різних частин України приходять велика кількість телеграм з привітаннями. Зокрема, привітання на ім’я Президії направили К. Левицький і окремо галицький митрополит А. Шептицький, підкресливши: “Ми, Галицька Україна, є тільки малою волостю єдиної Соборної Української держави” [10, с. 2]. А. Мельник у листі до професора М. Величківського зазначав: “Гаряче вітаю створення УНР як керівного тіла в національно-суспільних справах для всієї України та як приємника і компіратотора славних змагань українського народу. Я щиро вдячний за Ваші вислови довір’я мені та радий готовністю УНР до співпраці з ОУН у спільній боротьбі за українську державність...” [11, с. 515–517].

Установчі збори Української Національної Ради прийняли Декларацію, проект якої склав О. Кандиба-Ольжич і, як зазначив О. Бойдуник, “... у ній проголошувався принцип дальшого розвитку традицій визвольних змагань і державного будівництва під проводом славного полковника С. Петлюри. Це вже не залишає жодних сумнівів в тому, що Українську Національну Раду створено для порятунку життя українського народу [12, с. 96].

Однак ні Я. Гайвас, ні О. Бойдуник у спогадах не наводять тексту Декларації, тільки згадують або коментують її основний зміст. Не робить цього у залишених нотатках і професор М. Величківський.

З приходом до влади Українська Національна Рада поставила перед собою низку завдань, а саме: належне представництво українського народу перед німецьким урядом; припинення більшовицької агітації серед населення; духовне та моральне виховання молоді; утвердження громадсько-суспільних цінностей, а зокрема розвиток національної культури і освіти; відновлення економіки та релігійно-церковного життя; соціальний захист населення; забезпечення та організація кадрів для виконання цих завдань [30, арк. 9–10]. Втілення в життя цих ідей можливе лише за умови повернення численних українських кадрів, що мігрували до Західної Європи, в тому числі й на території Німеччини. Це насамперед фахівці галузі освіти, господарства, культури і народного виховання.

У цей час було створено Київську обласну раду УНР, яка виконувала функції “диспозиційного органу” для налагодження громадського життя на периферії і яка готувала ґрунт для створення Секретаріату [16, с. 78], але цей намір не був здійснений.

Несприйняття німецькою владою Української Національної Ради призвело до того, що остання переходить у підпілля, і, як наголошував генерал М. Капустинський, стала “центром справжнього відродження в Україні” [7, с. 4].

Отже, створення Української Національної Ради через два тижні після захоплення німцями Києва було визначною подією в історії української державності, про що свідчили Установчі збори, що відбулися у Києві.

Після переходу в підпілля президія УНР та О. Кандиба-Ольжич були змушенні переїхати на Волинь, а в грудні 1941 р. – до Львова, де виникає думка про необхідність реорганізації УНР [3, с. 801].

Як наслідок не сприйняття фашистами УНР німецька окупаційна влада розпочинає арешти і розправи над українськими патріотами. Згідно з реєстраційними даними, загинуло понад 5 тис. чоловік. Тому 24 червня 1942 року після масових арештів А. Мельник надсилає листа до А. Розенберта, у якому вимагає: “... припинення арештів. Здекларувати німцями прав України на самостійність; злуки українських земель” [31, арк. 90].

Акт Злуки українських земель сформовано 1944 р. Президією УНР при сприянні О. Кандиби-Ольжича. Це документ, про який голова УНР М. Величківський згадував: “Проект цієї об’єднаної організації був складений з участю О. Ольжича і Я. Гайваса. Я особисто був з проектом кілька разів у митрополита А. Шептицького і після всіляких виправлень проект був готовий” [3, с. 803]. Слід сказати, що мова йде про два документи – Протокол та Декларацію, а згадка про митрополита А. Шептицького при їх укладанні не випадкова, бо він був не тільки високим духовним достойником та досвідченим політичним діячем, а й людиною з юридичною освітою.

Прийняття і утвердження документів відбулось урочисто, у митрополичій палаті. Підписували документ професор М. Величківський, митрополит А. Шептицький, професор Августин Штефан.

У квітні 1944 року О. Кандиба-Ольжич і М. Величківський відновлюють діяльність УНР. Після приєднання представників колишнього сейму Карпатської України вона почала називатися Всеукраїнська Національна Рада. Головою цієї організації обрали М. Величківського, а заступниками А. Шептицького і А. Штефана.

О. Кандиба-Ольжич, бажаючи вберегти організацію перед загрозою майбутніх репресій з боку радянської влади, видав наказ про поділ ОУН на одинку (одиницю) та двійку. Перша група мала залишитися в умовах нового режиму, проникнути в армію, адміністративні та господарські структури, партію і комсомол, чекаючи на “час х” – проголошення загального повстання проти існуючого ладу. Друга група, куди, входили переважно деконспіровані члени ОУН, люди похилого віку, хворі, найактивніші члени організації тощо, повинні емігрувати на Захід. 15 травня 1945р. була зафіксована спроба “закопати томагавк війни” між ОУН (Б) та ОУН (М) [32, арк. 2], але починання політика не дозволив зrealізувати арешт 25 травня 1944 р. у м. Львові.

Багатогранна діяльність О. Кандиби-Ольжича як талановитого суспільно-політичного діяча, майстерного публіциста, непересічного організатора та культурно-освітнього діяча, видатного науковця і поета була спрямована на утвердження національної ідеї у свідомості кожного українця, в якому він бачив, насамперед, горду тисячолітніми набутками науки і культури та готову боротися за державну самостійність України як запоруки подальшого збагачення духовної скарбниці української нації.

Список використаних джерел

1. Винар Л. Наукова діяльність О. Кандиби-Ольжича 1932–1941 рр. / Любомир Винар // Український історик. – 1986. – № 1–2. – С. 37–51.
2. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941–1944) / Микола Величківський // Визвольний шлях. – 1965. – Кн. 1(203). – С. 45–82.
3. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941–1944) / Микола Величківський // Визвольний шлях. – 1965. – Кн. 7–8. – С. 800–838.
4. Гайвас Я. Коли кінчається епоха / Ярослав Гайвас // На чужині. – Чикаго: Українська видавнича спілка, 1963. – С. 67–120.
5. Шувелда Я. Похід ОУН на Схід / ОУН 1929–1954. – Чикаго, 1955. – 312 с.
6. Плав'юк М. Питання національної єдності і консолідації політичних сил і чині О. Ольжича / Микола Плав'юк // Календар-альманах “Нового шляху” на 1995 рік. – Торонто, 1995. – С. 31–37.
7. Капустинський М. У 25-річчя похідних груп на Схід / Микола Капустинський // Українське слово. – 1967. – 5 серп.
8. Горак С. Українці у Другій світовій війні / Степан Горак // Український історик. – 1979. – № 1–4. – С. 23–41.
9. Радкевич К. Перша українська похідна група ОУН / На зов Києва. –

Торонто–Нью-Йорк, 1985. – С. 102–108. 10. *Шептицький А.* Послання / Андрей Шептицький // Краківські вісні. – 1941. – Ч. 172. – 7 серп. 11. *Мельник А.* Листи до Президії УНР з 1941 / Андрій Мельник // На зов Києва. – Торонто–Нью-Йорк, 1985. – С. 512–519. 12. *Бойдунік О.* На переломі (уривки спогадів) – Париж: Національне видавництво, 1967. – 302 с. 13. *Полікарпенко Г.* ОУН під час Другої світової війни / Григорій Полікарпенко // На зов Києва. – Торонто–Нью-Йорк, 1985. – С. 431–439. 14. *Городинський З.* Українська Національна Рада / Зенон Городинський – К. – 1994. – 144 с. 15. *Городинський З. О.* Ольжич як політичний діяч / Зенон Городинський // Календар-альманах “Нового шляху” на 1995 рік. – Торонто, 1995. – С. 45–64. 16. *Городинський З.* Постанови, діяльність і значення / Зенон Городинський // Календар-альманах “Нового шляху” 1942–1982 – Торонто, 1982. – С. 75–88. 17. *Ухач В.* Діяльність культурної референтури Проводу українських націоналістів / Володимир Ухач // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. професора М. М. Алексієвця. – Вип. 2. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 52–56. 18. *Червак Б.* Етапи великого шляху / Богдан Червак // Українське слово. – 2003. – 7 трав. 19. *Культурна референтура ОУН м. Києві у боротьбі на фронті духу та ідеї* // Українське слово. – Париж, 1992. – 22 берез. 20. *Мизак Н.* Ольжич і Буковина // Українське слово. – 1994. – 12 січня. 21. *Квітковський Д.* Боротьба за українську ідею – Торонто, 1993. – С. 29–41. 22. *Старик В.* Людина легенди і зустрічі з Сильвестром Никоровичем / Володимир Старик // Час. – 1992. – Ч. 51. – С. 6–10. 23. *Архів СБУ у Чернівецькій області.* Архівно-кримінальна справа по звинуваченню Івана Антоновича і інших: II – 6931: В 2 т. – Т. 1. – С. 191–192. 24. *Кандиба О.* Розкопки в Галичині 1928 р. / Олег Кандиба // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. CLVI. – С. 23–27. 25. *Кандиба О.* Галицька мальована кераміка / Олег Кандиба // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. CLVII. – С. 12–16. 26. *Kandyba O.* Kemienné nástroje peditické makane keramiky Haličji / Oleg Kandyba // Obzor praehistoricky. – 1930 – 1935. – R. 9. – S. 32–56. 27. *Антонович М.* Спогади про О. Кандибу-Ольжича: Джерельні матеріали / Микола Антонович // Український історик. – 1985. – № 1–2. – С. 146–156. 28. *Кандиба О.* Техніка посудин на ніжці в пасковій кераміці. Недруковані праці О. Кандиби / Олег Кандиба // Український історик. – 1985. – № 1–4. – С. 136–41. 29. *Лист О.* Кандиби до М. Андрусяка // ЦДІА у м. Львові, ф. 388 (Андрусяк Микола – бібліотекар НТШ), оп. 1, спр. 34, арк. 1–25. 30. *Момерандум УНР у м. Києві* – Центральний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОВ України). – Ф. 3206 (Райскомісаріат України м. Ровно). – Оп. 1. – Од. зб. 77. – Арк. 9–10. 31. *Лист* копія А. Мельника до Гітлера та Роземберга про приєднання Західної України в склад генерал-губернаторства // ЦДАВОВ України. – Ф. 3833 (Краєвий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях). – Оп. 1. – Од. зб. 73. – Арк. 6. 32. *Лист* А. Мельника до так званої Української Ради сенаторів у Львові від 30.07.1941 р. // ЦДАВОВ України. – Ф. 3833 (Краєвий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях). – Оп. 1. – Од. зб. 72. – Арк. 2.

Леся Костюк

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

О. КАНДИБЫ-ОЛЬЖИЧА (1907–1944 ГГ.)

В статье автором осуществлено комплексное исследование общественно-политической и научной деятельности О. Кандибы-Ольжича. На основе многочисленных исторических источников и документов раскрыта роль ученого в создании и реорганизации культурной реферантуры Провода украинских националистов, Украинского Национального Совета, а также изучения вклада научного работника в популяризацию достопримечательностей трипольской культуры.

Ключевые слова: О. Кандиба-Ольжич, культурная реферантура, Провод украинских националистов, Организация Украинских Националистов, Украинский Национальный Совет.

Lesya Kostyuk

SOCIAL AND POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY O. KANDYBA-OL'ZHICH (1907–1944)

In the article an author is carry out complex research of social and political and scientific activity of O. Kandibi-Ol'zhich. On the basis of numerous historical sources and documents the role of scientist is exposed in creation that alteration of cultural referantury Wire of the Ukrainian nationalists, Ukrainian National Advice, and also study of payment of research worker at popularization sights culture of Trypillya.

Key words: O. Kandiba-Ol'zhich, cultural referantura, Wire of the Ukrainian nationalists, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian National Advice.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 001.8+001.12

Александр Клименюк

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ РАСКРЫТИЯ ЧЕРНОГО ЯЩИКА ИСТОРИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ

У статті запропонована синергетична методологія поетапного розкриття чорного ящика історичного явища і обґрунтовані авторські методи її реалізації.

Ключові слова: синергетика, методологія, чорний ящик, історичне явище, методи аналізу.

В дискуссионном пространстве методологии гуманитарных наук все более ощутимыми становятся попытки решения ряда насущных вопросов, связанных с расширением практики применения ими синергетического подхода [1–8 и др.]. Среди них далеко не простыми представляются в частности и такие проблемы, как степень методологической адекватности детерминистических и синергетических моделей, используемых для описания исторических процессов.

В исторической науке в разные времена были, как известно, весьма популярными попытки детерминировать структуру развития всех исследуемых ею процессов или явлений общими для них разновидностями волновых, циклически-волновых и других моделей. В конечном итоге, наиболее продуктивными оказались семейства циклически-волновых или маятниковых моделей указанных структур [9, с. 15–34, 10, с. 127–139], построенные на фундаменте диалектической идеи Гегеля “тезис – антитезис – синтез”. Поэтому закономерным представляется тот факт, что находящиеся в фокусе рассматриваемой нами проблемы наиболее сложные синергетические модели, в частности уже установленные наукой структуры-аттракторы неравновесных саморазвивающихся систем, имеющие порой причудливые геометрические формы, не вышли, да, пожалуй, и не могли выйти, из конуса притяжения этой по-своему знаменитой идеи.

Естественно, что междисциплинарная методология синергетического анализа с ее универсальной проблемой саморазвития системы не могла без трудностей входить в практику исторических исследований, университетская подготовка исполнителей которых базировалась на дисциплинарном линейном подходе, реализуемом в рамках четко поставленных когнитивных задач. И, тем не менее, ведущие историки, оставаясь на классических позициях своей науки, уже сегодня эффективно используют потенциал синергетики как универсальную технологию познания и описания закономерностей и механизмов становления бытия в сложных человекомерных системах.

Этому в значительной степени способствует, во-первых, то, что одним из современных направлений методологии науки является переход от количественных исследований к стратегии описания качественных сторон и законов становления и развития сложных природных и антропо-социо-культурных систем. Во-вторых, принципы синергетики, возникшей в значительной степени в результате методологического совершенствования идей и методов системного подхода, попадают сегодня на плодородную концептуальную почву уже укоренившейся в исторических исследованиях реальной практики использования системно-структурного, структурного, структурно-функционального, функционально-структурного и других подходов, направленных на выявление структур, обеспечивающих функционирование сложной системы как определенной целостности. В отличие от

указанных подходов синергетика как непосредственное продолжение системного подхода, занимается явлениями синергизма в организации структур, обеспечивающих зарождение, становление и функционирование сложных открытых неравновесных систем в процессах их саморазвития.

Под синергизмом подразумевается при этом совместное самокомбинирующееся воздействие различных по своей природе источников энергии или сил, направленное на реализацию определенной функции или цели любой сложной саморазвивающейся системы.

Для нашего рассмотрения весьма важно, прежде всего, что методология синергетики, опираясь на современные достижения системного анализа и кибернетики, путем использования аналогий и ассоциативного углубления смыслодержательного насыщения их основных парадигм стремится к органическому объединению всех предшествующих научных течений. Не следует также сбрасывать со счетов, что идеи синергетики, ее принципы и понятийный аппарат делают синергетический подход не только уникальным концептуально, но и высоко конкурентноспособным по отношению к другим подходам в операциональном плане. Поэтому все большему количеству специалистов становится понятным, что именно в исследовании исторических явлений, на развитие которых влияют весьма сложные процессы самой различной природы и следует ожидать наиболее высокую эффективность применения синергетической методологии с ее уникальным математическим аппаратом и методами моделирования.

Однако каждому профессиональному исследователю известно, что реально существующие системы невозможно описать с помощью одной модели. В связи с этим, как правило, возникает необходимость в построении ряда дополнительных моделей, зачастую рассматривающих процесс саморазвития систем в существенно различных масштабах. Рациональное количество таких дополнительных моделей определяется задачами научного познания в объеме конкретного исследования и входящими в них множествами вопросов исследования.

На наш взгляд, методологическая сущность успешного разрешения подобного рода трудностей в исторических исследованиях заключается, очевидно, не в том, чтобы найти универсальную синергетическую модель для описания хроноструктур развития всех без исключения антропо-социо-культурных процессов: напротив, проблема состоит, прежде всего, в том, чтобы осуществить выбор или обоснование модели адекватной рассматриваемому явлению и избежать избыточности ее информационного потенциала.

Поэтому в данной работе нами и предпринят поиск эффективных методологических путей и средств использования синергетики как инструментария раскрытия черного ящика исторического явления.

Решение поставленной проблемы целесообразно начать с рассмотрения в наиболее общем графическом виде сущности и методологических потенциалов концептуальных конструктов, которыми как наука оперирует современная история.

Для этого осуществим следующую условную классификацию типов исследований в их соотносительности с пространством, в пределах которого рассматривается какой-либо конкретный исторический процесс или явление: линейное, двумерное, трехмерное и многомерное.

Графический образ модели линейного исследования, приведенный на рис. 1, базируется на основном методологическом условии – описании явления, развивающегося в пределах конкретного исторического времени. Следовательно, ось ($O-\tau$), должна непременно иметь векторную сущность и обязательно изображаться в виде однонаправленной стрелы времени.

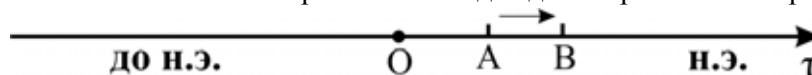

Рис. 1. Простейшая модель линейного исторического исследования

Традиционно в пределах наиболее крупного масштаба рассмотрения ось исторического времени принято разделять на время до нашей эры, располагаемое слева от точки (O), и

время нашей эры, располагаемое справа от нее. Ортодоксальным методологическим условием служит при этом четкое указание временного интервала (см., например, отрезок исторического времени АВ), в границах которого справедливы выводы и результаты проводимого исследования. Остальные требования не обладают по существу такой степенью жесткости: историческое описание может устанавливать отнесенность определенных явлений, фактов и событий к конкретному времени, проследивать этапы развития явлений во времени, выявлять корреляцию между причинами и следствиями исторических явлений, рассматриваемых на оси времени, излагать предположения о причинно-следственных связях и другие научные догадки, основанные на детерминизме гегелевско-марксовской схемы линейного прогресса как закона истории.

С методологической точки зрения такие исследования относят к низшему иерархическому уровню научных работ [11, с. 103–108] и обозначают их термином “научная разработка”. Преобладание описательных линейных исследований в какой-либо науке, как правило, характерно для начального этапа ее развития и полезно как путь накопления ее фактологической базы. Исторические исследования такого типа дают упрощенную, чаще всего, вербальную качественную картину изучаемых явлений, не лишенную местами субъективного компонента.

В отличие от предыдущей, модель представления результатов двумерного исторического исследования, приведенная на рис. 2, позволяет осуществлять совместное отображение качественных и количественных характеристик исследуемых явлений или процессов.

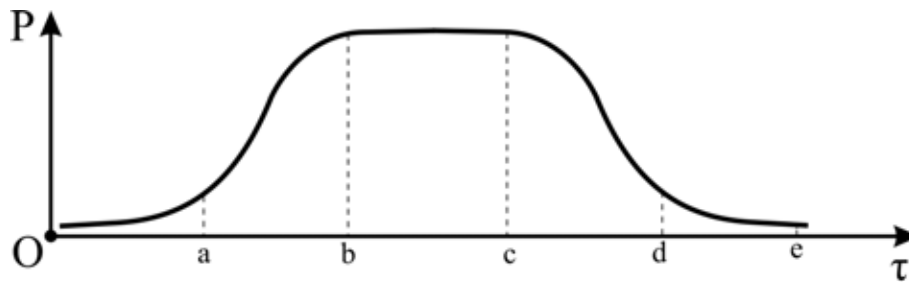

Рис. 2. Модель представления результатов двумерного исторического исследования

При этом плоскостное изображение результатов изучения как исторических феноменов, так и ноуменов, традиционно формируется в двух координатах: на оси абсцисс располагают шкалу исторического времени (τ), а на оси ординат – шкалу количественных параметров или характеристик (P). Качественную же сторону изучаемого явления трактуют, исходя из описания характерных признаков кривой, отражающей динамику развития системы, моделирующей исследуемый исторический процесс. Так, на рис. 2 нами изображена кривая классической картины протекания значительного класса исторических явлений, препарируемых в рамках двумерного исследования. На ней можно выделить пять условных последовательных этапов развития явления, жизнедеятельности исторической личности или иных исторических систем, интерпретируемых двумерной схемой: (Oa) – “зарождение и становление” → (ab) – “развитие” → (bc) – “стабильное продуктивное функционирование” → (cd) “нарушение стабильности функционирования” → (de) “угасание и отмирание”. Вообще говоря, наименование этапов, а также их количество может быть и иным. Например: (Ob) – “развитие” → (bc) – “функционирование” → (ce) – “распад”.

Отметим здесь, что при дисциплинарном подходе для решения конкретных двумерных задач по изучению развития объекта познания, применяют традиционные для исторического исследования методы, использующие иерархически строго соподчиненные и апробированные практикой приемы научного познания. И, тем не менее, именно в двумерных исследованиях на основе разрешения противоречий, возникающих в историческом познании между классическим принципом суперпозиций и принципом целостности, сформировалась почва для применения системного и кибернетического

подходов, позволивших дифференцировать элементы системы по подфункциям, обеспечивающим реализацию ее общей функции или цели развития. Как видим, первые шаги к будущему синергетическому пониманию сущности развития сложных человекомерных систем были сделаны именно на стадии двумерной формализации результатов приращения исторического знания. Похоже, что методологическую значимость первых попыток двумерного графического отражения качественно-количественных закономерностей развития систем и их элементов, пожалуй, трудно переоценить.

Научные средства исследований трехмерного и многомерного исторического пространства можно рассматривать как переходной инструментарий к его синергетическому восприятию. Классическое трехмерное пространство описания результатов исследования исторических систем моделируется в декартовых координатах, на горизонтальной оси которых располагают шкалу времени, а на двух остальных – шкалы рассматриваемых параметров системы. В указанных координатах строят различные по характеру и задачам исследования многомерные модели для интерпретации основных идей и представления результатов реализации системно-исторического анализа. Результаты применения количественных методов и методов статистического анализа используют для уточнения качественных сторон развития исследуемых исторических систем.

Простейшая модель возможного использования пространства многомерного исторического исследования приведена нами на рис. 3.

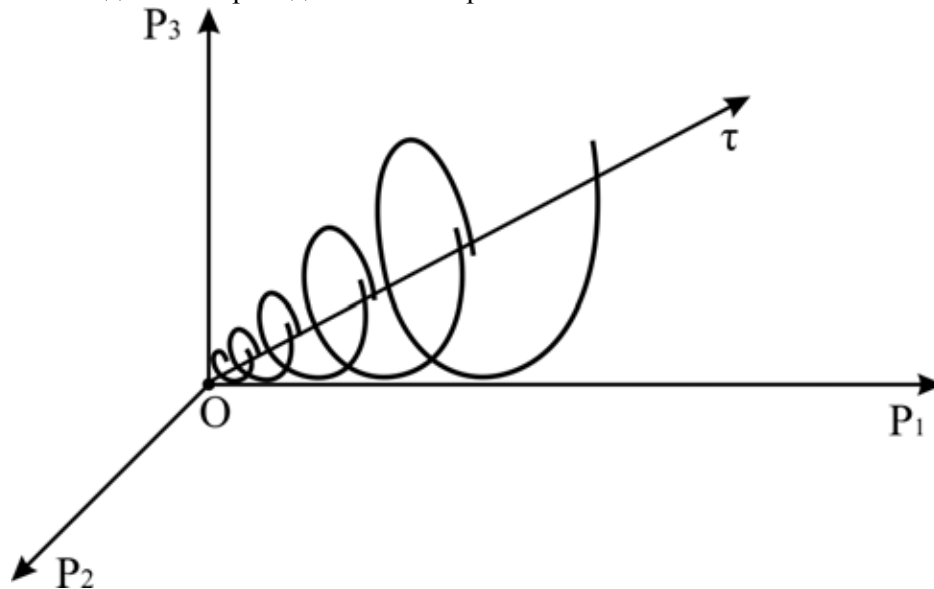

Рис. 3. Элементарная модель представления результатов многомерного исторического исследования

В данном примере представлена элементарная четырехмерная модель с обязательной осью времени (τ) и тремя параметрическими осями P_1 , P_2 , P_3 . Такая графическая интерпретация закономерностей развития или поведения изучаемой системы или явления, характеризуемая четырехфакторной нераздельной зависимостью, требует для своего построения применения определенного математического знания, а, следовательно, переводит саму проблему на уровень междисциплинарного исследования. При решении ряда задач весьма эффективным методологическим инструментарием исторического познания становятся методы и методика проведения многофакторного исследования, позволяющая в принципе использовать комплекс количественных и качественных параметров изучаемого процесса и получать формализованное в виде соответствующих уравнений регрессии, описание изменения его состояний. Особую роль в многомерном (многофакторном) исследовании в связи с вероятностными проявлениями закономерностей поведения

рассматриваемых систем начинает играть адекватность статистической обработки полученных количественных результатов.

Однако практика показала, что широко бытующий в других науках метод проб и ошибок в исторических исследованиях оказывается малоэффективным, а влиять на поведение изучаемой системы, сделав его управляемым по воле исследователя просто невозможно. Благодаря этому стало понятным, что при их проведении целесообразно опираться на знание внутренних свойств системы и закономерностей ее развития, достаточно полно описываемых синергетической парадигмой. Кроме того, было осознано, что принцип суперпозиций, лежащий в основе линейной теории, теряющий свою продуктивность в многофакторном исследовании, становится полностью неработоспособным в случае изучения нелинейных процессов, к которым относятся все реально протекающие в этом мире саморазвивающиеся исторические явления. Большинство исследователей понимали, что хотя процессы самоорганизации имеют всеобщий характер, высшей их формой является развитие антропо-социо-культурных систем – высшей в том смысле, что в них сложность строения не только умножена на сложность развития, но что последняя порождается сознательно-целенаправленной деятельностью человека [12]. При этом доказанным современной наукой отличительным качеством социокультурной реальности стало принято считать зависимость соотношения сил порядка и хаоса в историческом процессе не только от объективных факторов и от случайностей, особенно действенных в состояниях бифуркаций, но и от свободы воли исторических деятелей, микро- и макрогрупп, а в определенных обстоятельствах и народных масс.

Разворачивавшийся таким образом, непрерывный поиск методологически адекватного инструментария научного описания сложных структур развития громадного класса конкретных исторических систем вполне закономерно привел к необходимости построения универсальной многомерно-пространственной модели их эволюции, способной отразить общую для существующего их пространственно изменчивого многообразия закономерность саморазвития.

Изложенные выше результаты краткого аналитического экскурса в логику становления концептуальной парадигмы синергетического анализа и её возможностей выполнять функции прогрессивного методологического инструментария исторических исследований лишней раз подтверждают целесообразность поиска эффективных методологических путей и средств использования синергетики как инструментария раскрытия черного ящика исторического явления.

Для решения поставленной проблемы воспользуемся обоснованным нами [10, с. 269, 14] фрагментом обобщенной системной модели взаимодействия факторов, определяющих саморазвитие личности индивида как субъекта социально-исторических процессов (рис. 4).

Рис. 4. Модель взаимодействия факторов саморазвития личности индивида как субъекта исторических процессов

Из модели видно, что на саморазвитие индивида, а, следовательно, и на все без исключения виды его речемыслительной и предметно-преобразующей деятельности влияет громадное, зачастую неосознаваемое им самим, количество факторов. Как это было показано нами [14], в исторических исследованиях комплексы указанных факторов рационально дифференцировать, относя их к трем видам социумов, на факторы, определяемые в своей основе культурами микросоциума, макросоциума и гиперсоциума, формирующими соответственно этническую, профессиональную и политическую культуры личности.

К факторам микросоциума следует относить: традиции семьи (или, например, традиции коллектива детского дома), духовные ориентиры семьи, национальную самоидентификацию индивида, его вероисповедание, его мнимый социальный статус и т.п. Тогда комплекс факторов макросоциума будет включать: реальную котировку индивида в коллективе, его мнимую социальную значимость, уровень его профессиональной пригодности, духовную культуру его личности, уровень его профессиональной ответственности и т.д. В свою очередь, в комплекс факторов гиперсоциума войдут: разделяемые индивидом социально-политические идеи или взгляды, его социально-экономическое позиционирование, формальная принадлежность к определенной социальной группе, его отношение к официальной государственной идеологии и т.п. На модели эти факторы в пределах указанных их комплексов изображены стрелками, направленными в сферу духовного бытия индивида.

В терминах синергетики комплексы таких факторов принято называть параметрами порядка и характеризовать ими историческую систему как определенное целое. Иначе говоря, параметрами порядка в нашей модели следует считать культуры микро-, макро- и гиперсоциума, подразумевая при этом, что они и определяют поведение ее частей (подсистем). Вполне понятно, что, являясь функциями от остальных параметров, называемых параметрами состояния системы (изображены на модели стрелками), параметры порядка определяют как поведение элементов внутри системы, так и структуру процесса ее саморазвития. В соответствие с синергетическим принципом циклической (или круговой) причинности именно элементы системы порождают параметры порядка, которые, в свою очередь, определяют поведение элементов. Поэтому с помощью параметров порядка и принято осуществлять описание траекторий или структур-аттракторов саморазвития исторических открытых систем в больших временных масштабах их существования.

Многочисленные же параметры состояния используют в синергетике для раскрытия и описания сущности процессов саморазвития исторических систем в точках их бифуркации, т.е. – вхождения системы или процесса в хаотический режим, характеризующийся наличием неустойчивости, и выхода из него. Эти процессы рассматриваются в так называемом малом масштабе исторического времени.

Рассмотрение процессов саморазвития и самоорганизации исторических систем в разных масштабах осуществляется на основе синергетического принципа сжатия информации. В соответствии с ним феномен обратимого сжатия информации осуществляется без каких-либо ее потерь – путем перехода от переменных, или параметров состояния, к параметрам порядка. Методологически важным при этом является то, что синергетическое сжатие исторической информации, осуществляемое при переходе от многочисленных параметров состояния к малочисленным параметрам порядка, позволяет, даже при отсутствии ряда деталей или фактов анализировать, описывать и понимать процессы бифуркации в самоорганизации любой антропо-социо-культурной системы с позиций ее функционирования как единого целого. Это также дает возможность существенно упростить сложность описания любой исследуемой системы.

Возвращаясь к модели рис. 4, напомним, что историческое развитие личности, как, впрочем, и все виды ее речемыслительной и предметно-преобразующей деятельности, берущие свое начало в микросоциуме, осуществляются в непосредственном взаимодействии с ним и макросоциумом, в условиях опосредованной взаимосвязи с гиперсоциумом как объединяющей их надсистемой.

В силу этого на модели и нанесен штриховыми линиями ортодоксальный треугольник параметров порядка, управляющих саморазвитием сложных исторических систем. Выделив указанный треугольник, используем его как основу для дальнейшего моделирования специфики взаимодействия параметров порядка саморазвивающихся исторических систем (рис. 5).

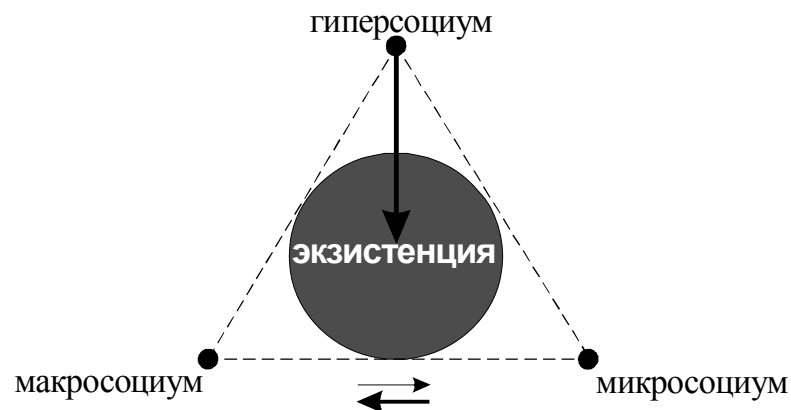

Рис. 5. Схема диалектического взаимодействия культур микро- и макросоциума как параметров порядка неравновесной исторической системы

Исходя из того факта [13], что индивид как исторический субъект не способен выдвигать логические доводы или поступать осмысленно, если прототипы указанных действий не присутствуют хотя бы и в неявном виде в концептуальном тезаурусе его подсознания, на модели нами выделена сфера экзистенции, в пространстве которой протекают все бессознательные процессы его существования как личности.

В основании построенного таким образом треугольника мы имеем классическую линейную (одномерную) модель [10, с. 147–156; 15] диалектического взаимодействия противоречий, неизбежно возникающих в любом обществе между культурами микро- и макросоциумов. Казалось бы, разрешение таких элементарных противоречий между двумя, управляющими мышлением человека, параметрами порядка (культура микросоциума и культура макросоциума), не является сложным для индивида как участника исторического процесса. Однако, наличие третьего параметра порядка – культуры гиперсоциума – резко изменяет качественную картину принятия решений, поскольку при таких условиях сознание индивида вынуждено осуществлять поиск решения не в одномерном, а в многомерном пространстве его духовной сферы. Этим обстоятельством и порождается многообразие альтернатив (нелинейный характер) реализации структуры любого конкретно взятого процесса саморазвития речемыслительной и предметно-преобразующей деятельности исторического индивида.

В работах [10, с. 205–213; 13] мы показали, что любой фактор внешней среды: микросоциума, макросоциума и гиперсоциума, обладающий достаточным для влияния на духовный мир индивида энергетическим потенциалом, способен трансформироваться в соответствующий ему параметр состояния той или иной сферы (экзистенциальной, ментальной или трансцендентной) его бытия. Это происходит и в рассматриваемом нами случае. При вхождении системы мышления индивида в неравновесное состояние в очередной точке бифуркации ее саморазвития культура гиперсоциума трансформируется из параметра порядка в параметр состояния. Но, мы уже знаем [9, с. 157–160], что в условиях хаотического режима развития системы с присущей ему неустойчивостью влияние отдельных внешних или внутренних воздействий, играющих роль параметров состояния, может резко возрастать. Поэтому значительной является вероятность того, что, трансформировавшись (рис. 4 – жирная вертикальная стрелка) в экзистенциальную сферу бессознательного, параметр состояния (для нашего случая – культура гиперсоциума) может привести саморазвитие рассматриваемой системы к плохо предсказуемым последствиям: заменой в мышлении исходной линейной модели противоречий культур микро- и макросоциума на линейные противоречия гипер- и

макросоциума, как это показано на рис. 6. Результатом такого неожиданного влияния идеологии гиперсоциума, без сомнения, станет принятие индивидом неверного исторического решения.

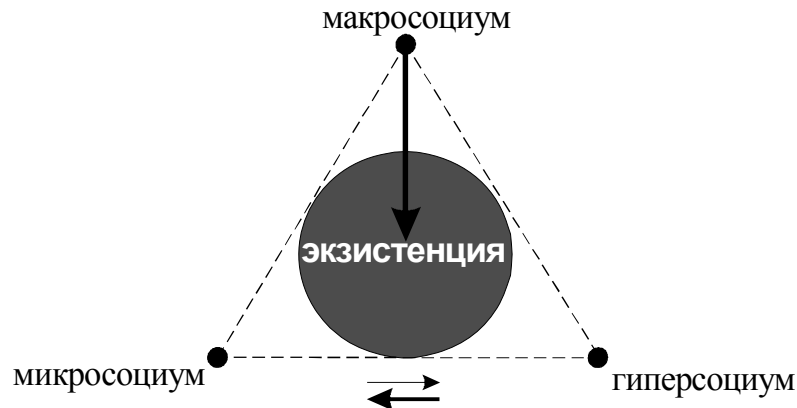

Рис. 6. Схема диалектического взаимодействия культур микро- и гиперсоциума как параметров порядка неравновесной исторической системы

Однако этому, как правило, противодействует сознание человека, призванное контролировать результаты его полилектического мышления [10, с. 225–232], с позиций строго ортодоксальной линейной логики [15]. Похоже, что указанный феномен вполне исчерпывается определенным синергетическим принципом, названным нами принципом вытеснения третьего противоречия. Механизм реализации этого принципа в психической сфере человека заключается в том, что диалектическое по своей природе сознание индивида, пропуская результаты его полилектического мышления через ортодоксально-логическую воронку [10; 16, с. 188–195], материализует их в вербальной форме строго в соответствии с парными противоречиями, на основе взаимодействия которых проблема и возникла. Иными словами, суть описываемого принципа состоит в том, что сознание человека, приспособленное по природе своей исключительно для обработки линейных противоречий, непроизвольно вытесняет любое дополнительное противоречие в сферу экзистенциального бытия индивида.

Подобным образом (рис. 7), в случае синергетического рассмотрения исторического явления или процесса на основании достаточно известных линейных противоречий, возникающих между культурами гипер- и макросоциума как параметрами порядка саморазвивающейся нелинейной системы, культура микросоциума индивида как субъекта истории должна с неизбежностью трансформироваться в описанный выше параметр состояния исследуемой системы.

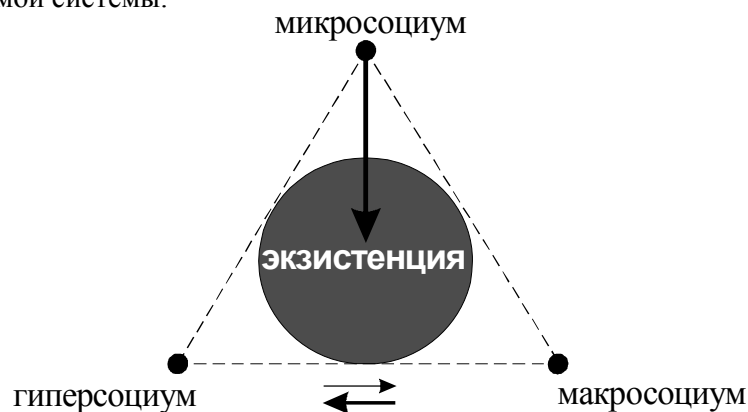

Рис. 7. Схема диалектического взаимодействия культур гипер- и макросоциума как параметров порядка неравновесной исторической системы

Отсюда вытекает важное методологическое требование, в соответствии с которым исследователь при выборе объекта познания, ограничивая определенную часть исторической

реальности, для погружения в нее должен не только подобрать соответствующие научные методы, но и верно определить пару основных противоречий (или два основных параметра порядка), движущих саморазвитие рассматриваемой им системы.

Так, например, рассматривая в координатах синергетической модели рис. 7 исторический процесс принятия обществом решения о необходимости “затягивания поясов” в период экономического спада на основе противоречий между интересами культур гипер- и макросоциума как параметрами порядка системы, рационально придерживаться такой логической последовательности научного познания. Во-первых, анализ указанного процесса целесообразно начинать с его препарирования в большом временном масштабе, позволяющем проследить развитие системы как целого в условиях обострения противоречий между гиперсоциумом, интересы которого призвана выражать правящая элита, и макросоциумом, требования, от имени которого, выдвигает многочисленная группа граждан, жизнь которых ухудшится от этого “затягивания”. Масштаб такой процедуры позволяет с высокой степенью надежности определить в выбранных координатах (культура гиперсоциума – культура макросоциума) форму структуры-аттрактора саморазвития изучаемого процесса и выявить дислокации точек ее бифуркации. Последовательность построения и описания структуры-аттрактора изложена нами ниже.

Отметим лишь, что для построения структуры-аттрактора на схеме рис. 7 следует обозначить ось исторического времени, на отрезке которого изучается саморазвитие исследуемой системы. В нашем случае она совпадет с вертикальной осью треугольника. В таких координатах отклонение любого частного аттрактора как элемента структуры-аттрактора влево от оси времени (в сторону точки гиперсоциума) будет свидетельствовать о том, что на данном этапе в выработке искомого решения превалирует мнение правящей элиты. В свою очередь, наличие отклонения частного аттрактора в сторону точки макросоциума покажет возрастание роли точки зрения определенной группы граждан в принятии правительством или парламентом окончательного решения.

Установив, таким образом, общую картину развития процесса, можно переходить к раскрытию качественных сторон явлений, происходящих в точках бифуркации, характеризующих неравновесные состояния изучаемой системы. Подобное рассмотрение осуществляют, как правило, в малых масштабах исторического времени. В нашем случае этот масштаб можно ограничить временными рамками конкретной сессии, заседания или слушания, в процессе которых и принимается очередное решение, способствующее выходу системы из состояния ее хаотического развития. Роль культуры микросоциума при этом следует соотносить с культурно-политической идеологией той партии или микрогруппы деятелей, чьи идеи и доводы привели к принятию искомого на данном этапе тактического или стратегического решения. Фактическим материалом для такого рассмотрения могут служить соответствующие архивные документы, тексты выступлений, протоколы, комментарии событий в отечественных и иностранных СМИ и тому подобные источники информации.

В еще более малом масштабе по модели рис. 7 рационально также проводить исследование неравновесных состояний в процессе саморазвития отдельно взятой исторической личности, принимавшей участие в описываемых событиях. В таком исследовании анализ поведения и высказываний исторически значимого индивида необходимо, пожалуй, осуществлять с ориентацией на традиции семьи и этническую принадлежность (окружающий его микросоциум), в сфере влияния которых по большей части и следует искать энергетически активный фактор, трансформирующийся в условиях неравновесности его духовного бытия в параметр состояния, способный оказать существенное или решающее влияние на дальнейшее поведение личности.

Для дальнейшей иллюстрации возможностей синергетического анализа феномена саморазвития личности [14], происходящего в ее духовной сфере, остановимся подробнее на особенностях самоорганизации мышления индивида [13], являющегося участником исторического процесса (рис. 8).

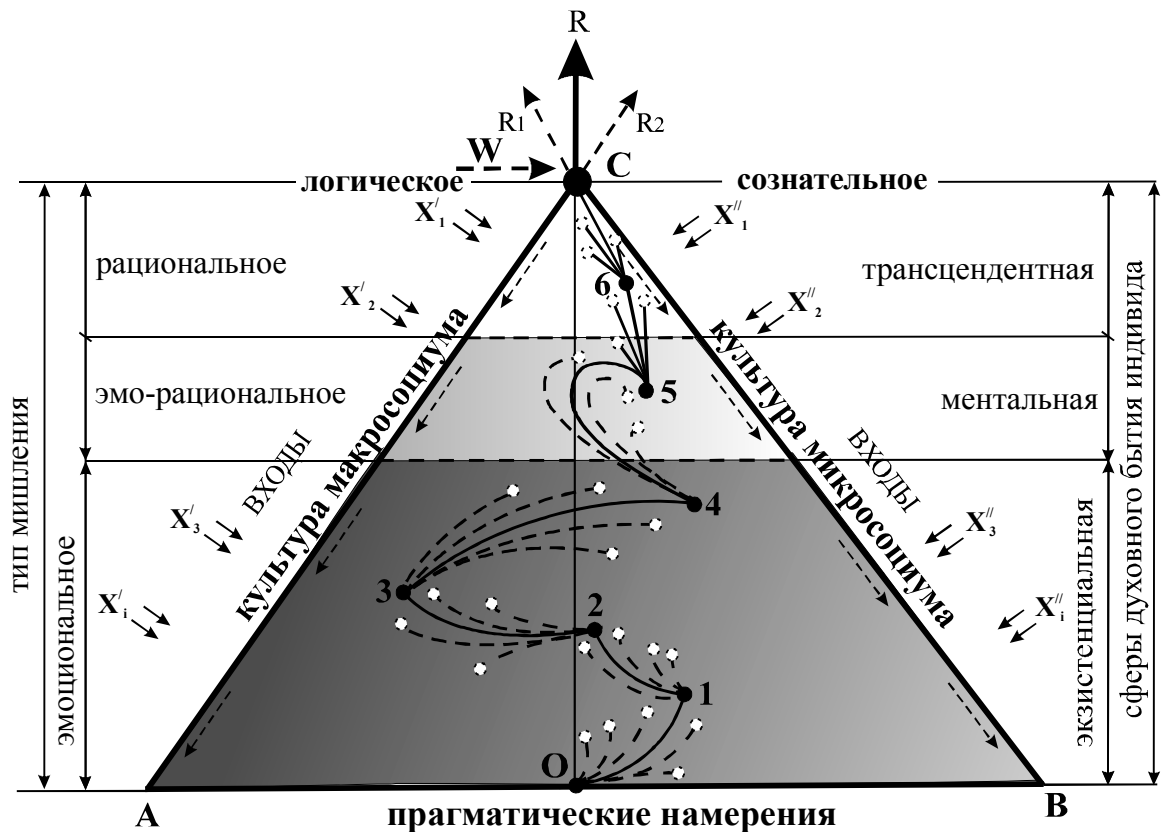

Рис. 8. Универсальная синергетическая модель саморазвития процессов порождения речемышления и мыследействия в сфере духовного бытия индивида

Как сказано выше, историю (или структуру-аттрактор) саморазвития любой сложной открытой системы в синергетике можно представлять в виде эволюционного дерева альтернативных путей. При этом следует помнить, что в любом историческом явлении может существовать лишь ограниченный набор путей развития, обусловленный исключительно его внутренними свойствами как конкретно рассматриваемой сложной системы. На выбор пути или сценария саморазвития сложной нелинейной системы оказывают влияние внешние воздействия, но окончательный выбор диктуется определенной, зарождающейся внутри системы локальной квазистабильной структурой, способной в результате конкуренции с иными альтернативными структурами усиливаться и подавлять их. Указанный выбор завершается появлением развитого аттрактора, называемого структурой-аттрактором саморазвития сложной исторической системы.

Отсюда вполне очевидно, что, во-первых, любые даже самые активные действия и прогрессивные идеи исторического субъекта или группы таких лиц, не согласующиеся или не попадающие в резонанс с внутренними тенденциями развития сложной системы, в принципе не способны изменить путь ее эволюции. В такой ситуации целесообразнее искать способы изменения внутренних свойств сложной исторической системы, в рамках которой функционируют указанные субъекты.

Во-вторых, развитие любой сколь угодно сложной открытой исторической системы жестко регламентировано причинно-следственными связями. Однако рассматриваемые в синергетике причинные цепи не являются линейными, а имеют нелинейный характер, в силу которого если следствие не тождественно причине, то, как минимум, пропорционально ей или коррелирует с ней.

Подчеркнем, что указанные положения полностью применимы и к рассматриваемой нами (рис. 8) синергетической модели саморазвития процессов порождения речемышления и мыследействия в сфере духовного бытия индивида. Проще говоря, индивид располагает

весьма ограниченными возможностями подавления разумом определенных локальных квазистабильных структур самоорганизации его экзистенциальной и ментальной сфер, что и делает практически невозможным однозначное предсказание направленности (частного аттрактора) его поведения и мышления на каждом отдельном этапе саморазвития. Но, как это вытекает из предыдущего изложения, конечный аттрактор [13] и структура-аттрактор его саморазвития в больших масштабах времени реальных исторических условий являются вполне предсказуемыми.

Поэтому при внимательном и объективном анализе нетрудно убедиться в том, что подавляющее большинство известных исторических личностей оказалось не в состоянии преодолеть влияние культуры микросоциума в случаях ее противоречия культуре макросоциума и влияние культуры макросоциума в ситуации ее противоречия культуре гиперсоциума. Исключения здесь относятся в редких случаях к проблеме зомбирования личности, а чаще всего являются результатом намеренного идеологического искажения исторической истины.

Возвращаясь к модели рис. 8, обратим внимание на то, что на ней духовное бытие человека представлено в виде сечения пирамиды, разделенной по высоте на три общепринятые топографически соотнесенные с сознанием его условно-специфические формы: экзистенциальное, ментальное и трансцендентное бытие.

В ноуменальном царстве экзистенциального бытия, обладающего максимальным потенциалом психофизиологической энергии, свершается непрерывная, не прекращающаяся и во сне работа бессознательного начала индивида. Именно в этой сфере образуются и хранятся в долгосрочной памяти энергетические отпечатки или соответствующие им следы переживаемых индивидом эмоциональных состояний. В результате кропотливой непрерывной хаотической работы бессознательного начала человека энергетические следы трансформируются и постепенно агрегатируются в более сложные структуры, способные выполнять роль своего рода эмоциональных концептов.

Здесь и далее под понятием концепт подразумевается [13] мысленная целостность, обладающая как единица смысла определенной, обусловленной коллективным сознанием, степенью абстрактности отражения объектов или явлений реального мира, а также вырабатываемых психикой личности субъективно-чувственных ощущений, формирующаяся в виде сложного более или менее четкого образа, способного сохраняться в памяти индивида и постоянно обновляться в результате когнитивно-стохастической переработки сферой его мышления новой эмо-рациональной, перцептивной и логической информации.

При этом любой концепт в силу сложности категориальной структуры образующих его понятий способен генерировать в мышлении индивида определенную, зависящую от его интеллектуального потенциала, более или менее мощную концептосферу, отражающую определенное культурно-обусловленное представление о мире.

Протекание экзистенциальных процессов (рис. 8) принято называть [17, с. 195] эмоциональным мышлением, поскольку экзистенциальное бытие человека, локализованное в сфере его бессознательного, основано [13] на эмоциональном мышлении, движущей силой которого является психофизиологическая энергия личности.

Наиболее сложным из феноменальных явлений когнитивистики является ментальное бытие человека, основные процессы которого разворачиваются в сфере предсознательного. Оно выполняет роль фильтра, способного существенно трансформировать информацию, поступающую в сознание из сферы бессознательного. Ментальное бытие личности имеет дуальную сущность, формируемых им эмо-рациональных концептов, в образовании структурно-содержательной основы которых, наряду с эмоциями существенную роль способно играть сознание. В силу этого стохастические процессы ментального (эмо-рационального) мышления реализуются зачастую в условиях весьма значительного, а порою и резкого перепада разнонаправленных психоэнергетических потенциалов генетически обусловленных результатов эмоционального мышления и не менее акцентных потенциалов социально обусловленных результатов рационального мышления.

Трансцендентное бытие человека, также протекающее в сфере предсознательного на основе законов саморазвивающегося хаоса, существенно отличается от его ноуменального экзистенциального и феноменального ментального бытия тем, что представляет собой процесс, состоящий из актов мышления, основанных, преимущественно, на рациональной логике. Результатом краткоимпульсной хаотической работы предсознательного начала являются некие недостаточно четкие рациональные концепты (образы или символы), трансформируемые сознанием в определенные абстрактные понятия. Таким образом, в сфере предсознательного трансцендентного бытия фиксируются своеобразные дифференцированные от эмоций следы рационального мышления человека, способные агрегатироваться в более сложные структуры рациональных концептов. Эти концепты формируются и расширяются подобно описанным выше, но могут существовать непродолжительное время, поскольку сохраняются лишь в кратковременной памяти человека.

Однако главную роль в духовном бытии человека играет сознание, уровень развития и концептуальное насыщение которого и определяют качественную сторону его личности. Основная энергия сознания направлена, как известно [10, с. 205–213], на адаптацию индивида к постоянно изменяющимся условиям окружающей его реальности. Проще говоря, сознание как сложная психо-энергетическая система призвано, прежде всего, осуществлять контроль разработки и реализации определенных поведенческих технологий, обеспечивающих человеку возможность выживания в условиях отнюдь не простого, мало предсказуемого материального мира и не менее своенравного социума.

Для решения возникающих в связи с этим стратегических проблем и порождаемых ими оперативных задач сознание использует результаты *биологического инстинктивно-эмоционального* опыта индивида (продукт экзистенциального бытия), *генетико-культурную информацию* (продукт ментального бытия) и *социо-культурное знание* (продукт трансцендентного бытия). Благодаря этому, на основе *синтеза коллективного исторического и современного социального опыта* оно способно обеспечивать адекватные реакции человека на вызовы окружающей реальности, то есть находить пути и средства для его адаптации к ее непрерывным, различным по природе и весьма динамичным изменениям.

Такой специфической ролью сознания и различием природы решаемых им проблем обусловлены его *полифункциональные способности* к четкой постановке задач; поиску, обработке и синтезу информации, необходимой для их решения; контролю и табуированию информации, поступающей из экзистенциальной и ментальной сфер в трансцендентную; оценке и использованию результатов когнитивных и креативных процессов, происходящих в предсознательной сфере; выработке сигналов для трансформации концептов тезаурусных структур экзистенции и ментальности; продуцированию команд на перемещение информации с долгосрочной памяти в краткосрочную и обратно; удалению из памяти устаревшей и избыточной информации и тому подобное.

Уточним также, что в объеме данной методологической разработки под термином *экзистенциальный* следует понимать все, что относится к уникальной неповторимости внутрлического бытия, ощущению индивидом своей причастности к высшему, и не может быть выражено на языке понятий. Термином *трансцендентный* обозначается акт, процесс, а также любой продукт человеческого мышления о сверхкатегориальной полноте бытия или его отдельных характеристиках, которые считаются недоступными непосредственному познанию, познаются лишь умозрительно, но могут быть выражены языком абстрактных понятий. Понятием *ментальный* называется результат взаимодействия глубинных уровней коллективного и индивидуального сознания, определяющих образ мысли и чувств человека, основанный на бессознательных мыслительных установках, а также на его навыках эмоциональной и поведенческой готовности к восприятию и познанию окружающего мира.

Определившись таким образом, перейдем непосредственно (рис. 8) к рассмотрению универсального синергетического механизма и сущности саморазвития процессов порождения речемышления и мыследействия в сфере духовного бытия индивида.

Для этого осуществим анализ совместно протекающих в духовной сфере индивида актов порождения речемышления и мыследействия в большом относительно изучаемой системы масштабе времени в процессе саморазвития его мышления на протяжении одного заседания парламента, дебатующего указанный выше закон о “затягивании поясов”.

По мере предварительного осмысления дебатированной проблемы (ознакомление с представленными документами, речь председательствующего, настроение аудитории, реакция фракции и т.п.) эмоционально-энергетические процессы, происходящие в экзистенции рассматриваемого нами индивида, подчиняясь законам саморазвивающегося хаоса, порождают в его психической сфере определенные еще не совсем осознаваемые им поля интенций, под воздействием которых и возникает неравновесное состояние (первая точка бифуркации) формирования его психикой некоего исходного прагматического намерения (см. точка **O** на прямой АВ). В состоянии развитого хаоса как неотъемлемой стадии протекания неравновесного режима, именно в этой точке зарождаются как структура-аттрактор, так и веер альтернатив развития (множество возможных частных аттракторов) системы до следующей точки ее бифуркации. На стадии выхода из хаоса ближайшие к энергетически квазистабильной альтернативе возможные аттракторы попадают в конус ее притяжения и усиливают ее за счет возникающего между ними энергетического резонанса. Аккумулировавшая таким образом в себе высокий энергетический потенциал указанная альтернатива подавляет остальные более слабые и трансформируется в частный аттрактор последующего развития системы (**O-1**), играющий роль первого элемента структуры-аттрактора (**O-C**) ее саморазвития. Под воздействием энергии ряда инстинктивно-генетических концептов как параметров состояния, траектория первого частного криволинейного аттрактора (**O-1**) отклонится на модели вправо за счет их энергетического резонанса с потенциалом культуры микросоциума, представляющей в нашем случае параметр порядка саморазвития духовной сферы индивида, выступающего в роли субъекта анализируемого исторического процесса.

Точка **(1)** свидетельствует о достижении системой второй точки бифуркации пути ее саморазвития. Причиной нового состояния неравновесия рассматриваемой нами системы вполне может стать эмоционально убедительное выступление сторонника идей, порождаемых культурой макросоциума. В этой точке в соответствие с рассмотренным выше механизмом выхода из хаоса и зародится второй частный аттрактор (**1-2**), траектория которого определится в данном случае превалированием влияния культуры макросоциума как параметра порядка.

Подобная картина преобладания влияния культуры макросоциума имеет место и при зарождении в точке **(2)** частного аттрактора (**2-3**). Однако после следующей точки бифуркации **(3)** сценарий саморазвития системы, реализуемый по траектории частного аттрактора (**3-4**), резко изменяется: отклонение аттрактора вправо от оси (**OC**) показывает, что на данном этапе экзистенциальное мышление индивида вошло в резонанс с энергетически значимыми генетико-эмоциональными концептами культуры его микросоциума.

Беря начало в генетически обусловленной по своей природе экзистенциальной сфере, криволинейный аттрактор (**4-5**) завершает развитие в ментальной, преимущественно социально-обусловленной сфере духовного бытия индивида. В этом, как показано выше, четко проявляется, зачастую неосознаваемое индивидом, стремление решать проблемы с позиций культуры его микросоциума. Обратим внимание, что выходящий из состояния неравновесия (точка **5**) частный аттрактор (**5-6**) имеет практически линейную форму, обусловленную возрастанием влияния логического начала на трансцендентное рациональное мышление личности. Вполне естественна при этом и линейная форма аттрактора (**6-C**), в

конечной точке которого на основе законов логического мышления индивид и продуцирует определенные акты речемышления и мыследействия (на модели рис. 8 векторы R_1 и R_2).

Решение (R_1), созревшее таким образом в психике индивида, отклоняется от идеально возможного конвенционального решения (R) и приближается в данном случае к ортодоксальной позиции культуры его микросоциума (прямая BC). При этом следует отметить, что в большинстве практических случаев наиболее продуктивное с позиций культуры макросоциума решение дискутируемого вопроса (вектор R_2 , продолжающий прямую AC) является, как и идеальное решение (R), маловероятным. Анализируя приведенную на рис. 8 структуру-аттрактор $O-C$, можно убедиться, что преобладание решений проблемы, выгодных представителям культуры макросоциума (веер решений $R...R_2$), целесообразнее достигать не убеждением, а простым перевесом голосов или изошренными политическими интригами.

Проведенный нами анализ позволил построить модель типичной обобщенной структуры-аттрактора саморазвития процессов принятия решений историческим индивидом. Эта модель описывает качественную картину саморазвития исследуемой системы: указывает на параметры порядка, порождающие структуру-аттрактор, отражает линейные и криволинейные частные аттракторы и показывает соответствующие точки бифуркаций. Единственным, введенным в нее количественным параметром, может служить ось исторического времени (OC), масштаб которого ограничен рамками конкретной сессии, заседания или слушания дискутируемого вопроса. Напомним, что в соответствии с принципами синергетики временной масштаб, охватывающий процесс саморазвития от зарождения его первого частного аттрактора (точка O) до конечного аттрактора (точка C) принято называть большим масштабом времени.

В отличие от этого хаотические процессы, протекающие непосредственно в точках бифуркаций, рассматриваются синергетикой в так называемом малом масштабе времени.

Выше мы уже констатировали, что механизмы саморазвития всех сложных исторических явлений, зависят от взаимодействия огромного количества факторов, имеющих различную природу. Поэтому неудивительно и то, что их описание производится по схеме весьма близкой к логике кибернетической модели “черного ящика” [18, с. 171–175; 19, с. 32–41], классическая схема которой представлена на рис. 9.

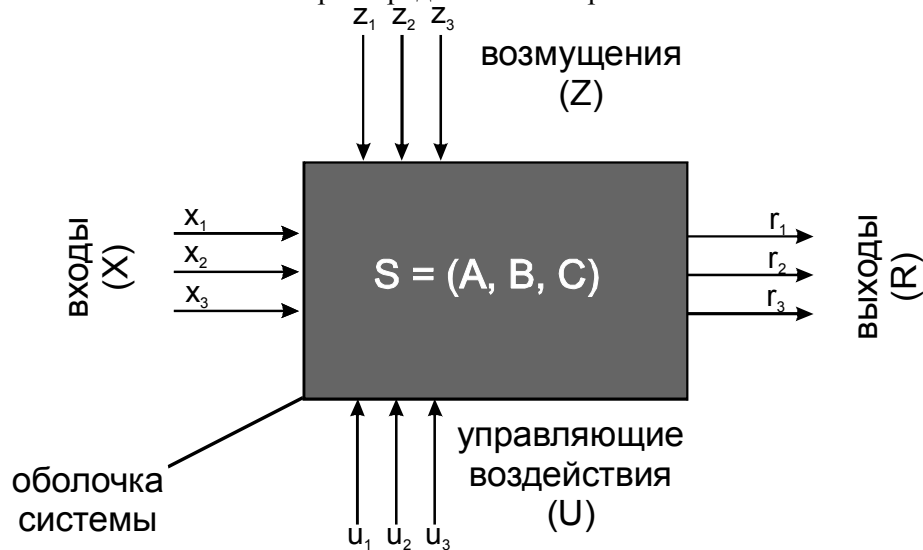

Рис. 9. Кибернетическая модель “черного ящика”

Так, в текстах исторических исследований довольно часто можно встретить выражения типа “благодаря принятому решению была осуществлена реформа...”, “совместными усилиями передовых людей того времени создавались...”, “огромную роль при этом сыграла правильная организация...”, “главным препятствием на таком пути развития стало...”.

“наиболее эффективным фактором стабилизации...”, “о его отношении к... свидетельствует такой немаловажный факт:...”, “однако условия окружающей его действительности...”, “для власти он был опасным возмутителем спокойствия...”, “задуманная как..., идея привела к неожиданным последствиям...”, “однако в его ближайшем окружении...” и т. п.

Как видим, в них присутствуют практически все основные идеи и понятия, используемые в кибернетическом описании процесса функционирования сложной системы на основе широко известного метода черного ящика: оболочка системы, ее входы и выходы, возмущающие и управляющие воздействия.

Это дает нам все основания продолжить рассуждения о модели рис. 8 как о модификации уже известного черного ящика. Оболочка синергетической системы саморазвития процессов порождения речемышления и мыследействия в сфере духовного бытия индивида обозначена треугольником **ABC**. Через нее в систему поступают входы $X'_1, X'_2, X'_3, \dots, X'_i$, представляющие собой описанные выше факторы макросоциума, и входы $X''_1, X''_2, X''_3, \dots, X''_i$, относящиеся к микросоциуму. Указанные входы можно дифференцировать на две группы: факторы, трансформируемые системой в параметры ее состояния, и факторы, на основе которых индивид вырабатывает непосредственные решения, называемые выходами системы $r_1, r_2, r_3, \dots, r_i$, и интегрируемые им в определенные речемышления и мыследействия (R, R_1, R_2). При этом из окружающей среды в систему поступают также возмущающие воздействия ($z_1, z_2, z_3, \dots, z_i$). В рассматриваемом случае ими могут стать акции протеста гражданского населения, нарушение председательствующим регламента заседания и т.п. Управляющие воздействия $u_1, u_2, u_3, \dots, u_i$, контролирующие, как известно, функционирование всех сфер духовного бытия индивида, генерируются его сознанием и поступают в соответствующие сферы в направлении, указанном штриховыми стрелками, расположенными вдоль боковых сторон треугольника. Сознание также осуществляет оперативную обработку информации (**W**), содержащейся в выступлениях участников дискуссии и трансформирует ее определенную часть в параметры состояния системы порождения речемышления и мыследействия исторического индивида.

Подходя, таким образом, к модели рис. 8 как черному ящику, описывающему конкретный исторический процесс, мы видим, что выделение в ней четырех отдельных систем (экзистенциальная, ментальная, трансцендентная сферы мышления и сознание индивида), являющихся элементами объединяющей их надсистемы (сферы его духовного бытия), составляет по своей сути первый этап методологической процедуры раскрытия качественной неопределенности происходящих внутри него процессов. Эта процедура и делает принципиально возможным переход ко второму этапу последовательного раскрытия неопределенности каждого отдельно взятого черного ящика, описывающего поведение четырех указанных выше систем.

Методологическая особенность второго этапа заключается в том, что он позволяет изучать не только качественную сторону сценария саморазвития исследуемого исторического процесса, но и оценивать его протекание на основе ряда количественных параметров. Для этого достаточно использовать предлагаемый нами пакетно-матричный метод многофакторного анализа исторического процесса или явления (рис. 10).

Сущность указанного метода состоит в том, что на каждой из стандартных морфологических матриц за ось ординат принимается одна и та же ось исторического времени (τ), играющая роль элемента синхронизации картин изменения качественных и количественных показателей саморазвития изучаемого процесса. При этом в каждой матрице на одинаковых по высоте осях абсцисс наносятся шкалы установленных в исследовании качественных характеристик (**R**) и количественных параметров (**P**). Наличие и локализация конкретных значений параметров и качественных характеристик маркируется на матрицах тонированием ее клеток, образуемых пересечением линий, соответствующих рассматриваемому интервалу времени и границам установленного значения параметра или характеристики. Последовательное во времени расположение тонированных или

штрихованных клеток будет отражать динамику изменения рассматриваемого в данной матрице показателя.

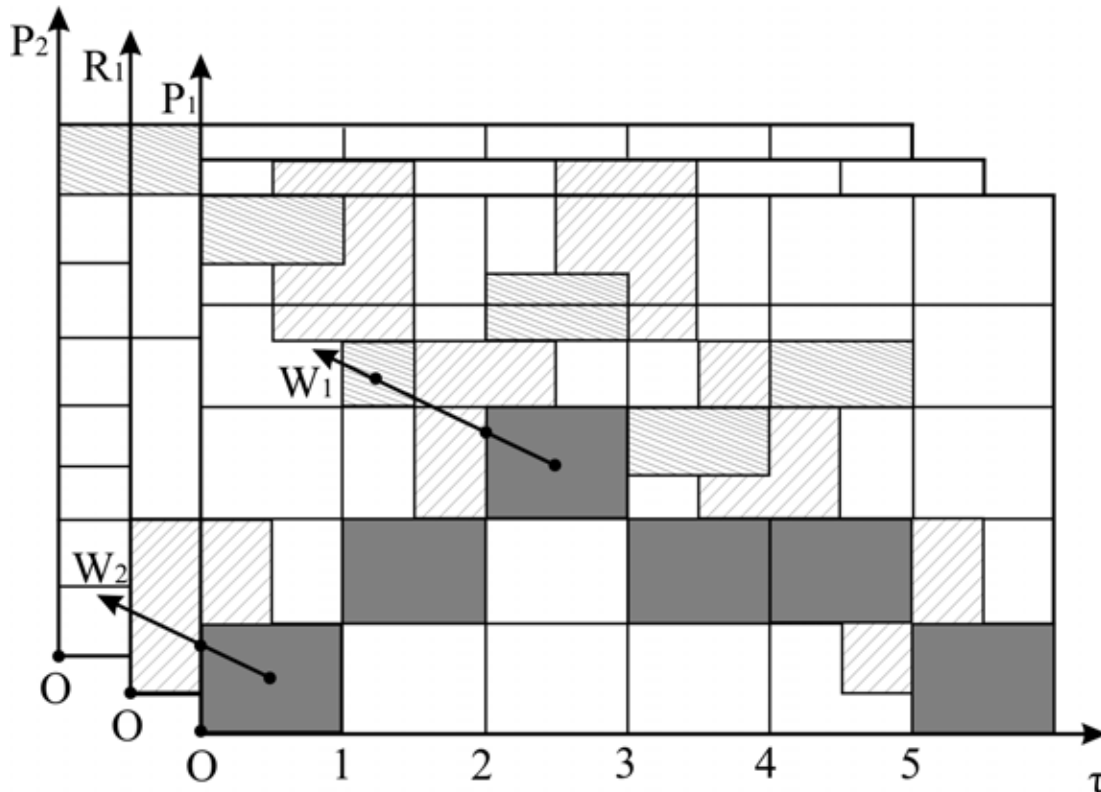

Рис. 10. Схема реализации пакетно-матричного метода многофакторного анализа исторического процесса или явления

Благодаря принятой унификации осей матриц, любой горизонтальный, направленный вглубь их пакета, вектор (W) пройдет через все клеточки качественных показателей (R) и количественных параметров (P), характеризующие состояние саморазвития системы на выбранном исследователем отрезке исторического времени. Так, на схеме рис. 10 вектор W_1 показывает, что в интервале (2–3) оси исторического времени развитию системы практически присущи средние показатели количественных параметров P_1 и P_2 , а также качественной характеристики R_1 . Вектор W_2 , проведенный в интервале (0–1) исторического времени, свидетельствует о том, что процесс саморазвития зарождался при наличии минимальных значений показателя P_1 и характеристики R_1 , сопровождающихся максимальным показателем P_2 . Здесь необходимо также отметить, что количественные показатели оценки тех или иных сторон исторических саморазвивающихся процессов будут носить размерность, принятую в той сфере знания, к которой они отнесены. В отличие от них, качественные оценки изучаемого процесса как типичные осредненные результаты экспертных заключений будут преимущественно безразмерными, выражаемыми, как правило, в баллах, долях от единицы или в процентах.

Для углубления представлений о возможностях анализа сгруппированных таким образом количественных значений параметров и соответствующих качественных характеристик исторического процесса рассмотрим фрагмент схемы рисунка 11, изображающий поведение системы в одной из точек ее бифуркации, соответствующей, например, точке 5 рис. 8. Из схемы видно, что в состоянии неравновесия системы энергетически активными оказываются ее такие параметры: R_1 , P_1 , R_2 , P_2 , P_3 . Дальнейший анализ значений этих параметров, соотношенный с закономерностями их изменения на каждой матрице, позволит уточнить и количественно обозначить не только их численные значения, но и качественные уровни.

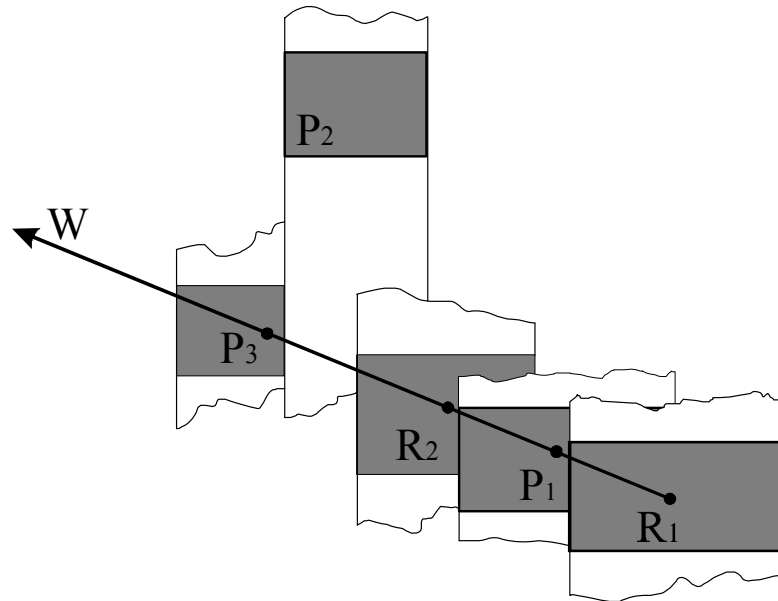

Рис. 11. Фрагмент схемы пакетно-матричного метода многофакторного исторического анализа

Затем в каждом конкретно рассматриваемом случае можно установить причину энергетической разнотенциальности показателей P_2 и P_3 , а также – R_2 и P_2 . Не исключено, что именно эта разница в потенциалах параметров состояния системы и играет роль фактора, определяющего аттрактор ее последующего развития. В общих чертах логика анализа данных пакета матриц с методологической точки зрения во многом подобна анализу показателей, применяемому в рамках известного метода многомерного шкалирования. Поэтому для его выполнения необходимы определенные навыки междисциплинарного исследования.

Что же касается степени надежности результатов, получаемых вследствие проведения второго этапа раскрытия рассмотренного нами черного ящика исторического процесса, то для ее установления целесообразно использовать метод синергетической статистики, сущность и принципиальная возможность реализации которого показана в работе [20].

Обоснованный выше синергетический инструментарий раскрытия черного ящика исторического явления, не нарушая его неразрывной связи с известными аспектами классического исследования, придает каждому параметру изучаемой системы относительную самостоятельность и позволяет рассматривать исторически и пространственно изменчивые ее состояния через призму многообразия сопутствующих им процессов, имеющих нелинейный характер. Оценивая в заключение потенциальные возможности использования в исторических исследованиях предложенного нами синергетико-методологического инструментария, полезно, пожалуй, напомнить, что структура-аттрактор саморазвития любой науки прирастает непрерывно лишь в направлении от одного оригинального заблуждения к последующему, оставляя в качестве полезного осадка позитивное практическое знание.

Список использованных источников

1. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: “Прогресс”, 1986.
2. Пригожин И. Кость еще не брошена // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
3. Синергетике 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном. Проведено Е. Н. Князевой // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53-61.
4. Курдюмов С. П., Князева Е. Н. Структуры будущего: синергетика как методологическая основа футурологии // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
5. Аришинов В. И., Буданов В. Г. Когнитивные основания синергетики // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
6. Веденова Е. Г. Архетипы коллективного бессознательного и формирование теоретической науки // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
7. Данилов. Ю. А. Герман Хакен о синергетике // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
8. Каган М. С. Диалектика

общего и особенного в методологии познания разных сфер бытия // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с. 9. *Клименюк О. В.* Методологія та методи наукового дослідження: Навчальний посібник. – К.: “Міленіум”, 2005. 10. *Клименюк О. В.* Знание, познание, когниция: Монография. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 11. *Клименюк О. В.* Технологія наукового дослідження: Авторський підручник. – К.-Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Полиграф”, 2006. 12. *Чернавский Д. С.* О методологических аспектах синергетики // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. 13. *Клименюк А. В.* Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида // Наукові записки. – Вип. 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 88–104. 14. *Клименюк А. В.* Синергетические архетипы саморазвития личности и социально-исторических процессов // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 117–133. 15. *Клименюк О. В.* Уніфікація, діалектика та полілектика в науковому є пізнання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, економіка, соціологія. – 1999. – № 2. – С. 52–53. 16. *Клименюк О. В.* Пізнання парадокс екзистенційної комунікації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, Економіка. – 2000. – Вип. 4. – С. 86–94. 17. *Орме Гити.* Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха. – М.: “КСП+”, 2008. – 272 с. 18. *Неуёмин Я. Г.* Модели в науке и технике: история, теория, практика. – Л.: Наука, 1984. – 189 с. 19. *Клименюк О. В.* Системний підхід до інтенсифікації технологічних процесів: Монографія. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 264 с. 20. *Клименюк А. В.* Латентный парадокс человеческого бытия // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2006. – Вип. 3. – С. 201–205.

Александр Клименюк

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ РАСКРЫТИЯ ЧЕРНОГО ЯЩИКА ИСТОРИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ

В статье предложена синергетическая методология поэтапного раскрытия черного ящика исторического явления и обоснованы авторские методы ее реализации.

Ключевые слова: синергетика, методология, черный ящик, историческое явление, методы анализа.

Alexander Klimenyuk

SYNERGETICS TECHNIQUES DISCLOSING THE BLACK BOX OF HISTORICAL PHENOMENON

The paper suggests the synergetic methodology of the stage-by-stage disclosure of the black box of historical phenomenon as well as substantiates the author's methods of its realization.

Key words: synergetics, methodology, black box, historical phenomenon, methods of analysis.

УДК 811.111

Оксана Алексієвець

ПОНЯТТЯ “ТОЧКА ЗОРУ” ТА АСПЕКТИ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті подано підходи до трактування поняття “точка зору” й окреслено аспекти його дослідження.

Ключові слова: точка зору, когнітивний аспект, психологічний аспект, соціолінгвістичний аспект, культурологічний аспект, лінгвістичний аспект.

*Історик за покликанням, Науковець із сучасними поглядами та обґрунтованою власною точкою зору на виклики сьогодення, принципова і відповідальна Людина, вмілий Організатор, добрий і мудрий Батько – ось риси, які відзначають цілісність і багатогранність Алексієвця Миколи Мироновича.
У славний Ювілей бажаю креативних наукових проєктів, невичерпної енергії, міцного здоров'я і сонячного настрою!*

У сучасних умовах європейських інтеграційних та глобалізаційних процесів дедалі більше науковий інтерес акумулюють навколо ефективної комунікації мовців, когнітивних виявів інтерактивності комунікантів, моделювання фрагментів концептуальної системи особистості, які використовуються при плануванні комунікативної поведінки мовця, мовних аспектів проєкції його свідомості та світобачення. Особливий інтерес викликають дослідження різноманітних форм організації мовленнєвої діяльності комунікантів з урахуванням антропоорієнтованого, комунікативно-прагматичного, психокогнітивного, культурологічного та інших вимірів. Спрямовання лінгвістичних студій на вивчення презентації особистості у процесі комунікації викликають потребу глибшого пізнання життєвих сфер і категорій, якісного здобуття знань, інформації, їх передачу та реалізацію у різних галузях суспільно-політичного, економічного та культурного життя. У цьому контексті назрілими є проблеми, пов'язані з комунікативною компетенцією мовців, зокрема, із з'ясуванням сутності та встановленням особливостей вираження їхньої точки зору. Метою цієї статті є виклад різних підходів до розгляду природи точки зору та аспектів її дослідження.

Студіювання феномена точки зору займає у модерній когнітивній і функціонально-комунікативній лінгвістиці вагоме місце, що, передусім, зумовлено специфічним навантаженням самої точки зору, а також різноманітністю й багаточисельністю засобів її реалізації у дискурсах. Незважаючи на численну літературу, присвячену висвітленню проблем актуалізації точки зору, питання про визначення цього поняття є досі дискусійним. Через складність та багатогранність вказаного явища важко дійти його досить повного або точного визначення, яке б адекватно відображало його суть та лінгвокогнітивну специфіку.

У тлумачних словниках віднаходимо розуміння сутності явища, сформоване під впливом прямого значення слів, що входять у словосполучення “точка зору”, а саме: *точка зору* (англ. *point of view*, *POV*) – життєва позиція, з якою суб'єкт оцінює події, що відбуваються навколо нього; певна позиція, ставлення до когось–чогось; основа поведінки кого-небудь; *точка зору (когось)* – чиясь думка, погляд на кого-, що-небудь, ставлення до чогось, когось [1]. Проте діапазон трактувань цього поняття розширюється до спеціалізованого, викладеного у багатьох роботах вітчизняних та зарубіжних учених.

Проведений аналіз фахових досліджень показує, що проблема точки зору є спільною для лінгвістики, літературознавства, наратології, дискурс-аналізу та інших напрямів гуманітарного знання. Її вивчення у різних аспектах порушується у працях науковців

(Ф. Бацевич, Г. Почепцов, В. Федчик, В. Шмід, J. Bartmiński, F. H. van Eemeren, G. Fouconnier, R. Grootendorst, R. E. MacLaury та ін.).

Як відомо, у теорії наратології категорію “точка зору” запропонував Г. Джеймс, а розвинули його ідеї Н. Фрідмен, Ж. Женнет, Б. Нідерхофф та ін. Аналізуючи точку зору у наративі, О. О. Леонтєва визначає її як багаторівневу лінгво-поетичну структуру, зміст якої охоплює п’ять поетичних планів – часовий, просторовий, перцептивний, мовний та “ідеологічний” [2]. В. Шмід у наратологічному розумінні формулює поняття “точка зору” як утворений зовнішніми та внутрішніми чинниками вузол умов, що впливають на сприйняття та передачу подій [3, с. 121] і передусім пов’язує з розумінням перспективи, що дистанціює саму точку зору та подію.

У літературознавстві дослідження проблеми точки зору обґрунтовано у працях М. Бахтіна, В. Виноградова, В. Волошинова, Б. Успенського, Г. Гуковського та ін. У роботах цих вчених висвітлено передусім актуальність проблеми точки зору для художньої літератури та окреслено окремі шляхи її вивчення. Так, Б. Успенський розглядає розуміння точки зору, зокрема, в “ідейно-ціннісному плані, у плані просторово-часової позиції особи, що здійснює опис подій (тобто фіксації її позиції у просторових та часових координатах), у суто лінгвістичному сенсі)” [4]. Ці підходи автор умовно позначає, як “план оцінки”, “план фразеології”, “план просторово-часової характеристики” та “план психології” [4, с. 12]. Подібно до висловленого, аналізуючи проблеми оповідача, Г. Гуковський відмічає певну точку зору на викладене та можливість розрізнення точки зору “психологічної”, “ідеологічної” та “географічної” [5, с. 200].

У лінгвістиці до окремих аспектів точки зору звертається увага у взаємозв’язку з такими поняттями, як “переконання”, “міркування”, “ставлення”, “твердження”, “теза”, “дискурс”, “аргументативний дискурс”, “лінгвістична прагматика” тощо.

Розглядаючи зарубіжні концепції теорії аргументації, В. Федчик відзначає, що опис зазначеного феномена спирається на прагма-діалектичне поняття “точка зору”, запропоноване Амстердамською школою, яке бере свої початки від діалектичного поняття “теза” (thesis), що використовувалося в античній і формальній діалектиці. У контексті прагма-діалектичної концепції, об’єктом якої є точка зору, вона узгоджується з принципами екстерналізації, функціоналізації, соціалізації і діалектифікації. Відповідно до першого принципу позиція розглядається не як психологічне ставлення або психічний стан, а як вербально виражена позиція з властивими їй відповідними твердженнями і відповідальністю за них. Згідно принципу функціоналізації аналізується не тільки саме твердження, що виражає точку зору, але також і комунікативний мовленнєвий акт висунення точки зору. Відповідно до принципу соціалізації позиція розглядається не тільки як вираження чиєї-небудь суб’єктивної думки, але і як публічне висловлення, спрямоване на погодження з ним слухача або читача, які, як припускається, не поділяють точку зору мовця чи автора. Останній принцип передбачає, що прийняття точки зору вважається виправданим лише в тому випадку, коли вона успішно витримала критику з боку антагоніста, висловлену ним у процесі регламентованого обміну доказами “за і проти” [6]. Також автор аналізує складні зв’язки між поняттями теорії аргументації “точка зору”, “висновок”, “твердження”, “теза”, “дебатована пропозиція”, “ставлення”, “віра”, “думка”.

Представники нідерландської школи аргументації Франс ван Еемерен і Роб Гроотендорст визначають точку зору як відкрито виражену точку зору того, хто говорить або пише, стосовно сформульованої думки (див.: [6]).

Займаючись проблемами комунікації, Г. Г. Почепцов у контексті аргументативного та пропагандистського мовлення звертає увагу на точку зору як комунікативну закономірність [7].

Досліджуючи теоретичні питання одного із напрямів нинішньої мовознавчої науки етнолінгвістики, польський лінгвіст Єжи Бартмінський розглядає її основне поняття “точка зору”, яке трактує як суб’єктивно-культурний чинник, що визначає спосіб висловлення про предмет (див. [8]). Взагалі у польській когнітивній філології сутність категорії “точка зору” тлумачиться з когнітивних і комунікативних поглядів та досліджується її виявлення у межах

конкретних типів текстів, дискурсів та мовленнєвих жанрів. У цьому контексті мовознавці інтерпретують точку зору як авторську позицію; точку зору, притаманну суб'єктові, який перебуває між минулим описуваної події і сучасністю; точку зору автора, який усвідомлює важливість мовних впливів на слухача; приватну і публічну точку зору; конвенціональну і конверсаційну [8, с. 294–295]. Водночас центральною є сутність точки зору як ментальної позиції автора (адресанта, мовця), яка стає основою “подачі” об'єктів-учасників події (дії, процесу, стану тощо) [8, с. 297].

Сучасний український дослідник комунікативної лінгвістики Ф. С. Бацевич подає визначення точки зору як когнітивної пресупозиції людини, яка визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів [9, с. 358]. Продовжуючи вивчення цього феномена, він розглядає точку зору як когнітивно-прагматичну категорію спілкування [10, с. 155].

Подальший аналіз проблеми показує, що точка зору постає як одне з ключових понять лінгвістичної прагматики і семасіології, вузлове поняття концептосфери людини. Це явище щораз частіше вивчають у плані породження мовлення, комунікації, теорії мовленнєвих жанрів, мовленнєвих актів, лінгвістики тексту тощо. Вчені зазначають, що точка зору тісно пов'язана з перцептивними процесами людини (фігура спостерігача), забезпечує єдність особи мовця в дискурсі, стає базою формування комунікативних смислів мовних елементів, тісно пов'язує пізнання і концептуалізацію світу з культурними, етнічними, історичними та іншими чинниками соціалізації людини. Також вона є основою формування адресантом стратегій розгортання різноманітних типів дискурсів і розпізнавання їх адресатом, побудови фаз дискурсів, забезпечує єдність особи мовця у дискурсі, уможливорює спосіб говоріння про предмети тощо [9, с. 118; 10, с. 156]. У висловленні точки зору закладено перцептивні особливості комуніканта, ідеологічні, вікові, гендерні та інші аспекти особистості та її досвіду.

На кінець, точка зору уявляється як “найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів, а також певною мірою сам процес перцепції” [10, с. 157].

Як бачимо, остаточне з'ясування сутності точки зору залишається одним із суперечливих питань, пов'язаних із розкриттям нових сторін цього явища, з комплексним та багатовимірним аналізом із застосуванням сучасних методів і прийомів різних наук. Без сумніву, розробка узагальненої, з дотриманням основних вимог методів системного аналізу адекватної класифікації типів точки зору з урахуванням її найважливіших аспектів є нарізною.

Розглядаючи аспекти вивчення точки зору, а саме, когнітивний, соціологічний, психологічний, лінгвокультурологічний, лінгвістичний та інші, зауважимо, що аналізовані питання не повною мірою вивчалися у межах традиційної системно-структурної парадигми. І лише поворот лінгвістики до антропоцентричної парадигми, переорієнтація мови на факт, подію, мовну особистість дав можливість дослідження цих проблем.

Як відомо, когнітивно-дискурсивний підхід пов'язаний з вивченням проблем осмислення досвіду людини як результату її взаємодії з оточуючим світом і з дослідженням комунікативної діяльності. У межах цього підходу точка зору постає базовим поняттям концептосфери людини, оскільки саме в ній поєднуються суб'єкт, пізнавальна дія і об'єкт пізнання [10, с. 156]. Виходячи із визначення когнітивної діяльності як дії, пов'язаної з набуттям, організацією та використанням знання, формування точки зору варто трактувати як пізнавальну активність будь-якого виду, у якій повною мірою виявляється те, що називається здатністю людини “бачити світ й осмислювати його у різних іпостасях та проявах” [11, с. 17]. У цьому контексті когнітивний аспект точки зору окреслює дослідження її природи, когнітивних стратегій її утворення, вираження та розгортання різноманітних типів дискурсів, специфіки зв'язків між мисленнєвими, когнітивними та мовними

структурами на основі синтезу колективного історичного і сучасного соціального досвіду свідомості, що дозволяє забезпечувати адекватні реакції людини на виклики навколишньої дійсності [12, с. 91].

З когнітивним аспектом дослідження точки зору пов'язаний психологічний, у якому вивчаються індивідуальні особливості мовця, який постійно взаємодіє з оточуючими явищами й речами, залучає їх у різноманітні фізичні й розумові операції, активно презентуючи власну точку зору. Дискурсивно-психологічний аспект, підкреслюючи мовну і комунікативну природу психічних процесів, концентрується на аналізі психічних феноменів з боку учасників комунікативного процесу в цілому й інтеракцій, зокрема. При цьому індивідуум розглядається як гнучкий конструкт, який постійно змінюється під час соціальної взаємодії в цілому [13], і можемо передбачити при вираженні точки зору.

Далі логічно соціолінгвістичний аспект вивчення точки зору віднаходимо у з'ясуванні ролі соціальних чинників у її висловленні, в урахуванні вагомих соціопрагматичних факторів, як ситуація спілкування (індивід – індивід, індивід – мала група осіб, індивід – велика група осіб), соціальний статус мовця, останній з яких відображає взаємодію низки соціокультурних характеристик – приналежність до тієї чи іншої лінгвокультури, гендер, вік, освітній цenz.

Досліджуючи точку зору, не можна уникнути питань, пов'язаних з мовною особистістю як хранителем і носієм культури народу [14, с. 4] і у цьому контексті з лінгвокультурологічним аспектом. Виходячи з визначення Ю. М. Караулова [15, с. 3], мовна особистість – це людина, здатна створювати і сприймати тексти, що відрізняються за ступенем структурно-мовної складності, глибиною й точністю вираження дійсності, визначеною цільовою спрямованістю. Важливі ціннісний, світоглядний, культурологічний та особистісний компоненти мовної особистості лежать в основі формулювання та презентації точки зору. Активна мовленнєво-розумова діяльність за нормами та еталонами тієї чи іншої етномовної культури, процес засвоєння законів соціальної психології народу та інші відносини між членами конкретного етнокультурного товариства відображаються у формуванні точки зору індивідуума. Лінгвокультурологічний аспект корелює з антропологічно-культурним чи етнолінгвістичним, оскільки етнолінгвістика прагне до того, аби виходячи з мови, дійти до людини, до її способу розуміння світу. Антропоцентричний характер аналізу точки зору, як і мови взагалі, подає “світ, бачений очима людини і зорієнтований на людину” (С. Бартмінський).

Варто зауважити, що кожен з аспектів дослідження точки зору функціонує у тісному взаємозв'язку з іншими аспектами й передбачає застосування методів і прийомів суміжних наук.

На сьогодні також не повністю досліджено лінгвістичний аспект точки зору. Він полягає у визначенні системи засобів різних мовних рівнів, їх взаємодії і взаємного впливу для презентації точки зору у дискурсі. При цьому наголосимо, що для забезпечення успішності комунікації важливе значення має просодичний компонент в актуалізації висловлення. Більше того, для процесу просодичного оформлення мовлення і точки зору, зокрема, ключовим стає енергетичний підхід, який базується на принципі збереження емоційно-прагматичного потенціалу висловлення [16, с. 5–12].

Отже, розглянуті вище положення із досліджуваної проблеми дають підстави вважати, що тільки системний і багатоаспектний аналіз точки зору дозволяють розкрити її лінгвістичну сутність й виявити інструментарій та особливості актуалізації в англomовному дискурсі.

Список використаних джерел

1. Точка зору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>; Точка зору // Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.slovnkyk.net](http://www.slovnkyk.net/index.php?swrd=ТОЧКА) <http://www.slovnkyk.net/index.php?swrd=ТОЧКА>
2. Леонтьева Е. А. Точка зрения в нарративе (на материале сопоставительного анализа современных русских коротких рассказов и их переводов на немецкий язык): дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 20 / Леонтьева Елена Александровна. – Тюмень, 2005. – 190 с.
3. Шмид В. Нарратология. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с. [Електронний ресурс] / В. Шмид. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/shmid/index.php
4. Успенский Б. А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы //

Б. А. Успенский. – М. : Искусство, 1970. – 227 с. (Серия “Семиотические исследования по теории искусства”). 5. *Гуковский Г. А.* Реализм Гоголя // Г. А. Гуковский. – М.–Л. : Государственное издательство художественной литературы, 1959. – 532 с. 6. *Федчик В. А.* Понятия “точка зору” в современных зарубежных концепциях теории аргументации [Электронный ресурс] / В. А. Федчик. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Philologia/24338.doc.htm 7. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации [Электронный ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Режим доступа: <http://www.nir.ru/socio/articles/poch.htm> 8. *Бацевич Ф.* Punkt widzenia w tekście i w dyskursie / Pod red. J. Bartmińskiego, S. Niebrzegowskiej–Bartmińskiej, R. Nycza. “Czerwona seria”. T. 19. – Lublin: W-wo Uniwersytetu im. M. Curie-Skłodowskiej, 2004. – 361 s. / Флорій Бацевич // Проблеми слов’язнознавства. – 2005. – Вип. 55. – С. 294–298; Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // Językowy obraz świata. – Lublin, 1990. – S. 109–127. 9. *Бацевич Ф.* Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с. 10. *Бацевич Ф. С.* Нариси з лінгвістичної прагматики / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с. 11. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. 12. *Клименюк А.* Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / Александр Клименюк // Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 88–104. 13. *Переверзев Е.* Дискурсивная психология / Егор Переверзев // Современный дискурс-анализ. Электронный журнал. – Выпуск 1. – Том 1. – 2009. – С. 39–49. – Режим доступа до журн.: www.discourseanalysis.org 14. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с. 15. *Караулов Ю. Н.* Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3–8. 16. *Калита А. А.* Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення / Алла Андріївна Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с.

Оксана Алексиевц

ПОНЯТИЕ “ТОЧКА ЗРЕНИЯ” И АСПЕКТЫ ЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье предложены подходы к трактовке понятия “точка зрения” и очерчены аспекты его исследования.

Ключевые слова: точка зрения, когнитивный аспект, психологический аспект, социолінгвістический аспект, культурологический аспект, лингвистический аспект.

Oxana Alexiyevevs

POINT OF VIEW AND ASPECTS OF ITS STUDY

The paper presents different approaches to the phenomenon “point of view” as well as to the aspects of its study.

Key words: point of view, cognitive aspect, psychological aspect, sociolinguistical aspect, cultural aspect, linguistical aspect.

УДК 930 (477.83/.86)

Іван Куций

**ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ В УКРАЇНСЬКІЙ
НАУКОВО-ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ ХІХ СТ.:
ПРОБЛЕМА КОНТИНУЇТЕТУ “РУСЬКОЇ” НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ**

У статті проаналізовано рецепцію “литовської доби” національної історії в українській історіографії Галичини ХІХ ст. Досліджено інтерпретації галицькими вченими проблеми тягlosti давньоруської державницької традиції у Великому князівстві Литовському.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Галичина, історіографія, українофільство, русофільство.

У традиційній схемі тягlosti української національно-державницької традиції від давньоруської державності і по сьогодні особливе місце належить литовській добі. Вона постає з’єднувальною ланкою між давньоруською та козацькою епохами національної історії. Ці епохи посідають визначальне місце в українській історичній свідомості. Звідси для українських істориків різних шкіл та напрямів актуальним було обґрунтування тези про неперервність, континуїтет української національно-історичної традиції у Великому князівстві Литовському. Особливої ваги це питання набуло в українській науково-історичній думці Галичини ХІХ ст. Тут, як відомо, співіснували дві науково-інтелектуальні течії – старорусинсько-русофільська та українофільсько-народовська. Перша з них актуалізувала у своїй моделі історичної свідомості давньоруську епоху, друга – козацьку епоху національної історії. Таким чином, для вчених-українофілів Литовська держава виступала своєрідним прологом, передумовою “золотої доби” (козаччини), в той час як для русофілів вона поставала епілогом, завершальною віхою їх “золотої доби” (давньоруської державності). У пропонованій статті ставимо метою з’ясувати: як галицькі вчені названих провідних течій інтерпретували місце й роль Великого князівства Литовського в національній історії. Для цього ставимо такі завдання: з’ясувати внесок українських істориків Галичини ХІХ ст. у дослідження генези Литовської держави; проаналізувати потрактування місця й ролі Литовської держави у русофільській та українофільській версіях національної історії; дослідити погляди провідних галицьких істориків на проблему етнонаціонального характеру Литовської держави; виявити основні відмінності між інтерпретаціями литовської доби вченими русофільського та українофільського спрямувань.

Зазначимо, що окреслена проблема ще не поставала предметом спеціального наукового дослідження, хоча деякі її аспекти порушувались у працях українських вчених. Такі сучасні дослідники, як С. Борчук [1] та А. Королько [2], у своїх дисертаційних дослідженнях та статтях, присвячених І. Шараневичу та А. Петрушевичу, з’ясовували питання внеску цих галицьких істориків у дослідження литовської доби. Зрозуміло, що в рамках запропонованої статті не можливо вичерпно висвітлити всі аспекти винесеної в заголовок теми. Серед перспективних напрямів подальших досліджень з названої проблематики виділимо такі: інтерпретація генези Литовської держави та литовської епохи загалом окремими вченими-істориками (О. Барвінським, Б. Дідицьким, Т. Ріпецьким); порівняльний аналіз інтерпретацій Великого князівства Литовського галицько-українськими, наддніпрянсько-українськими, російськими та польськими істориками тощо. Джерельною базою для нашого дослідження послужила наукова та науково-популярна спадщина провідних українських істориків Галичини ХІХ ст., насамперед синтетично-узагальнюючі монографічні праці таких вчених, як Д. Зубрицький [3–5], Б. Дідицький [6–8], І. Шараневич [9–10], А. Петрушевич [11], О. Барвінський [12–15], С. Качала [16], Т. Ріпецький [17] та ін.

За усталеною схемою періодизації руської історії, після давньоруської державності наступила так звана литовська або литовсько-польська епоха (доба) національної історії, хронологічні рамки якої, на думку провідних галицьких вчених-істориків (О. Барвінський, Б. Дідицький, І. Шараневич), охоплювали часи від 1340-го до 1569 року. Ця більш ніж двохсотлітня епоха включала події, починаючи з втрати політичної самостійності Галицько-Волинською державою і до Люблінської унії. Названі вище галицькі вчені (та й загалом переважна більшість тогочасних істориків) головним змістом цієї епохи називали занепад й трансформацію давньоруських форм державно-суспільного життя, інкорпорацію руських земель Литовською державою й боротьбу Польського королівства, Великого князівства Литовського та Угорського королівства за галицько-волинську спадщину. Підкреслимо, що хоча литовсько-польська доба не поставала об'єктом актуалізації історичної пам'яті ні для русофілів, ні для українофілів, вона все ж таки була належно поцінована і висвітлена у працях авторів, приналежних до цих двох цих течій. Науковим авторитетом у дослідженні литовсько-польської тематики виступав І. Шараневич. На сторінках його праці "Історія Галицько-Володимирської Русі" подіям цього часу відведено помітно більше дослідницької уваги у порівнянні із висвітленням давньоруської тематики. Виклад подій у ній І. Шараневич довів до 1453 р. Йому належить також ґрунтовна розвідка про соціально-економічні відносини цього часу – "Огляд внутрішніх відносин Галицької Русі в другій половині XV століття". Варто додати, що наукові дослідження, присвячені литовсько-польській добі руської історії, розпочав у Галичині Д. Зубрицький своєю працею "Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Русі". Чимало наукових узагальнень стосовно даної теми Д. Зубрицький подав у фундаментальному краєзнавчому дослідженні "Хроніка міста Львова", яке і по сьогодні зберігає свою наукову вартість. Найбільш яскраво ілюструють історичний процес XIV–XVI ст. у рецепції русофілів синтетичні праці Б. Дідицького "Народная история Руси" (Ч. I, II) та "Летопись Руси от 1340 до 1887 года". Характер польської політики стосовно Русі найдетальніше з-поміж вчених-істориків того часу з'ясував С. Качала у "Короткій історії Русі". О. Барвінський присвятив литовсько-польській добі популярну монографію "Історія Русі" (Ч. III, IV, V), матеріали якої згодом помістив в обширній "Ілюстрованій історії Русі".

Впливова роль Великого князівства Литовського у тогочасній Русі обумовила пильну увагу галицьких науковців до історії Литовської держави. Генезу Литви як етнополітичного утворення вони простежували від часів Данила Романовича (XIII ст.). Дослідники зауважували примітивно-низький рівень суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку литовсько-прибалтійських племен. Початок державотворення у них вчені фіксували уже за часів князя Миндовга, оскільки останній підтримував тісні стосунки із державою Романовичів. З середини XIII ст., за їхніми спостереженнями, литовський та руський державотворчі процеси тісно взаємопов'язані, а з середини XIV до середини XVI ст. – це вже єдиний історичний процес. Стосовно нього утвердився термін "литовсько-руська історія". В уявленнях галицьких науковців ранньолитовська держава часу Миндовга поставала як чужорідна й ворожа до "руського світу". Аналіз досліджень переконує, що вчені здебільшого не заглиблювались у суть процесу інкорпорації руських земель до складу Литовської держави. Так, у О. Барвінського й Б. Дідицького маємо переважно поверхнево-спрощені потрактування цього процесу, як, наприклад, "завоювання", "підкорення", "захоплення", "приєднання", "оволодіння" тощо. На противагу їм, Д. Зубрицький та І. Шараневич зробили уже наукові спроби проаналізувати входження руських земель до складу Литви, беручи до уваги усталені принципи політико-династичних відносин XIII–XV ст. Тому в їхніх інтерпретаціях цей процес постає дещо по-іншому – як "добровільне входження" руських земель до Литви, "вокняжіння" й "успадкування" литовськими правителями руських князівських престолів. Найбільш чітко з цього приводу висловився Д. Зубрицький: "Ми сміливо можемо стверджувати, що дрібний литовський народ ніколи не завойовував обширної, багатолюдної західної Русі, тільки князі роду Гедеміновичів, охрещуючись і одружуючись на руських князях, мало-помалу заволоділи руськими

князівствами, зовсім обрусіли...” [4, с. 268]. І. Шараневич не був подібно радикальним і вказував на різні способи (“частиною силоміць, частиною за договорами”) оволодіння руськими князівствами з боку Литви [9, с. 250]. О. Барвінський характеризував Литву часів Миндовга як “ворога самостійного розвитку Русі” [12, с. 61].

Загалом в тогочасній історичній думці Галичини спостерігаємо зверхньо-скептичне ставлення до ролі Литви у східноєвропейському історичному процесі. Д. Зубрицький з цього приводу писав: “Бідний той народець вибраний був Промислом грати опісля важливу роль на півночі Європи. Князі його, здобуваючи з часом то зброєю, то одруженням із руськими князнями значну частину руського світу, створили могутнє Литовсько-руське князівство, засіли на Польському троні, керували через чотири покоління обома державами, обдарували і угорців, і чехів королями, а тепер числив той народ всього-на-всього два мільйони душ. Так-то Всевишній сподобляє інколи жалюгідних винуватців до виконання чи досягнення важливих цілей!” [4, с. 76]. Д. Зубрицький зазначав також, що в епоху найвищого цивілізаційного розквіту Русі “предки Ягайла, в той час напівдикі, харчувались ще в литовських дебрях жолудями” [5, с. 331]. Подібний скептицизм у ставленні до Литви спостерігаємо у працях майже всіх галицьких вчених. Дослідники одностайно сходились на тому, що зріст державно-політичної могутності Литви став можливим лише за умов занепаду руських князівств через міжусобиці та іноземні спустошення. Без цієї передумови, як переконували Б. Дідицький та Д. Зубрицький, Литва не мала ніяких шансів відіграти помітну роль у європейській історії.

Зміцнення військово-політичної могутності Литви та поширення її влади на руські землі пов’язували в галицькій історичній думці насамперед із діяльністю князя Гедиміна. У часи його правління науковці висліджували тенденцію до перетворення Литви із моноетнічного державного утворення у дуалістичну литовсько-руську державу, у якій руський етнонаціональний елемент здобував у ході приєднання нових руських князівств щораз більшу перевагу над литовським. Тому у переважній більшості тогочасних дослідницьких праць назва Литва вживалась (стосовно XIV–XVI ст.) як збірний, надетнічний політонім для позначення всіх (у тому числі і руських) територій та їхнього населення, а не лише вузькоетнічно. На цьому моменті особливо наголошував Д. Зубрицький: “Всюди під іменем литовці я розумію також і русинів, тому що оба народи були в той час тісно пов’язані між собою, а серед литовських бояр знаходилося більше бояр руських, ніж литовських, і всі вони вживали мову руську” [5, с. 355]. З метою уникнути термінологічного непорозуміння й застерегти від ототожнення етнічного та політонімічного змісту назв *Литва*, *литовці* Д. Зубрицький запропонував вживати політонім *литво-руси*. Однак це термінологічне нововведення не прижилося в галицькій історіографії.

З часів Гедиміна, як узагальнюють дослідники, Литва набула ознак руської держави. Д. Зубрицький та Б. Дідицький цілком “знівелювали” роль литовського етнічного чинника у внутрішньополітичному житті Великого князівства Литовського, обмеживши внесок литовців лише діяльністю правлячої династії та назвою держави. “Малий литовський народець, – твердив Д. Зубрицький, – всякнув в масі руського народонаселення і не залишилось по ньому ні державних литовських грамот, ні інших пам’яток, лиш тільки найменування Литовського В. князівства, в пам’ять переміни династії, що володарі цієї держави походили від литовського народу” [4, с. 268–269]. Інші дослідники (О. Барвінський, І. Шараневич) не відмовляли литовцям у праві вважатися співтворцями Великого князівства Литовського. Варто наголосити, що майже всі історики виявилися непослідовними у з’ясуванні етнонаціонального характеру Литовської держави. Суперечливість думок стосовно цього є досить помітною в рамках кожної окремо взятої праці. Типовим прийомом, як спостерігаємо, є співставлення соціально-економічного, політичного й культурного рівнів русинів та литовців. Зрозуміло, що русини представлені у незрівняно вигіднішому світлі, а про литовців йдеться як про “дикі”, “бідні”, “відсталі”, “поганські” племена. Якщо ці висновки були дещо тенденційними, то спостереження про домінування у Великому князівстві Литовському давньоруських форм суспільно-політичного устрою, руської мови,

культури, релігії опиралися на науково-дослідницький фактаж. Сказане найбільшою мірою стосується праць І. Шараневича.

Певний резонанс у наукових колах тогочасної Галичини викликала дискусія про так звані Гедимінові завоювання у Південній Русі. Б. Дідицький та І. Шараневич, наприклад, поділяли поширену в польській історіографії думку про похід і здобуття Києва Гедиміном у 1320 р. Д. Зубрицький категорично не приймав цієї точки зору. Він, опираючись на цілий ряд історичних фактів, обґрунтовував наукову неспроможність цієї гіпотези. Д. Зубрицький писав: “Заперечить хто-небудь, що Литва в дійсності заволоділа Волинню, Києвом – так! Но не в 1320 чи 1321 році. Любарт перший із литовських князів заволодів Волинню і Галичиною близько 1337 року, тоді, коли рід князів наших кончиною Юрія II припинився, і не силою зброї, а правом наслідства” [4, с. 265–267]. Дослідник переконував, що Гедимін не міг в цей час (у 1320 р.) заволодіти Києвом; це сталося за князювання його синів, після 1376 р. Ці події Д. Зубрицький поінтерпретував лише як зміну династій Рюриковичів на Гедиміновичів.

Оскільки соціально-економічний уклад Великого князівства Литовського не зазнав, у порівнянні з давньоруським князівством, кардинальних змін, то цей факт слугував дослідникам як вагомий доказ тяглості давньоруської історичної традиції у Литовській державі. В українофільських інтерпретаціях національної історії наголошувалося на “демократичності” соціально-економічних відносин в литовсько-руській державі у порівнянні з Польщею. Так, С. Качала твердив, що “загалом до самої Люблінської унії (1569 р.) положення народу в Великому князівстві Литовському було вільне” [16, с. 16].

Помітною особливістю галицького науково-історичного дискурсу був незмінний дослідницький інтерес до ролі особи правителя (князя, короля, царя) в національній історії. О. Барвінський, наприклад, назвав князя Гедиміна “справжнім основоположником сили і могутності Литви”. Як читаємо в праці цього історика, у часи правління основоположника нової династії “дві третини великої держави литовсько-руської заселяли русини, а Литва вже за Гедиміна стає сильним осередком, коло якого мали громадитись роздроблені і ослаблені руські сили” [12, с. 76]. Сина Гедиміна Ольгерда вже однозначно потрактовано як руського князя. “Всю свою увагу, – писав О. Барвінський, – звернув Ольгерд на справи руської народності, бо щодо віри, звичаїв і родинних зв’язків та поглядів був він справжнім русином” [12, с. 81]. Доказами “руськості” Ольгерда слугували факти його хрещення за православним обрядом, шлюб із тверською княжною Уляною, проживання на Русі, прихильне ставлення до православної церкви, “руської просвіти”, підтримка “руської справи” у політичному житті Литви тощо. Часи правління Ольгерда дослідники, передовсім Б. Дідицький, вважали найактивнішою фазою “зрушення” “дикої і майже зовсім поганської Литви”. Відзначалося, що внаслідок приєднання Ольгердом нових руських земель вага литовського етнічного чинника у державі була зведена до мінімуму. “На тому великому просторі, заселеному русинами, – писав О. Барвінський, – ледве можна було добачити малий закуток держави, заселений литовським племенем (ледве десята частина литовської держави), що утворило цей осередок, і західні руські землі (князівства Смоленське, Сіверське, Чернігівське, Київське, Волинське і Поділля). Руська народність значно переважала в Ольгердовій державі народність литовську так щодо числа, як і щодо простору земель, які заселявала. Та й просвітою стояли русини вище литовців, і на Литві ширилася руська віра і мова, руські звичаї” [12, с. 103]. Таким чином, Ольгерд поставав як одна із найвизначніших постатей руської історії литовсько-польської доби. Вагою державотворчої діяльності він прирівнювався навіть до Володимира Великого. “Велике князівство Литовське, – писав О. Барвінський, – стало за Ольгерда справді князівством руським” [12, с. 103]. Викладене ним поділяли практично всі тогочасні історики. Варто відзначити, що Б. Дідицький все-таки помітив дуже суттєву для русофільської ідеології “погіршеність” у політиці Ольгерда: “не дозволив своїм руським єпископам признавати найвищу владу одного Київсько-Московського Митрополита Русі, що сидів у Москві, но по умові з Царгородским Патріархом поставив в р. 1354 для південної Русі другого Митрополита (Романа), через що єдинство святої православної церкви на довгий час розірвалося” [7, с. 99]. Далі Б. Дідицький

констатував, що Ольгерд згодом “покаявся свого гріха за роз’єднання руської православної церкви”.

Чималий дослідницький інтерес викликала також постать великого князя Вітовта – “мужа високих намірів, сильного ума і рицарського духу” (Б. Дідицький), “одного із найзначніших державців того часу” (І. Шараневич). Водночас дослідники підкреслювали, що політичний курс Вітовта не сприяв, а іноді й суперечив “руській справі”. Тут малася на увазі передовсім централізаційна політика литовського правителя, що супроводжувалася ліквідацією автономії південноруських земель, удільних князівств й створенням замість них намісництв. Несхвалення викликав, зрозуміло, перехід Вітовта на католицький обряд, зазнавала критики його протекція чужоземцям в системі управління руськими землями. Зазначені факти перешкодили зарахуванню Вітовта до “руських національних діячів”, хоча його і не віднесено до чужих русинам й ворожих “руській справі” правителів. Коли постать Вітовта посіла проміжне місце у системі “герой-антигерой” національного минулого, то великий князь Свидригайло однозначно потрактований саме як “руський”, а його політична діяльність ототожнювалася із “руською справою”. І. Шараневичу довелося спростовувати поширену у польській історіографії думку про досить сумнівну репутацію Свидригайла – як “п’яниці, людини непостійної, жорстокої, безталанної, непостійного характеру”. Він писав: “Ми інакше розумієм князя цього, опозореного польськими і литовськими істориками. Свидригайло був мужем постійним настільки, наскільки через довгий час стремів неперестанно до того, щоб віддалити Русь від Литви і побудувати відособлену від Литви і Польщі незалежну державу” [9, с. 232]. Втім галицький дослідник не замовчував і негативних моментів: “Настільки можна Свидригайлу дорікати на непостійність, наскільки він, будучи попередньо грецької віри, перехрестився на латинську, а по тім хоч і був латинником, сприяв православ’ю, часто і на некористь для латинського віросповідання” [9, с. 232–233]. На думку І. Шараневича, нетолерантне ставлення Свидригайла до католиків спричинило міжетнічну та міжконфесійну ворожнечу між католиками-литовцями і православними русинами й унеможливило політичну консолідацію двох етносів. Попри позитивну загалом установку до постаті Свидригайла як правителя, І. Шараневич констатував у нього чимало особистих вад [9, с. 433]. О. Барвінський з цього приводу зазначив, що у політичних “пригодах Свидригайло втратив політичний розум” [12, с. 116]. Галичанам, без сумніву, найбільше імпонувала та обставина, що Свидригайло “зріс на ненависті до Польської корони і боровся з нею майже через ціле життя своє” [9, с. 432]. Саме тому Б. Дідицький вважав Свидригайла одним із найвизначніших діячів своєї епохи.

З числа Гедеміновичів історики чітко виділяли виразників “руської справи” (Скиргайло та Любарт Гедеміновичі, Юрій Наримутівич, князі Олельковичі, Коріатовичі) та представників антируських, найперше католицьких тенденцій (Ягайло, Сигизмунд Кейстutowич, Михайло Сигизмундович). Стосовно діяльності “антигероя” національної історії Ягайла можна сформулювати такий узагальнений висновок: уклавши Кревську унію та прийнявши католицизм, цей князь унеможливив остаточне зрушення Литви й започаткував у цій державі литовсько-католицьку (антируську й антиправославну за своїм спрямуванням) течію. Майже всі дослідники акцентують на тому, що після Кревської унії Велике князівство Литовське втратило риси руськості, а його подальша внутрішньополітична історія позначена боротьбою двох ворожих тенденцій – литовсько-католицької та русько-православної. Б. Дідицький та І. Шараневич протистояння Русі і власне Литви ілюстрували тим фактом, що і Скиргайло, і Свидригайло привласнювали собі титул “Великий князь руський”. Б. Дідицький обґрунтовував, що володіння Свидригайла становили окрему державу – так звану Київсько-Волинську Русь. Отже, в галицькій історичній думці досить виразно проглядається твердження, що з часу політично-релігійних реформ Ягайла Русь та Литва стають виразно опозиційними національно-політичними утвореннями. Опір руських князів Вітовтові та війни Свидригайла і Сигизмунда Кейстutowича інтерпретуються саме як вияв протистояння цих двох етно-національно-конфесійних угруповань. Все-таки не простежуємо спроб потрактувати Велике князівство

Литовське як чужу чи ворожу Русі державу. І. Шараневич, наприклад, наголошував, що в ході довготривалих дипломатичних переговорів та військових сутичок між Польським королівством та Великим князівством Литовським русини завжди були на боці інтересів другого [9, с. 227]. За домінуючою в галицькій історіографії тезою, давньоруська державницька традиція у Великому князівстві Литовському, незважаючи на суттєві її видозміни та трансформації, продовжувала функціонувати аж до Люблінської унії.

Постать литовського князя й польського короля Ягайла (навіть попри його русько-литовське етнічне походження) викликала у галицьких істориків здебільшого антипатію. Так, наприклад, Б. Дідицький характеризував його як “необачного князя-перекінчика”, “короля-перекінчика”, що “не мав твердого духу віри, не образився польсько-католицькою гордістю” [7, с. 114]. Саме Ягайло, на думку більшості дослідників, найбільше спричинився до утворення у Литві антируської течії, внаслідок чого процес “зрушення” Литви перервався. Аналогічно читаємо і у О. Барвінського: “Литовська держава була б і далі зосталася руською, якою була за Ольгерда, коли б Ягайло був не одружився з польською королевою Ядвігою” [12, с. 106]. Цей історик переконував, що Ягайло спонукав “православних литовців до відступництва, цілі верстви народу литовського ополячувались, відчужувались від русинів, переходили в табір польський і помогали полякам ослаблювати сили руські. В своїй релігійній ревності обернувся опісля Ягайло і проти православних русинів” [12, с. 109]. Найбільш повну і майже ідентичну характеристику Ягайла маємо у працях І. Шараневича та Д. Зубрицького. “Король цей, – читаємо в І. Шараневича, – слабодушний, до війни боязливий, в мирі діяльний, щедрий, невеликих талантів державних, спричинився багато до розвитку краю нашого, но з великою шкодою руській народності, котра ще тоді тісно була пов’язана з православ’ям” [9: 389]. Тогочасні історики не піддавали сумніву тезу, що з-поміж польських королів цієї епохи Ягайло найбільше спричинився до латинізації та полонізації Галицької Русі. “Ягайло, – писав І. Шараневич, – надавав високі уряди, руські староства і руське воєводство полякам. Так чим раз глибше вкорінювався й чим раз ширше поширювався елемент польський...” [9, с. 388]. Цей науковець констатував обоюсторонню упередженість чи навіть ворожість між Ягайлом та православними русинами. Галицькі русини, на його думку, через спричинені королем утиски православ’ю під час конфліктів завжди сприяли противникам Ягайла – Вітовту, згодом Свидригайлу. Ягайло, за І. Шараневичем, став першим винуватцем широкомасштабної польсько-руської й водночас католицько-православної конфронтації. Водночас учений зауважував, що король “сховував в серці своєму гарячу любов до Литви, своєї батьківщини і особливе до руських земель прив’язання” [9, с. 388]. Б. Дідицький звернув увагу на символічність способу його поховання: “Так спольщена голова і кості литовця Ягайла зложені в старинній столиці Польщі, його ж серце, котре хоч потаємно билось почуттям матері його русинки, покоїлося в святій нашій Русі” [7, с. 153]. У контексті викладеного вище вирізнявся погляд Д. Зубрицького, який відстежував у діяльності та особі польського короля “похвальні якості” й переконував, що “більшість добрих властивостей велить віднести нам його до числа кращих правителів” [5, с. 311]. Утиски Ягайла православному віросповіданню, за переконанням Д. Зубрицького, зумовлювалися не “неприхильністю до нього, а спонукувалися найперше радниками короля, його оточенням, що значною мірою було сформоване із латинського духовенства”. Далі дослідник уточнював: “В останній час його життя залишилась йому тільки одна тінь влади; справжнім же правителем був Збігнев Олесніцький” [5, с. 312]. Однак ця виняткова спроба Д. Зубрицького “реабілітувати” Ягайла виявилась невдалою, оскільки була неприйнятною для інших дослідників. Звідси в історичній думці Галичини усталився погляд на Ягайла як польського, ворожого “руській справі” правителя, антипода свого брата Свидригайла, тобто “антигероя”.

Найактуальнішою проблемою руської історії литовсько-польської доби були для галицьких вчених військово-дипломатичні зусилля Польського королівства, спрямовані на заволодіння руськими землями Литовської держави. Дослідників цікавив передовсім польсько-литовський унійний процес, що потрактований ними як головна ціль зовнішньої

політики Польщі. Вони були одностайними у висновках про антируську спрямованість постанов Городельської унії 1413 р. “Поляки, – стверджував Б. Дідицький, – скорше відступили би від Господа Бога, Спаса нашого, ніж від тої унії з Литвою і багатою Руссю” [7, с. 137]. Аналізуючи дипломатично-унійний переговорний процес, науковці акцентували на тому, що “пани польські перевищували дипломатичним розумом панів литовських” [9, с. 318]. “Тодішні поляки, – зауважував Д. Зубрицький, – далеко були досвідченіші в політиці і дипломатії, ніж русини і литовці” [5, с. 291]. Цей очевидний факт учений пояснював активною участю католицького духовенства в польській дипломатії, знанням латинської мови (мова дипломатії), історії, церковного права, дотриманням принципу “не звертати уваги на засоби для досягнення цілі”. Натомість литовсько-руські бояри, князі-вельможі, читаємо у Д. Зубрицького, виявились мало обізнаними із латиною і мистецтвом дипломатії (“діло їх було битися, а не писати”) й внаслідок цього при укладанні договорів вони “вічно представляли собі діло в другому вигляді і вічно залишались обманутими” [5, с. 292]. Звідси причину підписання не вигідної для Русі Городельської унії Д. Зубрицький пояснював тією обставиною, що “поляки перевищували простодушних русинів і литовців в дипломатичному мистецтві” [5, с. 237].

Таким чином, внесок українських вчених Галичини XIX ст. у дослідження історії литовсько-польської доби не піддається однозначному оцінюванню. Такі науковці, як Д. Зубрицький, А. Петрушевич, І. Шараневич, здійснили вагомий внесок у вивчення багатьох вузькоспеціалізованих фактографічних питань краєзнавства, що стосуються цієї епохи. В цьому полягає їх головна наукова заслуга. Принциповою дослідницькою новизною в ідейно-концептуальних інтерпретаціях литовсько-польської доби вчені-історики не відзначились – у їхніх працях домінували теорії та концепції, запозичені із польської, російської та наддніпрянсько-української історіографії. Певну наукову вартість мали синтетичні праці І. Шараневича “Історія Галицько-Володимирської Руси” та “Огляд внутрішніх відносин Галицької Руси в другій половині XV століття”, в основі яких – аналіз польських та литовських першоджерел. Синтетично-узагальнюючі праці інших галицьких вчених, що досліджували названу епоху, мають для сучасних науковців значення лише як пам’ятки історичної думки. Неоднакове місце займала литовсько-польська доба в українофільських та русофільських концепціях національної історії. У русофільській версії вона поінтерпретована своєрідним епілогом “золотої доби” національної історії, якою для них поставала давньоруська епоха. Вчені русофільської орієнтації акцентували на таких визначальних процесах, як занепад давньоруської державницької традиції у Південній та Західній Русі, утвердження Московського царства як єдиного носія русько-православної ідеї, отожднення “руської справи” із інтересами Московської держави. На противагу їм, українофіли не вбачали у литовсько-польській добі “розриву” руської національної традиції, а простежували лише трансформацію форм національного буття русинів у цей час, коли “руськість” остаточно втрачала небажаний (для українофілів) аристократизм і набувала простонародних форм.

Список використаних джерел

1. Борчук С. Громадсько-культурна та наукова діяльність Ісидора Івановича Шараневича (1829–1901 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Чернівці, 1999. – 20 с.
2. Королько А. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Чернівці, 2002. – 20 с.
3. Зубрицький Д. Анониміє Гнезненскій и Іоаннъ Длугошъ. Латінскія выписки изъ ихъ сочиненій, статей, относящихся къ исторіи Галицко-Владимирской Руси, за періодъ отъ 1337 по 1387 годъ, съ русскимъ переводомъ, и критическими изслѣдованіями и замѣчаніями. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. Вмѣстѣ четвертой части галицкой исторіи. Издѣніемъ сочинителя. Львовъ. Напечатано въ Типографіи Ставропигіанской, 1855. – 122 с.
4. Зубрицький Д. Історія древняго Галицко-русскаго князѣства. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. Часть третья. Львовъ. Типомъ и издѣніемъ Института Ставропигіанскаго, 1855. – 313 с.
5. Зубрицький Д. Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. Переводъ съ польскаго Д. Члена Осипа Бодянскаго. Изданіе Императорскаго общества исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ. Отъ водворенія христіанства при князяхъ поколѣнія Владимира Великаго до конца XV столѣтія. Москва. Въ университетской типографіи, 1845 р. – XLVI+420+44 с.
6. Дідицький Б. Лѣтопись Руси отъ 1340 до 1887 года, розтолкована Богданомъ А. Дідицькимъ. [Львів]. 1887. – 56 с.
7. Дідицький Б. Народная исторія Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ послѣ наилучшихъ историковъ составлена и издана Богданомъ А. Дідицькимъ. Часть первая. Львовъ. Изъ типографіи Ставропигіанскаго Института подъ зарядомъ Стефана Гучковскаго, 1868. – 224 с.
8. Дідицький Б. Народная исторія Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ послѣ наилучшихъ

историкѡвъ составлена и издана Богданомъ А. Д.: дицкім. Часть вторая. Львовъ. Въ типографіи Института Ставропигійскаго, подъ зарядомъ Стефана Гучковского, 1868. — 200 с. 9. *Шараневич І.* Исторія Галицко-Володимирской Руси Отъ найдавнішнихъ временъ до року 1453. На подстав.: жерель написаль Исидоръ Шараневичъ. Въ Львов.: В печатни Института Ставропигійскаго. Накладомъ автора, 1863. — 462 с. 10. *Шараневич І.* Оглядъ внутр.:шнихъ вѣдосинъ Галицкои Руси въ другой половин.: XV стол.:тя. (Монографія Дра И. Шараневича) // Руска Исторична Бібліотека подъ редакцію Олександра Барв.:ньского. Том V. Монографіи до исторіи Галицкои Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и Дра И. Шараневича. Въ Тернополи. Зъ друкарн.: Іосифа Павловскаго, 1886. — С. 107—174. 11. *Петрушевич А.* Краткое изв.:стіе о Холмской епархіи и святителехъ ея, со временъ введенія христіанства до 1863 года // Науковий збірникъ издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-Русской матицы. Годъ изданія третій. 1867. Выпуск I—IV. Во Львов.: В книгопечатн.: Ставропигійскаго Института, 1866. — С. 1-109. 12. *Барвінський О.* Илюстрована истрія Руси вѡдъ найдавнішнихъ до нын.:шнихъ часѡвъ пѡсля рускихъ и чужихъ историкѡвъ. Написавъ Олександръ Барв.:ньскій, членъ товариства “Просв.:та”. Зъ двома историчными картами Руси и 40 иллюстрациями. У Львов.: Коштомъ и заходомъ товариства “Просвита”. Зъ друкарн.: Товариства имени Шевченка подъ зарядомъ К. Беднарского, 1890. — 282+V с. 13. *Барвінський О.* Исторія Руси. Часть III. Русь подъ панованемъ Литвы і Польщ.: ажъ до сполученя тыхъ державъ подъ волод.:немъ Ягайлоновъ. Пѡсля рускихъ и чужихъ историкѡвъ написавъ Ол. Барв.:ньскій. У Львов.: Товариство “Просв.:та”. — 1880. — 83+3 с. 14. *Барвінський О.* Исторія Руси. Часть IV. Русь подъ панованемъ Ягайлового роду ажъ до пѡдготовленя Люблинской уні.: Пѡсля рускихъ и чужихъ историкѡвъ написавъ Ол. Барв.:ньскій. — У Львов.: Коштомъ и заходомъ товариства “Просв.:та”, 1882. — 90 с. 15. *Барвінський О.* Исторія Руси. Часть V. Внутр.:шний станъ Руси подъ панованемъ Ягайлового роду ажъ до ц.:лковитого зблленя Литвы зъ Польщею въ Люблинскѡй уніи 1569 р. Пѡсля рускихъ и чужихъ историкѡвъ написавъ Олександръ Барв.:ньскій. — У Львов.: Коштомъ и заходомъ Товариства “Просв.:та”. Зъ друкарн.: Товариства имени Шевченка подъ зарядомъ К. Беднарского, 1884. — 96 с. 16. *Качала С.* Коротка історія Руси Стефана Качалы. Въ Тернополи. Зъ друкарн.: Іосифа Павловскаго, 1886. — 155 с. 17. *Ріпецький Т.* Илюстрованная народная исторія Руси отъ начала до найнов.:йшихъ временъ написаль Ф. Ив. Р. — Львовъ. Типографія Ставропигійскаго Института, 1890. — 559 с.

Иван Куций

ВЕЛИКОЕ КНЯЖЕСТВО ЛИТОВСКОЕ В УКРАИНСКОЙ НАУЧНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ГАЛИЧИНЫ XIX В.: ПРОБЛЕМА КОНТИНУИТЕТА “РУССКОЙ” НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ТРАДИЦИИ

В статье проанализировано рецепцию “литовской эпохи” национальной истории в украинской историографии Галичины XIX в. Исследовано интерпретации галицкими учёными проблемы протяжности древнерусской государственной традиции в Великом княжестве Литовском.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Галичина, историография, украинофильство, русофильство.

Ivan Kutsyy

THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE UKRAINIAN SCIENTIFIC HISTORICAL IDEA OF GALICIA OF THE XIX CENTURY: THE PROBLEMS OF THE CONTINUITY OF “RUS” NATIONAL-STATE TRADITIONS

In the article analysis the reception of “Lithuanian era” in the Ukrainian historiography of Galicia of the XIX century. The interpretations of the continuity of Ancient Rus’ state traditions of the Grand Duchy of Lithuania are investigated.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Galicia, historiography, ukrainophilism, rusophilism.

УДК 94 (477)

Ірина Федорів

**КОНЦЕПЦІЯ ЕТНОГЕНЕЗУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЦІЙ У
НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИРОНА КОРДУБИ В КОНТЕКСТІ
ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКИХ Й
ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

У статті авторка аналізує концепцію етногенезу східних слов'ян видатного українського історика Мирона Кордуби в контексті дискусії серед українських та зарубіжних учених першої половини ХХ ст. Приділено увагу питанню виникнення української, білоруської та російської націй.

Ключові слова: Мирон Кордуба, східні слов'яни, нація, етногенез, Київська Русь, українська й зарубіжна історіографія.

У українська історико-етнологічна наукова галузь періоду першої половини ХХ століття сягнула доволі високого ступеня національної самодостатності та методологічної зрілості, щоб спромогтися на серйозні наукові дискусії щодо походження слов'ян. Попри ту обставину, що схема самобутнього українського історичного процесу, запропонована М. Грушевським, лишалася домінуючою, в українському науковому середовищі виявилось достатньо сил, аби запропонувати певні альтернативи, не побоюючись, що це може зашкодити національній консолідації. Ускладнення дослідного поля також пояснюється комплексним опрацюванням даних різних наукових дисциплін та концептуальним оформленням принципово нових напрямків наукового осмислення феномену людського суспільства, особливо таких його основоположних складників, як етнос і нація.

Сьогодні, коли продовжується обговорення переваг союзу трьох східнослов'янських народів, варто розглянути питання, чи справді Україна, Росія та Білорусія пройшли спільні для всіх трьох країн історичні процеси. Особливо актуальною **У** цьому контексті стає концепція видатного українського історика, історіографа, громадсько-політичного діяча, учня Львівської історичної школи М. Грушевського – Мирона Кордуби (1886–1947).

Безперечно, що Україна набула довголітнього досвіду мовної і культурної асиміляції та політичної інкорпорації з боку російського народу. Ця обставина й дає підстави російським науковцям можливість постійно наголошувати, що Україна завжди належала до Росії і переживала з нею спільно всі найважливіші історичні та культурні процеси. Щоб спростувати цю думку, доцільно відтворити, як саме європейські та українські вчені бачили проблеми історії східнослов'янських народів та їхніх спільних чи відмінних шляхів у передрадянський період. Згодом, дискусії з цього приводу відбувалися у 1930-х роках, після чого нові наукові історичні уявлення з'явилися вже у пострадянський період.

З огляду на це, у даній науковій статті ставимо за мету проаналізувати погляди Мирона Кордуби на проблеми етногенезу східнослов'янських народів та місце в цьому процесі українців. Розв'язок її передбачає врахування широкого контексту концепцій історії української державності тогочасного наукового дискурсу та історіографічної ситуації першої половини ХХ ст. Аналіз наукових праць ученого, присвячених цій проблемі, дасть змогу частково простежити процес розробки ним наукової схеми історії українського народу.

У сучасній українській історіографії є низка праць, у яких окреслена проблема розглядається в теоретико-методологічному аспекті. У них з'ясовується роль М. Кордуби у започаткуванні дискусії серед провідних чеських, польських, українських й німецьких учених з приводу можливості спільної історії слов'янських народів та проблеми виникнення української, білоруської та російської націй. Мова йде про дослідження Л. Зашкільняка [1], К. Кондратюка [2], В. Потульницького [3], І. Лісяка-Рудницького [4], В. Масненка [5]. Проте

в них ще недостатньо місця відводиться власне концепції Мирона Кордуби, у тому числі внеску його у вивчення проблеми етно- та націогенезу українського народу.

У 1930-х роках провідні вчені низки європейських країн, особливо чеські, польські, українські й німецькі, активно обговорювали питання про можливість спільної історії слов'янських народів [6]. На жаль, доводиться констатувати, що внаслідок післявоєнних реалій це питання в такому ключі, як у 1930-х роках, уже не порушувалося, хоча необхідність продовження дискусії на цю тему давно назріла і лише сьогодні знову актуалізувалась в українській історичній науці.

Дискусію 1930-х років започаткував професор Карлового університету в Празі Ярослав Бідло, який вважав, що єдина історія слов'янських країн є неможливою, оскільки Європа ще за часів раннього середньовіччя розділилася на два культурні світи: романо-германський і греко-слов'янський. До останнього належать не всі слов'янські народи, а лише православні. Неправославні – чехи, словаки, поляки, словени, хорвати – представляють західноєвропейський, або романо-германський, культурний світ. Таким чином, Я. Бідло відкидає можливість спільної історії слов'ян, оскільки римська (західна) і візантійська (східна) культури розділили слов'ян політично і культурно, вже не кажучи про пізніші поділи турецької, австрійської і російської імперій. Вирішуючи проблему єдиної історії Східної Європи, Я. Бідло стверджував, що поняття Східна Європа включає в себе Візантійську імперію з Балканським півостровом, а пізніше й Росією, а також усім, що підпадало під їхній візантійсько-слов'янський вплив” [3, с. 18].

На думку професора Варшавського університету Марселя Гандельсмана, поняття Східна Європа змінювалося в міру розширення впливів римської культури. Чим далі на Схід вона поширювалася, тим більше звужувався ареал “європейського сходу”. Наприклад, до впровадження християнської культури богемці й поляки належали до Сходу, після – до Західної Європи. Сфера візантійських впливів упродовж століть постійно зменшувалась. За М. Гандельсманом, історія слов'янських народів як загальна є можливою, і вона, відповідно до його періодизації, проходить чотири етапи, що водночас є етапами розвитку Східної Європи [3, с. 18].

Опонент М. Гандельсмана, професор Берлінського університету Отто Гош вважав, що поняттям візантійсько-слов'янської культури не можна означувати зміст історії Східної Європи. Хоча російська історія зазнала візантійських впливів, проте якби Росія століттями не здійснювала у своєму внутрішньому розвитку колонізаційне просування, що супроводжувалося розширенням і зміцненням держави, вона змогла б перейти ті ж процеси, що були основою розвитку Західної Європи – реформацію, просвітництво і т. ін. Брак державно-політичної культури значно відчутніше завадив Росії стати на цей шлях, аніж вплив візантійської церкви. Це і є, на думку О. Гоша, основна відмінність в історичному розвитку Росії і Європи.

Східну Європу О. Гош розуміє як оформлену єдність країн, що перебували або перебувають під впливом культури північних земель, або західної культури. Цей вплив поширюється на більшість слов'янських, у тому числі й східнослов'янських народів. Звичайно, окремі східні народи не одночасно і не з однаковою силою втягувалися в орбіту культурних впливів Заходу. Та все ж Східна Європа з цього погляду (йдеться не про територіальну і мовно-етнічну сутність, а про рівень цивілізації) все одно була спільністю, хоча й мішаною і строкатою. Тому, на думку О. Гоша, спільна історія слов'янства як об'єкт наукових досліджень неможлива, натомість постає необхідність дослідження історії Східної Європи під впливом культури північних земель як наднаціональної культурно-історичної і культурно-географічної європейської єдності під назвою “Східна Європа” [3, с. 19].

У дискусії брав участь також Мирон Кордуба (у той час – професор Варшавського університету), який власне й започаткував у 30-ті роки дискусію між галицькими і східноукраїнськими вченими-емігрантами з приводу походження Русі й формування української нації. Формальним приводом до дискусії стала стаття історика “Найважливіший момент в історії України” [7].

Насправді ідеї, висловлені в ній, у багатьох моментах перегукувалися з думками В. Липинського, які останній оприлюднив ще на початку 20-х рр. XX ст. Мова йде про тезу, що самостійний український політичний процес розпочався тільки з часу входження більшості українських земель у 1569 р. до складу Речі Посполитої, власне тоді з'явилася українська провідна верства: шляхта і “цивілізована” частина козацтва. При розгляді ранньої історії українців дослідник фактично не поділяв схеми М. Грушевського про особливий історичний розвиток окремих східнослов'янських народів [8, с. 24]. Історію українців цього часу він розглядав у межах спільноруських процесів формування і посідання влади (як переконаємося згодом, М. Кордуба в цьому питанні більше схилявся до поглядів В. Липинського, ніж до М. Грушевського).

Проте тоді такі думки не здобули широкого розголосу. Крім того, аналогічні погляди висловив С. Томашівський. Його реферат “Десять літ українського питання в Польщі” викликав гострі протести громадськості через висловлені ним політичні ідеї. Проте політична дискусія відсунула на задній план контрверсійність його історичних концепцій, і наукові кола не виявили ніякої зацікавленості до них. На його переконання, довгий час існувала “первісна одноцільна Русь”, а процес її диференціації відбувався під сильним впливом польської державності, у литовсько-польській добі української історії [9, с. 23].

У тогочасній науковій літературі з приводу виникнення української нації вчені висловлювали різні точки зору. Одні обстоювали її існування вже за родоплемінного устрою, інші – за князівської доби, ще інші – переносили цю подію аж на початок XIX ст.

Михайло Грушевський вказував, що в лінгвістичному і психофізичному відношеннях відособлення української, білоруської, великоруської народностей відбулося ще на прабатьківщині, ці групи племен вже там попали в різні географічні, економічні, культурні умови. Проте в IX–X ст. українського народу в сформованому вигляді ще не існувало [10, арк. 3].

Погляду, що формування українців як етносу відбулося у давньокіївську добу, дотримувався і Д. Дорошенко. У праці “Славянський світ в його минулому й сучасному” вчений стверджує, що білоруська народність склалася з трьох східнослов'янських племен: кривичів, дреговичів та радимичів і ввійшла до українсько-руської держави пізніше від інших. Великоруську народність дослідник вважав за наймолодшу серед інших слов'янських народностей, її основою стали племена слов'ян (очевидно, ільменських) та в'ятичів [5, с. 262].

Мирон Кордуба вважав, що Д. Дорошенко сам собі суперечить. З одного боку, наголосив, що московська держава “виникла спочатку в новгородській землі, де її основу поклали варязькі дружини зі своїми князями, значить як норманіст пов'язав початки Руської держави з Новгородом і там же локалізував назву Русь, а з другого – зазначив, що великоруська народність виступила активним чинником на арену історії одною з наймолодших серед інших слов'янських народностей” [11, с. 187]. М. Кордуба вказав про існування Русі вже наприкінці VIII ст., а не в IX ст., як стверджував Д. Дорошенко, а також, що Д. Дорошенко не зазначив обставин, які спричинили поглиблення різниці між північними і південно-руськими племенами, не з'ясував, що сприяло виникненню московського народу. Загалом М. Кордуба відзначив, що виклад історії українського народу в Д. Дорошенка вийшов надто скупий, не погодився з тим, що автор давньокіївську державу називає українською [11, с. 188–190].

Мирон Кордуба стверджував, що Велике князівство Московське було наступником монгольського світу і Візантії, натомість українські й білоруські землі, що потрапили під вплив литовсько-польських культурних кіл, раніше перебували під впливом Західної Європи і переживали, нехай і в ослабленій формі, всі західноєвропейські цивілізаційні процеси [12, с. 21].

Автор статті вважав, що давня Русь, як і всі східні слов'яни, була політичним, церковним, культурним цілим. “Природна еволюція” східнослов'янських племен на території майбутньої Київської держави могла призвести до перетворення їх на “окремі народності”, але

на перешкоді стало створення руської держави. Ще більшою мірою зашкодило “розвою в напрямі етнічного відокремлення” поширення християнства з його “централістичною організацією”. “Спільна держава, спільна віра і спільна літературна мова стають могутніми підвалинами, на котрих розбудовується одна, спільна, загальноруська, коли не нація в повному значенні цього слова, так, скажім, культурна сфера” [12, с. 25].

Мирон Кордуба вважав, що й після смерті великого князя Ярослава Мудрого церковна організація і літературна мова продовжували виступати в ролі “об’єднуючих чинників”, проте десь від середини XII ст. ситуація змінюється. На той час виникають “нові політичні осередки на двох протилежних кінцях Великої Русі”: один – у Галичі, а інший – у Володимирі над Клязьмою. Наслідком такого “політичного дуалізму на Русі” став цілковитий занепад Києва, “об’єднуючого цілої Русі центру” [7, с. 540]. “Галицький осередок” двічі прагнув об’єднати навколо себе ту “цілу територію, заселену цією етнографічною масою, котрої потомки утворили опісля українську націю”, та цим спробам у першому випадку стала на заваді смерть князя Романа, а в другому – монгольське нашествя.

Після нападу монголів відбулися кардинальні зміни в різних сферах життєдіяльності колишньої Київської Русі. Населення впадає в анархію і відмовляється підпорядковуватись княжій владі, воліючи платити данину ординцям. Київське і Переяславське князівства зникають на довгі часи взагалі, а Чернігівське – підупадає. Галицько-Волинська держава, починаючи з 1340 р. стає об’єктом зазіхань сусідів. Лише наприкінці XIV ст. всі білоруські та українські землі, за винятком захоплених Польщею галицьких земель, опинилися в межах Литовської держави. “Великі князі Литовські, – пише М. Кордуба, – починають вважати себе спадкоємцями давніх київських князів і перебирають уже свідомо місію збирачів руських земель” [7, с. 543].

Відокремлення південно-західних руських земель від решти та входження їх до Литовської держави у другій половині XIV ст. посприяло консолідації руських племен в окрему від великоросів етнічну групу і створенні спочатку українсько-білоруської, а пізніше – окремих української та білоруської націй [7, с. 539]. На цей раз реакція української наукової громадськості не забарилася. Особливо негативно відреагувала тодішня українська еміграція в Чехії. На думку В. Даниленка й О. Добржанського, ініціатором дискусії щодо статті М. Кордуби в Українському історико-філологічному товаристві у Празі був С. Смаль-Стоцький [13, с. 164]. У листопаді 1930 р. товариство двічі збиралося для обговорення теми “Откоуду есть пошла руська земля” (з приводу статті М. Кордуби) і формально засудило її. У дискусії взяли участь С. Смаль-Стоцький, В. Щербаківський, С. Наріжний, М. Славінський, К. Чехович, П. Феденко, Ф. Слюсаренко, С. Шелухін, П. Смирнов, В. Сімович. Більшість полемістів розкритикували концепцію М. Кордуби в цілому або окремі її аспекти. Зокрема, С. Смаль-Стоцький вважав, що окремішна українська нація існувала вже за часів Київської Русі, а великоросійська нація утворилася значно пізніше – у XIII–XIV ст. шляхом змішування слов’янських і фінських елементів [13, с. 165]. Пізніше з критичними заувагами з приводу статті М. Кордуби виступив у львівській газеті “Діло” М. Чубатий, який захищав тезу, що початки українського народу треба шукати у праслов’янській добі. Дискусійні матеріали з’явилися й в інших галицьких виданнях: “Українському голосі”, “Новій зорі”, “Меті” тощо. Тільки упродовж 1930 – початку 1931 рр. побачило світ понад двадцять публікацій на цю тему.

Теза М. Кордуби, що давня Русь була спільною для трьох руських народностей, викликала найбільше пожвавлення. Історик заперечував, що така постановка питання “відриває українців від найбільшого розквіту нашої державності”, а навпаки, дозволяє їм вимагати щонайменше таких самих прав на давньоруську державу, як і росіянам, і тим самим відкидає історичну концепцію московської науки, що “давня Русь, то московське добро, і українцям до нього зась” [14, с. 433]. Аргументами у цій справі історик вважав і факт остаточної кристалізації французької та англійської націй лише у XIV–XV ст., брак почуття спільності політичних інтересів серед князів та верхів боярсько-дружинного оточення, етнічної солідарності у періоди зовнішніх небезпек, що були постійними у Київській Русі.

“Через це не розуміємо, до чого тут впевнення, що всі руські землі пройнялися одним національним духом й свідомістю спільних інтересів?” [14, с. 427].

Мирон Кордуба говорив про політичну єдність давньої Русі в такому ж значенні, як вона проявлялася в інших тогочасних європейських державах, тобто в династичному: “... на цілій Русі, південній і північній, тільки потомки Володимира Великого, тільки династія Рюриковичів має право на княжі престולי” [14, с. 428].

У цілому сутність розходження позицій дискутуючих сторін полягала у різному тлумаченні поняття “нація”. Коли М. Кордуба наполягав на “вузькій” його інтерпретації – як спільноті, що усвідомила потребу власного організованого політичного життя, то його опоненти сприймали “націю” у найширшому розумінні – як народ взагалі [5, с. 265]. Додамо, що при означенні поняття нації та обґрунтуванні принципу українства М. Кордуба стояв на позиціях західноєвропейської державної концепції, підкреслюючи, що національність формується державою, а не лише природою, чим відкинув підхід до націогенезу лише з етнографічного боку (прийняття за народність будь-якої групи людей, що складає один етнічний тип), або з фізіологічної точки, чи мовної [15, с. 64].

Професор Альбертського університету в Канаді І. Лисяк-Рудницький у статті “Формування українського народу й нації” з цього приводу писав, що “в такій загальній формі тезу М. Кордуби, нібито українська нація, а з нею і білоруська постала в Литовській державі” він не може прийняти, оскільки вважає, що формування української нації почалося раніше і тривало й пізніше. “Але одне вірно підхоплене в теорії М. Кордуби, – зазначає далі автор, – що литовська доба мала вирішальне значення для національної диференціації між Україною (й Білорусією) та Московщиною – Росією. Україна перебувала тоді під впливом Заходу, Московщина – татарського сходу. І ці окцидентальні елементи – з одного боку, й орієнтальні – з другого, тривало ввійшли в єство обох націй” [16, с. 26].

Литовська мирна окупація, переконаний М. Кордуба, якраз і є “найважливішим моментом в історії України”. Нова держава виявилася надзвичайно експансивною. Не вдовольнившись об’єднанням лише самих литовських племен, князь Мендовг захопив дрібні руські князівства. Згодом Гедимін приєднав значну частину деревлянської землі. Таким чином, наприкінці XIV ст. всі білоруські землі опинилися в руках Литовської держави [10, арк. 14]. Вчений стверджував, що саме такий політичний розвиток Східної Європи спричинив розкол давньої Русі на дві частини: північно-східну, що утворила Московську державу, та південно-західну, що увійшла в склад Польсько-Литовської держави. У результаті обидві частини давньої Русі потрапили під відмінні культурні впливи. Зв’язані з Польщею землі Литовської держави були втягнуті в сферу західноєвропейської культури, в Московщині – мала перевагу культура Сходу [10, арк. 15]. Політичне, церковне та культурне відокремлення підготували ґрунт для виникнення окремих руських народностей.

Наступною була теза М. Кордуби, що в народів, які не мали своєї держави таким поштовхом було існування постійної, інтенсивної небезпеки, яка загрожувала життєвим інтересам усіх прошарків населення. Для українського населення нею став наступ католицизму і полонізація [10, арк. 17].

Учений наголошував, що “коли б Литва за Гедиміна і Ольгерда не захопила південно-західної Русі, це би зробила на кількадесят літ пізніше Московщина”, котра теж почала політику збирання земель, але тоді б не було “трьох руських народностей, тільки одна” [7, с. 545]. Як зазначає М. Кордуба, “після завоювання нашими землями Литва починає слов’янитися, рушитися”. Цьому сприяє набагато вищий рівень культури захоплених земель порівняно з культурою тодішньої Литовської держави. Між населенням колись єдиної держави виникає кордон і проявляється відчуженість. “По обох боках кордону, – писав М. Кордуба, – витворюються окремі світогляди, окремі психіки, все це призводить до того, що давня політично, церковно і культурно одноцільна єдина Русь розколюється на дві окремі відмінні частини”. Та ще тоді й навіть згодом, за часів Богдана Хмельницького, “населення українських і білоруських земель творить наразі одну спільну етнічну цілість” [7, с. 544]. Вона ґрунтується на укладі політичних відносин, спільності історичної минувшини та традицій,

релігійно-церковних справ і культурних впливів [7, с. 545]. Київська ж Русь, на думку М. Кордуби, “не була ані українською, ані, очевидно, великоруською, тільки руською, так само як держава Пипіна Малого і Карла Великого не була ані французькою, ані німецькою – тільки франконською” [17, с. 2].

У цілому М. Кордуба високо оцінює роль Литовської держави в історії України і вважає її, як і М. Грушевський, спадкоємницею Галицько-Волинської держави, державою Руською. Цілком справедливо вчений підкреслив важливу роль в історії України Литовської держави як спадкоємниці Галицько-Волинського князівства. Важливим є акцентування М. Кордуби на тому, що Україна ввійшла тоді в коло західноєвропейських культурних впливів, які спричинили створення національного типу українців, подібного до західного. Проте з висновком щодо остаточного завершення процесу творення української нації у XV ст. можна погодитися лише частково. Реальної національної цілості давня Русь не творила, а лише ідейну. Ідея Русі, що вийшла з Києва – столиці Володимира і Ярослава, постала в умах представників вищих верств, що засвідчують митрополит Іларіон, ігумен-паломник Данило та автор “Слова о полку Ігоревім”. Але це була ідея, що мислилася територіально і державно, а не національно, а насправді панував партикуляризм, не створений пізніше і не переборений Руською державою. Тому, безумовно, творення української нації тривало й пізніше. Це підтверджують національно-визвольні рухи у XVII–XVIII та XX ст., характер національно-культурного відродження у кінці XVIII–XIX ст., 1989–1991 рр.

Про так звану “неісторичність” візантійської церковної традиції на українських землях, про перерваність цієї традиції на західноукраїнських, і, навпаки, про тяглість на цих землях традицій західних писав і С. Томашівський у праці “Церковна унія і українська національна ідея” [18, с. 2]. Східна традиція Візантії передбачала диктатуру політичної влади над релігією і церквою, на відміну від Риму, де церква, навпаки, сприяла розвитку політичної самосвідомості. У всіх працях С. Томашівського прослідковується ідея про тяглість зв’язків із Заходом і вимушеність (через складну міжнародну політичну гру) зв’язків з Візантією. Він намагається довести, що “прагнення України до зближення із Заходом такі самі природні й давні, самостійні й органічні, як історичний процес творення української народності як окремої національної індивідуальності” [3, с. 317].

Свою версію історії України запропонував ще один учень М. Грушевського – Іван Кривецький, що базувалася на концепції двох центрів – Київщини і Галичини-Волині [19]. І. Кривецький вважав, що окрім Київщини на Сході лише дві українські землі на Заході могли претендувати на роль центра, який творив українську історію в рамках історії Європи. Це Галичина і Волинь, оскільки всі інші землі – Чернігівщина, Поділля, Слобожанщина, Закарпаття тощо – перебували в орбіті Києва і Галича – Володимира, утворюючи під їх проводом дві групи українських земель: східну і західну [19, арк. 7].

Оцінка обох центрів у плані порівняльного аналізу різних культурно-цивілізаційних впливів на творення української історії приводить І. Кривецького до цікавого історіософського узагальнення. Він вважає, що на західноукраїнських землях створився окремий виразний український національний тип [19, арк. 11]. Підкреслюючи саме національний характер цього типу, І. Кривецький стверджує, що Галичина і Волинь упродовж майже всієї української історії були не пересічними українськими провінціями чи окраїнами, а метропольними землями України, які ні в чому не поступалися Київщині [19, арк. 12].

Довести “легітимність” Галичини в українській і всесвітній історії прагнув і С. Томашівський. Під впливом соціологічних теорій Ферреро та власних досліджень, учений надрукував кілька праць, присвячених цьому питанню [20–21]. Легітимність Галичини він підкріплює історичними і політико-географічними чинниками. Галицько-волинську землю називає правітчиною слов’ян і вбачає саме в Галичині традиції першої української національної держави, оскільки саме в ній наприкінці XI ст. виникли самостійні осередки національно-політичного життя, політично відокремлені від Києва, а також і від поляків [21, арк. 35].

Підсумовуючи цей огляд, можна зробити висновок, що основна увага істориків Східної Європи у питаннях вироблення її схеми і періодизації зосереджувалася на таких моментах: культурні впливи романо-германського світу на народи Східної Європи, протистояння Схід–Захід, де під Сходом розумілися Росія і ті країни, що зазнали її домінуючого впливу, а під Заходом – країни, що зазнали впливу культури північних земель.

Викликана концепцією М. Кордуби наукова дискусія та громадська зацікавленість проблемами походження власного етносу та нації, її доля в давньокиївську та литовську добу сприяли зростанню національної свідомості українців, розділених у черговий раз державними кордонами. Подальший аналіз етнологічного доробку вченого буде корисним при соціальному прогнозуванні й визначенні перспектив етнонаціонального розвитку та процесів державотворення в Україні у ХХІ ст., сприятиме більш адекватному сприйняттю історіографічного доробку М. Кордуби, дасть змогу частково простежити процес розробки ним наукової схеми історії українського народу.

З погляду сьогодення ще раз переконаємося, що М. Грушевський та коло його найближчих учнів (М. Кордуба, М. Чубатий, І. Крип'якевич, І. Кревецький, С. Томашівський та ін.) – творці т. зв. “великої національної історії” – вперше піднесли історика на п’єдестал учителя нації. Цьому сприяло щонайменше дві обставини. Їхні твори з’явилися у слушний час: адже віра людей кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. у незаперечну доказовість історичної науки перетворювала її на дороговказ майбутнього. По-друге, їхні національно-державницькі концепції у свій спосіб підсумували “століття великих істориків” на персональному рівні – їх авторами були зазвичай геніальні науковці, що виростили з фахових здобутків всеєвропейського університетського вишколу, на понадвіковій традиції впевненості у всепереможній силі знання. Тому не дивно, що “великі національні історії” швидко перетворилися на т. зв. гранднаратив – загальноприйнятту істориками певної країни схему, в рамках якої минуле структуровано, а відтак кожен частковий епізод починає сприйматися як суголосний “сенсові” цілої історії. Так, поступово творчість заборонених свого часу істориків Львівської історичної школи М. Грушевського входить до пантеону національної традиції та історичної пам’яті.

Список використаних джерел

1. *Зашкільняк Л.* Історіографічна творчість М. Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. // *Л. Зашкільняк // М. Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій.* – Львів, 1999. – С. 32–37.
2. *Кондратюк К.* Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції / *К. Кондратюк.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 242 с.
3. *Потульніцький В.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІІ–ХХ століть / *В. Потульніцький.* – К.: Либідь, 2002. – 480 с.
4. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
5. *Масненко В.* Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / *В. Масненко.* – Київ, Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.
6. *VII-e Congres international des sciences historiques. Resumes des communications presentes au Congres.* – Warszawa, 1933. Vol. 1–2.
7. *Кордуба М.* Найважливіший момент в історії України (Україна у складі Литовської держави) / *М. Кордуба // Літературно-науковий вістник.* – 1930. – Т. 102. – Ч. 6. – С. 539–546.
8. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / *В. Липинський.* – Київ–Філадельфія: Інститут східноєвропейських досліджень НАН України, Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – 470 с.
9. *Томашівський С.* 10 літ українського питання в Польщі / *С. Томашівський.* – Варшава, 1929. – 136 с.
10. *Кордуба М.* Одне з найважливіших питань історії України / *М. Кордуба // Державний архів Львівської області.* – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 6. – 17 арк.
11. *Кордуба М.* Рецензія на працю Д. Дорошенка “Славянський світ в його минулому й сучасному”. Т. 1–3. – Берлін, 1922 / *М. Кордуба // Літературно-науковий вістник.* – Кн. 6. – Т. 80. – 1923. – С. 185–191.
12. *Korduba M.* Die Einstellung der Ukrainischen Nation / *M. Korduba // Contributions a L'histoire de L'Ukraine au VII-e Congres international des sciences historiques, Varsovie, 1933.* – P. 19–67.
13. *Даниленко В., Добржанський О.* Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / *В. Даниленко, О. Добржанський.* – Київ–Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.
14. *Кордуба М.* В обороні історичної правди / *М. Кордуба // Літературно-науковий вістник.* – Т. 106. – 1931. – С. 424–438.
15. *Кордуба М.* Зв’язки В. Антоновича з Галичиною / *М. Кордуба // Україна.* – 1928. – Кн. 5. – С. 33–78.
16. *Лисяк-Рудницький І.* Формування українського народу й нації / *І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 11–28.*
17. *Кордуба М.* Початки української нації (У відповідь Українському історико-філологічному товариству) / *М. Кордуба // Діло.* – 1930. – Ч. 286. – С. 2–3.
18. *Томашівський С.* Церковна унія і українська національна ідея / *С. Томашівський // Нова зоря.* – Львів, 1929. – Ч. 65. – С. 2–3.
19. *Кревецький І.* Галичина і Волинь в українській історії і історіографії / *І. Кревецький // Історичний Вісник. Орган студентів-істориків Українського університету у Львові.* – Львів, 1923. – Ч. 2–3 // Центральный державный исторический архив Украины у Львові (далі– ЦДІА України у Львові). – Ф. 397. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 14–15.
20. *Томашівський С.* Королівство Галичини і Володимирії / *С. Томашівський // Діло.* – Львів, 1916. – Ч. 104. – С. 2–3.
21. *Томашівський С.* Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер / *С. Томашівський.* – Львів, 1918 // ЦДІА України у Львові. – Ф. 368. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1–60.

Ирина Федорив

**КОНЦЕПЦИЯ ЭТНОГЕНЕЗА ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ НАЦИЙ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ
МИРОНА КОРДУБЫ В КОНТЕКСТЕ РОЗВИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБЕЖНОЇ
ІСТОРИОГРАФІЇ ПЕРВОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

В статье авторка анализирует концепцию этногенеза восточных славян известного украинского историка Мирона Кордубы в контексте дискуссии украинских и зарубежных ученых первой половины XX ст. Уделено внимание вопросу украинской, белорусской и русской наций.

Ключевые слова: Мирон Кордуба, восточные славяне, Киевская Русь, нация, этногенез, украинская и зарубежная историография.

Iryna Fedoriv

**ETHNOGENESIS CONCEPTION OF EASTERN SLAVONIC NATIONS IN THE SCIENTIFIC
HERITAGE OF MYRON KORDUBA IN THE CONTEXT OF HISTORIOGRAPHIC DISCOURSE OF
UKRAINIAN AND FOREIGN SCIENTISTS IN THE EARLY XX CENTURY**

In the article the author analyses ethnogenesis conception of Eastern Slavonic nation by the famous Ukrainian historian Myron Korduba in the context of discussion between Ukrainian and foreign scholars of the early XX century. Attention is paid to the problem of appearance of Ukrainian, Bielarussian and Russian nations.

Key words: Myron Korduba, Ukrainian and foreign historiography, ethnogenesis, Eastern Slavonic people, Kyiv Rus, nation.

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)

Василь Погорецький

ПЕТРО МОГИЛА У НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розкрито місце і роль П. Могили (1596–1647) у національно-духовному житті України, з'ясовано історіографічні проблеми його творчості, висвітлюється основний зміст могилознавчих досліджень.

Ключові слова: Петро Могила, Україна, державність, Українська Православна Церква, національно-культурний рух, релігійна діяльність, джерельна база, історіографія, могилознавство.

Новонароджена в 1991 р. Українська держава в значній мірі завдячує своїм незалежним існуванням політичним і релігійним діячам, які вибудували і вимолити ідеологічну структуру соборності української нації. Та дуже скоро, уже на самому початку ХХІ ст., з'явилася небезпека втрати української самоідентичності через неправдомовство, взаємопоборювання і гріховний егоїзм. “Уста ваші брехню промовляють, язик шепоче зраду” (Іс. 59, 3) [1, с. 903] – ось початок віковичної і української проблеми державотворення. Україна знову опинилася на роздоріжжі не маючи інтелектуальної сили продовжити свій самостійницький шлях [2, с. 155]. Настала гостра потреба у правдомовних і рішучих лідерах нації.

Розбудова незалежної Української держави ставить одним із нагальних завдань вивчення національно-політичної спадщини нашого народу, життєвого і творчого шляху визначних діячів, які були організаторами й безпосередніми учасниками творення вітчизняної науки й культури, діяльність яких з політичних міркувань у роки панування тоталітарної системи на теренах України замовчувалася або фальшувалася, а подекуди взагалі була вилучена із наукового та суспільно-політичного обігу.

До такого кола діячів належить Київський митрополит Петро Могила, який в першій половині XVII ст. своєю самовідданою працею розбудив усю Україну із інтелектуального сну, а Київ перетворив на центр європейської освіченості і християнської культури [3, с. 74–75]. Його богослів'я піднесло українську столицю на найвищий рівень теологічних центрів християнського світу [4, с. 90]. Нечисленні науковці шукали пояснення цьому могилянському феномену і так поступово нагромаджувався потенціал вивчення історії життя і діяльності цієї непересічної особистості, що присвятила себе служінню поневоленому народові, ім'я якого символізує відродження української нації. Багатогранна постать П. Могили, як людини, котра позначала своїм ім'ям цілу добу в українській історії, дала першу вищу школу в Україні, систематизоване богослів'я, релігійне і політичне примирення, привертала й привертає увагу багатьох істориків, як вітчизняних так і зарубіжних, які шукали й шукають пояснення непримиренної релігійної і політичної ворожнечі, що переросла у війну поляків з козаками [5, с. 37]. На що звертає особливу увагу Літопис канцеляриста війська Запорозького Самійла Величка. Усе залежало від мети й доступності джерел, актуальності і новизни підходів дослідників.

Петро Могила у першу чергу був визначним діячем у релігійній царині, але ґрунтовні гуманітарно-духовні знання, багатоаспектна громадсько-культурна й організаційна робота дали йому можливість стати знаним українським діячем своєї доби. Україна, а з нею все громадянство в ній виховане, жило спадщиною Могили, його духом “на славу і заступленіє

правовірним, на посрамленіє нечистивим і оступником православня віри, на безконечное мученіє їх” [6, 225], – як стверджує Острозький літописець.

Час, у якому жив і працював П. Могила, був часом переломного історичного повороту в долі українського народу, зв’язаного з національно-культурницьким рухом і підготовкою духовних підвалин для соціальних та освітньо-просвітницьких реформ. В Україні, на думку автора, відбувалася зміна узвичаєного ритму духовного буття, що зовні виявлялося у оновленні національної школи та Церкви, поступі друкарської справи, появі нових форм мистецтва і способів мислення. Все це вело до перетворення церковного життя на об’єкт суспільно-політичної ваги, підштовхувало традиційну та уніатську конфесії до реформування. В той же час, як свідчить Літопис Самовидця [7], давалася взнаки відсутність релігійної і національної єдності, через що суспільство зазнавало нестерпних утисків і кривди.

Перші відомості про Петра Могилу і тогочасну релігійно-політичну ситуацію знаходимо у його чисельних творах [8–26]. Особливо в останній своїй праці, “Духовному заповіті”, митрополит Петро стверджує кредо свого віровизнання, робить підсумок своєї творчості та дає архіпастирські настанови для всієї православної пастви і Київської колегії, заповідаючи їм весь свій маєток.

Значно ширша джерельна база і конкретніший фактичний матеріал зібрані у працях сучасників П. Могили, відомих релігійних діячів XVII ст., які подали перші біографічні та історіографічні дані про нього. Серед них на чільному місці знаходиться сполонізований православний шляхтич Яким Єрлич [27], та вихованці Київської колегії, церковні письменники Іоаникій Галятовський [28] і Лазар Баранович [29–31]. Матеріали, які вони представили, висвітлювали в основному історію міжконфесійної боротьби та активну роль в ній Петра Могили в обороні православ’я. Авторів цікавив здебільшого показ безпосередньої участі П. Могили у справах Церкви, при цьому, якщо Яким Єрлич особливо намагався розкрити його жорстокість, то Іоаникій Галятовський і Лазар Баранович виступили в обороні правочинності Київського митрополита Петра Могили.

Водночас західні бібліографи представляли П. Могилу, як палкого прихильника Католицької Церкви. Зокрема уніатський єпископ Яків Суша намагався доказати у своїй праці [32], що Київський митрополит Петро Могила перед смертю висповідався перед латинським священиком. В ті часи це означало приєднання Могили до Католицької Церкви. Хоч таке сміливе і майже неможливе свідчення Я. Суші нічим не було підтверджено, більшість католицьких дослідників сприймали його як незаперечний аргумент. Серед них визначається своїм твором єзуїт Теофіл Рутка [33] і особливо бенедиктинець А. Гепен, який у своїй праці [34] йде ще далі, стверджуючи про докори сумління, які нібито мав П. Могила і “часто кликав латинських священиків щоб висповідатися” [34 с. 381].

Ці необґрунтовані твердження католицьких письменників спростовує сам митрополит Петро Могила у своєму останньому і передсмертному творі: “По-перше, в святій Вірі, в котрій народився, виховався і з волі й ласки Божої достоїнство митрополитанське недостойний на собі маю, в ній же хочу, вік свій закінчивши, стати перед Маєстат Господа мого. По-друге, коли тільки дозволив мені Господь Бог з ласки своєї святої і з ласки його Королівської Милости Пана мого Милостивого бути пастирем у столиці Митрополії Київської, а перед тим іще Святої Лаври Печерської Архимандритом, у той час бачачи занепад у народі Руським побожної релігійності не від чого іншого, як від того, що жодної освіти й наук не одержував, тому приречення моє зложив перед Господом Богом моїм...” [26, с. 291].

Французькі дослідники А. Мальві та М. Віллер у своїй праці [35] доречно акцентують посилену увагу на західноєвропейському методі “Православного ісповідання віри” П. Могили, в якому толерантно і фахово висвітлюються суперечливі питання про чистилище, Непорочне зачаття та ін. У підсумку вони підкреслюють вагомий вклад митрополита Петра у розвиток східного догматичного богослів’я на Україні. Їхнє дослідження про Петра Могилу по сьогодні являється одним з кращих серед не чисельних наукових праць могилянської тематики.

Українські дослідники життя і діяльності П. Могили внесли свій посильний слід у розкритті його творчого феномену. Серед них своєю неординарністю виділяється Б. Курилас [36], який аналізуючи творчість Київського митрополита, порівнює його вагомі заслуги перед Церквою і Україною з Львівським митрополитом Андрієм Шептицьким. В їхніх чисельних працях виразно проглядаються новаторські ідеї єдності всіх церковних деномінацій на Україні.

Засновник УАПЦ і національного відродження України в період від 1917 по 1938 роки митрополит Василь Липківський присвячує П. Могили свою історичну промову “Спогад митрополита Петра Могили” [37], в якій наголошує, що “в особі митрополита Петра Могили Українська Церква має великого Отця і Учителя всієї православної церкви і великого свого керівника і визвольника, що підніс Українську Православну Церкву від тяжкого занепаду і зневаги на високий ступінь життя і освіти, до якого вона не досягала ні до нього, ні після нього” [37,4]. В. Липківський завершує своє працю актуальною тезою: “Приклад Петра Могили навчає нас далі – непохитно стоячи на ґрунті православної віри сміливо користуватись для життя й піднесення всіма кращими здобутками людства, навіть своїх ворогів, щоб їхньою зброєю їх же перемагати” [37, 7].

Один з найкращих знавців історії Української Православної Церкви митрополит Іларіон (Іван Огнієнко) дає високу оцінку діяльності П. Могили у багатьох своїх творах. Зокрема у своїй праці “Українська церква за час Руїни: 1657-1687” [38], Іван Огнієнко наголошує на тому, що Петро Могила не тільки дбав про церковні мури, але і вміло піклувався про чистоту православної віри. Він зокрема пише: “Другу релігійну революцію проти уніатів у Києві й на Київщині зробив славний митрополит Петро Могила ... людина сильно багата та освічена ... мав у Польщі великі впливи, які й почав використовувати в обороні православ'я проти унії” [38, с. 197].

А в історично-релігійній монографії “Дохристиянські вірування українського народу” [39], митрополит Іларіон зазначає: “Требник Київського Митрополита Петра Могили 1646-го року, що сильно наблизився до потреб народу та до його стародавніх вірувань, відіграв у цьому велику роль й поглибив Християнізацію нашого народу” [39, с. 334].

Значне місце в історіографії історії життя і діяльності Петра Могили належить російським дослідникам. Серед них потрібно відзначити професора Київського університету та Київської духовної академії С.Т. Голуб'єва. Його дослідження життєвого шляху і плідної творчості Київського митрополита Петра Могили [40-42] побудовані в основному на архівних матеріалах. Це дозволило історика по-новому висвітлити багатогранну діяльність П. Могили і глибше розкрити його вагомий вплив на усю могилянську епоху. Уже в передмові до своєї основної, але не закінченої монументальної монографії “Петр Могила и его сподвижники”, С. Голуб'єв писав: “Привернення і зміцнення багатьох, порушених введенням унії, прав західноруської церкви, заснування в Києві вищої школи, відновлення з руїн старовинних київських храмів, вікових пам'яток народних святинь, виправлення богослужбових книг, приведення до порядку церковної обрядовості, видання славетного “Требника”, опрацювання не менш славного катехизиса, – всі ці і багато інших визначних подій в історії західноруської церкви або цілком, або переважно належать Могилянській добі, роблячи ім'я Петра Могили завжди пам'ятним для всякого, хто розуміє важливість і значення віри й освіти в розвитку й охороні народного життя” [43, с. VI]. Слід також відзначити, що позитивні погляди С. Голуб'єва на суспільно-релігійну діяльність Могили, лягли в основу багатьох правдивих уявлень про Митрополита.

Певною мірою причетний до вивчення могилянської епохи професор Н.Д. Тальберг. Як підсумок своєї великої монографії [44], він відводить митрополиту Петру Могили ключову позицію, називаючи його “захисником православ'я” [44, с. 505], який “надав Церкві великі послуги” [44, с. 506].

Особливе місце в історіографії досліджень діяльності Київського митрополита Петра займає фундаментальна праця засновника і професора Свято-Сергієвського православного богословського інституту в Парижі А.В. Карташева в 2-х томах [45]. В своїй монографії він

підкреслює винятковість особи П. Могили, що в повній мірі зреалізував себе для ревного служіння православної вірі. Церковний історик пише: “Вступ Петра Могили на ієрархічну дорогу проходив в атмосфері пошуків православною руською аристократією шляхів до ослаблення напруженості релігійної війни і до досягнення легалізації все ще не визнаної православної ієрархії. Фігура лояльного для Польщі аристократа і навіть неруського по крові Петра Могили полегшувала можливість компромісної угоди православної шляхти з урядом” [45, с. 350].

Більшість названих авторів наголошують на релігійній діяльності Київського митрополита Петра Могили, підкреслюючи його негативне ставлення до унії і католицизму та вихваляють його боротьбу за чистоту православ'я. Проте ряд церковних вчителів та науковців дотримуються протилежної думки. Зокрема відомий богослов Олександр Шмеман в своїй праці [46] пише про П. Могилу, що “це був переконаний західник, західник по уподобаннях і звичках” [36, с. 353]. А доктор богословських наук Ілля Попов у своїй фундаментальній роботі [47] акцентує увагу на латинських аспектах у творчості П. Могили. Він підкреслює: “Окремі римські догмати – наприклад, вчення про папський примат – відкидаються, але загальний стиль залишається римським” [47, с. 299].

Свій вагомий внесок у дослідження могилознавства зробила українська історіографія [48–50], яка дуже позитивно оцінює діяльність митрополита Петра Могили. Об'єктом українських істориків і науковців було вивчення його всестороннього служіння українському народові.

До окремих питань у творчості П. Могили звертались церковні історики І. Нагаєвський [51], А. Великий [52], І. Хома [53]. Особливу увагу привертають дослідження А. Жуковського [54] та Р. Василюва [55] в яких розглядається найактуальніше питання і в сьогоденні – це тема екуменізму.

У цілому, варто підсумувати, що для більшості дослідників життєвого і творчого шляху Петра Могили, праці яких вийшли в другій половині XIX – на початку XX ст., характерні відсутністю критичного аналізу матеріалу. Більшість авторів не зуміла уникнути впливу церковної ідеології, зводячи роль Митрополита лише до осередку освіти і реформи в середині Православної Церкви. Не варто також забувати, що низка явищ суспільно-політичного характеру XVII ст., які відбувалися під гаслами релігійної боротьби, в основі мали змагання за соціальне і національне визволення поневоленої духовно і політично багатостраждальної України. “В “Правильнику” ... для учнів Могилянської академії значиться, що майбутні члени правлячої, світської й духовної касты України мають ... мати шляхетну, мужню й відважну вдачу. Інакше не принесуть вони “ніякої користі ні церкві, ні отчизні” [56, с. 321].

Зазначимо, що наукові дослідження церковного життя і державності на Україні видатними діячами свого часу, також містили певні матеріали про діяльність Київського митрополита Петра Могили [57–65]. Це цілком природно, адже дослідуючи будь-яку галузь суспільного життя України XVII ст., не можна обійти увагою відродження Української Православної Церкви і процвітання Києво-Могилянської колегії.

Серед наукових статей звернемо увагу на публікацію Л. Алексієвець в “Наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка” за 2008 рік про роль Петра Могили в духовній історії України [66]; В. Ореховського в цьому ж науковому збірнику за 2007 рік про роль П. Могили у реформуванні Православної Церкви [67]; Ю. Кочубея в науково-релігійному часописі “Патріархат за єдність Церкви й народу” за 1997 рік про життєвий і творчий шлях митрополита Петра Могили [68]. Привертають увагу статті З. Хижняк [69], Н. Верещагіної [70], В. Нічик [71], Ю. Мицика [72], О. Сарапіна [73], В. Великого [74], А. Великого [75].

В контексті питання, яке ми розглядаємо, привертають особливу увагу статті про Київського митрополита Петра Могилу і тогочасну релігійно-політичну ситуацію [76–80], в яких йому дається дуже високе визнання духовного вождя України XVII-го ст. Різні автори, опираючись на маловідомі факти, наголошують на актуальності рішучого могилянського духу для українських духовних і державних керівників XXI століття.

Історія Православної Церкви в Україні і зокрема митрополита Петра Могили продовжували цікавити і зарубіжних дослідників, їх поодинокі праці [81–87] попри загальні характеристики особи П. Могили, висвітлюють соціальну структуру розвитку українського суспільства та його культурну діяльність. Їх дослідження мають також велике значення і в питанні позитивної характеристики функціонування Києво-Могилянської колегії.

Першим вітчизняним узагальнюючим дослідженням з історії Києво-Могилянської Академії і її засновника Петра Могили стала монографія Зої Хижняк [88]. Праця, що витримала багаторазове видання – 1970, 1981 (до 1500-річчя Києва), 1988 (у перекладі російською мовою), 2003 (у співавторстві з В. К. Маньківським), 2005 рр. (коротке видання) [88–92], побудована на основі архівних матеріалів та досліджень уже згаданих авторів. У праці З. Хижняк зосередила увагу на питаннях виникнення і становлення Академії, її внеску в зміцнення зв'язків України з сусідніми слов'янськими країнами. Значне місце в своїй монографії Зоя Хижняк приділяє видатному церковному, освітньому і політичному діячеві, засновнику і фундатору КМА митрополиту Київському, Галицькому і всієї Руси Петру Могили.

У радянські часи історіографія могилознавства поповнилася історичними розвідками, публікаціями, літературно-історичними творами. В 1972 році у видавництві “Радянський письменник” виходить історичний роман Константина Басенка [93], в якому автор робить спробу висвітлити маловідомі історичні процеси початку XVII-го ст., що передували визвольній боротьбі українського народу 1648 р. Центральною і об'єднуючою фігурою повсталого народу постає Петро Могила.

Одним з перших творів радянської доби, що позитивно оцінив роль Православної Церкви в духовній історії України, був роман-хроніка Георгія Книша [94], що вийшов у львівському видавництві “Каменярь” 1989 року. Автор присвячує свою роботу батькові митрофорному протоієрею Арсенію Гнатовичу. У праці відтворюються картини гострої боротьби на Україні в першій половині XVII ст., опір католицькій експансії на східно-слов'янській землі, пов'язаного з іменами видатного просвітителя Л. Зизанія, гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного та Київського митрополита Петра Могили.

Існуючі ідеологічні стереотипи і вимоги радянських часів наклали свій відбиток на дослідженнях тогочасних авторів. Не з усіма трактуваннями окремих дослідників могилознавства сьогодні можна погодитись, а окремі теми внутрішньоцерковного життя П. Могили взагалі мало висвітлювались, а той перекручувалися, або зовсім опускалися.

На початку 90-х рр., із здобуттям Україною незалежності, особливо із відродженням у 1991 р. університету “Києво-Могилянська академія”, інтерес до Київського митрополита Петра Могили посилювався. Чимало сторінок періодики рясніли інформацією і про його дітище КМА [95–100]. Водночас з'явилися нові статті та дослідження, присвячені окремим аспектам діяльності П. Могили [101–103]. Ця хвиля публікацій мала здебільшого як популярний характер, так і науково-пізнавальний, була розрахована на широке коло читачів.

У цей сприятливий час становлення української державної самостійності серед керівництва Української Православної Церкви піднімається питання про причислення Петра Могили до лику святих. Зважаючи на його велику подвижницьку і просвітительську діяльність, Священний Синод в 1996 році прийняв постанову про канонізацію митрополита Петра. З цієї небуденної нагоди було укладено його життєпис [104–106] на прославу його жертвовного служіння Господу Богу і боголюбивому українському народові.

Православні дослідники у своїх працях [107–110] на загал прихильно наставлені до особи П. Могили, однак представляють його як ворога католицизму та унії. Такий погляд є поверховий і не відповідає дійсності, адже він був екуменічно налаштований, що в XVII ст. було надзвичайно цінним і актуальним для суспільно-релігійного спокою як в самій Україні, так і між її сусідами.

Більшість греко-католицьких авторів [111–117] високо оцінюють церковну і світську діяльність Петра Могили. Вони найбільше висвітлюють еклезіологічний та екуменічний напрямок праці Київського і Галицького митрополита Петра, представляючи його як промотора втілення в життя ідеї Київського патріархату.

Аналогічно до греко-католицьких дослідників також і римо-католицькі релігійні письменники і науковці у своїх творах [118–120] наголошують на необхідності глибшого вивчення науки про Церкву Христову. Адже несприйняття фундаментальної засади П. Могили про те, що Церква – це перш за все Божа інституція, породжувало масштабну конфліктність і протистояння між християнами різних конфесій.

Окремі аспекти життя і діяльності Петра Могили розглядали сучасні українські науковці Я. Стратій [121], С. Сеник [122], Л. Алексісвець [123–125], О. Борисова [126], Г. Грай [127], та ін. Добрим результатом продовження вивчення творчої діяльності Київського митрополита Петра стала праця В. Нічик [128]. Відомості про П. Могили знаходимо також у загальних працях та історичних джерелах з історії і культури України, в богословській літературі та інших матеріалах, бо, як уже було зазначено власне всі дослідники тієї чи іншої галузі науки, освіти, релігії чи мистецтва зверталися до багатой спадщини Петра Могили, з діяльністю якого був нерозривно пов'язаний розвиток українського богослов'я, культури та історії.

Із останніх українських досліджень з даної тематики є монографія автора цієї праці [129]. Хронологічно вона охоплює 1596–1647 рр., період земного життя Петра Могили. Дослідження побудовано на документальних матеріалах і гармонійно висвітлює церковну і світську діяльність П. Могили, який вніс вагомий внесок у розвиток української духовної культури. У монографії розглянуто процес його формування як особистості, богослова, церковного та громадського діяча. Встановлено належне місце Київського і Галицького митрополита Петра Могили в історії України.

Як бачимо, життєвий шлях і плідна творчість П. Могили продовжують становити живий інтерес для дослідників. Однак проведений історіографічний аналіз наукової літератури свідчить, що проблема, яку ми досліджуємо, не знайшла окремого, широкого, ґрунтовного і спеціального висвітлення в українській історичній науці. В усіх попередніх публікаціях основна увага була приділена показу Петра Могили як церковного і освітнього діяча. Більшість з них має загальний, науково-популярний характер, з властивою вузкістю джерельної бази, недостатнім використанням документальних матеріалів. Проблема ролі і місця П. Могили у національно-духовному житті України, його суспільно-політичне життя і вплив на патріотичне піднесення поневоленого українського народу ще й досі не стала предметом дослідження. Щоправда, у розв'язанні поставлених питань брав участь і автор даного дослідження, праці якого з'явилися у 2009 р. [130–132] поряд з іншими роботами даної тематики. Наукова актуальність та недостатнє вивчення даної проблеми диктують необхідність її дальшого спеціального дослідження. Багатогранна національно-духовна діяльність Петра Могили заслуговує особливої уваги, детального і всебічного аналізу для створення цільної історичної праці, особливо важливо це зробити у сучасних умовах національно-державної розбудови незалежної України.

Необхідність історичного дослідження комплексу проблем впливу П. Могили на суспільно-політичне життя України XVII ст. висуває завдання пошуку й вивчення відповідної джерельної бази, по-новому подивитись на життєдіяльність Київського і Галицького митрополита Петра Могили в контексті національно-духовного життя України. Адже тривалий історичний період інформацію про нього через відсутність необхідної джерельної бази й умови радянської доби практично не збирала і не узагальнювали. Лише після здобуття Україною незалежності суспільство усвідомило нагальну потребу вивчення історичного минулого, особливо релігійного напрямку. Великий інтерес зріс до визначних церковних діячів, серед них на чільному місці – Петро Могила. Після відкриття Києво-Могилянської академії в 1991 р., появляються окремі статті присвячені її засновнику. Значно побільшало публікацій в 1996 р. з нагоди 400-річчя з дня народження П. Могили. Проте й донині повна, об'єктивна та різнобічна інформація про його історичне значення в громадсько-політичному житті українців у XVII ст. ще недостатньо відома широким верствам населення, не стала основою багатоаспектного осмислення ролі Петра Могили у розвитку української нації.

Безпосередньо джерельною базою дослідження є сукупність документів і матеріалів державних архівів України. Основна маса матеріалів та документів про національно-релігійну діяльність П. Могили та його причетність до історії створення і розвитку Київської колегії зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) України у м. Києві. Були використані такі фонди ЦДІА України: Київської духовної консисторії (ф. 127), Київської губернської канцелярії (ф. 59), Київської академії (ф. 1711). Значні обсяги надзвичайно цінного конкретного історичного матеріалу містяться у фондах наукової бібліотеки Національного університету “Києво-Могилянська Академія”.

Важливе місце займають документи і матеріали, що зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, зокрема, у фондах 305 (Колекція рукописів Київської духовної семінарії), 312 (Колекція рукописів Києва – Софійського собору), 160 (Колекція рукописів Київської духовної академії).

Особливе місце для написання даного дослідження займають опубліковані матеріали із “Актов, относящихся к истории ЮЗР” [133], “Актов Московского государства” [134], “Памятников, изданных Киевской комиссией для разбора древних актов” [135], “Архива Юго-Западной России” [136]. Це переважно документи, що характеризують становище українського народу та Православної Церкви в часи Київського і Галицького митрополита Петра Могили, його роль в національно-духовному житті України.

У своїй праці автор спирався також а на неопубліковані джерела з Російської Національної бібліотеки і Бібліотеки Російської Академії наук в Санкт-Петербурзі, архіву Петербурзького відділення Інституту російської історії, Варшавського Головного архіву давніх актів, Бібліотеки Академії наук України у Києві, Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові.

У процесі дослідження були використані праці загального характеру та видання, що висвітлюють період історії України кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. Це – роботи Михайла Максимовича, Миколи Аркаса, Ореста Субтельного, Наталії Яковенко, Михайла Слабошпицького, Дениса Журавльова, Наталії Білоус та ін. [137–143].

Таким чином, для висвітлення даної теми автор використав різні матеріали: архівні та опубліковані джерела, праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, богословські твори самого П. Могили, життєпис його сучасників і новітніх авторів, періодичні й довідкові видання з історії Української Православної Церкви, а також загальні праці з історії України, сусідніх держав, пов’язані з архіпастирською та суспільною діяльністю митрополита Київського, Галицького і всієї Руси Петра. Наявна база джерел та історіографічні матеріали дозволяють досить ґрунтовно підійти до вивчення питання ролі Петра Могили у національно-духовному житті України.

Список використаних джерел

1. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*. – Видавництво Отців Василіян “Місіонер”, 2007. – 1125 – 350 с. 2. *Погорецький В.А.* На роздоріжжі трьох доріг // Золота пектораль. Літературно-мистецький та громадсько-публіцистичний журнал Південно-Західного Поділля і Тернопільської обласної організації Національної спілки письменників України (НСПУ). – Чортків, 2008. – 3–4 (4–5). – С. 154–155. 3. *Київ в історії філософії України* / В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, М. Л. Ткачук. – К.: Вид. дім “КМ Академія”; ТОВ Університетське видавництво “Пульсари”, 2000. – 264 с. 4. *Образ Христа в українській культурі*. – Видання 2-ге / В.С. Горський, Ю.І. Сватко, О.Б. Киричок та ін. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 200 с. 5. *Величко С.В.* Літопис. – Т. I. / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с. 6. *Галицько-Волинський літопис*. – Львів “Червона калина”, 1994. – 525 с. 7. *Літопис Самовидця*. – Видавництво “Наукова думка”. – К.: 1971. – 208 с. 8. *Аполлеїа* Апології, книжки діалектом руским написанои... вкортце а правдиве зсуммованая през стан духовный восточного православія. – К.: 1628. 9. *Літурґаріон*, си єсть служебник от литургий св. Василя... Благословенієм преподобньшого господина и отца кир Петра Могили. – К.: 1629. 10. *Намоканон*, си єсть законоправилник. – К.: 1629. 11. *Имнологія*, си єсть пєснословие. – К.: 1630. 12. *Триодіон*, си єсть трипсьнец великой пятьдесятницы. – К.: 1631. 13. *Евхарістеріон*, албо вдячність. – К.: 1632. 14. *Петро* Могила. Крест Христа спасителя и каждого чоловіка. – К.: 1632. 15. *Евфонія* веселобръмячаа. – К.: 1633. 16. *Петро* Могила. Анфологія, сирьч молитвы и поченія душеполезная. – К.: 1636. 17. *Літурґаріон*, си єсть служебник. – К.: 1639. 18. *Триодіон*, си єсть трипсьнец. – К.: 1640. 19. *Літос*, Albo kamień z prawdy cerkwie prawosławnej ruskey na skruszenie falecznociemleiy Penspectiwy ... – К.: 1644. – 4+425 с. 20. *Събрание* короткой науки о артикулах вьры православногока – фолической христіанской ... Первьй языком полским, а тепер діалектом руским з друку вьданое. – К.: 1645. 21. *Евхологіон*, албо молитвослов, или требник. – К.: 1646. –1673 с. 22. *Confession* Orthodoxe. – Amsterdam, 1667 (грецький текст). 23. *Православное исповедание* Кафолической и апостольской Церкви восточной. – М.: 1900. 24. *Катехизис* Петра Могили / Упорядкування проф. А. Жуковського, переклад В. Шевчука. – К.: Воскресіння, 1996. – 288 с. 25. *Київські чуда* / Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – К.: Мистецтво, 1997. – С. 257–275. 26. *Заповіт* Митрополита Петра Могили / Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. К.: Мистецтво, 1997. – С. 291–298. 27. *Latopisiec, albo chroniczka* Joachima Jerlicza. – Warszawa, 1853. 28. *Іоаникій Галатоський*. Ключ

- розуміння. – К.: Тип. Печерської Лаври, 1659. – 256 с. 29. *Лазар Баранович*. Меч духовний. – К.: Тип. Печерської Лаври, 1666. – 481 с. 30. *Лазар Баранович*. *Lutnia Apollonowa*. К.: 1671. 31. *Лазар Баранович*. Труби словес провідних. – К.: Тип. Печерської Лаври, 1674. – 417 с. 32. *Jacobus Susza*. *Saulus et Paulus*. – Romae, 1666. 33. *Th. Rutka*. *Goljat swoim mieczem pora żony*. – Lublin, 1689. 34. *Dom Alphonse Guérin*. *Un apôtre de l'Union des Eglises au XVII-e s. St. Josaphat et L'Egréco-slave en Russie*. – Paris, 1897–1898. 35. *A. Malvy et M. Viller*. *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*. – Paris, 1927. – P. XIV–XV. 36. *Кирилас Б.* Митрополит Петро Могила / Логос, т. XIII, кн. 2. – Йорктон, 1962. – 104 с. 37. *Митрополит Василь Липківський*. Слово Христове до Українського Народу. Проповіді на неділі й свята. – К.: Пам'ятки України, 1991. – 100 с. 38. *Іван Огієнко* (митрополит Іларіон). Українська церква за часи Руїни: 1657–1687 / Упоряд., авт. передмови М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 468 с. 39. *Іларіон*, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. – К.: АТ “Обереги”, 1991. – 424 с. 40. *Голубев С.* Древние и новые сказания о начале Киевской Академии. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1885. – 35 с. 41. *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 559 с.; Т. 2. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 498 с. 42. *Голубев С. Т.* Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, Киевского митрополита Петра Могила. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 23 с. 43. *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 559 с. 44. *Тальберг Н. Д.* История Русской Церкви. – К.: Общество любителей православной литературы. Издательство имени святителя Льва, папы Римского, 2007. – 924 с. 45. *Карташев А. В.* Очерки по истории Русской Церкви. Т. II. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2009. – 688 с. 46. *Шмеман А.* Исторический путь Православия. – М.: Православный паломник, 2003. – 368 с. 47. Священник Илья (Попов). Православие святых и инквизиторов. – М.: Община Православной Церкви Божией Матери Державная г. Москвы, 2003. – 592 с. 48. *Климов В., Колодний А., Жуковский А. та ін.* Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція). – К.: Дніпро, 1996. – 270 с. 49. *Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К.: Наукова думка, 1990. – 383 с. 50. *Колодний А., Нічик В., Климов В. та ін.* П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч. – К.: Дніпро, 1997. – 216 с. 51. *Нагаєвський І.* Об'єднання Церкви й ідея Патріархату в Києві. – Торонто: Українське видавництво “Добра книжка”, 1961. – 96 с. 52. *Великий А. Г.* З літопису християнської України / 2-ге вид. – Львів: Місіонер, 2000. – 288 с. 53. *Хома І.* Ідея спільного синоду 1629 р. – Рим, 1976. – 51 с. 54. *Жуковский А.* Петро Могила й питання єдності церков. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с. 55. *Василів Р.* Концепція Церкви у Київському митрополита Петра Могили. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 348 с. 56. *Донцов Д.* Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. – К.: МАУП, 2005. – 568 с. 57. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків: В 3-х т. – Т. 1 / Пер. з рос. І. Сварника; Упоряд. іл. О.М. Апанович; Худож. В.М.Дозорець. – Львів: Світ, 1990. – 319 с. 58. *Кучерук О. С.* “Хронічка мала ...”. Художньо-історичне видання. – К.: Темпора, 2005. – 132 с. 59. *Щербак В. О.* Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2006. – 300 с. 60. *Ореховський В. О.* Держава та Церква в європейському просторі (I–XVIII століття). – Чернівці: Прут, 2008. – 224 с. 61. *Історія української культури* / За заг. ред. І. Крип'якевича. – 4-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 656 с. 62. *Назарчук В. К.* Україна духовна: Кн. для читання з християн. етики. – К.: Томіріс – Н, 2006. – 317 с. 63. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2008. – 464 с. 64. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с. 65. *Історія релігії в Україні: У 10 т. Т. II.* Українське православ'я / За ред. проф. П. Яроцького. – К.: Центр духовної культури, 1997. – 376 с. 66. *Алексієвський Л. М.* Петро Могила в духовній історії України // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 9–14. 67. *Ореховський В.* Петро Могила та реформування православної церкви на українських землях у XVII столітті // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 2. – С. 162–165. 68. *Кочубей Ю.* Життєвий шлях та труд митрополита Петра Могили // Патріархат за єдність Церкви і народу. – Ч. 3 (315). – Видають: Управа Українського Патріархального Світового Об'єднання і Крайова Управа Українського Патріархального Товариства, 1997. – С. 8–11. 69. *Хижняк З.* Великий і мудрий митрополит П. Могила / Католицький щорічник. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 1998. – С. 83–84. 70. *Верецагіна Н.* Древні християнські святині Києва та діяльність Петра Могили по їх відновленню й збереженню / Католицький щорічник. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 1998. – С. 98. 71. *Нічик В.* Мовна концепція Петра Могили / Католицький щорічник. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 1998. – С. 91–94. 72. *Мицик Ю.* З нових документів до історії міжконфесійних відносин у XVII–XVIII ст. / Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – № 1. – С. 134–145. 73. *Сарапін О.* Питання християнської етики в “Православному сповіданні віри” П. Могили // Петро Могила: богослов, церковний і культурний діяч. – К.: Дніпро, 1997. – С. 180–182. 74. *Великий В.* Важливий проект Петра Могили від 1645 р. / Католицький щорічник. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 1998. – С. 95–96. 75. *Великий А.* Анонімний проект Петра Могили про з'єднання Української Церкви 1645 року // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. 4. – Ч. 1–4. – Рим, 1963. – С. 242–243. 76. *Нагірняк О.* Петро Могила – реформатор Української православної церкви / Шлях перемоги. – К.: ТОВ “Українська Видавнича Спілка”, 2005. – Ч. 51 (2689). – С. 2. 77. *Савків М.* Сторінка нашої історії. Петро Могила: “Любов із ненавистю дружби немає” / Четверта влада. – Тернопіль: “А-прінт”, 2006. – № 51. – С. 7. 78. *Костура Д.* Рубежівський слід Петра Могили / Українське Слово. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2009. – № 15. – С. 16. 79. *Сюндюков І.* Професор Сергій Кримський: Не володіти всім, але бути всім! / День. – К., 2009. – № 124. – С. 4. 80. *Шуляк В.* Православне духовенство і українське козацтво / Персонал плюс. – К., 2009. – № 36–37. – С. 12. 81. *Sysyn, Frank E.* “Peter Mohyla and the Kiev Academy in Recent Works: Divergent Views on Seventeenth-Century Ukrainian Culture” // HUS. – 1984. – № 1–2. – P. 155–187. 82. *Meyendorff P.* The Liturgical Reforms of Peter Moghila: A New Look // Saint Vladimir's Theological Quarterly. Vol. 29. – New York, 1985. – № 2. – P. 101–114. 83. *Akta Synodów różnowierczych w Polsce* / Opracowała Maria Sipaylo. T. III. (1571–1632). – Warszawa: PWN, 1983. – 691 s. 84. *Floria B.N.* New Evidence on the 1630 Zaporozhian Cossack Uprising // HUS. – Vol. 16. – 1992. – № 1–2. – P. 167–173. 85. *Gózdź K.* Chrystologia spełnienia osobowego // Historia i Logos. Na 60-lecie Cz. S. Bartnika. – Lublin, 1991. – 208 s. 86. *Winter E.* Bizanz und Rom im Kampf um die Ukraine (955–1939). – Leipzig, 1942. 87. *Povpivchak R.* Peter Mohila, Metropolitan of Kiev (1633–1647): Translation and evaluation of his “Orthodox Confession of Faith” (1640). – Washington, 1975. 88. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 173 с. 89. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія. – К.: Вид-во при Київ. держ. ун-ті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1981. – 236 с. 90. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія. – К.: Вища школа, 1998. – 266 с. 91. *Хижняк З. І., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії. – К.: Вид. дім “KM Академія”, 2003. – 184 с. 92. *Хижняк З. І.* З історії Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. – К.: Вид. дім “Кієво-Могилянська акад.”, 2005. – 64 с. 93. *Басенко К.* Початок: Історичний роман. – К.: “Радянський письменник”, 1972. – 552 с. 94. *Книш Г. А.* Обітниця: Роман-хроніка / Худож. С. І. Безніско. – Львів: Каменяр, 1989.

- 394 с. 95. *Зубко В.* Неопалима купина українства // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992. – №11. – С. 49–50. 96. *Іванюк С.С.* Дорога у царину мудрості // Наука і суспільство. – 1992. – №1. – С. 29–30. 97. *Іщенко Н.* Повернення Києво-Могилянської академії: чому українці були найписьменнішою нацією // Україна молода. – 1992. – 12 червня. – С. 2. 98. *Рогозинський В.* Що мали знати спудеї. З історії навчання у Києво-Могилянській академії // Відродження. – 1993. – №3. – С. 15–16. 99. *Брюховецький В.* Відродження // Київська старовина. – 1993. – №1. – С. 2–5. 100. *Микитась В.* У найми до сусідів // Слово і час. – 1994. – №6. – С. 27–35. 101. *Білодід О.* Загадка Петра Могили // Київська старовина. – 1993. – Ч. 3. – С. 56–69. 102. *Грешак С.* Славних справ митрополит // Вечірній Київ. – 1995. – 18 січ. 103. *Фурман Р.* Петро Могила і ідейні витоки теми Акафісту Богородиці в Софії Київській // Петро Могила і сучасність (36. Тез до 400-річчя від дня народження). – К., 1996. – С. 44–45. 104. *Самбор Б.І.* 1 січня (14 січня) Святителя Петра Могили, митрополита Київського і Галицького та всієї Руси // Святі землі української. – К.: Видавництво “Архангельський глас”, 2009. – 688 с. 105. *Святитель* Петр Могила / Составитель – Ирина Алатарцева. – К.: “Свято-Покровская Голосеевская пустынь”, 2001. – 120 с. 106. *Житие* Святителя Петра (Могили) / Составитель – игумена Татиана (Алатарцева). – К.: Мужской монастырь “Свято-Покровская Голосеевская пустынь”, 2008. – 160 с. 107. *Софроний*, Епископ Черкаський і Канівський. Митрополит Київський Петро Могила // Православний вісник. – К.: Вид. Української Православної Церкви, 1996. – №2. – С. 10–17. 108. *Скнар О.* Митрополит Київський Петро Могила і його провідницька діяльність // Православний вісник. – К.: Вид. Української Православної Церкви, 1996. – №5. – С. 75–82. 109. *Протоиерей* Валентин Асмус. К оценке богословия святителя Петра Могили, митрополита Киевского // Православный вестник. – К.: Вид. відділ Української Православної церкви, 2007. – №1. – С. 60–78. 110. *Фролов К.* Борьба за Православие в Западной Руси в XVI–XIX веках // Мир Божий. – М.: Общество Ревнителей Православной Культуры Благотворительный фонд “Церковь и культура”, 2002. – №1 (8). – С. 22–29. 111. *Держава*, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Других “Берестейських читань” Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1–6 лютого 1995 р. / Редактор Борис Гудзяк, співредактор Олег Турій. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. – 198 с. 112. *Берестейська* унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань” Львів, Київ, Харків, 20–23 червня 1995 р. / Редактор Борис Гудзяк, співредактор Олег Турій. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. – 186 с. 113. *Берестейська* унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань” Львів, Луцьк, Київ, 2–6 жовтня 1995 р. / Редактор Борис Гудзяк, співредактор Олег Турій. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1997. – 156 с. 114. *Іванків Є.* Український Християнський Схід. – Чикаго, 1992. – 246 с. 115. *Шкраб'юк П.* Монаший Чин Отців Василян у національному житті України. – Львів: ВВП “Місіонер”, 2005. – 439 с. 116. *Соловій М.* Петро Могила і питання Унії. До 400-річчя з часу народження // Католицький щорічник. – К.: Видавничий дім “KM Academia”, 1996. – С. 61–66. 117. *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. – Львів: Свічадо, 2008. – 640 с. 118. *Суттнер, Ернст Кристоф.* Церковні розколи і єдність Церкви / Пер. з нім. монахині Софії. – Львів: Вид-во “Місіонер”, 2007. – 152 с. 119. *Гриневич, Вацлав.* Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі / Пер. з польськ. О. Дудич. – Львів: Свічадо, 1998. – 168 с. 120. *Канцлер, Михаель.* Літургія Церкви / Пер. з нім. монахині Софії. – Львів: Свічадо, 2001. – 616 с. 121. *Стратій Я.М.* Філософія в Києво-Могилянській академії // Київ в історії філософії України / В.С. Горський, Я.М. Стратій, А.Г. Тихолаз, М.Л. Ткачук. – К.: Вид. дім “KM Academia”; ТОВ Університетське видавництво “Пульсар”, 2000. – С. 73–84. 122. *Сеник С.* Українська Церква в XVII столітті. Часи митрополита Петра Могили // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Ч. 1. – Львів, 1993. – С. 25–43. 123. *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII–XVIII ст.). – Тернопіль: Лілея, 1997. – 160 с. 124. *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія в духовній історії України // Науково-творчий альманах Тернопільського державного педагогічного інституту. Вип. I. – Тернопіль, 1995. – С. 5. 125. *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.ст.). – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с. 126. *Борисова О.В.* Ідея київського патріярхату за часів митрополита Петра Могили // Патріярхат за єдність Церкви і народу. – Ч. 1 (336). – Видають: Управа Українського Патріярхального Світового Об'єднання і Крайова Управа Українського Патріярхального Товариства, 1999. – С. 14–16. 127. *Грай Г.С.* Один Божий народ на Київських горах: Сторінки історії святої віри. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – С. 86–93. 128. *Нічик В.* Петро Могила в духовній історії України. – К.: Знання, 1997. – 350 с. 129. *Погорецький В.* Українська духовна культура і Петро Могила. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 160 с. 130. *Погорецький В.* Роль митрополита Петра Могили у розвитку української духовної культури // Україна-Європа-Світ. – Вип.2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 197–205. 131. *Погорецький В.* Концептуальна і світоглядна боротьба Київських митрополитів Петра Могили та Ісаї Копинського в контексті відродження української державності // Україна-Європа-Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 159–165. 132. *Погорецький В.* Історія української неволі в контексті філософії Пресвятої Євхаристії // Золота Пектораль. Літературно-мистецький та громадсько-публіцистичний журнал Південно-Західного Поділля і Тернопільської області організації Національної спілки письменників України (НСПУ). – Чортків, 2009. – 3–4 (8-9). – С. 151–157. 133. *Акты*, относящиеся к истории ЮЗР. – Т III, IV. – СПб., 1861. 134. *Акты* Московского государства. – Т. I. – СПб., 1890. 135. *Памятники*, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Т. I, II. – К., 1897, 1898. 136. *Архив* Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. – Ч. I–III. – К., 1859–1914. 137. *Максимович М.* Вибрані твори / Упор. і вст. ст. В. Короткого. – К.: Либідь, 2004. – 360 с. 138. *Аркас М.М.* Історія України-Русі / Вступне слово і комент. В.Г. Сарбея. – Факс. вид. – К.: Вища шк., 1990. – 456 с. 139. *Субтельний О.* Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с. 140. *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянута і виправлена. – К.: Критика, 2008. – 472 с. 141. *Слабоштинський М.Ф.* З голосу нашої Кліо: (Події і люди української історії). – К.: Фірма “Довіра”, 1993. – 255 с. 142. *Журавльов Д.В.* Україна та Росія: як брати горщики побили [Текст]. – Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2009. – 352 с. 143. *Білоус Н.* Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Миська влада і самоврядування. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.

Василий Погорецкий

ПЕТР МОГИЛА В НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ УКРАИНЫ: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье раскрыты место и роль П. Могилы (1596–1647) в национально-духовной жизни Украины, выяснены историографические проблемы его творчества, освещается основное содержание могиловедческих исследований.

Ключевые слова: Пётр Могила, Украина, государственность, Украинская Православная Церковь, национально-культурное движение, религиозная деятельность, источниковедческая база, историография, могиловедение.

Vasyl Pohoretskyi

PETRO MOHYLA IN NATIONAL-SPIRITUAL LIFE OF UKRAINE: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The article shows the place and role of P. Mohyla (1596–1647) in national-spiritual life of Ukraine, it enlightens historiographical problems of his creative work and explains the main contents of disquisitions of study of P. Mohyla.

Key words: Petro Mohyla, Ukraine, state hood, Ukrainian Orthodox Church, national-cultural movement, religial activity, source base, historiography.

УДК 94 (477)

Юрій Древницький

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
В. СТАРОСОЛЬСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті проаналізовано історіографію громадсько-політичної та наукової діяльності визначного українського політичного діяча, вченого та адвоката Володимира Старосольського. Автор виділив основні напрямки досліджень, підбив підсумки вивчення зазначеної теми.

Ключові слова: Володимир Старосольський, монографія, сучасні дослідники, науковий доробок.

Важливим завданням історичної науки сьогодення є відтворення загальної картини досліджень, які мають персональний або біоісторіографічний характер. Відсутність таких робіт, присвячених визначним і неординарним українським діячам, істотно ускладнює реконструкцію у всій багатогранності й суперечності реального розвитку та тенденцій історіографічних процесів і виявлення ступеня вирішення актуальних наукових проблем.

Творча спадщина і практична діяльність В. Старосольського – визначного громадсько-політичного діяча, вченого та адвоката першої половини ХХ століття ще донедавна залишалися недоступними у спеціальних фондах архівів і бібліотек, а його ім'я з ідеологічних міркувань свідомо замовчувалося. У вітчизняній історіографії досі не здійснено монографічного дослідження, що стосувалося б постаті вченого, його місця і ролі в національно-політичному та науковому житті України.

Однак стверджувати, що історіографія даної проблеми відсутня, було б не вірно. У цілому нагромаджений історіографічний матеріал можна умовно поділити на три періоди: 1) прижиттєвий – кінець ХІХ ст. – 1939 р.; 2) праці українських істориків в еміграції та радянська історіографія – 1939–1991 рр.; 3) сучасні студії українських та зарубіжних авторів.

У перший період (кінець ХІХ ст. – 1939 р.) вийшло друком ряд публікацій з історії молодіжного та студентського руху в Галичині, автори яких звернули певну увагу на роль В. Старосольського в генезі цього руху. Мова йшла, насамперед, про його участь у боротьбі за український університет. Сюди необхідно віднести статті публіцистичного характеру В. Темницького “Сецесія з Львівського університета” [1], М. Галущинського “Науковий рух у тов. “Академічна громада” у Львові” та “Українська молодь в р. 1899” [2; 3], В. Гнатюка “Справа українсько-руського університету у Львові” [4], М. Грушевського “Справа українсько-руського університету у Львові” [5], В. Лашенка “Українська студентська громада у Варшаві в 1901–1903 рр.” [6], М. Кордуби “Історія “Січі”” [7]. Не варто також забувати про джерелознавчу публікацію цього часу “Українсько-руський університет” [8]. У часописі “Молода Україна” М. Галущинський опублікував цикл статей про розвиток українського студентського руху [2; 3]. Окремо відзначимо статтю одного з лідерів Української соціал-демократичної партії (далі – УСДП) М. Ганкевича “З минулого нашої партії (Матеріали до історії УСДП)”, що дає уявлення про діяльність партії соціал-демократів і членства в ній В. Старосольського [9].

Вищеназвані статті були написані з приводу актуальних подій і явищ суспільно-політичного життя Галичини. З українських патріотичних позицій автори праць, що виступали як безпосередні очевидці та учасники розкрили різні аспекти українського національного руху, українсько-польських стосунків, учасником яких був В. Старосольський. Як правило, без критичних узагальнень, з елементами суб'єктивізму говорилося про участь В. Старосольського в національному русі, наведено фрагменти його виступів. Попри надмірну заполітизованість авторів, у статтях міститься цінний фактаж, що

розкриває позицію В. Старосольського як соціал-демократа, одного з лідерів студентського руху на рубежі XIX–XX ст., ідейного натхненника ряду гучних акцій українських студентів.

Другий період у розвитку історіографії проблеми хронологічно можна обмежити 1939–1991 рр. Студії про В. Старосольського на цьому етапі були вкрай обмежені й незначні. Це пояснюється тим, що в радянські часи вивчення його життєвого шляху і наукової спадщини з ідеологічних міркувань було просто неможливим. Українська соціал-демократія, до якої він належав, що мала соціальну опору серед українського робітництва, критично ставилася до комуністичних, ліворадикальних ідей, тож партію звинувачували в українському “дрібнобуржуазному націоналізмі”, “опортунізмі”.

За таких обставин центр вивчення багатогранної діяльності В. Старосольського перемістився в діаспору. Вагомий внесок у дослідження його життєпису зробили зарубіжні науковці українського походження.

У 1991 р. під редакцією Уляни Старосольської (дочки Володимира) вийшов у США збірник, спеціально присвячений життю й діяльності В. Старосольського – 210-й том історично-філософської секції “Записок НТШ” “Володимир Старосольський. 1878–1942”. На сьогоднішній день – це найґрунтовніше дослідження, у якому зібрано документи і статті з різних періодів життєвого шляху видатного українського громадського діяча, науковця. До нього ввійшли біографічний нарис авторства сина Юрія Старосольського, спогади дітей, співробітників та знайомих, листи В. Старосольського та його найбільш відомі наукові праці “Теорія нації” [10] та “Національний і соціальний момент в українській історії” [11].

У публіцистичних працях, статтях, спогадах, уміщених у цьому ж збірнику, М. Антонович-Рудницької [12], Т. Гаєцького [13], В. Левицького [14], Р. Купчинського [15], Г. Марунчака [16], М. Розенбаума [17], С. Самбірського [18], О. Хом’яка [19] У. Старосольської [20], Ю. Старосольського [21], та інших сучасників – громадсько-політичних діячів, учених, діячів культури й освіти охарактеризовано В. Старосольського як адвоката, члена управи УСДП, активного діяча молодіжного руху в Галичині, сотника “Січових Стрільців”, професора права декількох європейських університетів, а головне – демократа, гуманіста, патріота України. Вивчення цих матеріалів дало змогу глибше зрозуміти особистісні моменти, що наклали відбиток на формування світогляду і діяльність В. Старосольського.

Окрім нечисленних матеріалів, присвячених виключно його особі, існує широке коло узагальнюючих праць різної проблематики з історії Галичини, де фігурує В. Старосольський як безпосередній учасник тих чи інших подій. Література узагальнюючого характеру чи не найбільше висвітлює історію Легіону УСС, де є згадки про діяльність В. Старосольського, що знайшли відображення, зокрема, в працях С. Ріпецького [22], Н. Гірняка [23], О. Думіна [24], С.Шухевича [25], М. Угрин-Безгрішного [26] та ін.

Інтерес діаспорних дослідників викликали судові процеси над українськими в’язнями в період Другої Речі Посполитої. Про В. Старосольського як адвоката часто згадується на сторінках видань, що висвітлювали діяльність націоналістичного підпілля, авторства П. Мірчука [27], З. Книша [28] тощо.

Після 1991 року в розвитку вітчизняної історіографії наступив третій період. Зняття з розпадом партійно-тоталітарної системи і проголошенням незалежності України ідеологічних обмежень, відкриття доступу до архівних першоджерел дозволили розпочати ґрунтовне об’єктивне дослідження даної проблеми. Одним із перших звернув увагу на діяльність В. Старосольського львівський дослідник В. Голяк. У статтях “Зморений голодом” та “Трагедія родини Старосольських” [29] він охарактеризував трагічні сторінки життя В. Старосольського як людини, відданої інтересам українського народу, що заслужила право на гідне місце в історії України. Автор подав матеріал в енциклопедичному стилі, без узагальнення життєвого шляху. Обставини переслідування і смерті громадсько-політичного діяча розглянуто автором у контексті трагічної долі української інтелігенції в умовах радянського режиму.

Постать В. Старосольського в незалежній Україні привертає до себе все більшу увагу дослідників, що знайшло відображення в наукових працях, організації конференцій. 27 лютого 1997 р. у Києві з ініціативи Молодіжного товариства ім. Липинського та Молодіжного історичного товариства за сприяння видавництва “Смолоскип” відбулася молодіжна наукова конференція на тему: “Володимир Старосольський – захисник людини й науки” [30, с. 3].

Серйозною спробою ввести теоретичний доробок В. Старосольського в сучасний науковий обіг та заповнити “білу пляму” в дослідженні ним концепції нації і держави є статті І. Кресіної, зокрема, вступна стаття “Свідомість і воля – основа нації” до першого перевидання 1998 р. праці В. Старосольського “Теорія нації”. Дослідниця фактично зробила спробу осмислити наукову спадщину в контексті етнодержавознавчої парадигми й показати важливість поглядів В. Старосольського в сучасному націо- і державотворенні [31, с. I–XXXX].

Ключові проблеми політичної концепції В. Старосольського стали предметом дисертаційного дослідження О. Панок “Сутність та основні проблеми політичної концепції Володимира Старосольського” (1998) [32]. О. Панок ввела в науковий обіг низку маловідомих раніше праць В. Старосольського, зокрема, статті, опубліковані у збірниках НТШ, в часописах “Вісник Союзу Визволення України”, “Молода Україна”, “Шляхи”, “Життя і право” та ін. Дисертаційне дослідження було виконано зі спеціальності “Теорія та історія політичної науки”, стало здобутком в українській політичній науці для відновлення забутих імен та привернення уваги сучасних науковців до спадщини українських політологів. Однак політична концепція В. Старосольського в дисертації осмислюється на матеріалі здебільшого однієї праці вченого – “Теорія нації”.

Саме цю прогалину спробувала заповнити В. Згурська у дисертаційному дослідженні “Концепція нації і держави Володимира Старосольського” (2008) [33]. Автор, на основі аналізу праць В. Старосольського “Теорія нації” та “Держава і політичне право”, здійснила концептуалізацію його поглядів на сутність нації та національної держави, їх ознаки, форми та функції в контексті демократичних міждержавних взаємовідносин. У цій дисертації, що була захищена зі спеціальності “етнополітологія та етнодержавознавство”, розкрито оригінальну концепцію вченого щодо державного, зокрема федеративного, устрою і його критеріїв, націоналізації держави та автономізації об’єднань громадян, форм децентралізації влади, видів автономії, інститутів громадянського суспільства тощо.

Водночас з’являються друком статті, що характеризують науковий доробок В. Старосольського. Серед досліджень варто виділити передусім праці І. Кресіної “Національна свідомість як конституанта сучасної нації”, В. Лісового “Методологія дослідження нації у “Теорії нації” В. Старосольського”, В. Потульницького “Політична доктрина Володимира Старосольського”, С. Дмитренка “Теорія нації Володимира Старосольського”, Ю. Манелюка. Якщо два перших дослідники в центр наукових зацікавлень поставили “Теорію нації”, то В. Потульницький акцентував свою увагу на маловідомій праці В. Старосольського “Суспільно-політичні рухи на Україні. Носії суспільно-політичних рухів”, що висвітлює боротьбу різних верств українського суспільства за утвердження національної держави.

В. Потульницький здійснив спробу систематизації поглядів українських учених XIX–XX століть, періодизації історії української політології, типологізації основних напрямів політичної думки – народницького, консервативного, національно-державницького. Цілком слушно В. Старосольського, поряд зі С. Дністрянським, О. Бочковським, С. Рудницьким, було віднесено до національно-державницького напрямку, характерною рисою якого була оцінка подій і явищ історичного минулого крізь призму інтересів нації і держави, пріоритет віддавався нації порівняно з державою.

У праці Г. Дичковської “Український націонал-комунізм” (1998) дається аналіз світоглядних та ідеологічних засад українського націонал-комунізму та націонал-соціалізму. До найвизначніших представників останнього напрямку автор відносить В. Старосольського,

розкриває характер і зміни аксіологічних орієнтацій вченого, вважаючи його одним із теоретиків націонал-соціалізму [35].

Аналіз окремих юридичних праць В. Старосольського здійснено у статтях львівських дослідників П. Стецюка та С. Максимовича. Останній зробив спробу обґрунтувати актуальність науково-теоретичних підходів В. Старосольського до розуміння походження, сутності і поняття правової держави, пристосувавши їх до умов сьогодення для забезпечення і гарантування прав та свобод людини. Автор розглядає концепцію держави вченого, яку вважає актуальною для сучасного етапу розбудови української державності. Особливо цінною в розумінні С. Максимовича стала розробка В. Старосольським концепції розподілу влад, ефективного механізму функціонування системи стримувань і противаг окремих гілок влади. Це можна максимально використати у становленні сучасної демократичної, правової держави і громадянського суспільства [36]. П. Стецюк зробив аналіз праці В. Старосольського “Криза конституційної держави”, де показав погляди вченого на кризу демократії, утвердження авторитарних держав на прикладі гітлерівської Німеччини і Радянської держави міжвоєнного періоду [37].

Особливий інтерес для дослідження постаті В. Старосольського викликає історична література, що висвітлює діяльність УСДП, до якої він належав більше 30 років. Причому, праці з історії УСДП, в основному, є доробком сучасних вітчизняних істориків. Найбільш вагомий внесок у вивчення діяльності УСДП зробили івано-франківські дослідники О. Жерноклеєв [38] та І. Райківський [39], які відповідно в 1995 і 1996 рр. захистили кандидатські дисертації про розвиток українського соціал-демократичного руху, представленого УСДП в австрійський (1899–1918 рр.) та міжвоєнний (1918–1939 рр.) періоди. Логічним продовженням дослідження цього питання став захист у 2007 р. докторської дисертації О. Жерноклеєвим на тему “Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)”. У працях згаданих науковців знайшла відображення багатогранна діяльність партії західноукраїнських соціал-демократів у цілому та її лідерів зокрема. Так, О. Жерноклеєв та І. Райківський опублікували на основі широкої джерельної бази ґрунтовні дослідження історичного минулого УСДП, на фоні якого неодноразово згадувалося про одного з лідерів партії В. Старосольського. У співавторстві вони видали друком у 2004 р. працю про найвидатніших діячів УСДП під назвою “Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії” [40], в якій серед 10 найбільш відомих діячів УСДП зроблено нарис життя і діяльності В. Старосольського. Політичний портрет В. Старосольського відображається в окремій статті названих авторів [41].

Цій же тематиці присвячене дисертаційне дослідження львівського історика О. Босака на тему “Українська соціал-демократична партія в соціальному і національному рухах Галичини (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.)” (2003 р.), у якому автор звернув певну увагу на роль В. Старосольського в суспільно-політичному житті краю як одного з лідерів УСДП [42].

Чимало фактів багатогранної діяльності В. Старосольського систематизовано і проаналізовано у статтях Т. Огородника [43]. Зокрема, в окремій публікації на основі фактологічних матеріалів єдиної української щоденної газети в тодішній Польщі “Діло” він зробив аналіз правозахисної і громадсько-політичної діяльності В. Старосольського в 1929–1931 рр. Особливий акцент було зроблено на адвокатську роботу, що активізувалася в умовах загострення українсько-польського протистояння і радикальних акцій націоналістичного підпілля в передвоєнне десятиліття. Своєрідним продовженням цього стала стаття Т. Огородника про участь В. Старосольського в судових політичних процесах проти українців у Другій Речі Посполитій 1932–1934 рр. (за матеріалами газети “Діло”). На досліджуваний період припав апогей антипольської терористичної діяльності ОУН у 30-х рр. XX ст., що призвело до масових арештів українців і збільшення кількості політичних судових процесів. Це сприяло відповідно активізації адвокатської практики В. Старосольського, який став одним із найбільш відомих адвокатів у міжвоєнній Польщі.

Багатою фактологічним матеріалом є стаття Т. Огородника “Громадсько-політична діяльність В. Старосольського у період Першої світової війни (1914–1918)”, у якій автор на

основі широкої джерельної бази з'ясовує участь В. Старосольського у формуванні ідеології та діяльності структур легіону УСС.

Значну цінність для досліджуваної проблеми мають праці з історії адвокатської справи в контексті українського національного руху в Галичині. Так, у праці І. Андрухів і П. Арсенича "Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр." (1996) розкрито процес національно-культурного відродження у Східній Галичині в період так званої "адвокатської доби", коли головну роль у національному русі відігравали українські правники, в тому числі В. Старосольський. Автори високо оцінили внесок В. Старосольського в українське національне відродження [44]. У монографії "Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.)" І. Гловацький [45] значне місце відводить В. Старосольському як одному з найбільш авторитетних і досвідчених адвокатів. Зокрема, відзначається бездоганність загальної тактики адвоката, володіння фактами з історії польсько-українських взаємин, ораторські здібності. Матеріали цієї книги містять архівні матеріали, спогади адвокатів та їх підзахисних у 20–30-х рр. XX ст. У науково-практичному посібнику цього ж автора наведена значна кількість судових промов В. Старосольського, які були ґрунтовно підготовленими, юридично грамотними, логічними і можуть бути взірцем для сучасних правників. В основі вищезазначених монографічних досліджень – широка джерельна база, публікація документів для ознайомлення сучасних читачів.

Важливу інформацію почерпнуто з узагальнюючих досліджень з історії Галичини, в яких висвітлюються різні аспекти національного руху кінця XIX – першої половини XX ст., де фігурує як учасник подій В. Старосольський. Так, у працях З. Зайцевої, В. Качмара, Р. Ковалюка, Р. Кухара, В. Леника та М. Мудрого, що були присвячені діяльності молодіжних студентських організацій і рухів, боротьбі за створення українського університету у Львові на початку XX ст., є згадки про В. Старосольського. Він брав активну участь у студентському русі, боровся за національно-культурні права українців під австрійською владою [46].

Про напрямки діяльності В. Старосольського в період Першої світової війни та Української революції подають інформацію у працях з історії збройної боротьби українського народу 1914–1923 рр. В. Голубко, В. Гордієнко, М. Лазарович, М. Литвин і К. Науменко, С. Макарчук, Б. Якимович та ін. [47]. Зокрема, В. Голубко, М. Лазарович, М. Литвин і К. Науменко розкрили драматичний літопис галицького стрілецтва, у становленні та діяльності якого взяв активну участь В. Старосольський.

Зацікавлення постаттю В. Старосольського спричинило появу в другій половині 1990-х років ряду довідкових видань, які лаконічно подають різні сторони його життя і діяльності. Праця П. Арсенича "Рід Шухевичів" висвітлює біографічні дані В. Старосольського, його дітей – Юрія та Уляни [48]. Хотілося б згадати також енциклопедичні довідки І. Головацького "Старосольський Володимир-Степан" [49] та Т. Огородника "Володимир Старосольський – публіцист, редактор, видавець" [50]. Невеликі за обсягом біографічні відомості про В. Старосольського містяться в "Малій енциклопедії етнодержавознавства", у довіднику "Українська журналістика в іменах" та інших виданнях [51].

Певним внеском у вивчення постаті В. Старосольського як вченого та громадсько-політичного діяча, його ролі в українських національно-визвольних змаганнях, становленні українських освітніх установ в еміграції, судових політичних процесах в Галичині є праці автора даного дослідження, опубліковані в 2005–2009 рр. [52].

Дослідження польських авторів, хоча й не подають детальних відомостей про діяльність В. Старосольського, торкаються різних проблем суспільно-політичного життя Галичини. Передусім, слід виділити роботи В. Найдус, Е. Коко, С. Гломбінського, А. Редзика, К. Левандовського та ін. [53]. Так, сучасник В. Старосольського, професор Львівського університету та лідер Стронництва Демократично-Народового (СДН) С. Гломбінський розглянув питання еволюції польсько-українських стосунків у Галичині на зламі XIX–XX ст., боротьби галицьких українців за власний університет у Львові. В. Найдус у своїх

написах з історії Галичини окреслила роль соціал-демократів у суспільно-політичному житті краю 1900–1907 рр., показала процес зародження класових профспілкових організацій робітників. Позиції польських соціалістів в українському питанні, їх стосунки з українськими есеїстами, становище УСДП в 1918–1939 рр. розкрито Е. Коко, епізодично показано діяльність В. Старосольського в уряді УНР та діяльності відновленої партії. К. Левандовський висвітлює українсько-чеські відносини в 1918–1932 рр., зокрема розкрив процес лобювання українських інтересів чехословацьким урядом у 1920-х рр. стосовно освітніх проектів. Адвокатська та наукова діяльність В. Старосольського знайшла відображення у праці сучасного польського дослідника А. Редзика.

Свідченням визнання В. Старосольського не тільки в Україні є сучасні енциклопедичні статті в авторитетних польських виданнях “Polski słownik biograficzny” та “Słownik Biograficzny Adwokatów Polskich” [54]. Російський дослідник сучасної історії Центрально-Східної Європи К. Федевич висвітлюючи перебіг польсько-українських відносин у Східній Галичині в 1920–1930-х рр. [55] побіжно згадує про В. Старосольського як авторитетного політика, до думки якого прислухалися радикально налаштовані молоді члени ОУН, які не надто зважали на інших представників української легальної політичної еліти [55, с. 62].

Проведений аналіз історіографії дозволив виділити три основні періоди дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності В. Старосольського: 1) прижиттєвий – кінець XIX ст. – 1939 р.; 2) праці українських істориків в еміграції та радянська історіографія – 1939–1991 рр.; 3) сучасні студії українських та зарубіжних авторів. Вони різняться між собою не лише кількістю робіт, колом авторів, але й науковою цінністю та оцінками. Прижиттєвий період характеризується переважно загальними працями публіцистичного характеру, в яких побіжно згадувалося про В. Старосольського, а його роль у громадсько-політичному житті Галичини була показана не критично. Поляризація поглядів між вітчизняною і діаспорною історіографією спостерігалася на другому етапі, до проголошення незалежної Української держави. Дещо ідилічній оцінці В. Старосольського як борця за національну державність істориками діаспори, що приділяли взагалі мало уваги українській соціал-демократії, було протиставлено стереотипний образ українського “буржуазного націоналіста” в радянській історіографії. Особливістю третього етапу в розвитку історичної науки є поява наукових праць, які розкривають лише окремі аспекти багатогранної діяльності В. Старосольського.

Отже, діяльність В. Старосольського частково привертала увагу дослідників історії національного руху в Галичині, починаючи з австрійського періоду і до наших днів. Однак, у цілому вона дотепер не стала предметом спеціального, комплексного дослідження, що охоплювало б різні аспекти його діяльності, як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії. Це дасть змогу розкрити малодосліджену постать В. Старосольського як громадсько-політичного діяча, вченого і адвоката, сприятиме глибшому засвоєнню його наукової спадщини, допоможе узагальнити набутий ним досвід.

Список використаних джерел

1. Темницький В. Сецесія з Львівського університету / В. Темницький // Січ 1868–1908: Альманах в пам'ять 40-х роковин основания товариства “Січ” у Відні / Зібрали і видали Зенон Кузеля і Микола Чайківський. – Львів: Друкарня т. ва ім. Шевченка, 1908. – 538 с.
2. Галуцинський М. Науковий рух у тов. “Академічна громада” у Львові / М. Галуцинський // Молода Україна. – 1900. – Січень. – № 1. – С. 24–25.
3. Галуцинський М. Українська молодь в р. 1899 / М. Галуцинський // Молода Україна. – 1900. – Лютий. – № 2. – С. 74–81.
4. Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові / В. Г. // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Січень. – Т. XVII. – Кн. 1. – С. 49–72.
5. Грушевський М. Справа українсько-руського університету у Львові / Михайло Грушевський. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, 1899. – 35 с.
6. Лащенко В. Українська студентська громада у Варшаві в 1901–1903 рр. / В. Лащенко // З минулого: Збірка українського наукового інституту у Варшаві. – Варшава: Укр. наук. інститут, 1937. – 72 с.
7. Кордуба М. Історія “Січі” / Мирон Кордуба // Січ. Альманах в пам'ять 30-их роковин основания тов. “Січ” у Відні. – Львів: 3 друкарні НТШ, 1898. – С. 7–23.
8. Українсько-руський університет. Памятна книжка першого віча студентів українців-русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі основания українського університету / Зібрав і видав М. Крушельницький. – Львів: Друкарня народова Ст. Манецкого і Сп., 1899. – 52 с.
9. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії УСДП) / Лев Ганкевич // Календар “Вперед”: 1920. – Львів, 1920. – С. 17–34.
10. Старосольський В. Теорія нації / В. Старосольський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 161–324.
11. Старосольський В. Національний і соціальний момент в українській історії / В. Старосольський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 153–160.
12. Антонович-Рудницька М.

До мозаїки портрету / Марина Антонович-Рудницька // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 376–377. 13. *Гасцький Т.* Професор Старосольський / Теодосій Гасцький // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 355–359. 14. *Левицький В.* Пам'яті Володимира і Дарії Старосольських / Василь Левицький // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 393–394. 15. *Купчинський Р.* Володимир Старосольський / Роман Купчинський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 401–403. 16. *Марунчак М.* Незабутнє прощальне слово / Михайло Г. Марунчак // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 370–374. 17. *Розенбаум М. М.* Спомини соціал-революціонера / М. М. Розенбаум // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 55. 18. *Самбірський С.* Доповідь про Універсали Української Центральної Ради / Степан Самбірський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 378–380. 19. *Хомяк О.* Пан (за термінологією В. Липинського) / Олександр Хомяк // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 381–386. 20. *Старосольська У.* “Ave Caesar, Morituri Te Salutant” / Уляна Старосольська // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 118–150. 21. *Старосольський Ю.* Шляхами предків / Юрій Старосольський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 3–115. 22. *Ріпецький С.* Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / Степан Ріпецький. – Нью-Йорк: Видавнича Комісія Братства УСС, 1965. – 115 с.; *Ріпецький С.* Українське Січове Стрілецьтво / Степан Ріпецький. – Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1994. – 358 с. + XVII с.; *Ріпецький С.* Українське Січове Стрілецьтво. Визвольна ідея і збройний чин / Степан Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – 360 с. 23. *Гіряк Н.* Кіш УСС (його життя і роль в стрілецьтві) / Никифор Гіряк // Календар Червоної Калини на 1935 рік. – Львів, 1934. – С. 46–47; *Гіряк Н.* Кіш УСС-ів / Никифор Гіряк // Вісті братства кол. вояків 1 УД УНА. – Мюнхен. – 1955. – Липень-серпень. – № 7–8. – С. 9–11; *Гіряк Н.* Львів у воєнних роках 1914–1918 / Никифор Гіряк // Наш Львів: Ювілейний збірник 1252–1952. – Нью-Йорк, 1953. – С. 137–144. 24. *Думін О.* Історія легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / Осип Думін // Дзвін. – Львів. – 1991. – Жовтень. – № 10. – С. 117–133; *Думін О.* Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / Осип Думін. – Львів: Червона калина. – 1936. – 375 с.; *Думін О.* Початки організації Українських Січових Стрільців (в 20 літні роковини) / Осип Думін // Вісник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – Львів, 1934. – Річник 2. – С. 561. 25. *Шухевич С.* Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) / Степан Шухевич. – Львів: Видавнича кооператива “Червона Калина”, 1930. – 232 с. 26. *Угрин-Безгришний М.* Нарис історії “Українських Січових Стрільців” / Микола Угрин-Безгришний. – Рогатин-Львів-Київ: Друкарня Х. Школьника в Рогатині, 1923. – 131 с. 27. *Мірчук П.* Нарис історії ОУН / Петро Мірчук / За ред. Ленкавського С., Штикала Д., Чайківського Д. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т. 1: 1920–1939. – 597 с. 28. *Книш З.* ЗУНР (Західно-Українська Національно-Революційна Організація) / Зиновій Книш. – Торонто, 1974. – 304 с.; *Книш З.* Архів Сеніка / Зиновій Книш. – Торонто, 1992. – 205 с.; *Книш З.* Варшавський процес ОУН на підлозжі польсько-українських відносин тієї доби / Зиновій Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1986. – Т. 1. – 674 с.; Т. 2. – 534 с.; *Книш З.* Городок / Зиновій Книш. – Торонто, 1973. – 552 с.; *Книш З.* Далекий прицил / Зиновій Книш. – Торонто, 1967. – 471 с.; *Книш З.* На життя і смерть (Сторінки з історії Української Військової Організації) / Зиновій Книш. – Торонто, 1980. – 256 с.; *Книш З.* На повні вітрила: Українська Військова Організація в 1924–1926 рр. / Зиновій Книш. – Торонто, 1970. – 424 с.; *Книш З.* Смерть Станіслава Собінського / Зиновій Книш. – Торонто, 1982. – 683 с.; *Книш З.* Справа Східних Торгів у Львові / Зиновій Книш. – Торонто, 1965. – 205 с. 29. *Голяк В. О.* Зморений голодом [Про політв'язня Володимира Старосольського] / Володимир Голяк // Поклик сумління. – Львів, 1992. – Лютий; *Голяк В. О.* Трагедія родини Старосольських / Володимир Голяк // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1994. – Ч. 4–6. – С. 58–63. 30. *Н. Н.* Володимир Старосольський (У 120-річчя народин) / Н. Н. // Свобода. – 1998. – 6 січня. – С. 3–4. 31. *Старосольський В.* Теорія нації / Володимир Старосольський. – К.: Вища школа, 1998. – 157 с. 32. *Панок О. В.* Сутність та основні проблеми політичної концепції Володимира Старосольського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 “Теорія та історія політичної науки” / Панок Ольга Володимирівна. – Київ, 1998. – 14 с. 33. *Згурська В. Л.* Концепція нації і держави Володимира Старосольського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство” / Згурська Валентина Леонідівна. – Київ, 2008. – 20 с. 34. *Кресіна І.* Національна свідомість як конституанта сучасної нації / Ірина Кресіна // Молода нація. – № 9. – 1998. – С. 44–52; *Лісовий В.* Методологія дослідження нації у “Теорії нації” В. Старосольського / Василь Лісовий // Молода нація. – № 9. – 1998. – С. 10–29; *Манелюк Ю. М.* Націотворча теорія держави в українській політичній думці кінця XIX – початку XX століття (на прикладі концепцій В. Липинського та В. Старосольського) / Ю. М. Манелюк // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 62. – С. 163–173; *Манелюк Ю. М.* Погляди представників національно-радикального напрямку української суспільно-політичної думки початку XX століття на форми державного устрою України / Ю. М. Манелюк // Актуальні проблеми правової реформи в сучасній Україні: Сборник научных трудов. – Приложение № 8 (13) к научному журналу “Персонал” № 4 (58). – К.: МАУП, 2000. – С. 59–62; *Манелюк Ю. М.* Проблема політичного демократичного режиму в українській політичній думці / Ю. М. Манелюк // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президенті України. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – Вип. 1. – С. 97–103; *Потульницький В.* Нариси з української політології (1819–1991): Навч. посібник / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.; *Потульницький В.* Політична доктрина Володимира Старосольського Володимир Потульницький // Молода нація. – № 9. – 1998. – С. 30–43; *Потульницький В.* Теорія української політології. Курс лекцій / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.; *Дмитренко С.* Теорія нації Володимира Старосольського / Степан Дмитренко // Нова політика. – № 6. – 2000. – С. 18–21. 35. *Дичковська Г. О.* Український націонал-комунізм / Галина Дичковська. – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 35 с. 36. *Максимович С.* Володимир Старосольський про правову державу / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 1998. – Випуск 35. – С. 142–149; *Максимович С.* Концепція розподілу влад Володимира Старосольського / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 1999. – Випуск 36. – С. 157–162. 37. *Стецюк П.* Володимир Старосольський (1878–1942) / Петро Стецюк // Вибори та демократія. – 2005. – № 4 (6). – С. 52–55. 38. *Жерноклєєв О. С.* Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. (1899–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Жерноклєєв Олег Станіславович. – Чернівці, 1995. – 22 с.; *Жерноклєєв О. С.* Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / Жерноклєєв Олег Станіславович. – Чернівці, 2007. – 32 с.; *Жерноклєєв О. С.* Від “Молодої України” до “молодого” крила української соціал-демократії: походження, платформа й тактика внутріпартійної

опозиції в УСДП (1905–1907 рр.) / Олег Жерноклев // Галичина. – 2005. – № 11. – С. 139–147; *Жерноклев О. С.* Національна ідея “Молодої України” (1900–1903) / Олег Жерноклев // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 29–36; *Жерноклев О.* Українська соціал-демократична партія (1899–1918) / Олег Жерноклев. – Івано-Франківськ, 1997. – 104 с.; *Жерноклев О.* Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / Олег Жерноклев. – [2-е вид., доп.] – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с. 39. *Райківський І. Я.* Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Райківський Ігор Ярославович. – Львів, 1996. – 20 с.; *Райківський І.* Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польським партією соціалістичною в 1918–1939 рр. / Ігор Райківський // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 70–86; *Райківський І.* Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – 1998. – № 1 (2). – С. 42–55; *Райківський І.* Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.) / І. Я. Райківський. – Ів.-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1995. – 66 с. 40. *Жерноклев О., Райківський І.* Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклев, Ігор Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с. 41. *Жерноклев О., Райківський І.* Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) / Олег Жерноклев, Ігор Райківський // Людина і політика. – № 5. – 2003. – С. 135–150. 42. *Босак О. І.* Українська соціал-демократична партія в соціальному і національному рухах Галичини (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Босак Орест Іванович. – Львів, 2003. – 19 с. 43. *Огородник Т.* Громадсько-політична діяльність В. Старосольського у період Першої світової війни (1914–1918) / Т. Огородник // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – 2007. – Вип. 15. – С. 289–304; *Огородник Т.* Правозахисна і громадсько-політична діяльність В. Старосольського (1929–1931 рр.) (за матеріалами газети “Діло”) / Тарас Огородник // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 375–393; *Огородник Т.* Участь В. Старосольського у судових політичних процесах проти українців у II Речі Посполитій 1932–1934 рр. (за матеріалами газети “Діло”) / Т. Огородник // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Вип. 11 / НАН України, Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики; Редкол. М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 2003. – С. 269–279. 44. *Андрухів І. О., Арсенич П. І.* Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / І. О. Андрухів, П. І. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с. 45. *Гловацький І. Ю.* Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку XX ст. Науково-практичний посібник / І. Ю. Гловацький. – Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. – 283 с.; *Гловацький І. Ю.* Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів: Тріада Плюс, 2003. – 348 с. 46. *Зайцева З.* Університетське питання в українському національному русі (1900–1914 рр.) / Зінаїда Зайцева // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – Т. 1. – С. 54–59; *Качмар В.* За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.) / Володимир Качмар. – Львів: ЛДУ імені Івана Франка; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 118 с.; *Качмар В., Марискевич Т.* Михайло Грушевський і змагання за український університет у Львові / В. Качмар, Т. Марискевич // Михайло Грушевський і змагання за український університет у Львові. Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 25–27; *Качмар В.* Суспільно-політичне відлучення секесії українських студентів з Львівського університету у грудні 1901 року / Володимир Качмар // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 289–300; *Ковалюк Р.* “Ватра” академії / Ковалюк Роман. – Львів: Світ, 1999. – 104 с.; *Ковалюк Р.* Національно-патріотичний рух студентської молоді Галичини в 1900–1914 роках / Роман Ковалюк // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 35–46; *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. / Ковалюк Роман. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.; *Кухар Р.* Віденська Січ: Історія Українського Академічного Товариства “Січ” у Відні (1868–1947). В пам'ять 125-річчя від оснування “Січі” / Роман Кухар. – К.: Кобза, 1994. – 187 с.; *Леник В.* Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.) / Леник Володимир. – Мюнхен–Львів: Фенікс Лтд., 1994. – 181 с.; *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині / Василь Мудрий. – Львів–Нью Йорк, 1999. – 129 с.; *Мудрий В.* Український університет у Львові (1921–1925) / Василь Мудрий. – Нюрнберг: В-во “Час”, 1948. – 59 с. 47. *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917–1918: утворення та боротьба за державу / В. Є. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с.; *Гордієнко В.* Українські Січові Стрільці / В. І. Гордієнко. – Львів, 1990. – 48 с.; *Лазарович М.* Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба / Микола Лазарович. – Тернопіль: Джура, 2005. – 592 с.; *Лазарович М.* Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність / Микола Лазарович. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 180 с.; *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Історія галицького стрілетства / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Каменярь, 1991. – 199 с.; *Макаруч С. А.* Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. А. Макаруч. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.; *Якимович Б.* Збройні сили України. Нарис історії / Богдан Якимович. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, “Просвіта”, 1996. – 360 с. 48. *Арсенич П.* Рід Шухевичів / Арсенич Петро. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 264 с. 49. *Гловацький І.* Старосольський Володимир-Степан / І. Гловацький // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 205–206. 50. *Огородник Т.* Володимир Старосольський – публіцист, редактор, видавець / Тарас Огородник // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2000. – С. 485–489. 51. *Кресіна І. О., Згурська В. Л.* Володимир Старосольський / І. Кресіна, В. Згурська // Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – С. 635–636; *Старосольський Володимир* // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевид. в Україні. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 3032–3033; *Стрельський Г. В.* Старосольський В. Я. (1878–1942) / Стрельський Г. В. // Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.). – К., 2000. – С. 33–34; *Трошинський В.* Старосольський Володимир / В. Трошинський // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 886–887. 52. *Древницький Ю.* Адвокатська діяльність В. Старосольського / Ю. Р. Древницький // Інтелігенція і влада. Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової конференції. 20–21 березня 2006 року, м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 84–92; *Древницький Ю.* Володимир Старосольський в українських національно-визвольних змаганнях 1914–1920 рр. / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 2. – С. 77–82; *Древницький Ю.* Володимир Старосольський і радикалізація українського національного руху в Галичині на початку XX ст. / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 3. – С. 106–111; *Древницький Ю.* Володимир Старосольський у національно-політичному житті України / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. –

Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 146–155; *Древницький Ю.* Володимир Старосольський: життя та діяльність (1878–1942) / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 139–144; *Древницький Ю.* Наукова діяльність Володимира Старосольського / Древницький Ю. Р. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2008. – Т. XIX. – С. 138–150; *Древницький Ю.* Націологічні дослідження Володимира Старосольського / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 150–154; *Древницький Ю.* Організаційно-педагогічна діяльність Володимира Старосольського / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 1. – С. 30–34; *Древницький Ю.* Правозахисна діяльність Володимира Старосольського / Юрій Древницький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 150–154; *Древницький Ю.* Формування світогляду і становлення В. Старосольського як громадсько-політичного діяча / Юрій Древницький // Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип. IV: У 3-х част. – Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В. Ф. Колесника. – К.: Логос, 2006. – С. 321–324; *Древницький Ю.* В. Старосольський та “Молода Україна” / Юрій Древницький // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – С. 39–43. 53. *Głabiński St.* Zamach na uniwersytet polski we Lwowie / Stanisław Głabiński. – Lwów: Nakładem autora, 1902. – 50 s.; *Koko E.* Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) / Eugeniusz Koko // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Z. 103. – Kraków, 1993. – S. 125–141; *Koko E.* Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925 / Eugeniusz Koko. – Gdańsk, 1991. – 234 s.; *Lewandowski K.* Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji, 1918–1932 / K. Lewandowski. – Wrocław, 1974. – 385 s.; *Najdus W.* Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890–1919 / Walentyna Najdus. – Warszawa: PWN, 1983. – 719 s.; *Redzik A.* Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946 / Adam Redzik. – Lublin: Towarzystwo naukowe KUL, 2006. – 432 s. 54. *Redzik A.* Starosolski Włodzimierz Stefan (Starosolskyj Wołodymyr) (1878–1942) / A. Redzik // Słownik Biograficzny Adwokatów Polskich. – T. II, z. 3–4. – Warszawa, 2007. – S. 475–476; *Stepień S.* Starosolski Włodzimierz Stefan (Starosols'kyj Wołodymyr Stepan) (1878–1942) / Stanisław Stepień // Polski słownik biograficzny. – T. XLII/3, z. 174. – Warszawa–Kraków, 2004. – S. 341–343. 55. *Федевич К.* Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. К. Федевич. – К.: Основа, 2009. – 280 с.

Юрій Древницький

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В. СТАРОСОЛЬСКОГО: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализирована историография общественно-политической и научной деятельности выдающегося украинского политического деятеля, ученого и адвоката Владимира Старосольского. Автор выделил основные направления исследований, подбил итоги изучения отмеченной темы.

Ключевые слова: Владимир Старосольский, монография, современные исследователи, научный задел.

Yuriy Drevnitskyi

PUBLIC-POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY V. STAROSOLSKYI: HISTORIOGRAPHY OF PROBLEM

In the article is analysed historiography of public-political and scientific activity of the prominent Ukrainian political figure, scientist and advocate Volodymyr Starosolskyi. An author selected basic directions of researches, lined the results of study of the noted theme.

Key words: Volodymyr Starosolskyi, monography, modern researchers, scientific reserve.

УДК 341.238

Ігор Цепенда

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1944–1946 РОКІВ

У статті проаналізовано праці вітчизняних, діаспорних та польських науковців, які досліджують проблематику українсько-польського переселення. Звернено увагу на головні дискусійні проблеми періодизації, понятійного апарату та окремих етапів переселення.

Ключові слова: українсько-польське переселення, репатріація, депортація, періодизація.

Переселення українців і поляків у 1944–1946 роках залишається однією з дискусійних сторінок національної та польської історіографії. У радянській історіографії згадана проблема практично не отримала належного висвітлення. Очевидно, що до отримання Україною незалежності найбільш ґрунтовні праці з цієї проблематики були опубліковані українськими діаспорними дослідниками, хоча здебільшого їхня архівна база ґрунтувалася на спогадах очевидців цих подій. Серед них слід згадати працю М. Трухана [21, с. 404] “Українці в Польщі після другої світової війни 1944–1984”, у якій автор оцінює переселення 1944–1946 років виключно як депортаційну акцію, а операцію “Вісла” – як реалізацію курсу комуністичної влади на створення мононаціональної держави шляхом асиміляції українського населення Польщі.

Лише з початку 90-х років вітчизняні вчені зробили перші істотні кроки на шляху об’єктивного висвітлення цієї складної проблеми. У 1992 році ці питання стали предметом обговорення учасників Міжнародної наукової конференції “Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість”.

Одним із перших досліджень, яке ґрунтувалося на нових архівних матеріалах, насамперед відомчого архіву МВС, стала стаття І. Г. Біласа, присвячена українсько-польським депортаціям [4]. Ґрунтовним дослідженням, яке розкриває діяльність радянських репресивних органів на українсько-польському пограниччі в цей період є праця Б. Яроша [26].

Найбільш повне висвітлення згадана проблема отримала в монографії О. В. Буцко “Україна – Польща: міграційні процеси 40-х років” [6], у якій автор визначила причини переселень, проаналізувала їх перебіг та висвітлила матеріально-побутові проблеми, з якими зіткнулися переселенці.

Аналізуючи причини переселення, авторитетний дослідник цієї проблеми Л. Зашкільняк вважає, що примусове переселення було наслідком такого укладу політичних сил на міжнародній арені на заключному етапі Другої світової війни, який виникав з намірів держав-переможниць антигітлерівської коаліції забезпечити свої довгострокові інтереси на європейському континенті за рахунок розподілу сфер впливу і встановлення таких порядків, які відповідали їхній ідеології та стратегічним цілям. Оцінюючи наслідки цієї події з перспективи сьогодення, Л. Зашкільняк вважає, що, хоча примусове переселення завдало багато ран і болю обом сторонам, воно дозволило уникнути ще більш тяжких наслідків, свідками яких світ став наприкінці ХХ століття на Балканах [9, с. 155–156].

Аналізуючи передумови проведення репатріації 1944–1946 років, Ю. Сливка звертає увагу на те, що Й. Сталін хотів якнайбільше загострити польсько-український конфлікт, щоб перекласти всю провину за ситуацію в Польщі не на Москву, а на Україну, а самій Москві відігравати роль арбітра, який примиряє обидві сторони [20, с. 11].

На думку Ю. Сливки, розпочавши репатріацію за рік до закінчення війни, СРСР хотів поставити своїх союзників перед доконаним фактом. Окрім того, Кремль мав намір піднести авторитет ПКНВ, який був нелегітимним органом і не визнавався західними державами [20,

с. 11]. Автор звертає також увагу на факт підписання угоди урядом УРСР, а не СРСР, вважаючи, що цим договором імітувалось встановлення кордону між двома народами – українським та польським, при цьому Москва нібито залишалася осторонь. Крім того, СРСР резервував за собою можливість маневру: у випадку, якщо б західні союзники не погодились, Кремль мав можливість сказати, що це не він підписував договір. Разом з тим Кремль фактично інспірував загострення українсько-польських взаємин і юридично не відповідав за розпалювання нової війни [20, с. 11].

Дискусійним залишається питання періодизації переселенської акції, як в українській, так і в польській історіографії. Зокрема, польські історики Б. Щесняк і З. Шота в 70-х роках визначили три етапи переселенської акції. Перший – від 15 жовтня 1944 року до кінця серпня 1945 року, який автори охарактеризували як добровільний. Другий – від 3 вересня 1945 року до 2 серпня 1946 року, коли переселення здійснювалося за допомогою Війська польського. Третій етап дослідники виводять за офіційні межі переселення, датуючи його серпнем – груднем 1946 року, коли переселення торкнулось окремих українських сімей [34, s. 222–223, 231].

У свою чергу польський дослідник цієї проблеми Р. Дрозд також погоджується із запропонованими Б. Щесняком і З. Шотою першими двома етапами переселення: від 15 жовтня 1944 року до початку вересня 1945 року та від 3 вересня 1945 року до 2 серпня 1946 року. Але автор не виділяє третього етапу, запропонованого згаданими істориками [28, s. 18–20].

Два етапи окреслює й український історик І. Білас, але дещо змінює їхні хронологічні рамки. Зокрема, він вважає, що перший етап переселення проходив з вересня 1944 року до липня 1945 року, і оцінює його як відносно добровільне, оскільки, на думку дослідника, від початку 1945 року польські збройні формування розпочали вбивства українців, намагаючись прискорити переселення. Другий етап – від вересня 1945 року до червня 1946 року – І. Білас вважає кульмінацією насильного переселення українців [5, с. 213, 225].

З такою хронологією погоджується також дослідниця цієї проблеми Г. Щерба, яка виділяє два етапи: перший з вересня 1944 року до липня 1945 року і другий з вересня 1945 року до липня 1946 року. Натомість третім етапом переселення Г. Щерба вважає операцію “Вісла” [25, с. 65–67].

Підтримує періодизацію Г. Щерби і Л. Васильєва. На її думку, перший етап був непримусовим і проходив з вересня 1944 року до вересня 1945 року, другий, примусовий, етап тривав з вересня 1945 року до липня 1946 року, третій етап – виселення, акція “Вісла” [7, с. 55].

Досить детальна періодизація була запропонована дослідником проблеми депортацій українців у 1944–1947 роках польським істориком українського походження Є. Місілом. Автор вважає, що переселення відбулося в чотири етапи. Перший – від 15 жовтня до кінця грудня 1944 року, коли було переселено 19 899 українців – мешканців сіл, що постраждали від нападів польського підпілля навесні – влітку 1944 року. Другий – від січня до кінця серпня 1945 року, який проходив під тиском місцевої адміністрації та антиукраїнських акцій польського підпілля. Третій – від вересня до кінця грудня 1945 року, коли примусове виселення здійснювалося за участю 3, 8 і 9 піхотних дивізій польського війська. Останній, четвертий, – від 1 січня до 15 червня 1946 року, коли примусове виселення українців за допомогою 3, 8 і 9 піхотних дивізій, а також оперативної групи “Жешув” набрало брутальних рис [27, s. 10–14].

На думку автора, переселенську акцію 1944–1946 років слід поділити на три етапи. Перший – з жовтня 1944 року до лютого 1945 року, коли переселення відбувалося добровільно, з числа тих, хто постраждав від терору підпілля в роки війни, і його дійсно можна було назвати репатріацією. Натомість другий етап, який набрав насильницьких рис, розпочався в березні 1945 року і завершився в липні цього ж року. При цьому провокації щодо українського населення з боку польського підпілля, місцевої міліції та НКВС, які розпочалися в кінці лютого – на початку березня, співпали також з арештами НКВС поляків в

УРСР та СРСР, що тривали до літа. Все це спричинило хвилю “добровільного” бажання українців і поляків якнайшвидше покинути свої оселі. Пересвідчившись, що механізми провокацій і залякування населення не виконали головної мети – проведення тотального переселення, комуністична верхівка обох країн дала згоду на введення в акцію військових частин. Саме третій етап, який тривав з серпня 1945 року до червня 1946 року, став неприхованою депортацією обох народів. Про те, що тільки невеличка частина населення добровільно прийняла рішення про виїзд, свідчать соціологічні дослідження Г. Щерби. Так, примусове виселення з рідних земель підтвердили 95,2 % опитаних. З них 92,9 % – з Лемківщини, 97,2 % – з Надсяння, 93,7 % – з Холмщини. Лише 4,8 % респондентів підтвердили, що переселились добровільно [25, с. 71–76].

Оцінюючи причини, які спонукали українців до добровільного переселення, дослідник цієї проблеми В. Кучер звертає увагу на дві: поселитися на материнській землі та позбутися терору і переслідувань з боку шовіністично налаштованих поляків [12, с. 75–76].

Наукові дискусії тривають і в питанні ініціаторів проведення переселення. На думку польського історика Г. Мазура, переселення польського і українського населення було ініційоване, організоване і проведене радянськими органами влади. Він вважає, що нове польське комуністичне керівництво відіграло лише допоміжну роль, оскільки не було настільки самостійним, щоб бути партнером для СРСР [32, с. 52].

Дослідник українсько-польського переселення В. Сергійчук, покликаючись на стенограму зустрічі Й. Сталіна із заступником голови Крайової національної ради С. Грабським, висловлює переконання, що спільне рішення у цій справі було прийняте саме під час згаданої зустрічі, на якій польський політик запропонував розв’язати проблему розмежування двох народів шляхом проведення переселення [33, с. 59–60].

Л. Зашкільняк значно розширив коло політиків, зацікавлених у проведенні переселення, звернувши при цьому увагу на те, що ідея переселення підтримувалась не тільки Й. Сталіним, але й лідерами США і Великої Британії [9, с. 151–152].

У свою чергу Р. Дрозд привертає увагу до того, що СРСР не випадково запланував переселення до початку Кримської конференції, у ході якої мала бути вирішена проблема східного кордону Польщі [8, с. 19].

Грунтовно проаналізував зовнішньополітичні аспекти переселення дослідник проблем депортацій Ю. Сливка. Учений вважає, що зініціювавши переселення, СРСР намагався таким чином легітимізувати діяльність ПКНВ. Ю. Сливка також акцентує увагу на факті підписання Люблінської угоди урядом УРСР, а не СРСР, що на той час було безпрецедентною подією [20, с. 11].

Водночас на думку дослідника українсько-польських відносин М. Литвина, “депортаційні акції СРСР і ПНР у 40-х роках не стали оригінальним репресивним явищем щодо ліквідації сепаратних рухів на пограниччі. Досвід і традиції цих депортацій запозичені з періоду Першої світової війни і міжвоєнного періоду” [13, с. 9].

Вагомий внесок у дослідження проблеми українсько-польських переселенських і депортаційних акцій зробив Ю. Макар. У численних наукових працях автор проаналізував причини і наслідки депортаційної політики комуністичної влади СРСР і Польщі та їх вплив на розвиток політичної ситуації на пограниччі, звернувши при цьому увагу й на правові аспекти українсько-польського переселення. У полі зору науковця знаходиться також питання боротьби українського та польського підпілля проти переселення [14, с. 111–117; 15, с. 102–116; 16, с. 574–582; 17, с. 13–21]. Особливо цікавий аналіз ставлення польського та українського підпілля до переселення, а також настроїв місцевих жителів здійснено І. Ільошиним [10, с. 77].

Відома польська дослідниця міграційних процесів К. Керстен намагалася визначити термінологію українсько-польського переселення в 1944–1946 роках на фоні переселенських акцій у Європі. При цьому вчена аргументувала його добровільний характер, зводячи елемент примусу до суто суб’єктивного сприйняття цього процесу переселенцями [30, с. 3–26; 29, с. 3–32; 31, с. 337–365].

На її думку, перенесення населення внаслідок повоєнних змін кордонів Польщі позначається здебільшого терміном “трансфер”. К. Керстен гадала, що відсутність польського відповідника цього терміна не може замінити найчастіше вживаного, але багатозначного “переселення”. Більш близьким вона вважала терміни “перенесення” або ж “переміщення” населення. Дослідниця зазначала, що прийнята дефініція “трансфер” – перенесення – охоплює такі елементи: добровільне або примусове, але дефінітивно виривання окресленої групи людей з їхнього батьківського середовища та організацію переселення на територію іншої держави, яке проводилось на основі міжнародних угод. Метою таких переміщень було створення однорідних національних організацій, з чого виникає обмін населенням з територій, на яких проживало декілька народностей [30, s. 8].

К. Керстен висловлює переконання, що взаємне переселення населення між Польщею та СРСР, яке називали репатріацією, чи евакуацією, може бути зараховане до класичних прикладів добровільної форми міграцій типу “трансфер”. Істотним, на її думку, без огляду на суб’єктивну свідомість мігрантів, що були схильні розцінювати виїзд як примусовий, об’єктивно, як у критеріях демографічних, так і в юридичних, це була добровільна міграція. Рішення належали мігрантам, репатріаційні угоди передбачали можливість організованого виїзду, а не його необхідність, залишаючи це для індивідуального розгляду [30, s. 16–17].

У свою чергу, Л. Зашкільняк вважає, що термінологічно переселення українців і поляків у 1944–1946 роках можна класифікувати як депортацію. При цьому дослідник виокремлює тільки українців і поляків, для яких вітчизною були територіально-державні землі України і Польщі, на яких вони проживали впродовж тривалого часу [9, с. 150].

Київський історик О. Калакура вважає, що частина поляків, наляканих кривавим сталінським режимом і політикою більшовиків виїхали на історичну батьківщину “добровільно”, вважаючи польську комуністичну владу меншим злом, ніж радянський режим на українських землях. Однак більшість поляків були фактично примусово депортовані до Польщі [11, с. 345–346].

З’явилася також низка наукових праць, у яких було порушено проблему соціально-економічних аспектів переселення. Значно розширили базу дослідження документальні праці Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича [1], спільний видавничий проект Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ і адміністрації РП [2], збірники документів, упорядковані І. Біласом [5] та В. Сергійчуком [3]. Згадана проблема знайшла своє відображення в публікаціях О. Буцко, В. Кучера, С. Макарчук, О. Савчука, Г. Щерби тощо [6, s. 75–91; 18; 19; 23; 24]. Особливо цінними є соціологічні дослідження Г. Щерби щодо оцінок репатріантами умов проживання на новому місці, які в багатьох випадках змушували їх до повернення [22, с. 964].

Підсумовуючи огляд наукових досліджень українських та польських істориків слід відзначити, що надалі залишаються дискусійними питання періодизації переселенської акції, а також термінології, у частині окреслення її характеру – репатріаційного чи депортаційного. Незважаючи на повноту документального забезпечення досліджуваної проблеми, нові архівні документи можуть мати вплив на оцінки причин та перебігу переселення, оскільки в даний час ця тема отримала ще й соціально-економічний аспект пов’язаний з виплатою відшкодувань переселенцям.

Список використаних джерел

1. *Депортації*. Документи, матеріали, спогади. – Львів: Інститут українознавства НАН України. – 1998. – Т. 2. – 539 с.
2. *Переселення поляків та українців 1944–1946* // Серія: Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2. – Варшава–Київ, 2000. – 736 с.
3. *Сергійчук В.* Трагедія українців Польщі. Документи / В. Сергійчук. – Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1997. – 439 с.
4. *Білас І.* Депортація НКВС–МДБ і доля українського населення в Польщі: історико-правовий і суспільно-політичний аспект переселення / І. Білас // *Військо України*. – 1993. – № 4. – С. 63–123.
5. *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х книгах / І. Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.; Кн. 2. – 688 с.
6. *Буцко О. В.* Україна–Польща: міграційні процеси 40-х років / НАН України. Інститут історії України / О. В. Буцко. – К., 1997. – 149 с.
7. *Васильєва Л. Д.* Українці у Польщі / Л. Д. Васильєва // *Трибуна*. – 1991. – № 3. – С. 26–27.
8. *Дрозд Р.* Акція “Вісла” – метод вирішення української проблеми у Польщі / Р. Дрозд // *Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)* [упорядник Юрій Сливка]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 19–23.
9. *Зашкільняк Л.* Наслідки депортацій українців і поляків у 1944–1946 рр. /

Л. Зашкільняк. // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 272. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2005. – С. 149–156. 10. *Ільющин І.* Ставлення аківського підпілля до переселень поляків та українців. – Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”) / І. Ільющин. [упорядник Юрій Сливка]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 77–78. 11. *Калакура О.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 507 с. 12. *Кучер В.* Невиправдані сподівання. (До питання про переселення українців з Польщі до УРСР) / В. Кучер // Українська діаспора. – 1993. – Ч. 3. – С. 75–91. 13. *Литвин М.* Історичні передумови депортаційних акцій на українсько-польському пограниччі першої половини XX ст. / М. Литвин // У пошуках правди про акцію “Вісла”. Науково-практична конференція. Перемишль, 22–23 листопада 1997 року. – Збірник доповідей і матеріалів конференції. – Перемишль, 1998. – С. 6–11. 14. *Макар Ю.* Українці в Польщі після Другої світової війни / Ю. Макар // Українська діаспора. – 1993. – Ч. 3. – С. 111–117. 15. *Макар Ю.* Акція “Вісла”: характер та наслідки для українців Польщі / Ю. Макар // Буковинський журнал. – 1997. – № 1. – С. 102–116. 16. *Макар Ю. І.* Характер та наслідки акції “Вісла” / Ю. Макар // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття. – Київ–Чернівці, 1997. – Ч.1. – С. 574–582. 17. *Макар Ю.* Депортація українців з Польщі до УРСР (1944–1946): політико-правовий аспект / Ю. Макар // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей. – Т. 10–11. – Чернівці: “Рута”, 2005. – С. 13–27. 18. *Макарчук С.* Розміщення та побутове влаштування переселенців з Польщі в Україні у 1944–1947 рр. / С. Макарчук // Збірник праць кафедри української преси. На пошану професора Володимира Здоровеги з нагоди 70-річчя від дня народження. Вип. 3. – Львів, 2000. 19. *Савчук О.* Чужі серед своїх: доля депортованих українців Холмщини / О. Савчук // Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”) / [упорядник Юрій Сливка]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 82–84. 20. *Сливка Ю.* Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій / Ю. Сливка // Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”) / [упорядник Юрій Сливка]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 9–12. 21. *Трухан М.* Українці в Польщі після другої світової війни 1944–1984 / М. Трухан. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1990. – 404 с. 22. *Щерба Г.* Переселення українців з польсько-українського пограниччя в 40 роках / Г. Щерба // Визвольний шлях. – 1991. – Кн. 8. – С. 954–966. 23. *Щерба Г.* “Евакуація-депортація” українців з Лемківщини в 1945–1947 роках / Г. Щерба // Визвольний шлях. – 1991. – Кн. 9. – С. 1104–1114. 24. *Щерба Г.* Історична правда про переселення українців з Холмщини в 1944–1947 рр. У спогадах самих переселенців з відстані 45 років / Г. Щерба // Визвольний шлях. – 1991. – Кн. 10. – С. 1239–1245; Кн. 11. – С. 1371–1379. 25. *Щерба Г.* Проблема українсько-польських переселень у 1944–1948 роках в світлі соціологічних досліджень / Г. Щерба // Українська діаспора. – 1993. – № 3. – С. 63–74. 26. *Ярош Б. О.* Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки XX століття (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк, 1995. – 171 с. 27. *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944–1946.* – Tom 1. Dokumenty 1944–1945. – Pod redakcją E. Misiły. – Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 1997. – 333 s. 28. *Drozd R.* Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji “Wisła” / R. Drozd. – Warszawa: Wyd. “Tyrsa”, 1997. – 189 s. 29. *Kersten K.* Międzypaństwowe przesiedlenia ludności w XX w. / K. Kersten // Kwartalnik Historyczny. – 1966. – Nr 1. – S. 3–32. 30. *Kersten K.* Migracje powojenne w Polsce. Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka wewnętrznych ruchów migracyjnych ludności / K. Kersten // Polska Ludowa. T. 2. – Warszawa, 1963. – S. 3–26. 31. *Kersten K.* Przemiany struktury narodowościowej Polski po II wojnie światowej / K. Kersten // Kwartalnik Historyczny. – 1969. – Nr 2. 32. *Mazur G.* Problemy przesiedlenia Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945–1946 / G. Mazur // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VIII międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”. – Warszawa, 6–8 listopada 2000. – T. 8. – Warszawa: KARTA, 2001. – S. 15–57. 33. *Serhijczuk W.* Problemy przesiedlenia Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy w latach 1944–1946 / W. Serhijczuk. // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VIII międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”. – Warszawa, 6–8 listopada 2000. – T. 8. – Warszawa: KARTA, 2001. – S. 58–85. 34. *Szcześniak B. A., Szota Z. W.* Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / B. A. Szcześniak. – Warszawa, 1973. – 587 s.

Игорь Цепенда

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1944–1946 РОКІВ

В статье проанализированы труды отечественных, диаспорных и польских ученых, исследующих проблематику украинско-польского переселения. Обращено внимание на главные дискуссионные проблемы периодизации, понятийного аппарата и отдельных этапов переселения.

Ключевые слова: украинско-польское переселение, репатриация, депортация, периодизация.

Ihor Tsependa

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF THE UKRAINIAN–POLISH RESETTLEMENT IN 1944–1946

The article analyzes the work of domestic, diaspora and Polish scientists who explore the issues of the Ukrainian–Polish resettlement. The attention is paid to the major dispute issues of periodization, definitions and specific stages of resettlement.

Key words: the Ukrainian–Polish resettlement, repatriation, deportation, periodization.

УДК 94 (438)

Інна Боровська

**НОВИЙ КУРС Ф. РУЗВЕЛЬТА: ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПОГЛЯДИ
ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

У статті здійснений аналіз сучасних концепцій та інтерпретацій Нового курсу Ф. Рузвельта.

Ключові слова: криза, реформи, новий курс, концепції, теорія “консенсусу”, американська революція.

Процес соціально-економічних та політичних перетворень у суспільстві, що відбуваються в умовах світової фінансової кризи, веде до пошуку аналогій, переосмислення багатьох важливих проблем як вітчизняної, так і зарубіжної історії. До таких проблем, безперечно, відносять антикризові заходи, втілені в Новому курсі Ф. Рузвельта, який історики називають третьою американською революцією [1, с. 41].

Ренесанс уваги до американської історії 30-х років викликав до життя нові погляди, концепції, оцінки, з якими можна погоджуватися, або ні, але ними не слід нехтувати, адже кожна відображає той, чи інший реальний напрямок організації і функціонування комплексу політичних, соціальних, економічних реформ означеного періоду. Не претендуючи на поглиблення сучасних концепцій “нового курсу”, дана стаття написана в розвиток думок та ідей, що обговорювались на семінарах, присвячених 125-й річниці з дня народження Ф. Рузвельта, матеріалах дискусій на сторінках журналу “Новая и новейшая история”, “Вопросы истории”, “Український історичний журнал”, нових публікаціях у вітчизняній пресі, що стали інтелектуальним стимулом для її написання. Автор ставить мету проаналізувати основні напрямки сучасної історіографії проблеми.

При розгляді проблем історії США ХХ століття принциповим, на наш погляд, є зауваження відомого дослідника-американіста, доктора історичних наук, головного редактора журналу “Общественные науки и современность” Согріна В. В., що стосуються взаємовідносин вітчизняної історіографії з зарубіжною. В радянський період, зазначає він, “ці взаємовідносини включали в якості складової боротьбу з буржуазною ідеологією. Сьогодні на перше місце виходять діалог і дискусії з усіма без виключення напрямками та течіями світової історичної науки, а головним критерієм ставлення до висновків і концепції тієї чи іншої школи стали їх відповідність історичній реальності, а не ціннісно-світоглядні переваги представників даної школи” [2, с. 41]. Детальний аналіз сучасного історіографічного процесу зроблений автором в статті “1985–2005: перипетії історіографічного плюралізму” [3].

Дискусії і суперечки навколо смуги соціально-економічних реформ та політичних змін середини і другої половини 30-х років, що отримали назву Нового курсу, розгорнулись вже в ході їх втілення в життя. Оскільки реформаторство здійснювалось у процесі гострої політичної боротьби, вже в 30-ті роки склались контури протилежних концепцій розуміння Нового курсу, які в наступному десятилітті були розвинуті в історіографії.

Вже в ранній історіографії Нового курсу сформувались три головні школи – ліберальна, консервативна та ліворадикальна. В період перебування Ф. Рузвельта при владі лідируючі позиції зайняли ліберально-прогресистські автори, що визначали Новий курс як третю американську революцію. Згідно цієї концепції, перша революція (1775–1785 рр.) покінула з пережитками феодалізму та колоніальної залежності, друга (1861–1865 рр.) знищила рабство, а третя революція змінила природу капіталізму і держави в США. Новий курс розглядався як альтернатива попередньому – консервативному етапу політики президента-республіканця Г. Гувера.

Серед ліберальних дослідників найбільш активними були У. Лейхтенберг і Ф. Фрейдел. Їх інтерпретації були виваженими і включали певні критичні оцінки. В подальшому ліберальна історіографія в особі своїх видатних представників – Г. Коммаджера, Р. Хофстедтера, А. Шлезінгера-молодшого, Л. Хекера, Ф. Фріделя, Дж. Хікса, К. Деглера в основному позитивно оцінювала “Новий курс”, хоча деякі сторони рузвельтівської політики піддавались помірній критиці [4].

Консервативні оцінки Нового курсу також визначились в 30-ті роки, їх тон задавав Г. Гувер. Ряд концепцій того часу виявились недовговічними, інші ж, навпаки, отримали більш солідне наукове обґрунтування і ввійшли в сучасну історіографію. Не пройшла випробування часом точка зору, згідно якої рузвельтівська реформа розглядалась як фашистська. В ряді сучасних публікацій прослідковується ототожнення Нового курсу з соціалізмом. Один з головних аргументів консервативної інтерпретації полягав у тому, що соціальні програми Нового курсу, руйнуючи першооснови індивідуалізму і капіталізму, разом з тим не могли суттєво допомогти нижчим прошаркам суспільства [1, с. 4].

Домінування теорії “узгоджених інтересів”, сформульованої одним із ведучих американських істориків Р. Хофстедтером в 50–60-ті роки XX століття істотно вплинуло на позиції консерваторів. Роль головних критиків Нового курсу перейшла до “радикальної школи істориків”, яка в 60–70-ті роки вплинула на істориків інших шкіл, в першу чергу, лібералів, і сприяла утвердженню на багато десятиліть стандартів академічної політкоректності.

Сучасні неоконсерватори приділяють особливу увагу історії американського ліберального реформізму. В реформаторській політиці XX століття ними виділені два головних етапи: Новий курс Ф. Д. Рузвельта 1930-х років та “Велике суспільство” Кеннеді-Джонсона 1960-х років. Ставлення неоконсерваторів до цих двох періодів неоднозначне: соціальні заходи Нового курсу ними в основному приймаються, а положення програми “Великого суспільства” рішуче відкидаються [5, с. 248].

Радянські історики-американісти внесли серйозний вклад у розробку всіх аспектів історії США в міжвоєнний період. Ними проведена велика дослідницька робота, особливо в області розкриття основних тенденцій розвитку американського капіталізму та історії робітничого руху. В третьому томі чотирьохтомного академічного видання “История США” розкривається рузвельтівська концепція вирішення кризових проблем: необхідності реформ в структурі соціально-економічних інститутів США, відхід від догм традиційного індивідуалізму, розширенню функцій федерального уряду [6, с. 213]. Автори дослідили методи, шляхи, засоби, які вживала адміністрація Рузвельта для оздоровлення економіки і виходу з кризи, що паралізувала ділове життя країни. Звідси інтерес до питань походження, цілей, завдань Нового курсу, його економічних та соціальних наслідків.

У радянській історіографії найбільш активно проблематика Нового курсу розроблялась в 60–70-ті роки XX століття. Були створені серйозні наукові дослідження, в яких проаналізовані як загальні, так і конкретні питання соціально-економічної політики Рузвельта, виявлені основні напрямки реформ, етапи партійно-політичної боротьби. Увага до вивчення періоду реформаторства адміністрації А. Ф. Рузвельта пояснюється низкою причин: інтенсивністю процесу формування нового зразка урядової політики, глибиною соціально-політичної переорієнтації демократичної партії, піднесенням широкої хвилі соціального протесту. В роботах Іваняна Е. А., Куркова Н. В., Кредера А. А., Лана В. І., Малькова В. Л., Наджафарова Д. Г., Уткіна А. І., Сівачова Н. В., Язькова Е. Ф., Яковлева Н. Н. [7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15] та ряду інших дослідників-американістів проаналізовані основні напрямки реформ, перипетії партійно-політичної боротьби навколо Нового курсу, процеси ідейно-політичної трансформації 30-х років XX століття. Названі дослідження об’єднує кваліфікований науковий аналіз різноманітних аспектів історичного досвіду США міжвоєнного періоду. Ці роботи зберігають наукове значення, хоча в силу ідеологічної заангажованості не уникли тенденційності, продиктованої пануванням класових підходів у радянській історіографії.

В останні десятиліття інтерес до подій американської історії 30-х років посилювався, з'явилося багато публікацій, що віддзеркалюють різні підходи в оцінках Нового курсу. І це не випадково: реформи адміністрації Ф. Д. Рузвельта сформували сучасну соціально-економічну і політичну структуру суспільства, суть якої полягала в широкому державному втручанні в економічну та соціальну сфери з метою подолання кризи 1929–1933 років. Тому найбільша увага дослідників прикута до проблем соціального законодавства, адміністративної реформи, реформи банківської системи, що стали важливими складовими антикризових дій уряду. Як слушно відмічає російська дослідниця Меньшикова А., з прийняттям закону “Про реорганізацію виконавчої влади” в 1939 році був запущений механізм перманентного адміністративного реформування, який продовжує функціонувати до сьогодні. Добившись надзвичайних повноважень у рамках кризової ситуації, Рузвельт не спішив з ними розлучатись. Більше того, початок Другої світової війни надовго зафіксував цей перекис у бік посилення виконавчої влади. Пізніше дисбаланс не тільки не був ліквідований, але більше того, збільшився, що в кінцевому результаті призвело до феномену “імперського президентства” [16].

Закон “Про соціальне страхування”, що став логічним завершенням реформ Рузвельта, запропонованих ним ще на посаді губернатора штату Нью-Йорк, мав як опонентів, так і захисників. Перші вбачали в ньому дух соціалізму, другі – єдиний шанс врятувати систему, прояв турботи держави про “забуту людину”. Сьогодні не дивлячись на те, що в американському суспільстві не має одностайності в оцінці Нового курсу, більшість дослідників змушені погодитись, що державне втручання в соціальну сферу сприяло створенню розвиненої, динамічної соціальної інфраструктури, заклало фундамент “суспільства добробуту”.

До основних проблем Нового курсу Ф. Д. Рузвельта, що носять дискусійний характер, на думку відомого російського дослідника Согріна В. В. слід віднести: співвідношення в реформаторській практиці Рузвельта свідомого світоглядного вибору та експериментального початку; розстановка суспільно-політичних сил та її вплив на реальні можливості втілення в життя реформ Нового курсу; реальна історична вага соціально-економічних перетворень Нового курсу та їх вплив на зміну суттєвих рис американського капіталізму.

Уявлення про експериментальний характер реформ зберігає свої позиції як в непрофесійному середовищі, так і серед дослідників. Зокрема, цієї точки зору дотримується автор наукової біографії Рузвельта, відомий американіст А. І. Уткін. Оцінюючи якості, які сформували Рузвельта як державного діяча, автор монографії називає: величезну допитливість, унікальну працездатність, неперевершене чуття на талант, а також здатність використовувати всі можливості обставин, прекрасну пам'ять та впевненість у собі, яку ніхто не міг поставити під сумнів [13, с. 10].

Серед істориків, які визначають наявність у спадщині Рузвельта не тільки експериментальної діяльності, але і ліберальної ідеології, точаться суперечки, наскільки оригінальним вклад у неї самого Рузвельта. Учасники “мозкового тресту” стверджували, що президент, безумовно, був генератором стратегії Нового курсу, але було би помилкою заперечувати, або применшувати роль “мозкового тресту”. Новий курс був політикою реформ, змістом якої було проведення низки ліберальних заходів, що здійснювалися урядом і сутність яких поглядає в широкому втручанні в економічну та соціальну сфери з метою подолання кризи.

Сучасна історіографія виділяє в еволюції Нового курсу три етапи. На першому етапі її розвитку (1933–1934 рр.) уряд Рузвельта приступив до проведення серії надзвичайних заходів. Конгрес прийняв закони, що охопили всі сторони економічного і соціально-політичного життя Сполучених Штатів. Впродовж “перших ста днів” діяльності президента були закладені основи політики, що стала конкретною реальністю Нового курсу. Ідея першого етапу полягала в тому, щоб засобами активного державного регулювання подолати кризу, створити умови для соціального миру і забезпечити рузвельтівській адміністрації імідж поборника загальнонаціональної єдності. Уряд здійснив ряд важливих заходів у

фінансово-банківській сфері, промисловості, сільському господарстві, які далі призвели до покращення економічної кон'юнктури.

Але вже в 1934 р., відзначають, дослідники, виникла сильна опозиція Новому курсу, перш за все тому, що вимоги різних опозиційних течій і соціальних груп, що за ними стояли, були діаметрально протилежними. В умовах швидкої поляризації суспільства продовження балансування між різними групами викликало невдоволення в суспільстві; супротив і зліва, і справа, що призвело до суттєвої переорієнтації політики Рузвельтівської адміністрації.

Особливістю політики другого етапу реформ було посилення соціального аспекту: прийняття Національного акту про трудові стосунки (Закону Вагнера) та прийняття першого в історії США федерального закону про соціальне страхування, за яким вводилось законодавство двох типів – систему пенсій за віком і допомогу по безробіттю. Вперше в історії США було покладено початок створенню розгалуженої системи соціального захисту населення.

Найскладнішим і неоднозначним в оцінках виявився третій етап, що охоплював період з 1937–1940 рр. Вплив економічної кризи 1937–1938 рр., активізація боротьби за повну ліквідацію Нового курсу примусили Рузвельта і членів його адміністрації внести зміни в розпочатий у 1937 р. політичний курс, піти на конструктивні переговори з представниками ділових кіл і продемонструвати жорстку позицію до лідерів профспілкового руху і застерегти їх від “надмірних претензій”. Разом з тим курс на державне регулювання економікою і соціальними відносинами далі проводився в життя: був прийнятий новий сільськогосподарський закон, закон про справедливі умови праці, який забороняв використання праці дітей до 14-ти років і встановлював федеральні стандарти мінімуму заробітної плати, максимум тривалості робочого тижня, виділення крупних асигнувань на проведення громадських робіт [17, с. 268].

Закон “Про реорганізацію виконавчої влади”, прийнятий в 1939 р. підводив необхідну адміністративно-правову базу для закріплення та інституалізації ліберальних соціально-економічних реформ Нового курсу. Разом з тим в 1939 р. Сполучені Штати вже вступили в період сповільнення ліберального соціального реформаторства – вважають дослідники. Щодо причин такої політики, логічною видається позиція відомого російського американіста Язькова Е. Ф., який вважає, що основними причинами такого сповільнення були: протидія Рузвельтівському курсу з боку впливових груп корпоративного бізнесу і консерваторів у конгресі; поява Нового республіканізму, прихильники якого вже не відкидали в принципі необхідності державного регулювання, різке загострення міжнародної обстановки і наростання загрози Другої світової війни [17, с. 273].

Певного поширення сьогодні мають і однозначно негативні оцінки третього етапу реформ і Нового курсу в цілому. Так, сучасний американський дослідник Джим Пауелл у статті “Як політика Рузвельта продовжила Велику депресію” намагається довести, що Новий курс зовсім не врятував американську економіку, а привів її ще до більш глибокої затяжної кризи [18]. У підтвердження своїх доводів Д. Пауелл посилався на авторів, які, на його думку, розділяють таку позицію. Так після публікації роботи М. Фрідмана і А. Шварц “Монетарна історія Сполучених Штатів” автори показали, що основна відповідальність за виникнення Великої депресії лежить на чиновниках Федеральної резервної системи (ФРС), які допустили в 1929–1933 роках скорочення грошової маси на третину. Непослідовна політика ФРС сприяла і затягуванню депресії. Таким чином, робить висновок автор, мова йде не про “провал” ринку, а провал держави. З часом, кількість робіт з негативною оцінкою реформ збільшувалось. Роботи ці, продовжує, Пауелл нагромаджувалися на периферії наукового мейнстріму, і в основному ігнорувались до 1999 року, коли Пулітцеровську премію отримала книга історика зі Стенфордського університету Девіда М. Кенеді “Свобода від страху: американський народ в роки депресії та війни”, де автор приходив до висновку: “Чим би він (Новий курс) не був, – це була не програма по оздоровленню економіки, і в крайньому разі неефективна програма” [18].

Назва нової книги Дж. Пауелла “Помилки Рузвельта: як Франклін Д. Рузвельт та його Новий курс продовжили Велику депресію” демонструє позицію її автора. Погодитись з такою однозначною оцінкою проблематично, хоча слід визнати, що суперечливий характер реформ, протиріччя, що виникали в ході їх реалізації, дають підставити критикам виставляти негативну оцінку його президентству. Видається не зовсім коректною заява автора про те, що його праця – перша робота, в якій аналізуються помилки Рузвельта, адже критика Нового курсу звучала одночасно з розгортанням процесу реформ, набираючи різних форм і, продовжуються сьогодні.

Фінансова криза в світі й в Україні загострила увагу науковців і політиків до досвіду проведення антикризових реформ в США. Так, в статті доктора економічних наук, народного депутата України В. Коломойцева “Новий курс” для України” аналізується процес формування механізмів державного регулювання економікою направлені на подолання кризи, приводяться історичні аналогії і формулюється “принциповий підхід до гострих проблем нинішньої української дійсності: держава здатна стати сильною, стабільною в своєму розвитку тільки в тому випадку, коли всі її структури, урядові та парламентські програми, вся законодавча база створюються і функціонують для більшості людей, що проживають на її території [19].

Наступна категорія проблем, що вже традиційно обговорюються вітчизняними політиками – причини кризи. Автор статті “Велика депресія: уроки Рузвельта для України”, народний депутат України М. Присяжнюк, проводить аналогію між сучасною кризою і “великою депресією” 30-х років, зауважуючи при цьому, що кризу наших днів важко порівняти з катастрофою, що підготувала Другу світову війну..., але спільні риси все ж таки є” [20, с. 7]. Він вважає, що для всіх поколінь політиків, гідним прикладом антикризових заходів є реформи Нового курсу. Франклін Рузвельт усвідомив, що першоджерело кризи – криза довіри до влади. Він повернув і змінив у сто раз довіру громадян США до влади. Зумів згуртувати націю. Зробив сильною державу. “Чи під силу українській владі? Чи вистачить політичної волі й громадянської відповідальності?” – ставить риторичне запитання автор.

Сьогодні набула поширення точка зору, що однією з головних причин кризи 30-х років стала перш за все фінансова криза і, зокрема, криза споживчих кредитів. Російський політик Олександр Хінштейн стверджує: “фінансовий ринок просто перегріли, занадто його накачавши. В свою чергу незароблені мільйони підняли цінову планку абсолютно на все. Перед тим як розвалитись, фінансова піраміда шукала нового еквіваленту. В Голандії це були тюльпани, в США – нерухомість та акції” [21].

Дослідження проблем історії США 30-х років ХХ ст. продовжуються. У сучасних умовах вони набувають не тільки наукового, але й політичного і громадянського звучання.

Історичний досвід США завжди викликав інтерес у вітчизняних і зарубіжних істориків, але особливу актуальність ці проблеми набули сьогодні, коли різні політичні сили в пошуках найбільш ефективної моделі подальшого розвитку, розглядають американську модель виходу з кризи, як взірць. У вивченні істориками проблем економічної депресії 1929–1933 років і шляхів виходу з неї, нагромадилося багато дискусійних питань, які повинні вивчатись із сучасних дослідницьких позицій.

Оцінюючи Новий курс, дослідники виходять перш за все з того, що політика – це “містечтво можливого” і що Рузвельт за переконаннями був реформатором ліберально-демократичного, а не радикального напрямку. Змістом Нового курсу було проведення ліберальних реформ, сутність яких полягала в широкому державному втручанні в економічну та соціальну сфери з метою подолання кризи. Однак, покінчити з “Великою депресією” в повному обсязі не вдалось, за шість років відновлення економіки країна так і не досягла рівня докризового 1929 року, не вирішила проблем безробіття, не змогла уникнути економічної кризи 1937–1938 років [21, с. 283]. Повне “видужання” економічної системи відбувалось уже завдяки вступу країни в Другу світову війну.

Список використаних джерел

1. *Согрин В. В.* Три ключевые проблемы в исследовании истории Нового курса Ф. Д. Рузвельта / В. В. Согрин // Новая и новейшая история. – 2007. – № 5. – С. 3–24.
2. *Согрин В. В.* Важные аспекты изучения истории США XIX века / В. В. Согрин // Новая и новейшая история. – 2006. – № 5. – С. 41–56.
3. *Согрин В. В.* 1985–2005: перипетии историографического плюрализма / В. В. Согрин // Общественные науки и современность. – 2005. – № 1.
4. *Сивачов Н. В.* Новый курс Ф. Рузвельта / Н. В. Сивачов // <http://dlib.eastview.com/browse/doc/7058223>.
5. *Историческая наука в XX веке.* Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки. Учебное пособие для студентов // Под ред. И. П. Дементьева, А. И. Петрушевича. – М.: Простор, 2002. – 432 с.
6. *История США.* – Т. 3. – М.: Наука, 1987.
7. *Иванян Э. А.* Белый дом: претенденты и политика / Э. А. Иванян. – М., 1979.
8. *Курков Н. В.* Американская федерация труда. 1919–1936 / Н. В. Курков. – М., 1990.
9. *Кредер А. А.* Американская буржуазия и “новый курс” 1933–1940 / А. А. Кредер. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1988. – 200 с.
10. *Лан В. И.* США: от первой до второй мировой войны / В. И. Лан. – М., 1976.
11. *Мальков В. Л.* Франклин Рузвельт. Проблемы внутренней политики и дипломатии / В. Л. Мальков. – М., 1988.
12. *Наджафаров Д. Г.* Нейтралитет США. 1935–1941 / Д. Г. Наджафаров – М., 1990.
13. *Уткин А. И.* Дипломатия Франклина Рузвельта / А. И. Уткин. – Свердловск, 1990.
14. *Сивачев Н. В., Язьков Е. Ф.* Новейшая история США / Н. В. Сивачев, Е. Ф. Язьков. – М., 1980.
15. *Яковлев Н. Н.* Ф. Рузвельт: человек и политик. Новое прочтение / Н. Н. Яковлев. – М.: Международные отношения, 1981.
16. *Меншикова А. А.* Реорганизация органов исполнительной власти в годы “Нового курса” Ф. Д. Рузвельта / А. А. Меншикова // Автореф. на соиск. уч. степени канд. ист. наук. – Саратов, 2003.
17. *Язьков Е. Ф.* История стран Европы и Америки в новейшее время (1918–1945 гг.). Курс лекций. 2-е издание / Е. Ф. Язьков. – М.: Издательство МГУ, 2000. – 352 с.
18. *Пауэлл Дж.* Как политика Рузвельта продлила Великую депрессию / *Джим Пауэлл* // <http://www.inleberty.ru/library/study/564/>
19. *Коломойцев В.* “Новый курс” для Украины / В. Коломойцев // Зеркало недели. – № 49 (166). – 1997.
20. *Присяжнюк Н.* “Великая депрессия”: уроки Рузвельта для Украины / Н. Присяжнюк // Гривна. – № 2 (731). – 06.01.2009. – С. 7.
21. *Хинштейн А.* От депрессии к кризису / А. Хинштейн // Московский комсомолец. 23–29 сентября 2009 г.
22. *Сич О. І.* Історія західного суспільства в міжвоєнний період (1919–1939 pp.): Навчальний посібник / О. І. Сич. – Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги”, 2008. – 320 с.

Инна Боровская

НОВЫЙ КУРС Ф. РУЗВЕЛЬТА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ

В статье осуществлен анализ современных концепций и интерпретаций Нового курса Ф. Рузвельта.

Ключевые слова: кризис, реформы, Новый курс, концепции, теория “консенсуса”, американская революция.

Inna Borovska

ROOSEVELT'S NEW DEAL: HISTORIOGRAPHICAL VIEWS AND INTERPRETATIONS

In this article analysis of modern concepts and interpretations of Roosevelt's New Deal is made.

Key words: crisis, reforms, New Deal, concepts, theory of “consensus”, American Revolution.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ

УДК 94(477).02+94(470+571).02+348.819.3

Вадим Ореховський

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

Стаття присвячена питанню російсько-українських церковних відносин XVII – початку XVIII ст., результатом яких став неухильний процес інкорпорації Київської митрополії до російської державно-політичної системи та до Московського патріархату.

Ключові слова: Україна, Росія, Київська митрополія, Московський патріархат, церковні відносини, релігійна політика.

Події кінця XVI – початку XVII, протиставили Росію і Україну, загостривши не тільки проблему відносин між народами, але й тісно переплетене з нею релігійне питання.

Ця проблема цікавила і цікавить багатьох дослідників [3; 6; 7; 8; 13]. Її актуальність спонукала автора статті також звернутися до питання російсько-українських церковних відносин XVII – початку XVIII ст.

Метою роботи стало висвітлення змін, що сталися у відносинах між Київською митрополією і Московським патріархатом і які змусили українську і російську політичні еліти вибудовувати нові концептуальні основи їхнього взаємного сприйняття.

Утворення Московського патріархату, що значно підняло авторитет російської церкви і, здавалося, підтвердило вчення про особливу обраність Росії для збереження православ'я, всього лише на декілька років передувало трагічним подіям Смути (1604–1612 рр.). Ця затяжна криза в історії Московської держави була одним з найбільш важких і в той же час переломних моментів в її історії. Припинилося не тільки легітимне царювання в Московії, але і сама столиця, разом з багатьма іншими містами, потрапила до рук іноземних завойовників. Здавалося, що “третій Рим” успадкує долю першого і другого та, загинувши, залишить без захисту не тільки православну віру, а й православну церкву.

Проте країна знайшла у собі сили пережити цей трагічний період. У 1612 р. народне ополчення, сформоване із жителів Нижнього Новгороду, взяло Москву. Наступного року обрання на царство Михайла Романова (1613–1645 рр.) завершило династичну анархію. Ще п'ять років точилася боротьба із Польщею, але у 1618 р. Деулінське перемир'я призвело до відмови поляків від претензій на московський престол. Початок Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.) остаточно відвернуло увагу католицької контрреформації від далекої Московії. Росія змогла відпочити від інтервенції та анархії, поступово відроджуючи свої сили.

Але наслідки Смути пов'язані не тільки з економічним занепадом та скороченням чисельності населення. Вони утвердили у російському суспільстві усвідомлення власної країни єдиним православним царством, що у важкій боротьбі з іноземцями відстояло чистоту своєї віри. Наслідком цього став погляд на зовнішній світ як на світ іновірців, від якого необхідно якщо не ізолюватися, то звести стосунки з ним до мінімуму. Частиною цього світу була й Україна. Один з проявів такого ставлення – рішення собору 1620 р. про неодмінне перехрещення вихідців з Литовської Русі незалежно від того, до якої християнської конфесії вони належали: католицької, греко-католицької або православної [12, с. 21–24]. Подібна підозра у “спаплюженні істинної віри” стосувалася і друкованих видань, що завозилися із

Заходу, адже, як наголошувалося в указі 1627 р., "...книги литовського друку багатьма латинськими ересями наповнені" [3, с. 344–345]. Релігійне неприйняття призводило і до етнічної ворожості.

Однак протягом 40-х рр. XVII ст. у стосунках між Заходом і Сходом намічаються нові тенденції. Усвідомлення необхідності релігійного реформування російського суспільства, підвищення рівня релігійної освіти змушує скористатися досягненнями української церкви. Ведеться переклад богослужбової літератури, з Києва до Москви запрошуються вчені ченці, які знають грецьку. У 1649 сюди приїздить Єпифаній Славінецький та Арсеній Сатановський, а в 1650 р. – Дамаскін Птицький [10, с. 191]. Вони не обмежились дорученням їм перекладом, але видали ще декілька книжок загальноосвітнього змісту. Є. Славінецький переклав з латини праці з географії та анатомії Андрія Брукселенска (Брюсельського), панегирик імператору Траяну Плінія-молодшого. А. Сатановський переклав книгу "Про град царський", енциклопедію, що обіймала найрізноманітніші галузі наук – медицину, історію, природознавство, богослов'я. Результатом їх спільної праці став латино-слов'янський словник. Вчені старці знайшли час і для педагогічної діяльності. Особливо великими були заслуги Є. Славінецького, що давав приватні уроки ряду приватних осіб. За ініціативою боярина Федора Ртищева виник навіть гурток, який розвинув досить активну просвітницьку діяльність. До Російської держави було запрошено близько 30 вчених ченців, що оселилися в Андріївському монастирі під Москвою. Вони мали займатися перекладами та викладати ряд дисциплін бажаним. Крім грецької та латини навчальний курс передбачав і предмети, що опановувалися студентами Київської колегії. Ртищев, який сам був одним із кращих учнів, змушував до цього і представників московської "золотої молоді". В будинках московської знаті київські ченці з'явилися і в якості вихователів юного покоління. Так, цар Олексій Михайлович доручив виховання свого старшого сина Симеону Полоцькому (приїхав до Москви у 1664 р.). Людина надзвичайно освічена, богослов, поет, С. Полоцький виявився ще і талановитим педагогом. Викладання наук для своїх підопічних він проводив у віршованій формі, що було набагато зручніше для засвоєння, аніж тогочасна проза [8, с. 82–84].

Для продовження освіти частина молоді їде за кордон, до українських земель та Польщі. За свідчення патріарха Московського Іоакима : "... некии юноши из царствующего града Москвы восхотели уйти в польское королевство ради учения латинского " [8, с. 84].

Потреба в освіті відобразилася у появі та поширенні навчальної літератури. Протягом чотирьох років (1647–1651 рр.) буквар видавався три рази, накладом 9600 екземплярів. У 1648 р. у Москві була надрукована церковно-слов'янська граматики Мелетія Смотрицького. XVII століття взагалі відмічене зростанням кількості перекладної літератури. Всього можна нарахувати більше 60 праць, що були перекладені з латинської та польської і належали до різних галузей знань: історії, права та політики, військового мистецтва, природничих наук, медицини, космографії, географії, математики та ін. Перекладачами були, як правило, київські вчені. Вони ж складали і праці компілятивного характеру. Науковий рівень всієї цієї літератури був досить невисоким навіть для свого часу. Так, в астрономії панувала теорія, згідно якої навкруги Землі, як центру, обертаються дев'ять небес або небесних сфер з прикріпленими до них планетами. Природознавчі твори були наповнені звістками про фантастичних тварин та надприродні можливості мінералів, – звістками, що залишалися на рівні середньовічних знань [8, с. 84–85].

Нова література проникала до Московської Русі не тільки в перекладах, але і в оригіналах. Звичайно, що іноземними мовами у Москві володіли лише окремі особи. Перед усім це були перекладачі Посольського приказу (переважна кількість їх була іноземцями), які перекладали офіційні документи на замовлення царя. Серед боярства було декілька чоловік, які володіли латиною, і, можливо, ще більше було тих, хто знав польську. Чернігівський єпископ Лазар Баранович, пояснюючи царю Олексію Михайловичу, чому він присвятив одному з царевичів свою книгу "Духовні струни", видану польською, пише: "...вем, яко и вашего пресветлого величества сигклит сего языка не гнушается, но чтут книги и истории лаяцкие в сладость" [8, с. 87]. Як свідчить С. Полоцький, багатьом людям у Москві

подобалося співати псалми польською. Сам цар Федір Олексійович знав польську і навчався латині, а старший брат його Олексій Олексійович володів обома мовами. Про розмір попиту на латинські та польські видання свідчать відомості про склад бібліотек декількох московських вельмож. Так, у боярина А. Матвєєва було 7 книг польською і 7 латинською мовами; відомий державний діяч О. Ордин-Нашокін одразу замовив за кордоном аж 82 латинських книжки; у бібліотеці Московського патріарха Никона (1652–1666 рр.) знайшлося 12 книг латиною, 2 польські та декілька видань Арістотеля, демосфена та Плутарха [8, с. 87].

Однак, не дивлячись на окремі сплески інтересу до західної науки та побуту, успіхи вестернізація загалом були досить скромними як в кількісному, так і в якісному відношенні. Стосувалося це і міжцерковних відносин. Безумовно, що вищевказані явища вплинули на сприйняття української церкви як єдиновірної, хоча підозріле ставлення до неї зберігалось. Патріарх Московський Никон стверджував, що “...гречане де и Малые Росии потеряли веру и крепость и добрых нравов нет у них”. Серед прибічників патріарха Іоакима (1674–1690 рр.) С. Полоцького відкрито називали “униатом сущим римского костела”, а населення білоруських земель звинувачувалося у неправослав’ї: “...малая часть из них во унию не падают, а и те, что не падают, познаваются в них останки иезувицеские” [8, с. 90]. За таких умов усвідомлення етнічних відмінностей (національна ідентичність) відрізнялося від сприйняття релігійних (релігійної ідентичності), що було надзвичайно важливим моментом.

Теорія “Москва – третій Рим”, передбачала владу монарха над багатьма християнськими народами, а тому етнічної одноманітності вона не допускала апріорі. Це і змусило Москву пізніше наважитися на приєднання України. Останнє навряд чи було можливим за умови попереднього ізоляціоністського курсу.

Однак поставало питання: кому належить першість у здійсненні намісницької влади на території православної ойкумени – цареві чи патріарху? Для Московського царства притаманним було використання візантійської моделі “симфонічних” відносин царя та патріарха (хоча її так і не реалізували), яка передбачала паралелізм влади: царя – у сфері цивільній і патріарха – у церковній. Однак претензії останнього на роль голови всієї східної церкви призвели б до того, що нові території Російської держави автоматично переходили б під юрисдикцію Московського патріарха.

Саме цього принципу дотримувався у своїй політиці патріарх Никон. Будучи людиною непересічною, яка досягла небачених вершин влади, він здійснив першу й єдину в Росії спробу поставити владу священства вище влади царства. “Священство не от человека, ни человеком, но от самого Бога, и древнее и нынешнее, а не от царей”; “цари помазуются от священнической руки, а не священники от царской; ибо меньшее от большего благословляется. ... Царю вверено здешнее, а священнику небесное...” [2, с. 217] – так він розвиває папоцезаристські ідеї.

Саме себе, а не царя Никон вважав живим “образом Христа”: “Патриарх есть образ жив Христов и одушевлен, делесы и словесы в себе живописуя истину ... первый архиерей во образ Христов, а митрополиты и архиепископы и епископы во образ учеников и апостолов” [5, с. 130]. Проте, згідно з християнським богослов’ям, будь-який священнослужитель, що здійснює євхаристію, представляє Ісуса Христа. Заявляючи так, Никон не визнавав рівності архієрейського сану за самою його сутністю. Основним постулатом для нього став такий: “Архиерей – подобник Бога” (на думку Никона, це стосується лише Патріарха). Сам він ставився до єпископів як до підлеглих, розглядаючи їх як “недосконаlih” у порівнянні з собою.

З 1653 р. Никон почав титулувати себе нарівні з царем великим государем. Поряд з титулом “Великий государ” Никон підписував деякі документи як “Патріарх Нового Єрусалиму” [9, с. 8–9]. На земському соборі 1653 р. патріарх виступив прибічником приєднання України та війни із Польщею. Він домігся того, щоб цар особисто очолив армію, розпочав війну з Швецією, вказував напрямки військових дій, забезпечував постачання діючої армії. Користуючись відсутністю царя, Никон практично самодержавно правив країною, використовуючи свою необмежену владу, щоб запровадити у Москві справжню теократію. За

словами американського дослідника Дж. Біллінгтона: “Не тільки патріарх, але і весь єпископат набули нового ореолу величчя. Церковні обряди перетворилися у театралізовані дійства, для чого були потрібні ще більш пишні облачення та мітри, а також детально розроблена процедура церковних соборів за участю ієрархів зарубіжної Православної Церкви. Традиційна процесія у Вербну неділю, коли в пам’ять про в’їзд Христа до Єрусалиму царь вів по Червоній площі віслюка, на якому сидів патріарх, тепер була запроваджена і в провінціях, причому представникам місцевої світської влади рекомендувалося подібним же чином висловлювати свою покірність перед митрополитами та єпископами” [1, с. 172].

У теоретичному обґрунтуванні пріоритету священства над царством Никон, зрештою, відкинув і візантійську “симфонію”, оскільки відмовився визнавати її основний елемент – незалежне від Церкви божественне походження царства. Він стверджував, що “...от священства царство произыде и ныне есть...” [5, с. 183]. Отже, помазання набуває нового сенсу – як ритуал освячення царства з боку Церкви; Патріарх, що здійснює його, служить посередником між царем земним і Царем Небесним.

Таким чином, можна констатувати, що Никон визнавав себе вищим сакральним авторитетом у порівнянні з царем.

Однак досить швидко папоцезаристські наміри Никона стали суперечити бажанню царя Олексія Михайловича стати повновладним вселенським монархом. Позбавлений його підтримки Никон втрачає свій сан, що означало перемогу східнохристиянського варіанту намісницької влади, який проголошував царя єдиним “живим образом” Христа на землі – “богом після Бога”.

Ще одним важливим питанням в російсько-українських церковних відносинах другої половини XVII ст. була церковна юрисдикція. Вирішенням його стала інкорпорація Київської митрополії до складу Московського патріархату (1686 р.).

Перші спроби підпорядкувати православну церкву на українських землях Московському патріархату відносяться ще до часів Переяславської угоди 1654 р. Однак вищі церковні кола сприйняли це вороже. Вони прагнули зберегти вірність Константинополю, до того ж відчували зневагу до московських церковних звичаїв. У свою чергу, московське духовенство вважало українські духовні практики напів’єретичними [13, с. 212]. Однак реформування російської церкви за час патріарха Никона створило умови для церковно-канонічного об’єднання. Цьому сприяло і погіршення ситуації в Україні, наслідком якої стало зростання політичної та військової залежності Лівобережжя від Росії.

Вже у 1659 р. призначений місцеблюстителем митрополичого престолу Чернігівський єпископ Лазар Баранович просить “презенти” від московського царя. Наступного року делегація київського духовенства звернулася з проханням до Олексія Михайловича дозволити обрати митрополита. Ця подія свідчила про кардинальну зміну позиції українського духовенства, порівняно із 1654 р. Але московський уряд поки що визнавав верховенство Константинопольського патріарха і дозволу на обрання митрополита не дав [4, с. 313].

Однак нова ініціатива з української сторони не забарилася з’явитися. У 1665 р. у “Статтях гетьмана І. Брюховецького” йде мова про призначення Київського митрополита Москвою і підпорядкування його Московському патріарху. І знову московський уряд діє досить обережно, не даючи чіткої позитивної відповіді. Щоправда, на Московському соборі 1666–1667 рр. було прийняте рішення про надання Чернігівському єпископату статусу архієпископату. Таким чином, російська сторона продемонструвала бажання перенести центр митрополії до Лівобережжя у випадку, якщо за Андрусівською мирною угодою 1667 р. Київ відійшов би до Польщі [4, с. 314].

Московський уряд та духовні кола звернулися із проханням до Константинопольського патріархату добровільно зректися влади над Києвом на користь Москви. Одночасно велася боротьба і проти “польських” претендентів на митрополичий престол [4, с. 314].

Остаточний статус Київської митрополії вирішується у другій половині 70-х – початку 80-х років XVIII ст. в умовах безупинного зближення Лівобережжя із Росією. Хаос

громадянської війни – “Руїни”, відсутність перспективи припинення анархії власними силами призвели політичні та церковні кола Гетьманщини до думки, що стабілізація суспільства може відбутися лише за умови визнання зверхності московської влади, проте з одночасним збереженням автономного управління.

Визначним кроком на шляху інкорпорації Київської митрополії до складу Московського патріархату стало обрання Печерського архімандрита І. Гізеля на Київську митрополічну кафедру. Особливість цієї події полягала у тому, що висвячення І. Гізеля проводилося у Москві, без участі Константинопольського патріарха Парфенія. Це була суттєва поступка з боку Константинополя на користь Москви [4, с. 315].

Після обрання гетьманом І. Самойловича справа церковного об'єднання вступила у свою завершальну стадію.

Упродовж 1684–1685 рр. відбуваються активні зносини Самойловича із новим Константинопольським патріархом Яковом та Московським Йоакимом. Предметом переговорів була зміна юрисдикції для Києва. Серед аргументів гетьмана на користь підпорядкування Москві були, зокрема, й такі: неможливість висвячення Київських митрополитів у Константинополі у зв'язку із далекою відстанню і турецьким пануванням там; необхідність боротьби з уніатськими претендентами на митрополічну кафедру. Щоправда, гетьман не згадав про свою особисту зацікавленість у позитивному вирішенні цього питання. Адже зміна церковного управління повинна була сприяти зменшенню політичної влади українських церковних кіл, порівняно із гетьманською владою [4, с. 315].

У 1685 р. московський уряд видав грамоту-розпорядження І. Самойловичу. Вона стосувалася виборів Київського митрополита (І. Гізель помер у 1683 р.) без зносин з Константинопольським патріархом. Наказано було послати кандидата в Москву на посвячення. Ним став Луцький православний єпископ Гедеон Святополк-Четвертинський. Він, з 1684 р. перебував на Лівобережжі, рятуючись від переслідування польської влади та уніатського єпископа Й. Шумлянського. Претендент на Київську митрополію влаштовував всі сторони: по-перше, він здобув авторитет у місцевих колах духовенства як захисник православної віри; по-друге, лояльно ставився до московської влади; по-третє, не менш важливим було й те, що він – родич гетьмана [4, с. 315–316].

Г. Святополк-Четвертинського обрано київським митрополитом на елекційному соборі 8 липня 1686 р. Для того, щоб собор прийняв “правильне” рішення, проходив він під наглядом і контролем представників гетьманської старшини. Правда, незважаючи на цю перемогу, промосковській партії собору протистояла сильна опозиція, що не погоджувалася змінити підпорядкування Київської митрополії. Крім того, канонічність самого собору була сумнівною, оскільки до його складу не ввійшов жоден церковний ієрарх. Однак світська влада, бажаючи послабити опір духовенства і підштовхуючи його до зміни юрисдикції, пообіцяла зберегти всі традиційні “права і вольності” Київської митрополії. Це підтвердив спеціальний царський указ, який залишив за митрополитом такі привілеї: зберігалася незалежна система церковного судочинства, в яке не міг втручатися Московський патріарх; вибори митрополита мають відбуватися без втручання Москви (патріарх лише давав благословення); зберігалася юрисдикція митрополита над усіма єпархіями; залишалися незалежними система освіти і книгодрукування; підтверджувалося право на власність православних церковних ієрархів; зберігалася вищість Київського митрополита над рештою українських ієрархів, які перебували під юрисдикцією Московського патріархату. Крім того, зазначалося, що Київський митрополит повинен був радитися із гетьманом у справах, що стосувалися православних єпархій Речі Посполитої [6, с. 120].

Але стати канонічною зміна юрисдикції могла лише за умови згоди Константинопольського патріарху. Завдяки дипломатичному тиску та хабарам (в одному з листів патріарх згадував про “милостиню” від дяка московського посольств Нікіти Алексеєва: соболів, червінців та ін.) Московська держава отримала допомогу Османської імперії, яка у 1686 р. примусила патріарха погодитися на передачу юрисдикції. За “Вічним миром”, що був підписаний у 1686 р. між Московією та Річчю Посполитою, Київський

митрополит переходив під юрисдикцію Московського патріарха. Правда, ще до того, як передачу юрисдикції було завершено, Московський патріарх змусив Святополка-Четвертинського обмежити свій титул до митрополита “Київського, галицького та Малої Русі” [3, с. 349].

Здавалося, що теоретично це підпорядкування просто призвело до заміни Константинопольського патріарха на Московського. В Україні та Білорусі продовжувала існувати окрема церква, що складалася з шести єпархій: двох на Лівобережній Україні з місцевою адміністрацією під протекцією Московської держави (Київ і Чернігів) і чотирьох на території Речі Посполитої (Львів, Луцьк, Перемишль, Могилів-Мстислав). Ці єпархії визнавали юрисдикцію Київського митрополита [6, с. 121].

Насправді ж, Київська митрополія поступово втрачала владу над усіма єпархіями. Вже у 1688 р. з-під юрисдикції Києва було вилучено Чернігів і передано під владу Московського патріарха. На початку XVIII ст. Львівська, Луцька та Перемишльська єпархії перейшли до унії. Могилівсько-Мстиславська єпархія хоча і залишилася православною, однак була підпорядкована Московському патріарху. У 1720 р. влада Київського митрополита поширювалася лише на Київську єпархію [7, с. 225–226].

Протягом 20 років (1722–1742 рр.) у Києві не було митрополитів, тільки архієпископи. Із центру окремої церкви Київ перетворився на єпархію Російської Православної Церкви [6, с. 122].

Таким чином, приєднання Київської митрополії до Московського патріархату поставило православну церкву на Лівобережній Україні у кардинально нові умови існування. Статус державної церкви безумовно позитивно вплинув на внутрішній розвиток останньої.

Але, водночас, загальні етатистські та централізаторські тенденції, що були притаманні абсолютистському режимові, який формувався в Росії вже з половини XVII століття, зумовили неухильний процес інкорпорації Київської митрополії до державно-політичної системи та до російської церкви. За словами українського дослідника М. Ф. Юрія: “... позбавлена релігійної ідентичності Україна повинна була позбутися і ідентичності національної. Залишившись без особливої церковної традиції і канонічної автономії, Україна і з етнічного погляду стає для імперської влади частиною Росії” [13, с. 550].

Таким чином, етнічна уніфікація розвивається у прямому зв’язку із уніфікацією релігійною. Майбутніми наслідками цих подій стане ліквідація гетьманської автономії та підпорядкуванням місцевого населення владі російських державних структур.

Список використаних джерел

1. Биллингтон Дж. Х. Икона и топор. Опыт истолкования русской культуры / Биллингтон Дж. Х. [пер. с англ. С. Ильина, М. Еремина, Н. Мовниной, И. Гуровой, В. Муравьева, Н. Федоровой]. – М.: Рудомино, 2001. – 880 с.
2. Гиббенет Н. Историческое исследование дела Патриарха Никона: В 2 ч. Ч.2 / Гиббенет Н. – СПб.: Тип. В. С. Балашева, 1882. – 508 с.
3. Живов В. М. Вопрос о церковной юрисдикции в российско-украинских отношениях XVII – начала XVIII века // Живов В. М. Разыскания в области и предыстории русской культуры. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 344–363.
4. Історія релігії в Україні: У 10 т. Т. II. Українське православ'я / За ред. проф. П. Яроцького. – К.: Центр духовної культури, 1997. – 376 с.
5. Каптерев Н. Ф. Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович: В 2 т. / Каптерев Ф. Н. – Сергиев Посад: Типография Св. – Троицк. Сергиевой Лавры, 1912. – Т. 2. – VIII, 547, XL с.
6. Когут З. Проблема автономії Української Православної Церкви в Гетьманщині (1654 – 1780-ті роки) // Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – С. 117–132.
7. Лурье В. М. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками / Лурье В. М. – М.: Три квадрата, 2009. – 296 с.
8. Нечаев В. В. Малорусско-польское влияние в Москве и русская школа XVII века / Нечаев В. В. // Три века. – Т. 2. – М.: ГИС, 1991. – С. 77–105.
9. Никольский Н. М. Реформа Никона и происхождение раскола / Никольский Н. М. // Три века. – Т. 2. – М.: ГИС, 1991. – С. 5–38.
10. Русское православие: веки истории [Колл. моногр.] / Науч. ред. А. И. Клибанов. – М.: Политиздат, 1989. – 719 с.
11. Федорів Ю., о. Історія церкви в Україні / Федорів Ю. – Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу, Видавничий відділ “Свічадо”, 2001. – 364 с.;
12. Харламович К. В. Малороссийское влияние на русскую церковную жизнь. – Т. 1. / Харламович К. В. – Казань, 1914. – XII, 398 с.
13. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України / Юрій М. Ф. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

Вадим Ореховский

РОССИЙСКО-УКРАИНСКИЕ ЦЕРКОВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В XVII – НАЧАЛЕ XVIII В.

Статья посвящена вопросу российско-украинских церковных отношений XVII – начала XVIII в., результатом которых стал неуклонный процесс инкорпорации Киевской митрополии в российскую государственно-политическую систему и Московский патриархат.

Ключевые слова: Украина, Россия, Киевская митрополия, Московский патриархат, церковные отношения, религиозная политика.

Vadym Orehovskyy

RUSSIAN-UKRAINIAN CHURCH RELATIONS OF XVII – BEGINNING OF XVIII CENTURY

The article is devoted the question of the Russian-Ukrainian church relations of XVII – beginning of XVIII century, the result of which became the steady incorporation process of the Kyiv metropole to the Russian state-political system and to Moscow patriarchy.

Key words: Ukraine, Russia, Kyiv metropole, Moscow patriarchy, church.

УДК 39 (092) (477)

Оксана Ятищук

ДОСЛІДЖЕННЯ З ЕТНОГРАФІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ У XVIII СТ.

У статті розглядаються питання розвитку етнографічного вивчення Слобідської України, а також історії заселення краю у зв'язку з формуванням його як окремого етнографічного району.

Ключові слова: етнографія, Слобожанщина, Камер-колегія, Іоган Гільденштедт, намісництво, Слобідсько-Українська губернія, топографічний опис.

Етнографія як наука про українську культуру та побут пройшла досить складний шлях, сформувавшись в окрему наукову дисципліну доволі давно. Дослідження та теоретичне узагальнення проблем становлення української етнографії – актуальне завдання сучасних етнографів.

Проблемам історії української етнографії як у XIX, так і в XX столітті приділялося недостатньо уваги. Значні зрушення у цій галузі відбулися в кінці 80-х – на початку 90-х років XX століття.

Попри досягнуті успіхи багато питань залишилося ще недостатньо висвітленими. Серед них, насамперед, проблеми пов'язані з історією культурно-побутових досліджень окремих етнографічних районів України, в тому числі й Слобожанщини.

Історія розвитку етнографічного вивчення Слобідської України, особливо в період пізнього феодалізму, ще донедавна залишалася малодослідженою. І хоча частина науковців зробила спробу розкрити цей процес, їх праці обмежувалися лише короткими бібліографічними оглядами, бібліографічними описами та розглядом окремих етнографічних публікацій [1–4].

Сьогодні, розглядаючи процес вивчення культурно-побутових особливостей Слобожанщини, не можна не торкнутися питання історії заселення краю у зв'язку з формуванням його як окремого етнографічного району. “Слобожанщина – один з кількох регіонів України, що утворився на роздоріжжі Дикого степу між непевними політичними кордонами трьох держав – Росії, Речі Посполитої та Кримського ханства протягом XVII–XVIII ст. Довгий час проміжне становище між лісом і степом, осілою і кочовою людністю, на перехрестях старовинних трактів, відкритих як для торгівлі, дипломатії, так і для страхітливих, спустошливих розбоїв, робили цей край зоною інтенсивних контактів і взаємовпливів різних цивілізацій і культур” [5, с. 6].

На розвиток етнографічного вивчення краю, разом з подальшим розвитком культури, мало вплив і проведення ряду політичних, економічних та соціальних заходів царським урядом, оскільки було стурбоване зростаючим незадоволенням селян, які безперервно піднімалися на боротьбу проти гнобителів, що в свою чергу вимагало всебічного вивчення різних районів держави (в тому числі і Слобожанщини). Зрозуміло, не з метою полегшення участі погноблених, а з метою їх ще більшої експлуатації. Характерною ілюстрацією цього явища є матеріали “Екстракта об изнеможении Слободских полков” 1758–1761 років, в якому зафіксована перша спроба вивчення урядом положення селянсько-козацьких мас Слобідської України.

Поряд з “Екстрактами” про Слобідські полки 1734 та 1758–1761 років одним з перших досліджень історії та побуту слобожан був опис декількох населених пунктів краю, здійснений за наказом уряду в 1767 році для пред'явлення в “Комиссию по составлению нового уложения”. Знайомство з описом свідчить, що порівнянно з “Екстрактами” про Слобідські полки, це була спроба більш детального опису життя слобожан. Аналіз нарисів про міста Харків, Волки, Марефи, Ольшани та слободи Липці і Хотомля показує, що вони були складені за відповідною програмою з 27 пунктів, яка очевидно була надіслана з Петербурга. Поряд з

матеріалами про місцезнаходження населеного пункту, тут дається опис соціального складу населення та його основних занять, детальну розповідь про торгівлю і ярмарки.

Цікавим доповненням до нарисів про міста і села краю є “Описание городов и знатных местечек в провинциях Слободской губернии”, що було укладене на замовлення Академії наук та Камер-колегії. Збір матеріалів для цього дослідження проводився відповідно до надісланого опису м. Углича, що був своєрідною анкетною-програмою, багато пунктів якої мали переважно етнографічний характер. У зв'язку з цим в “Описании городов и знатных местечек...” знайшли відображення дані про жителів краю, ремесла, ярмарки, товари, сільськогосподарські культури і врожаї, скотарство і т. д.

У 1768 році в “Трудах Вольного экономического общества” була опублікована праця “О нынешнем состоянии земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции” [6]. Це була чи не найбільш змістовна спроба етнографічного опису Слобідської України на той час.

Опис стану землеробства та домоустрою Слобідської України – досить значна за обсягом праця (145 сторінок), складається з п'яти розділів. У першому розділі вміщено узагальнюючий матеріал по всій губернії, а в інших йде мова про Ізюмську, Охтирську, Острогозьку та Сумську провінції. Детальне знайомство з роботою показує, що вона є хоч і неповною, але своєрідною енциклопедією життя селян Слобожанщини. У ній описано весь цикл сільськогосподарських робіт, розповідається про знаряддя обробітку землі, сільськогосподарські культури, збирання врожаю, скотарство, бджільництво. Крім матеріалів про сільськогосподарську культуру селян, знаходимо тут цікаві дані про ремесла та промисли, торгівлю. Невелика частина опису присвячена побуту жителів краю.

У тому ж таки 1768 році в VIII частині “Трудов” було опубліковано “Продолжение ответов на предложенные в первой части Трудов Вольного экономического общества вопросы о нынешнем состоянии в разных губерниях и провинциях земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции”. У праці не названо прізвище автора. Очевидно, що підготовка відповідей велася відомством князя А. А. В'яземського, який, крім керівництва діяльністю Сенату, був головою “Комиссии по составлению нового уложения” (1767 р.).

Вагомий внесок у етнографічне вивчення Слобідської України зробила Велика академічна експедиція 1768–1774 рр., зініційована Академією наук. Територію України досліджував загін, очолюваний відомим вченим, академіком Іоганом Гільденштедтом. Відповідно до інструкції Академії наук головну увагу Гільденштедт і члени його експедиції зосередили на вивченні природних багатств, економіки, топографії, особливостей господарського життя населення, його занять, предметів матеріальної культури досліджуваних ними районів. У листі І. Гільденштедта до канцелярії Слобідсько-Української губернії, який зберігається в Харківському філіалі Центрального історичного архіву України читаємо: “По высочайшему именному ее императорского величества повелению с другими разными Академии наук членами и я от императорской Академии наук в разные Российской империи места отправлен для описания натуральной истории и географии и особенно мне Слободская Украинская губерния препоручена” [7, арк. 1].

Збираючи матеріал, І. Гільденштедт у своїй роботі поєднував безпосереднє спостереження із збиранням відповідей на “обширный вопросник”, запропонований Академією наук [8, с. 11]. Значну увагу дослідник приділив вивченню сільськогосподарської культури населення краю. Разом з тим, описуючи способи обробки землі, збору врожаю, садівництва і т. п. слобожанами, він майже у кожному випадку подавав аналіз того чи іншого способу, вказуючи на його позитивні та негативні сторони.

Етнографічні матеріали з України, зібрані І. Гільденштедтом, увійшли до другого тому щоденника дослідника. У ньому містяться цікаві описи різноманітних промислів та ремесел, українського житла і господарських будівель, архітектури українських міст, а також матеріали про культурно-побутовий взаємовплив росіян та українців на землях, що знаходяться на лівому березі Дінця. Вчений відзначає, що тамтешні росіяни запозичили в

українців прийомі оранки волами, частково – техніку будівництва житла, однак повністю зберегли особливості національного костюма.

Безумовно, відомості першої спеціальної експедиції, що вивчала Україну та її населення були ще неповними, епізодичними, однак і в такому вигляді ці матеріали були значним внеском у справу вивчення культури і побуту українського народу [9, с. 98].

У 1781 році Слобожанщину відвідав Василь Зуєв – ще один представник Академії наук. Опис цієї подорожі хоч і був невеликим, але у ньому наведено чимало цінних етнографічних матеріалів, серед яких опис слободи Липці, де представлено забудову українського села, дано характеристику його жителів, детально змальовано український ярмарок з усіма притаманними йому деталями [10].

Цікавим є й етнографічний опис Харкова, зроблений В. Зуєвим. Тут знаходимо розповідь про походження назви міста, про його річки, фортецю і розташування поселень навколо неї. Причому, дослідник не випускає з поля зору тих відмінностей, які йому зустрічаються, і при нагоді детально описує їх. Так, його увагу в Харкові привернуло житло міщан. Розповівши про те, що воно зроблене з дерева або з хмизу, обмазаного ззовні глиною і вибіленого, а всередині побудоване за українським зразком, автор зазначає, що одна половина хати була призначена для господаря і його сім'ї, "...а другая с галереєю, поелику наибольшая часть жителей шинкует горячим вином и другими пьяными напитками, для гостей" [10, с. 188]. В описі Харкова є цікаві матеріали про землеробство, промисли і ремесла, торгівлю.

Крім зазначеного, у праці Зуєва викладено історико-статистичний матеріал про повітові міста і загальна характеристика намісництва.

Продовжуючи вивчення різних районів країни, зокрема і Слобідської України, Комісія Академії наук з метою підготовки матеріалів, необхідних для "Географического и исторического описания всей Российской империи" 25 листопада 1781 року надіслала в намісництва спеціальну програму, яка складалась з 35 запитань. Серед запитань, більшість яких спрямована на вивчення економіки та географії краю, декілька мають етнографічний характер. Так, наприклад, 4-е запитання вимагає описати поширені промисли і ремесла жителів, 18 – розповісти про посіви хліба, врожаю, "какое обработанье и приготовление пашни, какие пахотные орудия", 27 – описати скотарство, а запитання 34, цілком етнографічне, вимагає висвітлення: "в какой области, какой обитает народ: просвещен крещением или в язычестве пребывающий? Какие сей последний имеет предания в рассуждении своей древности, нравов, обычаев, богослужения и житейских обрядов" [11, с. 215].

До нашого часу дійшли "Описание, учиненное в Купянском уездном суде обще с Купянским же городничим и Нижним земским судом, против запросов, учрежденной при Императорской Академии наук Комиссии 1781 г. ноября 25" та аналогічний опис Біловодського повіту, які були складені за спеціальною програмою з 25 питань з метою підготовки відомостей для "Географического и исторического описания всей Российской империи". Частина питань програми та відповідно відповіді на них становлять значний інтерес для дослідника історії розвитку етнографії в Україні [9, с. 10].

У 70-х – на початку 80-х роках XVIII ст. вивченням Слобожанщини паралельно з Академією наук і Камер-комісією дієво займалися й інші колегії Сенату. Серед них – складання географічних карт та опис Слобідсько-Української губернії, які проводилися військовою колегією в 1775–1776 роках, складання опису комісарств Слобожанщини, яке було здійснене у 1778 році; опис Ізюму 1780 року та інших повітів краю. В усіх цих описах знаходимо значну кількість матеріалів про культуру та побут слобожан.

26 лютого 1784 року з Петербургу на адресу генерал-поручика В. А. Черткова, що виконував обов'язки генерал-губернатора Харківського і Воронежського намісництв, надійшов лист від статс-секретаря Катерини II, бригадира П. О. Соймонова, в якому йшлося про те, що імператриця доручила йому "сочинить для собственного ее употребления" топографічний опис кожного намісництва. П. О. Соймонов повідомляв, що у зв'язку з недостатністю матеріалів, йому доручено "истребовать оное от господ генерал-губернаторов, или правящих должность их, а в небытность их от господ губернаторов, вследствие чего и

сочинены мною некоторые вопросы кои при сем препровождаю” [7, арк. 2]. Далі в листі було прохання надсилати матеріали, ще до закінчення всієї роботи, тому що “собрание таковых известий по многочисленности предметов в оных заключающихся требует довольно многого времени” [7, арк. 2]. До листа було додано програму-питальник “План топографического описания наместничества”, складену, як вже зазначалося, П. О. Соймоновим [7, арк. 2–10].

Програма П. Соймонова для топографічного опису намісництв Росії, зокрема і Харківського, складається з трьох розділів, які налічують 61 запитання. У першому розділі, присвяченому загальній характеристиці намісництва, є 25 питань, більшість з яких мають етнографічний характер.

Суто етнографічним є 21-й пункт цього розділу, в якому ставиться завдання зробити опис тих відмінностей, які мають жителі краю. Наприклад, “...не имеют ли жители уезда в общежитии своем странных каких обычаев? Нет ли чего особенного в их нравах, поверьях, обрядах, образе жизни и обхождении? Не обносятся ли между какие предания, относящиеся к древним происшествиям, бытиям? Не имеют ли какой отмены в покрою своего платья, в построении своих домов, в исправлении своего домоводства” [7, арк. 10].

У другому розділі програми йдеться про опис міст намісництва (16 питань), а третій розділ, що складається з 20 питань, присвячений опису повіту.

Серед питань третього розділу привертають увагу пункти 4 і 18. Так, у 4 пункті, де йде мова про землеробство, автор програми поставив за мету з’ясувати й описати, якими знаряддями праці обробляють землю – плугом чи сохою, яку використовують тяглову силу – волів чи коней, чим удобрюють землю перед оранкою, тощо. Пункт 18 є своєрідним доповненням до пункту 21 першого розділу програми. У ньому П. Соймонов детальніше окреслює завдання, мабуть, беручи до уваги той факт, що відповіді на запитання будуть складати місцеві повітові чиновники.

Уже через місяць після одержання В. А. Чертковим листа від П. Соймонова, розпорядження про збирання матеріалів були надіслані у повіти. У Харківському філіалі Центрального історичного архіву зберігається лист з Харківського намісницького правління куп’янському городничому Плотникову, датований 26 березня 1784 року, до якого було додано програму збирання даних для топографічного опису намісництва. У листі рекомендувалось “против оных (тобто пунктів – О. Я.) сделать ответы елико можно верные достаточно нимало не косня” [12, арк. 1].

Знайомство з програмою, надісланою городничому у Куп’янську показує, що вона складена з пунктів програми П. Соймонова, але дещо спрощена. У програмі маємо 28 пунктів у двох розділах. У першому розділі вміщено 7 пунктів (7, 14, 16, 17, 19, 21, 24), які взяті з першого розділу соймоновської програми і присвячені загальній характеристиці як намісництва, так і міста з повітом. Цікаво, що до пункту 21 тут зроблено доповнення: “Изъяснить, между прочим, какие бывают где веселья и обряды при свадьбах, в святки игрища и во время пасхи хороводные пляски или в прочие времена какие-либо обряды занятые от древности: например, скакание через огонь или другие суеверия” [2, арк. 2].

Другий розділ програми під назвою “Описание города” складається з 21 питання, взятих з другого і третього розділів програми, надісланої з Петербурга. Причому, 15 пунктів з 16-ти взято з другого розділу і лише 6 з 20 – з третього розділу. Таким чином, вилучення пунктів з програми Соймонова зроблено з таким розрахунком, щоб повністю задовольнити потребу в матеріалах для складання детального опису міст, в даному разі Куп’янська.

Впродовж 1784 року було зібрано необхідні матеріали, що дало змогу наступного року скласти топографічний опис Харківського намісництва. Один примірник цієї праці датований 1785 роком було надіслано до Петербурга (зараз зберігається в Центральному державному військово-історичному архіві), а копія залишилася в Харкові (зберігається у філіалі Центрального державного історичного архіву України Ф. 632, од. зб. 858). Цей опис повністю не зберігся. Відсутній третій розділ, у якому були зібрані матеріали у повітах). Топографічний опис Харківського намісництва увібрав численні матеріали, які дають яскраву географічну, економічну та етнографічну характеристику краю.

Етнографів найбільше зацікавить відповідь на 21 запитання першого розділу програми (про культуру та побут населення Слобожанщини). Серед відповідей на 25 запитань першого розділу 21-й пункт займає аж третину обсягу. Укладачі змістовно і лаконічно описували житло, одяг, їжу, звичаї та обряди жителів Слобідської України. Зауважимо, що вони описували побут тільки нижчих верств населення, присвятивши панівним лише кілька рядків, мотивуючи це так: “Дворянство и чиновные люди большею частью в общежитии, нравах, обычае и одежде, как мужской, так и женский пол, да и во всем прочем, подобны великороссийским” [13, арк. 18]. У роботі підкреслюється спільність культурно-побутових особливостей жителів міст і сіл Слобідської України. І, нарешті, необхідно звернути увагу на те, що в 21 пункті топографічного опису 1785 року ми вперше зустрічаємось з тим, що населення краю названо українцями.

Знайомство з культурно-побутовими особливостями жителів Слобожанщини починається з широкого опису одягу. На жаль, автор праці дуже мало розповів про чоловічий одяг, проте з подробицями описав основні елементи жіночого одягу і матеріали, з яких його виготовляли.

Поряд з описом одягу, головних уборів і прикрас, зачісок, у праці є кілька рядків і про взуття жителів краю.

Значна увага в 21 пункті першого розділу праці приділена також опису українського житла. Викликають інтерес рядки, в яких йдеться про внутрішнє планування української хати. Цьому опису передує загальна характеристика, де робиться наголос на те, що майже кожна хата має не менше “трех стекольчатых, по большей части из круглых стекол окон, почему у малороссиянина всегда найдешь чистую, светлую и притом теплую, не угарную избу” [13, арк. 22].

З неменшими подробицями, ніж одяг та житло населення Слобожанщини, у праці описана й їжа. Висвітлюючи це питання, автор робить порівняння української та російської народної кулінарії, детально описуючи традиційні українські народні страви, що свідчать про його обізнаність з культурою і побутом як росіян, так і українців.

Одразу ж за описом їжі маємо розповідь про городництво, яка потім переростає в коротку характеристику сільськогосподарської культури населення краю. Необхідно зауважити, що, крім опису городництва, в якому зібрано цікаві дані, і кількох рядків, в яких йдеться про помол хліба і скотарство, весь інший матеріал з сільськогосподарської культури не викликає значного інтересу, оскільки ця тема ґрунтовніше була висвітлена в 4 пункті 3 розділу. Крім того, сільському господарству присвячені ще й інші пункти топографічного опису, такі, як, наприклад, 16 пункт першого розділу і 3 пункт третього розділу.

Заклучна частина 21 пункту першого розділу присвячена сімейному і громадському побуту жителів Слобожанщини. З неї ми дізнаємось про весілля, різні свята й обряди, що їх супроводжують. Так, автори досить добре охарактеризували весілля, підкресливши його масовість і дотримання старовинних обрядів, попри значні матеріальні збитки. Хрестини, за їх свідченнями, відзначали в колі рідних, а іменини майже зовсім не святкували. Дуже поширеними, за словами авторів, були різноманітні свята, особливо такі, як Зелене свято, що його святкують цілий тиждень, влаштовуючи під музику різні розваги. Весною на вигоні або на вулиці дівчата, прикрашені квітками чи зеленими гілочками дерев, водили хороводні танки, прославляючи піснями прихід весни. Влітку на свято Купала хлопці й дівчата “по вечерам певали песни и скакивали через огонь, но ныне почти совсем истебилось, а случается, что в тот вечер ходят кружно около зеленого дерева в венках и поют песни, в которых вспоминают идола Купала, в прочих же песнях при играх – идола Лелю” [13, арк. 29]. У праці згадується і про те, що “на канун нового года к вечеру поют под окнами песни, в которых упоминают имя старинного киевского идола Коляды, что называется колядовать” [13, арк. 29]. Далі йде мова про церковні свята і обряди, пов’язані з ними.

Не менш цікавою є відповідь на 17 пункт 3 розділу, де говориться про трави, з яких виробляють фарбу. Тут згадується і крокус, і волошки, з яких виготовляють блакитну і синю фарби, дрок, що йде на виготовлення жовтої фарби, просвірник, який цвіте червоними квітами, та інші трави.

Наведені вище матеріали топографічного опису Харківського намісництва 1785 року вже при поверховому знайомстві з ними викликають значний інтерес. Відповідаючи на 21 пункт 1 розділу програми, а також 3, 4 і 17 пункти 3 розділу, автор твору, як справжній етнограф, зафіксував усі деталі, характерні для українського одягу, житла, їжі, сільськогосподарської культури, сімейного і громадського побуту, що дало йому змогу зробити прекрасний етнографічний опис Слобідської України. Шкода, що використовуючи топографічний опис Харківського намісництва, опублікований в Москві в 1788 році, ніхто з етнографів (за винятком П.Іванова) до цього часу не зацікавився рукописною працею 1785 року, яка між тим містить більше етнографічних матеріалів, ніж друкована.

У 1788 році в Москві без підпису автора вийшла друком книга “Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывших в сей стране с древних времен переменах, взятых к объяснению деяний и хронологии из татарской истории Баядур-Хана-Абулгази, Российской истории князя Щербатова, Начертания европейской истории Готфрида Ахенвалля и Политической истории Самуила Пуффендорфа” [14], яка згодом стала широко відома історикам та етнографам України.

Ще у XIX столітті відомий історик Д. І. Багалій звернув увагу на етнографічний характер топографічного опису Харківського намісництва 1788 року, який містив цікаві матеріали про культуру сільського господарства, ремесла та промисли, житло, а також деякі відомості про сімейний і громадський побут [15].

Після складання топографічних описів у середині 80-х років XVIII століття, робота по всебічному вивченню окремих районів країни, зокрема Слобожанщини, проводилась і далі. Значна кількість досліджень була проведена у 90-х роках XVIII століття. Ці праці, в яких накопичувались точні дані про економіку краю – землеробство і скотарство, промисли і ремесла, торгівлю, статистичні дані про населення та інше, мали неабияке значення для етнографічного дослідження Слобідської України. В 1799 році за поданням Камер-колегії було складено “Ведомости с Ахтырского, Изюмского, Змиевского, Купянского и Богучарского уездов о выращивании сельскохозяйственных культур и скота”, в яких доволі повно описано виробництво зернових і круп'яних культур, городництво, садівництво, бджільництво, скотарство, птахівництво, а також наведені дані про виробництво сукна “сермяжного”, полотна, шкіри, вовни та інше [16, арк. 87–145].

Поданою огляд праць кінця XVIII століття, необхідно також згадати опис слобід Олександрівки, Білокуракіно, Танюшевки, які входили до складу Старобільського повіту і належали в той час князю О. Б. Куракіну. Цей опис під назвою “О валуйских черкасских слободах” знайшов Д. І. Багалій і опублікував 1887 року в журналі “Киевская старина” [17].

Тут, поряд з відомостями господарчого напрямку є матеріали етнографічного характеру. Так, розповідаючи про слободи, автор – титулярний радник Дмитро Малимонов – змальовує їх розташування і детально описує українські хати. “Все избы черкасские, – пише він, – по их хаты называемые, имеют вид малых каменных, потому что сверх деревянных стен обмазываются глиною и выбеливаются мелом, коего во всех тамошних местах имеются преогромные горы, а крыши имеют соломенные или тростниковые. В рассуждении внутренней чистоты... оне столь чистоплотны и опрятны во внутреннем своем порядке, что лучше от них и требовать того не нужно бы было: печи имеют на подобие голландских, по их называемые грубы; стены и потолки внутри белят мелом, а иные моют оные столь часто, что всегда они остаются белыми и хороший вид в хате составляющими” [17, с. 561].

Далі говориться, що всі жителі слобід є бідними, “а по хуторах живущие напротив того все богатые черкасы” і наведені приклади господарств багатих і бідних селян. Д. Малимонов описує також землеробство і промисли, вказує про заняття заможних селян чумакуванням і наводить маршрути їх поїздок. Говорячи про землекористування, він наголошує, що “пашни хотя имеют отделенные слобода от слободы и хутор от хутора, но между собой никак не соразмерны и не расположены, а пашет всяк столько, сколько может или заблагорассудит. Не имея порядка в разделении даже озимого и ярового хлеба особым полем, сеют оной один подле другого. Иной имеет четыре поля, другой три, а иной и пять, разумея оные пахотными полями и

то занимаая посеvom один год поле, остальные три или четыре года отдыхают” [17, с. 563]. Становище, описане Д. Малимоновим, пояснюється тим, що цей район виник у XVIII столітті і був на той час ще мало заселеним, а тому характер землекористування тут зберігався такий же, який був у XVII столітті в західних районах Слобожанщини, тут наведені також дані про користування селян сіножатями і лісом та відомості про торгівлю.

Етнографічне вивчення Слобідської України, що розпочалося в другій половині XVIII століття і характеризувалось, за словами С.О.Токарева, “казенною, урядовою етнографією”, яка цілеспрямовано і методично збирала етнографічні відомості, що було необхідно для адміністративних потреб [18, с. 10–11], в той же час доповнювалось етнографічними матеріалами, зібраними представниками демократичної громадськості, які прагнули вивчати народний побут з метою подання допомоги народу.

У 1776 (1777) році у друкарні Х. Ф. Клена при артилерійському та інженерному шляхетському кадетському корпусі в Петербурзі була видана невелика за обсягом (лише 25 сторінок) книжка “Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в Великороссийских слободах, населенных малороссиянами употребляемых”, автором якої був прапорщик піхотного полку Української дивізії Г. Калиновський (Праця Г. Калиновського була перевидана М. Качаловим в “Архиве историко-юридических сведений, относящихся к России”, СПб, 1854. – Кн. 2 і М. Сумцовим в “Харьковском сборнике”, ч. III, в літературно-науковому додатку до “Харьковского календаря” на 1889 год) [19].

У своїй праці, присвяченій одному з значних явищ в народному житті, Г.Калиновський досить докладно, зі знанням справи, описав українське весілля з його звичаями і обрядами, оминувши лише весільні пісні.

Звернення Г. Калиновського до теми, яка описувала простонародні звичаї й обряди, висвітлювала народну культуру українців, було на той час сміливим кроком, бо в умовах посилення реакції, що наступила після придушення повстання під проводом Пугачова, все народне відкидалось і зневажалось. Як вказував відомий український етнограф М. Ф. Сумцов у передмові до праці Г. Калиновського “в то время, как интеллигенция, едва только помазанная европейской цивилизацией, относилась к простому народу с пренебрежением и называла его подлым народом или чернью, чуждаясь народной жизни, презирала народную поэзию, Калиновский обнаружил серьезное отношение к народной жизни, обратил внимание на свадебный украинский ритуал и представил описание его весьма дельно составленное, толковое и последовательно фактическое” [19, с. 161].

До праці Г. Калиновського додано цікавий кошторис “во что обходится простолюдину” весілля, складений автором. При уважному зіставленні кошторису і хоч би таких рядків, у яких говориться, що після “комори” “..в знак радости бьют окошки, печи, лавки, столы, стулья и все, что им попадет в руки, так что иногда целый дом раскидают” [19, с. 170], – видно, що виконання всіх обрядів весілля значно збільшує кошторис, наведений автором. Неухильним дотриманням обрядів зумовлена і поява (інколи !) шитих золотом і шовком рушників, які молода дарувала сватам [19, с. 170], що дало підставу М. Ф. Сумцову висловити помилкове твердження про заможне життя селян у XVIII столітті [19, с. 160]. Однак, ще в 1768 році автори “Описания земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции” підкреслювали, що внаслідок неухильного виконання весільних обрядів “...все то истощается, о чем жених и невеста целое лето трудились, и предают себя потом во услужение другим за издержанный на свадьбу их расход” [20, с. 99]. Те ж саме засвідчує й автор “Топографического описания Харьковского наместничества 1785 года”: “Необходимые на сии лишности издержки как для сочетавшихся лиц, так и для их родительских домов весьма убыточны; но лучше по мнению их быть им в убытке, нежели нарушить предание обрядов” [13, арк. 29].

Зафіксувавши українське весілля в XVIII столітті, праця Г.Калиновського стала першою спеціальною розвідкою з української етнографії [21, с. 7], що не втратила свого значення і в наші дні.

Важливу роль у розвитку етнографічних досліджень краю в другій половині XVIII століття відігравала популяризація накопичених знань у загальнодоступній літературі. Так, у VI частині “Нового и полного географического словаря Российского государства или Лексикона”, виданого в 1789 році за редакцією Л. Максимовича в друкарні М. Новикова в Москві, було опубліковано значний за обсягом нарис про Слобожанщину. Основою цього нарису було багате етнографічними матеріалами “Топографическое описание Харьковского наместничества 1788 года”. Менш значні описи краю друкувалися в “Обозрении Российской империи в нынешнем ее новоустроенном состоянии” капітана Плещеева (СПб, 1783), у “Пространном землеописании Российского государства, изданном в пользу учащихся” (СПб, 1767) та інших виданнях. На Слобожанщині поширювались і місяцеслови – своєрідні календарі-альманахи, в яких нерідко друкувалися й етнографічні матеріали. В 1797 і 1799 роках у Харківській друкарні були надруковані свої “Месяцесловы” з “многими любопытными и в общении потребными примечаниями”.

Список використаних джерел

1. Багалей Д. И. Топографическое описание Харьковского наместничества с введением и примечаниями / Д. И. Багалей // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к “Харьковскому календарю” на 1888 г. – 1888. – Вып. 2. – С. 1–80.
2. Метлинский В. В. Известие об издании Южного Русского Сборника и напечатанных этнографических или народно-писательских сведений и вообще южно-русского края / А. Метлинский // Харьковский губернские ведомости. – 1848. – № 35.
3. Сумцов Н. Из этнографических экскурсий / Н. Сумцов // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1902. – Т. 13. – Ч. 2. – С. 1–57.
4. Сумцов М. Слобожані. Історико-етнографічна розвідка / М. Сумцов. – Харків: “Союз”, 1918. – 240 с.
5. Кравченко В. В. Славних прагдів великих... / В. В. Кравченко // Багалей Д. І. Історія Слобідської України. – Харків: “Основа”, 1990. – С. 1–12.
6. Труды Вольного экономического общества к поощрению в России земледелия и домостроительства 1768 года. – Часть VIII. – В Санкт-Петербурге при Императорской Академии наук. – С. 75–220.
7. ЦДІАУ. – Ф. 1710 (Слобідсько-Українська губернська канцелярія). – Од. зб. 337. – 15 арк.
8. Багалей Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и от части Курской и Воронежской губернии в XVI–XVIII ст. / Д. Багалей. – Харьков, 1890. – 433 с.
9. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв’язків / Володимир Федорович Горленко. – К.: Наукова думка, 1964. – 335 с.
10. Путешественные записки Василия Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. – В Санкт-Петербурге при Императорской Академии наук. – 1787. – 279 с., 10 грав.
11. Материалы по истории Воронежской и соседних губерний. – Вып. XVI. – Воронеж, 1889. – 319 с.
12. ЦДІАУ. – Ф. 612 (Купянский городничий). – Од. зб. 49. – Оп. 1. – 2 арк.
13. ЦДІАУ. – Ф. 1709 (Слобідсько-Українська канцелярія). – Од. зб. 858. – 47 арк.
14. Топографическое описание Харьковского наместничества с историческими предуведомлениями с бывших в сей стране древних времен переменах, взятых к объяснению деяний и хронологии из татарской истории Балдур-хана-Абуллази, Российской истории Готфрида Ахевалля и Политической истории Самуила Пуффендорфа. – М., 1788. – 624 с.
15. Багалей Д. Общий очерк древностей Харьковской губернии / Д. Багалей // Харьковский сборник. – 1890. – Вып. 4. – С. 76–93.
16. ЦДІАУ. – Ф. 1704 (Слобідсько-Український губернатор). – Од. зб. 1026. – 145 арк.
17. Багалей Д. И. Три “черкесские” слободы XVIII в. по современному их описанию / Д. Багалей // Киевская старина. – 1887, июнь-июль. – С. 559–566.
18. Токарев С. А. История русской этнографии (Доктябрьский период) / Сергей Александрович Токарев. – М.: Изд-во АН СССР, 1966. – 453 с.
19. Калиновский Гр. Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, также и в Великоороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых / Гр. Калиновский // Харьковский сборник. – 1889. – Т. III. – С. 160–175.
20. Описання земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции // Труды вольного экономического общества. – 1768. – Ч. III. – С. 78–123.
21. Гуслистый К. Українська радянська етнографія / К. Гуслистый // Народна творчість та етнографія. – № 1. – 1967. – С. 7–19.

Оксана Ятышук

ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ЭТНОГРАФИИ СЛОБОЖАНЩИНЫ В XVIII В.

В статье рассматриваются вопросы развития этнографического изучения Слободской Украины, а также истории заселения края в связи с формированием его как отдельного этнографического региона.

Ключевые слова: этнография, Слобожанщина, Камер-коллегия, Иоган Гильденштедт, наместничество, Слободско-Украинская губерния, топографическое описание.

Oksana Yatyshchuk

RESEARCH FROM ETHNOGRAPHY OF SLOBIDSKA UKRAINE IN THE XIX–XX C.

In the article the problem of development of ethnographical learning of Slobidska Ukraine and also the history of it's settling, as far as this region became as the separate ethnographical territory, is being discussed.

Key words: ethnography, Slobozhanshyna, Kamer-kolegiya, logan Gildenshtedt, deputy, Slobodian-Ukrainian province, topographical description.

УДК 94 (477)

Володимир Мисик

ДОСЛІДЖЕННЯ ІГОРЯ ГЕРЕТИ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В С. ЧЕРНЕЛІВ-РУСЬКИЙ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

У статті подано аналіз археологічних досліджень, проведених Ігорем Геретою в с. Чернелів-Руський Тернопільського району. Охарактеризовано основні пам'ятки Черняхівської культури даного регіону.

Ключові слова: Ігор Герета, Черняхівська культура, Чернелів-Руський, археологія, поховання.

У біографії Ігоря Петровича Герети однією з основних сфер наукового зацікавлення була археологія. Цій галузі дослідження він присвятив майже все своє життя. На відміну від сучасних археологів він вважав, що “шляхів у велику археологію є два. Перший – політати, як бджілка з квітки на квітку, з пам'ятки на пам'ятку і швидко зліпити дисертацію. Другий – повністю розкопати бодай одну пам'ятку, на що інколи йде все життя...” [15]. Будучи прихильником другого шляху, він залишив нам ґрунтовні і детальні дослідження присвячені археологічним пам'яткам на території Західної України.

Найвагоміший вклад в розвиток вітчизняної археології він здійснив під час розкопок та дослідження черняхівської культури, яка ще на початку ХХ ст. була відкрита Вікентієм Хвойкою в с. Черняхів біля Києва. Ареал її поширення розміщувався на території лісостепового Подніпров'я між Дінцем і Дністром та Прутом і вздовж Буга, а також на південному сході Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії. Багато дослідників вважають, що за етнічним походженням ця культура різна і була утворена даками, сарматами, германцями, скіфами, антами або венетами [16; 5, с. 1].

За період 60–90-х років ХХ ст. Ігорем Петровичем Геретою було розкопано і досліджено близько 300 поховань черняхівської культури на Тернопільщині. Найграндіознішим проектом стали розкопки могильника і поселення в с. Чернелів-Руський Тернопільського району, які розпочалися в першій половині 70-х років ХХ ст. За кількістю знайдених і досліджених поховань ця пам'ятка археологічної спадщини черняхівців стала найбільшою на теренах України, поступаючись лише знайденим аналогічним пам'яткам в Молдові [16; 5, с. 1].

Першочерговою метою експедиції, якою керував І. П. Герета, окрім дослідження пам'яток і могильників черняхівської культури, було також пошук і виявлення залишок поховань латенського періоду. Результати цих розкопок були оголошені керівником експедиції на республіканській археологічній конференції в Одесі восени 1975 року [5, с. 1].

З 1973 по 1975 роки було відкрито і досліджено 43 поховання. Примітно те, що поховання латенського періоду з'єдналося розкопом з північно-східного боку з територією могильника черняхівської культури. Окрім того, у 1974 році на відстані 200–300 метрів від цього могильника було розкопано синхронне поселення черняхівської культури. Це відкриття лягло в основу республіканських, всеукраїнських та всесоюзних обговорень [2, с. 136; 5, с. 1].

Площа першого розкопу, який був закладений у 1975 році, складала 200 квадратних метрів. Цікавим у цьому розкопі був квадрат 12 із 24 похованням, де на глибині 0,2–0,4 метра виявили роздушений людський череп. Повністю саме поховання вдалось розчистити на глибині 0,55 метра. За дослідженнями І. П. Герети, поховання було зруйноване під час глибокої оранки [5, с. 1].

“Поховання дитяче, – як зазначає у звіті І. П. Герета. – За положенням деяких кісток його можна віднести до поховань північної орієнтації. Біля кісток черепа було знайдено

частину бронзової фібули...фібула арбалетна..." [5, с. 3]. Біля поховання було виявлено і різноманітну кераміку.

У багатьох могильних похованнях звертала на себе увагу дослідників велика кількість битого посуду та різноманітні уламки з характерними рисами черняхівської культури переважно кружального типу. Але чим більша була глибина розкопу, тим краще зберігалися останки як посуду, так і людських скелетів. Так, у квадратах 14, 15, частково 13, 16 та 18 на глибині 1,45 метра було виявлено кістяк людини з частковим обрядовим розчленуванням покійника: повністю відсутні тазові кістки та кисті рук. А чіткі і правильні обриси поховальної ями навели дослідників на думку про непорушність даного захоронення протягом багатьох століть. Біля померлого було знайдено уламки посудин та намистини черняхівського типу [5, с. 7].

Ще одним примітним похованням є захоронення, знайдене в 29 і 30 квадратах. На глибині 0,7 метра біля черепа знайшли частину бронзової фібули. Сам же кістяк орієнтований на північ з відхиленням 10 градусів на схід. Довжина його 1,45 метра. Увагу дослідників привернув той факт, що у цього кістяка незвичайно груба товщина черепної коропки, частина якої лежала поруч. Оскільки не було знайдено зовнішніх порушень могили, хоча і були відсутні і інші елементи скелета людини, дослідники прийшли до висновку, що це – знову ж таки своєрідне розчленування тіла перед похованням [5, с. 16–17].

Примітним є й те, що в одних могильних ямах поховання були майже повністю збереженні, окрім ритуальних розчленувань, а інші на такій же глибині майже повністю зруйновані (наприклад, у похованні № 31, де кістки людського скелета були фактично розкидані на території 40 і 41 квадратів і розчленовані на кілька елементів) [5, с. 19–20].

Окрім того, дослідження також доводили, що сам черняхівський могильник розміщувався на колишній стоянці трипільської культури, тому що тут були виявлені не тільки певні фрагменти трипільського поселення, але й обмазки стін, характерні для нього [5, с. 28].

В кінці цієї експедиції вдалося повністю встановити, що ці трупопокладення відносяться до черняхівської культури. Також ці розкопки, як зазначав у звіті керівник експедиції, допомогли у дослідженні поморських поховань [5, с. 36].

Дослідження Чернелево-Руського могильника продовжувалися в 1976–1977 роках. Тоді було досліджено 28 поховань, серед яких було 21 трупоспалення, трупопокладання і кенотаф. Практично усі поховання, окрім одного супроводжувалися різноманітним інвентарем: кружальні горщики, кубки, прясло, бронзові арбалетні фібули, кубки, шпильки, персні, браслети та ін. [3, с. 120].

В процесі дослідження знайдено дитяче унікальне поховання, в якому знаходився римський бронзовий кувшин, в ще двох дитячих похованнях були виявлені римські монети [3, с. 120].

Ще в одному унікальному обрядовопорушеному похованні археологи під керівництвом Ігоря Петровича Герети знайшли 9 серпів, 4 коси, бронзову булавку, 2 глиняних прясла, підвіску, буси тощо [3, с. 120].

3 серпня 1978 році в процесі дослідження було відкрито ще 7 поховань черняхівської культури на площі 56 квадратних метрів. Першим виявленим похованням під загальним номером 59 було трупопокладення підлітка, яке знаходилося у північно-східному куті квадрата 140. Орієнтація покійника була головою на північ з відхиленням 30 градусів на схід. Довжина кістяка складала 1,13 метра. Положення тіла випростане. Як і в багатьох раніше виявлених похованнях, були відсутні певні елементи кістяка: стегнова кістка правої ноги, кісткові елементи ступні, кисть правої руки, деякі пальці лівої руки тощо. Так і не вдалося встановити, чи це поховання було обрядовопорушене. Але уже наступне (№ 60) було обрядовопорушене і розміщувалося у 140 і 141 квадратах. Непорушними залишилися гомілки і ступні ніг, череп. Орієнтація аналогічна попередньому похованню. Навкруги скелета розкидані інші елементи кістяка, а також супровідний невеликий інвентар [14, с. 1–3].

Поховання № 61–65 – обрядовопорушені, в них збереглося дуже мало з'єднаних між собою кісток і невелике розмаїття інвентаря, який в основному складався із бронзових

елементів, перепалок вуглинок, в деяких місцях зустрічалися кістяки тварин. Глибина поховань перевищувала заглиблення в один метр. Як зазначив І. П. Герета “на могильнику є багато уламків кераміки черняхівського типу, переважно з тризни” [14, с. 3–6].

Наступного року продовжувалися археологічні дослідження черняхівської культури в Чернелові-Руському. Цього разу було розкопано площу у 136 квадратних метрів у південно-східній частині черняхівського могильника. Тут було виявлено і досліджено 12 поховань трупопокладень [4, с. 1].

Усі поховання були порушені, крім останнього, в якому був виявлений скелет дитини. Як і на всіх попередніх похованнях, кістяки мали північну орієнтацію з незначним відхиленням на схід. Глибина залягання близько метра. Супровідний матеріал був різноманітного характеру [4, с. 1–9].

Так, у похованні під № 66 на глибині 0,8 метра було знайдено халцедонову світлосіру намистину із чотирма ромбоподібними гранями, уламки посудин, залізної намистини та перепаленої кістки. У похованні 67 знайшли кілька перепалених кістяних пластинок, а також кілька вуглинок деревини, уламки круглої скляної з перламутром намистини, кам'яної намистини, бронзової фібули [4, с. 1–3].

Наступне поховання, № 68, було жіночим і в ньому були виявлені конічне і вгнуте глиняне прясельця та бронзова голка, біля руки було розсипане намисто. При зачистці знайдено уламки посуду. Особливістю поховання № 69 було положення тіла на боці. Біля його тазу було виявлено овальну бронзову пряжку із загнутим язичком та надломлений залізний ніж, а також інші характерні елементи черняхівських поховань [4, с. 3–5].

Наступні поховання, за дослідженнями І. П. Герети, були досить бідними і мали лише поодинокі предмети побуту (миски, арбалетні фібули, намистини), а то й зовсім позбавлені супровідного інвентаря [4, с. 5–9].

Вирізнялися ці поховання великою кількістю уламків кераміки, переважно кружальної черняхівського типу. Хоча у квадраті № 161 на глибині 0,6 метра було виявлено римську монету з діркою [4, с. 9].

У 80-х роках ХХ ст. було продовжене дослідження черняхівського могильника в Чернелево-Руському в Тернопільському районі під керівництвом Ігоря Петровича Герети. Знову було споряджено експедиції на місце дослідження археологічної культури. Фінансування на себе знову взяв краєзнавчий музей і Українське товариство охорони пам'ятників [9, с. 1].

На місці знайденого поховання № 102 непорушних кісток не залишилося, а кістяк був повністю обрядово розчленований. Тут був виявлений досить різноманітний інвентар: бронзова голка, намистина циліндричної форми, частина підвіски, кістяний гребінь, біконічне прясельце, уламки миски тощо. Поруч знайдено дитяче поховання, у якому повністю збереглися лише залишки ніг. Орієнтація цього поховання була на північ з деяким відхиленням на схід. В могилі були виявлені: кругле прясельце, бронзова арбалетна фібула, дитячий ліпний горшечок тощо [9, с. 2–4].

Також великий інтерес в керівника та членів експедиції викликало поховання № 108. Воно розміщувалося у квадраті 267 на глибині 1,4 метра. Поховальна яма правильної прямокутної форми із заокругленими кутами, а її дно поступово скорочується і набирає правильної форми. Її орієнтація на північний схід. У цій ямі були знайдені: невелика кількість кісток людини, перепалені деревні вуглики та уламки кераміки. Унікальність цього поховання в тому, що замість кістяка тут знаходився сірий пісковик. Цікавим є те, що камені із цього пісковика знаходяться за 15 кілометрів, в сусідньому селі Товстолуг [9, с. 8–9].

Унікальним також виявилось поховання № 120, у якому, окрім залишків людського кістяка, розкиданих в самій ямі і поблизу, знайшли щось на зразок корони, прикрашеної концентричними колами дірок у три ряди та вибитим орнаментом. Також в похованні були знайдені фрагменти горщиків, мисок, іншого посуду та кістки курки [11, с. 1–2].

Неподалік знаходилося дитяче, також обрядовопорушене, поховання на глибині 0,6 метра. Кістки були розкидані по усій могильній ямі і багатьох бракувало. Під час зачищення

було виявлено велику кількість кераміки, намистину, кісточки тварин, прясельце. Цікавим виявилось те, що зразу під цим похованням знаходилося ще одне (№ 124), де серед іншого було знайдено сильно поржавілий ніж із залишками дерев'яної ручки [11, с. 2–4].

Інші поховання під №№ 122–123 були пошкоджені ескаватором. Кістки людей таким чином приходилося ідентифіковувати по різних тілах. Ці два поховання знаходилися поруч одне біля одного. Тут було знайдено досить різноманітний інвентар: з десятків намистин, уламки кераміки, бронзові фібули та кільця [11, с. 3–4].

Поховання №№ 125–127 були дитячими і в значній мірі зруйнованими. Супровідного інвентаря практично не було. Зате у могильнику № 128 було виявлено повністю збережену бронзову арбалетну фібулу, уламки жовтої кераміки, бронзовий браслет. Саме поховання знаходилося на глибині 0,7 метра і було обрядово порушене [11, с. 5–6].

Під час дослідження археологами під керівництвом І. П. Герети було виявлено непорушене трупопокладення (№ 129). Глибина могильної ями складає 1,25 метра. Поховання має північно-східну орієнтацію. На кістяку, на правій ключиці, лежала бронзова арбалетна фібула, а під черепом виявили уже залізну арбалетну фібулу [6, с. 7].

Також цікавими видались поховання знайдені у 1987 році. Хоча і було досліджено два поховання на території в 60 квадратних метрів, але ці трупопокладення мали досить багатий супровідний інвентар [6, с. 1].

Перше поховання під загальним номером 148 залягало на глибині 1,45 метра з орієнтацією на південний захід – північний схід. Між гомілками підлітка був виявлений бронзовий дзвіночок, поруч знайшли невелику чорну річ, яка нагадує намистину, а біля правого стегна лежала бронзова голка. На місці таза було знайдено бронзову пряжку. По краях могильної ями, як і за її межами, були виявлені уламки кераміки і елементи черепної коропки [6, с. 2].

Вдалося чітко датувати знайдений гребінь, який віднесли до першого типу класифікації Г. Нікітіної (III – середина IV ст. н. е.). під гребенем була виявлена тоненька пластина невідомого походження [6, с. 3].

Інше поховання, під номером 149, залягало на глибині 0,7 метра в суглинку. Орієнтація могильної ями була в північному напрямі. Кістяк був майже повністю знищений, збереглися цілими тільки фрагменти ніг і частково права рука. Біля правої гомілки був виявлений обгорений камінь, аналогічний знаходився західніше правої стегнової кістки. В похованні було виявлено дві намистини, але найцікавіше те, що у цій ямі було виявлено багато решток кераміки і кам'яна сокира трипільської культури [6, с. 4].

Саме після цієї експедиції матеріали дослідження черняхівської культури в Чернелів-Руському були використані на міжнародній археологічній конференції під назвою “Вельбарська культура”, що відбулася у Польщі в Любліні [6, с. 5].

У 1989 році під час археологічної експедиції в Чернелів-Руський було досліджено 15 нових могильників. Таким чином було відкрито уже 200 – черняхівських, 2 – поморських, 15 – давньоруських і 1 – не визначене поховання [12, с. 2].

Виявлене поховання № 203 було зруйноване земляними роботами, тому інвентар був бідним, хоча було встановлено на основі окремих залишків непорушених кісток західну орієнтацію і знайдено давньоруське бронзове кільце [12, с. 2].

А от поховання № 204 було повністю непорушеним. Воно знаходилося на глибині 1,6 метра з орієнтацією покійника на захід. Особливістю кістяка, як відмітив І. П. Герета, була довга шия, череп, був викручений назад. В цьому похованні було виявлено дуже велику кількість намистин – 34. “Серед них – 24 круглі сині маленькі, 1 темно-синя конусоподібна, 1 кругла, 1 куляста жовтувата перламутрова, 1 кругла, в розрізі потроєна, жовтувата, напівпрозора, 2 циліндричні рожевувато сині, 3 пастові циліндричні рожевуваті та 1 чотирнадцятигранна коричнювата сердолікова” [12, с. 3]. Також було виявлено уламки кількох намистин та уламків пружини бронзової фібули [12, с. 3].

“Отже, поруч, – як зазначає керівник експедиції, Ігор Петрович Герета – буквально стикаючись, розміщались черняхівське і давньоруське поховання. Саме тут десь проходить межа між могильниками черняхівської культури й давньоруського періоду” [12, с. 3].

205 поховання було обрядовопорушене на глибині 2,2 метра. Сама могильна яма була подвійна із північною орієнтацією. На східному краю були виявленні фрагменти сірого кружального черняхівського горщика та уламки чорнолискованої кружальної посудини черняхівського походження. На думку вченого, можливо це був красивий кубок з орнаментом. Біля цих залишків був виявлений розбитий череп та трубчасті кістки підлітка [12, с. 3].

Поховання 206–208 були або мало інвентарні, або без інвентарні. В першому нібито знаходився обрядовопорушений кістяк дитини, скляна намистина і уламки черняхівської кераміки. З другого поховання, теж обрядовопорушеного, було усе викинуто окрім кісток. А третє, без інвентарного наповнення було порушене під час проведення земляних робіт [12, с. 4].

Серед інвентарно багатих у цих розкопках, можна визначити кілька. Так в похованні 209, обрядовопорушеному з глибиною залягання тіла 1,7 метра з північною орієнтацією були виявлені такі елементи побуту: уламок бронзової пластинки, срібну пряжку, ідентифікований уламок скляної намистини і бронзового браслета, уламок скла та бронзового кільця. У 210 обрядовопорушеному похованні на глибині 2,4 метра було виявлено: 2 уламки бронзових предметів невідомої конструкції, намистину з кістки, уламок спинки бронзової фібули [12, с. 6, 11].

Надзвичайно багатим виявилось похованням № 211. Воно залягало на глибині 2,6 метра і було обрядово порушене. Сама яма була прямокутна із заокругленими кутами. Орієнтація її проходила по лінії південь–північ. На глибині 0,4 метра знайдено бронзову заклепку, глибше на 20 сантиметрів виявлено бронзову заклепку із уламком кістяного гребеня, фрагментований бронзовий гудзичок, уламки бронзової прикраси та бронзового невідомого предмета, уламок синюватої з перламутром скляної прикраси, бронзову кульку. Ще глибше на 20 сантиметрів знайдено аморфний уламок бронзи і три маленькі уламки бронзових предметів. Між 1,2 і 2 метра було виявлено: 6 бронзових кульок, уламок бронзової пластинки, фігурну бронзову пряжку із залізними заклепками і залізним язичком (її ідентифікували як римську), уламки бронзової кульки, бронзову заклепку від кістяного гребеня, пружинку з тятивою від бронзової фібули [12, с. 6].

Поховання 212 було поруйноване під час земляних робіт і перетиналося з 213. 213 поховання було без супровідного інвентаря. Скелети цих поховань були зруйновані. Без інвентарними також виявилися 216 і 218 поховання із західною орієнтацією кістяка людини [12, с. 9–10].

В 214 похованні, яке знаходилося на глибині 1,6 метра з орієнтацією на північ, був супровідний інвентар. Тут було виявлено 17 намистин, пастова намистина теракотового кольору, 16 маленьких темно-синіх намистин, залізний предмет та шліфувана кістка [12, с. 8].

Поховання 215 на глибині 1,5 метра з орієнтацією кістяка на північ, а також поховання 217 на глибині 1,2 метра із західною орієнтацією тіла мали небагато супровідного матеріалу. У 215 похованні виявлено кружальні горщик і миску, а в 217 – давньоруське бронзове кільце та залізне окуття [12, с. 8–10, 11].

Поховання цього дослідження, а також попередніх років, лягли в основу виступу на міжнародній археологічній конференції, яка відбулася у Любліні, що в Польщі. Тоді ці дослідження зацікавили польських дослідників. Пізніше, професор Краківського університету Анджей Коковський разом із археологом з Тернополя Б. Строценем опублікували статтю про поховання черняхівської культури у с. Острів Тернопільського району [2, с. 137].

Також детальне дослідження могильника проводилося в 90-х роках ХХ ст.

Серед найбільш цінних пам'яток у цей період, відкритих експедицією І. П. Герети, можна визначити два унікальних поховання під номерами 264 та 265, поховальна яма яких була найбільшою з усіх черняхівських [1, с. 16–18].

Перше поховання (№ 264) знаходилося на глибині 2 метра. Серед кісток обрядовопорушеного трупопокладення знайдено різноманітний інвентар. “Тут же було виявлено 5 уламків відхилених вінець коричнюватих та рівних вінець, уламок бочка подібної посудини, прикрашеної горизонтальними паралельними заглибленими лініями, 14 уламків бочків жовтуватої кружальної та 4 уламки бочків сірої кружальної кераміки, 2 уламки товстостінних посудин належать до трипільської культури” [1, с. 18].

Надзвичайно велика кількість знахідок змушувала дослідників розділити їх на кілька скупчень. У південному скупченні крім решток людського кістяка, були знайдені уламки кружальної черняхівської кераміки (бочки, вінця, посудини та ін.), уламок гранчатої ручки, уламки скляної матової посудини, крем'яна пластина, глиняне прясельце. В центральному скупченні були виявлені: глиняне біконічне прясельце, бронзова пластинка, знову ж кружальна кераміка черняхівського типу тощо. У північному скупченні були аналогічні знахідки, окрім виявлених: кістяного тридольного гребіня із орнаментом, металеві пластина, бронзових пластинок тощо [1, с. 18–21].

Інше поховання, № 265, знаходилося на глибині 2,8 метра. Ще на глибині 1 метра археологами було виявлено вінець посудини черняхівців, уламки бочка посудини та інших елементів посудин. Глибше по периметру розкопу зустрічалась кераміка черняхівського типу та різноманітні бронзові та металеві предмети. Інтерес для дослідників складали камені, які були виявлені на глибині 1 м і розміщували вздовж стінок поховання і самі по собі не були типовим елементом могил черняхівців, хоча і зустрічалися непоодинокі випадки але в більшості на Півдні України. Подібні аналогії були виявлені в похованні біля Одеси (с. Ранжеве), проте там камені були у заглиблені біля покійника. Також у похованні були виявлені уламки гребіня, скляної чарки та інших предметів. Не менш цікавою була римська монета середини III ст. яка використовувалася, на думку дослідника, як прикраса [1, с. 21–28].

“Вражає ціла колекція добре збережених бронзових мисливських дротиків. Це також унікальна знахідка, адже зброя, в тому числі і мисливська, дуже рідко трапляється у черняхівських похованнях” [1, с. 30].

Дослідниками ці поховання, за величиною могильної ями і її інвентаря, відносились до князівських і також “відрізняються від звичайних...конструктивними особливостями могильних споруд, оригінальними рисами поховального обряду або багатством й унікальністю інвентаря” [1, с. 30].

За знайденими матеріалами дослідники датували поховання приблизно IV ст.

У 1998 році розкопувана територія знаходилася неподалік колишньої бензозаправки де був влаштований в'їзд для машин, що відповідно знищило півметрове заглиблення поховань. На цій території, експедицією вперше було розпочато консервацію поховань з метою створення археологічного парку-музею [8, с. 2].

На території в 100 квадратних метра було розкопано 9 поховань черняхівської культури і 3 давньоруські [8, с. 2].

Перше, за загальним номером 295, поховання було трупопокладенням, яке мало західну орієнтацію і було обрядово порушене. Воно залягало на глибині 1,4 метра. В ньому був відсутній супровідний матеріал, але було встановлено, що глибше на 0,2 метра воно перехрещувалося із похованням № 298. У похованні було виявлено хаотично розкидані кістки та їх елементи: 4 уламки кальцинованих кісток, хребець, вершок стегна, колінна чашка, лопатки, уламки таза, ребра і т. д. [8, с. 3–4].

Наступне поховання, під номером 296, також було обрядовопорушеним трупопокладенням без супровідного інвентаря із західною орієнтацією. Глибина його залягання була 1,3 метра. У цьому похованні так само хаотично були розкидані кістки та їх елементи, примітним можна вважати знайдений тут дослідниками уламок бочка чорної кружальної посудини черняхівського типу [8, с. 5–6].

Поховання № 297 було уже інвентарне, але так само як і попередні обрядовопорушене трупопокладення з орієнтацією на захід. Глибина його 2,1 метра. На глибині 1,1 метра була виявлена римська пряжка і уламки темно-синього скла. Також були виявлені різноманітні уламки кераміки та інший супровідний матеріал. Примітним є фрагмент трипільської посудини [8, с. 6–7].

На глибині 1,4 метра в квадратах 1547, 1522, 1548, 1523 виявлено обрядовопорушене поховання з північною орієнтацією та супровідним інвентарем. Його можна віднести до рідкісного: з поховальної ями вилучили майже усі кістки, збереженим залишився лише супровідний інвентар: миски, посудини, окуття, пластинки, срібло, арбалетна фібула та інші елементи кераміки та посуду. З елементів кістяка зберігся тільки один дитячий зуб [8, с. 8–9].

Поховання № 299, яке мало орієнтацію на захід, обрядовопорушене трупопокладення, без інвентаря на глибині 1,85 м. Тут виявилось скупчення лише людських кісток, де на своєму місці лежали: суглоби і деякі фаланги пальців. Інвентарним виявилось й наступне, 300-те поховання, з північною орієнтацією, як усі трупопокладення, але непорушним. Глибина не рівна, із західного боку воно заглиблюється на 1,7 метра, а із східного – 1,53 метра. Покійник лежав на спині з витягнутими повздовж руками, а ноги були перехрещеними, що надзвичайно рідко для черняхівських поховань. У захороненні виявлено горщик, який знаходився частково зверху на правій руці, біля таза знайдено залізну пряжку, біля лівої гомілки – кухонний горщик. Унікальним у цьому похованні є те, що біля покійника був знайдений скелет, ймовірно овечки [8, с. 9–11].

301 поховання на жаль, за браком часу і коштів, не було експедицією досліджено. Більш детально було досліджене 302 поховання, яке виявилось практично непорушним трупопокладенням з інвентарем та північною орієнтацією. Глибина цієї ями становила 1,4 метра. Разом із кістками людини знаходили і кістки тварин. В похованні були виявлені роздушені землею миски та горщики, а також фібули та намистини [8, с. 12–14].

303 і 304 поховання залягали на глибині приблизно у 2 метра. Обое були трупопокладеннями з інвентарем, але з різною орієнтацією. Перше – на захід, друге – на північ. В 303 похованні окрім елементів черняхівської культури (пряжка, миска-ваза тощо) були виявлені і залишки трипільської ліпної кераміки. Схожі знахідки були і в наступному похованні, правда, з більшою кількістю кераміки [8, с. 14–19].

Також цікавим археологічним дослідженням, проведеним археологічною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею та Тернопільського педагогічного університету за участі Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка, теж під керівництвом І. П. Герети є розкопка 7 поховань у 1999 році у Чернелеві-Руському. І саме після цього дослідження цей могильник, за словами керівника експедиції, стає найбільшим могильником черняхівської культури в Україні [7, с. 2].

Характерними рисами усіх семи поховання було їх трупопокладення, 4 з яких мають західну орієнтацію, 2 – північну та 1 – південно-східну. Глибина їх залягання коливалась від 1,5 до 2 метрів і було повністю простежено обриси поховальної ями. Два поховання були непорушними, а з 5 обрядовопорушених 3 були західної орієнтації, що було характерно для великої кількості уже досліджених попередніх поховань. Цікавим було те, що в усіх цих трьох похованнях був збережений інвентар. Цього разу для парку-музею, який тоді планувався, було законсервовано п'ять поховань [7, с. 2].

Поховання під № 301, яке було виявлено ще 1998 року, виявилось трупопокладенням молодого чоловіка і було обрядовонепорушене з інвентарем та західною орієнтацією. Саме тіло знаходилося на глибині 2,2 метра, хоча людські кістки уже виявлялися на глибині 1,1 метра: щелепи без зубів, товста черепна коробка, вершок стегна і тазу. Також у самому похованні були виявлені: уламок бронзової пряжки, фрагмент бронзового окуття, уламок скла, уламок кістяного гребеня тощо [7, с. 3–4].

Поховання за № 305 було незвичним, на думку дослідника, так як його орієнтація була південно-східною, нехарактерною для черняхівських поховань. Сам кістяк був непорушний і

лежав прямо на спині з витягнутими руками вздовж тулуба. Супровідного інвентаря із похованням не було виявлено [7, с. 4].

Не багатшим було й наступне, 306, поховання із західною орієнтацією на глибині 2,07 метра, яке виявилось обрядовопорушеним. Попри уламки кістяка людини тут було виявлено лише пару фрагментів бронзового окуття [7, с. 4].

307 поховання було також західної орієнтації і обрядовопорушеним з небагатим супровідним інвентарем. Воно було дитячим і знаходилося на глибині 1,64 метра. Рештки тіла знаходилися на глибині від 0,7 метра. Тут було виявлено ромбоподібну намистину із наскрізною діркою [7, с. 4–5].

Більш багатим на інвентар виявилось 308 поховання, яке було трупопокладенням з орієнтацією на північ. На глибині 1,1 метра експедиція під керівництвом І. П. Герети, виявила посудину прикрашену горизонтальними лініями. Уламки посудин виявлялися також біля кісток покійника, які через обрядове порушення, знаходилися по усій могильній ямі. Біля лівої гомілки дослідники знайшли три сірих кухонних горщиків різних розмірів, розташованих поруч. Біля правого стегна був також виявлений розбитий горщик, потім реконструйований дослідниками. Також в похованні був виявлений жетон із скла зеленого кольору з випуклістю з одного боку [7, с. 5–7].

Наступне поховання № 309 виявилось північної орієнтації без супровідного інвентаря на глибині 1,75 метра. Саме поховання було обрядовопорушене і уламки кістяка виявлялися по усій поховальній ямі. Також зруйнованим обрядом було і наступне 310 поховання-трупопокладення із західною орієнтацією на глибині 1,5 метра. Непорушними в більшості були ноги, а уламки решти елементів кістяка розташовувалися по усій могильній ямі на різній глибині залягання. Знайдений тут кубок, чашеподібний зі скла, знаходився біля правої плечової кістки. На ньому була виявлена багата орнаментация. Біля кубка були також виявлені уламок залізної платівки та перепалені кістки тварин. Також експедицією було виявлено дві бронзові фібули однаково прикрашені, правда різного розміру; скляні намистини з орнаментами, які утворювали колись намисто і прясельця [7, с. 7–8].

У 2000 році археологічною експедицією під керівництвом І. П. Герети, завідувачем Тернопільського краєзнавчого музею, та за сприяння історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, де він був викладачем продовжилися розкопки на пагорбі Могилки в селі Чернелево-Руський, під час яких було виявлено 5 нових поховань, які знаходилися на ділянці бензоколонки [10, с. 2].

Серед поховань було виявлено три дорослих і два дитячих із супровідним інвентарем та обрядовопорушені. Через невелику інвентарність поховань та їхнього розташування до проекту музеєфікації вони не були включені [10, с. 2].

Поховання № 311 було дитячим трупопокладенням з північною орієнтацією на глибині 1,75 метра. Кістки дитячого кістяка були розкидані по всій поховальній ямі. Серед решток скелету було виявлено скляну намистину. Поховання 312 було трупопокладенням з північною орієнтацією і знаходилося на глибині 1,77 метра. Рештки скелета, як і в попередньому похованні, були розкидані по поховальній ямі. Також тут були виявлені: камінь із сірого пісковика на глибині 0,7 метра, де знайшли ще уламок бронзової заклепки і бронзової голки, а також уламки посудини черняхівського типу; на глибині 1,1 метра залягали уламки різноманітної кераміки, елементи кружальної вази, посудин та уламки трипільської культури; на глибині 1,35 метра виявили кістяний гребінь [10, с. 2–4].

Трупопокладення під № 313 мало західну орієнтацію і знаходилося на глибині 2,45 метра. Поховання досліджувалося в два шари, де час від часу дослідники знаходили кістки людини і тварин. На глибині 1,2 метра виявили скупчення кісток та кераміки вперемішку, далі вглиб скупчення було рідшим. Північніше знаходилися уламки стертої кераміки: елементи амфори, бочка, посудин тощо. Після першого шару було виявлено чіткі обриси могильної ями, де також були виявлені уламки кераміки: вінці, дно посудин, кілька бочків тощо. На глибині 1,4 метра було виявлено елементи бронзової пластини, а на глибині 2 метра

– скляну намистину. На самому дні могили знаходилося 3 уламки кружальної черняхівської кераміки, а також уламок кварцу посудини [10, с. 4–6].

Поховання 314 було дитячим трупопокладенням з північною орієнтацією на глибині 1,56 метра. Під час розкопки поховання на глибині 1,4 метра було виявлено великий уламок кераміки черняхівської посудини. Також у похованні були виявлені: дві скляні циліндричні намистини чорного кольору, темно-зелена намистина, три гудзикоподібні прозорі намистини, дві бісерні темно-сині намистини, підвіска з черепашки, темно-зелена напівнамистина, три кручені намистини тощо [10, с. 6–8].

Поховання № 315 мало західну орієнтацію, а трупопокладення знаходилося на глибині близько двох метрів. “Зібрано багато черняхівської кружальної кераміки: 3 уламки відігнутих вінець сірих посудин та один – світло-коричневої; уламок дна на кільцевому піддоні світло-коричневий із рожевим відтінком посудини; уламок посудини рівного дна та бочка сірого кухонного горщика, біля 10 уламків бочків сірих посудин та 8 – коричнюватих з рожевим відтінком. Тут же виявлено людський зуб і уламок черепа” [10, с. 9].

Також у звіті керівника експедиції І. П. Герети було зафіксовано і окремі елементи культурного шару цього поховання. Так, у квадраті 1594 на глибині 0,7 метра було виявлено уламок бронзового покрученого дротика, в квадраті 1595 на глибині 0,9 метра – уламок прозорої скляної посудини, в квадраті 1596 на глибині 1,3 метра – уламок білої матової скляної посудини з перламутром і в квадраті 1597 на глибині 1,1 метра – уламок жовтуватої напівпрозорої скляної посудини [10, с. 10].

Унікальність знайденого могильника – це “наявність на Чернелево-Руському могильнику усіх хронологічних етапів черняхівської культури...важливим щодо побудови уточненої хронологічної схеми черняхівської культури взагалі. Матеріали могильника дають дуже багато для вияснення такого важливого і складного питання як обрядово порушені поховання, яких на могильнику абсолютна більшість” [2, с. 136]. Також ці матеріали, на думку археолога, дають можливість більш детально вивчити як взаємозв’язки з іншими племенами, які знаходилися на порубужжі черняхівських поселень, так і контактів з греко-римським світом. Саме методом товарообміну черняхівці здобували різноманітні предмети, переважно із римських провінцій [2, с. 136].

Міжнародна зацікавленість дослідження черняхівської культури в Чернелеві-Руському привела до включення поховань, які були досліджені І. П. Геретою до експозиції археологічної виставки що відбулася в Німеччині, після чого був виданий ілюстрований каталог [2, с. 137].

Отже, археологічні відкриття, які були здійснені експедиціями у Чернелеві-Руському під керівництвом Ігоря Петровича Герети, мають світове значення. Дослідження, проведені видатним тернопільським вченим та археологом, дозволило виділити Чернелево-Руські пам’ятки в найбільший осередок, де перебували племена черняхівської культури на території України.

Список використаних джерел

1. *Герета І. П.* Археологічні відкриття у Чернелеві-Руському в 1994 році / І. П. Герета // Наукові записки Тернопільського обласного краєзнавчого музею. – 1997. – Кн. 2, ч. 1. – Тернопіль : Тернопільський обласний краєзнавчий музей. – С. 16–38.
2. *Герета І. П.* Голос землі. Міжнародна співпраця тернопільських археологів / І. П. Герета // Тернопілля’96 : регіон, річник. – Т., 1996. – С. 152–154.
3. *Герета І. П.* Исследования Черняховского могильника в Чернелево-Русском / И. П. Герета // Археологические исследования на Украине в 1976–1977 гг. Тезисы докладов XVII конференции Института археологии АН УССР. – Ужгород : Академия наук Украинской ССР. Отделение истории, философии и права. Институт археологии, 1978. – С. 120.
4. *Звіт* про археологічні розкопки могильника черняхівської культури в с. Чернелів-Руський Тернопільського району за 1979 р. // Тернопільський обласний краєзнавчий музей. – КН. 16416. – РД. 4195. – 21 с.
5. *Звіт* про археологічні дослідження у с. Чернелеві-Руському Тернопільського району Тернопільської області, які в 1975 р. Проводила археологічна експедиція Тернопільського краєзнавчого музею, начальником якої був заввідділом історії дорядянського суспільства Герета І. П. // ТОКМ. – КН. XXXV. – РД. 4195. – 36 с.
6. *Звіт* про дослідження могильника черняхівської культури в Чернелеві-Руському в 1987 р. // ТОКМ. – КН. LXXII. – РД. 8704. – 11 с.
7. *Звіт* про дослідження могильника черняхівської культури в Чернелеві-Руському в 1999 році // ТОКМ. – КН. XCVI. – РД. 12156. – 28 с.
8. *Звіт* про дослідження черняхівського та давньоруського могильника у Чернелеві-Руському в 1998 році // ТОКМ. – КН. XCVI. – РД. 12155. – 58 с.
9. *Звіт* про розкопки могильника черняхівської культури в с. Чернелів-Руський Тернопільського району Тернопільської області у 1981 році // ТОКМ. – КН. XXXV. – РД. 5359. – 21 с.
10. *Звіт* про розкопки Черняхівського могильника в Чернелеві-Руському Тернопільського району в 2000 році // ТОКМ. – КН. XCVI. – РД. 12709. – 28 с.
11. *Звіт* про розкопки могильника черняхівської

культури у с. Чернелів-Руський Тернопільської області у 1984 році // ТОКМ. – КН. 27802. – РД. 6051. – 22 с. 12. *Звіт* про розкопки могильника черняхівської культури давньоруського періоду Чернелів-Руському на Тернопільщині в 1989 році // ТОКМ. – КН. 77947. – РД. 12855. – 44 с. 13. *Звіт* про розкопки Чернелево-Руського могильника у 1973 р. // ТОКМ. – КН. XXXV. – РД. 1685. – 12 с. 14. *Звіт* про розкопки Чернелево-Руського могильника у 1978 році // ТОКМ. – КН. XXXV. – РД. 3891. – 17 с. 15. Зозуляк С. Жовтень: Ігор Герета / С. Зозуляк // Русалка Дністрова. – Т., 1993. – № 20. – С. 6. 16. *Черняхівська культура* [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу до статті: http://uk.wikipedia.org/wiki/Черняхівська_культура.

Владимир Мысык

ИССЛЕДОВАНИЕ ИГОРЯ ГЕРЕТЫ ЧЕРНЯХИВСКОЙ КУЛЬТУРЫ В Д. ЧЕРНЕЛОВ-РУССКИЙ ТЕРНОПОЛЬСКОГО РАЙОНА

В статье подан анализ археологических исследований, проведенных Игорем Геретой в д. Чернелов-Русский Тернопольского района. Охарактеризованы основные памятники Черняховской культуры указанного региона.

Ключевые слова: Игорь Герета, Черняховская культура, Чернелов-Русский, археология, погребения.

Volodymyr Mysyk

RESEARCH OF THE CHERNYAKHIVSKA CULTURE MADE BY IHOR GERETA IN THE VILLAGE OF CHERNELIV-RUSKYI IN THE TERNOPIL REGION

The article deals with the archaeological researches conducted by Ihor Gereta in the village of Cherneliv-Ruskyi in the Ternopil region. The main monuments of the chernyakhivska culture of the Ternopil region are characterized.

Key words: Ihor Gereta, Chernyakhivska culture, Cherneliv-Ruskyi, archaeology, burial place.

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94(4-1)=16“18”

Богдан Бутковський

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЄДНОСТІ В ЕПОХУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті висвітлюється взаємозалежність між національним відродженням слов'янських народів та панславізмом з точки зору цивілізаційного підходу. Розкриваються особливості між-слов'янського діалогу.

Ключові слова: слов'яни, панславізм, націоналізм, макронаціоналізм, слов'янофілі, псевдоморфоз, цивілізація, макрокультура, етнокультура, імперіославізм, етнославізм.

Ідея слов'янської єдності в тій, чи іншій мірі не перестає бути актуальною і в наш час. На відміну від романської чи германської єдності, про які говориться, насамперед, в контексті мовної спорідненості в середовищі філологів та інших вчених, поняття слов'янської взаємності, сприйняття слов'ян як окремого цілого присутнє в науці, освіті, ЗМІ та в свідомості багатьох пересічних громадян слов'янських країн. Проте ця ж ідея слов'янської єдності у минулому мала значно більше поширення і відіграла вагомую роль у становленні слов'янських модерних націй. В ту пору слов'янство зіткнулося зі спільними викликами, подібна ситуація склалася і тепер, тож історія панславізму, може не тільки розширити наше уявлення про минуле, але й розкрити специфіку міжслов'янських відносин у сьогоденні та окреслити перспективу на майбутнє.

Історіографія вивчення панславізму, попри велику кількість наукових праць, є неповною і фрагментарною. Такий стан речей можна пояснити насамперед тим, що в історичній науці немає чіткого розуміння панславізму. Більшість дослідників не бачать в ньому явища полісемантичного і багатозначного, в оцінці схильні вживати кліше та обмежувати його роль лише ідеологічними рамками. Також відчутна нестача комплексних наукових робіт, серед найбільш вдалих повних монографій присвячених даній темі слід назвати в першу чергу – “Панславізм. Його історія та ідеологія” Ганса Кона, відомого американського дослідника націоналізму та історії країн Східної і Центральної Європи [1]. Друга, бідніша за насиченням, проте не менш актуальна у вивченні даної проблематики – “Панславізм в минулому і майбутньому” Олександра Миколайовича Пипіна, котрий був безперечно, найкращим знавцем слов'янської літератури та культури у XIX ст. [2]. В статті застосовано також відомості стосовно даної проблематики наступних дослідників: Т. Чапек, Д. Казьмерчак, А. Валіцький, К. Шандор, Г. Рокина, В. Дяков [3–8]. Невід'ємною складовою історіографії панславізму є спадок самих панславістів, в формі книг, висловлювань, документів, серед застосованих зокрема: Празький маніфест 1948 р., “Книга буття українського народу”, “Слов'янство і світ майбутнього”, “Схід, Росія і слов'янство”, “Росія і Захід”, “Росія і Європа” [9–14].

На переломі XVIII і XIX ст. починається національне відродження слов'янських народів. Хоча в різних частинах слов'янського світу це явище проходило з певною специфікою, однак є багато схожих рис у національному відродженні всіх слов'янських народів. Можна виділити три періоди: історичний, літературний, політичний. Історична пам'ять стала відправним пунктом реслов'янізації. Щоб відродити національну свідомість мислителі-патріоти зверталися до давніх часів, коли у слов'ян були свої правителі, діячі культури. Зрештою дослідження історії призвело до усвідомлення спільного походження і схожості історичної долі усіх слов'ян [1, с. 48–49].

Звернення до минулого та усвідомлення спорідненості сприяло активізації міжслов'янських культурних зв'язків. Найвизначнішим істориком-славістом того часу був Павел Йозеф Шафарик (1795–1861). Його праця “Слов'янські старожитності” мала надзвичайно сильний резонанс в усьому слов'янстві; свого вірша “Єретик” присвятив Шафарикові й Тарас Шевченко. Серед важливого елементу всеслов'янського характеру національного відродження можна зазначити те, що при створенні літературних мов чехи, словаки, словенці й хорвати, для “очищення” своїх діалектів від іншомовного запозичення вживали інші слов'янські слова, переважно російські [2, с. 26]. Об'єктивна близькість слов'янських мов сприяла тому, що культурні здобутки в славістичній галузі одного слов'янського народу ставали доступними й іншим, носили всеслов'янський характер. Саме з просвітницькою діяльністю пов'язана поява терміну панславізм – всеслов'янство, вперше вжитого Яном Геркелем у 1826 році для означення літературної єдності слов'ян [2, с. 50].

Другий етап слов'янського національного відродження цілком природно почав демонструвати ознаки політичного руху, що спочатку знаходили своє відображення, насамперед, в літературі. Слід зазначити, що слов'янське національне відродження з самого початку носило не лише регіональний, але й загальнослов'янський – панславістський характер. Основним речником ідеї панславізму, його “апостолом”, став видатний словацький письменник, лютеранський священик Ян Коллар (1793–1852). У 1824 році виходить перша редакція його епічної поеми “Дочка Слави”, що поряд з зверненнями до минулого має й заклики до культурного та політичного об'єднання слов'ян, пропонує поставити макрокультурну слов'янську ідентичність вище національної, словак Коллар вважав себе перш за все слов'янином [3, с. 18–19].

У слов'янському національному відродженні сильно проявилася одна панславістична риса, яка була притаманна як попереднім епохам історії слов'янства, так і ХХ ст. Це так званий “регіональний панславізм”, який об'єднував перш за все певні частини слов'янського світу, не тільки на основі етнічної близькості, але й на геополітичній доцільності, схожості інтересів. Такими регіональними процесами інтеграції слов'ян можна вважати чехословацький рух, що об'єктивно домінував, як над вузьконаціональним, так і над всеслов'янським у Чехії і Словаччині. Ще одним прикладом може бути “панрусизм” москвофілів у Галичині, котрі орієнтувалися не стільки на слов'янство, як на Росію. Схожі ознаки – регіональної слов'янської інтеграції має ілліризм – рух за об'єднання південних слов'ян. Його засновником був хорватський філолог і публіцист Людевіт Гай (1809–1872). Під безпосереднім впливом Гая численні діалекти сербської і хорватської мов об'єдналися в сербо-хорватську літературну мову [1, с. 60–61]. На нашу думку, зосередженість ілліризму на південному слов'янстві носила насамперед практичний характер, адже на відміну від чехо-словаків, сербо-хорвати, як інші південні слов'яни були відрізані від суцільного північноєвропейського слов'янського масиву австрійцями, угорцями та румунами, тож в меншій мірі могли надіятись на об'єднання з іншими слов'янами, в той час, як консолідація південних слов'ян становила питання збереження їх етнічної самобутності. Саме бажання зберегти етнічну самобутність сприяло поширенню панславізму. Діячі слов'янського національного відродження бачили в ідеї слов'янської єдності єдиний захист від германізації – пангерманізму, що мав зрештою в історії набагато більше реальних імперіалістичних та експансіоністських втілень, ніж панславізм. Найрадикальніші прибічники слов'янської ідентичності, такі, як Людевіт Штур (1815–1856), словацький науковий і політичний діяч, творець словацької літературної мови, засуджуючи регіональний чехословацький рух, як той, що справді асимілює словаків, акцент ставив саме на панславістичному русі, де можна буде досягти етнокультурної єдності в різноманітності. В своїй книзі “Слов'янство і світ майбутнього” Штур високо оцінював роль і місце Росії в майбутній долі усього слов'янства [11].

Російська імперія внаслідок перемоги над Наполеоном та Віденського конгресу 1815 р., стала найвпливовішою державою континенту. Втім внутрішнє життя Росії було далеким від ліберальних, а тим більше романтичних ідей. Після короткого “потепління” ранніх років царювання Олександра I наступив суспільно-політичний “застій”, який викликав зростання

опозиції режиму, що мала вияв в діяльності таємних товариств. Одне з таких товариств виникло 12 березня 1818 р. у Києві. Важливо, що товариство “Об’єднаних слов’ян”, поряд з традиційними ліберальними гаслами, сповідувало також ідею політичного панславізму, в конфедеративній республіканській формі. Однак провал повстання декабристів у грудні 1825 року, з якими тісно було пов’язане товариство “Об’єднаних слов’ян”, призвело до ще більшої реакції царського режиму на всі прояви вільнодумства [2, с. 82–83].

Природно, що слов’яни, підвладні Австрійській та Османській імперії, пов’язували свої надії на звільнення з Росією. Щодо південних слов’ян, то в них, окрім надій були і прецеденти. Саме завдяки допомозі Росії Сербії вдалося здобути автономію від Османської імперії внаслідок Бухарестського мирного договору 16 травня 1812 року, яким закінчилась російсько-турецька війна 1806–1812 років. Навіть серед поляків, що загалом відносились доволі вороже до Росії, виникли ідеї політичної співпраці на панславистичних засадах з Російською імперією. Представником такої позиції був видатний польський філософ і вчений Станіслав Сташіц (1755–1826). Він був прихильником історіософських поглядів Гердера, і подібно йому вважав, що у слов’ян велике майбутнє [1, с. 31–32]. Ключ до втілення слов’янами свого потенціалу розвитку Сташіц вбачав у порозумінні між поляками і росіянами, як двома найбільшими слов’янськими народами. Більше того, Сташіц висунув ідею Європейської співдружності народів, що могла втілитись, в разі здійснення панслов’янського об’єднання, яке геополітично урівноважило б Європу. Проте: “Польський і російський народи вели між собою непотрібні війни через сварки та німецьку змову. Німці є найбільшим ворогом мирного співіснування поляків і росіян, оскільки їхня співпраця загрожує німецьким впливам” [4, с. 40]. Придушення польського повстання 1831 р. та загальна реакційність царського уряду не сприяли зближенню поляків і росіян. Роль Росії у якості “жандарма Європи”, її внутрішня відсталість, імперські суттєво суперечили поглядам діячів національного відродження у слов’янських землях Австрії.

В українській і зарубіжній історіографії панувала помилкова думка, що “панславізм – це реакційна, імперіалістична ідеологія російського царизму” [6; 15]. Цей погляд і в наш час має широке розповсюдження в національній історичній пам’яті, публіцистиці [16; 17]. Проте, на нашу думку, дані визначення не є об’єктивними. По-перше, не враховується багатогранність явища всеслов’янства, по-друге, відверто демонізується образ Росії, в чому присутній політичний аспект. Панславізм на початку і в середині XIX ст., як явище етнокультурне, макронаціоналістичне за своєю суттю було, насамперед, органічною частиною національного відродження, перш за все, слов’ян Австрії і не знаходило жодної підтримки у владних колах Російської імперії, а тому не може вважатися імперіалістичним. Інша справа те, що до певних панславистських ідей апелювала частина російської еліти і громадськості, особливо під час російсько-турецької війни 1877–1878 р., та під час Першої світової війни. Проте офіційною ідеологією Російської імперії панславізм ніколи не був [2, с. 74–75]. У період між Віденським конгресом 1815 р. і Кримською війною 1853–1856 рр. панславистичні ідеї взагалі не розглядалися офіційними колами імперії. Такий стан речей, з точки зору цивілізаційного підходу, можна пояснити тим, що феодальна Російська імперія була перш за все зорієнтована на вселенсько-православну роль Третього Риму, по суті, йшла мова про відновлення візантійського спадку, універсальної імперії. Концепція Третього Риму не була простою калькою, вона несла в собі могутній метафізичний заряд. І справді, якщо розглянути історію Росії під таким кутом зору, стає помітно, що вона крок за кроком наближалася до ролі універсальної імперії подібної двом попереднім Римам. Цю ж рису Російської імперії помітив і Франтішек Палацький (1798–1876), видатний чеський історик, філософ, політичний діяч, засновник політичної течії австрославізму, що полягала в орієнтації слов’ян на Австрію [1, с. 75–79, 92–93]. Саме відчуття цивілізаційної невідповідності Російської імперії, її феодально-бюрократичний апарат, універсальна, а не національна суть, суттєво зменшувала привабливість російської орієнтації особливо серед австрійських слов’ян, щодо поляків, то до цього примішувались, ще й суто політичні міркування. Більше того, польський месіанізм – ідеологія особливої національної місії поляків, що був тісно пов’язаний з національним

оновленням польського народу, переосмисленням спадку давнини вважав росіян головними історичними антагоністами [1, с. 52–54].

Панславизм в Російській імперії, як і в інших слов'янських землях, також був елементом становлення національної свідомості, проте з огляду на імперський характер країни мав свої суттєві особливості. Росія була не національною державою росіян, а династійно-становою легітимною поліетнічною імперією, і хоч імперський патріотизм, що скріплював її, мав деякі спільні з етнічною свідомістю росіян елементи, понаднаціональні риси переважали. Ще за Миколи I міністр фінансів Г. Канкрін запропонував перейменувати Росію за іменем правлячої династії на “Романовію”, або за іменем Петра I – на “Петровію”, а з-поміж трьох основних принципів Росії, названих міністром народної освіти С. Уваровим, православ'я і самодержавство брали гору над “туманною” народністю [18, с.185–186]. Своєрідною відповіддю на такий стан речей стала філософсько-політична течія слов'янофілів, що поєднувала в собі імперський патріотизм, ідеали православ'я, Третього Риму, з ідеалізацією народної культури, та певними панславистичними нахилами. Однак панславизм, в слов'янофільському розумінні, був річчю другорядною, після православ'я, самодержавства і народності. Власне кажучи, слов'янофіли були радше панрусистами, ніж панславистами, сам термін слов'янофіли, був введений їхніми опонентами “західниками” [5, с. 17–20]. Серед слов'янофілів були в основному представники аристократичної інтелігенції: А. С. Хомяков, І. В. Кірієвський, К. С. Аксаков, І. С. Аксаков, Ю. Ф. Самарін, В. А. Єлагін, А. Ф. Гільфердінг, В. І. Ламанський, Ф. І. Тютчев та інші. Ще одною цікавою ознакою є глибокий філософський характер слов'янофілів, пошук історичного призначення Росії. Як влучно зазначив Ганс Кон, деякі риси в польському месіанізмі та російському слов'янофільстві виявляють значно більше схожого, ніж те, що хотіли бачити їхні творці [1, с. 54]. І польський месіанізм, і російське слов'янофільство, основний наголос робили на обраності свого народу, його всеслав'янську і навіть всесвітню роль, в обох випадках акцент ставився на християнській жертвовності народу “богоносця” [19].

Дещо відмінними були погляди видатного російського історика, публіциста Міхаїла Погодіна (1800–1875). Його справді можна назвати панславистом в класичному розумінні цього слова, адже попри певну схожість з слов'янофілами слов'янську ідею ставив на чільне місце серед своїх філософсько-політичних поглядів. У слов'янстві він бачив покликання російської держави. Погодін, будучи в тісних зв'язках з міністром просвіти Уваровим, пропонував ряд заходів по активізації слов'янської політики Росії. Варто зазначити, що більшість його пропозицій, незважаючи на зовнішню пафосність, носили серйозний аналітичний характер. Зокрема, він акцентував увагу на об'єктивності й незворотності процесів національного відродження слов'янських народів, на необхідність підтримки цього руху з боку Росії. Погодін, пророче вказував на неприпустимість дотримання принципів “Священного союзу”, шкідливість такої політики для імперії, насамперед тим, що вона спрямовувалася на союз з ворогами слов'янських народів і не була в російських інтересах. Він пропонував пом'якшити становище Польщі, закликав до формування позитивного іміджу Росії в світі. Концепція Погодіна носила доволі синтетичний характер, поряд з ідеями просвітництва і культури він висував ідею національної всеслов'янської імперії, закликав до воєнної агресії проти Австрії та Туреччини, Погодін був безперечним прихильником абсолютизму, вказуючи на його військово-політичні переваги [1, с. 41–49]. Проте, окрім створення у 1835 році славистичних кафедр в російських університетах, його діяльність не знайшла якихось ширших втілень, щоправда і це досягнення, до якого він безпосередньо долучився, мало визначне значення для культури і освіти слов'янських народів [2, с. 90–91].

Таким чином, на середину століття в панславизмі з огляду перш за все на суперечливий характер Російської імперії склалося три геополітичні течії. Перша – орієнтована на Росію, як об'єктивно єдину силу європейського масштабу, здатну, якщо не звільнити слов'янські народи, то хоча б полегшити їх долю, вже самим своїм існуванням. Такий напрямок був не наслідком “макіавеллієвської” політики Росії, а відгуком на потужний цивілізаційний виклик Заходу. Друга течія була повною протилежністю першій, центральне місце в ній належало

полякам, такий “панславізм” передбачав об’єднання слов’ян на противагу Російській імперії, і в цьому ракурсі знаходив певну симпатію на Заході. Проте, в слов’янському середовищі він не мав великого поширення. Третя – найбільш численна течія виступала за об’єднання всіх слов’ян в рамках федеративного або конфедеративного державного об’єднання на рівноправних засадах [1, с. 4–5].

Серед яскравих представників третього напрямку, слід виділити Кирило-Мефодіївське братство, що виникло у Києві в грудні 1845 – січні 1846 рр., і проіснувало до березня 1847 р. Кириломефодіївці ставили своїм головним завданням побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення ряду реформ; створення демократичної федерації слов’янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності й суверенності; знищення царизму і скасування кріпосного права і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов’янських народів щодо їх національної мови, культури і освіти. Серед членів організації були українські діячі культури і науки: В. М. Білозерський, М. І. Гулак, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, Т. Г. Шевченко, та інші, загалом дванадцять членів. Александр Пипін, провідний дослідник панславізму у ХІХ ст. високо оцінив діяльність товариства і зазначив, що “в поглядах братчиків було дуже багато вірних рис, і що подальший розвиток панславізму має носити саме такий характер” [2, с. 97]. Програмні документи Кирило-Мефодіївського братства, серед яких чільне місце займає “Книга буття українського народу” дають нам підстави погодитися з думкою Пипіна і відзначити глибокий народницький, християнський, передовсім просвітницький напрямок діяльності таємного товариства. В Кириломефодіївцях відчувається міцний зв’язок з етнокультурою, їх програма дій носила поміркований та ліберальний характер, основний упор робився на підняття рівня освітченості й національної свідомості народних мас. Щодо політичної частини, то в “Книзі буття українського народу”, автором якої був Костомаров, висловлюється жаль і докір “сестри” України – “сестрам” Польщі й Росії за попередні образи, проте в чисто християнських традиціях любові й всепрощення Україна прощає вину своїм “сестрам”, і закликає їх до примирення та спільної роботи на благо всього слов’янства. Діячі братства вірили у те, що справжнє братське об’єднання слов’янства може розпочатися саме з українського середовища, котре найкраще зберегло себе від “спокуси влади” та німецького впливу, і мало живий зв’язок з народною культурою [10].

Новою віхою в історії панславізму був 1848 р., так звана “Весна народів”, яка стала часом політичного пробудження австрійського слов’янства, котре вперше заявило про себе не тільки у загально австрійському, але й у загальноєвропейському значенні. Революційний рух, що охопив в тій чи іншій мірі більшість країн Європи у Австро-німецьких землях, окрім соціально-політичних вимог встановлення громадянських прав і свобод, ліквідації феодальних пережитків, висував вимоги національного об’єднання всіх територій, заселених німцями в єдину державу. Революційні події в Габсбурзькій імперії призвели до того, що з березня 1848 р. Угорщина фактично відділялася від Австрії. Отже, з одної сторони слов’янам Австрії загрожувало онімечення, а з іншої – мадяризація. В Франкфурті 18 травня 1848 р. розпочав діяльність загально германський парламент [20, с. 305–316].

Саме під впливом цих подій провідники слов’янських національних рухів вимушені були відреагувати, виступивши єдиним фронтом. Слов’янські діячі прагнули відстояти свої національні інтереси, загрозу яким становили плани німців щодо створення об’єднаної Німеччини та угорців, котрі у своїй політиці не вважали за потрібне рахуватися з інтересами національних меншин Угорського королівства [6, с. 24–36]. В таких умовах, в Празі 2 червня 1848 р. зібрався всеслов’янський конгрес, що мав виробити спільну позицію відносно ролі й місця слов’янства в Австрійській імперії та ширше, у Європі.

Серед 340 делегатів з’їзду абсолютну більшість становили чехи і словаки, які були фактичними ініціаторами його скликання. Очолив конгрес Франтішек Палацький, в одній з трьох секцій з’їзду – чехословацькій, працювало 237 делегатів, а в двох інших – польсько-русинській та югославській, відповідно 61 і 42 делегатів. На конгресі також був присутній Міхаїл Бакунін (1814–1876), російський революціонер-анархіст, що, як і поляки, виступав з

різкою критикою російського імперіалізму. Саме ставленням до Росії польська позиція вирізнялася з-поміж інших, як і на самому з'їзді, так і в подальшому. Попри намагання Бакуніна, надати слов'янському з'їзду революційного, антиімперіалістичного і макронаціоналістичного характеру, більшість делегатів стояли на позиціях Палацького, що був ідеологом орієнтації на габсбурзьку династію, та поступового перетворення імперії у конституційну федеральну монархію [7]. Йому належать слова, що в повній мірі висвітлюють політичну концепцію австрославізму – об'єднання слов'ян в рамках Австрії задля спільного відстоювання своїх національних інтересів: “якби Австрії не було, її треба було б придумати” [2, с. 127]. Проте таку позицію можна вважати доволі об'єктивною. З огляду на міжнародну ситуацію, попри надії Погодіна, Російська імперія, як вже зазначалось, не мала в той час ніяких планів щодо австрійського слов'янства, більше того, допомогла габсбургам придушити угорську революцію в 1849 році. Таким чином, орієнтація більшості австрійських слов'ян була чи не єдиним способом поступового покращення їх становища в імперії.

У процесі роботи конгресу відкрилися численні національні та соціально-ідеологічні протиріччя серед делегатів, основним серед яких було ставлення до Габсбургів. Австрофілу Палацькому аргументовано протистояв Штур, який свою позицію виразив наступними чином. “Хіба нашою метою має бути збереження Австрійської імперії?” – питав він. І відповідав: “Наша мета полягає в тому, щоб зберегти нас. Перш за все ми повинні служити собі, потім – іншим. До цих пір Австрія стояла, а ми гинули. Що сказав би світ, якби ми не піклувалися ні про що, окрім збереження Австрії? Із загибеллю Австрії – ми не загинемо”. Політику австрославізму Штур пов'язував перш за все з поміркованою частиною чеського національного руху і піддавав її жорсткій критиці. “Ідея створити з Австрії опору для слов'янських племен в Центральній Європі народилася в головах чехів. Це ідея освіченого і розсудливого, але безумного і короткозорого чеського історика Палацко. При цьому для чехів відкривалася перспектива гегемонії над слов'янськими племенами, що живуть в Австрії, і, нарешті, перспектива перетворення Австрії по їх уявленнях” [8].

З різкою критикою прогабсбурзької позиції, як і взагалі національних прагнень слов'ян, виступили Карл Маркс та Фрідріх Енгельс. У своїй оцінці слов'янства загалом та панславізму зокрема Маркс і Енгельс дійшли до того, що вважали слов'янство найбільш реакційним, ретроградським, відсталим елементом Європи, яке потрібно знищити, задля блага всього людства, єдиний виняток робився для поляків [1, с. 88; 14; 21; 22].

Абсолютно інший – революційний, погляд на слов'янство, як на носія “народного духу свободи” мав Бакунін. “Світ, розділений на два табори – революційний і контрреволюційний; слов'яни, захищаючи власні інтереси, повинні разом з німцями і угорцями добиватися загальної федерації європейських республік. Взагалі, стверджував Бакунін, слов'янам слід бути друзями і союзниками всіх народів і партій, що борються за революцію” [8]. Він стверджував, що революційність, прагнення до соціальної і національної справедливості і є слов'янськими традиціями. Саме у зв'язку з суспільною революцією Бакунін бачив ідею панславізму. “Панславізм – це віра і упевненість в майбутті слов'ян; ми, слов'яни, складаємо свій власний світ, світ, який тисячу років був гноблений різними ворогами... Панславізм є віра, що з'єднання всіх слов'янських племен, котрі складаються з 85 мільйонів, внесе нову цивілізацію, нову жваву дійсну свободу в світ” [7]. На відміну від Штура, котрий закликав до об'єднання слов'ян з царською Росією, Бакунін застерігав від такого кроку, в його поглядах царська імперія виступає противником слов'янства в тій же мірі, що й Австрійська. “Російський цар уклав новий тісний союз з австрійською династією не за вас, але проти вас... Увійшовши до Росії імператора Миколи, ви увійшли б до труни всякого народного життя і всякої свободи” [7].

Єдиним документом, який встиг ратифікувати Празький конгрес, до того, як його внаслідок повстання в чеській столиці 12 червня 1948 р. розігнали австрійські війська, був, складений Палацьким, “Маніфест до європейських народів”, у якому декларувався мирний і справедливий характер слов'янського руху як елементу загальноєвропейського, проголошується вроджена прихильність слов'янства до демократичних цінностей – свободи, рівності й

братерства. Палацький піддався критиці пануючу, як і у консервативних, так і у ліберальних західноєвропейських колах думку про панславизм, як реакційний і імперіалістичний рух, що загрожує самим основам європейської цивілізації. В маніфесті висувалася ідея скликання загальноєвропейського конгресу народів, який мав мирно врегулювати міжнаціональні відносини на континенті та домогтися збереження та закріплення ліберальних здобутків [9]. Проте, навіть такий поміркований характер звернення не мав подальшого втілення після придушення угорського повстання, в чому активну роль взяла Росія, та прямо або опосередковано австрійські слов'яни, після загального наступу реакції, національні інтереси слов'ян не були враховані. Австрія, що вціліла завдяки своїм слов'янським підданам та Росія, зрештою охочіше пішла на союз з угорцями, та згодом з Пруссією. Тож, недооцінка етнокультурного фактору, як австрославів, так, особливо Росією, дорого коштувала слов'янам в подальшому.

Незважаючи на те, що прагнення слов'янських народів не були реалізовані, а наступний всеслов'янський конгрес відбувся аж у 1867 р., Празький слов'янський з'їзд був знаменним тим, що слов'яни і справді заявили про себе, не тільки, як етнокультурна спільнота, але, як і політична сила європейського масштабу. Хоч зважаючи на ліберальний характер та певну невпевненість, дезорганізованість в діях, що не дозволило розвинути політичний успіх, самим фактом слов'янського з'їзду слов'янство в 1848 р. зробило крок до прямого, панславістичного суспільно-політичного діалогу, котрий сприяв пошуку точок реального зближення та консолідації.

Нового поштовху слов'янська ідея отримала внаслідок поразки Росії у Кримській війні 1853–1856 років. Як зазначає Данілевській, Кримська війна стала свого роду індикатором місця, яке Європа віддавала Росії у світовому співтоваристві. Фактично Російська імперія, що після Віденського конгресу активно брала участь у європейській політиці, подекуди визначаючи її, була “вигнана з Європи”, проте не стільки в просторовому, як у цивілізаційному плані. Захід відкинув прагнення Росії “стати Європою”, котре від часів Петра I домінувало в ідеології царизму. Тим самим, західна політика по відношенню до Росії звела чіткий цивілізаційний бар'єр, де їй в кращому випадку відводилася роль далекої периферії, а в гіршому, простору для колонізації [14].

З точки зору цивілізаційного підходу Російська імперія була по суті модифікованим імперським візантійським проектом. Справді, еліта Росії, ще від часів одруження Івана III на Софії Палеолог 1472 р., перебрала на себе функцію утвердження Третього Риму, цим самим претендуючи на спадок першого, а частково і другого Римів, передовсім концепцію універсальної імперії. Проте, якщо еліта ідеологічно і геополітично працювала в напрямку Третього Риму, то в основному слов'янське населення було далеке від якихось імперських амбіцій, виступаючи сліпим знаряддям будівництва імперії. В Росії фактично існувало дві нації, різниця між якими була не тільки соціальною, але й насамперед культурною [23, с. 12–13; 24]. Ми схильні розділяти думку британського історика, спеціаліста у вивченні Росії Джеффри Хоскінга та відомого російського публіциста Петра Хомякова про те, що “Русь стала жертвою Росії (імперії)” [23; 25]. Іде мова про те, що слов'янська – руська етнокультура була піддана, внаслідок несприятливих історичних обставин, що пов'язані з експансією сусідніх макрокультур, впливу імперської, візантійської цивілізаційної моделі. Таким чином, залишаючись етнічно слов'янською, а технічно, й інформаційно наближаючись до Заходу, чий вплив почав домінувати з часу правління Петра I і поступово посилювався, Російська імперія була також носієм візантійського глобального проекту.

У зв'язку з поразкою у Кримській війні, окрім необхідності соціально-економічних реформ, постає необхідність ідеологічної консолідації російського суспільства, пошук національної ідеї. Широкого суспільного резонансу набуває слов'янофільство, що особливо критикувало “Петербурзький період” і прагнуло до відновлення істинно руського. Проте, якщо романтики, діячі відродження народної культури у Європі загалом та слов'янстві зокрема основний акцент ставили на етнокультурі, то слов'янофіли поєднали візантизм зі слов'янством, народну культуру з імперською, самотність з вселенськістю, замість відродження створивши національне “заблудження”. Вони, в силу свого аристократичного соціального походження не могли піти шляхом буржуазного націоналізму французів, чи народного, слов'янського

націоналізму чехів і словаків, натомість розвинули концепцію імперського націоналізму. Якщо європейський романтизм став фундаментом етнічного націоналізму Східної Європи, то з слов'янофільських ідей виник імперський націоналізм, де власне етносу відводилася підпорядкована роль. Якщо націоналізм Західної Європи, що породжений просвітництвом є націоналізм територіальний – державний; Східно – європейський націоналізм, що утворився як відгук на деетнізацію, став насамперед етнічним, то, породжений псевдоморфним поєднанням слов'янського з візантійським, російський націоналізм проектувався, як імперський, де етнос служив вселенській місії держави, очолюваній сакральним правителем імператором “Батюшкою царем”. Самодержав'я, православ'я і народність – ця, легітимістська, імперська модель, нав'язана з гори, поширювалася в якості російського націоналізму, що найяскравіше проявив себе в чорносотинництві, яке, як і його ідеологічна основа, було створено на владному олімпі, а не вийшло з етнокультури народу [26, с. 76–116]. Слов'янофіли не були безпосередніми “інтелектуальними” слугами імперії, вони почасти виступали серйозними критиками не тільки спадку Петра I, але й політики його наступників, проте, були прихильниками імперії, як такої, слов'янофіли діяли в фарватері русько-візантійського глобального імперського проекту. Російський панславізм – як макронаціоналізм, під впливом слов'янофілів набрав імперського забарвлення, де слов'янськість нівелювалася на користь візантизму, народовладдя і конституційні права на користь бюрократичного апарату і самодержавства, а православ'я і російська мова служили універсалістськими засобами.

Політичний крах австрославізму, внаслідок Австро – угорського компромісу 15 березня 1867 р. сприяв тому, що австрійські слов'яни почали шукати тіснішого діалогу з росіянами. З 20 травня по 15 червня 1867 р. в Москві пройшов Другий слов'янський з'їзд, що відбувся при підтримці владних кіл імперії та під повним ідеологічним пануванням слов'янофілів. В честь делегатів влаштовувалися численні прийоми, оркестри зустрічали їх на залізничних станціях, проте за всією пафосністю дійства не було справжнього порозуміння між Сходом і Заходом слов'янського світу, поляки взагалі не прибули на з'їзд, адже після поразки повстання 1863–1864 рр. польська громадськість була настроєна крайньо вороже до Росії.

На відміну від Першого слов'янського з'їзду, Другий був насамперед науково-культурним, філософським диспутом, не ставлячи перед собою якихось політичних завдань, проте вони мали місце в ході самого з'їзду. Основним питанням його, як і попереднього, та й і всіх наступних був пошук спільної позиції щодо всеслов'янської інтеграції. Проблема полягала не в тому, чи об'єднуватися, питання, як об'єднуватися, й саме на Московському з'їзді розбіжність думок була найбільшою. Слов'янофіли вимагали не об'єднання, а приєднання, або під'єднання, під все, що вони вважали “істинно руським”, неросійські ж слов'яни не могли пристати на такі умови.

Квінтесенцією поглядів неросійського слов'янства на панславізм можуть слугувати слова, сказані чеським публіцистом і політичним діячем Ладіславом Рігером (1818–1903) в Москві. На нашу думку, слова ці настільки добре передають і дух, і суть слов'янської ідеї в її етнокультурній, тобто фундаментальній основі, що були актуальними не тільки для свого часу, але й залишаються такими і сьогодні. “Я підтримую думку, що різноманітність частин не виключає їх єдності; єдність повинна шукатись в гармонії цих частин. Нерозчленована єдність може призвести до односторонності й нежиттєздатності, таким же чином, як і роздріблення без керівного духу веде до слабкості і загибелі. Якщо б ви сплавили всі дзвони ваші в один великий, визначний дзвін, більший ніж сам “Іван Великий”, то, звичайно, звук цього богатира – дзвона був би сильним, але враження від цього звуку не було б тою приємною гармонією звуків дзвонів, які звіщають вам Воскресіння Христове. А яка краса в цьому гармонійному ладі московських дзвонів. Цей гармонійний лад і є єдність. Два моменти зауважуються, як в людині, так і у всякому її ділі, в житті політичному, в науці та у світі матеріальних явищ. Ці два моменти, це сила і краса. Сила досягається як правило єдністю, краса ж гармонією частин. Співрозмірність і згода в діяльності всіх частин тіла людини і є її краса. Липа слов'янська не виграла б в красі, якщо б ви, відрізали її гілки, лишивши її стовбур. Кожен корінь повинен триматися свого ґрунту; стовбур липи повинен бути і єдиним, і цілим, але вінцю належать його гілки. В них і життя, і

цвіт, і краса дерева. Людину мало освічену більше всього вражають сила і величезні розміри. Людина мало освічена, легко надихається величиною маси; людина більш освічена звертає увагу на деталі, на частини. Вона бажає одухотворити масу, і приносить данину свого замилювання лише тій красі, яка криється в співрозмірності згоді. Ось ті думки, які виникли в мене під час цього зібрання вчених слов'ян, по відношенню до завдань наших цивілізаційних устремлень” [2, с. 122–123]. В цих філософських і метафоричних словах, втім, помітний глибокий зміст, що полягає у кардинальній розбіжності поглядів на питання слов'янської єдності. Якщо слов'янофіли бачили її як імперію, під гегемонією Росії, то неросійські слов'яни прагнули конфедерації на зразок США. В той час як слов'янофіли прагнули інкорпоровати все слов'янство в свій псевдоморфічний візантійсько–російський проект, стверджуючи, що він і є синонімом слов'янства, інші панслависти прагнули втілення слов'янської етнокультурної самобутності, в усьому різноманітті народної культури. Слов'янофіли прагнули авторитаризму, а їх опоненти народовладдя, при чому апелюючи до одвічно слов'янського його характеру. Слов'янофіли вважали, що слов'янське майбутнє тісно пов'язане з візантійським минулим, західнослов'янські ж діячі більше схилилися до розбудови власне слов'янських начал. Така різниця у поглядах була зумовлена насамперед характером їх місцевого націоналізму. Якщо у західних та південних слов'ян він був етнічним, народним, то у російських слов'янофілів націоналізм – перш за все імперським! Для перших панславізм був засобом захисту і розвитку своїх національних культур, розбудовою самобутнього слов'янського світу, другі панславізм розуміли як засіб модифікації Петрівської імперії у Третій Рим. Навіть у протиставленні слов'янської макрокультури західній в слов'янофілів більше відчуваються рецидиви полемічного протистояння Константинополя і Риму, Західної і Східної імперій, ніж етнічного протистояння німців і слов'ян, що було притаманно для чехів, поляків і хорватів. Як і локальний націоналізм, так і панславізм, як макронаціоналізм, в обох випадках носив різний характер, “етнославізму” і “імперіославізму”. Звісна річ, виходячи з таких фундаментальних розбіжностей в поглядах, з'їзд носив характер декларативного, ніж реального всеслов'янства.

Проте, слов'янська ідея в Росії втілювалася не тільки, як слов'янофільська, важливий момент в розумінні панславізму полягає в тому, що різні національні, політичні та ідеологічні групи розуміли його по-різному. Не винятком була і Росія, згадаймо, того ж Бакуніна. Зрештою, в Росії, після “Великих реформ” 1856–1874 рр. Олександра II утверджувалися, щоправда згори, як і все у псевдоморфозному суспільстві доволі широкі громадські свободи. Ідеологічні суперники слов'янофілів – західники, були неоднорідною масою, серед них, були як і відверті прихильники всього Західного, що стверджували про відсутність особливої історичної долі Росії і її відмінності від Європи, яку розглядали, як еталон для наслідування, зумовлені насамперед її відставанням, так і західники в ширшому сенсі цього слова, що фактично наслідували елементи культури і цінності Заходу, не абсолютизуючи їх. Щодо слов'янської ідеї, то їх погляди справедливо вказували на те, що, перш ніж визволити і просвітлювати слов'ян, потрібно, емансипувати і просвітити власний народ, що вирішення слов'янського питання залежить від внутрішньої еволюції російського суспільства [2, с. 93].

Присутність панславистичних прагнень, в тій, чи іншій мірі в усіх слов'янських народах, та серед різних ідеологічних спрямувань – від реакційних, монархічних і консервативних, до народницьких, ліберальних і анархістських, переконливо свідчить про об'єктивність панславізму як органічного прагнення слов'янської спільноти народів підтримувати і поглиблювати свою взаємодію задля забезпечення максимально сприятливих етнокультурних умов реалізації свого цивілізаційного потенціалу.

Незважаючи на різні національні та ідеологічні особливості, серед різних панславистичних концепцій можна виділити певні об'єднуючі риси, такі, як усвідомлення слов'янської єдності, розуміння полісемантичності панславізму, намагання об'єднуватися, як культурними, так і політичними засобами. Панславізм у XIX ст. набрав широкого, справді всеслов'янського характеру, і причиною цьому було те, що, якщо раніше виклики по відношенню до різних частин слов'янського світу носили неоднорідний характер, частина орієнтувалася на схід, частина на захід, то бурхливий розвиток Атлантичної цивілізації, яка ламала старі культурно-

аксіологічні та соціально-економічні моделі Європи спричинив до національного відродження слов'янства. Кожен час, різні обставини, по-різному впливали на панславізм, як виразник слов'янської макрокультурної інтеграції. В слов'янстві існувала тенденція до наслідування Заходу, але й була тенденція до збереження свого, поєднання цих двох тенденцій і визначало панславізм у XIX ст. У випадку Російської імперії, за винятком хіба що Кирило-Мефодіївського братства, що найкраще дотримувалося принципу “і чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь”, переважало лише прагнення наслідування. Західники були псевдоморфозовані атлантизмом, друга крайність – слов'янофіли, були псевдоморфозовані візантійством. Ні перші, ні другі, хоч і розглядали питання єдності слов'ян справжніми панславістами не були, адже в обох випадках об'єднання слов'ян, не враховувало слов'янського етнокультурного духу. Проте, саме від російської гілки слов'янських народів залежало слов'янське об'єднання, переростання потенційної цивілізації в реальну. Важливою обставиною в російському панславізмі, що мала далекі наслідки, була поступова еволюція слов'янофільства. Ключовою фігурою в ній є Констянтин Леонтьєв (1831–1891), російський дипломат, філософ, публіцист. Він стверджував наступне: “Слов'янство є, славізму нема”. У своїй цивілізаційній концепції він абсолютизував візантизм, відкинувши принцип крові, й вважав, що Росії православні слов'яни не потрібні, їй треба йти шляхом становлення Євразійської православної імперії [12, с. 81–193]. Таким чином, Леонтьєв став свого роду когнітивним мостом між слов'янофільством, і євразійством, яке втілило в собі квінтесенцією російського імперського націоналізму. Внутрішній розвиток російського суспільства визначав у великій мірі й розвиток панславізму, невміння і небажання зрозуміти інших слов'ян було основною причиною, що не дала реалізуватися слов'янській ідеї. Цю думку можна підсумувати словами справжнього слов'янського патріота А. Пипіна: “Таким чином, вся тяжкість слов'янського питання лежала в стані нашого внутрішнього питання” [2, с. 145]. Пипін, як знавець слов'янської ідеї, ще наприкінці XIX ст. зауважив ту істину, що не перестає бути актуальною і на сьогодні: “Але, щоб наші слов'янські симпатії приносили всю свою практичну корисність, недостатньо самовдовольнятися нашими хорошими почуттями, – треба зрозуміти стан справ, менше говорити про наші місії, і складати широкі плани, а більше робити. Як непослідовно в нас утверджувався інтерес до слов'янства, як мало він має суттєвої опори в суспільстві, скільки виявилось нерозуміння наших братів, скільки зроблено через це конкретних і загальних помилок, це відомо. Скажуть, що й слов'яни знають нас мало; так, але це погане виправдання для нас, тому що ми і старші брати, і більш сильна рука” [1, с. 53]. Пипін прекрасно усвідомлював те, що не хотіли усвідомити ні слов'янофіли, ні наступні генерації російських імперських націоналістів. Позиція лідера, “старшого брата” – це не стільки привілей, як обов'язок. Істинну вищість – моральну можна здобути лише внаслідок порозуміння між слов'янськими народами. У З. Глогера, польського публіциста, ця ж думка знайшла своє втілення в наступних словах: “якщо Росія має стати на чолі слов'янського руху, то вона повинна сьогодні подумати про себе, але не в той мерзенний спосіб, коли брат русифікує брата і гнобить його разом з німцями, які його германізують” [4, с. 43].

Іншою рисою слов'янської ідеї, що в силу попередньої феодальної епохи не була зауважена, та й не могла так розвинутися, став глибокий народний характер всеслов'янства, його етнонаціоналістичне спрямування. Цю особливість можна прокоментувати словами видатного російського публіциста і державного діяча Фьодора Тютчева: “Дійсний панславізм – в масах, він виявляється в спілкуванні російського солдата з першим зустрічним йому слов'янським селянином – словаком, сербом, болгариним і т. п., навіть угорцем... Всі вони солідарні між собою по відношенню до німця” [13].

XX ст. в повній мірі відобразило ці дві тенденції – залежності панславізму від внутрішнього становища російського суспільства, так і справжнє відчуття слов'янської єдності, на етнокультурному, мовному, ментальному рівні серед широких громадських верств. Але, цей час стане серйозним випробуванням слов'янської ідеї на міцність, не встигнуть слов'янські народи здобути політичну незалежність, як між ними розгоряться криваві міжусобні конфлікти. Глобалізація – явище, що визначає наш час знову ставить спільні виклики перед різними слов'янськими народами, об'єктивно зближуючи їх, проте чи зможуть

слов'яни добитися того, чого не змогли добитися у XIX ст. та не стати етнічним компостом для розвитку інших культур залежить від правильного розуміння ними свого минулого.

Список використаних джерел

1. *Kohn Hans*. Pan-Slavism. Its History and Ideology. – New York: Vintage Books. A division of Random House, 1960. – 468 p.
2. *Пытин А. Н.* Панславизм в прошлом и настоящем / Вступительная статья Е. С. Троицкого. – М.: АКИРН, 2002. – 195 с. 3. *Čapek Thomas*. Slovaks of Hungary. Slavs and Pan-Slavism. – New York: The Knickerbocker press, 1906. – 214 p. 4. *Казьмерчак Д.* Слов'янський клуб у Кракові: генеза, мета і засади // Проблеми слов'янознавства, 2002. – Вип.52. – С.40–46. 5. *Валицький А.* В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства / Пер. з польськ. В. Моринець. – К.: Основи, 1998. – 710 с. 6. *Sandor Kostya*. Pan-Slavism. Edited by Anne Fay Atzel. – Astor Park, Florida, Danubian Press, Inc. 1981. – 109 p. 7. *Рокина Г. В.* Словаки и Пражский съезд 1848 г. [Електронний ресурс]: Енциклопедія культур Déjà vu. – Режим доступу: <http://ec-dejavu.ru/p2/Panslavism-2.html> 8. *Дяков В. А.* Поляки на Славянском съезде 1848 г. [Електронний ресурс]: Енциклопедія культур Déjà vu. – Режим доступу: <http://ec-dejavu.ru/p-2/Panslavism-2.html> 9. *Палацкий Ф.* Манифест Славянского съезда 1848 г. к европейским народам [Електронний ресурс]: Манифест. – Режим доступу: <http://slavonic.iptelecom.net.ua/ideol/1848.htm> 10. *Список “Книги буття українського народу”* М. І. Костомарова, що був вилучений у М. І. Гулака під час обшуку в Олексіївському релігії 2 квітня 1847 р. 1845 р. – кінець – 1846 р. [Електронний ресурс]: Ізборник // Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm> 11. *Штур Л.* Славянство и мир будущего. Послание славянам с берегов Дуная. [Електронний ресурс]: Перевод с нем. В. Ламанского. Москва. 23 апреля 1867. – Режим доступу: http://www.kirsoft.com.ru/skb13/KSNews_233.htm 12. *Леонтьев К. Н.* Восток, Россия, и славянство. Сборник статей К. Леонтьева. Том 1. – М.: Типо-литография И.Н. Кушнерова и к. 1885. – 312 с. 13. *Фундаментальная электронная библиотека*. Русская литература и фольклор. Н.И. Тютчев. Литература о Тютчеве. Литературное наследство. – Т. 97. – 1988–1989. Книга первая. Стихотворения. Публицистика. Незавершенный трактат “Россия и Запад”. Кожин. Вступительная статья. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/tyutchev/critics/ln1/ln1-1833.htm> 14. *Данилевский Н. Я.* Россия и Европа / Составление и комментарии Ю. А. Белова / Отв. ред. О. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2008. – 816 с. 15. *Энгельс Ф.* Демократический панславизм. [Електронний ресурс]: Написано Ф. Энгельсом 14–16 февраля 1849г. Напечатано в “Neue Rheinische Zeitung”. №222 и 223; 15 и 16 февраля 1849г. – Режим доступу: <http://lugovoy-k.narod.ru/marx/06/062.htm> 16. *Сокоринский А. В.* “Славянская идея” – це російська двоноголова імперія! [Електронний ресурс]: “Спецкор”. Дніпропетровське інформаційно-аналітичне видання. Персональний сайт члена Національної спілки журналістів України Олексія Мазура. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_555.php 17. *Мазур О. М. В.* Шилова. Слов'янський синдром [Електронний ресурс]: “Спецкор”. Дніпропетровське інформаційно-аналітичне видання. Персональний сайт члена Національної спілки журналістів України Олексія Мазура. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_594.php 18. *Кантелер А.* Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Перекл. з німецької Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун [Історія країн світу, 2]. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – XII+360 с., 11 карт. 19. *Бердяев Н. А.* Судьба России. Души народов. Россия и польская душа. От 1918 г. [Електронний ресурс]: Библиотека Якова Кротова. – Режим доступу: http://www.krotov.info/library/02_b/berdyaev/1918_15_19.html 20. *Европейские революции 1848 года*. “Принцип национальности” в политике и идеологии. – М.: Индик, 2001. – 456 с. 21. *Ульянов Н. И.* Замолчанный Маркс. [Електронний ресурс]: Текст приводится по изданию Н.И. Ульянов, “Скрипты”, Эрмитаж, Michigan, 1981, с. 119–148. – Режим доступу: <http://www.angelfire.com/nt/obogudev/images/niumarx.htm> 22. *Энгельс Ф.* Германия и панславизм. [Електронний ресурс]: Написано Ф. Энгельсом около 17 апреля 1855г. Напечатано в “Neue Oder-Zeitung”. №185 и 189, 21 и 24 апреля 1855г. – Режим доступу: <http://lugovoy-k.narod.ru/marx/11/052.htm> 23. *Хоскинг Дж.* Россия: народ и империя (1552–1917) / Пер. с англ. С. Н. Самуйлова. – Смоленск: “Русич”, 2001. – 512 с. 24. *Бердинских В. А.* Крестьянская цивилизация в России. – М.: “Аграф”, 2001. – 432 с. 25. *Хомяков П. М.* Россия против Руси. Русь против России : историческое расследование. Полемиические заметки. – К.: НКР ВГОРУ, 2009. – 232 с. 26. *Коцюбинский Д. А.* Русский национализм в начале XX столетия: Рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2001. – 528 с., ил.

Богдан Бутковский

ОСОБЕННОСТИ ИДЕИ СЛАВЯНСКОГО ЕДИНСТВА В ЭПОХУ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

В статье освещает взаимозависимость между национальным возрождением славянских народов и панславизмом с точки зрения цивилизационного подхода. Раскрываются особенности междуславянского диалога.

Ключевые слова: славяне, панславизм, национализм, макронационализм, славянофилы, псевдоморфоз, цивилизация, макрокультура, этнокультура, империославизм, этнославизм.

Bogdan Butkovskyi

FEATURES OF IDEA OF SLAVONIC UNITY IN NATIONAL RENAISSANCE AGE

In the article interdependence connections between the national revival of slavonic people and panslavizm from point of civilization approach. Discovers features of interslavonic dialog.

Key words: slavs, panslavizm, nationalism, macronationalism, slavofils, pseudomorphs, civilization, macroculture, ethnoculture, imperioslavizm, ethnoslavizm.

УДК 329 (438)

Олег Білянський

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЛЬЩІ: ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТ (1989–1997 РР.)

У статті проаналізовано особливості та основні тенденції процесу підготовки й ухвалення Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р.

Ключові слова: Польща, Конституція, Конституційний закон, Конституційна Комісія, законодавство, референдум.

Актуальність теми пов'язана з теоретичною і практичною значущістю вивчення досвіду провідних країн світу, що стосується різних аспектів та особливостей перебігу конституційного процесу в цих країнах. Адже знаємо, що наявність в будь-якій державі Конституції, приписи якої ефективно регулюють всі сторони суспільного й політичного життя, є необхідною умовою, можна сказати навіть своєрідним “стовпом”, для існування незалежної, суверенної та правової держави. На даному історичному етапі розвитку можна буквально на пальцях перерахувати кількість високорозвинутих світових держав. Більшість, а це близько 200 країн, відносяться до тих політичних державних утворень, які перебувають в статусі “держави, що розвиваються” та “держави з низьким рівнем розвитку”. Саме тому для суспільств, які вже стали на шлях розвитку, й тим, які намагаються це зробити, життєво необхідним є досвід держав-лідерів щодо впровадження в життя демократичних принципів, суть і зміст яких закладені в основоположних законах – Конституціях. Для нашого дослідження ми обрали Республіку Польща, суспільство якої ще перебуває в стадії розвитку, проте вже надзвичайно швидкими темпами, долаючи всі перешкоди, наближається до заповітного світового п'єдесталу – “високорозвинutoї держави”. Варто також зазначити, що Польща вже є неформальним лідером регіону Центрально-Східної Європи. Свідченням цього є набуття членства в НАТО (12 березня 1999 р.) та ЄС (1 травня 2004 р.). Разом з тим, надзвичайно цікавим й необхідним з історичного погляду є спроба прослідкувати й простежити конституційний процес Республіки Польща так званого “перехідного періоду”, починаючи від “демократичної революції” лютого-квітня 1989 р. й закінчуючи датою ухвалення нової Конституції Республіки Польща (2 квітня 1997 р.). Адже саме в період, окреслений згаданими хронологічними межами, відбувалося становлення Польської держави після майже 40-річної залежності від комуністичної й тоталітарної ідеології Радянського Союзу. Тут слід взяти до уваги ще й те, що нове відродження держави розпочиналося в умовах хронічної затяжної кризи, супроводжувалось застосуванням певною мірою екстремальних методів формування нової моделі державного устрою, надмірним радикалізмом, заангажованістю й схематизмом, а часто і банальною політичною безграмотністю. Тому, на нашу думку, актуальним є виокремлення з перипетій подій обраного періоду дослідження тих моментів, які зможуть дати цілісну й всеохоплюючу картину перебігу процесу підготовки Конституції Польщі. Адже Основний Закон держави твориться не в один день. Формування проекту останнього проходить довгий період, в процесі якого до його основних пунктів вносяться зміни та поправки, приймаються допоміжні закони й відбувається їхнє обговорення в вищих органах влади, здійснюється “боротьба” між різними політичними і громадськими організаціями. Все вище згадане вносить свої “нюанси” до Конституції, відбиваючись в змісті її норм. Окрім загальних історичних явищ, необхідних для розуміння суті конституційного процесу як такого, більшою мірою свою увагу ми звернули на огляд приписів ухвалених Конституцій, Конституційних Постанов й Законів та їх особливе значення для конституційного процесу як окремих структурних компонентів.

Незважаючи на особливу актуальність даного дослідження, варто зауважити, що дослідницькі напрацювання історичної науки у сфері зазначеної проблематики не є настільки

грунтовними та системними. Проте, все ж таки можна назвати декілька відомих польських та українських науковців, які досить плідно працюють в даному напрямку. Зокрема, вагоме значення для розвитку польської історичної науки в цілому, а в підготовці нашого дослідження зокрема, має праця А. Айненкеля “Польські Конституції в історичному розвитку 1791–1997 рр.” [1], в якій автор простежив процеси створення Конституцій Польської держави та здійснив аналіз окремих й найбільш важливих нормативних приписів Конституційних Законів. Також слід виокремити праці істориків, в яких здійснюється всеохоплюючий й комплексний аналіз конституційного процесу досліджуваного періоду. До числа таких слід віднести колосальну роботу польського науковця В. Рошковського “Історія Польщі (1914–2001)” [2], яка стала своєрідним “наріжним каменем” для дослідників історії Польщі. Не минули своєю увагою загальних аспектів окресленої проблеми й українські дослідники. Найбільш значущі та дискусійні питання знайшли своє відображення у монографіях Л. Зашкільняка [3], В. Ярового [4], М. Кріля [5], А. Ткачука [6].

Зародження конституційного процесу в Польщі розпочинається в кінці XVIII ст. Всім відома Конституція 3 травня 1791 р., в основі якої лежав принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, проголошену французьким просвітителем Ш. Л. Монтеск’є. Найбільшим чином процес творення основоположних законів Польської держави проявив себе в XX ст. В даному випадку варто згадати Конституцію від 17 березня 1921 р., Малу Конституцію “про устрій та вищі органи державної влади” від 19 лютого 1947 р., а також Конституцію Польської Народної Республіки (ПНР) від 22 липня 1952 р. Остання, згідно з комуністичною практикою, була повністю розроблена за взірцем Конституції СРСР. Згідно її приписів, на території ПНР запроваджувався тоталітарний режим, але більш “ліберальніший”, ніж в СРСР. Проте, як і в східного сусіда, будь-який вияв опозиційного руху знищувався, а державою керувала тільки одна політична партія – Польська об’єднана робітнича партія (ПОРП). Майже 40 років, якщо не рахувати поправки до Конституції 1976 р., згідно з якими було ліквідовано повіти і збільшено кількість воєводств до 49 (з метою обмеження автономії воєводських секретарів ПОРП) [7, с. 183], поляки жили, керуючись Законом 1952 р. Але в суспільстві вже назрівала необхідність змін, які в повній мірі проявили себе в кінці 80-х рр. XX ст.

На пленумі ЦК ПОРП (січень 1989 р.) керівництво ПОРП визнало “необхідність і можливість залучення до політичної системи конструктивної опозиції”. За словами секретаря ЦК ПОРП М. Ожеховського, “тільки після певного часу ми почали віддавати собі звіт, що не можна змінити економічну систему без зміни системи політичної, заснованої на керівній ролі однієї партії” [8, с. 51]. Кульмінацією подій стала так звана “демократична революція” 1989 р., яка, як зауважує І. Сініцина, – була першою революцією такого типу в Центральній і Східній Європі [9, с. 14]. Вона стала можливою завдяки договору за “Круглим столом”, який проходив у лютому-квітні 1989 р. за участю представників правлячої коаліції, “Солідарності”, Загально-польської угоди профспілок та римо-католицької церкви (всього в переговорах брало участь 56 осіб) [5, с. 129]. Зокрема, у прийнятому 5 квітня 1989 р. документі (“Позиція з питань політичних реформ”) було встановлено, що одним із завдань парламенту повинно бути “створення нової, демократичної конституції...” [1, с. 371]. У ті часи цей документ називали “Договірною Конституцією”.

Завдяки зміні політичної ситуації в державі та результатам парламентських виборів 1989 р., стала можливою також зміна й конституційного ладу. 29 грудня 1989 р. сейм ухвалив внести 15 поправок до Конституції, згідно з якими ПНР фактично припиняла своє “існування” [2, с. 408]. З тексту Основного Закону було вилучено комуністичну атрибутику: держава отримала назву “Республіка Польща” (РП), вилучені записи про керівну роль ПОРП, дружбу з СРСР, соціалістичне господарство і соціалізм. Польща визначалася як правова демократична держава, в якій влада належить народу і здійснюється через її представників, обраних до сейму, сенату й територіальних самоврядних органів (ст. 2–3) [10]. Було підтверджено принцип політичного плюралізму (ст. 4), який допускав необмежені можливості створення політичних партій й громадських організацій у рамках конституційного устрою.

Після “перших демократичних виборів” [11] до польського парламенту надія на швидке прийняття нової Конституції Польщі не здійснилась, оскільки жодна політична сила не мала домінуючого становища в парламенті й не хотіла йти на компроміс у цьому питанні з іншими політичними силами [6]. Наслідком такої ситуації стала поява Конституційного Закону “Про відносини між законодавчою та виконавчою владами Республіки Польща та про місцеве самоврядування” від 17 жовтня 1992 р. [12] і Конституційних положень, залишених чинними на підставі статті 77 Конституційного Закону від 17 жовтня 1992 р. “Про відносини між законодавчою та виконавчою владами Республіки Польща та про місцеве самоврядування”, які скасовують Конституцію Республіки Польща від 22 липня 1952 р. [13, с. 233–265].

Конституційний Акт від 17 жовтня 1992 р. складається з шістьох розділів: 1 – Загальні засади, 2 – Сейм та Сенат, 3 – Президент Республіки Польща, 4 – Рада Міністрів Республіки Польща (Уряд), 5 – Місьцеве самоврядування, 6 – Тимчасові та прикінцеві положення. Найбільше уваги в змісті акту присвячено парламенту (24 статті), майже стільки ж Президентові Республіки Польща (23 статті) та уряду (19 статей) [14]. Основним завданням даного документу стало визначення правових основ існування країни на перехідному періоді, щоб правові та економічні реформи в країні проходили конституційним шляхом.

Поляки не зупинились на прийнятті Малої Конституції, тому конституційний процес отримав своє продовження. 23 квітня 1992 р. Національні Збори ухвалили Закон про порядок підготовки і ухвалення Конституції Республіки Польща, який, завдяки своїм нормам (13 статей), що базувалися на основоположних приписах законодавства Польської держави, отримав статус Конституційного. Зокрема, на основі тексту статті 1 останнього здійснюється регламентація загального порядку всіх дій, спрямованих на підготовку Основного Закону держави. Так, в статті 1 (пункт 1) зазначається, що: “Конституцію Республіки Польща, ухвалену через з’єднані в Національні збори Сейм і Сенат, приймає Народ шляхом Конституційного референдуму” [15].

У свою чергу, згідно приписів статей 2–13 відбувається докладне і поетапне визначення всієї процедури розгляду і прийняття нової Конституції. Так, право законодавчої ініціативи щодо винесення на розгляд Конституційної Комісії проекту Основного Закону надається: власне Конституційній Комісії (склад – 56 членів, з яких 46 вибраних із сейму і 10 із сенату), групі членів Національних Зборів (56 осіб), Президентові Республіки Польща (ст. 2). Наступними своїми приписами закон встановлював порядок складання заяв й необхідну більшість для прийняття рішень. На будь-якому етапі створення акту на основі подання Конституційної Комісії Національні Збори зобов’язані були провести обговорення щодо найбільш основоположних та вибраних Комісією конституційних питань (ст. 2, пункт 2, 3). Після прийняття через Конституційну Комісію однорідного тексту проекту Конституції, обговорення його змісту відбувалося під час засідання парламенту, який, – як зазначається в законі – “може відхилити проект Конституції або направити до Конституційної Комісії” (ст. 6). З тексту закону також випливає, що законодавець врахував можливість неприйняття поданого на розгляд Зборів проекту в першому читанні. Саме тому законом була передбачена необхідність другого і третього читання. У другому читанні підставою обговорення був загальний проект Конституції, в процесі якого до змісту останнього вносилися поправки (по необхідності) (ст. 7). В разі неухвалення Основного Закону на цьому етапі передбачалося, з метою додаткового опрацювання, його повернення на додатковий розгляд Конституційної Комісії (ст. 7, пункт 4). Прийняття змін, а також ухвалення самої Конституції у другому читанні здійснювалося більшістю 2/3 голосів в присутності щонайменше загальної половини із числа членів Національних Зборів (ст. 7, пункт 3). В разі ухвалення в другому читанні Закону його текст передається Президентові Республіки Польща, який впродовж 60 днів з дня прийняття останнього повинен підписати документ (ст. 8, пункт 2). Якщо Глава держави заявить про необхідність внесення змін до тексту Основного Закону, то він переходить в стадію третього читання, в ході якого відбувається його ухвалення більшістю 2/3 голосів в присутності щонайменше загальної половини із числа членів парламенту (ст. 8, пункт 3). Прийнятий в таких спосіб Закон виноситься на всенародний референдум (ст. 9). У випадку

його схвалення громадянами держави Президент зобов'язаний підписати і опублікувати текст нової Конституції в офіційних державних виданнях (ст. 11) [15].

Скликана на підставі ухвалення Закону від 23 квітня 1992 р. Конституційна Комісія, на розгляд якої було представлено сім проектів, не змогла ефективно виконувати свої обов'язки. Тому що вже 1 червня 1993 р. "...для подолання надмірної роздробленості партійної системи і посилення власних прав напередодні виборів президента..." [16, с. 51] відбувся розпуск парламенту Л. Валенсою і призначення нових виборів на 19 вересня 1993 р.

Не змінили ситуацію й самі парламентські вибори, в результаті яких перемогу здобули Союз демократичної лівиці (СЛД) і Польська селянська партія (ПСП), які в сумі отримали 303 мандати з 460. Рівень представництва правих і правоцентристських угруповань був набагато нижчим. Зокрема, дрібні партії, що вийшли з "Солідарності" й виступили на виборах в сейм самостійно, не зуміли подолати бар'єр. Перемога СДЛ і ПСП свідчила про певне поліпшення настроїв в суспільстві [4, с. 309]. Це в свою чергу викликало заяви громадськості, що парламент не може представляти інтереси всіх громадян Польщі. Така ситуація спричинилася до зміни складу й роботи скликаної із числа цих Національних Зборів Конституційної Комісії. Зокрема, статут останньої передбачав, що в роботі Комісії, окрім представників парламентських груп, можуть брати участь представники різних, не представлених в сеймі і сенаті, політичних сил [1, с. 372].

Спробою вирішення проблеми підготовки тексту Основного Закону став проект Президента РП, що ґрунтувався на можливості визнання за групою громадян (100 тис. чол.), права на складання власного проекту Конституції. Але даний законопроект Глави держави було відхилено через сейм. Своє продовження згаданий акт отримав в прийнятті наступного Конституційного Закону від 22 квітня 1994 р., в статті 1 якого зазначалось, що "в Конституційному законі від 23 квітня 1992 р. про порядок приготування і ухвалення Конституції Республіки Польща...", вводяться наступні зміни: окрім членів сейму і сенату, Президента Республіки Польща та Конституційної Комісії, "...законодавча ініціатива щодо подання проекту нової Конституції надається групі громадян, проект яких підтримали 500000 осіб, які володіють виборчим правом до сейму" (ст. 1, пункт 2а 1). Проте здійснення згаданої ініціативи було можливим лише протягом 3 місяців з дня опублікування закону (ст. 1, пункт 2а 2). Укладачі закону потурбувалися також про порядок й достовірність формування відповідних списків осіб, які будуть підтримувати згадані вище проекти. Зокрема, до заяви проекту Конституції додається достовірна інформація, яка стосується імен, прізвищ, року народження, адреси й телефонів, номерів паспорту осіб, які його підтримують, власноручний підпис. Також, на кожній стороні списку повинна бути розміщена замітка: "Я надаю підтримку проекту Конституції Республіки Польща, винесеній на розгляд групою громадян, уповноваженим яких є ..." (ст. 1, пункт 2b 2). В разі виникнення сумнівів Конституційної Комісії щодо правильності формування списків, члени останньої можуть звернутися до Державної Виборчої Комісії або Верховного Суду з проханням підтвердити чи спростувати достовірність представленого до проекту Конституції списку осіб, які його підтримують (ст. 1, пункт 2b 4, 5). Разом з тим в законі від 22 квітня 1994 р. (ст. 1, пункт 2с 1), як і в законі від 23 квітня 1992 р. (ст. 9), зазначається, що: "принципи, на які повинна спиратися Конституція, можуть бути винесені на референдум" [17].

На підставі рішень закону від 22 квітня 1994 р. Конституційна Комісія прийняла до розгляду представлений Незалежною самоврядною професійною спілкою (НСПС) "Солідарність" громадянський Проект Конституції РП. Проте під час наступних засідань Національних Зборів було вирішено розглядати винятково текст разом з поправками, внесеними Конституційною Комісією. А це означало, що проект "Солідарності" не буде розглянутий під час голосування [1, с. 372–373].

Протягом двох років з дня прийняття останнього Конституційного закону тривали дискусії та обговорення в Національних Зборах по формуванню однорідного проекту нової Конституції. В своїй початковій версії він нараховував 215 статей. Дискусія над остаточною версією основоположного Закону тривала від вересня до грудня 1996 р. А вже 22 березня

1997 р. Національні Збори ухвалили проект нової Конституції. “за” проголосували 461 член палат, “проти” – 63. Двома днями пізніше внесено на розгляд 41 поправку Президента, з яких прийнято 31. 2 квітня 1997 р. в третьому читанні парламент величезною більшістю 451 проти 40 прийняв текст Основного Закону держави [3, с. 683].

В цей же день (2 квітня 1997 р.) була оприлюднена постанова Президента Республіки Польща А. Квасневського щодо необхідності проведення майбутнього Конституційного референдуму (25 травня 1997 р.), в процесі якого громадяни Польщі повинні були дати свою відповідь на запитання: “Чи підтримуєте Ви Конституцію Республіки Польща, прийняту Народними Зборами від 2 квітня 1997 р.?” [18]. Додатком до змісту згаданого закону вносився “Календар справ, пов’язаних із проведенням Конституційного референдуму 25 травня 1997 року”. Згідно приписам останнього, від 2 квітня по 25 травня 1997 р. на території Республіки Польща та за її межами здійснювалися відповідні дії щодо підготовки до референдуму спеціальних виборчих органів, складання списків виборців, проведення роз’яснювальних робіт з громадськістю та забезпечення всебічності й відкритості процесу голосування.

Згідно із згаданою постановою 25 травня 1997 р. при явці виборців 42,86 % (52,77 % – за, 45,89 % – проти) відбулося волевиявлення громадян Польщі [19, с. 288]. В свою чергу 16 липня А. Квасневський підписав Конституцію й вона стала чинною з 17 жовтня 1997 р.

Основний Закон складається з 13 розділів і 273 статей, які чітко регулюють розподіл влади на законодавчу (Національні збори) в особі сейму (460 послів) і сенату (100 послів), виконавчу (Президент і Рада міністрів) та судову влади та окреслюють функціонування територіального самоврядування, демократичні права громадян. Польща визначена як “демократична правова держава, яка реалізує засади соціальної справедливості” (ст. 2). Розділ II (ст. 30–81) докладно визначає особисті, політичні, економічні, соціальні й культурні права громадян, “засновані на природній і незнищеній гідності людини” (ст. 30), а ст. 35 гарантує національним та етнічним меншинам свободу збереження і розвитку власної мови, звичаїв, традицій і культури. Конституція передбачає проведення загального референдуму з особливо важливих державних питань (ст. 125). У ситуаціях, що загрожують безпеці держави, (ст. 228–234) передбачена можливість запровадження надзвичайного стану [20].

Підсумовуючи вище сказане, варто відзначити, що перебіг конституційного процесу в Республіці Польща у 1989–1997 рр. мав наступні особливості:

- початки конституційності сягають коренями ще кінця XVIII ст., що дало змогу полякам в певній мірі скористатися досвідом минулих поколінь щодо різних можливостей творення Конституційних Законів та впровадження їх в життя відповідно до історичної доби, політичних поглядів та переконань;
- поштовхом до відродження конституційної традиції були рішення “Круглого столу”, згідно з якими де-факто відбулася декларація її продовження як такої, та закладалося підґрунтя для ефективного перебігу розвитку цього процесу в майбутньому;
- Польща вибрала шлях до нової Конституції через схвалення тимчасового Основного Закону, так званої Малої Конституції від 17 жовтня 1992 р., вважаючи, що пізніше прийняття остаточного його варіанту дозволить врахувати всі позитивні надбання перехідного періоду і уникнути можливих помилок;
- наявність конституційно-визначеного порядку та процедури прийняття Конституції, чого не було на попередніх історичних етапах творення Польської держави. В даному випадку маються на увазі Конституційні Закони від 23 квітня 1992 р. та від 24 квітня 1994 р. про порядок підготовки і ухвалення Конституції Республіки Польща, приписами яких якісно регламентувалися умови та етапи здійснення конституційної ініціативи, права та обов’язки сторін конституційного процесу, методи опрацювання та внесення коректив під час розгляду проектів Основного Закону та необхідна кількість голосів членів Національних Зборів для прийняття як окремих поправок, так і цілісного документа. Тим самим, законодавець, відрегулювавши основні та необхідні аспекти процесу формування фундаментальних

законодавчих норм нової Конституції, унеможливив вплив будь-яких іншорідних чинників на його перебіг й появу незрозумілих для його суті речей;

– кінцевим результатом всіх намагань поляків, пов'язаних з необхідністю укладення демократичної Конституції, що була б основою Польської правової держави, став прийнятий 2 квітня 1997 р. Національними Зборами основоположний Конституційний Закон, визнаний світовою спільнотою як один з найдемократичніших в світі. Саме завдяки підтримці польським суспільством змісту і суті останнього (свідченням цього є референдум 25 травня 1997 р.), беззаперечному підпорядкуванню поляків букві Конституції 1997 р. та дотриманню й виконанню обов'язків, декларованих нею, Республіка Польща займає чільне місце серед провідних держав світу як в економічному, так і в політичному вимірі.

Список використаних джерел

1. *Ajnenkiel A.* Konstytucje Polski w rozwoju dziejowym 1791-1997 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2001. – 416 s. 2. *Roszkowski W.* Historia Polski (1914-2001) / W. Roszkowski. – Warszawa, 2003. – 496 s. 3. *Зашкільняк Л. О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 4. *Яровий В.* Історія західних і південних слов'ян у XX ст.: Курс лекцій : [навч. посібник] / Валерій Яровий. – К. : Либідь, 1996. – 416 с. 5. *Кріль М. М.* Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.) ; [навч. посібник] / М. М. Кріль. – К. : Знання, 2008. – 284 с. 6. *Ткачук А.* Як приймати нову Конституцію України / Анатолій Ткачук. – Режим доступу: <http://www.spa.ukma.kiev.ua/konst/article.php?story=20070926234603972&mode=print> 7. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795-1990 / Ганна Дильонгова ; [пер. з пол. М. Кірсенка]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с. 8. *Трубинов В.* Крах “операції Полонія”, 1980-1981 рр. / Вадим Трубинов ; [пер. з 2., доп. рос. вид.] – К. : Політвидав України, 1987. – 237 с. 9. *Восточная Европа: двадцать лет спустя* / [матеріали “круглого стола” підготував к печати Н. И. Бухарин] // Новая и новейшая история. – 2009. – № 6. – С. 3–31. 10. *Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1989, nr. 75, poz. 444. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890750444> 11. *Зінчук В.* Лех Валенса: “Міг донині бути президентом, але я вірив у демократію” / В. Зінчук. – Режим доступу: <http://www.yabluko.org.ua/yabl-cgi/view.cgi?golos/3037080404> 12. *Мироненко А.* Конституционный трибунал Польши как один из претворяющих в жизнь мирную трансформацию общественного строя республики / Александр Мироненко. – Режим доступу: <http://ru.zib.com.ua/article/1167403545888/> 13. *Конституційні Положення, залишені чинними на підставі статті 77 Конституційного Закону від 17 жовтня 1992 р. “Про відносини між законодавчою та виконавчою владою Республіки Польща та про місцеве самоврядування”, які скасовують Конституцію Республіки Польща від 22 липня 1952 р.* // Конституції нових держав Європи та Азії / [упорядник С. Головатий]. – К. : 1996. – С. 252–264. 14. *Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1992, nr. 84, poz. 426. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19920840426> 15. *Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1992, nr. 67, poz. 336 i 337. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19920670336> 16. *Майорова О. Н.* Эволюция партийной системы в постсоциалистической Польше / О. Н. Майорова // Славяноведение. – 2004. – № 3. – С. 47–58. 17. *Ustawa konstytucyjna z dnia 22 kwietnia 1994 r. o zmianie ustawy konstytucyjnej o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1994, nr. 61, poz. 251. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19940610251> 18. *Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. w sprawie przeprowadzenia referendum konstytucyjnego* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1997, nr. 31, poz. 174. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970310174> 19. *Газін В. П.* Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки) ; [навч. посібник] / В. П. Газін, С. А. Копилов. – К. : Либідь, 2004. – 624 с. 20. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1997, nr. 78, poz. 483. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>

Олег Билианский

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРОЦЕССА В ПОЛЬШЕ: ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ (1989–1997 ГГ.)

В статье проанализированы особенности и основные тенденции процесса подготовки и принятия Конституции Республики Польша от 2 апреля 1997 г.

Ключевые слова: Польша, Конституция, Конституционный закон, Конституционная Комиссия, законодательство, референдум.

Oleg Bilyansky

THE MAIN TENDENCIES OF CONSTITUTIONAL PROCESS ARE IN POLAND IN 1989–1997: LEGISLATIVE ASPECT

Features and basic tendencies of process of preparation are analysed in the article and acceptance of Constitution of Republic Poland from April, 2 in 1997.

Key words: Poland, Constitution, Constitutional law Constitutional Commission, legislation, referendum.

УДК 94 (477)

Лілія Романишин

**УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ В КОНТЕКСТІ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Авторка комплексно проаналізувала місце жінки в суспільстві кінця ХХ – початку ХХІ століття. Простежено і розглянуто процес створення, розвитку, трансформації феміністичних угруповань. З'ясовано реальний стан реалізації правових, економічних та політичних прав українок. Окреслено низку проблем, які постають на шляху особистісного, психологічного, економічного та політичного зростання жінки в Україні.

Ключові слова: український жіночий рух, фемінізм, ґендерна політика, жіночі організації.

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. характеризується доленосним історичним, політичним та міжнародно-правовим утвердженням незалежності України. В контексті цих подій активізувався процес напруженого пошуку національної ідентичності, найважливіше місце в якому посіла історія. Відтворення історії України широко репрезентоване у численних роботах, вимагало від істориків сучасності переосмислення багатьох традиційних схем, залучення до історичного вивчення нових об'єктів, які до цього часу не вивчалися. Разом з цим, відтворення історії продемонструвало відсутність жінок у історичному процесі, ігнорування їх як об'єкта і предмета історичних досліджень. Оскільки ХХІ століття – це століття гуманізму, демократичних правових засад, а значить пріоритету жінок, сім'ї, вивчення й дослідження даного питання набуває особливої актуальності. Сьогодні включення жінок у площину історичних досліджень, вивчення ґендерних аспектів історії українського народу переживає нове піднесення, однак цей напрям ще не здобув належного визнання в науковій площині.

Україна, ставши на шлях побудови демократії, сприяла зміні багатьох сфер громадсько-політичного життя. Здійснення державної політики щодо поліпшення становища жінок та запровадження механізму реалізації дозволить створити рівні можливості для жінок та чоловіків, всебічного розвитку особистості, розвитку України. За умов кардинальних перебудов у суспільстві й розбудови української державності жінки прагнуть долучитися до процесів творення нових реалій, займати вагоме місце у суспільному та громадсько-політичному житті. Адже демократичним суспільство можна вважати лише те, де присутня ґендерна рівність та якісна співпраця чоловіків та жінок, що сприяє розвитку в усіх сферах життя.

Слід зазначити, що нерівність чоловіків і жінок є однією з найдавніших проблем людства і, на жаль, існує вона й в Україні. Так уже історично склалося, що жінка у суспільному та громадському житті обмежена певними рамками дому, сім'ї та родини, тому будь-яка інша діяльність для неї є майже недоступною.

Формування ґендерної політики має свою історію. У 80-х роках ХХ ст. міжнародний рух за права жінок виходить на нову стадію розвитку, оскільки світова спільнота вперше в історії виявила підтримку захисту прав жінок і назвала його своїм “високопріоритетним завданням”. Серед держав, які визнали жіночий рух, був і Радянський Союз, котрий ратифікував Конвенцію ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” [1, с. 136–150]. Важливим кроком стало рішення XXVII з'їзду КПРС про необхідність підвищення ролі жіноцтва у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Висвітлення форм і ролі діяльності жінок періоду відродження жіночого руху в умовах формування самостійної незалежної держави є важливою складовою коректної інтерпретації історії України ХХ ст. [2, с. 464].

Незважаючи на зміни в міжнародному праві та практиці, жінки з усього світу ще стикаються з повсякденною реальністю. Крім того, їм часто бракує засобів та знань, необхідних для використання системи прав людини, для боротьби проти зловживань. Чимало жінок не знають про жіночий рух або сприймають його як щось абстрактне, що їх не стосується. Після здобуття Україною незалежності зростає і громадська активність жінок. Відбувається процес становлення масових жіночих організацій, збільшується кількість недержавних фемінних угруповань. Причини об'єднання жінок різноманітні. Діапазон їхніх інтересів і діяльності широкий: від клубів, центрів та організацій за інтересами – до спроб впливу на реальну політику. Жінки-лідери з'являються в освіті, науці, культурі, економіці політиці й інших галузях. Аналіз діяльності жіночих організацій дає змогу розкрити етапи розвитку жіночого руху та його вплив на різні сфери громадського життя.

Жіночий рух в період незалежності стає невід'ємною частиною життя українського суспільства. Жіночі організації, поставивши перед собою конкретні мету та завдання, цілеспрямовано діяли згідно своїх статутних норм, що сприяло поширенню їхнього впливу на державні структури, парламент, громадські інституції. Жіночі організації – складова частина фемінного руху, які в процесі державотворення активно беруть участь в удосконаленні законодавства та правових механізмів, забезпечують поліпшення становища жінок у суспільстві, впроваджують гендерну рівноправність й сприяють її утвердженню, що підкреслює актуальність глибокого, всебічного вивчення даного питання.

Сьогодення ставить перед нами нові вимоги, тому на сучасному етапі одним з найактуальніших стає питання забезпечення переходу України до стійкого соціального розвитку, що вимагає формування нової соціальної стратегії, збалансованої в організаційно-політичному, економіко-екологічному і соціокультурному напрямках. Соціальна стратегія, спрямована на створення умов стійкого розвитку України, припускає також включення цілей досягнення гендерної рівності у суспільстві. Складність та багатоаспектність проблеми становища жінок в Україні дедалі більше провокує інтерес багатьох науковців, створюються центри вивчення стану розвитку гендерної політики, адже жіночий рух є складним процесом. Тому для детального вивчення становлення, розвитку й діяльності жіночого руху потрібно здійснити вивчення усіх його складових.

Мета дослідження полягає у детальному вивченні процесу відродження та діяльності жіночого руху на території України наприкінці XX – на початку XXI ст., виявленні особливостей та механізмів його розвитку.

Реалізація поставленої мети досягається шляхом постановки і розв'язання наступних завдань: дослідити наукові студії порушеної проблеми, визначити рівень і повноту її науково-теоретичного осмислення та узагальнити історіографічні здобутки; простежити процес становлення та визначити основні етапи функціонування жіночого руху в Україні кінця XIX – 80-х рр. XX ст.; виявити закономірності становлення та розвитку жіночих організацій в період формування самостійної незалежної України; простежити вплив жіночих організацій на політичне життя українського суспільства; розкрити сутність понять “гендер” та “гендерна політика”, визначити стан її розвитку в Україні; дати цілісну оцінку суспільно-політичного становища жінки в Україні.

Проблемами жіночого руху та гендерної політики, що стала однією з домінуючих у сучасному суспільстві займаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Про становище жінки в суспільстві загалом та в політичному житті держави зокрема йдеться у дослідженнях таких зарубіжних вчених як: Р. Столпер, Г. Рабін, А. Річ та інших. Аналізували традиційну чоловічу культуру та місце жінки в ній – С. де Бовта, Н. Ходоров, С. Волбі, К. Мілет та С. Файерстоун. Психологічні відмінності між чоловіком і жінкою досліджували Д. Мітчел, Ж. Грієр, К. Хорні, Ж. Левер, В. Вулф. Проблема ролі жінки в суспільно-політичному житті вивчали А. Графф, Д. Нейджел, М. Масов, К. Гіліган, К. де Пізан.

На основі досліджень західних вчених, українські дослідники створили певні напрацювання і теоретичну базу для вирішення таких проблем, як: “жінка і суспільство” та “жінка і політика” [3, с. 251]. Різні аспекти даної проблематики досліджували

М. Богачевська, О. Стяжкіна, Л. Смоляр, С. Павличко, М. Рубчак, О. Забужко, Г. Ткаченко, Б. Кравченко. Відомі дослідження пошуку жінками шляхів входження в політику таких науковців як: О. Кісь, Н. Олійник, І. Грабовська, І. Клименко та багато інших. Однак, варто зазначити, що чимало аспектів дослідження жіночого начала в Україні залишаються недослідженими в українській історичній думці та історіографії, тому виникає потреба глибокого аналізу у даній площині.

На межі XIX–XX століть розпочалися масштабні соціальні перетворення, складовою яких став і жіночий рух. Одразу ж після свого виникнення він опинився в предметному полі різноманітних досліджень. В Україні жіночий рух має також свою історію, яка сягає часів Київської Русі, доби середньовіччя та козаччини і продовжувалась протягом багатьох століть формування української держави та нації [4, с. 37–69]. Характер і сутність жіночого руху в Україні спровоковані конкретними історичними реаліями, які обумовлювали його виникнення і поряд з цим самі зазнавали змін під впливом функціонування жіночих організацій та діяльності окремих визначних жінок. XXI століття – це століття гуманізму, демократичних правових засад, а відповідно і пріоритету жінок і сім'ї. Місце і роль жінки в суспільстві – одне з найважливіших питань сьогодення, розуміння та відображення якого на державному й суспільному рівнях є запорукою ефективного розвитку. На зорі нового тисячоліття панівною стає ідея, відповідно до якої, принцип рівності чоловіка й жінки реально може бути досягнутий у суспільстві лише через комплексний підхід до проблеми рівності. В загальну систему функціонування суспільства (mainstream) повинні бути включені критерії рівності між чоловіком і жінкою або питання про перспективи жінок. Концепція комплексного підходу до проблеми рівності жінки і чоловіка, концепція “mainstreaming” є стратегічною концептуальною лінією людського розвитку XXI століття, а тому її реалізація значною мірою залежатиме не тільки від політичної волі держави, але й від ступеню розвитку жіночого руху, його позицій та впливу на прийняття політичних рішень.

Діяльність українського жіночого руху досліджуваного періоду є багатоетапна. Розпочався жіночий рух у 80-х роках XX століття, коли жінки намагалися здобути певний правовий статус в існуючих тоді суспільних та політичних умовах. Український жіночий рух з цього часу розпочав перший етап свого організаційного становлення та ідейного формування, який завершився після проголошення незалежності України у 1991 році. Жіночі організації, які формувалися у роки, що передували проголошенню незалежності та перші роки становлення державності, коли усвідомлення народом України власної національно-культурної ідентичності набуло важливого значення для розвитку та утвердження молодій самостійній державі, характеризувалися своєю ідейною спрямованістю та прагненням до самореалізації. Саме під впливом національно-визвольних ідей, вбачаючи головними завданнями своєї діяльності побудову незалежної України, відродження українських звичаїв і традицій формувалися жіночі організації даного періоду [5, с. 91–92]. Найвизначнішими організаціями цього періоду були Міжнародна організація “Жіноча громада”, Спілка жінок України, Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, які визначили політику та конкретні завдання жіночого руху в умовах активізації боротьби за проголошення незалежності України [5, с. 93–95]. У подальшому національна парадигма вже не відігравала домінуючої ролі у жіночому русі, а створена згодом мережа жіночих організацій характеризувалася роботою у напрямку гендерної політики, та вирішенням в її рамках соціально-економічних та політичних питань. Тобто, другий етап (1991–1996 рр.), який тривав з моменту проголошення незалежності України до прийняття нової Конституції України характеризувався створенням всеукраїнських громадських жіночих організацій, які ставили своїм завданням захист інтересів жінок за професійною ознакою. Однак негативною рисою цих організацій було формування їх за принципом централізму, тобто кожна організація існувала незалежно одна від одної. Це призвело до відсутності спілкування і дистанціювання між членами різних організацій в той час, коли об'єднання сил жіноцтва України було необхідним для більш ґрунтовної діяльності українського жіночого руху. Для третього етапу розвитку українського жіночого руху (друга половина 1996–1997 рр.)

характерне формування громадських жіночих організацій благодійницького спрямування [6, с. 122–127].

Протягом четвертого етапу (1997–1999 рр.) виникли жіночі політичні партії, а саме: “Жінки України” (заснована 18 січня 1997 р., керівник А. І. Комарова) [7, с. 31–45], “Всеукраїнська партія жіночих ініціатив” (заснована 2 серпня 1997 р., керівник В. Ю. Даценко) [8, с. 4], “Жіноча народна партія (об’єднана)” (заснована 22 серпня 1998 р., керівник партії В. О. Горобець), партія “Солідарність жінок України” (заснована 27 листопада 1999 р., керівник В. А. Гошовська) [9, с. 15; 10, с. 11]. Усі ці партії, як і жіночі організації мали спільну мету і завдання. Вони виступали за активізацію жінок у розбудові нової демократичної держави, виведення України з економічної кризи, ліквідацію всіх форм і проявів дискримінації жінок шляхом усвідомлення ними своїх прав, здійснення охорони материнства і дитинства, виховання нової генерації української молоді, здатної будувати нову правову, демократичну державу. Домагались жіночі партії також консолідації жіночого руху в Україні. Крім того, характерною рисою даного періоду стало виникнення гендерних центрів, робота яких полягала в реальній допомозі жінкам у їхніх проблемах, поширенні інформації щодо гендерної політики, а також освіта жінок щодо правових питань [6, с. 122–127].

У діяльності жіночих організацій сформувалися дві тенденції: перша – традиційна тенденція жіночого руху пов’язана з активною діяльністю жінок, спрямованою на відновлення народних звичаїв, утвердження національної мови, моралі, освіти тощо. Вона визначається таким поняттям, як “берегиня”. Поняття “Берегиня” є справді історично виправданим для української жінки. Та, зважаючи на суцільну патріархальну свідомість, на брак глибоких знань історії України, а ще більше – історії та особливостей жіночого руху – поняття “берегиня” звужується до ролі жінки лише як хатньої господині. Звідси не випадково висловлюються песимістичні прогнози щодо майбутнього жінки в політичному та інших сферах життя України [11, с. 240].

Спостерігається й інша крайність – ідеалізація лише окремих періодів української історії. Незнання власної історії, невміння користуватися її уроками, привело до формування думки, що поширення жіночого руху, фемінізм не притаманні українському суспільству. В той же час, теоретичне осмислення громадсько-політичного і культурно-освітнього руху другої половини XIX – початку XX століття в Україні дає підстави стверджувати, що український фемінізм – це реальність. Діяльність жіночих організацій цього періоду у винятково складних обставинах справила надзвичайно благотворний вплив на подальший розвиток українського життя. Поширення теоретичних обґрунтувань жіночого руху, практика роботи жіночих організацій дає підстави говорити, що була створена концепція, яка у пізніших дослідженнях утвердилася під назвою прагматичний (практичний) фемінізм. Ця концепція ґрунтувалася на основі широкого демократизму, на ідеї національного поступу, реальній культурно-освітній і громадсько-політичній праці. На жаль, українське суспільство з цими сторінками своєї історії до цього часу ще не ознайомлене [12, с. 93].

Друга – феміністична тенденція жіночого руху пов’язана з визначенням сфери жіночих інтересів та захистом їх. Ця тенденція в діяльності жіночих організацій сьогодні іноді поєднуються з традиціоналістською і проявляється дуже слабо [13, с. 156–163]. Причина її слабкості та невизначеності полягає в тому, що емансипація і фемінізм розглядалися в колишньому СРСР та й досі розглядаються в українському суспільстві як негативні явища. Заміна поняття “емансипація” на “жіноче питання”, “жіноча особистість” на “жіночі маси” стала принциповою. В радянський період це відповідало змісту комуністичної ідеології, повернутої об’єктивно в минуле. Радянська патріархальна система, яка дала жінці формальну свободу й дозволила їй працювати на важких, шкідливих роботах, ніколи не допускала її в керівну еліту, не прагнула переконати чоловіків, що сімейні обов’язки та виховання дітей є не тільки сферою жіночих інтересів. Радянська жінка ніколи не відчувала реальних результатів емансипації, ніколи не приєднувалася до феміністичного руху [14, с. 59].

Згодом, хоча радянська політика та ідеологія стала визнавати складність проблеми ліквідації гендерної нерівності, вона знову опинилася в лещатах суто політичних обмежень. Політика, орієнтована переважно на зростання дітонародження, внесла в свідомість біологічний детермінізм щодо “жіночого питання” і заохочувала міркування, зосереджені на жіночості, на рисах характеру, притаманних “прекрасній половині”. Існуюча політика зміцнення сім’ї, спрямована на вихід з демографічної кризи (збільшення тривалості і оплати відпустки по догляду за дитиною, активна пропаганда щастя материнства тощо) мала на меті примусити жінку народжувати більше дітей і ще більше “крутитися”, щоб успішно виконувати свої біологічні функції. І поки основною функцією жінки буде вважатися народження дітей, а не реалізація повною мірою її особистісних інтересів, триватиме та ситуація, що склалася на даний час [15, с. 92–97].

Надзвичайно важливою проблемою, яка гальмує розвиток жіночого руху є усвідомлення проблеми співвідношення державотворчих та жіночих питань. Деякі прихильниці жіночих організацій вважають, що жіноче “розкріпачення” є другорядним і мусить тимчасово підпорядкуватися єдиному невідкладному завданню – будівництву нової суверенної держави. Думка про те, що суспільство почне розв’язувати проблеми визволення жінки, утвердження гендерної рівності, аж тоді, коли побудова держави буде закінчена, явно свідчить про те, що гендерні проблеми заздалегідь приречені на безкінечне відкладення. Один напрямок діяльності не повинен виключати інший. Послідовність цих двох процесів з самого початку штучно встановлена. Жінка не має права відмовлятися від відстоювання власних інтересів, які б соціальні питання вона не вирішувала. Тут надзвичайно важливо нагадати, що становище жінки в суспільстві залежить від тих визначень, які діяльність жінок отримує в процесі суспільних відносин. Тільки через окремі сильні дієздатні жіночі організації жінки зможуть обстоювати свої права людини, здійснювати організований вплив на державні структури. Лише за умов взаємодії між самими неурядовими жіночими організаціями можлива цивілізована “жіноча політика” у країні. Отже жіночий рух України стоїть сьогодні перед визначенням:

власного статусу та принципів діяльності неурядових жіночих організацій (НЖО) і координації дій всередині руху;

принципів співпраці з іншими неурядовими організаціями, які здатні зрозуміти та оцінити всю важливість гендерних проблем, проблем жінок в Україні;

принципів взаємодії неурядових жіночих організацій з державними структурами щодо утвердження гендерної рівності, егалітаризму у всіх сферах суспільної діяльності, розвитку гендерної демократії.

Констатуючи факт реального впливу жіночого руху, як громадсько-політичної сили на суспільні процеси, слід визнати, що це ще сила молода, яка розвивається переважно шляхом “спроб та помилок”. У таких умовах важливим є самоосмислення жіночими організаціями свого місця в українському соціумі та об’єктивної оцінки тих проблем, які стають на заваді цьому рухові.

Однією з найсерйозніших проблем жіночого руху є подолання заангажованості українським суспільством звичних стереотипів, традиційних забобонів, за якими ігнорується особистісне життя жінки-людини, а соціальна роль її зводиться тільки до обслуговування чоловічої частини населення та родини. Декретами, постановами їх не ліквідувати. Вони змінюються практикою соціального життя, включаючи практику жіночого руху. Другою стороною цієї ж проблеми є низька самооцінка жінок з елементами низької поваги до жіночої особистості. Більшість жінок не здатні ще фіксувати проблему нерівності за ознакою статі та патріархатної домінації, а тому не здійснюють спроби їй протистояти [16, с. 132–133].

Другою проблемою жіночого руху є недостатність ресурсів. Реальне складне соціально-економічне становище, в якому перебуває українська жінка, позбавляє багатьох жінок можливості та бажання займатися громадською діяльністю. Жінка фактично працює у дві

зміни – безпосередньо на службі чи виробництві і вдома. Причому “друга зміна”, тобто домашня робота, набагато тяжча і потребує більше часу, здоров’я і терпіння.

Важливим недоліком жіночого руху є також небажання в суспільстві сприйняти жіночий рух як важливий і вагомий чинник розвитку суспільства, а також недостатня поінформованість суспільства про жіночий рух в Україні. Діяльність жіночих організацій, врешті, як і багатьох інших об’єднань, знаходиться поза зоною інтересу і уваги засобів масової інформації. ЗМІ не пропагують ні цілей, ні досягнень жіночих неурядових організацій, що зменшує їх шанси отримати схвалення з боку громадськості, яке саме по собі є позитивною цінністю. Може тому жіночі організації прагнуть створити власний інформаційний простір. Але для підключення до комп’ютерних мереж у багатьох, особливо молодих, об’єднань поки що немає фінансових ресурсів. Крім суто жіночих традиційних видань, усі інші друковані засоби масової інформації практично не висвітлюють питань, пов’язаних із жіночим рухом.

Жіночі організації в Україні не користуються великою популярністю у населення, а їх потенційні можливості у розв’язанні жіночих проблем залишаються задіяними не повною мірою. Цьому перешкоджає і обмежений доступ жінок в урядові та управлінські структури, низький рівень поширення феміністичних цінностей. У жіночих організаціях домінує традиційний погляд на жінку.

Значною перешкодою у розвитку жіночого руху є наповнення його гендерним змістом, формування у населення гендерної культури взаємовідносин, визнання гендерних досліджень як галузі наукових досліджень, розроблення фундаментальних наукових праць, утвердження гендерних навчальних курсів в школах і вищих учбових закладах, що забезпечувало б наукове підґрунтя жіночого руху як суспільного явища, спрямованого на творення нової культури, на розвиток гендерної демократії.

Існує також проблема, що гальмує консолідацію зусиль жіночих організацій, яка полягає у побоюванні кожної з них втратити свою автономію, з одного боку, а з другого – брак активності щодо консолідації рядових учасниць руху. Серед інших причин – брак організаційного досвіду роботи, відсутність необхідних управлінських навичок і етичні проблеми. Культура взаємовідносин, потреба поступатися амбітними інтересами, особиста відповідальність за стан справ у жіночому русі досить часто піднімається при контактних зустрічах [17, с. 241–243].

Осмислення реального стану справ у жіночому русі та бажання утвердження нового змісту соціальної ролі жінки і чоловіка створюють ґрунт, на якому утвердиться жіночий рух України як важливий чинник гендерної демократії в українському громадянському суспільстві, в європейському та світовому співтоваристві. Цьому сприятимуть також вдосконалення політичних, правових і державних механізмів сприяння та утвердження гендерної демократії в країні.

Зазначимо, що сьогоднішня українська жінка поєднує в собі усі якості керівника, матері, дружини, готова брати на себе відповідальність не тільки за своє життя, сім’ю, а і власну фірму, виробництво, державу. Більше того, вона виконує консолідуючу функцію у державотворчих процесах та у відродженні української нації. Здійснення державної політики щодо поліпшення становища жінок та запровадження механізму реалізації дозволить створити рівні можливості для жінок та чоловіків, всебічного розвитку особистості, розвитку України. Адже розвиток суспільства, його стабільність або дефініції тісно пов’язані з розвитком особистості взагалі і особистостей жінки та чоловіка зокрема. Стратегія розвитку XXI століття спрямована на утвердження основ гендерної рівноваги, гендерної демократії, статевої збалансованості в суспільстві. Без демократичного розвитку особистості як чоловіка, так і жінки неможлива демократизація всіх сфер світобачення. Система волевиявлення обох статей – чоловіків і жінок як рівних у правах та можливостях, що закріплені законодавчо й забезпечені реально у політико-правових принципах, діях, розбудові громадських і державних структур з урахуванням гендерних інтересів має стати основою функціонування суспільства в третьому тисячолітті.

Список використаних джерел

1. Конвенція “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 18 грудня 1979 року // Права людини: основні міжнародно-правові документи / Упоряд. Ю. А. Качуренко. – К.: Наукова думка, 1989. – 248 с. – С. 136–150. 2. *Ведомости* Верховного Совета СРСР. – 1982. – № 25. – С. 464. 3. *Матвієнків С.* Гендерна політика: суть, проблеми та українські реалії / Світлана Матвієнків // Науковий вісник: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 272. – Чернівці: “Рута”, 2005. – С. 251. 4. *Козуля О.* Жінки в історії України / Олесь Козуля. – Київ: Український центр духовної культури, 1993. – 255 с. 5. *Романишин Л.* Жіночий рух України кінця 8-х – початку 90-х років XX ст. / Лілія Романишин // Наукові записки. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 91–95. 6. *Романишин Л.* Суспільно-політична та соціально-економічна діяльність жінок в Україні (кінець 80-х – 90-і рр. XX ст.) / Лілія Романишин // Наукові записки. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 1. – С. 122–127. 7. *Комарова А. І.* Жінки і правова держава, громадянське суспільство в Україні: питання методології, теорії і практики / А. І. Комарова // Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої ради. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / За редакцією А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенко, С. Р. Станік, Н. І. Карпачової, В. І. Цибуха, Т. В. Мокренка, В. І. Лугового, С. В. Ківалова, О. А. Устинка, В. В. Костицького. – Київ, 2001. – Том. 23. – 648 с. 8. *Предвыборная* программа Всеукраинской партии женских инициатив // Голос України. – 1998. – 26 февраля. – С. 4. 9. *Статут* регіональної громадсько-політичної спілки жінок “Солідарність”: Проект // Освіта. – 1995. – 1–7 березня. – С. 15. 10. *Хартія* жіночої солідарності: Прийнято на III-му з’їзді партії “Солідарність жінок України” // Голос України. – 1999. – 21 грудня. – С. 11. 11. *Патлах І. М.* Гендерний баланс як стабілізуючий фактор політичного розвитку суспільства / Жінки в Україні. – К., 2001. – Т. 23. – 645 с. – С. 240. 12. *Богачевська М.* Дума України жіночого роду / М. Богачевська. – К., 1993. – 109 с. – С. 93. 13. *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія / О. Маланчук-Рибак – Чернівці: Книги–XXI, 2006. – 500 с. 14. *Труд, семья, быт советской женщины.* – М.: Юрид. лит., 1990. – 432 с. – С. 59. 15. *Зленко В.* Потіснені політична еліта / В. Зленко // Віче. – 1994. – №3. – С. 92–97. 16. *Романова Н. Ф.* Суспільство і гендерні стереотипи в сучасних умовах: нові орієнтири / Н. Ф. Романова // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.). – К.: “Фоліант”, 2003. – С. 132–133. 17. *Майструк Н. О.* Гендерна конфліктність сучасності / Н. О. Майструк // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.). – К.: “Фоліант”, 2003. – С. 241–243.

Лілія Романишин

**УКРАИНСКОЕ ЖЕНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ
В КОНЦЕ XX – В НАЧАЛЕ XXI СТ.**

Авторка комплексно проанализировала место женщины в обществе конца XX – начале XXI века. Прослежен и объяснен процесс создания, развития, трансформации феминистических группировок. Выяснено реальное состояние реализации правовых, экономических и политических прав украинок. Очерчено ряд проблем, которые появляются на пути личностного, психологического, экономического и политического роста женщины в Украине.

Ключевые слова: украинское женское движение, феминизм, гендерная политика, женские организации.

Liliya Romanishyn

**UKRAINIAN WOMANISH MOVEMENT IN THE CONTEXT OF NATIONAL REVIVAL AT THE
END OF XX IS BEGINNING OF XXI CENTURY**

An author complex analysed the place of woman in society of end XX – to beginning of XXI century. The process of creation, development, transformation of feminism groupments is traced and explained. The real state of realization of legal, economic and political rights for Ukrainians is found out. Outlined row of problems which appear on the way of the personality, psychological, economy and political growing of woman in Ukraine.

Key words: Ukrainian womanish movement, feminism, gender policy, womanish organizations.

УДК 94(477)+94(4)

Ірина Васірук

ГРА НА ДВОХ ПОЛЯХ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті розглядається феномен “історична пам'ять” та здійснено спробу проаналізувати основні проблеми, пов'язані з “війнами пам'яті”.

Ключові слова: історія, історична пам'ять, “війна пам'яті”, синтетична історія, образ минулого.

Ні для кого не є секретом, що сьогодні найбільш активно й плідно розвиваються ті держави, де рівень національної самосвідомості надзвичайно високий, де зберігаються національні традиції і культура, де в пошані власна історична спадщина. Наукову думку цих країн тримають у напрузі питання історичної пам'яті, що слугують творенню принципово нової синтетичної історії. Саме тому для України як держави, що прагне стати поряд із країнами-членами ЄС, особливо актуальним є дослідження феномену історичної пам'яті та створення такої моделі історії, яка б могла найбільш реально відтворити минуле нашої держави, включене у контекст як європейської, так і світової історії. Сьогодні, здолавши цілу низку недоліків у осмисленні українського минулого та розробці окремих дуже гострих тем, які раніше піддавалися справжнім табу, перед нами постала проблема певним чином прилучитися до європейського історичного та історіографічного процесу, стати його частиною. Україна, всупереч незліченним прогнозам західних аналітиків, не розпалася на дві половини, не поринула в громадянську війну чи економічний хаос, попри загальну дисфункціональність корумпованої держави й очевидний занепад пострадянської економіки. Закономірно, отже, що після тривалого скепсису багато хто з-поміж західних спостерігачів відчув певний подив, а відтак і бажання розібратися в цьому дивному українському феномені. Таким чином зростає інтерес до України з боку інших держав. У 1990-х роках відомий американський історик Марк фон Гаген поставив питання – чи має Україна історію, навколо якого зав'язалася справжня дискусія. Вчений прагнув загострити увагу на тому, що в багатьох академічних середовищах наша держава не сприймалася як окремий суб'єкт історичного процесу і, як це не прикро, такі явища спостерігаються й сьогодні. Йошка Фішер – міністр закордонних справ і віце-канцлер Німеччини з 1998 по 2005 рр., зазначає, що “Україна є одним із наріжних каменів, на яких тримається європейський устрій після холодної війни. Європа і Росія зустрічаються в Україні...” [42, с. 5]. У 1997 році навколо перспектив України розгорнулася справжня полеміка, приводом до якої був вихід у світ книги З. Бжезінського “Велика шахова дошка” [3]. В ній колишній радник американського президента з питань національної безпеки охарактеризував нашу країну як “принципово важливий геополітичний центр”, зокрема й тому, що “саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію” [3, с. 56]. “Саме Україна, – як зазначає американська дослідниця Елізабет Понд, – є ключовою державою регіону: Україна може поширити надію на схід або кавказький хаос на захід. Якщо збудеться найгірший сценарій і Україна впаде, вона впаде в руки Росії, додавши нової енергії російському імперіалізму, який остаточно розчавить тамтешні паростки демократії. Але якщо збудеться найкращий сценарій, Україна продемонструє, що західні цінності не такі вже й чужі східним слов'янам... Захід має значно більший вплив у Києві, як у Москві. І мусить використовувати цей вплив розважливо й цілеспрямовано... Винагородаю для нас може стати щось більше, ніж принадливий новий ринок в умовах теперішнього споживчого вибуху, і навіть щось більше, ніж надійний буфер проти російських ультранационалістів... Нові динамічні зміни в Центральній Європі можуть стати поважним стимулом для нашого

власного підупалого духу демократії” [30]. Нещодавно в рамках проекту “(Ре)інтеграція України до Європи” була видана праця “Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції” [36], у якій одним із ключових питань є те, якою мірою культурно-історичні константи впливають на зближення України з ЄС. Свої думки з цього приводу висловили авторитетні австрійські, німецькі та норвезькі вчені (Г. Зімон, Ю. Бестерс-Дільгер, Р. Піллінгер, І. Гордий та ін.). Особливо цінним є дослідження А. Каппелера: проаналізувавши газети, журнали та інтернетні публікації з різних областей України за 2005–2007 рр., автор говорить про те, як українці оцінюють вплив інших держав на вітчизняну історію і приходить до висновку, що “колективна пам’ять, погляди на історію й міфи, які стосуються відносин із Росією, Польщею та Австрією, активізуються, здійснюються та використовуються з політичними цілями” [36, с. 287].

Запит на вироблення новопосталою Українською державою політики пам’яті сформувався ще до проголошення незалежності. Для мільйонів її мешканців усвідомлення окремішності вітчизняної історії було підставою для виявлення політичної волі до державного суверенітету.

У добу незалежності українці увійшли з важким тягарем тривалої культурної асиміляції періоду бездержавності. Імперська, а потім і радянська політика пам’яті спричинила глибокі деформації суспільної свідомості громадян України, зокрема колективних уявлень про минуле. Історична пам’ять, попри примус та утиски, передавалася із покоління в покоління, еволюціонувала в межах становлення українського національного проекту [14, с. 42]. Пам’ять стала предметом історичних студій. Одночасно історик опинився у новій ситуації стосунків з суспільством. Щоразу більше науковців стають авторами підручників, членами міжурядових комісій з написання “спільної” історії чи просто державними службовцями (досить згадати Інститут національної пам’яті). Майже остаточно втративши роль “вчителя нації” чи “провідника мас”, історик раптово опинився у становищі лікаря суспільних хвороб, який має до діла з “правильними” і “неправильними” пам’яттями і може впливати на кшталт ідентифікацій не тільки його співгромадян, а й міжнародної спільноти [43].

Соціальний психолог та історик Річард Нед Лейбоу (Дармутський університет, США) підкреслив, що пам’ять (в тому числі й історична) є дуже потужним ресурсом впливу і виділив три її рівні: а) індивідуальна пам’ять кожної окремої особистості, що жила чи живе в добу історичних потрясінь; б) колективна пам’ять, або пам’ять угруповань; в) офіційна [31, с. 4]. Автор пише про динаміку, яка прослідковується при взаємодії цих трьох рівнів: “офіційна пам’ять чинить гранично жорсткий тиск на колективну, а відтак – і на індивідуальну” [31, с. 4]. Результат цього процесу усім нам до болю знайомий – міфічність, деформація історії, яку десятиріччями писали окупанти, перекручування та надмірна суб’єктивність у висвітленні подій як регіонального, так і світового масштабів. Владислав Гриневич наголошує, що “... сьогодняшня модель історичної пам’яті в Україні є гібридною” [31, с. 4]. І це дійсно так, адже поряд із українською національною існує ще й модель радянська, яка і сьогодні, після вісімнадцяти років незалежності нашої держави, є більш, ніж дієздатною.

Протягом останніх років наукову і популярну літературу опанувала тематика “воєн пам’яті” та “воєн поєднання”. Однією з основних тем розмаїтих конференцій і дискусій стали пошуки можливостей написання “спільних” історій на рівні як двосторонніх взаємин, так і загальноєвропейському чи глобальному. Розмірковування про пам’ять не могли не стати також приводом для розмови про забуття. На думку радника голови СБУ з наукових питань Володимира В’ятровича, історична пам’ять – це узагальнююче відображення подій в історичній свідомості. Національна пам’ять відрізняється від професійного історичного знання, вона є завжди актуальною для суспільства [24].

Історична пам’ять не просто створюється в певний момент – вона весь час відтворюється в культурному просторі спільноти і має розглядатися в контексті українського сьогодення: політичного, духовного, соціально-психологічного тощо. Олена Охрімчук – головний консультант відділу забезпечення діяльності Національної ради з питань культури і

духовності та Ради етнонаціональної політики Головної служби гуманітарної політики та з питань збереження національного культурного надбання Секретаріату Президента України – виділяє дві помітні сьогодні групи творців публічної історичної пам'яті – так званих “міфотворців” і “негативістів”. “Міфотворці” доводять, що терени України – це майже колыска світової цивілізації. “Негативісти” стверджують, що нині погано від того, що в українській історії ніколи нічого гарного не було і не буде, адже Русь–Україна всі століття йшла від жаху до кошмару, від однієї поразки до іншої [15, с. 64]. Знайти компроміс між цими двома точками зору практично неможливо, більше того, дані явища спричиняють “війну пам'ятей” народу і засвідчують усю складність написання достовірної історії нашої держави, яка органічно переплітатиметься з історією Європи та світу. Провідні українські та закордонні історики наголошують на необхідності створення “позитивної” історії. Про це неодноразово писали Гуревич А. [10], Зарецький Ю. [11], Каппелер А. [16], Мінк Ж. [23], Пікер П. [29], Нора П. [25], Хальбваск М. [39]. Однак виникають закономірні запитання: як можна створити абсолютно позитивний образ минулого при такій драматичній історії, яку мали усі без винятку регіони нашої держави і як бути з пам'яттю людей, які творили цю історію і можуть відтворити у своїй уяві трагічні сторінки минулого, серед яких голодне дитинство і сирітська юність... Відповісти на дані запитання непросто, при чому тут аж ніяк не обійтися без історичної пам'яті, яка для нас є, передусім, уособленням усіх недоопрацьованих, мало осмислених больових точок. Треба віддати належне Віктору Ющенку, який після років, абсолютно ганебних у розумінні відновлення історичної пам'яті й участі в цьому держави, взявся за тему Голодомору, боротьби ОУН та УПА. Наголосимо ще й на тому, що нова схема “позитивної” європейської історії, яку нам запропонують, може стати надто стерильною, нецікавою для молодих людей, адже передбачається, що заберуть звідти усі конфлікти, усі суперечності, усі клопоти і проблеми, які можуть людей посварити, а просто прийдуть до мінімального консенсусу фактів про минуле, які ні до чийого серця ані розуму не будуть промовляти.

Що можна робити з національною пам'яттю? Формувати, науково вивчати, ретранслювати наступним поколінням? Утім, якщо взяти пам'ять окремої людини, було б дивно, якби хтось мав повноваження її формувати. Науково дослідити свою пам'ять можуть дозволити добровольці в якихось психо-медичних закладах. Ретранслювати ж штучно пам'ять особи слід, коли вона перехворіла на амнезію чи іншу хворобу, пов'язану зі спотворенням природної здатності пам'ятати. Так і з нацією: коли вона видужує, виникає потреба у створенні державного Інституту національної пам'яті. Такі інститути виникли в Литві, Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Україні – там, де пам'ять нації тривалий час замовчувалася, допускалася вибірково, заливалася кров'ю й блокувалася хитромудрою пропагандою. Натомість у маси “внедрялась” штучно сформована державна ідеологія. Отже, практики суспільних знань мають відновити пам'ять і “нервові волокна”, якими вона вільно пульсуватиме в колективному мозку зціленого суспільства [24].

Директор Міжнародного центру імені Вудро Вільсона (Вашингтон, США) Блер Рубл заявив, що, на його думку, Україна протягом XX століття мала забагато історії і недостатньо пам'яті [31, с. 4]. З цими словами можна погодитися, якщо взяти до уваги, що головні чинники, які визначили буття українського народу в цей час та набутий ним досвід, звуться колоніалізм, тоталітаризм та геноцид, що були пов'язані з діяльністю на теренах України державних структур Радянської, а перед тим – Російської імперії, а також Австро–Угорщини, Польщі, Угорщини й Румунії. До цього слід додати ще й чинник окупації, пов'язаний як з часами Першої та Другої світових воєн, так і польського владарювання на Галичині після збройного загарбання Західно–Української Народної Республіки. Всі ці чинники, накладаючись один на одного і переплітаючись, мають наслідком строкату й об'єктивно надзвичайно складну для теоретичного осягнення та практичної зміни українську ситуацію, в якій далеко не все є зрозумілим не лише європейським, а й вітчизняним історикам. Власне, йдеться про єдину європейську державну націю, що перебуває у такій нестандартній ситуації. “Відтак, – пише Сергій Грабовський, – і відповіді Україна змушена давати,

виходячи зі свого, на додачу до всього, ще і вельми регіоналізованого – постколоніального, постгеноцидного та посттоталітарного статусу” [9, с. 1].

Кожен народ пам’ятає і відчуває історію по-своєму. Національна пам’ять переробляє та осмислює загальний досвід. Саме тому у кожного народу – своя історія. Звісно, будь-який колективний образ минулого – категорія умовна та абстрактна. Однак ця абстракція втілюється у цілком конкретних речах: в оцінках історичних подій, в культурному житті, у змісті освіти, державній політиці, міжнаціональних та міждержавних відносинах. На жаль, немає такого судді, який зумів би винести минулому незалежний об’єктивний вердикт. Фактично у кожному із багаточисельних образів минулого, породжених національною пам’яттю, можна розгледіти намагання людей виправдати свій народ, і фрагмент історичної істини більше за все прийнятний саме цьому народу і менш помітний його сусідам. Різноманітність історичних оцінок – це реальність, яку немає сенсу змінювати. З нею мало хто рахується, але її необхідно спробувати зрозуміти та прийняти. Сьогодні суперечки на історичну тематику виникають не стільки довкола фактів, скільки навколо різноманітних інтерпретацій цих фактів. Осмислення тієї чи іншої події, явища чи процесу вимагає, перш за все, розгляд їх у конкретному історичному контексті. Візьмемо, для прикладу, події 17 вересня 1939 року. Для поляків це день національної трагедії, коли країна була піддана раптовому вторгненню зі Сходу. Однак для значної частини українців цей день має особливе значення: відбулося об’єднання наших земель в єдине ціле, нехай навіть у рамках СРСР. При цьому і поляки, і українці вправі очікувати один від одного розуміння та поваги до розбіжностей у їх пам’ятях, чого, на жаль, не завжди вдається досягти. Перелік випадків, коли у суперечку вступають пам’яті двох або більше народів, можна продовжувати і далі, адже “Європа, – як слушно зазначає Гедгард Гнаук – це єдність у різноманітності” [8, с. 13].

Таким чином, різна інтерпретація однієї події в країн зі спільним минулим може привести до різноманітних конфліктів та “воєн пам’яті”. Картина значно погіршується, коли така ситуація виникає всередині держави, що спостерігається в Україні після здобуття нею незалежності. З одного боку ми нарешті отримали можливість повноправного повернення в Європу, з іншого ж – перед нами постав цілий ряд нових проблем. Так серед частини українців і досі побутує думка, що незалежність не була нами виборена ціною десятків, сотень тисяч жертв, а “впала з неба”, “дісталася без зусиль”, “була історичною випадковістю” тощо. Навіть правда про УПА складається з двох частин: світлої та темної. Історичні дискусії часто йдуть вздовж вододілу: “кати” – “жертви”.

У масовій свідомості склався стійкий набір стереотипів, пов’язаних із наявністю – реальною або удаваною, всередині самої України свого власного Заходу або Європи – Західної України і Сходу або “внутрішньої Росії” – Східної України. Ці частини відрізняються не лише географічно, а й культурно, світоглядно, що перешкоджає творенню принципово нової української історії, як нерозривної складової європейської. Для кожної частини України характерним є наявність свого Героя, в результаті чого історія перетворюється на чинник, що не консолідує націю, а навпаки, носить роз’єднувальний характер. 22 січня, коли Україна традиційно відзначала День Соборності, відбулася подія, хоча й великою мірою прогнозована, але від того чомусь не менш несподівана. Віктор Ющенко повідомив, що присвоює звання “Герой України” Степану Бандері. Ставлення українців до такого рішення президента є неоднозначним, що яскраво демонструє поляриність суспільства, наявність розбіжностей у історичній пам’яті українців, які мешкають по обох берегах Дніпра. Дискусії з цього приводу точаться в інтелектуальному середовищі, ЗМІ. У кожного, як відомо, своя правда, а при такій драматичній історії, яку мали різні регіони нашої держави, просто не можна проігнорувати чи викреслити ту чи іншу її частину. Указ Президента викликав помітну реакцію за кордоном. Показовими були заяви владних кіл Польщі. Так, тодішній міністр канцелярії президента Маріуш Гандзлік наголосив на неоднозначному ставленні поляків до Степана Бандери, а Лех Качинський відкрито висловив обурення стосовно дій Віктора Ющенко [32, с. 4]. У резолюції Європарламенту від 25 лютого 2010 р. у параграфі 19 європейські депутати висловлюють сум з цього приводу, посилаючись

на факт співпраці Степана Бандери з нацистським режимом, і закликають нову українську владу скасувати дану ухвалу [32, с. 4].

Україна XIX століття була відірвана від Заходу і обернена лицем на північ, ткнута носом в глухий кут великоросійської культури й життя. Все українське життя було вивернуте з своїх нормальних умов, історично і географічно сформованої колії й викинуто на великоруський ґрунт, на потофт і розграфлення [7].

Як наслідок – українці нерідко дають цілком різні, часами діаметрально протилежні відповіді на ті самі за своєю суттю запитання – залежно від того лише, яким чином те чи те запитання сформульоване. Так, наприклад, намагаючись визначити ставлення респондентів до державної незалежності, Інститут соціальної та політичної психології сформулював два запитання. Перше звучало так: “Хоча на шляху нашої державності багато перешкод, я все одно вважаю: Україна повинна бути незалежною”. Погодився з цим твердженням 61 % опитаних, не погодився – 19 %, не визначилося – 20 %. Друге запитання виглядало натомість так: “Необхідно якнайшвидше провести референдум і відновити союз братніх радянських народів”. Погодився з цим твердженням 36 % опитаних, не погодився – 37 %, не визначилося – 27 % [7]. Просте спостереження виявляє вражаючу річ: прихильників відновлення СРСР (36 %) в Україні майже удвічі більше, ніж противників української незалежності (19 %); повернення до “Союзу” й ідея української незалежності, виявляється, можуть мирно співіснувати в амбівалентній свідомості принаймні 17 % опитаних! Подібний курйоз виникає й довкола питання україномовності. За одними даними, лише 9 % етнічних українців називають російську мову своєю “рідною”. За іншими даними – 33 % українців визнають російську “мовою повсякденного спілкування” [7]. Непорозуміння тут знову ж таки виникає через відмінності в постановці по суті, здавалося б, того самого питання: в одному випадку “рідна мова” асоціюється з мовою дитинства, батьків, певної культурної території; в іншому – “мова повсякденного спілкування” апелює до суто функціональних, прагматичних вимог публічного дискурсу.

Ця постколоніальна амбівалентність не повинна нас надто дивувати, коли врахуємо, що, за даними центру “Демократичні ініціативи”, лише 34 % опитаного населення ідентифікує себе передусім з Україною. Тим часом більшість, 37 %, ототожнює себе передусім зі своїм селом, містом чи регіоном [7]. Тобто усі ці люди мають передусім свідомість “тутешніх” – “киян”, “одеситів”, “донбасців”.

Ще одне завдання, полягає у тому, що, як слушно зазначає професор історії Монреальського університету (Канада) Роман Сербин, нам “...треба показати історію не лише етнічних українців, а й народів, які заселяли Україну і увійшли в історію як пам’ять нації [24]. Слово “нація” професор вживає у західноєвропейському сенсі: усі громадяни нашої держави є українцями, які діляться на етнічні групи. На думку Олександра Майбороди, кожна етнічна спільнота, яка входить до структури української нації, повинна у своїй пам’яті нести знання про свої і позитивні, і негативні дії в минулому, щоб надалі уникати конфліктів [24].

Українська пам’ять пронизана ранами польськими, кримськотатарськими, єврейськими, вірменськими, ромськими, болгарськими, грецькими, німецькими і кримчацькими – представників усіх народів, які були розкуркулені, депортовані, розстріляні на нашій землі двома тоталітарними режимами. Утім на загальнонаціональному рівні ці рани переважно ще не усвідомлюються. “XX століття ще насичене стереотипами попередніх століть. І, будьмо відвертими, трагедії кримських татар, поляків, євреїв більшість українців не дуже співчуває”, – каже Олександр Майборода [24].

Сьогодні Україна прагне посісти своє місце в європейському “пазлі”, хоча наша європейська історія була перервана на три століття. Після дев’ятнадцяти років української незалежності, немало вчених на Заході ще й досі дивляться на історію нашої держави через “російські окуляри”, незважаючи на написані нещодавно цінні дослідження в галузі історії та соціо-політичних наук і створені за кордоном асоціації українців. Джованна Броджі, професорка державного університету Мілана, в своєму інтерв’ю газеті “День” пояснює

наявність цієї проблеми малою кількістю вчених–україністів у Європі, особливо тих, хто займається українськими студіями, не будучи українцем за походженням. Також професорка пише, що “... в Україні сьогодні є мало вчених, які мають здатність передавати їхні знання у спосіб, зрозумілий для не–українців” [4, с. 6]. Прихильником цієї ж точки зору є інший італійський вчений, дослідник українського шістдесятництва – доктор Сімоні Аттіліо Беллецца. Науковець наголошує, що в Італії, наприклад, українську мову можна вивчати лише в трьох університетах: в Римському університеті “Ла Сап’єнца”, де україністикою займається професорка Оксана Пахльовська, державному університеті Мілана, де працює Джованна Броджі–Беркофф, та у Венеції є університет “Ca’ Foscari” [2, с. 11].

Таким чином, наукову думку Заходу тримають у напрузі питання історичної пам’яті, що слугують творенню принципово нової синтетичної історії об’єднаної Європи. В даному контексті запитань більше, ніж відповідей. Колективну пам’ять Європи навряд чи можна визначити як цілісну, адже, зрештою, історія одного народу завжди перетікає в історію іншого, і ґрунт для історичних різночитань, а отже, і розбіжностей буде, мабуть, існувати завжди. Саме тому чи не найбільш актуальним у сучасній царині політики пам’яті є ведення цивілізованого діалогу, відкритість до публічної критики, вміння вести перемовини, домовлятися відносно оцінок минулого, підтримка “діалогічної етики”, спрямованої на взаєморозуміння та повагу до попередніх, теперішніх та прийдешніх поколінь.

Список використаних джерел

1. *Артюх В.* Зміст поняття історична пам’ять на тлі українських реалій. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 02. 09. 2010. – Режим доступу: http://soiprpo.narod.ru/documents/konf_zhuk/artuh.doc
2. *Беллецца С.* Я відчуваю себе українцем... / Беллецца Сімоні Аттіліо // *День*. – 2009. – 26 червня. – С. 11.
3. *Бжезінський З.* Велика шахова дошка / Збігнев Бжезінський. – М., 1999. – 280 с.
4. *Броджі–Беркофф Дж.* Велика трагедія минулого цікавлять лише меншість, особливо коли йдеться про “трагедії інших” / Джованна Броджі–Беркофф // *День*. – 2009. – 12 червня. – С. 6–7.
5. *Високова В.* Пам’ять як історичний феномен / В. Високова // *Відомості Уральського державного університету*. – 2008. – № 59. – С. 317–322.
6. *Вівчарик М. М.* Українська нація: шлях до самовизначення / Вівчарик М. М., Панченко П. П., Чмихова В. І. – К.: Вища школа, 2001. – 287 с.
7. *Від “Малоросії” до “Індоевропи”:* українські автостереотипи. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 02. 09. 2010. – Режим доступу: <http://och.at.ua/publ/54-1-0-2136>
8. *Гнаук Г.* Про місце України в колективній пам’яті Європи / Гергард Гнаук // *День*. – 2009. – 5 червня. – С. 13.
9. *Грабовський С.* Україна та глобальні виклики / Сергій Грабовський // *День*. – 2009. – 28 жовтня. – С. 1, 4.
10. *Гуревич А.* Територія історика / Андрій Гуревич. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 04. 09. 2010. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/gur_terrist.php
11. *Зарецький Ю.* Історія, пам’ять, національна ідентичність / Юрій Зарецький. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 04. 09. 2010. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/3/za4.html>
12. *Зарудний Є.* Пам’ять: коротка чи вибіркова? / Євген Зарудний. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 04. 09. 2010. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3150/68402/>
13. *Зашкільняк Л.* Історична пам’ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Зашкільняк // *Україна – Європа – Світ*. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієв. – Тернопіль: Вид–во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 156–159.
14. *Зерній Ю.* Державна політика пам’яті в Україні: Становлення та сучасний стан / Юлія Зерній // *Стратегічні пріоритети*. – 2008. – № 3. – С. 41–51.
15. *Історична пам’ять як поле змагань за ідентичність:* матеріали “круглого столу”, 22 квіт. 2008 р. / За заг. ред. Ю. О. Зерній. – К.: НІСД, 2008. – 68 с. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 22. 04. 2008. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
16. *Каппелер А.* Політика оцінки історії в сучасній Україні: Росія, Польща, Австрія та Європа / Андреас Каппелер // *Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції* / За ред. Юліане Бестерс–Дільгер / Пер. з англ. – К.: Вид. дім “Києво–Могилянська академія”, 2009. – С. 274–292.
17. *Киридон А.* Концепт “історична пам’ять”: варіативність дефініювання / Алла Киридон // *Україна – Європа – Світ*. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієв. – Тернопіль: Вид–во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112–116.
18. *Киридон А.* Професійна історіографія та колективна пам’ять: проблема структурування простору / Алла Киридон // *Україна – Європа – Світ*. – Вип. 4: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієв. – Тернопіль: Вид–во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 187–194.
19. *Кисла Ю.* Українська історична пам’ять: конструювання загальнонаціональної ідентичності в УРСР у сталінський період / Юлія Кисла // *Наукові записки*. – Т. 78. – К.: Вид. дім “Києво–Могилянська академія”, 2008. – С. 34–39.
20. *Коннертон П.* Як суспільства пам’ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка–Центр, 2004. – 184 с.
21. *Кралоук П.* Ми та Європа: гармонізація пам’яті / Кралоук П., Кульчицький С., Панченко В. та ін. // *День*. – 2010. – 18 березня. – С. 4.
22. *Магрицька І.* Чи помиляється професор Шаповал? / Ірина Магрицька. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 08. 09. 2010. – Режим доступу: http://duda.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=576&Itemid=84
23. *Мінк Ж.* Переосмислення парадигми соціальної пам’яті. Між примиренням та реактивацією конфліктів минулого в Європі / Жорж Мінк // *День*. – 2008. – 4 грудня. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 08. 09. 2010. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/258034/>
24. *Музиченко Я.* Менеджери пам’яті. Український інститут національної пам’яті потребує “піару”, освітніх проєктів і здорової провокації / Ярослава Музиченко // *Україна Молода*. – 2008. – 7 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 08. 09. 2010. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1261/188/44651/25>
25. *Нора П.* Проблематика місць пам’яті / П’єр Нора. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 08. 09. 2010. – Режим доступу: <http://www.ec-dejavu.net/m-2/Memory-Nora.html>
26. *Остапа С.* Журналісти мають шукати спільний знаменник історичної пам’яті / Світлана Остапа. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 05. 12. 2007. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/view/2007-12-05/35337?theme_page=50&
27. *Павлишин А.* Європейський дискурс української історії – чи це можливо? / Андрій Павлишин. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 06. 11. 2008. – Режим доступу: http://www.europexxi.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=46
28. *Про національні образи минулого (XX*

століття і “війна пам’ятей”) / Звернення міжнародного товариства “Меморіал”. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 03. 2008. – Режим доступу: <http://www.kngu.org/KongrUkr/2008-03/memorial.html> 29. *Рікер П.* Пам’ять, історія, забуття / Поль Рікер. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 02. 09. 2010. – Режим доступу: http://www.ec-dejavu.net/m/Memory_Greek.html#aristotle 30. *Рябчук М.* The nowhere nation, або чи має Україна історію? // Микола Рябчук. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 07. 09. 2010. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php 31. *Сюндюков І.* Пам’ять як ресурс впливу / Ігор Сюндюков // День. – 2009. – 29 вересня. – С. 4. 32. *Сюндюков І.* Ми та Європа: гармонізація пам’яті / Ігор Сюндюков // День. – 2010. – 18 березня. – С. 4. 33. *Сюндюков І.* Дух розриває кайдани / Ігор Сюндюков. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 24. 02. 2010. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/425.htm> 34. *Сюндюков І.* Прихований рушій історії / Ігор Сюндюков // День. – 2009. – 5 грудня. – С. 7. 35. *Ткаченко В.* Суд над Кліо: “переформатування” історичної пам’яті / Василь Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 54–77. 36. *Україна* на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції / За ред. Юліане Бестерс–Дільгер / Пер. з англ. – К.: Вид. дім “Києво–Могилянська академія”, 2009. – 383 с. 37. *Україна* на шляху до Європи / [упорядкув.: В. І. Шкляр, А. В. Юричко]. – К.: Етнос, 2006. – 496 с. 38. *Фішка Й.* Українська чека Європи / Йошка Фішер // День. – 2010. – 5 – 6 лютого. – С. 5. 39. *Хальбвакс М.* Колективна та історична пам’ять // Моріс Хальбвакс. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 07. 09. 2010. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> 40. *Шаповал Ю.* Політика пам’яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7–11. 41. *Шевцова Л.* Давос не думає про Росію / Лілія Шевцова // День. – 2010. – 5–6 лютого. – С. 3. 42. *Юхновський І.* У Європі не сприймають конфлікту пам’яті українців та поляків / Ігор Юхновський // Наше слово. – 2009. – 9 серпня. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 07. 09. 2010. – Режим доступу: <http://nslovo.com/?cat=11> 43. *Як суспільства забувають* // Україна Модерна. – Вип. 15 (4) / Гол. ред. Портнов А., Маслійчук В., Грицак Я. – 2009. – 15 листопада. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 07. 09. 2010. – Режим доступу: http://umoderna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=132:l-r-154-2009-&catid=25:anons&Itemid=72 44. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.

Ірина Васирук

ИГРА НА ДВУХ ПОЛЯХ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

В статье рассматривается феномен “историческая память” и осуществлено попытку проанализировать основные проблемы, касающиеся “войн памяти”.

Ключевые слова: история, историческая память, “война памяти”, синтетическая история, образ прошлого.

Iryna Vasiruk

THE GAME ON THE TWO FIELD OF HISTORICAL MEMORY

In the article consider the phenomenon of “historical memory” and made attempt to analyze the basic problems which connected with “the wars of memory”.

Key words: history, historical memory, “the war of memory”, syntactical history, the image of past

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ПОВЕРНЕННЯ В МАЙБУТНЄ (РЕЦЕНЗІЯ-ЕСЕ)

АЛЕКСЕЕВ Ю. Н. УКРАИНА И ЕВРОПЕЙСКИЙ ГЛОБАЛИЗМ (1989–2009) /
ЮРИЙ НИКОЛАЕВИЧ АЛЕКСЕЕВ. – К.: КСУ, 2010. – 416 С.

Кожен час, на який випадає життя людини – для неї унікальний. Та це лиш частинка з довгого історичного ланцюжка роду. Так і країна, сучасність якої є продовженням традицій, її геокультурного і геополітичного минулого. Сьогодні Україна відбувається в новітню добу її історії, приймаючи на новому витку усі уроки молодій, хоч із древніми коренями державі. Одна із визначальних впливових складових

цього поступу – якісно інший етап, який проходить у своєму розвитку людська цивілізація, суть же його визначальна для життя Людини в цілому. На рубежі тисячоліть людство відчуло принципово нові проблеми, пов'язані як з матеріальним, так і духовним полем. В міру розвитку цивілізації посилюються взаємозв'язки і взаємозалежності країн і народів, континентів, людина дедалі більше уже усвідомлено починає розуміти й бачити себе одухотвореною частинкою природи, поєднаної з усіма процесами планети і всесвіту. У цьому контексті поєднання людина-держава, людина-держава-світ як початкові, у різних інтерпретаціях і логічних продовженнях – викликані потребою і спонукають до осмислення, мають безпосереднє практичне значення.

“Інтеграція”, “об’єднання”, “збереження самотності”, “автентичність” і т.д. завойовують все ширше коло дискусії. А глобалізація з усіма її суперечностями і питаннями стає ближчою, наростаючою, привертаючи особливу увагу не лише глобалістів та їх опонентів, а й громадськість. Природно, й відродно водночасі, що слово беруть і науковці різних галузей знань.

У цьому контексті варто виокремити одну з перших ластівок в українській історіографії проблеми становлення Української держави в обрисі європейського глобалізму – монографію відомого вітчизняного історика, доктора історичних наук, професора, засновника і президента Київського славістичного університету Юрія Миколайовича Алексеєва “Украина и европейский глобализм (1989–2009)”. Участь у процесах українського державотворення, фах історика, освітянська праця, життєвий досвід й природне відчуття потреби й часу привели до появи книги, яка викликає інтерес як назвою, простою і глибокою за суттю, так змістовим наповненням, виокремленням усього комплексу складових державотворчого процесу України – політичних, економічних, соціальних, культурних, їх аналізом на фоні неоднозначностей європейського об’єднання зі своїми видимими і невидимими сторонами. Глобалізація як багатовимірне явище торкається практично усіх сфер суспільного життя, інтенсифікує взаємозв’язки між різними формами його організації, посилює взаємозалежності, особливо у площині міжнародній. Усі ці аспекти знайшли розгляд і наповнення конкретними подіями, фактами, явищами в монографії. Визначивши метою дослідження – “у контексті сучасних цивілізаційних процесів показати особливості впливу європейського глобалізму на розвиток України в останні два десятиріччя” (с. 15–16), автор основну увагу фокусує на процесі формування державної і політичної системи в Україні у зв’язку з глобалізацією в Європі, визначаючи її історичним фоном аналогічних процесів у нашій країні.

Хронологічні межі охоплюють важливе двадцятиріччя – 1989–2009 рр. Нижня межа зумовлена часом підписання перших угод про торгівлю і співпрацю між Європейським Союзом і країнами Центральної та Східної Європи, встановленням офіційних відносин між

СРСР і ЄС. Верхня визначає 2009 р. як переломний в геополітичних змінах структури світу. Таким чином, повертають у вчора, яке стало поштовхом до нового періоду української державності й зупиняються за мить до світанку сьогодення. Цей період ще тільки знаходить свого дослідника, як у історіософському плані, так за кількістю відкритих джерел.

Попри часову близькість автору вдалося залучити комплекс матеріалів, які дозволили повномірно і різностороннє розглянути тему, – опубліковані документи Європейської Комісії, нормативні акти України і Європейського Союзу, спогади державних діячів, активних учасників процесу європейської інтеграції, українські й зарубіжні періодичні видання, а також аналітичні матеріали, соціологічні та статистичні дані. Аналізуючи розробку проблеми, вчений називає і далі в роботі використовує низку праць, що вийшли в різних країнах світу.

У структурному компоненті монографія містить три частини, поділені на підрозділи, кожен з яких виокремлює конкретну проблему на тлі цілісного авторського бачення. Так, перша – “Украина на политической карте Европы”, присвячена формуванню політичної системи й ринкових відносин в Україні, з баченням вісі Україна–Європа, Україна–світ; процесам демократизації в Україні, зокрема, реаліям та ілюзіям Помаранчевого майдану; суспільній думці в ЄС щодо європейської інтеграції України. Серцевину роботи складає “Украина в контексте глобальных изменений в Европе”. У цій частині власне й розглядаються європейські інтеграційні процеси в умовах глобалізації; нові кордони Європейського Союзу і Україна: участь останньої в європейських міжнародних організаціях, проблеми міграції в контексті розширення ЄС, європейська політика сусідства, роль нових держав-членів у відносинах ЄС–Україна; регіональна співпраця слов'янських держав. Заклучна ж – “Евроинтеграционная политика Украины в культурно-образовательной сфере”, заторкує питання етнополітики і духовного розвитку народу; реформи вищої освіти і Болонський процес; української діаспори в Європі. Названі складові відображають увесь спектр авторської візії теми, й поряд з їх розглядом, задають наукове вивчення й обговорення означених проблем. Безперечно, викликаючи різні думки, і трактування.

Однозначно імпонує реалістично-оптимістичний настрій автора. Котрий, скажімо, пишучи про “геополітичну кризу, в яку була втягнута і Україна”, вбачає у ній “шанс на переосмислення і оновлення зовнішньої і внутрішньої політики” (с. 145), вірить в Україну як розвинуту європейську державу з високим рівнем життя народу. Очевидно, саме такий внутрішній настрій дає підстави ретельно і доволі критично констатувати ті реалії, в яких країна торувала шлях в новітні часи на своїй землі й до Європи. А головне, осмислено моделювати можливі варіанти вирішення труднощів.

Можна погодитись з шанованим істориком в погляді на те, що перший і один з найголовніших уроків, який слід було досягнути ще на зорі державності: “рішення життєво важливих для України питань наші західні й східні колеги пов'язували із задоволенням власних інтересів” (с. 378). Згадується засада “нічого про нас без нас”, якою керуються інші, зокрема, політики Польщі, яка, попри еволюцію міжнародних стосунків, залишається актуальною.

В унісон звучить і думка про те, що цінуватися в країні має, насамперед, людський капітал. “Необхідно, вивчивши вітчизняний і зарубіжний досвід, змінити як саму систему підготовки кадрів, так і ставлення до неї владних структур”. Безперечно, що мова йде про гуманітарну сферу. При цьому, “особливу увагу варто приділити підготовці педагогічних кадрів” (с. 377). Додамо лиш, що саме вчитель і суспільна його вага закладають основу майбутнього держави.

У сфері ж економіки автор говорить про необхідність зниження енерговитрат на одиницю продукції до рівня розвинутих країн, “а для цього потрібні як державні засоби, так і система стимулів, що заохочують бізнес до впровадження енергозберігаючих технологій” (с. 124). Тут же зазначаючи про потребу, враховуючи високий рівень української науки, звернутись до нанотехнологій, які розглядаються в економічно розвинутих країнах як технології майбутнього.

Певним підсумком і наміром, з якого починається путь, звучить теза про те, що “усвідомивши усю критичність нашого становища”, зможемо і правильно позиціонувати себе на міжнародній арені, й напрацювати внутрішню стратегію соціально-економічного, політичного і культурного розвитку (с. 122). Власне чому послуговує книга.

Професор продовжує дискусію, роздумуючи, виносить на поверхню ряд питань, які потребують відповіді. Так яке ж місце займає Україна в Європі епохи глобалізаційних процесів? Що уже пройдено і засвоєно, а які уроки ще попереду? Вектори і перспективи?

Юрій Миколайович наголошує на прописні істини, які залишаються нереалізованими політичною верхівкою країни. Загалом питання такого кола і простору, що від істориків, економістів, культурологів, міжнародників, освітян, політиків до громадян країни, кожен знайде важливе й потрібне для себе.

Глобалізація як багатоаспектний процес, що захоплює українські терени, становлення і потенціал України останніх десятиріч, її внутрішня і зовнішня політика, які аналізуються в монографії, викликають інтерес. Особливе місце займають питання слов'ян, слов'янських культур в сучасному глобалізованому світі, їх ролі надалі, які широко обговорюються в середовищі інтелектуалів на сторінках друкованих та інтернет-видань. Що цілком природно з огляду на вагому роль слов'янського компоненту в Центральній-Східній Європі.

Розмірковуючи над проблемами вищої школи в Україні, на яких варто зацентрувати увагу, автор виокремлює Київський славістичний університет як один із перших вузів недержавної форми власності в Україні, його концепцію і основні досягнення. Поряд з іншими складними питаннями, виокремлює, цілком слушно як показує реальна викладацька практика, як найбільш актуальне – підвищення рівня загальноосвітньої школи (с. 347). Зазначаючи, що останнім часом в системі освіти з'являються тенденції, і вітчизняні, й світові, які певною мірою йдуть в розріз і суперечать євроінтеграційному курсу, спробою узгодження “за” і “проти” професор вважає положення “про необхідність поступового і зваженого застосування міжнародних, а по-суті, західних освітніх стандартів при збереженні традицій вітчизняної системи освіти” (с. 51).

Чимало інших важливих питань, які спонукають до роздумів, піднімає автор, звертаючи увагу, що не претендує на повне і всебічне висвітлення проблеми, монографія присвячена явищам і процесам, які ще не завершені й не перетворились в “минуле” в класичному розумінні (с. 22). Та головним видається інше, – від того, наскільки досягнемо і почнемо реалізовувати правильне знання себе і тих процесів, які відбуваються навколо, напряду залежить день, що триває, і розпочнеться уже завтра. Цьому служить задум і книга Юрія Миколайовича Алексєєва. Лише за умови повернення до того, що пройдено і зроблено уже в нинішню нанопоху, осмислення його і тих викликів, які потребують адекватної відповіді й визначається сьогодення і майбутнє України, Європи, Світу, а відтак – кожного з нас.

Леся Алексієвець (Україна)

БРУЗ В. С. РОЛЬ ООН У ВРЕГУЛЮВАННІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ І БОРОТЬБІ ПРОТИ ТЕРОРИЗМУ. – К.: ВПК “ЕКСПРЕС-ПОЛІГРАФ”, 2010. – 224 С.

Характерною рисою сучасного світу є його неухильно зростаючий конфліктний потенціал. Крах біполярної моделі породив смугу нестабільності, наповнену гострими кризами і локальними війнами. Складний процес руйнування старої і появи нової системи міжнародних відносин супроводжується розпадом держав, кромсанням кордонів, спробами перегляду норм міжнародного права, появою нових видів загроз. Змінюються не тільки геополітичні реалії, став піддаватися ревізії базовий принцип, на якому традиційно розвивалась система міжнародних відносин – принцип державного суверенітету. Актуальною для низки країн і для України, зокрема, є проблема формування державних інтересів і створення системи зовнішньополітичних пріоритетів у нових умовах.

Швидкі та іноді непередбачувані зміни, що відбуваються на міжнародній арені, поставили перед дослідниками питання про співвідношення стихійності й прогнозованості міжнародних процесів, можливостей і методів регулювання політичних криз, наявності закономірностей в розвитку міжнародних відносин. Врегулювання міжнародних політичних конфліктів вимагає осмислення фундаментальних процесів, що визначають динаміку світового розвитку. Сьогодні гостро відчувається потреба в професіоналах високої кваліфікації, здатних аналізувати складні міжнародні процеси та явища, пропонувати варіанти зовнішньополітичної стратегії, виробляти загальні підходи в дослідженні різних аспектів міжнародних відносин. Саме на реалізацію цієї мети спрямована фундаментальна праця доктора історичних наук, професора Київського славистичного університету В. С. Бруза, присвячена аналізу діяльності ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів і боротьбі проти тероризму.

Фундаментальність та високий рівень навчального посібника обумовлюються, перш за все тим, що його автор має великий практичний досвід роботи в Політичному департаменті Секретаріату ООН та багаторічний досвід викладання курсів “Міжнародні організації”, “ООН в сучасному світі” в університетах України, Німеччини, Угорщини, Болгарії, США. За програмами ЮНЕСКО дослідник вивчав систему вищої школи США, Великобританії, Франції та Канади.

Авторський задум і цільові установки характеризуються новаторством і прагненням ознайомити читачів з історичним досвідом миротворчості та новими реаліями, в яких вона розгортається, головними елементами системи колективної безпеки ООН у сучасних умовах, теоретичними основами і системою засобів врегулювання міжнародних конфліктів. Окремий розділ присвячений аналізу правових основ і шляхів боротьби проти міжнародного тероризму і ролі ООН у цих процесах.

Слід визнати, що Володимир Бруз успішно справився з поставленими завданнями. Його навчальний посібник чітко і логічно структурований, що дає можливість студентам не загубитися в лабіринтах світової політики ХХ – початку ХХІ століття.

Джерельною базою для написання даного посібника послужили офіційні документи і публікації ООН, матеріали Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї ООН. Багата документальна основа створила солідний інформаційний фундамент підручника, що безумовно посилює науковий рівень роботи.

Великою заслугою автора книги є звернення до теоретико-методологічних проблем, що сьогодні є предметом наукових дискусій. Дослідник оперує фундаментальними поняттями, пропонуючи їх власні інтерпретації та уточнення. З великим інтересом читається розділ, присвячений аналізу концепції колективної безпеки, її сутності та еволюції під впливом нових політичних реалій. Автор прослідковує зміни уявлень про колективну безпеку в минулому, що трактувалась як система співробітництва держав з метою спільної боротьби проти агресії. У сучасних умовах, зазначає автор, ознаки колективної безпеки зазнають істотної еволюції у зв'язку з новими тенденціями міжнародного життя, які особливо помітно проявилися в кінці

XX – на початку XXI століття. Нове бачення сутності колективної безпеки проявляється в нових загрозах для миру – це не лише міжнародні війни і конфлікти, але й тероризм, зброя масового знищення, організована злочинність проти цивільного населення, смертоносні інфекційні захворювання, деградація навколишнього середовища. В сучасних умовах глобалізації, всі загрози взаємопов’язані, тому викликає сумнів правомірність постановки питання про те, яка загроза є найсерйознішою. Стратегія і перспектива втілення в життя нової концепції колективної безпеки повинні зосереджувати зусилля держав, перш за все, на запобіганні й врегулюванні небезпечних конфліктів, і саме превентивні дії мають бути головним елементом боротьби з усіма викликами і загрозами сучасності, – робить висновок автор.

Головну увагу в рецензованому посібнику зосереджено на висвітленні історичного досвіду миротворчості й підтримання миру в різних регіонах світу: на Близькому Сході, в Африці, Азії, Америці, Європі та політичних уроках і перспективах діяльності ООН щодо врегулювання конфліктів. У контексті кардинальних змін у сучасному світі зроблений аналіз здобутків і невдач операцій ООН з підтримання миру, проблеми їх фінансування, шляхи вдосконалення діяльності ООН щодо врегулювання конфліктів.

Особливої актуальності набувають параграфи до розділу, присвяченого ще недостатньо вивченій науковій і навчальній проблемі – боротьбі ООН проти міжнародного тероризму. Сутність тероризму розглядається автором в історичному контексті, з акцентуванням уваги на особливостях розгортання антитерористичної діяльності, її стратегії та правових засадах у сучасних реаліях. В окремому параграфі значну увагу приділено позиції України у врегулюванні міжнародних конфліктів. На думку автора, у визначенні ставлення нашої держави до участі в певних міжнародних операціях антитерористичного характеру “необхідна зважена, вдумлива оцінка конкретної ситуації з врахуванням можливостей і національних інтересів України. Так, українські миротворці приєдналися до участі в міжнародних зусиллях під егідою ООН, спрямованих на стабілізацію становища в Афганістані” [с. 101].

Дуже важливим, на наш погляд, є те, що в навчальному посібнику не тільки подається багатий фактичний матеріал, що забезпечує інформацією студента, але і допомагає йому мислити творчо і навіть критично. Такий підхід забезпечується як змістом, так і формою подачі матеріалу. Відтак автор стимулює “моделювання” можливих альтернатив у врегулюванні міжнародних конфліктів самими студентами.

Посібник містить досить велику кількість додатків, фактичних даних та таблиць, які допомагають краще структурувати матеріал, зрозуміти і засвоїти його. Список рекомендованої новітньої літератури дає можливість зорієнтуватись в інформаційному просторі проблеми врегулювання міжнародних конфліктів. Разом з тим, навчальний посібник виграв би ще більше, як би його методична складова була ширше і змістовніше представлена матеріалами для самостійної роботи: текстами документів, повторно-узагальнюючими питаннями і завданнями, термінологічним словником, тестами.

Навчальний посібник В. С. Бруза є підручником нового покоління. У ньому на основі широкого кола новітніх джерел, насамперед, офіційних документів і публікацій ООН, матеріалів Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї здійснений глибокий аналіз стратегії і тактики миротворчої діяльності ООН, з урахуванням нових матеріалів стосовно адаптації теорії і практики врегулювання міжнародних конфліктів до реалій сучасності. Автор зробив вдалу спробу подолати все ще характерну для вітчизняних навчальних курсів недооцінку компаративістського аналізу, що дозволяє поглибити розуміння спільних рис історичного розвитку держав світу в другій половині XX – на початку XXI століття. Посібник буде корисним для студентів, викладачів, науковців, всіх, хто цікавиться проблемами врегулювання міжнародних конфліктів та ролі в цьому процесі ООН.

**Микола Алексієвець (Україна),
Інна Боровська (Україна)**

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ ВІКТОРА УНІЯТА
“НИКИФОР ГІРНЯК. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОТАМАНА”. –
ТЕРНОПІЛЬ: АСТОН, 2010. – 232 С.

1. Джерельна база та історіографія дослідження життєвого шляху Никифора Гірняка

Джерельну базу монографії становлять архівні матеріали та опубліковані матеріали, що стосуються діяльності Никифора Гірняка, як педагога, військовика, громадського діяча, публіциста, зокрема його перебування в УСС, товариствах “Просвіта”, “Рідна школа” тощо. Про те необхідно відмітити, що чи не найцінніші джерела зі тематики, що пов’язували Никифора Гірняка під час його перебування в УГА, а згодом

ЧУГА, головним чином численні архівні фонди, оригінальні документи, тогочасні публікації були знищені унаслідок військових дій та планових акцій комуністичного режиму, який протягом всього часу існування в Україні намагався стерти будь-які сліди національно-визвольних змагань українського народу. Певна частина матеріалів знаходиться за межами України, зокрема, у Австрії, Росії, Польщі, США, Ватикані й залишається важкодоступною для українських дослідників.

Дана ситуація змусила автора активніше використати поряд із архівними та опублікованими документами й інші джерела, що дало змогу заповнити інформаційні прогалини та більш об’єктивніше проаналізувати життєвий шлях Никифора Гірняка.

Переважна частина архівних документів про діяльність Никифора Гірняка як Отамана Коша УСС зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Вони зосереджені тут головним чином у кількох фондах. Найбільшим за обсягом є фонд 353 – Легіон Українських січових стрільців, що нараховує 279 справ. Найбільш цінною є Справа 7 (142 арк.) під заголовком “Матеріали до історії Легіону Українських Січових Стрільців”. Цінність справи в тому, що автором “Матеріалів”, є Н. Гірняк, крім того, він тут також подав своє листування, з видатними особистостями цього періоду, зокрема Д. Вітовським, М. Галушинським, Г. Коссаком, Архикнязем Вільгельмом (Василем Вишиваним), О. Назаруком, а також Загальною Українською Радою, Центральною Управою УСС, Союзом Визволення України та ін., опрацювавши Справу 7 можна дізнатися все, що стосувалося діяльності Коша УСС, та Кошового, тут поміщені деякі накази Кошового, розкрита господарська, громадська та культурно-освітня праця, яка проводилась у Коші, а також конкретно подані місця розташування та дні, де розміщувався Кіш УСС. Справа 14 (24 арк.) даного фонду містить Звіт Івана Боберського члена Загальної Української Ради і Української Бойової Управи з подорожі до Українських Січових Стрільців, тут також подані матеріали, котрі стосуються перебування І. Боберського в Коші УСС та спілкування з Н. Гірняком. Деяку інформацію можна знайти у справах 8 (6 арк.) Правильник “Пресової квартири УСС”, 32–33, 39–50, серед яких є списки особового складу УСС, рукописні видання (справи 225–231) і т. д. Окремо слід відзначити й Фонд 353 с Листи до підхорунжого Пресової Квартири М. Угрин-Безгрішного від родичів, друзів та ін. Серед листів там також є листи Н. Гірняка.

Крім цього, низка матеріалів пов’язаних із легіоном УСС, знаходиться в інших фондах даного архіву. Велика кількість матеріалів, що характеризують діяльність стрілецьких інституцій і де можна знайти інформацію про Кіш УСС зберігається у фонді 352т. – Збірні

станція Українських Січових Стрільців у Відні. Важливим є фонд адвоката Володимира Старосольського (фонд 360), де серед іншого містяться документи про діяльність Української бойової управи (УБУ) та її взаємовідносини з УСС та фонд 359, справа 234 (36 арк.) Назарук Осип – громадський діяч, що містить листування О. Назарука з Н. Гірняком, фонд 395 – Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель у Львові, Фонд 406, справа 175 (27 арк.) Редакція газети “Нова Зоря”, м. Львів, містить працю Н. Гірняка про Кіш УСС. Також у Фонді 309т (Наукове товариство імені Т. Шевченка) є справа 1198 Мемуари полковника УСС Габсбурга В., де є також згадка про Н. Гірняка з яким він підтримував дружні стосунки. Фонд 866, справа 36 (166 арк.) присвячений Басараб (Левицькій) Ользі громадській і політичній діячці, тут також можна знайти її листування з Н. Гірняком. Фонд 316, справа 36 містить інформацію про видавничу кооперативу “Червона Калина” у 1918–1939 роках. Фонд 404, Справа 15 містить інформацію про Пласт, Фонд 206 Рідна школа українське педагогічне товариство у Львові. Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність гуртка у м. Тернополі, там також є інформація про Н. Гірняка.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України зберігає документи, що стосуються стрілецької тематики, зокрема Коменданта Коша УСС Н. Гірняка у трьох фондах. Фонд 4097 – Кіш Українських січових стрільців, 1917–1918 рр. – представлений книгою наказів Команди Коша УСС за 06. 11. 1917 – 23. 06. 1918 рр. (спр. 1). У даній справі, що налічує 288 аркушів подані накази Команди Коша, у них містяться матеріали про службу стрільців у Коші, зміни у відділах, поїздки, відпустки, виздоровців, кошові звіти, різні приділення, пошту, дари на кошову бібліотеку, Богослужіння та ін. й звичайно карні справи. Серед карних справ здебільшого домінують накази за порушення внутрішнього розпорядку Коша, хоча й були випадки дрібних крадіжок, є й випадок коли стрілець був покараний за те, що відмовлявся пройти курс лікування. Багато наказів стосуються безпосереднього проголошення УНР та планів виїзду Коша у Велику Україну. До наказу № 363 всі накази подані за безпосереднім підписом Н. Гірняка. накази № 363 від 29. 12. 1917 по 30 від 30. 01. 1918 – підписував Т. Рожанковський, наступний подані у матеріалах справи без підписів. У другому – фонді 4405 – Союз визволення України (СВУ) – знаходиться листування з офіцерами Українських Січових стрільців Гаврилком, Гірняком, Саєвичем, Горянським, Палащуком та іншими про організацію на Волині шкіл; збір та надсилку до них підручників (спр. 22). Її почато 22. 12. 1914 р., а закінчено 27. 01. 1918 р. У даній справі подано листування Н. Гірняка із Союзом Визволення України у Відні.

Деякі матеріали стрілецького періоду життя Н. Гірняка знаходяться у Відділі рукописів і рідкісної книги ім. Ф. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка (№ 1350, ч. 1–2, Волинський записник Д. Вітовського), у 2002 р. Малик Я. та Ковалюк Р. видали “Волинський записник Дмитра Вітовського” окремою книгою.

Слід також відмітити, що Матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, часто перегукуються із Матеріалами фонду 353 – Легіон Українських січових стрільців Центрального державного історичного архіву України у м. Львові.

Ряд документів, що стосуються діяльності Н. Гірняка містяться також у фондах Державного архіву Тернопільської області, це зокрема Фонд 487, справа 358 Метрична книга села Струсів про його народження; Фонд 294, справа 65, 74, 79, 87, 95, 105 Звідомлення філії товариства “Просвіта” у Тернополі; Фонд 348, справа 43 Кременецкое поветовое управление украинского товарищества “Просвита”. Циркуляри, распоряжение, выписки из уставов, переписка с Министерством Внутренних дел, Кременецким поветовым староством об открытии читальни товарищества “Просвита”, об организации празднования дня конституции 3-го мая и по другим вопросам, містить лист “Дирекції приватної дівочої гімназії Українського Педагогічного Товариства в Тернополі” за підписом Н. Гірняка про поїздку учнів та вчителів гімназії до Кременця та Почаєва.

Ряд матеріалів про життєвий шлях Н. Гірняка міститься у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ), зокрема, тут представлені його світлини у Фондах, 8437, 8439 (2), 9895, 84368443 (2), 9638, 9640, 9651, Т-9160 (світлина сорочки). Також у Фондах ТОКМ (8540) є книги Н. Гірняка “Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців” з автографом автора (Філадельфія, 1955, 83 с. КН-ХСVII-81622, РК-8540) та “Останній акт трагедії Української Галицької Армії (1959, Видання Українського Військово-історичного Інституту в США – 114 с., – КН-ХСVI-725, РК-6964) у інших фондах є також світлини, що стосуються родини Гірняків. Ці матеріали передала у ТОКМ дочка Н. Гірняка Люба Чолган.

Окрема група матеріалів, які публікуються вперше знаходяться у фондах автора. Ці матеріали включають листи, статті, автобіографію, світлини, окремі документи, що стосуються діяльності Н. Гірняка у Німеччині, США. Ці матеріали автору також переслала Л. Чолган.

Окрему групу джерел становлять галицькі тогочасні журнали та газети, до яких безпосереднє відношення мав Н. Гірняк це вже крім згаданої вище газети “Нова зоря” слід віднести “Діло”, “Шляхи”, “Світ”, “Будучину”, “Вістник Союзу визволення України”, “Українське Слово”, стрілецькі періодичні видання “Вістник Пресової кватири УСС”, “Самоохотник”, “Самопал” та ін. У міжвоєнний період найбільше до вивчення стрілецької тематики спричинилися “Історичний календар-альманах Червоної Калини” (1929), що виходив як річник протягом 19124–19139 рр., та щомісячник “Літопис Червоної Калини” (1929–1939 рр.), які з номера в номер друкували матеріали з історії Легіону УСС. Зокрема в останній у Частинах 2–5 за 1937 рік подано матеріал Н. Гірняка “З листів полковника Дмитра Вітовського: Матеріали до історії Легіону УСС”. Окремо тут слід відмітити газету “Громадянин”, котра виходила у Тернополі в 1928 році і видавцем та дописувачем якої був Н. Гірняк.

Поєднання архівних матеріалів, значна частина з яких ще не були в науковому обігу, та опублікованих документів з іншими вищезгаданими матеріалами значно розширили джерельну базу монографії. Це дало змогу уникнути однобічного висвітлення й оцінки подій, явищ та фактів, допомогло зробити відповідні висновки.

Історіографія дослідження охоплює великий масив науково-історичних та мемуарних праць ХХ та початку ХХІ століть, але це перше в українській історіографії комплексне дослідження життєвого шляху військовика, педагога, громадсько-просвітнього діяча, публіциста, історика Н. Гірняка.

Історіографію пов’язану з темою даної монографії для зручності аналізу можна розділити на 3 розділи.

Перший розділ – це матеріали, які стосуються видань про УСС, УГА, гімназії у Тернополі, діяльності Українського Центрального Комітету, де є загалом згадки про Н. Гірняка. До першого розділу слід віднести праці: Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. – Львів, 1916; Угрин-Безгрішний М. “Етапна гімназія” УСС. – Рогатин: Журавлі, 1928; Угрин-Безгрішний М. Нарис історії “Українських січових стрільців”. Ч. 1. Рогатин–Львів–Київ: Журавлі, 1923; Тобілевич С. Рідні гості. Спогади з побуту УСС на Степовій Україні. – Львів – Київ: Червона Калина, 1922; Українські Січові стрільці, 1914 – 1920 / За ред. Б. Гнатевича та ін. – Репринтне відтворення з видання 1935 р. – Львів: Слово, 1991; Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців – Львів: Червона Калина, 1936; Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упоряд. Б. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992; Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956; Кубійович В. Українці в Генеральній губернії (1939–1941). Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: США, 1975; Гірняк Й. Спомини. Нью-Йорк: Сучасність, 1982; Літопис Червоної Калини. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії (1919–1920) – 1992; Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. – Л.: НТШ, 1995; Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. 1898–1998. – За ред. С. Яреми. –

Тернопіль – Львів, 1998; Футулуйчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920 рр.). – Донецьк: Східний видавничий дім, УКЦентр, 2000; Підкова І. Кіш Українських січових стрільців. Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2002; Окаринський В. Пластовий рух на Тернопільщині (від початків до сьогодення). – Т.: Астон, 2007; Галушко М. Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. – Л., 2008; Мельничук Б., Уніят В. Брати Гірняки були яскравими представниками передової галицької молоді // “Місто”. – 2005. – 19 жовтня; Мельничук Б., Уніят В. Від Струсова до Нью-Йорка // “Тернопільські оголошення”. – 2008. – № 37. – 5 листопада. А також монографії та праці Петра Арсенича, Миколи Литвина, Зиновія Книша, Кіма Науменка, Романа Матейка. Чи не найбільше до вивчення історії УСС приклався тернопільський науковець Микола Лазарович, який є автором ряду монографій та статей з даної проблематики.

Другий розділ складають видання, де коротко подано біографічні дані про Никифора Гірняка: це насамперед некрологи: Червона Калина похилилася... – Овид. Horizon (США) / Ред. М. Денисюк. – 1962. – Ч. 2 (121). – April–June; “Засумуй, трембіто, та по всьому світу...”: [Некролог Станиці Братства УСС у Чикаго] // Українське життя. – 1962. – 10 березня; Курах М. Отаман УСС д-р Никифор Гірняк: Замість некрологу // Вісті. Орган військово-політичної думки Крайової управи Братства колишніх вояків 1 УД – УНА в Німеччині. – 1962. – Червень. – Ч. 106; М. Г. Пам’яті незабутнього вчителя сл. п. д-ра Никифора Гірняка. // Свобода. Український щоденник. Джерзі Сіті і Нью-Йорк. – 1962; Подяка дружини, дітей, внуків та родини Гірняків // Свобода. Український щоденник. Джерзі Сіті і Нью-Йорк. – 1962. – 25 квітня; Білосор В. “Чуєш, брате мій...”: (Жмут споминів замість квітів на могилу бл. п. Отамана УСС д-ра Никифора Гірняка). // Свобода. Український щоденник. Джерзі Сіті і Нью-Йорк. – 1962. – 24 квітня; а також – Літопис українського січового стрілецтва “За волю України”. – Нью-Йорк: США, 1967; Шляхами Золотого Поділля: Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 1. 2-е видання комітету “Тернопільщина”. – Філадельфія. – 1983; “Журавлина” книга. Тернопільська українська західна діаспора: Словник імен. Ч. 1. “А–І” / Упоряд.-ред. Б. і Х. Мельничуки. – Тернопіль, 1999; “А ми тую стрілецьку славу збережемо”. Коломия: Вік, 1999; Визначні постаті Тернопілля. Біографічний збірник. Упор.: О. Бенч, В. Троян. – К.: Дніпро, 2003; Січкоріз Л. Доктор філософії, комендант УГА // Теребовлянщина: Краєзнавчий і літературно-мистецький альманах-календар на 2001 рік. – Тернопіль: Збруч, 2001; Полатайчук Я. Гірняк Никифор, син Йосипа // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 4, літери Г, Г. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2006; Волинський Б., Левенець Л. Гірняк Никифор Йосипович // Тернопільський Енциклопедичний Словник. Т. 1. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат “Збруч”, 2004; Енциклопедія Сучасної України. Т. 5 – К., 2006; Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. Романюка. – Л., 2008 – Вип. 15; Мельничук Б., Уніят В. Народжений “між медами” та з гіркою долею скитальця // “Тернопільські оголошення”. – 2008. – № 38. – 12 листопада; Енциклопедія Української Діаспори. – Т. 1 Сполучені Штати Америки. – Книга 1 (А – К) / гол. ред. В. Маркусь. – Нью-Йорк – Чикаго, 2009; Уніят В. Просвітня діяльність Никифора Гірняка // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Просвіта” в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування) / За заг. ред. І. Зуляка. – Т.: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009; Уніят В. Громадська діяльність Никифора Гірняка // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції ТДТУ ім. І. Пулюя (13–14 травня 2009). – Т., 2009; а також матеріали В. Уніята “Никифор Гірняк та його роль у військово-патріотичному вихованні Українських Січових Стрільців”; “Дипломатична та історико-публіцистична діяльність Никифора Гірняка” опубліковані в журналах “Мандрівець” та Наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009.

Третій розділ – це праці та статті Никифора Гірняка: Гірняк Н. Кіш УСС. Українські Січові Стрільці. 1914–1920 / Під ред. Б. З. Гнаткевича (Репринт. відтворення вид. 1935 р.) – Л.: Слово, 1991; Гірняк Н. Львів у воєнних роках. 1914–1918 // Наш Львів: Ювілейний збірник. 1252–1952. – Нью-Йорк, 1953; Гірняк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців. – Філадельфія: Америка, 1955; Гірняк Н. Полковник Василь Вишиваний – Вінніпег: Канада, 1956; Гірняк Н. Австрійські та німецькі генерали й дипломати про Василя Вишиваного. // Вісті. Орган військово-політичної думки Крайової управи Братства колишніх вояків 1 УД – УНА в Німеччині. – 1962; Гірняк Н. Дмитро Вітовський / За волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964 / За ред. С. Ріпецького. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967; Гірняк Н. До всіх Станиць Братства УСС на скитальщині. (Останній лист отамана Гірняка. До преси подав Е. Кігічак). // Українське Слово. – Буенос-Айрес. – 1962. – 8 квітня; Гірняк Н. Доредакції “Ілюстрованої Енциклопедії Комптона” (Лист) – Пассейк. – 1953. – 28 листопада. – (Копію листа передала В. Уніату дочка Н. Гірняка Люба Чолган); Гірняк Н. 3 листів полк. Дмитра Вітовського (Матеріали до історії Легіону УСС) // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 2, № 3, № 4, № 5; Гірняк Н. Моя праця в “Рідній Школі” в 1922–1939 і 1941–1944. – Шляхами Золотого Поділля: Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 1. 2-е видання комітету “Тернопільщина”. – Філадельфія. – 1983; Гірняк Н. Опис життя. – Рукопис передала В. Уніатові дочка Н. Гірняка Л. Чолган; Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – США: УВВІ, 1959; Гірняк Н. Полковник Василь Вишиваний. – Вінніпег. Вид.: хор. УСС Д. Микитюк. – 1956; Гірняк Н. Січовий Кіш // Діло. – 1916. – 23 квітня; Гірняк Н. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи. – Шляхами Золотого Поділля: Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. Т. 1. 2-е видання комітету “Тернопільщина”. – Філадельфія. – 1983; Гірняк Н. Сотник УСС Дмитро Вітовський на Волині: У світлі його листів до Кошового УСС // Новий час. – 1934 – 10 вересня; Гірняк Н., Кравченко О. Нарис історії гімназії. – Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / За ред. С. Яреми. – Тернопіль; Львів, 1998. Також Никифор Гірняк був автором праць до двох томів видання “Українська Галицька Армія. Матеріали до історії УГА”, що видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк у Вінніпезі (Канада).

Загалом підсумовуючи аналіз літератури, доводиться констатувати, що крім періодів, перебування в УСС та вчителювання у Тернопільській гімназії, життєвий шлях Н. Гірняка висвітлений не достатньо. В багатьох біографічних довідках, які є дуже короткими наявні істотні помилки. Майже зовсім не висвітлена його історико-публіцистична діяльність, а також період його перебування у діаспорі. Дуже мало матеріалів, які подають його визначну роль у формуванні та вишколі галицького війська, а також є брак матеріалів, щодо участі у громадському житті українців.

З огляду на все це, дана монографія, є першою спробою комплексного вивчення життєвого шляху військовика, громадсько-освітнього діяча, педагога, історика, публіциста Никифора Гірняка.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексієвець Леся – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Алексієвець Марія – кандидат історичних наук, доцент кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Алексієвець Микола – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Заслужений працівник освіти України.

Алексієвець Оксана – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Київського національного лінгвістичного університету.

Білик Надія – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Білянський Олег – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Боровська Інна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бутковський Богдан – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Буяк Богдан – кандидат історичних наук, доцент, проректор з наукової роботи і міжнародного співробітництва Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Валіон Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Васірук Ірина – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, дійсний член Нью-Йоркської академії наук, академік і віце-президент Міжнародної Слов'янської академії наук, академік Української академії історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України.

Гевко Вікторія – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Григорук Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Грубінко Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії права Тернопільського національного економічного університету.

Дмитрук Андрій – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Древницький Юрій – кандидат історичних наук, асистент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Зуляк Іван – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кліш Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Клименюк Олександр – професор Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти НАПН України, м. Київ.

Костюк Леся – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, заступник декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кравець Володимир – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Заслужений працівник освіти України.

Куций Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Лахманюк Тетяна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Макар Юрій – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Заслужений діяч науки і техніки України.

Мельничук Богдан – головний редактор “Тернопільського енциклопедичного словника”, Заслужений діяч мистецтв України.

Мисик Володимир – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Окаринський Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ореховський Вадим – доктор історичних наук, професор кафедри соціально-економічних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Погорецький Василь – доктор богословських наук, аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Романишин Лілія – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Савенко Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, декан історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Секо Ярослав – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, заступник декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Сич Олександр – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії нового і новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Удич Зоряна – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Удод Олександр – доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.

Федорів Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Хаварівський Богдан – директор Тернопільського обласного державного архіву, Заслужений працівник культури України.

Цепенда Ігор – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, проректор з міжнародного співробітництва Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Чорна Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Ятищук Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друковані, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзацні відступи формуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де “4” – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а “47” – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3x4 см.

У редакцію “УЄС” слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською, російською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірники матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвєць, редакція “УЄС”, вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certificatory Commission of Ukraine (look at the “Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine”. – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, c. 47], where “4” – sequence number of the document in the list of References and “47” – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to UEW editors. Two summaries, key words (in Ukrainian, Russian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, UEW Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – 373 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древницький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 24.11.2010 р. Підписано до друку 20.12.2010 р.
Формат 60×84/18. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 36,97.
Замовлення 147. Тираж 150 прим.